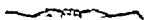

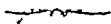
कायमाला ७५

श्रीमोमदेवसरिविगचित

यशस्तिलकम् ।

श्रीश्रुतमागरमृरिक्तया व्याख्यया समेतम् ।

उत्तरगण्डम् ।

मूल्य २॥॥ रुप्यका ।

KÂVYAMÂLÂ 70

त

THE
YAS'ASTILAKA
OF
SOMADEVA SÛRI

WITH THE COMMENTARY OF S'RUTADEVA SÛRI

PART II

साद्वारक-

EDITED BY

and HÂMAHOPADHYAYA PANDIT S. VADATTA,
~~Superintendent, The Department~~
Oriental College Lahore

AND

KASĪNATH PANDURANG PARAB

PRINTED AND PUBLISHED

BY

TUKÂRAM JAVAJI,

PROPRIETOR OF JAVAJI DÂDÂJI'S NIRMAYA-SÂGARA PRESS,
BOMBAY

1903

Price 2½ Rupees

श्रीसोमदेवसूरिविरचित

यशस्तिलकम् ।

श्रीधृतसागरसूरिकृतया व्याख्यया समेतम् ।

उत्तरखण्डम् ।

जयपुरमहाराजाभितमहामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाप्रसाद्वारक-
केदारनाथकृपाङ्गीकृतशोधनकर्मणा महामहोपाध्याय-
पण्डितशिषदत्तक्षर्मणा, मुम्बापुरवासिपरवोपाह्व-
पाण्डुरङ्गात्मजकाशीनाथक्षर्मणा च
सशोभितम् ।

तच्च

मुम्बय्यां निर्णयसागराख्ययन्त्रालये सदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा
प्राकाश्यं नीतम् ।

१९०३

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा निर्णयसागरमुद्रायन्त्रालयाधिपते
रेवाधिकारः ।)

मूल्यं २॥। रूप्यका ।

काव्यमाला ।

श्रीसोमदेवसूरिविरचितं

यशस्तिलकचम्पूकाव्यम् ।

श्रीधृतसागरसूरिकृतया व्याख्याया समेतम् ।

चतुर्थ आश्वासः ।

श्रीमानस्ति समस्तवस्तुविषयव्यापारपारगम

पारेऽक्षेपतम पयोधि कृतधीर्मध्येगुणाम्मोनिधि ।

किं चान्यद्भुवनत्रयस्य पतयो यस्मिन्नवाप्तोदये

जायन्ते प्रतिचारका इव पुरश्छन्नत्रय विभ्रत ॥ १ ॥

अथामृतमतिमहादेवीबुर्विल्लसन् नामाश्वासमारममाण श्रीसोमदेवमहर्ष आदिमहान्न-
निमित्तं श्रीमानित्यायाह—श्रीमानित्यादि । अस्ति विषये । अरेऽसौ । श्रीमान् अभ्युद-
यनिधेयसत्त्वक्षणा धी तन्मीर्यिष्यते यस्य स श्रीमान् असंमयद्वाधकप्रमाणत्वात् श्रीम-
द्भगवद्देहन् सर्वत्र वीतरागोऽस्ति विषये । एष श्रीमानिति जिनसेनाचार्यकृतसङ्कलनाममध्ये
प्रथमं नाम गृहीत्वा नमस्कृतमाह । श्रीमान् कथंभूत । समस्तवस्तुविषयव्यापार-
पारंगमः समस्तानि समग्राणि च तानि वस्तूनि जीवाजीवाभवषषसवरनिजरामोक्षपुण्य-
पापलक्षणा नवपदार्था इत्यर्थः, तेषां विषये व्यापारे गोचरत्वपरिहानं तस्य पारंगमः पारं-
प्राप्तः । पारेऽक्षेपतमपयोधि अक्षेपं समग्रं यत्तमोऽङ्गानं तदेव पयोधिः समुद्रोऽपर्य-
न्तत्वात् अक्षेपतमपयोधि, अक्षेपतमपयोधे पारे दूरवर्ती पारेऽक्षेपतमपयोधि । पारे
मध्येऽप्रत पद्माया इत्यनेन सूत्रेण अव्ययीभावसमासः । सन्पुंसकृत्विङ्गं स्यात् इति बब-
नामपुंसकत्वम् । पुनः कथंभूत । कृतधी कृतं पुण्यं सङ्ग्रेहस्तुभायुर्नाम गोत्रलक्षण तस्मिन्
धीर्बुद्धिर्यस्य स कृतधी । पूर्वजन्मोपार्जितवीर्यकरनामेत्यर्थः । पुनः कथंभूत । मध्ये
गुणाम्मोनिधि गुणा अनन्तज्ञानानन्तदर्शनानन्तवीर्यानन्तमुखास्तित्ववस्तुत्वप्रमाणप्रमेय-
त्वादयः त एवाम्मोनिधयः समुद्रा एकैकस्यानन्तत्वात् गुणाम्मोनिधीनां मध्ये
मध्यवर्ती । चरमशरीरप्रमाणत्वात् मध्येगुणाम्मोनिधिः । अत्रापि अव्ययीभावसमासः । किञ्च
अन्यत् विशेषस्वरूपं तस्य श्रीमतो मयवत कथयामि । यस्मिन् श्रीमति अवाप्तोदये सति

तद्ध्यानत्विपि जातकल्मषमुपि प्रादुर्भवज्ज्योतिषि

त्रैलोक्यक्षुभि दत्तयात्रककुभि स्वर्गिस्मृतानुष्टुभि ।

यस्मिन्नच्युति सर्वलोकमहति स्तोत्रोन्मुखश्रीकृति

श्रेयोभाजनता जनः परमगात्स न्नाच्छिद्ये वो जिनः ॥ २ ॥

अहो स्वकीयप्रतापोद्रेकमुद्रितसमस्तसमुद्र कुवलयानन्दनचन्द्र, अन्यदा

न च केवलज्ञानादिलक्ष्मीप्राप्ते गति भुवनत्रयस्य पण्य इन्द्राग्नेन्द्रादयः पुरोऽप्रत-
द्यत्रय विभ्रत आत्मात्रय धारयन्तो जायन्ते । शिष्टा जायन्ते । प्रान्तिगता ज्ञ ।
रूपकोपमालम्भार ॥

तद्ध्यानन्विप्रीत्यादि । न जिनो वो गुप्ताक धिये अन्मुष्टयनि श्रेयमलक्ष्यार्थं
स्तात् भवतु । न कः । यस्मिन्निने जनो लोस पर निधयेन श्रेयोभाजनता कल्याणसम्पदा-
मन्त्रत्वमगात्प्राप्त । काभते यस्मिन् । तद्ध्यानत्विपि सा सर्वार्थनिर्मृष्टिर्ना 'यानन्विट्
ज्योति श्रुत वृत्त वा यस्य न तथा तस्मिन् । इत्यनेन पदेन पृथक्स्ववितर्कविचारं
एकस्ववितर्कविचारं न गुह्ययानद्वयमुक्तं भवति । पुन कथभूते । जातकल्मषमुपि
कल्मषं नुष्णातीति कल्मषमुद्र, जात उत्पन्नशार्ङ्गो कल्मषमुद्र जातकल्मषमुद्र तस्मिन् ।
इत्यनेन पदेन 'यानवलेन कृत्वा घातितसर्मेत्रिपष्टिप्रकृतित्थयमुक्तो भगवत इति ज्ञातव्यम् ।
पुन कथभूते । प्रादुर्भवज्ज्योतिषि प्रादुर्भवत् उत्पद्यमान ज्योतिः केवलज्ञानलक्षण तेजो
यस्य स तथा तस्मिन् । इत्यनेन पदेन घातितसघातघातने गति केवलज्ञानमुत्पन्न भगवत
इति सूचितं भवति । पुन कथभूते । त्रैलोक्यक्षुभि क्षोभण (क्षुप्) इन्द्रादीनामासनकम्प-
नम्, त्रैलोक्यस्य क्षुप् चलन यस्मात् स तस्मिन् । इत्यनेन पदेन स्वर्गलोके घण्टानादः,
ज्योतिर्लोकं सिंहनाद, व्यन्तर्लोकं पटहध्वनि, भवनवारिलोके गतध्वनिरभूत् इति सूचितं
भवति । पुन कथभूते । दत्तयात्रककुभि दत्ता कृता यात्रा भगवत्केवलज्ञानपूजार्थं गमन
ककुप्सु दिक्षु यस्य स तस्मिन् । इत्यनेन पदेन देवागम सूचितो भवति । पुन कथभूते ।
स्वर्गिस्मृतानुष्टुभि स्वर्गिभिरिन्द्रादिभिर्देवैः स्मृता चित्तीकृता अनुष्टुबादिछन्दोभिः
स्तुतयो गद्यपद्यादयो यस्य स तस्मिन् । इत्यनेन पदेन समवसरणस्थितो भगवान् कथितः ।
पुन कथभूते । अच्युति न च्यवते न चलति अच्युत्तस्मिन्नच्युति । इत्यनेन पदेन विहारा-
नन्तर योगनिरोध सूचितः । पुन कथभूते । सर्वलोकमहति सर्वेषा लोकानां सर्वेषु
लोकेषु वा महान् परमगुरु सर्वलोकमहान् तस्मिन् । इत्यनेन पदेन भगवान् सिद्धो बभू-
वेति सूचितम् । पुन कथभूते । स्तोत्रोन्मुखश्रीकृति स्तोत्रेषु उन्मुखा बद्धोत्कण्ठास्तेषा
श्रिय सर्वोत्कलक्षणं करोतीति स तस्मिन् । इत्यनेन पदेन भगवतः परिनिवृत्तकल्याण-
निद्रादिभिः कृतं भवतीति सूचितम् । अतिशयालङ्कारः ॥

अहो स्वकीयप्रतापोद्रेकमुद्रितसमस्तसमुद्र स्वकीयेन प्रतापोद्रेकेणाधिकेन मुद्रिता

तु विद्यद्वनविकासोद्वेष्टकङ्क्रेलिपल्लवोष्णसलालसे गगनकाननप्रबोधप्रधा
विधातकीप्रसवपेशलत्विपि प्रचेत पुरकान्तारस्मेरताजिह्वाप्रभतरुप्रसूनसदो
हसुन्दरे त्रिविद्योद्यानान्तरालनिलीनोन्मीललङ्कलीलतान्तकान्तरुचि पश्चि
माचलस्सलविद्यासिनीशिखण्डमण्डनोत्तसविकसत्काश्मीरकुसुमकेसरसरा
लामोगमङ्गे अहर्पतिपथानुसारिदिवसलक्ष्मीपिण्डालक्तकरसप्रसाधितचरण

चिह्निता समस्वाद्यत्वारो समुद्रा येन स तथा तस्य संबोधनं यशस्तिलकेन क्रियते हे
तयोक्तं हे मारदत्त महाराज । हे कथंभूत । कुवलयानन्दनचन्द्र कुवलयस्य पृथ्वीवलयस्या-
नन्दने हर्षजनने चन्द्र स तथा तस्य संबोधनं हे तयोक्तं । कुवलयानामुत्पत्त्यनामानन्दने
चन्द्रमा भवति । अभ्यदा तु अन्यस्मिन् अवसरे चरणमार्गेणव महादेवीमबनद्वारं अमृति-
मतिमहादेवीहर्म्यद्वारं अहमपि उपागतोऽस्मि । इति क्रियाचरकसवन्ध । कस्मिन् सति
महादेवीमबनद्वारं उपागतोऽस्मि । संध्यारागमहसि सति । कथंभूते संध्यारागमहसि ।
विद्यद्वनविकासोद्वेष्टकङ्क्रेलिपल्लवोष्णसलालसे विषदेव वनं विद्यद्वन तस्य विकसतोल्फुल्लनेनो
द्वेष्टन्त कम्पमाना ये कङ्क्रेलिपल्लवास्तेषां उल्लसेन अलसा वा अस्याकङ्क्रे यस्य तत्त
थोक्तं तस्मिन् । उक्तं च—‘विह्विताप्रेक्षिताभूतचलित्ताकम्पिता धुते इति । तथा च—
‘प्रतीक्षा अलसा द्वयो’ । पुन कथंभूते । गगनचननप्रबोधप्रधाविधातकीप्रसवपेशल-
त्विपि गगनमेव चनन तस्य प्रबोधाय उद्योताय प्रधाविनी क्षीप्रगमनशीला सा चासौ
धातकी

प्रसवपेशल त्विदं यस्य तत्त-
थोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । प्रचेत पुरकान्तारस्मेरताजिह्वाप्रभतरुप्रसूनसदोहसुन्दरे
प्रचेतसो वरुणस्य यत्पुरं तस्य संबन्धि यत् कान्तारं तस्य सबन्धि स्मेरताजिह्वानि
विकसप्रशुणानि अमन्दानि यानि प्रभतरुप्रसूनानि पलाशपुष्पाणि तेषां संबोहस्तद्वत्
सुन्दरं मनोहरं तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । त्रिविद्योद्यानान्तरालनिलीनो
न्मीललङ्कलीलतान्तकान्तरुचि त्रिविद्य स्वर्गस्त्योद्यानं तस्यान्तराले निलीना स्थिता वा
उन्मीलन्ती विकसन्ती लङ्कली अलपिप्पली तस्या लतान्तानि पुष्पाणि तद्वत् कान्ता
रक्तत्वेन मनोहरा रक्त दीप्तिर्यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूत । पश्चिमाचलस्थल-
विद्यासिनीशिखण्डमण्डनोत्तसविकसत्काश्मीरकुसुमकेसरसरात्ममोगमङ्गे

तत्र तस्य च या विद्यासिन्य तासां शिखण्डास्तेषां
मण्डन यत् उक्तं मुकुटं तत्र विकसन्ति यानि काश्मीरकुसुमानि केसरपुष्पाणि
तेषां केसर किञ्चलकृतस्य असरात् प्रचुरो योऽसावामोगो वित्सारस्तद्वद्भक्तो रचना यस्य
तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । अहर्पतिपथानुसारिदिवसलक्ष्मीपिण्डालक्तकरसप्रसा-
धितचरणमार्गनिर्गमशुक्ति अहर्पति श्रीसूर्यस्य पन्था मार्गं अहर्पतिपथं तम
सरति पृष्ठतो गच्छतीत्येवंशील्य अहर्पतिपथानुसारेणी सा चासौ दिवसलक्ष्मीस्तस्या

मार्गनिर्गमद्युति खरकरानुव्रजनपराम्बरचरचमूरचितारुणमणिविमानप्रभा-
पटलतुलने त्रिपुरदाहोर्जितधूर्जटिनिटिलोचनानलज्वलद्दानवनगरीति-
निकटे सुरासुरसमरमेदिनीद्रवद्रुधिरपूरप्रकाशिनि दिनकृत्करकृपाणपाति-
तदैत्यचिताचक्रवालानुकूले मातृमण्डलक्रीडाकीलालकुण्डकान्तिनिकेतिनि
रविरथतुरगवेगखरखुरोदस्तास्तमस्तकमनःशिलाधूलिलीले चण्डीशताण्डवा-
डम्बरावसरसुरप्रसारितसुवर्णमण्डपश्रिणि तमस्तमालारामप्रथमतराविर्भूत-

पिण्डालक्तकरसेन पिण्डप्रायलाक्षारसेन प्रसाधितौ मण्डितौ चरणौ तयो. मार्गनिर्गम.
पदवीनिर्गमस्तद्वत् युद्धीतिर्यस्य तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते । खरकरानुव्रजनपरा-
म्बरचरचमूरचितारुणमणिविमानप्रभापटलतुलने खरकर. श्रीसूर्यस्तस्यानुव्रजनपरा पृष्ठतो
गमनतत्परा या अम्बरचरचमू देवसेना तथा रचितानि निर्मितानि अरुणमणिविमानानि
पद्मरागव्योमयानानि तेषा प्रभा तस्या यत्पटल समूहस्तस्य तुलना उपमा यस्य संध्याराग-
महसस्तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते । त्रिपुरदाहोर्जितधूर्जटिनिटिलोचनानलज्वलद्दान-
वनगरीतिनिकटे त्रिपुरो नाम दैत्यविशेषस्तस्य दाहो भस्मीकरण तस्मिन् ऊर्जितो
वलवत्तरोऽप्रतिहतव्यापारो योऽसौ धूर्जटि श्रीमहादेवस्तस्य निटिल ललाटपट्टस्तत्र यत्
लोचन तृतीय नयन तस्यानलेन ज्वलन्ति यानि दानवनगराणि त्रिपुरपुराणि तेषा नीति-
रूपमा सा निकटे यस्य तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते । सुरासुरसमरमेदिनीद्रवद्रुधिर-
पूरप्रकाशिनि सुराश्च असुराश्च सुरासुरास्तेषां समरमेदिनी तत्र द्रवन्ति प्रवहन्ति यानि
रुधिराणि तेषा पूरस्तद्वत् प्रकाशते इत्येवशील तत्तथोक्त तस्मिन् । पुनः कथभूते । दिनकृ-
त्करकृपाणपातितदैत्यचिताचक्रवालानुकूले दिनकृत् तस्य करो हस्तस्तत्र योऽसौ कृपा-
णस्तेन पातिता मारिता ये दैत्यास्तेषा चिताचक्रवाल मृतकामिमण्डल तस्य अनुकूल
सदृश यत् तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते । मातृमण्डलक्रीडाकीलालकुण्डकान्ति-
निकेतिनि मातृणा मण्डल तस्य क्रीडाकीलालकुण्ड तस्य कान्तिस्तस्या निकेतो गृह
उपमा विद्यते यस्य तत्तथोक्त तस्मिन् । उक्त च—‘ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी
तथा । वाराही चैव चेन्द्राणी चामुण्डा सप्त मातर ॥’ पुनः कथभूते । रविरथतुरगवेग-
खरखुरोदस्तास्तमस्तकमनःशिलाधूलिलीले रविरथस्य ये तुरगास्तेषा वेगेनोपलक्षिताः
खरास्तीव्रतरा ये खुरा पादाग्राणि तैरुदस्ता उत्कृष्टा अस्तास्तकस्य अस्ताचलशिखरस्य
या मनःशिलाधूलिस्तस्या लीला यस्य तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते । चण्डीशताण्डवा-
डम्बरावसरसुरप्रसारितसुवर्णमण्डपश्रिणि चण्डीशस्य ताण्डवस्तस्याडम्बरस्तस्यावसरं सुरै
प्रसारितो योऽसौ सुवर्णमण्डपस्तस्य श्री शोभा यस्य तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन. कथभूते ।
तमस्तमालारामप्रथमतराविर्भूतकिशलयस्तम्बाडम्बरे तमोऽन्धकारस्तदेव तमालारामस्तमा-
लतरुवण तस्मात्प्रथमतरे पूर्वमेव आविर्भूतो योऽसौ किशलयस्तम्बः पल्लवसमूहस्तद्वत् आड-

किञ्चल्यस्तम्बाहम्बरे अपरगिरिशिखराधयाश्रमावासतापसावानवितानित
धातुञ्जलपाटलपटप्रतानस्पृक्षि पूर्वतराकूपारतीरावतरत्नपनस्पन्दनातिथेयक्रि
योत्तालञ्जलधिनलदेवताप्रकल्पितप्रवालाङ्कुरोपचारव्यतिकरे सकलविपयिव
श्यतावेशविजृम्भिष्यमाणमनसिजैश्वर्यपर्याप्तपन्नसिन्दूरमुद्रोद्रेकरोचिणि नव
यौवनरसवशाङ्गनापयोधरमराविर्मविष्यन्मदनद्रुमकन्दलकदम्बविडम्बिनि
रतिकलहकृतिकुतुह्ललहलविलासिजनसैनिकशृङ्गारसगरसभावनोत्तरङ्गान्तर-
रङ्गानङ्गविस्वारितातिरिक्तसंकेतकेतुकमनीये मियुनचरपतङ्गरागापहाराविव

म्वरो यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । अपरगिरिशिखराधयाश्रमावासतापसावा
नवितानितधातुञ्जलपाटलपटप्रतानस्पृक्षि अपरगिरिरिस्ताञ्जलस्तम्ब शिखरं तस्मिन् आधय
स्थितिर्येषां आश्रमावासानां निवासगृहाणां तत्र ये तापसास्तेषां अबाना अङ्गुष्ठ आर्शं
वितानिता चन्द्रोपकीकृता धोपयितुं मुक्ताः

पाटला श्वेतरक्ता पद्म कपट्य तेषां प्रतानो विस्वारः तं स्पृष्टति तदुपमां धरति यत्
संभ्यारागमहः तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । पूर्वतराकूपारतीरावतरत्नपनस्पन्दनाति
थेयक्रियोत्तालञ्जलधिनलदेवताप्रकल्पितप्रवालाङ्कुरोपचारव्यतिकरे पूर्वतराकूपार पथिमस
मुद्र तस्य सीरे तटे अवतरन् आगच्छन् भोऽसौ तपनस्पन्दन सूर्परभस्मस्यातिथेयक्रिया
प्राघूर्णकक्रिया तस्यामुक्तात्मा उत्सुक्त्रया जलधियलदेवतास्वामि प्रकल्पितो रचितो भोऽसौ
प्रवालाङ्कुरोपचार पङ्गाङ्कुरपूजा तस्य व्यतिकर प्रपङ्क उपमा यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् ।
पुनः कथंभूते । सकलविपयिवश्यतावेशविजृम्भिष्यमाणमनसिजैश्वर्यपर्याप्तपन्नसिन्दूरमुद्रोद्रे
करोचिणि सकल ये विपयिणः क्रमुकस्तेषां वश्यतावेशो वशीकरणप्रवेष्टे विजृम्भिष्यमाणं
प्रसरत् यत् मनसिजस्य ऐश्वर्यं कन्दर्पसंपत् तस्य पर्याप्ता परिपूर्णा या पन्नसिन्दूरमुद्रा स्ते
स्थितसिन्दुरचिह्नं तस्या उद्रेक उत्कटता आधिक्य तद्भोवि दीप्तिर्बस्य संभ्यारागमहसस्तत्त-
थोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । नवयौवनरसवशाङ्गनापयोधरमराविर्मविष्यन्मदनद्रुमकन्दल-
कदम्बविडम्बिनि नवं च तत् यौवन तस्य रसः तत्र वशा परवशा पराधीना या अङ्गनाः कमनी-
यकमिन्वत्सासां पयोधरमरास्तेभ्य आविर्मविष्यन् मदनद्रुमकन्दलानि कामतस्नवाङ्कुरास्तेषां
कदम्ब समूहस्तं विडम्बते तिरस्करोति उपमां धरतीत्येवंशीलं तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । रतिकलहकृतिकुतुह्ललहलविलासिजनसैनिकशृङ्गारसगरसभावनोत्तरङ्गान्तरङ्गान
ङ्गविस्वारितातिरिक्तसंकेतकेतुकमनीये रतिकलहकृति सभोगकलहविधानं तत्र कुतुहलं
कृतुं तस्मिन् बहलं प्रचुरं यत् विस्मयिजनानां कामुकसमूहानां सैनिकानां सेनासमवे
सानां भोऽसौ शृङ्गारसगर सुरतसंग्रामस्तस्य संभावना सम्यग्रुचिस्त्वस्यामुत्तरङ्गमुत्कटं यद्
न्तरङ्ग मनस्तत्र अनङ्गेन कन्दर्पेण विस्वारिता उद्धृता अतिरक्ता अतीव स्नेहिता ये संकेतकेतव
संकेतध्वजास्तद्वत् कमनीर्यं मनोहरं तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । मियुनचरपतङ्ग

दरदकन्दरपरागसंगमादिव दाडिमीकुसुमकुञ्जलपरिमलनादिव धुनदीती-
रतपोधनोन्मुत्तरक्तचन्दनवन्दनादिव कनककेतकीरजोरञ्जनादिव वृक्षोत्प-
लमञ्जरीमकरन्दस्यन्दादिव च नितान्तं लोहितायति निजारुणिमरञ्जितव-
रुणपुरपुरंध्रिकाधरदले सति संध्यारागमहसि,

तरसरसिकराक्षसक्षोभसमीक्षयारुणतोद्रेकदुर्दिनहृदयरक्षावेक्षणादिव अ-
धोक्षजविपक्षोत्क्षीबदानवावस्कन्धभीतेर्दितिसुतशत्रुकलत्रपरित्राणचरित्रेणेव

रागापहारादिव दरदकन्दरपरागसंगमादिव दाडिमीकुसुमकुञ्जलपरिमलनादिव धुनदीतीरत-
पोधनोन्मुत्तरक्तचन्दनवन्दनादिव कनककेतकीरजोरञ्जनादिव वृक्षोत्पलमञ्जरीमकरन्दस्य-
न्दादिव च नितान्तं लोहितायति निजारुणिमरञ्जितवरुणपुरपुरंध्रिकाधरदले नितान्तमति-
शयेन लोहितायति रक्तत्वसगतया उपलक्षितो योऽसौ निज स्वकीयः अरुणिमा अव्यक्त-
रागत्व तेन रञ्जितानि विद्रुमवर्णानि कृतानि वरुणपुरपुरंध्रीणां पश्चिमदिक्पालनगरस्त्रीणां
अधरदलानि येन संध्यारागमहसा तत्तथोक्त तस्मिन् । नितान्तं लोहितायति कस्मात् ।
उत्प्रेक्ष्यते—मिथुनचरपतङ्गानां चक्रवाकीचक्रवाकपक्षिणां रात्रिनिकटतया तद्वियोगेन
रागापहारादिव तद्भागमोचनादिव । पुनश्च कस्मात् । . . . . .
. . . . . । पुनश्च कस्मात् । दाडिमीनां करकतरूणां कुसुमकुञ्जलानि
मुकुलानि तेषां परिमलनादिव विमर्दनादिव । पुनश्च कस्मात् । धुनदीतीरयोर्गङ्गातटयोर्धे
तपोधना. ग्राम्यमुनय तैरुन्मुक्तानि ऊर्ध्वं क्षित्तानि सूर्यपूजनार्थं यानि रक्तचन्दनानि
कुचन्दनानि तेषां वन्दनादिव संगमादिव । पुनश्च कस्मात् । कनककेतव्यस्तासां रजासि
परागास्तेषां रञ्जनादिव रागसंयोगादिव । पुनश्च कस्मात् । वृक्षोत्पला कर्णिकारवृक्षास्तेषां
पुष्पाण्यपि वृक्षोत्पलानि तेषां मञ्जरीणां वल्लीणां योऽसौ मकरन्दस्तस्य स्यन्दादिव स्रव-
णादिव । उत्प्रेक्षालंकारः ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । स्थूलनलिनखण्डे . . . . .
. . . . . । कथंभूते । सकोचोदञ्चत्पुट-

प्रकाण्डे संकोचेन संवरणेन उदञ्चन्ति उद्गच्छन्ति पुटप्रकाण्डानि पत्रसमूहा यस्य स तथो-
क्तस्तस्मिन् । कमलपुष्पपत्राणां सकोचोऽपि कस्मात् इत्याह—तरसरसिकराक्षसक्षो-
भसमीक्षया तरसे अपक्रमासे रसिका आकाङ्क्षा ये राक्षसास्तेभ्यः क्षोभ उच्चलनं
तस्य समीक्षया अवलोकनेन अरुणतोद्रेकदुर्दिनहृदयरक्षावेक्षणादिव अरुणताया रक्तत्वस्य
योऽसाउद्रेक आधिक्यं तेन दुर्दिनानि सहितानि सयुक्तामिच्छन्ति यानि हृदयानि
तेषां रक्षावेक्षणं रक्षणकाङ्क्षया तस्मादिव । अत्रायं भावः—कमलैश्चिन्तितं अस्माकं हृदयानि
रक्तानि वर्तन्ते, तानि च मासमिति मत्वा राक्षसा मा भक्षयन्त्विति शङ्कया हृदयसवरणं
कमलैः कृतमिति भावः । पुनश्च केन सयुक्ता संकुचिता इत्याह—अधोक्षजविपक्षोत्क्षीबदा-

जराभिषाग्रासनासन्नस्खलनसमावनया सर्वतस्तदवष्टम्भसम्प्रमादिव च सको-
चोदञ्चत्पुटप्रकाण्डे स्थूलनटिनस्वण्डे,

अतिमात्रवारुणीसमागमादिव मन्दरगिरिशिखरज्वनिक्कानिवेदितसर्वा
नवसरेऽपि घनघुसृणारुणितसुरसुन्दरीकपोलच्छविनि वितप्यमानतपनी
यतलिकाकृतिमनोहरे भुवनान्तरप्रयाणकर्मणि पुनर्दर्शनावरादिव कम
लिनीकुलकुञ्जलप्रणामाञ्जलिकारके तमोरातिमण्डले,

पुनरावृत्तिमयात्तदवतरणपथमुदीक्षितुमिव विनतविश्वमरावकाशदेश-

नवावस्कन्धमीते अघोक्ष्म धीनारायणस्तस्य विपक्षाः शत्रव उल्कीवा अतिमत्ता ग-
र्विता वा दानवा दैत्यास्तेषामवस्कन्ध रात्रिसंबन्धिनी घाटी तस्माद्रीतिर्मयं तस्या भीते-
भयक्षरणत्वात् दितिमुतशत्रुकलत्रपरिप्राणवरिप्रेणेव दितिमुतशत्रु- धीनारायण तस्य
कलत्र स्फीत्तस्य परिप्राणं रक्षणं तस्य वरिप्रेणेव । स्फीरक्षणार्थं संकुचिता इत्यर्थः ।
पुनश्च कस्मात् संकुचिता इत्याह—जराभिषाग्रासनासन्नस्खलनसमावनया अस्या चार्ध-
क्षयेन जिह्वो मन्द शक्तिहीनो योऽसौ ग्रासनासन्नं ध्यानं तस्य स्तम्भं ग्राह्यस्य संभावना
रक्षा तथा हेतुभूतया सर्वतस्तदवष्टम्भसंभ्रमादिव सर्वत सर्वदिक्षु तदवष्टम्भ ग्राह्यो
अवष्टम्भनं हृत्वात् मा पतदिति संभ्रमादिव आदरादिव । अयमपि उत्प्रेक्षाकंक्षर ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽस्मि । तमोरातिमण्डले श्रीसूर्ये सति ।
कथंभूते तमोरातिमण्डले । मन्दरगिरिशिखरज्वनिक्कानिवेदितसर्वानवसरे मन्दरगिरिरक्षा
चस्तस्य शिखरं तदेव ज्वनिश्च पटुव्यो तथा निवेदित सूचित सर्वेषां अनवसरो
प्रक्षाबो येन तत्तथोक्तं तस्मिन् । कस्मात् अनवसरः । उत्प्रेक्षते—अतिमात्रवा-
रुणीसमागमादिव अतिमात्रमतिशयेन वादणीसमागमो मक्षपानम् पक्षे पश्चिमा दिक्,
तस्या समागमादिव । पुन कथंभूते । घनघुसृणारुणितसुरसुन्दरीकपोलच्छविनि
घन प्रचुरं घुसृणं कास्मीरजन्मकेसररसस्तेनारुणिता अन्यक्षरागीहता ये सुरसुन्दरीणां
कपोलस्तेषां छवि क्षोमा यस्य तमोरातिमण्डलस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथं
भूते । वितप्यमानतपनीयतलिकाकृतिमनोहरे वितप्यमाना अग्निताप प्राप्यमाणा या
तपनीयतलिका कश्चनकट्यहिका तस्या आहस्ता आक्षरेण मनोहरस्तस्मिन् । पुन
कथंभूते । भुवनान्तरप्रयाणकर्मणि भुवनान्तरमपरविदेहक्षेत्रं तत्र प्रयाणकर्म यस्य तत्तथा
तस्मिन् । पुन कथंभूते । कमलिनीकुलकुञ्जलप्रणामाञ्जलिकारके कमलिनीनां कुञ्जानि
वनानि तेषां कुञ्जालानि तान्येव प्रणामाञ्जलिकारकानि । उत्प्रेक्षते—पुनर्दर्शनादरादिव
पुनर्दर्शनमस्त्विति संभ्रमादिव । अयमपि उत्प्रेक्षाकंक्षर ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽस्मि । तिमिरनिहरे सति अन्यक्षर
समूहे सति । किं कृतवति तिमिरनिहरे । नदीरुदगहनानि धितवति सति । कथंभूतानि
नदीरुदगहनानि । विनतविश्वमरावकाशदेशरोहिणि विनता नम्रा ये विश्वमरावकाश

रोहिणि महीरुहगहनानि श्रितवति दरजरच्चिकुरनिकुरम्बानुकारिणि
तिमिरनिकरे,

चीवरोपरागनिरतान्तःकरणेनापरगिरिशिखरान्तरविहारिणा मुनिकुमार-
निकायेन करचापलादिव परिमुषितबहलतरपाटलिमि पुनर्मुहूर्तमात्रमति-
पुराणकपिलपनलीलातुल्यतामनुशील्य क्षणादुपशान्तवयसि समस्तसंध्या-
रागतेजसि,

सुरनदीसंभेदरेखारुचिकान्तेषु च समन्ततो वियत्पर्यन्तेषु,

बहुलीभवन्तीष्विव च योषितामलकधूपधूमेषु, वलयितास्विवावतंसकु-

देशा पृथिवी अवकाशप्रदेशास्तत्र रोहन्ति प्रादुर्भवन्ति इत्येवशीलानि तथोक्तानि ।
तिमिरनिकरे कस्मान्महीरुहगहनानि श्रितवति । पुनरावृत्तिभयात् श्रीभास्कर पुनरा-
गच्छति इति भयात् तदवतरणपथ श्रीसूर्यस्य आगमनमार्ग उदीक्षितुमिव उद्भूयो-
द्भूय विलोकितुमिव । कथभूते तिमिरनिकरे । दरजरच्चिकुरनिकुरम्बानुकारिणि दरमी-
षज्जरन्त शुक्लीभवन्तो ये चिकुरा केशास्तेषा निकुरम्ब समूहस्तमनुकरोति तस्यो-
पमा धरतीत्येवशील तत्तथा तस्मिन् ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । समस्तसंध्यारागतेजसि सर्वसं-
ध्यारागमहसि क्षणात् मुहूर्तात् उपशान्तवयसि सति विनष्टतारुण्ये सति । मन्दतेज-
सीत्यर्थः । किं कृत्वा पूर्वमुपशान्तवयसि । पुनर्भूयोऽपि मुहूर्तमात्र अल्पकालेन अति-
पुराणकपिलपनलीलातुल्यतामनुशील्य अतिजराशीर्णमर्कटमुखशोभोपमामभ्यस्य । कथ-
भूते समस्तसंध्यारागतेजसि । मुनिकुमारनिकायेन कर्मन्दिकुमारसमूहेन परिमुषितो
बहलतर. पाटलिमा रक्तत्वं यस्य संध्यारागमहसस्तत् परिमुषितबहलतरपाटलिमन्
तस्मिन् । उत्प्रेक्षते—करचापलादिव हस्तपारिल्लादिव । कथभूतेन मुनिकुमारनिकायेन ।
चीवरोपरागनिरतान्त करणेन चीवरस्य गैरिकरक्तवस्त्रस्य उपरागो रक्तता तस्मिन्
निरत तत्पर भ्रान्तिप्राप्त अन्त करण यस्य स तथोक्तस्तेन । पुन कथभूतेन । अ-
परगिरिशिखरान्तरविहारिणा अपरगिरिरस्ताचल तस्य शिखराणि तेषामन्तरेषु मध्येषु
विहरति पर्यटति इत्येवशील स तथा तेन ॥

पुनश्च केषु सत्सु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । समन्तत सर्वत्र वियत्पर्यन्तेषु
सत्सु । कथभूतेषु वियत्पर्यन्तेषु । सुरनदीसंभेदरेखारुचिकान्तेषु सुरनदीसंभेद गङ्गायमु-
नयोः सङ्गस्तस्य रेखारुचयः आवलीशोभास्तद्वत् कान्ता मनोहरास्तेषु । दिवसशेषत्वात्
उज्ज्वलकृष्णेष्वित्यर्थः ॥

पुनश्च कासु सतीषु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । तम पयोधिवीचिषु अन्धकारल-
हरीसमुद्रलहरीषु सतीषु । कथभूतासु तम पयोधिवीचिषु । योषितामलकाना कुन्तलाना चूर्णके-
शाना च सवन्धी योऽसौ धूपस्तस्य ये धूमा पर्यायान्तरास्तेषु अलकधूपधूमेषु बहुलीभवन्ती-

वलयेषु, स्खलितवेगास्त्रिव कृष्णागुरुपिञ्जरितकर्णपालीषु, प्रवृत्तप्रवाहास्त्रिव
 घुसृणरसविच्छुरितभ्रूलतालेखासु, प्रसरन्तीष्विव लोचनाञ्जनमार्गेषु, स्ति-
 मितायमानास्त्रिव ताम्बूलकृष्णिफाश्यामलिताधरदलेषु, घनभावमुपगता-
 स्त्रिव स्तनामोगलिखितमृगमदपद्मभङ्गेषु, लब्धावकाशास्त्रिव सान्द्रसुरभित-
 नाभिकुहरेषु, पयोधरपद्मप्रस्थितास्त्रिव तमालदलधूलिधूसरितरोमराजिनि-
 र्गमेषु, मन्थरप्रकारास्त्रिव मेखलामणिकिंकिणीजालवदनेषु, विहितावतारा-
 स्त्रिव नीलोपलतुलाकोटिषु, मुक्ताफलदन्तुरास्त्रिव निर्माजितचरणनख-
 परम्परासु, पर्यस्तविद्रुमवनास्त्रिव यावदपुनरुक्तकान्तिप्रभावेषु पादपल्लवेषु,

ष्विव प्रचुरतरासु सञ्जायमानास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । भवतसकुवलयेषु अवतंसा यो
 पिता कर्णपूरा तेषु कुम्भस्थेषु इन्द्रीमरेषु धलयितास्त्रिव वेष्टनं प्राप्तास्त्रिव । पुन कथं
 भूतासु । कृष्णागुरुणा पिञ्जरीता विलिप्ता कर्णपात्य कर्णलतास्तासु कृष्णागुरुपिञ्जरितक-
 र्णपालीषु स्खलितवेगास्त्रिव भमरमास्त्रिव । निधलास्त्रिव । पुन कथंभूतासु ।
 घुसृणरसविच्छुरितभ्रूलतालेखासु घुसृणरसेन दलेन विच्छुरिता या भ्रूलतालेखा पिङ्गी-
 वल्लीलेखास्तासु प्रवृत्तप्रवाहास्त्रिव प्रवृत्तचलित प्रवाहो यासां तमपयोधिवीचीनां ता
 प्रवृत्तप्रवाहास्तास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । लोचनाञ्जनमार्गेषु नयनकवचपयेषु प्रसरन्ती
 ष्विव । पुन कथंभूतासु । ताम्बूलकृष्णिकश्यामलिताधरदलेषु ताम्बूलस्य या कृष्णिक
 कृष्णत्व तया श्यामलितानि कृष्णीकृतानि यान्यधरदलानि तेषु स्तिमितायमानास्त्रिव
 निधलीभवन्तीष्विव । पुन कथंभूतासु । स्तनामोगलिखितमृगमदपद्मभङ्गेषु स्तनानामामोगा
 विस्मारास्तेषु लिखिता न्यस्ता ये मृगमदपद्मभङ्गा कस्तुरिकप्रपद्मवल्लीरचनास्तेषु घनभावमुपग-
 तास्त्रिव अठिन्यभावं मूर्तिमत्त्वं उपगतास्त्रिव प्राप्तास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । सान्द्रसुरभितना
 भिकुहरेषु सान्द्राणि प्रचुराणि सुरभितानि सुगन्धीकृतानि यानि नाभिकुहराणि तेषु लब्धावका-
 शास्त्रिव संप्राप्तप्रवेशास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । तमालदलधूलिधूसरितरोमराजिनिर्गमेषु तमा-
 लदलानि तेषु धूलिस्थया धूसरिता इपत्याप्सुरीकृता या रोमराज्यस्तासां निर्गमा-
 नि सरणानि तेषु पयोधरपद्मप्रस्थितास्त्रिव आकशमार्गस्तुप्रस्थानास्त्रिव । पुन कथं-
 भूतासु । मेखलामणिकिंकिणीजालवदनेषु मेखलानां कटिमखलानां मणिकिंकिण्य रज-
 निर्मितधुप्रधमिष्ठिकास्तासां जालवदनेषु मन्थरप्रकारास्त्रिव मन्थर मन्दगमनस्य तस्य प्रका-
 रास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । नीलोपलतुलाकोटिषु नीलोपलानां नीलोमणीनां यास्तुस्रको-
 टय पावाङ्गवृत्तयस्तास्त्रिव विहितावतारास्त्रिव कृतवेष्टास्त्रिव । उक्तं च—पदेऽङ्गद-
 तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरस्तथा । द्विशीरम् इति । पुन कथंभूतासु । निर्माजितचरणनख-
 परम्परासु निर्माजिता नखलना तनुकृता उद्गीर्ता ये चरणनखा पादकश्याङ्गुशास्तेषां
 परम्परासु मुक्ताफलदन्तुरास्त्रिव शौफिकेयदन्तसहितास्त्रिव । पुन कथंभूतासु । पादपल्लवेषु

पूर्वदिगन्तादितस्ततो धावन्तीषु कृष्णलामुखमलिनरुचिषु तमःपयोधिवीचिषु,
 सर्वे विष्णुमयं जगदिति सत्यतां नयतीव प्रतिक्षणं कृष्णतां पुष्णति
 विष्वद्रीचिभुवनेषु संजाते च प्रदोषसमये,

तदनु कामिनीप्रसाधनेष्विव यथास्थानमुपसरत्सु वनमृगेषु, प्रवसितेष्विव
 वासराश्रयोन्मुखेषु चिकिरनिकरेषु, वारवनितास्विव स्ववासाङ्गणभागिनीषु
 शार्दूलसमितिषु, कितवकटिन्नेष्विव विमुच्यमानेषु संध्योपासनाञ्जलिमुकु-

चरणप्रान्तेषु पर्यस्तविद्रुमवनास्विव पर्यस्तानि सस्तानि विद्रुमवनानि आभि प्रवालरत्नव-
 नानि यास्तास्तास्विव । कथभूतेषु पादपल्लवेषु । यावकपुनरुक्तकान्तिप्रभावेषु यावकेन
 लाक्षारसेन पुनरुक्तो द्विगुणीकृत कान्तिप्रभावो येषां ते तथा तेषु । किं कुर्वतीषु
 तम पयोधिवीचिषु । पूर्वदिगन्तात् ऐन्द्रादिदिक्पर्यन्तात् इतस्ततो यत्र तत्र धावन्तीषु
 वेगवत् गमनं कुर्वतीषु । पुन किं कुर्वतीषु । कृष्णलामुखमलिनरुचिषु रक्तिकावककाल-
 कान्तिषु । उपमालकार ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । प्रदोषसमये रजनीमुखे सजाते
 सति । किं कुर्वति प्रदोषसमये । विष्वद्रीचिभुवनेषु विश्वगञ्चतीति विश्वग्रह् तस्मिन् विश्व-
 द्रीचि । 'विश्वगदेवयोरग्र्यश्चतौ कौ' । सर्वस्मिन् पृथ्वीमण्डले प्रतिक्षणं कृष्णता पुष्णति पुष्टिं न-
 यति सति । पुनश्च किं कुर्वति प्रदोषसमये । इति ईदृश वचन सत्यता नयतीव । इतीति
 किम् । सर्वं विष्णुमयं जगत् । एतावता किमुक्तं भवति । सर्वं विष्णुमयं जगदित्यसत्य
 कवेरिति भावः ॥

पुनश्च केषु सत्सु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । वनमृगेषु वनश्वापदेषु सत्सु ।
 किं कुर्वत्सु वनमृगेषु । यथास्थानं यथात्मीयस्थितिस्तत्र उपसरत्सु सत्सु । कथम् । तदनु तत्प-
 श्चात् । प्रदोषसमयादनन्तरमित्यर्थः । पुन कथभूतेषु वनमृगेषु । कामिनीप्रसाधनेष्विव यथा
 कामिनीनां प्रसाधनानि उद्धर्तनस्नानधूपनानुलेपनादीनि परिकर्माणि यथास्थानमुपसरन्ति ।
 पुनश्च केषु सत्सु । चिकिरनिकरेषु चिकिराणां पक्षिणां निकरेषु समूहेषु सत्सु । कथभूतेषु
 चिकिरनिकरेषु । वासराश्रयोन्मुखेषु वासर शयनयोग्यं स चासावाश्रयो मालकादिस्तत्र
 उन्मुखास्तत्परास्तेषु । पुन कथभूतेषु । प्रवसितेष्विव यथा प्रवसिताः पथिकाः वासराश्र-
 योन्मुखा भवन्ति । पुनश्च कासु सतीषु । शार्दूलसमितिषु व्याघ्रसततिषु (कसन्तिषु) (?) ।
 कथभूतासु । स्ववासाङ्गणभागिनीषु स्वेषां वासाङ्गणानि तानि भजन्ते इत्येवशीला स्ववा-
 साङ्गणभागिन्यस्तासु । कास्विव । वारवनितास्विव वार सेवावसरस्तस्य सवन्धिन्यो या वनिता
 वारवनिता । वेश्या इत्यर्थः । तास्विव । यथा वारवनिता स्ववासाङ्गणभागिन्यो भवन्ति ।
 पुनश्च केषु सत्सु । संध्योपासनाञ्जलिमुकुलेषु संध्योपासनस्य यानि अञ्जलिमुकुलानि

लेपु, गुमुदगुन्नेय्यिष विषट्गानेषु चप्रपारमिथुनेषु, मुनिट्टमदनेय्यिष
सक्कोननोभितेषु पाल्लवक्कन्नोक्कत्तपाटीपटेषु, प्रदीपकत्तियान्वियोन्मिगन्तीषु
पिरटिणीनां मदनगिम्मिगिम्मानु, सुग्गोमिथुज्जिप्पागणेय्यिवाभिनयोन्मुत्तेषु
हिरदनगुलेषु,

समुच्छ्रति च पुण्ड्रिकानां प्रामादपरिणेषु चामग्नारिणीनां रणम
णिमज्जरमणितमनोहागिणि मृदन्तानकदाङ्गकोलाहले, मुमरीभयसु मध्यमा
नेषणयार्थं ध्विवान्वर्णतर्णकम्यनारणनोर्दाणन नेनुप्याजां दीर्घरम्मितारयेण

[illegible]

पुनश्च वस्मिन् गतिं महात्वाभिपन्नद्वारमुपागताऽस्मि । पुरण्णतानां प्रासाद
परिगरेषु चत्वारालयानां प्राङ्गणेषु गृध्रहानकान्द्रक्ष्यसाहं गृध्रहान्य शानकष्य पट्टा
घाह्य चम्बवन्तयां यश्रदक्ष्य यारिग्रन्थानि तस्मिन् गृध्रहानकान्द्रक्ष्यसाहने समु
चलन्ति उद्विग्नानि गति । वधभूत गृध्रहानकान्द्रक्ष्यसाहं । चामरधारिणीनां
प्रदीर्घपात्रिभ्यनां रणन्ता द्वाद्यायमाना ये मणिमतीरा रत्नपटितनपुरागखेषां मणितं रति
कृत्रिणं सङ्गन् मनाहारिणि निजानुराधके । पुनश्च कपुगत्सु । गोपुरसुगेषु नगरप्रतापीद्वारेषु
गम्बु । किं पुर्षत्सु । धनुष्याणां उत्तमगयां दीपरस्मितारयेण दीर्घं उधस्रं दूरव्यापकं
यत्रस्मितं गाण्यनिसाम्य आरयेण द्वादितन सुगरीभयत्सु वायानीगवत्सु । कथंभूतेन
दीपरस्मितारयेण । अभ्यणतणश्च्यनाकणनादीर्घेन अभ्यणा समीपतरा ये तणक
यन्तास्तयां यन्तारखेषां आकणनं तेनादीर्घं उत्कृष्टमाया सेन । वधंभूतेषु गोपुरसु

गोपुरमुखेषु, दिग्विजयमाचरितुमिच्छतागमगशरैर्निकानां दधिचन्दन-
तिलकेष्विव च नयनविषयतामवतरन्मु नक्षत्रविम्बेषु,

इतश्च दुश्चयवनदिशि चिरमवेक्षितमुधासूतिसाहायकेन तदासन्नतरागम-
नविलोकनादिव पुरःसत्वरमुदयगिरिशिखरान्तरालादुच्चलमानेन गदनसैन्येन
दलितकर्पूरतरुगर्भधूलिनिकर इव, शिरःपिण्डकण्डूयनमिषोदस्तहस्तेन हरि-
हस्तिना मुहुर्मुहुरपरिविकीर्यमाणकरवारिशीकरोत्करागम इव, गगनपुरप्रवे-
शमाचरतः खण्डपरशुचूडामणेः पुरस्तादुदपुरं ध्रिकाभिरुदीर्यमाणलाजाञ्जलि-
प्रकर इव, विभावरीवधूवदनदर्शनायासीदतो निशीथिनीनाथस्यान्तराप्रसा-

खेषु । अर्णवार्णःस्विव समुद्रजलेष्विव । कथभूतेषु अर्णवार्णेषु । मथ्यमानेषु मृगमृग-
विलोड्यमानेषु । यथा अर्णवाणांति मथ्यमानाणि गुरारीभवन्ति । पुनश्च तेषु नन्मु । नक्षत्र-
विम्बेषु सत्सु तारामण्डलेषु सत्सु । किं कुर्वन्तु नक्षत्रविम्बेषु । नयनविषयतामवतरन्मु लो-
चनगोचरत्वमागच्छत्सु । कथभूतेषु । असमशरैर्निकानां रुन्द्यसेनागमवेतानां दधिचन्द-
नतिलकेष्विव दध्ना समिश्र चन्दन दधिचन्दन तस्य तिलकेष्विव मिश्रपदेष्विव । किं कुर्व-
ताम् असमशरैर्निकानाम् । दिग्विजय आचरितुं कर्तुमिच्छता वाञ्छताम् ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । इतश्च कस्मिन् पार्श्वे दुश्चयनगिरि-
इन्द्रदिशाया पूर्वस्या दिशि किरणजाले चन्द्रमागमिमृहेषु दृष्टिपथ अवतरति गच्छति सति ।
किरणजाले किं कुर्वति सति । उत्प्रेक्षा सक्रममर्हति प्राप्नुवति नति । किरणजाले कीदृशि उत्प्रे-
क्षामर्हतीत्याह—मदनसैन्येन दलितकर्पूरतरुगर्भधूलिनिकरे इव दलिता ये कर्पूरतरवस्तेषां ग-
र्भधूली तस्या निकरे इव । किं कुर्वाणेन मदनसैन्येन । पुरोऽग्रतः सत्वर शीघ्र उदयगिरिशिख-
रान्तरालात् पूर्वपर्वतमस्तकमभ्यात् उच्चलमानेन समुत्त गच्छता । ‘उदश्च उ’ इत्यात्मनेपदम् ।
चन्द्रस्य मित्रत्वात् । पुनः कथभूतेन मदनसैन्येन । चिरमवेक्षितमुधासूतिसाहायकेन अवेक्षित
वाञ्छित मुधासूतेश्चन्द्रस्य साहायक सहायत्व येन तत्तथा तेन । उच्चलनमपि कस्मान् कृतम् । उ-
त्प्रेक्षते—तदासन्नतरागमनविलोकनादिव तस्य मुधासूतेरासन्नतर निकटतर यदागमन मास-
स्तस्य विलोकनादिव दर्शनादिव । पुनः कथभूते किरणजाले । हरिहस्तिना ऐरावणगजेन शिर-
पिण्डकण्डूयनमिषोदस्तहस्तेन शिरःपिण्डौ मस्तककुम्भौ तयोः कण्डूयन सर्जनं तस्य मिषेण
छद्मना उदस्त उत्क्षिप्तो योऽसौ हस्तः शुण्डादण्डः तेन कारणभूतेन मुहुर्मुहुर्वारिवार उपरि-
विकीर्यमाणा ये करवारिशीकरा शुण्डाजलकणास्तेषां उत्करागमे इव । पुनः कथभूते किर-
णजाले । गगनपुरप्रवेश आकाशनगरप्रवेश आचरतः कुर्वन्तः खण्डपरशुचूडामणेः खण्ड-
परशु श्रीमहादेवस्तस्य चूडामणिः तस्य खण्डपरशुचूडामणेश्चन्द्रस्य पुरस्तादग्रतः उदपुर-
ध्रिकाभिर्नक्षत्रकान्ताभिः उदीर्यमाणा उत्क्षिप्यमाणा ये लाजाञ्जलय आर्द्रतण्डुलप्रभृतयस्तेषां
प्रकरे समूहे इव । पुनः कथभूते किरणजाले । विभावरीवधूवदनदर्शनायासीदत आगच्छतो

रितसितदुकूलमुखपटप्रसर इव, निजमुद्वज्जन्मोत्सवविजृम्भितस्य जलराशेरुद-
ण्डलहरिकोचम्भितफेनपुञ्जोच्छ्रय इव, उष्णकरामितापद्म खितस्य धरणिधर
कुटुम्बिग्रामस्य शिशिरकरमहीपते प्रसादावलोकनोदय इव, उत्प्रेक्षामर्हति
विरहिणीकपोलपाण्डुरे पुरंदरपुरपुरधिकासितसितचोरिणि हसितसितप
ताकांशुकाढम्बरे विडम्बितकेतकीरज पटलकान्तिनि दृष्टिपथमवतरति
सरस्वतीकटाक्षवलक्षतासराळे किरणजाले,

ततः प्रथमतः मचिरहतमतङ्गजरुधिरजलजडिमानमुपनेतुमिच्छुना क
रिवैरिकिशोरकेण मण्डलितसटाचक्रवालहारिणि समीपतराशोकतरुण-

निरीधिनीनाथस्य चन्द्रस्य अन्तरा मध्ये प्रसारित तिरस्करोतीकृतो योऽसौ सितदुकूलमु
खपट शुक्लसीमवधमुखपटस्तस्य प्रसरे विस्तारे इव । पुनः कथंभूते किरणजाले । निजमु
द्वज्जन्मोत्सव विजृम्भितस्योत्सवसितस्य जलराशे
समुद्रस्य उदण्डा उन्मोत्सवा मरुद्विषा अमोत्सवामिरतम्भित उचक्षित फेनपुञ्जोच्छ्रय इव
समुद्रकफराशिस्तस्योच्छ्रये इव उमतापिय । पुनः कथंभूते किरणजाले । उष्णकर भीसूय
स्तस्यामितापस्तेन दु खितस्य धरणिधरकुटुम्बिग्रामस्य पर्यंतकणपीजिसमूहस्य शिशिरक-
रमहीपतेष्वन्दनरेन्द्रेण प्रसादायमोदनोदये इव प्रसादस्य प्रसन्नीमयनस्यायस्मेकन निरीक्षण
तस्योदय इव प्रादुभावे इव । पुनः कथंभूते किरणजाले । विरहिणीकपोलपाण्डुरे विरहिणी
मिप्रयोगिनी स्त्री तस्या कपोलस्य गण्डस्थलजत् पाण्डुरे उज्ज्वले । उक्तं च— अनेकक
यस्यासद्वायस्या नागच्छति प्रिय । तस्या नाम सुदुःखाता विरहोत्कम्पिता मता ॥
पुनः कथंभूते । पुरंदरपुरपुरधिकासितसितचोरिणि पुरंदरपुरमिद्वनगरं तस्य पुरंधि
क क्रियस्तासां मितं हास्यं इषद्वसितं तस्य सितं उज्ज्वलत्वं तं चोरयति तिरस्करोती
त्यर्थशीलं तत्तयोक्तं तस्मिन् । पुनः कथंभूते । हसितसितपताकांशुकाढम्बरे हसितस्त्रिरस्कृत
सितपताकालुक्मनां उज्ज्वलबलाणां आढम्बरो येन तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । वि
डम्बितकेतकीरज पटलकान्तिनि विडम्बिता तिरस्कृता केतकीरज पटलकान्तिर्बेन किर
णजालेन तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सरस्वतीकटाक्षवलक्षतासराळे सरस्वत्या धृत
देवताया ये कट्यासा नेत्रप्रान्तास्तेषां वलक्षता उज्ज्वलता तथा असराळेऽपयन्ते ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽस्मि । कुमुदचक्षुषि चन्द्रे सति । कुमुदेपु
ष्पधुर्यस्य स कुमुदचक्षुरिति विग्रहे कुमुदचक्षुषः पुंसवम् । किं क्रियमाणे कुमुदचक्षुषि ।
क्षणं मुहूर्तमेक उपतर्क्यमाणे सति । असादुपेक्षा इति चेत् उच्यते— कथंभूते कुमुदचक्षुषि ।
तत्तत्तदनन्तरं किरणजाले दृष्टिपथमवतीर्णे सति प्रथमतः उदयमात्र यथा भवत्येव अ
चिरहतमतङ्गजरुधिरजलजडिमानं अचिरकालं हता ये मतङ्गास्तेषां रुधिरजलस्य जडिमानं
जडत्वं उपनेतुं प्रहीतु इच्छता इच्छता करिवैरिकिशोरकेण सिंहबालकेन मण्डलितं कुण्ड
लीकृतं यत् सटाचक्रवालं स्कन्धकेसरमण्डलं तत् हरति तिरस्करोति तदुपमां धरति इ

पल्लवरुचि कपिशकुसुमस्तवकसुन्दरे कुसुम्भांशुकपिहितगौरीपयोधरविडम्बिनि धूर्जटिजटाज्योतिरमन्दमन्दाकिनीडिण्डीरपिण्डहृदयंगमे पुरुहूतनिकेतकेतुरक्ताञ्चलकलितकलधौतकलशलक्ष्मीलिहि रोहिणीमुखचुम्बनसंगलितजतुरसारुणिताङ्गनिर्माणे क्षणमुपतर्क्यमाणे, पुनरनतिचिरादेव निकटगतगगनापगातरङ्गसंगमादिव मनसिजोत्सवप्रसाधितसितातपत्ररोचिषि, योषिदौषधीनामधरदलेषु रागसंक्रमादिव पितामहमौलिमनोहरत्विषि, नि-

त्येवशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । समीपतराशोकतरुणपल्लवरुचि समीपतरा अर्थात् चन्द्रस्य निकटवर्तिनो ये अशोकाना तरुणपल्लवा प्रत्यग्रकुम्पलानि तद्वत् रुक् दीप्ति रक्तत्वं यस्य स तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । कपिशकुसुमस्तवकसुन्दरे कपिश इयाव धूसरारुण पाण्डुररक्तो योऽसौ कुसुमस्तवक अर्थात् अशोकपुच्छगुलुञ्छकः तद्वत् सुन्दरो मनोहरस्तस्मिन् । पुनः कथभूते । कुसुम्भाशुकपिहितगौरीपयोधरविडम्बिनि कुसुम्भेन रागद्वयेण उपलक्षित यदशुकसूक्ष्मवस्त्र तेन पिहित आवृतो योऽसौ गौरीपयोधरः त विडम्बयति तिरस्करोति इत्येवशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । धूर्जटिजटाज्योतिरमन्दमन्दाकिनीडिण्डीरपिण्डहृदयंगमे धूर्जटे श्रीमहादेवस्य जटाज्योतिभिरमन्दः प्रचुरो योऽसौ मन्दाकिनीडिण्डीरपिण्ड गङ्गानदीफेनपिण्डस्तद्वत् हृदयंगमे मनोहरे । मनाग्रक्त इत्यर्थः । पुनः कथभूते । पुरुहूतनिकेतकेतुरक्ताञ्चलकलितकलधौतकलशलक्ष्मीलिहि पुरुहूत इन्द्र पूर्वदिक्स्वामी तस्य निकेत प्रासादस्तत्र ये केतवो ध्वजास्तेषा रक्ताञ्चलैः कलितो वेष्टितो योऽसौ कलधौतकलशः कनककुम्भ रूप्यकलशो वा । 'कलधौत रूप्यहेम्नो कलाधौत कलध्वनौ' । तस्य या लक्ष्मी रक्तत्वं ता लेढीति आस्वादयतीति स तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । रोहिणीमुखचुम्बनसंगलितजतुरसारुणिताङ्गनिर्माणे रोहिणी कुमुदचक्षुषो भार्या तस्या मुखस्य चुम्बनेन संगलितो निर्गलितो योऽसौ जतुरसः तेनारुणितमव्यक्तरागीकृत अङ्गनिर्माणं शरीरनिर्मितं यस्य स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनः कथभूते । पुनरपि अनतिचिरादेव शीघ्रमेव रक्तत्वादनन्तरं मनसिजोत्सवप्रसाधितसितातपत्ररोचिषि मनसिजस्य उत्सवे महोत्सवे प्रसाधितमुद्धत यत् सितातपत्रं शुक्लच्छत्रं तद्वद्रोचि शोभा यस्य स तथा तस्मिन् । उज्ज्वलता प्राप्त इत्यर्थः । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—निकटगतगगनापगातरङ्गसंगमादिव निकटगता समीपवर्तिनी या गगनापगा वियद्गङ्गा तस्यास्तरङ्गा महान्तः कल्लोलास्तेषा संगमादिव ससर्गादिव । पुनः कथभूते । पितामहमौलिमनोहरत्विषि पितामहस्तस्य मौलिः मस्तकस्तद्वत् मनोहरा उज्ज्वला त्विट् कान्तिर्यस्य स तथा तस्मिन् । एवविधं शुक्लत्वं चन्द्रे कुत आगतमित्याह—योषिदौषधीनामधरदलेषु रागसंक्रमादिव योषितामधरेषु औषधीनां दलेषु पल्लवेषु रागस्य रक्तिन्नः संक्रमात् संचरणात् इव । यथासंख्योत्प्रेक्षालकारः । रक्तत्वं

खिलजगद्धामधवलनमुधाकुम्भे, रतिविनोदविशोपदेशिनि, मदनरदिमदो
 द्वीपनपिण्डे, सुरतध्रमाम्भ'कणलुण्ठिनि, पौलोमीविलासदर्पणे, क्रमेण च नमु-
 चिरिपुदिगन्तपर्वतानां पादस्थलाङ्गुलीषु नखमणिभूयमुपगम्य सविश्य मेख-
 लासु नायकमणिगणितिमनुभूयोपवृण्ठदेशेषु कुण्डलमणिश्रियमाश्रित्य च
 शिरःश्रेणिषु शिखण्डमण्डनमणिमाव को नु खलु सकलभुवनोपकारबद्धक-
 क्षाणामेकान्तस्थितिबहलैरेभिरचलै सह संगमक्रम इति विचिन्त्येवानवरतमु-
 दयाचलाग्रसरस फलहस इवाकाशदेशनिधेगिमुपेयुपि कुमुदचक्षुषि,

तत्र क्षिप्तमिति भावः । पुन कथंभूते । निरितजगद्धामधवलनमुधाकुम्भे निरितं यत्र
 गत् तदेव धाम प्रासादस्तस्य धवलने मुधाकुम्भः श्वेतद्रव्यकवत् पूर्णकुम्भ इत्यर्थस्तस्मिन् ।
 पुन कथंभूते । रतिविनोदविशोपदेशिनि रतेया विनोदविषया क्रीडाविज्ञानं तामुपदेशमतीत्येयं
 शीतं स तथा तस्मिन् । पुन कथंभूते । मदनरदिमदोद्वीपनपिण्डे मदन एव रदी इस्ती तस्य
 मदोद्वीपने पिण्डं जीवनं मदनरदिमदोद्वीपनपिण्डस्तस्मिन् । उक्तं च— पिण्डो हृन्दे जपापुष्पे
 गोले बोलेऽऽसिहयो' । क्वले पिण्डं नु वेदमकदेशे जीयनायसो ॥ बले सान्दे पिण्ड्यतायूखन्
 योस्तुगरेऽपि च' । पुन कथंभूते । सुरतध्रमाम्भ'कणलुण्ठिनि सुरतध्रमस्य ये अम्भ'कणा
 तान् सृण्वतीत्येवंशीलः स तथा तस्मिन् । पुन कथंभूते । पौलोमीविलासदर्पणे पौलोमी
 पूर्वदिक्पात्तदेवेन्द्रपत्नी तस्या विलासदर्पणं क्रीडामुकुरस्तस्मिन् । कुमुदचक्षुषि कथंभूतं सति ।
 आकाशदेशनिधेगि आकाशदेशे एव निधेगिरिभिरोहणी तां उपेयुपि आस्ववति ।
 गतवतीत्यर्थः । किं कृत्वा पूर्वं निधेगिमुपेयिवान् । इति अमुना प्रक्षरेण अनवरतं विचि-
 न्त्येव पयालोच्येव । इतीति किम् । नु इति वितर्कः । क खलु पतिरचलै सह
 संगमक्रम एभि प्रत्यक्षीभूत । यत्तद्बद्धाचलै सह संगमोक्तक्रमधेदित्यर्थः । केपां संगम
 क्रमोऽमुक्त इत्याह—सकलभुवनोपकारबद्धकक्षाणां सफस्य भुवनस्य समग्रस्य पृथ्वीम-
 ण्डस्य उपक्षरे बद्धा कक्षा प्रीतिर्यस्ते तथा तेषाम् । कथंभूतैरचलै । एकान्तस्थितिबहलै
 एकान्तेन सर्वथा स्थितौ बहला स्थानप्रचुरास्ते तथा तै । कथंभूतं कुमुदचक्षु । उदया
 चलाग्रसरस फलहस इव यथा उदयाचलाग्रसरोवरात् फलहस उड्गीय आकाशमुपैति ।
 किं कृत्वा पूर्वं आकाशमुपेयिवान् । क्रमेण अनुक्रमेण नमुचिरिपुदिगन्तपर्वतानां पादस्थला-
 ङ्गुलीषु नखमणिभूयमुपगम्य नमुचिरिपोः पूर्वदिगिन्द्रस्य दिगन्तस्य पूर्वदिग्प्रान्तस्य
 ये पर्वतास्तेषां पादस्थलाङ्गुलीषु नखमणिभूयं नखमणित्वं उपगम्य प्राप्य । पुनश्च किं
 कृत्वा पूर्वम् । मेखलासु नायकमणिगणितिं संविश्य नमुचिरिपुदिगन्तपर्वतानां मेखलासु कटि-
 नीषु नायकमणिगणितिं मध्यमणिगणनां संविश्य प्रविश्य । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वमाकाश
 देशनिधेगिमुपेयिवान् । नमुचिरिपुदिगन्तपर्वतानामुपवृण्ठदेशेषु शिखराधोभूमिमागेषु कुण्ड-
 लमणित्वं कजवेष्टनमाश्रित्यशोभां अनुभूय रुग्णा । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । नमुचिरिपु-
 दिगन्तपर्वतानां शिरःश्रेणिषु शिखण्डमण्डनमणिमावं शिरोरत्नत्वं आश्रित्य रुग्णा ॥

विजृम्भमाणासु च बालसखीष्विव पयोधिवेलानाम्, उपकल्पितपारणा-
स्विव चकोरकुलकामिनीनाम्, उपाध्यायिकास्विव युवतिरतिकैतवानाम्,
गतिनियन्त्रणमन्त्रसिद्धिष्विवाभिसारिकाभुजङ्गीनाम्, तिमिरतिरस्कारसित-
शलाकास्विव च भुवनलोचनमार्गाणाम्, अमृतधौतातसतन्तुसंतानमन्थ-
रायाममिव व्योम निर्मापयन्तीषु शिशिरकरकिरणपरम्परासु,

प्रकटीभवति च लोकान्तरादिहानुसरतो रोहिणीपतेर्विरहविनोदनाय
निजाङ्गनालिङ्गनव्यतिकरादिव हृदयप्रतिबिम्बितस्तनतमालरसलिखितपत्र-
स्पृहणीये, हंसांसविलग्नशैवलविलासिनि, अपहसितविरहिणीकपोलतल-

पुनश्च कासु सतीषु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । शिशिरकरकिरणपरम्परासु
चन्द्रमयूखश्रेणिषु सतीषु । किं कुर्वाणासु शिशिरकरकिरणपरम्परासु । विजृम्भमाणासु प्रस-
रन्तीषु । पुन कथभूतासु । पयोधिवेलाना समुद्रोर्मणां बालसखीष्विव बालवयस्या-
स्विव । पुन कथभूतासु । चकोरकुलकामिनीनां चकोराणा जीवाजीवपक्षिणां कुलानि समू-
हास्तेषा कामिनीना उपकल्पितपारणास्विव । पुन कथभूतासु । युवतिरतिकैतवाना युवतीना
रतिकैतवाना सभोगकपटाना उपाध्यायिकास्विव गुरुभार्यास्विव । पुन कथभूतासु ।
अभिसारिकाभुजङ्गीना परपुरुषलम्पटस्त्रीसर्पिणीना गतिनियन्त्रणमन्त्रसिद्धिष्विव गतेर्गमनस्य
नियन्त्रण निषेध तस्य मन्त्रसिद्धिष्विव । पुन कथभूतासु । भुवनलोचनमार्गाणां जगत्रयन-
यनपथाना जगति स्थितप्राणिगणलोचनपद्धतीना तिमिरतिरस्कारसितशलाकास्विव ति-
मिरस्य चक्षुरोगस्य तिरस्कारे विनाशने सितशलाकास्विव उज्ज्वलशलाकास्विव । किं
कुर्वतीषु शिशिरकरकिरणपरम्परासु । व्योम आकाश निर्मापयन्तीषु । कथभूत व्योम । अमृत-
धौतातसतन्तुसतानमन्थरायामम् अतसीनामिमे आतसास्ते च ते तन्तव सूत्राणि अमृतेन
धौता उज्ज्वलीकृता ये आतसतन्तवस्तेषां सतान आतानस्तेन मन्थरो मन्दगामी
आयामो दैर्घ्य यस्य व्योमस्तत्तथोक्तम् ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । लाञ्छने मृगाकारचन्द्रस्य
लक्ष्मणि प्रकटीभवति स्फुटीभवति सति । कथभूते लाञ्छने । रोहिणीपते हृदयप्रतिबिम्ब-
तस्तनतमालरसलिखितपत्रस्पृहणीये चन्द्रस्य हृदये प्रतिबिम्बित स्थासकवस्थित स्तन-
तमालरसेन लिखित यत्पत्र पत्रावली तद्वत् स्पृहणीय मनोहर तस्मिन् । किं कुर्वतो रो-
हिणीपते । लोकान्तरात्पूर्वविदेहात् इह अस्मिन् भारते अनुसरत आगच्छतः विरहविनो-
दनाय विरहविनाशनाय निजाङ्गनालिङ्गनव्यतिकरादिव निजा स्वकीया या अङ्गना रोहिणी
तस्या आलिङ्गन आश्लेषण तस्य व्यतिकरादिव प्रघट्टादिव । उत्प्रेक्षा । पुन कथभूते
लाञ्छने । हंसांसविलग्नशैवलविलासिनि हंसस्य अस पक्षमूल तत्र विलग्न यत् शैवल
तद्वत् विलसति शोभत इत्येवशील तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । अपहसितविरहि-

विलम्बमानालकमङ्गे, कुमुदोदरनिनीनालिकुलस्पर्धिनि, मधवन्मातङ्गकट
निकटमदलेखारेखे, सुधासिन्धुप्रफुल्लनीलाम्बुजशङ्किनि, प्रसूतस्वकान्त-
रोद्गतहरितच्छदच्छायाच्छुपि लान्छने,

न खल्वसमानविग्रह पुरुषाणामनारम्य कांचिन्महतीमापदमुपशाम्य-
तीति मनीषयेव निजान्वयबीजसरक्षणाय पर केपुचिन्नीचावृतगहन-
प्रकाशदेशेषु निवृत्य स्थितिकुशले च तम पटले,

भवत्सु च मधुगन्धलुब्धमधुपसबाधनिरुध्यमानविधुदीधितिप्रसरेषु वि-
लासिनामुदवसितवातायनविवरेषु,

गीकपोलतले विप्रलम्बकीगण्डस्थले विलम्बमान लसमान अलकमङ्गो येन तत्तथा
तस्मिन् । पुन कथंभूते । कुमुदोदरनिनीनालिकुलस्पर्धिनि कुमुद कैरव तस्योदरे मध्ये
निनीनमुपविष्टं यदलिकुलं तेन स्पर्धते उपमां धरति इत्येवशीलं तत्तथा तस्मिन् । पुन-
कथंभूते । मधवन्मातङ्गकटनिकटमदलेखारेखे मधवान् इन्द्रस्य मातङ्ग ऐरावतस्य कनो
गण्डस्थलं तस्य निकटे समीपे उपरितनभागे वा मदलेखा दानरेखा तद्वत् रेखा उपमा यस्य
स्त्रञ्छनस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । सुधासिन्धुप्रफुल्लनीलाम्बुजशङ्किनि सुधा
सिन्धौ क्षीरोदसागरे प्रफुल्लन् विकसत् नीलाम्बुजं इन्दीवरं तद्वत् शङ्का उपमा विद्यते
यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुन कथंभूते । प्रसूनस्वकान्तरोद्गतहरितच्छदच्छाया-
च्छुपि प्रसूनानामुज्ज्वलपुष्पाणां स्वकान्ते गुल्लच्छस्यान्तरे मध्यं उद्गत उत्पन्नो ओडसी
हरितच्छदो नीलपत्रं तस्य छायां शोभां क्षुपति सृशति तदुपमां धरति तत्तथा तस्मिन् ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽसि । तम पटले सति । कथंभूते तम-
पटले । परं केवलं केपुचित् निपतेषु नीचावृतगहनप्रकाशदेशेषु निवृत्य प्रच्छन्नीभूय
स्थितिकुशले स्थानकरणविवक्षणे नीत्याश्च निम्ना आवृताश्च आवरणसहिता गहनाश्च अवि-
ज्ञातपरभागाश्च प्रकृष्टाश्च कदाचिदपि अप्राप्तसूर्यादितेजस ते च ते देशा प्रदेष्टास्तेषु ।
तम पटले स्थितिकरणे किमर्थम् । निजान्वयबीजसरक्षणाय । यथा उपेक्षते—इति मनीषया
इव ईदृश्या बुद्ध्या इव । इतीति किम् । असमानविग्रह महद्भिः सह युद्धं स्रष्टुं निष्येन
पुरुषाणां कांचित् विवक्षितां महतीं गुरुतां आपदं विपदं अनारभ्य अकृत्वा न उपशाम्यति ॥

पुनश्च केपु सत्सु महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽस्मि । विलासिनां उदवसितवातायन-
विवरेषु सत्सु उदवसितानि शृङ्गाणि तेषां वातायनानि गन्धकजात्मनि तेषां विवरेषु
छिन्नेषु सत्सु । कथंभूतेषु उदवसितवातायनविवरेषु । मधुगन्धलुब्धमधुपसबाधनिरुध्य-
मानविधुदीधितिप्रसरेषु भवत्सु संजायमानेषु सत्सु मधु मयं तस्य गन्धं तस्मिन् लुब्धा

करविलम्बितकुसुमसरसौरभसुभगेषु खगाजीविनामापणरङ्गभागेषु,
परिवर्तमानकाश्मीरमलयजागुरुपरिमलोद्धारसारेषु सौगन्धिकानां विप-
णिविस्तारेषु,

ससंभ्रममितस्ततः परिसर्पता संभोगोपकरणाहितादरेण पौरनिकरेण
निजविलासदर्शनाहंकारिमनोरथाभिरवधारितविटमुधाप्रश्रसंकथाभिः सर-

लोभ गता ये मधुपास्तेषा सबाधो मेलोपकस्तेन निरुन्धमान आघ्रियमाणो(?) विधोश्चन्द्रस्य
दीवितीना किरणाना प्रसरो व्याप्तिर्येषा उदवसितवातायनविवराणा तानि तथोक्तानि तेषु ॥

पुनश्च केषु सत्सु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । खगाजीविना माल्यकारिणा आप-
णरङ्गभागेषु सत्सु हृद्यप्रभागेषु सत्सु । कथभूतेषु आपणरङ्गभागेषु । करविलम्बितकुसुम-
सरसौरभसुभगेषु केषु करैर्वा विलम्बिता उच्चलिता ये कुसुमसरा पुष्पहारास्तेषा सौरभेण
परिमलेन सुभगा अतिमनोहरास्तेषु ॥

पुनश्च केषु सत्सु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । सौगन्धिकाना विपणिविस्तारेषु
गन्धद्रव्यविक्रयिणा वणिजा हृद्यप्रसरेषु सत्सु । कथभूतेषु विपणिविस्तारेषु । परिवर्तमान-
काश्मीरमलयजागुरुपरिमलोद्धारसारेषु काश्मीरदेशे भव कुङ्कुम काश्मीरम्, मलयपर्वते जात
चन्दन मलयजम्, अगुरु न गुरु अगुरु कृत्रिमतया लघुत्वगुणसहित राजार्हापरनामक लोह-
सङ्गमगुरुच्यते, काश्मीरमलयजागुरुणि परिवर्तमानानि पलट्यमानानि यानि काश्मीरमल-
यजागुरुणि तेषा परिमलोद्धार गन्धप्रादुर्भावास्तैः सारा अतिमनोहरा ये विपणिवि-
स्तारास्ते तथा तेषु ॥

पुनश्च केषु सत्सु महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । राजवीथीमण्डलेषु राजमार्गसमूहेषु
सत्सु । कथभूतेषु राजवीथीमण्डलेषु । पौरनिकरेण नगरलोकसमूहेन समाकुलेषु व्याप्तेषु ।
किं कुर्वता पौरनिकरेण । ससंभ्रम सादर इतस्ततो यत्र तत्र परिसर्पता समन्ताद्रच्छता
पर्यटता । कथभूतेन पौरनिकरेण । संभोगोपकरणाहितादरेण संभोगस्य उपकरणानि पर्य-
ङ्कहसतूलपद्महताम्बूलपटलिकापुष्पचन्दनादीनि तेषु आहितः कृत आदरः प्रयत्नो येन स
तथा तेन । न केवल पौरनिकरेण समाकुलेषु राजवीथीमण्डलेषु, अपि तु पण्याङ्गनासमि-
तिभिः वेद्यासमूहैः समाकुलेषु । कथभूताभिः पण्याङ्गनासमितिभिः । निजविलासदर्शनाहंका-
रिमनोरथाभिः निजाना विलासाना हावभावविभ्रमादीनां दर्शनेन कामुकानां विलोकनकरणेन
अहंकारिण सदा मनोरथा दोहदानि यासां तास्तथोक्ताभिः । पुनः कथभूताभिः । अवधारित-
विटमुधाप्रश्रसंकथाभिः अवधारिता विटाना कामुकाना मुधाप्रश्रसंकथा फल्गुनयोगसंकथनानि
वार्ता ताभिस्तथोक्ताभिः । ये ये फल्गुना निरर्थकेन इच्छन्ति किं ग्रहिष्यसीति प्रश्नं कुर्वन्ति
तान् प्रति सभाषण वेद्या न कुर्वन्ति । तासा वैलक्षण्यात् ये ये अर्थिन सन्ति पृच्छन्ति तान्

कुरङ्गक्रीडावनवसतिभिः पण्याङ्गनासमितिभिरात्मपतिसदिष्टघटनाकुलित-
हृदयेनावधीरितसस्त्रीजनसमापणोत्तरदानसमयेन सचरता संचारिकानिका-
येन च समाकुलेषु समन्ततो रानवीचीमण्डलेषु,

प्रवृत्तास्तु च दिवसव्यापारद्विगुणितानुरागवेगवृत्तास्तु नगरमिथुनानाम-
नङ्गरसरहस्यगोष्ठीषु,

निखिलजनमनोनलिनसमव सकलभुवनोत्पत्तिप्रजापते रतिरमण प्रि-
यत्तमाधरामृतवर्षावग्रहादकाण्डजन्मन कुशानुकणगर्मानिव फरान्विकिर-
तोऽमुष्मादुत्पातरविमण्डलाच्चन्द्रात्स्वयमेव शुष्कसर कमलिनीवनादपि कष्ट-

समापणं प्रविदधतीत्यर्थः । उक्तं च—‘आचार्ये च मटे धूर्ते व्यासवेद्याभिहित्सके । मायां
तत्र न प्रकुर्वीत माया तैरेव निर्मिता ॥’ पुन कथंभूतामि । सरङ्गरङ्गक्रीडावनवसतिभिः
सरः कन्दर्प स एव कुरङ्ग । चपलस्यभावत्वात् भयप्रकृतित्वात् च । तस्य क्रीडावनवस-
तिभिः क्रीडाया संबन्धिन्यो वनवसतयो वनस्थानानि तामि । न केवलं पण्याङ्गनासमि-
तिभिः समाकुलेषु अपि तु संचारिकानिक्रयेन च द्यूतिसमूहेन च । कथंभूतेन संचारिक-
निक्रयेन । आत्मपतिसदिष्टघटनाकुलितहृदयेन आत्मपतिना निजस्वामिना संदिष्ट उप-
दिष्ट शिक्षिता या घटना मेखरचना तया आकुलितं सृत हृदयं यस्य संचारिकनिक्रयस्य
स तथा तेन । पुन कथंभूतेन । अवधीरितसस्त्रीसमापणोत्तरदानसमयेन अवधीरितः अ-
नाहतः सस्त्रीजनसमापणस्य परस्परभाषणस्य उत्तरदानसमय प्रत्युत्तरदानावसरो येन
संचारिकनिक्रयेन स तथा तेन । किं कुर्वता संचारिकनिक्रयेन । संचरता विवक्षितगृह-
प्रवेशं कुर्वता ॥

पुनश्च कस्मिन् सतीपु महादेवीमयनद्वारमुपागतोऽस्मि । नगरमिथुनानां उज्जनीपत्तनक्षीपु-
रुपद्वन्द्वानां अनङ्गरसरहस्यगोष्ठीषु प्रवृत्तास्तु क्रमरसगोप्यतत्त्ववार्तास्तु च प्रवृत्तास्तु । कथंभू-
तास्तु । दिवसव्यापारद्विगुणितानुरागवेगवृत्तास्तु दिवसव्यापारैः सेवाकृपिवाभिज्यादिविननियो-
गेर्द्विगुणितः पुनरुक्तो योऽसौ अनुरागवेगो अकृत्रिमकेहो औस्तुक्यं तेन वृत्तास्तयोक्तास्तु ॥

पुनश्च कस्मिन् सति महादेवीमयनद्वारमुपागतोऽस्मि । प्रवसितपथिक्यनिताभिर्विप्र-
कम्प्योत्तमानयिक्रमि इति अमुना प्रकृरेण कुमुदमधनुषि कन्दर्पे क्रमदेवे उपा-
सन्मयाने निन्दायुक्त उपासन्मयवचनं प्राप्यमाणे च सति । इतीति किम् । हे निखिल-
जनजनमनोनलिनसंभव सर्वसौक्यहृदयकमलसमुत्पन्न हे सकलभुवनोत्पत्तिप्रजापते सक-
लस्य भुवनस्य पृथ्वीमण्डलस्य तत्रस्थितक्षीपुरुषादिसमाने उत्पत्ते संभवस्य प्रजापते स-
ष्टिकर्ता ब्रह्मन्, हे रतिरमण हे रतिवक्त्रम विरहिणीजने विप्रलम्बपुरोग्रीसमूहे पद्मभि-
रपि बाभैरुन्मादमोहनसंतापनशोषकमारण्यमिधानैः पद्मभिरपि शरैः प्रहृतं निष्ठुरप्रहारान्
यातुं भवतस्तथा किं युक्तं किं योग्यमिदं कार्यम् । कथंभूते सति विरहिणीजने । स्वय

तरमवस्थान्तरमुपगतवति विरहिणीजने किं पञ्चभिरपि वाणैर्भवतः प्रहर्तुं युक्तमिति प्रवसितपथिकवनिताभिरुपालभ्यमाने च कुसुमधनुषि,

अहमपि तदाहो मनसिजातिशायिशरीरपरिकर कामिनीमुखकमल-
मधुकर विभ्रमदिदृक्षयेव विलासिनीनां नयनेषु प्रतिफलन्तीभिः लाव-
ण्यरसपिपासयेव कपोलेषु विलुण्ठमानाभिश्चुम्बनाभिलाषधिषणयेवाधरेषु
परिस्फुरन्तीभिः परामर्षमनीषयेव स्तनतटेषु चोद्दण्डया प्रवृत्ताभिरमृतम-
रीचिदीधितिभिराज्याहुतिभिरिव संधुक्ष्यमाणमदनदहनः, रतिरहस्यवय-

मेव आत्मनैव शुष्कशर कमलिनीवनादपि कष्टतरमवस्थान्तरमुपगतवति गति । किं तु
अमुष्मात् प्रत्यक्षीभूतात् चन्द्रात् च कष्टतरमवस्थामुपगतवति सति । कथभूतात् अमुष्मान्
चन्द्रात् । उत्पातरविमण्डलात् अयं चन्द्रो न भवति किं तु विरहिणीनां उत्पातरविमण्डलो
वर्तते । पुनः कथभूतात् । प्रियतमाधरामृतवर्षावग्रहात् प्रियतमस्य कान्तस्य यदधगमृत
ओष्ठपानपीयूषं तस्य वर्षो वृष्टिः तस्य अवग्रहः प्रतिबन्धः वृष्टिरोधो यस्मिन् चन्द्रे स तथो-
क्तस्तस्मात् । उक्तं च—‘वृष्टिर्वर्षं तद्विघातेऽवग्रहावग्रहौ समौ ।’ कथभूतादमुष्मात् ।
अकाण्डजन्मन उत्पातोद्भवात् । किं कुर्वत अमुष्मात् । करान्किरणान्विक्रितः विधि-
पतः । कथभूतान् । कृशानुकणगर्भानिव अग्निचूर्णसमृत्तमध्यप्रदेगानिव उत्पातरविमण्डला-
दिव । विशेषणमनुपपन्नमपि उपपन्नमेव । तदाह—‘अभिधेयस्यातिथ्यं तदनुपपन्नं . .
. . . . . । यत्र स्युर्वकाणामुन्मादीत्यर्थमुक्तं वा ॥’

तदा तस्मिन् चन्द्रोदये काले अहो मनसिजातिशायिशरीरपरिकर मनसिजात् कन्दर्पा-
दपि अतिशायी अतिशयवान् शरीरपरिकर कायसमुदायो यस्य मारदत्तमहाराजस्य स तथो-
क्तस्तस्य सवोधनं हे तथोक्तं हे मारदत्तमहाराज, हे कामिनीमुखकमलमधुकर कामिनीना-
मुत्तमनायिकाणां मुखान्येव कमलानि तन्मकरन्दास्त्रादने मधुकरो भ्रमरः तस्य सवोधनं हे
तथोक्तं, अहमपि महादेवीभवनद्वारमुपागतोऽस्मि । अहं कथभूतः । अमृतमरीचिदीधितिभिः
चन्द्रकिरणैः संधुक्ष्यमाणमदनदहनं संधुक्ष्यमाण उद्दीपीक्रियमाणं मदन एव कन्दर्प एव दहनो
यस्य स तथोक्तः । कथभूताभिरमृतमरीचिदीधितिभिः । आज्याहुतिभिरिव घृतस्य आहुति-
भिरिव । कथभूताभिराज्याहुतिभिः । विलासिनीनां नयनेषु प्रतिफलन्तीभिः प्रतिबिम्बमाग-
च्छन्तीभिः । किमर्थं प्रतिफलन्तीभिः । विभ्रमदिदृक्षयेव भ्रूक्षेपशोभादर्शनेच्छया इव । पुनः
किं कुर्वन्तीभिराज्याहुतिभिः । विलासिनीनां कपोलेषु विलुण्ठमानाभिः विलुण्ठन्तीभिः । किमर्थं
विलुण्ठमानाभिः । लावण्यरसपिपासयेव लावण्यमेव रसः तस्य पिपासया इव पानेच्छया
इव । पुनः किं कुर्वन्तीभिराज्याहुतिभिः । विलासिनीनां अधरेषु परिस्फुरन्तीभिः समन्तात्
चमत्कुर्वन्तीभिः । किमर्थं परिस्फुरन्तीभिः । चुम्बनाभिलाषधिषणयेव . . . . . ।
पुनः किं कुर्वन्तीभिराज्याहुतिभिः । विलासिनीनां स्तनतटेषु उद्दण्डया प्रवृत्ताभिः . . . . .

स्यामिरिव शिथिलीक्रियमाणमानवन्धन , प्रत्यायनदूतिकामिरिव सपाथ-
मानप्रियतमासमागम , कुसुमशरप्रवेशोत्सवपताकिकामिरिव सूच्यमान-
तदाराधनक्रम , शृङ्गारजलधिविजृम्भमाणवात्यामिरिव प्रसर्पमाणमन-
कल्लोल , सुरतसूत्राकर्षणसूचिमिरिव पूर्यमाणवक्षःस्थल , प्रतीहारवेत्रलता-
मिरिव निवेशमानसमाविसर्जनकाल ,

कोमल एव निशीथिन्या प्रथमाष्टमभागेऽर्धपरिसमाप्त एव च सेवाव-
सरे विसृज्य झूलतोच्छासेन प्रणामावर्जितमौलिमणिमकरिकामरीचिपरिवे-
षपुनरुक्तपादपीठक्षितीन्सामन्तमहीपतीन् अवलोकनप्रसाददानेन मन्नि-

। किमर्थं प्रवृत्तामि । परामर्शमनीषयेव स्तनम्पर्शबुध्येव । पुन
कथंभूतोऽहम् । शिथिलीक्रियमाणमानवन्धन । अमिरिव । रतिरहस्यवयस्यामिरिव रते
संभोगक्रीडाया रहस्यवयस्याभिर्गोप्यतत्त्वशिक्षादायिसखीमिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् ।
संपाथमानप्रियतमासमागम संपाथमान प्रियतमाभा इष्टवनिताया समागमो मेलापक्षे यस्य
स तथोक्त । कथंभूतामिरिव । प्रत्यायनदूतिकामिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् । सूच्यमान
तदाराधनक्रम सूच्यमान अवगमिरपि कथ्यमानस्तस्या प्रियाया आराधनक्रम संसेवन-
परिपाटीक । कथंभूतामिरिव । कुसुमशरप्रवेशोत्सवपताकिकामिरिव कुसुमशरस्य प्रवेशो
भागमने उत्सवपताकिकामिरिव महोत्सवष्यजामिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् । प्रसर्पमाण-
मनकल्लोल प्रसर्पमाणा प्रसार्यमाणा मनस चित्तस्य कल्लोला संकल्पस्फुणा यस्य स तथो-
क्त । कथंभूतामिरिव । शृङ्गारजलधिविजृम्भमाणामि प्रसरन्तीमिर्वात्यामिरिव वातमण्ड-
लीमिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् । पूर्यमाणवक्षःस्थल पूर्यमाण प्रचीत्यमानं वक्षःस्थल
यस्य स तथोक्त । कथंभूतामिरिव । सुरतसूत्राकर्षणसूचिमिरिव सुरतसूत्राणि निधुवनतन्त
वस्तेषां आकर्षणे आगमने सूचिमिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् । निवेशमानसमाविसर्जन
काल निवेशमानो ज्ञाप्यमान समाया विसर्जनकालो यस्य स तथोक्त । कथंभूतामि
रिव । प्रतीहारवेत्रलतामिरिव प्रतीहाराणां द्वारपालानां वेत्रकरकम्बामिरिव ॥

पुन किं कृत्वा पूर्वं महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽस्मि । निशीथिन्या रात्रे क्षेमले एव
भृदावेव प्रथमाष्टमभागे प्रथमप्रहरस्यार्धभागे गते सति सामन्तमहीपतीन् सेवागतनरे
न्द्रान् झूलतोच्छासेन विसृज्य विसर्जनेन कृत्वा । अस्मिन् सति विसृज्य । सेवावसरे अर्धपरि-
समाप्ते एव अर्धमिलितसमाजने एव । कथंभूतान् सामन्तमहीपतीन् । प्रणामावर्जितमौलि-
मणिमकरिकामरीचिपरिवेषपुनरुक्तपादपीठक्षितीन् प्रणामेन आवर्जिता नम्रीकृता ये भौ-
क्त्यो मुकुटानि मस्तकानि वा तत्र या मणिमकरिक च सुवर्णघटितरत्नजटितनक्रिया आभ-
रणविशेषाद्यास्तां मरीचिक किरणास्तेषां परिवेषो मण्डलं तेन पुनरुक्ता द्विगुणीकृता पाद

परिषदम् आलापसंभ्रमेण बलमुख्यान् उपासनोपचारेण पुरोधसम् उप-
भोगपारितोषिकेण राजकुमारकान् पादवन्दनेन पितृपितामहसंवन्धवती-
र्जरतीः अनुव्रजनविनयेन च गुरुन्, आसन्नचरचामरधारिणीभुजशिरसि
विन्यस्तवामबाहुः, अपरकराङ्गुलिनिर्देशेन विनोदरदीनामुपान्तवर्तिनो जनस्य
मन्दिराणि दर्शयन्, दृष्टिप्रदानसंभावितान्तःपुरसमारक्षकलोकः, स्मरनि-
शितविशिखाग्रभागानिवोपहसता विडम्बयतेव विद्रुमोद्भेदशिखाडम्बरमु-
ल्लासयतेव सहविहरन्तीना विलोचनानि विस्तारयतेव दशनरश्मीनुपचि-

पीठक्षिति चरणावशेषपीठभूमिः चैस्ते तथोक्तास्तान् । पुनश्च किं कृत्वा । अवलोकनप्रमाद-
दानेन मन्त्रिपरिषद सचिवसभा विसृज्य अवलोकन समुखानिरीक्षण तेनोपलक्षित प्रमाददान
वस्त्राभरणादिसमर्पण तेन अवलोकनप्रसाददानेन । पुनश्च किं कृत्वा । बलमुख्यान् सेनापतीन्
आलापसंभ्रमेण आभाषणादरेण विसृज्य । पुनश्च किं कृत्वा । पुरोधस त्रिकालज्ञानिन
पूज्यब्रह्माण उपासनोपचारेण पादपतनादिसेवाव्यवहारेण विमृज्य । उक्तं च—‘वेदवेदा-
ङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण । आशीर्वादपरो नित्यमेव राज्यपुरोहितः ॥’ पुनश्च किं
कृत्वा । उपभोगपारितोषिकेण वस्त्राभरणताम्रमूलपुष्पचन्दनाद्युपभोगस्य पारितोषिकेण
हर्षप्रदानेन राजकुमारकान् राजपुत्रान् विसृज्य । पुनश्च किं कृत्वा । पादवन्दनेन
चरणावलम्बेन जरती वृद्धस्त्री विसृज्य । कथभूता जरती । पितृपितामहसंवन्धवतीः पितु-
र्यशोर्धमहाराजस्य पितामहस्य यशोवन्धुरमहाराजस्य सवन्ध सगधाता(२)विद्यते यासा ता.
पितृपितामहसंवन्धिन्यस्तास्तथोक्ता । पुनश्च किं कृत्वा । गुरुन् उपाध्यायादीन् अनुव्रज-
नविनयेन पृष्ठतो गमनपूजनेन विसृज्य । पुन कथभूतोऽहम् । आसन्नचरचामरधारिणीभुज-
शिरसि विन्यस्तवामबाहु आसन्नचरचामरधारिणीना स्त्रीणा समीपचरप्रकीर्णकवीजनव-
तीना स्त्रीणा भुजशिरसि स्कन्धप्रदेशे समारोपितसव्यभुजदण्ड । पुन किं कुर्वन्नहम् । अपरक-
राङ्गुलिनिर्देशेन विनोदरदीना क्रीडागजाना उपान्तवर्तिनो जनस्य भिण्डादेर्मन्दिराणि गृह-
स्थानानि दर्शयन् यूयमत्र तिष्ठतेति कथयन् । पुन. कथभूतोऽहम् । दृष्टिप्रदानसंभावितान्तः-
पुरसमारक्षकलोक. दृष्टिप्रदानेन समुखावलोकनेन संभावितोऽनुकूलित अन्तःपुरस्य संव-
न्धी समारक्षकाणा लोकस्त्रीणा समूहो येन स तथोक्त । पुन. कथभूतोऽहम् । कर्पूरतै-
लप्रबोधितेन प्रज्वालितेन करदीपिकाचक्रवालेन करैरुद्धताना दीपिकाना चक्रवालेन
मण्डलेन परिवृतो वेष्टित । किं कुर्वता करदीपिकाचक्रवालेन । स्मरनिशितविशिखाग्र-
भागान् उपहसता तिरस्कुर्वता इव । स्मरस्य निशिता तीक्ष्णा ये विशिखाग्रभागस्तान्
उपहसता इव । पुन. किं कुर्वता । विद्रुमोद्भेदशिखाडम्बर विडम्बयता इव तिरस्कुर्वता
इव विद्रुमाणा प्रवालवृक्षाणा उद्भेदा अङ्कुरास्तेषा शिखानामग्राणा आडम्बरमाटोप हसता
इव । पुन. किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां सहगच्छन्तीना स्त्रीणा विलोचनानि उल्लासयतेव ।

न्यतेवाधरदलानि स्पन्दयतेव वदनलावण्यमवस्फारयतेव वक्षोनमण्डलानि
तरल्यतेव त्रिवलितरङ्गान्गम्भीरयतेव नाभीकुहराणि दीर्घयतेव नखशुक्ती
समन्ताभ्रभापटलपल्लवितानिव च कुर्वतामरणमणीन्कर्पूरतैलप्रबोधितेन
करदीपिकाचक्रवालेन परिवृत, तारागणमध्यगत शर्वरीपतिरिव, कल्पव
ल्लीप्रवालपरिवारित सुरतरुरिव, कनककेतकीकुञ्जलान्तरालविलासरस
कलहस इव, तत्कालोचितालापनपेशलैर्नर्मकेलिकिलैर्मुहुर्मुहुर्गुह्यगृह्यमाणप्र-
सादपरम्पर, मदान्वसिष्ठुर इव पुरश्चारिदौवारिकनिवेद्यमानमार्गभूमिश्च-
रणमार्गेणैव महादेवीमवनद्वारमुपागतोऽसि ।

तस्मिन्मृतमतिमहादेवीलावण्यशेषादिवोत्पन्नया भ्रूविजृम्भितेनान्त

पुन किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां दधानरस्मीन् वित्सारयता इव । पुन किं कुर्वता । सह
विहरन्तीनां अधरदलानि ओष्ठपद्मानि उपचिन्वतेव पुष्पता इव । पुन किं कुर्वता । सह
विहरन्तीनां स्त्रीणां वदनलावण्यं मुखकान्तिं स्पन्दयतेव किञ्चिन्नख्यतेव । पुन किं कुर्वता ।
सहविहरन्तीनां वक्षोजमण्डलानि स्तनचक्रवालयानि अवस्फारयतेव सन्ताड्ययतेव । पुन
किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां त्रिवलितरङ्गान् त्रिवलिभजान् तरल्यतेव चपल्यतेव ।
पुन किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां नाभीकुहराणि गम्भीरयतेव अस्त्रायतेव । पुन
किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां नखशुक्ती नखमुष्णस्त्रोधान् दीर्घयतेव आमामयतेव ।
पुन किं कुर्वता । सहविहरन्तीनां स्त्रीणां आमरणमणीन् समन्तात् सर्वत्र प्रभापटलपल्लवितान्
प्रभापटलैः पल्लवितान् उल्लसितास्त्रान् कुर्वतेव । पुन कथंभूतोऽहम् । तारागणमध्यगत श-
र्वरीपतिरिव । पुन कथंभूतोऽहम् । कल्पवल्लीप्रवालपरिवारित सुरतरुरिव कल्पवल्लीवेष्टित
कल्पवृक्ष इव । पुन कथंभूतोऽहम् । कनककेतकीकुञ्जलान्तरालविलासरस कलहस इव सुव
र्णकेतकीमुकुटानां मध्यगतगणैः राजहंस इव । पुन कथंभूतोऽहम् । तत्कालोचितालापनपेश
लैः सद्वसरयोग्यवचनमाधनमनोहरैर्नर्मकेलिकिलैर्वर्करकीटाचतुरैः मुहुर्मुहुर् वारवारं उपगृ
ह्यमाणप्रसादपरम्पर उपगृह्यमाणा उपाधीयमाना प्रसादपरम्परा उचितदानश्रेणि यस्मात्
स तथोक्त । पुन कथंभूतोऽहम् । पुरश्चारिदौवारिकनिवेद्यमानमार्गभूमिर्मदान्वसिष्ठुर इव
मदमत्तगतेन्द्र इव पुरश्चारिणो ये दौवारिका द्वारे नियुक्तास्तेर्निवेद्यमाना दर्श्यमाना मार्ग
भूमिं पथिकभूमिश्च यस्य स तथोक्त ॥

हे राजन् धीमारदत्तमहाराज तस्मिन् मनसिजविलम्बसनिवासभामरसनामनिवास
मघने यन्मृग्यन्तरे पत्यङ्ग मन्वदिष्टं अह अनुदिवेष्ट पत्यङ्गं अलं चक्र इति क्रियाश्च
रकसं च । कथंभूतोऽहम् । प्रतीहारपाक्षिक्या य प्रतीहार द्वारं पाक्ष्यति रक्षतीति
प्रतीहारपाक्षिक्या द्वारपाक्षिक्या मनागीवत् विलम्ब्यमानं चक्षुषेण चर्चमाणं । उक्तं

वैशिकानां चापकोटीरिव विफल्यन्त्या, नयनविभ्रमेण वाणाडम्बर-
मिव च निराचक्षाणया, वचनसौष्ठवेन गोपुरपरिधानिव प्रत्यादिशत्या,
स्तनाभोगेन कपाटयुगलमिवापकुर्वाणया, रोमराजिनिर्गमेन वेत्रलतामि-
वाधिक्षिपन्त्या, उरुभारेण तोरणस्तम्भानिव विजयमानया, मेखलाजा-
लेन चन्दनमालामिव पुनरुक्तयन्त्या, चरणनखस्फुरितेन रङ्गवलि-
मणीनिवासहमानया, वैकक्ष्यकलक्ष्यदक्षिणेतरकक्षान्तरविनिक्षिप्तकौक्षेयि-
कया प्रतापानुगतयेव मन्मथकीर्त्या, भुजगाधिष्ठितयेव कल्पलतिकया,
सतडिद्रुणयेव बलाहकमालया, लाञ्छनलेखालंकृतयेव चन्द्रकलया, मधु-

च—‘द्वैत्यैर्द्वारे प्रतीहार’ । कथभूतया प्रतीहारपालिकया । अमृतमतिमहादेवीलावण्य-
शेषादिवोत्पन्नया अमृतमर्वर्महादेव्या लावण्यशेषात् उद्धरितलावण्यात् उत्पन्नया इव ।
मनाग् महादेव्या रूप धरन्त्या इत्यर्थः । किं कुर्वत्या प्रतीहारपालिकया । भ्रूविजृम्भि-
तेन व्यापारेण अन्तर्वैशिकानां राज्ञीनां रक्षे नियुक्तानां पुरुषाणां चापकोटीं धनुरग्राणि
विफल्यन्त्या तिरस्कुर्वत्या इव । पुनः किं कुर्वत्या । नयनविभ्रमेण लोचनशोभया अन्तर्वै-
शिकानां वाणाडम्बरं शराटोपं निराचक्षाणया इव । पुनः किं कुर्वत्या । वचनसौष्ठवेन वा-
क्प्रगल्भत्वेन वाग्वलेन गोपुरपरिधानं प्रतोलीद्वारागलानि प्रत्यादिशत्या इव निराकुर्वत्या
इव । वचनेन पुरुषान् द्वारपालकान् चालयन्त्या इव । पुनः किं कुर्वत्या । स्तनाभोगेन
स्तनोद्धाटनेन कपाटयुगलं अररद्वयं अपकुर्वाणया इव कपाटौ उद्धाटयन्त्या इव । पुनः किं
कुर्वत्या । रोमराजिनिर्गमेन रोमराजीदर्शनेन अन्तर्वैशिकानां वेत्रलतामधिक्षिपन्त्या
तिरस्कुर्वत्या इव । पुनः किं कुर्वत्या । उरुभारेण उरुस्थलेन तोरणस्तम्भान् विजयमानया
इव निराकुर्वाणया इव । ‘विपराभ्यां जे’ इत्यात्मनेपदम् । पुनः किं कुर्वत्या ।
मेखलाजालेन भगच्छादनवस्त्ररचनेन चन्दनमाला पुनरुक्तयन्त्या इव द्विगुणीकुर्वाणया
इव । पुनः किं कुर्वत्या । चरणनखस्फुरितेन पादनखतेजसा कृत्वा रङ्गवलिमणीन्
नानावर्णरत्नचूर्णरचितमण्डनविशेषान् असहमानया इव तिरस्कुर्वाणया इव । कथभूतया
प्रतीहारपालिकया । वैकक्ष्यकलक्ष्यदक्षिणेतरकक्षान्तरविनिक्षिप्तकौक्षेयिकया वैकक्ष्यवत् ।
तिर्यग्बक्षसि विक्षिप्तं वस्त्रं वैकक्ष्यकमुच्यते । वैकक्ष्यवत् लक्ष्येते वैकक्ष्यकलक्ष्ये ईदृशौ
दक्षिणेतरकक्षान्तरयोः अपसव्यबाहुमूलमध्ययोर्विनिक्षिप्तौ उत्तरासङ्गवस्त्रवत् धृतौ कौक्षे-
यिकौ खड्गौ यथा सा तथोक्ता तथा । पुनः कथभूतया । प्रतापानुगतया प्रता-
पसहितया मन्मथकीर्त्या इव । पुनः कथभूतया । भुजगाधिष्ठितया स्वखड्गद्वययुक्तत्वात्
सर्पद्वयावेष्टितया कल्पलतिकया इव श्रीचन्दनवह्न्या इव । पुनः कथभूतया । सतडिद्रुणया
विद्युद्गुणसंयुक्तया बलाहकमालया इव मेघमालया इव । पुनः कथभूतया । लाञ्छनलेखाल-

करकुलकलितयेव पारिजातमञ्जरिकया, विकृताकल्परामणीयकेन सकुत्
हलमवलोकनीयया, नि शेषविषयभाषावेषधिपणया, प्रणयशठभावेनार्ध-
मूर्धप्रणामगलितकर्णावतसया प्रतीहारपालिकया मनाग्विलम्ब्यमान
'किमकाण्डे कठिनहृदया देवी । यतस्त्वमेव सञ्चितासि ।' 'कथयामि । देवस्य
फिलाषापरैष काचित्प्रणयिन्यभूदिति निशम्य देवी महति क्रोपे कृता-
वेशोवास्ते । विज्ञापयत्यपि च मन्मुखेन—देवस्य तयैव पर्याप्तत्वादलमस्मासु

कृतया स्वहृदयसहितत्वाच्चन्द्रकलया इव चन्द्रपोडशभाग्या इव । पुनः कथंभूतया ।
मधुकरकुलकलितया मधुकरवेष्टितया पारिजातमञ्जरिकया इव कल्पवृक्षवर्ण्या इव । पुनः
कथंभूतया । सकुत्तुल्लं कर्तुमसहितं यथा भवत्येवं अवलोकनीयया निरीक्षणीयया ।
केन कृत्वा । विकृताकल्परामणीयकेन विकृतो विकारं प्राप्तः स्वज्ञत्वात् आकृत्यो वेषस्तस्य
रामणीयकं सुन्दरत्वं तेन । पुनः कथंभूतया । नि शेषविषयभाषावेषधिपणया नि शेषा
समस्ता ये विषया वेषास्तेषां भाषासु वेषेषु च धिपणा मुद्गिर्यसा सा तथोक्तया ।
तथा चोक्तम्—'मागध्यन्तिश्च प्राच्या सौरसेन्यर्धमागधी । वाल्मीकी वाक्षिणास्या च
सप्तमापा प्रकीर्तिता ॥' पुनः कथंभूतया । प्रणयशठभावेन स्तोकश्लोददर्शनेन अर्धमूर्ध
प्रणामगलितकर्णावतसया अर्धो मनाक् योऽसौ मूर्धप्रणामो मस्तकमात्रनमनं तेन
गलितो अर्धपतित कर्णावतस कर्णपूरो यस्या सा तथा तथा । तथोक्तम्—धूर्तवर्त
रयोर्मन्वस्मिन्तं पुंसि शश स्मृत' । पुनः कथंभूतया । इत्यमुना प्रकरेण सपरिहासं
सर्वकं समुत्पद्यद्वाचप्रहणीवैद्यया समुत्पद्य परिहृतो गृहावग्रहण्या वेहस्या देश
प्रदेशो यया सा तथा तथा । इतीति किम् । बलवान् खलु येष बलवत्तरो नरेन्द्रस्त्वम् ।
स्त्विति वाक्यार्थप्रकरे । अहं निवारयितुं अलं समर्था न भवामि । पुनः कथंभूतया । इत्य
मुना प्रकरेण विदितानुगतभावया विदितो विज्ञातो राज्युपरि मुक्तो भाव परिणामो(?)
अनुगमो यया प्रतीहारपालिकया सा तथोक्ता तथा । इतीति किम् । किमकाण्डे कठिनहृदया
देवी हे प्रतीहारपालिके अकाण्डे अप्रत्यावे देवी अमृतमतिमहादेवी किं कठिनहृदया
वर्तते अक्षेमलमना वर्तते । किं महादेव्या ममोपरि प्रेम न वर्तते इति राजा प्राह । यतो
यस्मात् चरणात् त्वं प्रतीहारपालिका एव अर्धमूर्धप्रणामा सती अनमनशीला संज्ञता
मायाविनी च अस्ति । प्रतीहारपालिश्च प्राह—देव कथयामि अहं ब्रवीमि । कस्य । देवस्य
भवतो ब्रवीमि । देव शृणोतु मम वचनम् । तथा हि—अथ इदानीं देवी महति गुरुतरे
क्रोपे क्रोपे कृतावेशोव आस्ते तिष्ठति । किं कृत्वा पूर्वम् । इत्यमुना प्रकरेण निशम्य कृत
यित् भूत्वा । इतीति किम् । देवस्य किल अथ अपरैव कश्चित् स्त्री प्रणयिनी केहिनी अभू-
द्भूत् । न केवलं देवी महति क्रोपे कृतावेशोवास्ते किंतु इत्यमुना प्रकरेण अपि च तथा च
मन्मुखेन मम मुखेन देवस्य विज्ञापयति । इतीति किम् । देवस्य भवतस्तयैव कथायित्

कितवोपचारवैशिकेन—इति सचाटुकारं देव, देवभ्योपरि प्रसादनाय
देव्याः पादयोः पतितायास्तदलक्तिकाविलं मे भालं किं न पश्यति देवः ।
अपि च—

नयननदनिदानैरेभिरश्रुप्रवाहैः

स्तनकलशमुखाग्रव्यग्रधारासहस्रैः ।

सुतनु हृदयमध्यस्थे प्रियेऽस्मिन्भवत्या

कथमिह वहिरेषा सज्यते मज्जनश्रीः ॥'

‘खदिरिके, मामपि महादेवीं प्रत्येवमुपालभेथाः । ननु विदितमेवैतद्देव्याः
यथा न स्वप्नेऽपि मे विप्रलम्भनकराः काश्चिदपि प्रवृत्तयः । किंतु तवैवेदम-
शेषं धूर्तविलसितम् । त्वं हि न भवसि सामान्येति किमहं न जाने । कुला-

प्रियया पर्याप्तत्वात् परिपूर्णत्वात् अस्मासु अस्माक विषये कितवोपचारवैशिकेन कौटिल्योप-
चारमायया अल पूर्णम् । तथा इत्यमुना प्रकारेण सचाटुकार मिथ्यास्तवन यथा भवत्येव हे
देव हे राजन्, देवस्योपरि तवोपरि देव्या प्रसादनाय प्रमत्नीकरणाय मे मम पादयो प-
तिताया देव्याश्चरणकमलयोर्लगाया तदलक्तिकाविल देव्यलक्तकचरणलाधारसेन आविल
लिप्त मे मम भाल लालाट किं न पश्यति देव किं न निरीक्षसे इति सचाटुकारम् ॥

अपि च । नयननदेत्यादि । हे सुतनु हे गोभनकाये हे अमृतमतिमहादेवि, अ-
स्मिन् प्रत्यक्षीभूते तव प्रिये प्राणवल्लभे हृदयमध्यस्थे सति अदूरवर्तिनि मत्पि भवत्या
त्वया इह अस्मिन् तव शरीरे वा एषा प्रत्यक्षीभूता अश्रुप्रवाहै कृत्वा मज्जनश्रीं नानलक्ष्मीं
वहिर्वाह्ये कथं केन प्रकारेण किमर्थं सज्यते । कथं भूतैः अश्रुप्रवाहै । नयननदनिदानैः
नयननदौ लोचनद्वयौ निदान आढिकारण येषामश्रुप्रवाहाणां ते नयननदनिदानास्तैः । पुन
कथं भूतैरश्रुप्रवाहै । एभिः प्रत्यक्षीभूतैः । पुन कथं भूतैः । स्तनकलशमुखाग्रव्यग्रधारासहस्रैः
स्तनावेव कलशौ कान्तिप्रेमरसामृतरसाधारत्वात् तयोर्मुखयोरग्रे व्यग्रा व्यापृता धाराणां
छटाना सहस्रा येषां अश्रुपातानां ते तथोक्तास्तैः । रूपकालकार ॥

राजा प्राह—हे खदिरिके धूर्ते, महादेवीं प्रति मामपि एव मायाप्रकारेण उपालभेथा.
सनिन्दावचनं त्वं ब्रवीथा । ननु अहो धूर्ते खदिरिके, विदितमेव ज्ञातमेवैतत् देव्या यथा
स्वप्नेऽपि, आस्ता तावत् अतिस्वप्नेऽपि, मे मम विप्रलम्भनकरा वञ्चनकरा काश्चिदपि
का अपि प्रवृत्तयो न वर्तन्ते । किंतु तर्हि तवैव भवत्या एव इदं प्रत्यक्षीभूतं अशेषं समग्रं
धूर्तविलसितं वञ्चनाचेष्टितम् । त्वं भवती हि यस्मात् न भवसि सामान्या सर्वलोकस्य
ईदृशी किमहं न जाने । अपि तु जानाम्येव । तव भवत्या परमेश्वरस्य मल्लक्षणो लोकश्च

गतं च तव परनरप्रतारणे परमनैपुण्यम् । अयमपि च जनो नन्यशेषविटकुट्टि
नीचूर्णघटितदेह एव न भवति भवत्याश्चेष्टिताना भूमि । तदलमग्र मुधाप्रया
सेन । गृहाणेदं सुखताम्बूलम् । इत् समागच्छ । भव पुरोवर्तिनी । मा भूरह
स्त्रियामयोरिवावयोर्मध्ये सध्येव समागमविलम्बिनी' इति विदितानुगतभा-
षया, 'बलयान्बलु देव । नाहमल निवारयितुम्' इति सपरिहास समुत्पद्य
गृहावग्रहणीवेष्टया, निषिध्य च तिर्यक्प्रवृत्तकुण्डलमणिकिरणपल्लवितरत्ना
शुबलयेनोत्तालतरलाङ्गुलिना हस्तेन मया सहागच्छन्तमखिलमनुचरबलमी
पदाफेकरनिरीक्षणेन मनाग्रतिगृहस्यगर्भसभापणेन च प्रतिपदमुल्लास्यमान
मानस , कक्षान्तराणि वशया वनगज इव च तथा नीयमान , सहेलमन्त
पुरप्रचारिभिरसादर्शनप्रवृत्तमनोनुरागवेगै कुञ्जवामनकिरातकञ्चुकीमि ह्र-
तम्यप्रतारणे परमनपुण्यं कुलागतं च । न केवलं त्वमेव अहमपि तथेत्याह—ननु अयमपि
जन अशेषविटकुट्टिनीचूर्णघटितदेह एव अशेषाश्चेष्टिताना भूमि कमुक्त्वा कुट्टिन्यस्य तासां
चूर्णघटितदेहो निष्पादितकण्य एव वर्तते । ममस्या चष्टितानां वधनक्रियाणां भूमि
पात्रं न भवति न संजायते । अयमपि जन इति शेष । तत्तस्मात् परणात् अल पूर्ण
अथ अस्मादशे जन मुधाप्रयासेन निष्फलवयनकरणप्रयासन । गृहाण स्वीकुन्द इदं प्रत्य
र्धाभूतं सुखताम्बूलं मम सुखताम्बूलोद्धारम् । इत् एतस्मात् म्यानात् सम्यगक्षिप्तं सुखं
आगच्छयाहि । पुरोवर्तिनी अग्रगमिनी च भव संजायस्व । आशयोर्मध्ये अमृत
मतिमशोचरमहाराजयोरन्तराले समागमविलम्बिनी मेत्तापक्षीन्मम त्वं मा भू मा भव ।
आशयो क्यारिव । अहस्त्रियामयोरिव अहर्दिवसं प्रियामा रात्रिरहस्त्रियामे तयोरह
स्त्रियामयोरिव । यथा अहस्त्रियामयोर्मध्ये संख्या समागमविलम्बिनी भवति तथा त्व
मा भव । कथंभूतोऽहम् । इत् मनाक् आकेकरनिरीक्षणेन कटाक्षावसोक्कन कृत्वा
मनाक् रतिरहस्यगमसंभापणेन च संभोगगोप्यतत्त्वगर्भसंभापणेन च कृत्वा आत्मपेन
च कृत्वा प्रतिपदं पादारोपणं प्रति उल्लास्यमानमानस आहास्यमानमना । किं कृत्वा
पूर्वम् । मया सह आगच्छन्तं आयान्तमखिल समस्तमनुचरबलं किंकरसमूहं हस्तेन कृत्वा
निषिध्य निवासं च अत्रैव तिष्ठतु भवानिति । कथंभूतेन हस्तेन । प्रतीहारपालिककरणे ।
तिर्यक्प्रवृत्तकुण्डलमणिकिरणपल्लवितरत्नाशुबलयेन तिर्यक्प्रवृत्ता वक्त्रप्रवृत्ता ये कुण्डलमणि
किरणा तै पल्लवितानि रत्नाशुभिषलयानि कङ्कणानि यस्मिन् हस्ते स तथोक्तस्तेन ।
पुन कथंभूतेन हस्तेन । उत्तालतरलाङ्गुलिना उत्ताला उत्सुकात्तरला अङ्गुल्य करधास्त्रा
यस्य हस्तस्य तथा तेन । पुन कथंभूतोऽहम् । तथा प्रतीहारपालिकया कक्षान्तराणि नीयमान-
गेहप्रकोष्ठकेषु प्राप्यमाण । क इव । वनगज इव यथा वनगज वशया हस्त्रिन्या कक्षान्त
राणि वनान्तराणि नीयते । पुन कथंभूतोऽहम् । कुञ्जवामनकिरातकञ्चुकिमि कृतेन विहितेन

तेन विकृतालापनर्तकैतवेन विकास्यमानलोचनः, समन्तादाकुलाकुलविरलीभवत्सकलपरिजने यक्षकर्दमखचितकर्पूरदलदन्तुरितजातरूपभित्तिनि मृगमदशकलोपलिप्तरजतवातायनविवरविहरमाणसमीरसुरभिते सान्द्रस्यन्दसंमार्जितामलकदेहलीशिरसि घुसृणरसारुणितमरकतपरागपरिकल्पितभूमितलभागे मनाज्जोदमानमालतीमुकुलविरचितरङ्गवलिनि अनवरतदह्यमानकालागुरुधूपधूमधूसरितवितानपर्यन्तावलम्बितमुक्ताफलमाले कूर्चस्थान-

विकृतालापनर्तकैतवेन विकास्यमानलोचन. आह्लाद्यमाननयन । कुब्जाश्च न्युब्जा गडुलपर्याया, वामनाश्च खर्वा ह्रस्वपर्याया, निखर्वाश्च खदूरा कथ्यन्ते । किराताश्च भिल्लवेषा, कञ्चुकिनश्च दुद्राण्डा कुब्जवामनकिरातकञ्चुकिनस्तैः । तत्र कुब्जानां विचित्रकृतम्, वामनानां आलापाः, किरातानां नर्तनानि, कञ्चुकिनां कैतवानि, विकृतानि च आलापाश्च नर्तनानि च कैतवानि च विकृतालापनर्तकैतव तेन विकास्यमानलोचन उल्लास्यमाननयन । कथभूतैस्तैः । सहेल युगपत् सलील वा अन्तःपुरप्रचारिभिः शुद्धान्तमध्ये प्रवर्तिभिः । पुनः कथभूतैः । अस्मद्दर्शनप्रवृत्तमनोनुरागवेगैः अस्मद्दर्शनेन अस्माकं विलोकनेन प्रवृत्ता सजाता. मनोनुरागवेगा हृदयकृत्रिमस्नेहोत्सुकत्वानि येषां कुब्जादीनां ते तथा तैः । कथभूते वासभवने । समन्तादाकुलाकुलविरलीभवत्सकलपरिजने समन्तात् सर्वत्र आकुलाकुलोऽतिव्याकुलः सन् विरलीभवत् दूरीभवत् सकल परिजन यत्र वासभवने तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथभूते । यक्षकर्दमखचितकर्पूरदलदन्तुरितजातरूपभित्तिनि । 'कङ्कोलागुरुकर्पूरकस्तूरीयक्षकर्दम ।' कुङ्कुमश्रीखण्डद्वयं चेति केचित् । यक्षकर्दमेन खचिता लिप्ता कर्पूरदलैः कर्पूरखण्डैः दन्तुरिता सजातदन्ता इव जाता जातरूपभित्तयः सुवर्णभित्तयो यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुनः कथभूते । मृगमदशकलोपलिप्तरजतवातायनविवरविहरमाणसमीरसुरभिते मृगमदस्य कस्तूरीकायाः शकलैः खण्डैरुपलिप्तानि उपदिग्धानि यानि रजतवातायनानि रूप्यमयगवाक्षजालानि तेषां विवरेषु विहरमाणः सचरन् योऽसौ समीरस्तेन सुरभितः सुगन्धित तस्मिन् । पुनः कथभूते । सान्द्रस्यन्दसंमार्जितामलकदेहलीशिरसि सान्द्रो विलेपनविशेषः तस्य स्यन्देन रसेन समार्जितं लिप्तं आमलकस्य स्फटिकमणेर्यदेहलीशिरो गृहावग्रहिणीमस्तकं यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । घुसृणरसारुणितमरकतपरागपरिकल्पितभूमितलभागे घुसृणरसेन कुङ्कुमद्रवेणारुणितो अव्यक्तरागो योऽसौ मरकतपरागो नीलमणिचूर्णं तेन परिकल्पितो रचितो भूमितलभागे यस्य तत्तथा तस्मिन् । मरकतपरागशब्देनात्र धूलीशालवत् मरकतखण्डानि ग्राह्याणि । पुनः कथभूते । मनाज्जोदमानमालतीमुकुलविरचितरङ्गवलिनि मनाक् ईषन्मोदमाना विकसन्ती या मालती जाती तस्यां मुकुलानि कुङ्कुलानि तैः विरचिता शोभिता रङ्गवलिनानां वर्णचूर्णरचितमण्डनविशेषो यत्र तत्तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । अनवरतदह्यमानकालागुरुधूपधूमधूसरितवितानपर्यन्तावलम्बितमुक्ताफलमाले

विनिवेशितप्रसूतसमूहामोदमिलितालिकुलझङ्कारिणि मचारिमहेमकन्यका
 सोचसितमुखवासताम्यूलकपिलिके तुहिनतरुविनिर्मितवलीकातरमुक्त
 कुसुमस्रसौरभाधिवास्यमानमुरतावसानिकोपकरणवस्तुनि मणिपिञ्जरोप
 विष्टशुक्सारिकाभिधुनकभ्यमानमन्मथकथासनाथे सारसर्जितफलकोत्क्षे
 पिणा प्रसाधितकुतपवादनचपलेन समुद्रकव्यञ्जनाचमनकविलोपिना फल
 मूकलोकेन पर्याकुलितसौविदलपरिपदि विविधमणिमनोहराधिरोहिणीसर-
 णिके सप्ततलप्रासादोपरितनभागवर्तिनि मनसिजविलासद्वसनिवासतामरस

अनवरतं निरन्तरं दद्यमानो यादृशा यत्प्रगुरुधूप तस्य धूमेन पयायान्तरेण धूसरिता
 ईष्यत्यान्दुरीकृता पितानपयन्तावन्स्थितानां मुष्कापत्नानां शास्त्रिकेयानां माता हारा
 यस्मिन् तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । कृष्यस्थानविनिवेशितप्रसूतसमूहामोदमिलि-
 तालिकुलझङ्कारिणि यूपस्थानं संभोगोपकरणस्थापनप्रदशम्प्राप्र विनिवेशिता स्थापिता ये
 प्रसूतसमूहा मानाविधुपुष्पाद्यय तपामामादे परिमर्त्यमिलितानि संभूतानि अलिकु
 लानि तेषां झङ्कार द्यव्यविशया यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन् । पुन कथंभूते । संचारिमहेम
 कन्यप्रसातंविषतमुरतावसताम्यूलकपिलिका यस्मिन् बाधभयन तत्संचारिमहेमकन्यप्रसो
 तसितमुरतावसताम्यूलकपिलिकं तस्मिन् । पुन कथंभूते । तुहिनतरुविनिर्मितवलीकातर
 मुक्तकुसुमस्रसौरभाधिव्याम्यमानमुरतावसानिकोपकरणवस्तुनि तुहिनं कपूरसम्य तरव
 स्वयां विनिर्मितानि पटितानि बलीयानि पट्टिप्रस्तपामन्तरेषु मध्येषु मुष्का पद्मा वा कुसु
 मस्रज पुष्पमात्मस्वासा सौरमेण सागन्ध्येन अधिवास्यमानानि मुग्धक्रियमाणानि
 मुरतावसानिकानि मधुनापसाने भयानि उपकरणवस्तुनि व्यञ्जनादीनि यस्मिन् तत्तथोक्तं
 तस्मिन् । पुन कथंभूते । मणिपिञ्जरोपविष्टशुक्सारिकाभिधुनकभ्यमानमन्मथकथासनाथे
 मणिपिञ्जराणि रत्नपन्तितपक्षिगृहाणि सेषु उपविष्टानि स्थितानि शुक्सारिकाभिधुनानि फर
 पादिकप्रयुगलानि तै कथ्यमाना बाध्यप्रवर्धक्रियमाणा या मन्मथकथा कथमकथास्तामि
 सनाथं सहितं तस्मिन् । पुन कथंभूते । क्लृप्तमूकलोकेन पण्डसमूहेन पयाकुलिता सौविद
 लपरिपत् तस्मिन् । कथंभूतेन क्लृप्तमूकलोकेन । सारसर्जितफलकोत्क्षेपि तेन । पुन
 कथंभूतेन । प्रसाधितकुतपवादनचपलेन । पुन
 कथंभूतेन । समुद्रकव्यञ्जनाचमनकविलोपिना समुद्रक संपुञ्चे भूषणाद्यावापिधान(१)
 व्यञ्जनानि च ताल्यन्तानि, आचमनकानि उदकपानानि समुद्रकव्यञ्जनाचमनकानि पि
 स्तेपयति ब्रीकरोहीत्यवर्धाल स तथा तेन । तेषु व्यापृतो लोकास्तिष्ठति मित्रं करोति
 स तु स्थातुं न ददाति । पुन कथंभूते । विविधमणिमनोहराधिरोहिणीसरणिके
 विविध श्वेतपीतहरितारुणकृष्ण मणिभी रत्नमनोहरा वा अधिरोहिण्यो निश्रेयिकस्तासां

नामनि वासभवने, सरसचन्दनतरुस्तम्भिकाचतुष्टयमध्यावतीर्णमुल्लपत्पारा-
पतपतङ्गपेशलप्रतिपादोपरिविन्यस्तपादमण्डलं तरङ्गितदुकूलपटप्रसाधितहं-
सतूलिकमन्तरान्तरा हरिचन्दनस्थासकाङ्कितपर्यन्तमविरलोपान्तपरिकल्पित-
धूपकूपिकाविवरविसरद्भूमपटलमुभयपार्श्वोपदर्शितमणिप्रदीपिकमुपधानद्वयो-
त्तम्भितपूर्वापरभागमुत्फुल्लकमलाकरमिव सरोवरमम्बुधरपरिवारितमिव शं-
भुशिखरिणममरासुरगुरुमध्यवर्तिनमिव तुहिनकिरणमधरोत्तरसेतुबन्धावरु-

सरणि मार्गो यस्मिन् वासभवने तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । सप्ततलप्रासादोप-
रितनभागवर्तिनि सप्ततल सप्तभूमौ योऽसौ प्रासादो राजसदन तस्य उपरितनभागे
स्वयमष्टम भवत् वर्तते इत्येवशील तत्तथा तस्मिन् । पुन कथभूते । मनसिजविलासह-
सनिवासतामरसनामनि मनसिजविलास कामसेवा स एव हस उभयपक्षशुद्धत्वात् तस्य
निवासाय स्थितये तामरस कमलमीदृश नाम यस्य वासभवनस्य तत्तथा तस्मिन् ।
कथभूत यन्त्रसुन्दर शयनीयाग्रम् । सरसचन्दनतरुस्तम्भिकाचतुष्टयमध्यावतीर्ण सरसा
नवीना या चन्दनतरुस्तम्भिका श्रीखण्डवृक्षलघुस्तम्भास्तासा चतुष्टयम् । पादचतुष्टयमि-
त्यर्थ । तस्य मध्ये अवतीर्ण आगतम् । पुन कथभूतम् । उल्लपत्पारापतपतङ्गपेशलप्र-
तिपादोपरिविन्यस्तपादमण्डलम् उल्लपन्त उत्कर्षेण अव्यक्तशब्दान् कुर्वन्त पाक्षिपक्षिणी-
क्रीडासु वर्तन्ते पारापतपतङ्गास्तै पेशला मनोहरा ये प्रतिपादा पादचतुष्टयाध स्थितपादा
प्रतिपादास्तेषामुपरि विन्यस्त आरोपित पादमण्डल पत्यङ्कपादचतुष्टय यत्र यन्त्रसुन्दरे
तत्तथोक्तम् । पारापतशब्दैः स्त्रीपुरुषयोः कामोद्रेक उत्पद्यत इति कारणादित्यर्थ । पुन
कथभूतम् । तरङ्गितदुकूलपटप्रसाधितहसतूलिकम् तरङ्गिता लहरिता मीनविशेषेण निम्नोन्न-
तीभूता दुकूलपटप्रसाधिता पटकूलवच्चरचिता हसतूलिका प्रास्तरणविशेषो यत्र तत्तथो-
क्तम् । पुन कथभूतम् । अन्तरान्तरा हरिचन्दनस्थासकाङ्कितपर्यन्तम् अन्तरान्तरा मध्ये
मध्ये हरिचन्दनस्थासकैः परमोत्तमचन्दनहस्तप्रतिबिम्बैरङ्कितश्चिह्नित पर्यन्तः प्रान्तो
यस्य तत्तथोक्तम् । कथभूतमिव । उत्फुल्लकमलाकर विकसितकमलवन सरोवरमिव । पुन
कथभूतम् । अविरलोपान्तपरिकल्पितधूपकूपिकाविवरविसरद्भूमपटलम् अविरला अविच्छि-
न्नानि कटनिकटवर्तिन्य उपान्तेषु समीपेषु परिकल्पिता रचिता या धूपकूपिका धूपघटि-
कास्तासा विवरेभ्यो विसरन्ति प्रसरन्ति धूमपटलानि पर्यायान्तरसमूहा यत्र तत्तथोक्तम् ।
कथभूतमिव । अम्बुधरपरिवारित कालमेघपरिवेष्टित शम्भुशिखरिण कैलासपर्वतमिव । पुन क-
थभूतम् । उभयपार्श्वोपदर्शितमणिप्रदीपिकम् उभयपार्श्वयोः वासदक्षिणसमीपयोरुपदर्शिते स-
मीपयोः स्थापिते मणिप्रदीपके रत्नप्रदीपिके यस्य तत्तथोक्तम् । कथभूतमिव । अमरासुरगुरु-
मध्यवर्तिन वृहस्पतिशुक्रमध्यस्थित तुहिनकिरणमिव परिपूर्णचन्द्रमण्डलमिव । पुन कथ-
भूतम् । उपधानद्वयोत्तम्भितपूर्वापरभागम् उपधानयोर्द्वयेन उच्छ्रीर्षकयुगलेन उत्तम्भितौ

द्धमिव मन्दाकिनीप्रवाहमुच्छ्वसितमात्रेणापि तरलतरान्तरालविहितमुत्सस
वेशमनेकविस्मयनीयस्मरप्रहावेशकर यद्यमुन्दरमन्वदिशम् ।

अत शयनतलमलकुर्वतीमपरागमिव लक्ष्मीम्, अनिमिपनियासात्तरलो-
कमुत्सतृष्णावतीर्णामिव सरस्वतीम्, अवलारूपपरिणतामिव फलासमि-
तिम्, उपात्तमानुषीभावामिव सागराम्बराम्, अतिरोहितात्मशरीरामिव
राज्याधिदेवताम्, अखिलमुखसारखानिमिव स्त्रीत्वमुपागताम्, अनङ्गतो-
रणसज्जमिव चरणपद्मामिरामाम्, अनङ्गभूषणावनिमिव स्फुरन्नखमणि-
परम्पराम्, अनङ्गशरधिमिव पूर्वानुवृत्तनङ्गाभोगाम्, अनङ्गमण्डपिकामि-

पूवापरमाणा शिरोगपादमाणा यस्य तत्तथोक्तम् । कथंभूतमिव । अपरोत्तरसेतुष-पावच्छदं
अधरभागे अधाभागे उत्तरस्मिन् पूर्णभागे सेतुष-पाव्या अवच्छदं निच्छदं मन्दाकिनीप्रवाह
मिव गङ्गादर्शपूर्णमिव । यथासंख्योपमारंशकर । पुन कथंभूतम् । उच्छ्वसितमात्रेणापि
उत्ससनात्रेणापि तरलतरान्तरालेन रूपलतरमप्यन विहित मुखसंवेष्टो अनायासमुरतं
यत्र तरलतरान्तरालविहितमुत्ससंयशम् । पुन कथंभूतम् । अनेकविस्मयनीयस्मरप्रहावे-
शकरम् अनङ्गान् यदृन् विस्मयनीयान् आश्रयकरान् स्मरप्रहायेष्टान् क्रमपिष्टाचप्रवे-
ष्टान् करोतीति अनेकविस्मयनीयस्मरप्रहावेशकरम् ॥

अत एव एतस्मात् यन्ममुन्दरानुवशादनन्तरं पत्युष्टे उपवेशादनन्तरं शयनतलं श-
य्यातलं अलकुर्वती मम पत्युष्टोपयुपविशन्ती तां प्रसिद्धां अमृतमतिमहादेवीं अमृतमति
नाम्रीं पद्महिपीं अपश्यमहं वदश । कथंभूतां ताम् । अपरां द्वितीयां लक्ष्मीमिव राज्यधी-
मिव । पुन कथंभूतां ताम् । अनिमिपनियासात् स्वगलोक्षत् नरस्मेकमुखतृष्णावतीर्णा मनु-
ष्यल्लेखसाक्ष्यामित्प्रपण आगतां सरस्वतीमिव । पुन कथंभूताम् । अवलारूपपरिणतां स्त्री-
रूपेण संजातां फलासमितिमिव द्वासरतिलक्षध्रेणिमिव । पुन कथंभूताम् । उपात्तमानुषी-
भावां गङ्गासमानुषीपयायां सागराम्बरामिव पृथ्वीमिव । पुन कथंभूताम् । अतिरोहिता-
त्मशरीरां प्रकटस्वरूपक्या राज्याधिदेवतामिव राज्यस्याधिष्ठायिकमिव । पुन कथंभूताम् ।
स्त्रीत्वमुपागतां स्त्रीत्वं प्राप्तं अखिलमुखसारखानिमिव सर्वसौख्यसारोत्पत्तिभूमिमिव । पुन
कथंभूताम् । चरणपद्मामिरामां मनोहरां अनङ्गतोरणलक्षमिव कंदर्पतोरणमात्ममिव । यथा
अनङ्गतोरणमात्रा पद्मामिरामा भवति । पुन कथंभूताम् । स्फुरन्नखमणिपरम्पराम् वेद्य-
धीप्यमानपादनखरजमात्रां अनङ्गभूषणावनिमिव । यथा अनङ्गभूषणावनि स्फुरन्मणिपर-
म्परा भवति । पुन कथंभूताम् । पूर्वानुवृत्त क्रमेण गोपुच्छाक्षरेण संजातो जङ्गाभोग-
पिण्डिक्रपरिपूर्णा यस्या सा तथा तां अनङ्गशरधिमिव अनङ्गस्य ह्युधिमिव । पुन कथं

वोरुस्तम्भश्रिताम्, अनङ्गयोगाभ्यासभूमिमिव विशालजघनस्थलाम्, अनङ्गजयापताकामिव विततरोमराजिदण्डिकाम्, अनङ्गजलकेलिवापिका-
मिव गम्भीरनाभिमण्डलाम्, अनङ्गावतरणवसतिमिव बलिविराजिताम्, अनङ्गायुधयष्टिमिव मुष्टिमितमध्यभागाम्, अनङ्गशरासारवृष्टिमिव परि-
पूर्णपयोधराम्, अनङ्गवनवसुधामिव भुजलतानन्दिनीम्, अनङ्गादेशप-
त्रिकामिवालकलिपिलिखितभालमध्याम्, अभ्युत्तिष्ठन्तीमिव भ्रूलताविला-
सेन, स्वागतप्रणयिनीमिव विम्बाधरस्फुरितेन, विहितासनप्रदानामिव
नीवीनिवेशोल्लासेन, पाद्यक्रियोपयुक्तामिव कर्णकण्डूविनोदाडम्बरितद-

भूताम् । ऊरुस्तम्भश्रिता ऊरुस्तम्भाभ्यां शक्तिस्थूणाभ्यां श्रिता आश्रिता ऊरुस्तम्भश्रिता
ता अनङ्गमण्डपिकामिव कदर्पोपकारिकावसतिमिव । पुनः कथंभूताम् । विशालजघनस्थ-
लाम् विशाल विस्तीर्णं जघनस्थलं कथ्यग्रभागो यस्याः सा विशालजघनस्थला ता अनङ्ग-
योगाभ्यासस्य ध्यानानुशीलनस्य भूमिः स्थानमिव । पुनः कथंभूताम् । विततरोमरा-
जिदण्डिका वितता आयता रोमराजिदण्डिका रोमराजियष्टिर्यस्याः सा तथा ताम् अन-
ङ्गजयापताकामिव । पुनः कथंभूताम् । गम्भीरनाभि-

मण्डलाम् । अनङ्गजलकेलिवापिकामिव कदर्पजल-
क्रीडादीर्घिकामिव । पुनः कथंभूताम् । बलिविराजिता बलिविराजिता उदररेता यत्र सा
ताम् अनङ्गावतरणवसतिमिव कदर्पावतारगृहमिव । पुनः कथंभूताम् । मुष्टिमितमध्यभागा
मुष्टिना सकुचितकरेण मितो मापितो मध्यभागो शरीरमध्यप्रदेशो यस्याः सा तथा ताम् ।
मध्यक्षामामित्यर्थः । अनङ्गायुधयष्टिमिव कदर्पधनुर्दण्डमिव । यथा कदर्पधनुर्मध्यभागे मुष्टि-
मितं भवति । पुनः कथंभूताम् । परिपूर्णपयोधरा परिपूर्णं नातिकृशं नात्युन्नतं नातिनिम्नं
परस्परं सलग्नौ पयोधरौ स्तनौ यस्याः सा तथा ताम् । अनङ्गशरासारवृष्टिमिव कदर्पवाण-
समूहवर्षणमिव । यथा पयोधरौ मेघौ जलवेगवद्वर्षणसहितौ भवतः । पुनः कथंभूताम् ।
भुजलतानन्दिनी भुजलतामानन्दयतीत्येव साधु भुजलतानन्दिनी बाहुवायानन्दकारिणी
ता अनङ्गवनवसुधामिव । यथा कदर्पवनभूमिः लताभिरानन्दिनी भवति । पुनः कथंभूताम् ।
अनङ्गादेशपत्रिकामिवालकलिपिलिखितभालमध्या अलकाश्वूर्णकुन्तला तेषां लिपिरक्षरवि-
न्यासस्तथा लिखितो भालमध्यो यस्याः सा तथा ताम् । यथा अनङ्गादेशपत्रिका शासन-
पत्रिका लिपिलिखितमध्या भवति तामिव । पुनः कथंभूताम् । भ्रूलताविलासेन नेत्रोपरिरो-
मराज्युल्लसनेन अभ्युत्तिष्ठन्तीमिव अभ्युत्थानं कुर्वतीमिव । पुनः कथंभूताम् । विम्बाधरस्फु-
रितेन चलेन स्वागतप्रणयिनीमिव साध्वागता स्वामिव इति वदतीमिव । पुनः कथंभूताम् ।
नीवीनिवेशोल्लासेन स्त्रीकटीवल्लवन्धनं नीवी तस्या निवेशः स्थानं तस्योल्लासेन उन्नमनेन
विहितासनप्रदानामिव मण्डितासन्दीविश्राणनामिव । पुनः कथंभूताम् । कर्णकण्डूविनो-

स्तनस्त्रप्रमाप्रवाहेण, अर्घमुत्क्षिपन्तीमिव प्रत्यङ्गनिर्गतरोमाश्चकदम्बेन, स
पादितमधुपर्कमिवालकवल्लीव्यापारितबाहुमूलप्रदर्शनेन, आचामयन्तीमिव
च शृङ्गाररसोत्तरङ्गितैः कटाक्षवीक्षितैः, धृतवासकसज्जिकास्थितिं ताममृ-
तमतिमहादेवीमपश्यम् । अवलोक्य च ताम् अहो महामाग, महा-
रप्यनिर्गमनादिव तदा हि मे समुल्लसित हृदयेन, दिव्याञ्जनोपदेहादिव
प्रसन्न चक्षुषा, अमृतवर्षामिषेकादिव प्रशान्त देहेन, सिद्धौषधिबन्धनादिव
विरत विरहज्वरेण, चिन्तामणिलामादिव फलित मनोरथैः, कामधेनुसमा-
गमादिव चामवत्कृतार्थागम समस्तोऽपि प्रजापालनाश्रम परिश्रमः ।

शङ्खरितहस्तनस्त्रप्रमाप्रवाहेण कर्णस्य कम्पः तस्या विनोदाय विस्फोटनाय आङ्गम्बरित
उन्नामित उन्नादितो योऽसौ हस्तस्य नखास्तेषां प्रमा तस्या प्रवाहेण कृत्वा पाद्यक्रियो
पयुक्तामिव पाद्यं पादप्रक्षालनोदकं तस्य क्रिया आचारस्यस्यामुपयुक्ता उद्यमपरा सा पाद्य-
क्रियोपयुक्ता ताम् । पुनः कर्णभूताम् । प्रत्यङ्गनिर्गतरोमाश्चकदम्बेन सर्वाङ्गसमुत्पन्नरोमह
पण्यसमूहेन कृत्वा अर्घं पूजापात्रं उत्क्षिपन्तीमिव ददसीमिव । पुनः कर्णभूताम् । अलकवल्ली
व्यापारितबाहुमूलप्रदर्शनेन अलकवल्ली व्यापारित प्रसारितो योऽसौ बाहुस्य मूलप्रदर्श-
नेन कृत्वा संपादितमधुपर्कमिव संपादितो मधुपर्कं दधिपूर्वाशमीपत्रश्रीखण्डकुङ्कुमाक्षत
दानं दधिमधुघृतपादवानमपि यथा संपादितमधुपर्कं तामिव । पुनः कर्णभूताम् ।
शृङ्गाररसोत्तरङ्गितैः शृङ्गारामृतरसेनोत्तरङ्गितैरुल्लेखितैः कटाक्षवीक्षितैर्नैत्रापाङ्गविलो-
कितैः कृत्वा आचामयन्तीमिव उपस्पृश्यन्तीमिव आचमनं ददासीमिव अभ्युक्ष्णं
प्रयच्छन्तीमिव वा । पुनः कर्णभूतां ताम् । धृतवासकसज्जिकास्थितिं धृता कृता
वासकसज्जिका यथा शृङ्गारकारिण्या स्थितिं क्रिया यथा सा तथा ताम् । तथा
चोक्तम्— उचिते वासके या तु रतिसंभोगलाभ्यता । मण्डनं कुरुते ह्यथा सा वै
वासकसज्जिका ॥' अहो महामाग अहो महापुण्य धीमारदत्तमहाराज, तां अमृतम-
तिमहादेवीं अवलोक्य च तदा तस्मिन् काले हि निश्चयेन मे मम हृदयेन जीवस्थानेन
समुल्लसितं सम्यगुल्लसितं आनन्दं प्राप्तम् । कस्मात् । महारप्यनिर्गमनादिव दण्डधर
प्यनिस्तरणादिव । तदा मे मम चक्षुषा इन्द्रियेण प्रसन्नं प्रसादं प्राप्तं । कस्मात् ।
दिव्याञ्जनोपदेहादिव अमानसौषधान्नक्षणादिव । तदा मे मम देहेन प्रशान्तं प्रशान्तिं
प्राप्ता । कस्मात् । अमृतवर्षामिषेकादिव पीयूषदृष्टिमानादिव । तदा मे मम विरहज्वरेण
विरहसंतापेन विरतं विनाशं प्राप्तं । कस्मात् । सिद्धौषधिबन्धनादिव मन्त्रादिसिद्धिमूल्यदि-
व बन्धनादिव । तदा मे मनोरथैरभिलष्यैः फलितं फलं प्राप्तम् । कस्मात् । चिन्तामणिन्ममादिव
चिन्तारथैः प्राप्तिरिव । तदा मे समस्तोऽपि प्रजापालनाश्रमः राज्यप्रतिपालनक्षमः परि

ततस्तच्छयनतले दक्षिणतः ससंवाधमुपविश्य तस्यास्ततस्तेन तेनार्धोक्ति-
सुभगेन मुग्धविदग्धभाषितेन मनागपरिसमाप्तव्यापारेण स्निग्धमधुरावलो-
कितेन ईषन्निषेधार्पणरसिकेन समालिङ्गितेनान्यैश्च तैस्तैरनङ्गनटरहस्योपदेश-
प्रगल्भवृत्तिभिर्विलासैस्तत्र तत्रावस्थान्तरं सुखस्रोतसि विजृम्भमाणमनः-
कलहंसः, वसन्त इव दक्षिणाशाप्रवृत्तमारुतः प्रवितर्क्य मनसिजरसो-

श्रम खेदः कृतार्थागमः सफलोऽभवत् वभूव । कस्मात् । कामधेनुसमागमादिव च
दिव्यगवीप्राप्त्या इव । समुच्चालकारः ॥

ततस्तदनन्तरं तच्छयनतले यन्त्रसुन्दरोपरि महादेवीपल्यङ्गोपरि निद्रामिव स्वापमिव
अह अकरव चकार । किं कृत्वा पूर्वम् । दक्षिणतः अमृतमतिमहादेव्या अपसव्यपार्श्वेन स-
संवाध शरीरसंघट्टनसहितं यथा भवत्येव उपविश्य स्थित्वा । ततस्तदनन्तरं तस्या अमृ-
तमतिमहादेव्यास्तेन तेन कामिजनप्रसिद्धेन मुग्धविदग्धभाषितेन मुग्ध कोमल अविज्ञात-
यथावत्स्वरूपं वा विदग्ध चतुरं यद्भाषितं वचनं तेन कृत्वा । तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन्
अवस्थान्तरम् । कथभूतोऽहम् । सुखस्रोतसि सुखप्रवाहे विजृम्भमाणमनः कलहंस प्रसरन्हृद-
यराजहंस । कथभूतेन मुग्धविदग्धभाषितेन । अर्धोक्तिसुभगेन अर्धया उक्त्या मनोहरेण ।
न केवलं मुग्धविदग्धभाषितेन, अपि तु स्निग्धमधुरावलोकितेन स्निग्ध स्नेहसहितं मधुरं
अमृतधारासमं अवलोकितं विलोकितं तेन । कथभूतेन स्निग्धमधुरावलोकितेन । मनाकू
ईषत् अपरिसमाप्तव्यापारेण अर्धविलोकितेन । न केवलं स्निग्धमधुरावलोकितेन, अपि तु
समालिङ्गितेन च सम्यगाल्लेषणेन च । कथभूतेन समालिङ्गितेन । ईषन्निषेधार्पणरसिकेन
किञ्चिन्निषेधेन अङ्गार्पणं ताभ्यां रसिकेन स्वता । न केवलं भाषितावलोकितसमालिङ्गितैः ।
अन्यैश्च अपरैश्च तैस्तैर्विदग्धकामुकजनप्रसिद्धैर्विलासैः विच्छोकैः । कथभूतैर्विलासैः ।
अनङ्गनटरहस्योपदेशप्रगल्भवृत्तिभिः अनङ्गः स एव नटः नानानृत्यकारकत्वात् तस्य
रहस्योपदेशः कामगोप्यतत्त्वशिक्षोपदेशः तस्य प्रगल्भा प्रौढतरा वृत्तिः प्रवृत्तिर्येषु
विलासेषु ते तथा तैः । पुनः कथभूतोऽहं निद्रामकरवम् । दक्षिणाशाप्रवृत्तमारुतः
पिङ्गलाया नाड्या प्रवर्तमानश्वासोच्छ्वासवायुः । अहं क इव । वसन्त इव यथा वसन्तः
दक्षिणाशाप्रवृत्तमारुतो भवति अपाग्निद्वयप्रवर्तमानपवनो भवति । तथा चोक्तं स्वरो-
दयशास्त्रे—‘दक्षिणात्योऽनिलः श्रेयान्कामसंग्रामयोर्नृणाम् । क्रियास्वन्यास्वन्यः स्याद्वा-
नाडीप्रभञ्जनः ॥’ किं कृत्वा पूर्वम् । स्मरमन्दिरप्रासादः प्रवितर्क्यः । स्मरमन्दिर-
हृदये धृत्वा इति भावः । केन कृत्वा स्मरमन्दिरप्रासादः वितर्क्यः । लोचनद्वयेन ।
कथभूतेन । तरलतारोदयेन तरलश्चपलः तार उज्ज्वल उदयो यस्य लोचनद्वयस्य तत्त-
थोक्तं तेन । कस्मात्तरलत्वं लोचनद्वयस्येत्याह—उत्प्रेक्षते—मनसिजरसोल्लासादिव मन-
सिजः कदर्पः । तस्य रसो रागजलः तस्योल्लासादिव उल्लसनादिव । यथा जलोल्लासेन

ह्लासादिव तरलतारोदयेन लोचनद्वयेन कामसमीरसमागमादिव सपारि-
 श्लवेनाधरपल्लवेन शृङ्गारामृतपानादिव सजातोत्सेकेन कपोलपुलकेन मद-
 नानलसधुक्षणादिवोष्मलेन स्ननयुगलेनानन्यजपर्जन्याभिवर्षादिव च सान्द्र-
 सक्तेन तेनाक्तेन सपादितहृदयोन्मादं सरमन्दिरप्रासादम्, प्रस्तुत्य च चाटु-
 कारपरिमापामनोहरा प्रणत्युपोद्धातविस्सारिणीर्दण्डप्रदानानुतन्त्रप्रवृत्ताः
 स्मरसूत्रविवरणवतीस्तास्ता कथा, पुनर्द्विरपि इव मकरन्दपानेन, राजहस

यस्तु तरलं तारं च भवति । पुनश्च केन कृत्वा । अधरपल्लवेन दन्तवास-प्रवासेन ।
 कथंभूतेन । सपारिश्लवेन धपलत्वसहितेन । सस्फुरणेनेत्यर्थः । कस्मात् । उत्प्रेक्ष्यते—
 कामसमीरसमागमादिव कंदर्पयायुसमागमादिव यथा समीरेण यस्तु सपारिप्लवं भवति
 पुनश्च केन कृत्वा । कपोलपुलकेन गण्डस्थसरोमहर्षेण । कथंभूतेन । सजातोत्सेकेन
 सम्यक् संभूताधिकेन । कस्मात् । उत्प्रेक्ष्यते—शृङ्गारामृतपानादिव यथा मृतपानात्
 कपोलयोः पुलकः संजायते । पुनश्च केन कृत्वा । स्ननयुगलेन । कथंभूतेन । उष्मलेन
 कम्पत्वसहितेन । कस्मात् । उत्प्रेक्ष्यते—मदनानलसंधुक्षणादिव यथा अनलसंधुक्षणात्
 कम्पत्वं संजायते । पुनश्च केन कृत्वा । तेन क्षमुकजनप्रसिद्धेन मन्त्रेण दारीरेण । कथं
 भूतेन । सान्द्रसक्तेन सहस्वेदजलेन । कस्मात् । उत्प्रेक्ष्यते—अनन्यजपर्जन्याभिवर्षादिव च
 अनन्यज कंदप स एव पजन्यो मेघ सर्वलोचनन्दक्षरिस्तात् प्रहादकृत्वात् स्मरभूमि
 सेषनत्वात् च तस्य अभिवर्षादिव समन्तात् वर्षणादिव । कथंभूतं स्मरमन्दिरप्रासादम् ।
 संपादितहृदयोन्मादं सम्यग्विहितमनोहर्षम् । तथा चाक्तम्—पारिप्लवं नयनयोरधरप्र-
 कम्प क्षमं कपोलपुलके पुलकप्रवाध । कम्पागम स्ननयुगे मकरन्दसह श्रीहाम्बुमे च
 नियतं यनितासु राग ॥ पुनश्च किं कृत्वा निद्रामकरवम् । तास्ता क्षमुकजनप्रसिद्धाः कथा
 प्रस्तुत्य प्रस्तावमानीय । कथयित्वा इत्यर्थः । कथंभूता कथा । चाटुकारपरिमापामनोहरा
 चाटुकारा जेहनमिष्याप्रसंसनानि । उक्तं च—अस्मी चाटुश्चटुः श्लाघा प्रेम्णा मिष्याधिक-
 रणम् । चाटुकाराणां परिभाषा संभाषणं तेन मनोहरा हृदयानुरचना । पक्षे अनियमे
 नियमक्षरिणीं परिभाषा शास्त्रविद्येपस्त्ये यथा मनोहरा भवन्ति । पुन कथंभूता ।
 प्रणत्युपोद्धातविस्सारिणी प्रणत्या पादपतनेन उप समीपे मस्तकताडनं प्रणत्युपोद्धातस्त्वेन
 विस्सारिणी विस्सारवती । पक्षे कथाप्रारम्भे मङ्गलार्थं इष्टदेवतानमस्त्वर प्रणतिस्त्वेनन्तरं
 उपोद्धात विवक्षितवस्तुनोऽवतारणम् ताभ्यां प्रणत्युपोद्धाताभ्यां विस्सारिण्य कथा
 भवन्ति । पुन कथंभूता । दण्डप्रदानानुतन्त्रप्रवृत्ता दण्डप्रदानादनन्तरं पुण्यक्षरेण
 दानादनन्तरं अनुतन्त्रे पद्यास्तुरगे प्रवृत्ता प्रवृत्तिं गता । पक्षे दण्डप्रदानेन दक्षि
 णापथेन (?) अनुतन्त्रैवातिरिक्तं प्रवृत्ता । पुन कथंभूता । स्मरसूत्रविवरणवती
 ऊर्ध्वोपरि ऊर्ध्वं स्थापन स्मरसूत्रधारण तस्य विवरणवती गोप्यस्थानप्रकटनवती । पक्षे

इव मृणालखण्डनेन, कुरङ्ग इव मृगीशृङ्गविलेखनेन, वनपादप इव लतावेष्टनेन, सिंह इव मेखलाधिरोहणेन, पुष्पाकर इव पिकवधूकूजितेन, उद्यावदिनपल्लव इव पूर्णकुम्भाश्रयणेन, करभ इव विटपाकर्षणेन, सरित्पतिरिवापगावर्तपरिवर्तकलनेन, मकर इव कल्लोलताडनेन, वनगज इव कमलिनीसरःपरिमलेन, द्रवन्निव विलीनयन्निव निमज्जन्निव विशन्निव निर्वापयन्निव च, तैस्तैरनन्यजन्मनो रसप्रसरैः प्रणयकोपसंवर्धितानुराग-

शास्त्रस्य मूलसूत्रविवरणं वृत्तिग्रन्थेन भवति । पुनश्च किं कृत्वा निद्रामकरवम् । तथा अमृतमतिमहादेव्या सह सवेशसुखं सुरतसौख्यं अनुभूय भुक्त्वा । केन कृत्वा । पुनः मकरन्दपानेन अधरग्रहणेन सुरतसुखमनुभूय । क इव । द्विरेफ इव यथा द्विरेफो भ्रमरः पुष्परसपानेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । मृणालखण्डनेन अधरखण्डनेन । क इव । राजहस इव यथा राजहसः कलहसः मृणालखण्डनेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । मृगीशृङ्गविलेखनेन . . . . . । क इव । कुरङ्ग इव यथा कुरङ्गः . . . . .

. . . . . । पुनः केन कृत्वा । लतावेष्टनेन वाहालिङ्गनेन । क इव । वनपादप इव यथा वनपादपो वल्लीवेष्टनेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । मेखलाधिरोहणेन . . . . . । क इव । सिंह इव यथा सिंहः . . . . . । पुनः केन कृत्वा । पिकवधूकूजितेन [कोकिलजाया]कणितेन कृत्वा । क इव । पुष्पाकर इव यथा पुष्पाकरो वसन्तः पिकवधूकूजितेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । पूर्णकुम्भाश्रयणेन स्तनपरामर्शेन । क इव । उद्यावदिनपल्लव इव यथा उद्यावदिनपल्लव उत्सवदिवसप्रवालः पूर्णकुम्भाश्रयणेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । विटपाकर्षणेन ताडनेन । क इव । करभ इव यथा करभः क्रमेलकः विटपाकर्षणेन कटप्राकर्षणेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । आपगावर्तपरिवर्तकलनेन नाभिप्रदेशावलोकनेन । क इव । सरित्पतिरिव यथा सरित्पतिः समुद्र आपगाना नदीना आवर्तपरिवर्तकलनेन भ्रमरधारणेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । कल्लोलताडनेन दोर्दण्डताडनेन । क इव । मकर इव यथा मकरो नक्रः समुद्रकल्लोलताडनेन सुखमनुभवति । पुनः केन कृत्वा । कमलिनीसरःपरिमलेन स्मरमन्दिरसुरतकरणेन । क इव । वनगज इव यथा वनगजः विन्ध्यकुञ्जरः कमलिनीसरःपरिमलेन पद्मिनीसंयुक्तसरोवरनिमज्जनेन सुखमनुभवति । ध्वनिरयमलकारः । तथा चोक्तम्—‘अन्यार्थवाचकैर्यत्र पदैरन्यार्थ उच्यते । सोऽलकारो ध्वनिर्ज्ञेयो वक्तुराशयसूचनात् ॥’ अहं किं कुर्वन् । द्रवन्निव क्षरन्निव । विलीनयन्निव तन्मयीभवन्निव । निमज्जन्निव तन्मध्ये प्रवेशं कुर्वन्निव । विशन्निव . . . . . । निर्वापयन्निव च निर्वाणसुखमात्मनः प्रापयन्निव । क्रियासमुच्चालकारः । कथंभूतं सवेशसुखम् । तैस्तैः प्रसिद्धैरनन्यजन्मनः कामस्य रसप्रसरैः रसप्रवाहैः प्रणयकोपसंवर्धितानुराग-

मनुनयोपचारद्विगुणितमेहसङ्गमन्योन्यफलाकौशलोपचित्ररसवेगममर्यादमु-
ल्लङ्घितक्रमास्पदमनपेक्षितवपुः सेदमपुनर्लभ्यमिवापश्चिमं तथा सह सवेश
सुखमनुभूय, उपान्तयन्नपुत्रिकोत्क्षिप्यमाणव्यजनपवनापनीयमानमुरतधम,
गलिते नितम्बदेशात्काञ्चीगुणमण्डने नितम्बिन्या ।
नखरेखा पुनरधिका शोभां जनयन्ति जघनस्य ॥
भवति कचग्रहयोगात्सरलत्व कुन्तलेषु युवतीनाम् ।
तन्निक्षेपविधेरिव कुटिला श्वासास्तु जायन्ते ॥
दन्तक्षतमिदमधरे रमणीनां नेति मन्मन किं तु ।
दग्धप्ररूढमन्मथतरोरयः पल्लवोल्लासः ॥

गम् । पुनः कथंभूतम् । अनुनयोपचारद्विगुणितमेहसङ्गम् अनुनयोपचारेण माननव्यवहारेण
द्विगुणितं पुनरुक्तं मेहसङ्गं प्रीतिमेलो यत्र संवेशमुखे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
अन्योन्यकृत्स्नकौशलोपचित्ररसवेगम् अन्योन्यं परस्परं कृत्स्नकौशलेन तद्विज्ञाननिपुणत्वेन
उपचितो वृद्धिं गतो रसवेगो रागवेगो यत्र संवेशमुखे तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
अमयादमसंख्यम् । पुनः कथंभूतम् । उल्लङ्घितक्रमास्पदं अतिक्रान्तनिजस्मिन्निष्ठानम् ।
पुनः कथंभूतम् । अनपेक्षितवपुः सेदं अगणितशरीरकष्टम् । पुनः कथंभूतम् । अपश्चिमं
द्वितीयकम् । किमिदं । अपुनर्लभ्यमिव पुनर्न लभ्यते अपुनर्लभ्यं तदिव । पुनः कथंभूतोऽहम् ।
उपान्तयन्नपुत्रिकोत्क्षिप्यमाणव्यजनपवनापनीयमानमुरतधम उपान्तं समीपे उभयपार्श्वे वा
यन्नपुत्रिकं कृत्वापुत्तलिकं तथा उत्क्षिप्यमाणं प्रेयमाणो योऽसौ व्यजनपवनसालवृन्तजात
स्तेन अपनीयमानो वृरीक्ष्यमाणः मुरतधमः संभोगखेदो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथं
भूतोऽहं निद्रामकरम् । इति अमुना प्रक्षरेण मगधतः धीमतः कुसुमशरस्य कंदर्पस्य
चरितचिन्तासंतानस्मितान्तःकरणं चरितस्य चेटितस्य चिन्तासंतानेन समूहेन स्मितं
निश्चलं अन्तःकरणं मनो यस्य मम सोऽहं चरितचिन्तासंतानस्मितान्तःकरणः ।

इतीति किम्—गलित इत्यादि । नितम्बिन्या काञ्चीगुणमण्डने मेखसागुणभरणे
नितम्बदेशाद्वलिते सति जघनस्य नखरेखा पुनर्भूयोऽपि अम्बिका(चिकी) शोभां
जनयन्ति । संयुक्तश्चकाररसः ॥

मयसीत्यादि । युवतीनां कचग्रहयोगात् केशानां मुष्टिग्रहणयोगात् कुन्तलेषु सरस्वतं
भवति । श्वासास्तु कुटिला जायन्ते । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—तन्निक्षेपविधेरिव तस्य
कुटिलत्वस्य निक्षेपविधेः परिहारदुःखात् इव ॥

दन्तक्षतमित्यादि । रमणीनां स्त्रीणां अधरे इदं प्रत्यक्षीभूतं दन्तक्षतं प्रणं न
भवति । किं तर्हि । मन्मनः मदीयं चित्तं इति वर्तते । इतीति किम् । दग्धप्ररूढमन्मथतरोरयं

चक्षुषि लाक्षारागः कज्जलमधरे च मण्डनं कुरुते ।
 दिग्वासस इव चित्रा वृत्तिर्मदनस्य विपरीता ॥
 रमयति मनो नितान्त स्वेदोद्गमविन्दुमञ्जरीजालम् ।
 लज्जित इव कुचमध्ये प्रविशति हारः पुरंध्रीणाम् ॥
 उरसि नखक्षतपङ्क्तिर्वनितानां भाति सरसविनिवेशा ।
 सरशरशल्यविनिर्गमजनितः प्रायेण मार्ग इव ॥
 स्तनगलकपोलभुजगा राजन्ते करजराजयः कुटिलाः ।
 मदनस्य युवतिवसतिषु निवासलिखिता प्रशस्तिरिव ॥

पल्लवोल्लासः दग्ध किल रुद्रेण भस्मीकृतः पश्चात् प्रष्टः प्रादुर्भूतः मन्मथतरो. कामवृक्षस्य
 अयं प्रवालोल्लासो वर्तते । अपहृतिरयमलंकारः ॥

चक्षुषीत्यादि । चक्षुषि लोचने लाक्षारागः अलक्तको मण्डनं कुरुते शोभा प्रि-
 दधाति । अधरे च दन्तवाससि कज्जलं मण्डनं कुरुते । मदनस्य वृत्तिः यथेष्टित चित्रा
 आश्चर्यकारिणी । कस्मादाश्चर्यकारिणी तद्वेतुर्गर्भितं विशेषणमाह—कथंभूता वृत्तिः । विपरीता
 विपर्यस्ता । कथं विपरीता । चक्षुषि कज्जलं विलोक्यते तत्तु अधरे, अधरे लाक्षारान्नो विलो-
 क्यते स तु चक्षुषि, यतो वर्तते तेन कारणेन विपरीता वृत्तिः । कस्येव । दिग्वासस
 इव दिग्गम्वरस्येव । यथा दिग्वाससं ध्यानयोगेन चक्षुषि रक्तत्वं भवति, अधरे तु तृपायो-
 गात् कृष्णत्वं भवति । इत्यनेन किं सूचितं भवति । पुरुषेण स्त्रीलोचनं चुम्बितम्, तत्र
 लाक्षारसस्ताम्बूलरसो वा लग्नः, लोचनस्य कज्जलं तु पुरुषस्य अधरे लग्नम् । दीपको-
 पमाहेललंकारः ॥

रमयतीत्यादि । पुरंध्रीणा स्वेदोद्गमविन्दुमञ्जरीजालं प्रस्वेदविन्दुवल्लरीसमूहो नि-
 तान्तं मनो रमयति । हारस्तु कुचयोर्मध्ये प्रविशति प्रवेशं करोति । हारः कथंभूतः ।
 उत्प्रेक्षते—लज्जित इव मन्दाक्षः प्राग्भव इव । रूपकोपमालंकारः ॥

उरसीत्यादि । वनितानां उरसि नखक्षतपङ्क्तिः कामाद्भुशत्रुणराजिः भाति शोभते ।
 कथंभूता नखक्षतपङ्क्तिः । सरसविनिवेशा तत्कालदत्ता । पुनः कथंभूता । उत्प्रेक्षते—
 सरशरशल्यविनिर्गमनोत्पादितः प्रायेण मार्ग इव भाति । उत्प्रेक्षादीपकालंकारः ॥

स्तनगलेत्यादि । स्तनगलकपोलभुजगा स्तनयोः कुचयोर्गले ग्रीवायाः कपोलयो-
 र्गण्डस्थलयोः भुजयोर्बाहुवल्लयोः गच्छन्ति तिष्ठन्तीति स्तनगलकपोलभुजगाः एवविधाः
 करजराजयः नखक्षतपङ्क्तयोः राजन्ते । कथंभूता करजराजयः । कुटिला वक्त्राः । पुनः
 कथंभूता । मदनस्य संवन्धिनीषु युवतिवसतिषु युवतिप्रासादेषु निवासलिखिता उत्कीर्णा

नार्थिनि मलिनमुखत्वं दातु कस्यापि युज्यते कर्तुम् ।
 स्तम्भमविवेकि कठिन कुचयुग्म कोऽपि किं त्यजति ॥
 नीचैर्धृत्तिर्येषां त एव नन्दन्ति चिरतर पुरुषा ।
 नूपुरवर्त्कि सुरते महोत्सवः केशकुसुमेषु ॥

अपि च ।

पुष्पेष्वस्तशिलीमुक्तावलिर्भूत्रीलालकञ्जीरियं
 नेत्रे श्रोत्रसमीपमाश्रितवती किञ्चिन्मियो भापितुम् ।
 वक्त्रं चुम्बितमुन्नताविव कुचावस्या पुन सुभ्रुव
 काञ्चिस्थानसमृद्धिमत्सरितया मध्यं कृशत्वं गतम् ॥

स्तिरिव । एकस्यापि प्रशस्तौ बहुवचनं सूचितं वर्तते, तेन विभिन्नलिङ्गवचनमिति दोषो नास्ति । समुच्चयरूपश्लोकात्मकम् ॥

नार्थिनीत्यादि । अर्थिनि पुरुषे कस्यापि दातु दायकस्य मलिनमुखत्वं श्यामवदनस्य कर्तुं विधातुं न युज्यते न युक्तं भवति । अमुमेवार्थं आक्षेपेण स्मरयति—कुचयुग्मं स्तनयुग्मं कोऽपि कश्चित्युक्तं उदरस्थितो शलकः सुरताम्बु पुरुषो वा किं त्यजति । अपि च कथंभूत कुचयुग्मम् । स्तम्भ उन्नतं अविवेकि अघटितं कठिन कङ्कशम् । पक्षे स्तम्भं सगर्वं अविवेकि पात्रयक्षीकानामवदहं कठिनं निर्दयं स्तम्भं वा । श्लेषालोपात्मकम् ॥

नीचैरित्यादि । येषां पुरुषाणां नीचैर्धृत्तिः अनुश्रुतत्वं भवति निरुद्धपदस्थितिर्भवति त एव पुरुषा चिरतरं निरन्तरं नन्दन्ति वर्द्धन्ते । सुरते संभोगक्रियायां नूपुरवत् पादमञ्जीर इव केशकुसुमेषु स्तिरस्थितपुष्पेषु किं महोत्सवो भवति । आक्षेपात्मकम् ॥

अपि च । पुष्पेष्वित्यादि । अस्या प्रत्यक्षीमृतायां सुभ्रुव भ्रिय इव प्रत्यक्षी-
 मृता नीलसङ्कञ्जी- कृष्णकेशलक्ष्मीरभूद्भूव । कीदृशी अभूत् । पुष्पेष्वस्तशिलीमुक्तावलिः
 पुष्पेषुणा कव्येण अस्मा प्रेरिता शिलीमुक्तावलिः बाणपद्मि तत्सदृशी अभूत् बभूव ।
 कथंभूत निर्वाणत्वं संजातमित्यर्थः । अथवा पुष्पेषु कुसुमेषु नीलालकञ्जी अस्तशिलीमुक्ता-
 वलिः अमररहिता संजाता । कथंभूतवद्वात् अस्या सुभ्रुव नेत्रे द्वे कोचने श्रोत्रसमीपं
 आश्रितवती आश्रिते । आश्रितयतुरित्यर्थः । किमर्थं श्रोत्रसमीपमाश्रितवती नेत्रे । किं-
 चित् पूर्वं मियः परस्परं भापितुं कथयितुं अस्या सुभ्रुव कुचौ स्तनौ उन्नतौ संजातौ ।
 किमर्थम् । वक्त्रं चुम्बितुमिव आश्लिष्टुमिव । अस्या मध्यं शरीरं मध्यप्रदेशं कृशत्वं
 श्यामत्वं गतं प्राप्तम् । कथा । काञ्चिस्थानसमृद्धिमत्सरितया काञ्चिस्थानस्य मेखलास्थानस्य
 समृद्धेरुन्नतस्य मत्सरितया क्षुभद्वेपितया । उल्लेखात्मकम् ॥

किं च ।

मनसिजकलभोऽयं नूनमस्मिन्प्रदेशे

निवसति वनितानामूरुमूलप्रचारः ।

यदिह तनुजराजिव्याजतो नाभिवाप्यां

प्रसृतवपुरिवास्यालक्ष्यते हस्त एषः ॥

इति भगवतः कुसुमशरस्य चरितचिन्तासंतानस्तिमितान्तःकरणः स्तो-
कोन्मेषस्फुरितलोचनपर्यन्तो निद्रामिवाहमकरवम् ।

महादेवी तु मां स्वभावसुप्तमिवालक्ष्य, निभृतमाक्षिप्य मत्कण्ठदेशादुप-
धानीकृतं करम्, अवेक्ष्य मुहुर्मुहुराकुलाकुलविलोचना मदीयाननम्, उ-
त्सृज्य शनैःशनैः शयनम्, उपविधायार्धमुहूर्तमात्रं बहिरन्तश्चाटनचापल-
त्वम्, अनुवितर्क्य निःसंचारतया शून्यताबन्ध्यमिव राजभवनमध्यम्, अ-

किं च विशेषमाह—मनसिजकलभ इत्यादि । अयं मनसिजकलभः कदर्पचिह्नगज ।
गजवालक इत्यर्थः । नूनं निश्चयेन अस्मिन् प्रदेशे वनितानां स्मरमन्दिरप्रदेशे निवसति
निवास करोति । कथंभूतो मनसिजकलभः । ऊरुमूलप्रचार ऊर्वो मन्त्रप्रो. मूले प्रचारः प्रव-
र्तन यस्य स तथोक्तः । अत्र निवसतीति कथं ज्ञायते । यत् यस्मात् कारणान् इह अ-
स्मिन् प्रदेशे तनुजराजिव्याजतः रोमावलीमिषेण अस्य मनसिजकलभस्य एष प्रत्यक्षीभूतो
हस्तः शुण्डादण्ड आलक्ष्यते दृश्यते । कथंभूतो हस्तः । नाभिवाप्या नाभिर्दार्ढिकाया
प्रसृतवपुरि वृश्यते प्रसृत दैर्घ्यमागत वपुः शरीर यस्य हस्तस्य प्रसृतवपुः । वर्तमाना-
लकारः ॥

कथंभूतोऽहं निद्रामकरवम् । स्तोकोन्मेषस्फुरितलोचनपर्यन्तः स्तोक ईषदुन्मेषो मनाग्लो-
चनोद्धाटन तेन स्फुरित तेजसा व्याप्त लोचनयोः पर्यन्तो ग्रान्तो यस्य मम स तथोक्तः ।

हे मारदत्त महाराज, महादेवी तु पटमहिषी तु आशु शीघ्रं प्रस्थितवती चलिता । किं
कृत्वा पूर्वम् । मां यशोधर स्वभावसुप्तमिव आलक्ष्य दृष्ट्वा । पुनः किं कृत्वा । करं बाहुं मत्क-
ण्ठदेशात् निभृतं शनैः आक्षिप्य आकृष्य । कथंभूतं करम् । उपधानीकृतं मया गण्ड-
कीकृतम् । उच्छीर्षाकृतमिति यावत् । पुनः किं कृत्वा । आकुलविलोचनां सती अति-
व्याकुलविलोचनां सती मुहुर्मुहूर्वारं वारं मदीयं मम आननं मुखं अवेक्ष्य दृष्ट्वा । पुनः
किं कृत्वा । शनैः शनैः शयनं प्रत्यङ्कं उत्सृज्य परिहृत्य । पुनः किं कृत्वा । यहिर्वाह्ये
अन्तश्च मनसि अटनचापलत्वं अर्धमुहूर्तमात्रं क्षणार्धं उपविधाय कृत्वा । पुनः किं कृत्वा ।
राजभवनमध्यं अनुवितर्क्य निःसंचारतया कस्यापि अप्रवेशतया शून्यताबन्ध्यमिव

वक्रीर्यात्मन स्त्रीलमिव धम्मिल्लकुसुमानि, परामृश्य सञ्चरितमिवाङ्गरागम्,
अविज्ञाय हितोपदेशमिव कर्णाभरणम्, अवधीर्य मत्प्रणयमिव हृदयभूष-
णम्, अवधूय प्रियसखीमिव काञ्चीदाम, निर्भर्त्स्य बान्धवमिव नूपुरयुग-
लम्, अपहाय वैहायकोचितपतिकेव सकल वलयादिक मण्डनम्, अन्यच्च
राजमहिषीयोग्यमाकल्पम्, अतित्वरितमुपासनिनासन्नचरचामरधारिणीवेपा
विधाय किञ्चिदधोऽद्भुतमुपकरणमुत्सङ्गाधिकरणमसधाय च कपाटपुटमाशु
प्रस्थितवती । मयाप्यकृत्वा कालक्षेपम् 'अहो, महादेव्या कोऽप्यपर एव
महासाहसव्यवसायो लक्ष्यते । यदस्यामर्धरात्रदेस्यायां निश्येकाकिन्यसती-

अन्यतासहितमिव । पुन किं कृत्वा । धम्मिल्लकुसुमानि संयतकेशपुष्पाणि अवक्रीय
क्षरयित्वा । किमिव । आत्मनः शीतमिव निजप्रपन्नचर्यमुन्मूलं विमुच्यते । पुन किं
कृत्वा । अङ्गराग कर्पूरकस्तुरिकश्चन्दनकुङ्कुमादिरसविलेपनं परामृश्य दूरीकृत्य ।
किमिव । सञ्चरितमिव सदाचारमिव । पुन किं कृत्वा । कर्णाभरणं कर्णकुण्ड-
लादिकं अविज्ञाय अवगणय्य । किमिव । हितोपदेशमिव गुह्यचनमिव । पुन किं
कृत्वा । हृदयभूषणं मुष्णाफस्मादिहारादिकं अवधीर्य दूरीकृत्य । किमिव । मत्प्रणयमिव ।
पुन किं कृत्वा । काञ्चीदाम कटिमेखलां अवधूय दूरीकृत्य । अमिव । प्रियसखीमिव
स्निग्धास्त्रीमिव । पुन किं कृत्वा । नूपुरयुगलं पादहिम्नीरुद्धं निर्भर्त्स्य उत्तार्य । किमिव ।
बान्धवमिव । पुन किं कृत्वा । सकलं समस्तं वस्त्रादिकं करचरणकटश्चदिकं मण्ड-
नमाभरणं अपहाय दूरीकृत्य । केव । वैहायकोचितपतिकेव विहायके करटके उचितो योग्य
पतिर्मेतां यस्या सा वैहायकोचितपतिश्च । रण्येवेत्यर्थः । न केवस्मेतत् । अन्यच्च राजम
हिषीयोग्यं पद्मराशुचितं आकृत्यं वेपम् अपहाय । परिहृत्येत्यर्थः । कर्मभूता प्रस्थि-
तवती । अतित्वरितं अतिशीघ्रं यया भवत्येवम् । कर्मभूता सती प्रस्थितवती । उपास-
निजासन्नभरणचामरधारिणीवेपा उपासो गृहीतो निजासन्नचर्या चामरधारिण्या प्रकी-
र्णकञ्जीमिक्षया वेप आकृत्यो यया सा तपोष्ठा । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं प्रस्थितवती । किं-
चित् उत्सङ्गाधिकरणं वैकुण्ठश्चदिकम् । अहो निश्चितं वरं वैकुण्ठमुच्यते । इदमेतिर्यङ्गुलं
वरं उपकरणं अधोऽद्भुतं अर्धरत्नं निधाय कृत्वा । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं प्रस्थितवती ।
कपाटपुटं अररकसुयुगलं असंघायं अदत्वा । हे मारदत्त महाराज, मयापि अस्मत्क्षेपं
अकृत्वा अष्टवह्नामपदं अष्टवह्नामभेयं लेखिकपसदं हस्तिकेपु यच्चि(?) अनुगमयन्ती
मानापयन्ती(?) महादेवी दृष्ट । उक्ता च—'कटिपादहस्तवक्षःपृष्ठाननकण्ठनिटिज्ज्वरेशेषु ।
वक्षो यस्मात्तास्माद्विज्ञेयो ह्यष्टवह इति ॥ कर्मभूतेन मया । इति अनुना प्रक्षरेण अवशि-
तचेतसा निश्चितचित्तेन । इतीति किम् । अहो इहो जीव, महादेव्या कोऽपि अनिर्वचनीयो
अपर एव अपूर्व एव महासाहसव्यवसायो लक्ष्यते महाद्भुतकर्मोपसो लक्ष्यते । कस्मात् । यत्

जनोचिताचरणेव लघुतरमुच्चलिता । तदलमत्र चित्तभ्रमकारिणा विचार-
चक्रेण । अवलोकयेयमहमेवास्यास्तावदाकृतपरिपाकम् ।' इत्यवसितचेतसा,
सोत्तालं विहितनिजनिकटवर्तिस्रजवह्वेपेण गवेपयता च तत्पटवीम्, रा-
जमन्दिरस्य प्रथमकक्ष्यायां दक्षिणस्यां दिशि युवराजविनोदहस्तिनो वि-
जयमकरध्वजनामधेयस्यापाश्रयाविदूरवर्तिनि कटङ्करकुटीरके करिकवला-
वशिष्टयवसप्रस्तरविस्तरिण्यवगुण्ठितरज्जुपुञ्जपरिकल्पितशिरस्पदे निद्राय-
न्तम्, इभाम्यङ्गकर्पटपिहितलज्जास्थानम्, अतिकठिनकचकण्टकोद्गमरमु-
ण्डमण्डलम्, अनवानुपदीनापटलसमश्रवसम्, उत्तानकपिकराभोगनिभल-
लाटम्, अङ्गारलिखितैकरेखासमानभ्रूकम्, उदञ्चनशुपिरातिशायिलोचनम्,

यस्मात् कारणात् अस्या प्रत्यक्षीभ्रताया अर्धरात्रदेस्याया मनागपि समाप्तनिर्गोधवेलाया
निशि एकाकिनी एकिका असतीजनोचिताचरणेव पुश्चलीलोऽयोग्यचेष्टितेव लघुतर उच्चलिता
उज्ज्वाल प्रस्थिता । तत्तस्मात् कारणात् अत्र विचारचक्रेण अल पूर्णम् । कथभूतेन विचार-
चक्रेण । चित्तभ्रमकारिणा हृदयसदेहविधायकेन । अवलोकयेय विलोकयामि अहमेव स्वय-
मेव तावत् पश्यामि । किं विलोकयेयम् । अस्या महादेव्या आकृतपरिपाक अभिप्रायावना-
नम् । अन्यकथित नाह मानयामीत्यर्थं । किं कुर्वता मया लेसिकापसद अष्टवद्वमनुन-
यन्ती दृष्टा । सोत्तालमुत्सुकतया विहितनिजनिकटवर्तिस्रजवह्वेपेण तत्पटवी गवेपयता
तस्या मार्गं अन्वेपयता विहितो निजनिकटवर्तिस्रजवह्वेपेण अङ्गरक्षकवेपेण तत्पट-
वीमन्वेपयता । किं कुर्वन्तमष्टवद्वम् । कटङ्करकुटीरके निद्रायन्त वृक्षशाखाकुत्सि-
तकुट्या स्वपन्तम् । कथभूते कटङ्करकुटीरके । प्रथमकक्ष्याया राजमन्दिरस्य प्रकोष्ठके
दक्षिणस्या दिशि मन्दिरात् अवाक्कुभि विजयमकरध्वजनामधेयस्य युवराजविनोद-
हस्तिन यशोमतिकुमारक्रीडागजस्य अपाश्रयाविदूरवर्तिनि राज्यस्थानात् निकटवर्तिनि
ईदृशे कुटीरके । पुन कथभूते । करिकवलावशिष्टयवसप्रस्तरविस्तरिणि करिण-
कवलो ग्रासस्तस्मादवशिष्ट उर्वरित यवस घासस्तस्य प्रस्तर आस्तरण विस्तरते विद्यते
यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । पुन कथभूते । अवगुण्ठितरज्जुपुञ्जपरिकल्पितशिरस्पदे अवगु-
ण्ठित कुण्डलीकृत योऽसौ रज्जुपुञ्ज रज्जुसमूहस्तेन परिकल्पित शिरस्पद उच्छीर्षं यत्र
तत्तथोक्त तस्मिन् । कथभूत अष्टवद्वम् । इभाम्यङ्गकर्पटपिहितलज्जास्थान इभाना हस्तीना
अभ्यङ्गकर्पटेन तैलक्षणवस्त्रेण पिहित लज्जास्थान कोशो येन स तथा तम् । पुन कथभूतम् ।
अतिकठिनकचकण्टकोद्गमरमुण्डमण्डलम् अतिकठिना भृश कर्कशा ये कचकण्टकास्तैरुद्गमर
भयानक मुण्डमण्डल यस्य स तथोक्तस्तम् । पुन कथभूतम् । अनवा जीर्णा या अनुपदीना
उपानत् तस्या पटलसमे चर्मसदृशे श्रवसी कर्णौ यस्य स तथा तम् । पुन कथभूतम् । उ-
त्तानकपिकराभोगनिभललाटम् उत्तान स्फुटतटतलो योऽसौ कपिकरस्तस्याभोगो विस्तारस्तेन-

अर्धदग्धाजिनमलिनपक्ष्मपुटम्, अविषमभृतनलदण्डद्वयसदृशनासीरम्,
उन्दुरविकर्तृरिससघाटतटतुलितोभयदशनवसनम्, अतिपुराणकुजकोटरप्र-
तिमल्लगलम्, असमस्थापितवराटकविकटदन्तम्, अजश्मध्रुदुर्दर्शचिबुकम-
ध्यम्, ऐरण्डकाण्डविहम्बिधमनीलगलनालम्, अवालवीरणदलघटितकि-
टिकास्थपुटवक्षसम्, उलम्बितमृतगोनसानुकारिक्षिपस्तिनिर्गमम्, अनिल-
भृतमस्त्राध्मातजठरम्, उदूखलानुकारिकटीभागम्, अमिलक्षितस्त्राणुगण

निमः सदृशः लम्पटो निटिलतटं यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अक्षरलिखितैकरे
खासमानभूक्तम् अक्षरेण मलिना लिखितैकरेखो साभ्यां समाने ध्रुवौ नेत्रोपरिरोमराज्यौ
यस्य स तम् । पुनः कथंभूतम् । उदक्षनं नालिकेरपलकरद्वयस्य ध्रुपिरवत् अतिशायिनी
अतिशयेन विरूपके लोचने नन्ने यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अर्धदग्धाजिनमलि-
नपक्ष्मपुटम् अर्धदग्धं सामिदग्धं यदजिनं चर्म तद्वत् मलिनौ पक्ष्मपुणौ नेत्रपटले यस्य स
तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अविषमभृतनलदण्डद्वयसदृशनासीरम् अविषमभृतं चर्म धृत
यत् नलदण्डद्वयं तेन सदृशं नासीरं नासिक्र यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । उन्दुर
विकर्तृरिससघाटतटतुलितोभयदशनवसनम् उन्दुरैरूपिकै विकर्तृरिते विविधकरटिते ये
संघाटतटे चर्णकूपकणौ साभ्यां मुळिते उभये द्वे अपि दक्षनवसने ओष्ठौ यस्य स तथा
तम् । पुनः कथंभूतम् । अतिपुराणकुजकोटरप्रतिमल्लगलम् अतिपुराणो जीर्णो योऽसौ कुजो
वृक्षस्तस्य कोटरप्रतिमल्ल [ ] कोटरसदृशो गच्छे गण्डौ यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् ।
असमस्थापितवराटकविकटदन्तम् असमस्थापिता पञ्चिरहिता ये वराटकश्च कपर्दिकश्च
तद्वत् विकटश्च बहिर्निगता दन्ता यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अजश्मध्रुदुर्दर्शचि-
बुकमध्यम् अजश्मध्रुवत् छागकूर्ध्ववत् ध्रुवदृष्टौ धुनिरीक्ष्यच्चिबुकमध्यो यस्य स तथा
तम् । पुनः कथंभूतम् । ऐरण्डकाण्डविहम्बिधमनीलगलनालम्

पुनः कथंभूतम् । अवालवीरणदलघटितकिटिकास्थपुटवक्षसम् अवालानि बृहन्ति यानि वीर-
शक्तानि गाण्डारकपणानि लृणविशेषपत्राणि तैषदितानि गुम्फिता या किटिका कुटी तद्वत्
स्थपुटं उष्णाध्वं बक्षो हृदयं यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । उलम्बितमृतगोनसानु-
कारिक्षिपस्तिनिर्गमम् उलम्बितौ कर्णमधलम्बितौ मृतगोनसौ उच्छ्वनसप्तौ तदनुधरी तत्स
दृशः क्षिपस्त्वोर्बाह्वो निगमः प्रसरो यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अनिलभृत
मस्त्राध्मातजठरम् अनिलेन वातेन भृता पूरिता या मस्त्रा स्नेहधरभमनी तद्वत् भ्मातं
वज्रत पूरितं स्थापितं जठरं उदरं यस्य स तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । उदूखलानुकारि-
कटीभागम् उदूखलानुधरी उदूखलसदृश कटीभागः कटीप्रवेशो यस्य स तथा तम् ।
पुनः कथंभूतम् । अमिलक्षितस्त्राणुगणनोरुम् अमिना वैश्वानरेण लक्षितौ अर्धदग्धौ यौ

नोरुकम्, अतनुकूर्मकर्परप्रतिष्ठाष्टीवत्प्रदेशम्, उच्छूनसिराग्रन्थिजटिल-
पिण्डिकम्, उन्निर्गतोत्कटघुण्टिकाक्रीकसम्, अनेकविपादिकाविलविरलव-
क्राङ्गुलिफटत्कपाटम्, अघसंघातमिव दुर्निरीक्ष्यम्, अमङ्गलस्थानमिव नि-
तरामुद्वेजनीयम्, अखण्डमण्डूरकुलमिव मनुष्यरूपेण परिणतम्, अखिल-
मिव वैरूप्यमवचित्य वेधसा निष्पादितम्, अतिस्थूलश्वासस्फूर्जत्कुक्षिपरि-
सरम्, उद्धोषणधोरणघोषधरितदिग्विवरम्, उद्धृतनिद्राभरव्यादीर्णवदन-
कन्दरम्, उपलसंपुटनिष्पीडितमिव खर्वतरपूर्वभागम्, उभयतः परिकृष्ट-

स्थाणू कीलकौ तयोर्गणना उपमा ऊर्ध्वं नक्षत्रोर्ध्वस्य स तथा तम् । पुन. कथभूतम् ।
अतनुकूर्मकर्परप्रतिष्ठाष्टीवत्प्रदेशम् अतनुर्महान् कूर्मस्य कच्छपस्य कर्परप्रतिष्ठां रपरस्त-
दृशौ अष्टीवतोर्जानुनो. प्रदेशौ स्थानके यस्य स तथा तम् । पुन. कथभूतम् । उच्छून-
सिराग्रन्थिजटिलपिण्डिकम् उच्छूना श्वयथु प्राप्ता ये सिराग्रन्थयस्तागा जालानि तैर्जटिले
सर्वत्रव्याप्ते पिण्डिके जड्वे यस्य स तथा तम् । पुन. कथभूतम् । उन्निर्गतोत्कटघुण्टिकाक्री-
कसम् उन्निर्गते ऊर्ध्वं प्रकटिते उत्कटे उद्विक्ते उत्वणे घुण्टिकयोर्गुल्फयो कीकमे द्वे दृष्टे
यस्य स तथा तम् । पुन. कथभूतम् । अनेकविपादिकाविलविरलवक्राङ्गुलिफटत्कपाटम् अ-
नेकाभिर्वह्नीभि विपादिकाभिर्विचंचिकाभि. पादस्फोटैराविलौ व्याप्तौ विरलवक्राङ्गुली विरला
अश्लिष्टा वक्रा अङ्गुलयो ययोस्तौ विरलवक्राङ्गुली ईदृग्विधौ फटत्कपाटौ स्फुटितौ चरणौ
यस्य स त तथोक्तम् । पुन. कथभूतम् । दुर्निरीक्ष्य दु खेन महता कष्टेन निरीक्षितु
द्रष्टु शक्यो दुर्निरीक्ष्यस्तम् । दुर्दर्शमित्यर्थः । कमिव । अघसंघातमिव पापसमूहमिव । पुन.
कथभूतम् । नितरामतिशयेन उद्वेजयति उद्वेगमुत्पादयतीति उद्वेजनीयस्तम् । 'कृत्वल्युटो
बहुलम्' इति वचनात् कर्तर्यनीय । किमिव । अमङ्गलस्थानमिव । इमशानमिवेत्यर्थः । पुन
कथभूतम् । अखण्ड अशकल यन्मण्डूरकुल लोहमलराशि मनुष्यरूपेण परिणतमिव पर्या-
यमागतमिव । पुन. कथभूतम् । अखिल पर्याप्त वैरूप्यकुत्सितरूपतां अवचित्य गृहीत्वा वेधसा
पूर्वजन्मपापकर्मणा निष्पादितमिव निर्मितमिव । पुन. कथभूतम् । अतिस्थूलश्वासस्फूर्जत्कु-
क्षिपरिसरम् अतिस्थूलश्वासै वृहद्भि. श्वासै स्फूर्जन् अग्रतिहतव्यापार. कुक्षिपरिसर.
उदयपर्यन्तभूमिप्रदेशो यस्य स तथोक्तस्तम् । पुन. कथभूतम् । उद्धोषणधोरणघोषधरित-
दिग्विवरम् उद्धोषणाया उत्पटितनासिकाया ये धोरणघोषाः निद्राशब्दास्तैर्धरितानि
बधिरितानि जठरितानि दिग्विवराणि येन स तथा तम् । पुन. कथभूतम् । उद्धृतनिद्राभ-
रव्यादीर्णवदनकन्दरम् उद्धृतो हर्षं गतः उन्माद प्राप्तो योऽसौ निद्राभर. प्रमीलाविषय-
स्तेन व्यादीर्णा विदारिता वदनकन्दरा मुखगुहा यस्य स तथोक्तस्तम् । पुनः कथभूतम् ।
खर्वतरपूर्वभागम् खर्वतरो ह्रस्व. पूर्वकायो(भागो) यस्य स तथा तम् । उत्प्रेक्षते—

मिव दीर्घतरापरागम्, इह करिणिजनस्य दृष्टिविपमापतेदिति मपीपुण्ड्रक
मिव द्विपसमीपविनियुक्तम्, अखिलगजोपजीविफेलाजीवनमष्टवङ्कनामपद
लेसिकापसदमूर्ध्वशुष्कशाल्मलीविटपकर्कशस्पर्शे स्थूले चरणाङ्गुष्ठमूले वि-
निवेश्य मत्प्रेमप्रासादपरिलोपोद्गङ्गावज्जानलस्फुलिङ्गमिव करमुत्थापयन्ती,
पुनरुत्थितेन च तेन किञ्चिदस्त्रीलमालपता विधुतुदमलिनेन वामहस्तेना-
कृप्य कुरङ्गाङ्गकलङ्कसकाश केशपाशमङ्कुशप्रहारनिर्दयेन चेतरेण करेण
हन्यमाना, 'अये प्रियतम, अलमलमनेनावेगेन । क्षमस्वैनमेकमनुचितसम्-

उपलसपुटनिष्पीठितमिव पापाणपटलद्रव्यं चम्पितमिव । पुन कथंभूतम् । दीर्घतरापरागम्
दीर्घतरं आगतं अपरागं कस्यापि कथो यस्य स तथा तम् । उत्प्रेक्षते—उभयतः परि-
कृतमिव अपरकथोभयभागभोरातानितमिव । पुन कथंभूतम् । द्विपसमीपविनियुक्तम्
द्विपानां हस्तीनां समीपे निष्ठे विनियुक्तमधिकृतम् । किमिव । मपीपुण्ड्रकमिव कञ्चलस्तिलक-
मिव । किमर्थम् । इति एतस्मात् कारणात् । उत्प्रेक्षते—इह अस्मिन् द्विपसमीपे करिणिजनस्य
हस्तिपङ्कजमूहस्य दृष्टिर्षिप इवोप आपतेत् आपतिष्यतीति चरणात् । इति घट्टोऽत्र
उत्प्रेक्षाद्योतक । पुन कथंभूतम् । अखिलगजोपजीविफेलाजीवनम् अखिलानां गजोपजी-
विनां मीठादीनां फेलाणां उच्छिष्टं जीवनं भोजनं यस्य स तथा तम् । देवी अमृतमयी
किं कुर्वती इष्टा । अष्टवङ्गस्य करं उत्पापयन्ती उच्चात्मयन्ती । कथंभूतं अष्टवङ्गस्य
करम् । मत्प्रेमप्रासादपरिलोपोद्गङ्गावज्जानलस्फुलिङ्गमिव मदीयो योऽसौ प्रेम जेहो मत्प्रेम
स एव प्रासादो राजसदनं तस्य परिलोपोद्गङ्गमिव महाकन्या वज्जानलस्य वज्जामो-
स्फुलिङ्गमिव अमिकणमिव । किं कृत्वा पूर्वम् । चरणाङ्गुष्ठमूले पादज्येष्ठसमीपे विनि-
वेश्य उपविश्य । कथंभूते चरणाङ्गुष्ठमूले । कर्णशुष्कशाल्मलीविटपकर्कशस्पर्शे कर्णशुष्के
योऽसौ शाल्मलीविटप- कृतशाल्मलितकटप्रसङ्गात् कर्कश- कटोर- स्पर्शो यस्य तस्मिन्
चरणाङ्गुष्ठमूले । स्थूले महति । देवी इति अमुना प्रकरेण अनुनयन्ती दृष्टा । कथंभूता
अनुनयन्ती दृष्टा । पुन पुनरपि तेन अष्टवङ्गेन लेसिकापसदेन उत्थितेन
कर्णमूलेन किञ्चित् अपूर्वं अस्त्रीलं असत्य बन्धनं आलपता पदता हन्यमाना ताव्य-
माना । किं कृत्वा पूर्वम् । वामहस्तेन केशपाशं आकृप्य नामयित्वा । कथंभूतेन वामहस्तेन ।
विधुतुदमलिनेन अग्रपटस्त्रपिशाचवत्प्रवेगेन । कथंभूतं केशपाशम् । कुरङ्गाङ्गकलङ्कसंकाश
चन्द्रलम्बनसदृशं कृष्णवर्णम् । केन कृत्वा हन्यमाना । इतरेण दक्षिणेन च करेण च हन्य-
माना । कथंभूतेन इतरेण करेण । अङ्कुशप्रहारनिर्दयेन दृष्टिनिगुरपातवत् निष्कपेण ।
देवी इत्यनुनयन्ती दृष्टा । इतीति किम् । अये इति आवरे वर्तते । उक्तं च— संभ्रमे स्मरणे क्रोधे
विषादे क्रियते प्रिये । ' अये प्रियतम अहो खामिन् अनेन प्रत्यक्षीभूतेन आवेगेन क्रोधेन
अलं अलं पूर्णं पूर्णम् । एकं अद्वितीयं पुनं प्रत्यक्षीभूतं अपराधं दोषं क्षमस्व सहस्र । कथंभूतम्

न्धमपराधम् । आकर्णय तावत् । एषास्मि तव दासी । धृतौ च ते मया पादौ । इयं च वासनेयी मम कुशलेन मा विभासीत्, यद्यहमात्मवशेनैव स्थितवती । किं तु हतविधिनाहं मन्दभागवती परवती विहिता । स च तपनः क्षणमपि दुष्टग्रह इवागत्य न मां मुञ्चति । तत्किं नु खलु करोमि । नन्वहं हताशा । बलीयश्च मे निर्भागिन्याः पुराकृतं दुष्कृतम्, येन त्वयि न शक्नोमि जीवितेशमनोनुरागवदनेन मुधागलल्लावण्यकेन कायेन सदा संनिधातुम् । तत्समागमसमये च यदि त्वामेव हृदये निधाय तेन सह नासे, तदास्यामेव निशि भगवती कात्यायनी मां खादतु । पृथिव्येनसां च भागिनी स्याम् । तत्प्रसीद । एष ते पादपतनं

पराधम् । अनुचितसंबन्धम् । अयुक्तमित्यर्थः । आकर्णय तावत् शृणु अनुक्रमेण । एषा अहं प्रत्यक्षीभूता तव भवने दासी कर्मकरी । अस्मिन् समये धृतौ च मया ते तव पादौ । तव पादयो शपथ करोमीत्यर्थः । इयं च प्रत्यक्षीभूता वासनेयी रात्री मम कुशलेन क्षेमेन मा विभासीत् मैव गमत्, यदि अहं आत्मवशेनैव स्वाधीनतया स्थितवती उत्सूर^(१)कृतवती । किं तु हतविधिना निन्दितेन मृतेन वा ब्रह्मणा परवती विहिता पराधीनता स्थितवती । कथभूताहम् । मन्दभागवती अल्पपुण्या । स च तपनः काम क्षणमपि मुहूर्तमपि दुष्टग्रह इव पिशाच इव आगत्य मां न मुञ्चति । तवाभिलाषेणैवाहं तिष्ठामीत्यर्थः । नु इति प्रश्ने । तत्तस्मात् कारणात् । खलु अनुनये वाक्यालकारे वा । अहं किं करोमि मम को दोषः । विधेरेव दोष इत्यर्थः । नन्वहं हताशा विध्वस्तमनोरथा सजाता । उक्तं च—
‘वाक्यालकारवीप्साया जिज्ञासानुनयेऽपि च । निषेधे खलुशब्दोऽयं विद्वद्भिरिह कथ्यते ॥
नन्वाक्षेपे परिप्रश्ने वाक्यारम्भेऽवधारणे । प्रत्युक्तमदनुज्ञाननिषेधेऽनुनयेऽपि च ॥’
अये प्रियतम, मे मम निर्भागिन्या अपुण्याया दुष्कृत पाप बलीयश्च बलवत्तर वर्तते । कथभूत मे दुष्कृतम् । पुराकृत पूर्वजन्मोपार्जितम् । येन दुष्कृतेन त्वयि विषये अनेन कायेन सदा सर्वकाल संनिधातुं निकटीभवितुं न शक्नोमि न समर्था भवामि । किंवत् । जीवितेशमनोनुरागवत् तव हृदयानुरागवत् । यथा त्वयि जीवितेशे मम मनोनुरागो वर्तते तथा कायेन समीपीभवितुं न शक्नोमीत्यर्थः । कथभूतेन कायेन । मुधागलल्लावण्यकेन मुधा निरर्थक निर्गलत्कान्तिकेन । तत्समागमसमये च यशोधरसुरतसमये च त्वामेव भवन्तमेव हृदये निधाय तेन सह यशोधरेण सार्धं यदि अहं नासे न तिष्ठामि, तदा अस्यामेव निशि रात्रौ भगवती परमेश्वरी कात्यायनी चण्डिका माता मां खादतु । पृथिव्येनसा पृथिवीपापानां च भागिनी च संबन्धवती च स्यां भवामि । तत्तस्मात् कारणात् प्रसीद प्रसन्नो भव । एष प्रत्यक्षीभूतस्ते प्रणयदण्डः प्रायश्चित्तकरणं पादपतनं

प्रणयदण्ड सभावय । इदमुपकरणम् । आलिङ्ग्य निर्वापयेमकान्यङ्गकानि ।
गतेनैव पर्याप्तमन्तरायेण ।' इत्यनुनयन्ती च दृष्टा ।

तदनु वडवानलपरिष्वङ्गमिव मे ससारमुखतरङ्गस्यापुनरागमनवेलजमिव
विषयामिलापगजस्य तयोर्दुरभिसंधिमात्मसमक्षविधिमवेक्ष्य, आशुशुक्षणिक
क्षीकृत क्षितिरुह इव दक्षमानान्तर्देह, च्युतमर्यादमुद्र समुद्र इवानिवार्य-
कोपप्रसर, सैहिकेयगृहीतशिशिरकर इव विभिन्नाननकान्ति, आसन्नमरण
प्राणिगण इव कम्पोत्तरलतरकरण, छिद्यमानलव पल्लव इव प्रवेपमाना-

मेव संभावय गृहाण । इद उपकरणं कपूरकस्तुरिचन्दनविलेपनपुष्पादिकम् । इमञ्चानि
नुशितान्येतानि अन्नञ्चानि क्षीराणि आलिङ्ग्य आलिङ्गनं दत्वा निवापय नुशितानि
शुभ । गतेनैवान्तरायेण पर्याप्तम् । एतापता चलेन घटह नागता तेनैव पूर्णमिति ॥

तदनु तत्पश्चात् तद्रूपाय तस्य वधनिमित्तं क्षोद्यात् राइपात्रात् अर्धानुरोधे अर्ध
अनुरोधे अनुवर्तन यस्य अस्ते स अधानुरोधस्तम् । अधनिगतमित्यर्थः । एवंविधं
आसिं रुग्ं अहं आहृष्टवान् अहमनितयान्(?) । किं कृत्वा पूर्वम् । तयोरष्टवङ्गाम्
समत्योदुरभिसंधिं दुष्टाभिप्राय दुर्वित्त्वसं मे मम आत्मसमक्षविधिं आत्मन प्रत्यक्षविधानं
अवेक्ष्य दृष्ट्वा । कथंभूतस्य मे । संसारमुखतरङ्गस्य संक्षतिघातकमोक्षस्य । कथंभूतं
दुरभिसंधिम् । वडवानलपरिष्वङ्गमिव । यथा तरङ्गस्य समुद्रस्य कमोक्षस्य वडवानलप-
रिष्वङ्ग आननत्संबन्ध दुःखदायी भवति, तथा मम तयोदुरभिसंधिं दुःखदायी
बभूवेत्यर्थः । पुन कथंभूतस्य मे । विषयामिलापगजस्य । कथंभूतं दुरभिसंधिम् ।
अपुनरागमनवेलजमिव । यथा गजो येन द्वारेण पीडितो भवति तेन द्वारेण पुनर्नायाति
तद्वारमपुनरागमनवेनजद्वारमुच्यते । तथा विषयामिलापद्वारगमनं रोचत इत्यर्थः । कथं
भूतोऽहम् । दक्षमानान्तर्देहो मस्मीक्रियमाणचित्तः । जाज्वल्यमानहृदय इत्यर्थः । क इव ।
क्षितिरुह इव यथा क्षितिरुहो वृक्ष आशुशुक्षणिकक्षीकृत आशुशुक्षणिना अग्निना कक्षीकृत
स्वीकृतो दक्षमानान्तर्देहो भवति । पुन कथंभूतोऽहम् । अनिवार्यकोपप्रसर अनिपेक्ष्यको
भ्रमवृत्तिः । क इव । समुद्र इव । कथंभूत समुद्र । च्युतमर्यादमुद्र च्युता परिहता मर्यादा
येन स्थितेमुद्रा आकरो येन स च्युतमर्यादमुद्र यथा मर्यादारहित अनिवार्यकोपप्रसरो
भवति । पुन कथंभूतोऽहम् । विभिन्नाननकान्ति विभिन्ना दूरीकृता आननस्य मुखस्य कान्ति
प्रभा यस्य स तथा । क इव । सैहिकेयगृहीतशिशिरकर इव सैहिकया अपत्य पुमान्
सैहिकेयो राहुस्तेन गृहीतो गिळितश्चन्द्र इव । यथा अन्नपिशाचगिळित शशाङ्को विमि
मञ्चन्तिर्भवति । पुन कथंभूतोऽहम् । कम्पोत्तरलतरकरण कम्पेन वेपयुता उत्तरलतराणि
अपलमराणि करणानि शरीरस्यावयवा यस्य स तथा । क इव । प्राणिगण इव । कथंभूत
प्राणिगण । आसन्नमरणः । यथा प्राणिगणो जीववर्ग आसन्नमरणो निश्चमृत्युत्तरस्तर

धरदलः, त्रिपुरदाहप्रवृत्तमतिः पार्वतीपतिरिव भुक्कुटिभङ्गुरितभालमध्यः,
ताप्यमानावगाहः कटाह इव लोहिततरवक्षःस्थलः, तिमिरवीचिकाभिरिवा-
मर्पोत्कलिताभिरन्धीक्रियमाणलोचनस्तद्वधाय कोशादर्धानुरोधमसिमहमा-
कृष्टवान् । अभवच्च दैवात्तदैव मे प्रदीपत्रोधादिव मनस्तमस्तनुच्छेदः । आ.
किमिदमहो कर्माहमनुष्ठातुं व्यवसितः । न खलु नार्य इव शुभमशुभं वा
कर्म सहसैवारम्भन्ते विनीतमतयः, नापि विपदि संपदि वा कृपणप्र-
कृतय इवाशु विक्रियां गच्छन्ति महानुभावाः, न चाल्पमेधसामिव म-
हीयसामुपपन्ना भवन्ति कामचारेण प्रवृत्तयः, न चैतद्गृहणं किंतु

देहो भवति । पुन कथभूतोऽहम् । प्रवेपमानावरदल प्रवेपमान कम्पमान अधरदल दन्त-
च्छेदो यस्य स प्रवेपमानाधरदल । क इव । पश्य इव । कथभूत. पश्य । छिद्यमानलव.
छिद्यमानो द्विधाक्रियमाणो लवो विलासो यस्य स । यथा पश्य भिद्यमानलव. प्रवेपमानदलो
भवति । पुन. कथभूतोऽहम् । भुक्कुटिभङ्गुरितभालमध्य भुक्कुटिना भृभक्तेन भङ्गुरितो वक्ता-
कृतो भालमध्यो यस्य स तथा । क इव । पार्वतीपतिरिव रुद्र इव । कथभूत पार्वतीपति. ।
त्रिपुरदाहप्रवृत्तमति. त्रिपुरदाहे दैत्यविशेषस्य भस्मीकरणे प्रवृत्ता व्यावृता मतिर्यन्य न तथा ।
यथा त्रिपुरदाहप्रवृत्तमती रदो भुक्कुटिभङ्गुरितभालमध्यो भवति । पुन कथभूतोऽहम् । लो-
हिततरवक्ष स्थल रक्तीभूतहृदयप्रदेशः । क इव । कटाहमि(३)व लोहभाजनमिव । कथभूत.
कटाह । ताप्यमानो जाज्वल्यमान. अवगाहो मध्यो यस्य स । ताप्यमानावगाह कटाहो लो-
हिततरो भवति । पुन कथभूतोऽहम् । अमर्पोत्कलिकाभि क्रोधन्तोलैरन्धीक्रियमाणलोचन ।
कथभूताभिरमर्पोत्कलिकाभि । तिमिरवीचिकाभिरिव अन्धकारलहरीभिरिव । हे राजन्
श्रीमारदत्तमहाराज, दैवात् कर्मयोगात् तदैव तस्मिन्नेव अस्याकर्षणकाले मे मम मनस्त-
मस्तनुच्छेदश्च चित्रस्थितक्रोधान्वकारकायच्छेदश्चाभवद्बभूव । कथभूतादैवात् । प्रदीपत्रोधा-
दिव प्रदीपप्रज्वलनादिव । कथ मनस्तमस्तनुच्छेदो बभूव । तदेव विचिन्तयति—आ. सतापे ।
उक्त च—‘आ सतापप्रकोपयो ।’ अहो आत्मन्, इदं कर्म तद्व्यवधकर्म अहं यगोधर
अनुष्ठातुं कर्तुं व्यवसितं प्रवृत्तं । विनीतमतय पुरुषा. विद्वान्मो जना शुभमशुभं वा कर्म
सहसैव आरम्भन्ते तथाविनीतमतयो नारम्भन्ते इत्यर्थः । क इव । नार्य इव । महानुभावा
महान्त पुरुषा विपदि सपदि च लक्ष्मीसद्भावे आशु शीघ्र विक्रिया नापि न च गच्छन्ति
प्राप्नुवन्ति । क इव । कृपणप्रकृतय इव मूर्खलोका इव । यथा कृपणप्रकृतयो लोका विपदि सपदि
च आशु शीघ्र विक्रिया गच्छन्ति तथा महानुभावा विक्रिया न गच्छन्तीत्यर्थः । महीयसा
गरीयसा अतिमहता पुरुषाणां कामचारेण प्रवर्तनं विचारेण विपृच्छया प्रवृत्तयश्चेष्टितानि
उपपन्ना प्राप्ता न च भवन्ति न सजायन्ते । केपामिव । अल्पमेधसामिव । यथा अल्पमेधस.
कामचारेण प्रवर्तन्ते तथा न गरीयासो प्रवर्तन्ते इत्यर्थः । न चैतद्गृहणं किंतु प्रातः

प्रातर्मयैव लज्जावनतमस्तकेन शिर पिधाय स्थातव्यम् । शोचितव्यं च मयैव
 प्रणयिना पुर पश्चात्तापदुःप्रतिष्ठानमिदमनुष्ठानम् । श्रोतव्या भविष्यन्ति
 मयैव कर्णकटुताकारा पुरजनस्य धिक्कारा । सुष्ठु मलिनीकृत स्यान्मयै
 वात्मीय मामीय च कुलम् । सोढव्या मयैव स्वदुष्कृतनिरुत्तरविधाभित्त
 शल्यस्पृश कुलवृद्धानामभिधा । अहमेवोदाहरण भविष्यामि दुर्वुद्धीना
 कुटुम्बविघटने । कलुपतामेप्यत्यैषास्थाने विनियोजिता खङ्गलता । स्त्रीव
 धादयमजनि तपस्वीति मृतस्यापि मे न दुर्यश प्रशान्तिमर्हति । शोकातङ्गे
 पतिष्यति च सापराधसवित्रीमृतिदुःखितो युवराज । पर च बहुपराधे हि
 देहिनि क्षणमात्रव्यथाशरण मरणमनुग्रह इव । यदि पुनरनवेक्षणमुपस्थितस्य,
 प्रमाते मयैव यक्षोधरेण राज्ञा लज्जावनतमस्तकेन लज्जया अपत्रपया अवततं नक्षी-
 मृतं मन्त्रं यम्य स तथा सेन शिरः पिधाय मस्तकमावृत्य स्थातव्यं स्थापनीयम् । चान्यत्
 प्रणयिनां स्नेहिनां पुरपाणां पुराऽग्रतो मयम यक्षोधरेण राज्ञा शोचितव्यं शोचनीयं दुनयं
 बुद्धिलितं प्रश्नशनीयम् । किं शोचितव्यम् । इदमनुष्ठानं भगवन्मतिमहादेवीदुर्विलसनम् ।
 कर्मभूतमिदमनुष्ठानम् । पश्चात्तापदुःप्रतिष्ठानं अनुश्रयवुमूलम् । पुरजनस्य नगरस्येकस्य धि
 क्कारा निन्दापवनानि मयैव श्रोतव्या भविष्यन्ति भवणीया भविष्यन्ति । कथमूता
 धिक्कारा । कर्णकटुताकारा कर्णयोः कटुकस्यागमना । उक्तं च—‘आगत्यामिगते वैव
 क्थर इत्यभिधीयत । सुष्ठु अतिशयेन मलिनीकृतं स्यात् मयेत् । धातुसंज्ञे प्रत्यया
 इति वचनात् यच्छब्दस्य ग्रहणम् । किं मलिनीकृतं स्यात् । मयैव आत्मीयं मदीयं मामीय
 च मातुलीय च कुलमन्वय । कुलवृद्धानां मम कुले ज्येष्ठानां अभिधा वचनानि मयैव
 सोढव्या सहनीया । कथमूता अभिधा । स्वदुष्कृतनिरुत्तरविधा स्वदुष्कृते निजस्त्रीवध
 रक्षणं पापे निरुत्तराणि प्रसुक्ता अनिराकृता विधा विधानानि प्रश्नराशि येषामभि
 धानां ता स्वदुष्कृतनिरुत्तरविधा । पुन कथमूता अभिधा । चित्तशल्यस्पृश चित्तस्य
 शल्यं स्पृशन्ति चित्तशल्यस्पृशः । मनोदुःखदायिन्य इत्यर्थः । कुटुम्बविघटनं जनविनाशो
 दुर्वुद्धीनां पुरपाणां उदाहरण इष्टान्तवचनं अहमेव भविष्यामि । एषा प्रत्यक्षीभूता खङ्गलता
 अस्थाने विनियोजिता अभिक्ता सती कलुपतामेप्यति च । वरधायिनी जयव्रिणी
 न भविष्यतीत्यर्थः । मे मम इति च दुर्यश इष्टमपयश प्रशान्तिं नार्हति । इति च
 दुर्मशो न शाम्यतीत्यर्थः । इतीति किम् । अयं यक्षोभर स्त्रीवधात् स्त्रीमरणात् तपस्वी
 चरन्नेऽजनि चर्मकः संजात । युवराज श्रीमद्योमतिकुमार सापराधसवित्रीमृतिदुःखित
 सशोपमातृमरणदुःखितः सन् शोकातङ्गे च पतिष्यति पश्चात्तापरोगे पतिष्यतीति । परं च
 अपरं च बहुपराधे बहुदोषे देहिनि प्राप्तिनि मरणं कृतं सत् अनुग्रह इव उपकार इव भवति ।
 कर्मभूतं मरणम् । क्षणमात्रव्यथाशरणम् अल्पकालसुखग्रहम् । कथम् । हि निश्चयेन ।

असंभाषणमासन्नस्य, उपेक्षणं विज्ञपयतः, अवधीरणमसमैः परिभूयमानस्य, आशाभङ्गकरणमर्थयतः, प्रीतिवितरणं तदनभिमतानाम्, अस्मरणं प्रियगोष्ठीषु, अनवेक्षणं तत्परिजनस्य, अपवार्यं व्याहरणं स्वप्रकाशेष्वप्यालापेषु, अनवसरानुसरणमसङ्गभावेष्वापि प्रस्तावेषु क्रियेत, स्यात्प्रत्यानीतश्चिरमस्थाने कृतसमयः प्रणयः । साधितं चाभिमतम् । इदमेव च निश्चित्याविदितवृत्तान्तस्येव [तच्छयनतलमुपगम्य पुरावत्स्थितवतः प्रलयकालकलितप्रसरस्य मकराकरस्येव] निर्मर्यादमन्तर्विकल्पकलोलदोलायमानमानसस्य, सा निवर्त्यात्मनो दुर्वि-

यदि पुन उपस्थितस्य आगतस्य पुरुषस्य अनवेक्षणमनवलोकनं क्रियेत तर्हि अस्थाने अयोग्यस्थाने कृतसमयः प्रणयः कृतावसरः स्नेहश्चिरं दीर्घकालं प्रत्यानीतो निराकृतः स्यात् । यदि पुन आसन्नस्य जीवस्य असंभाषणं अवक्तव्यं क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः विहितावसरः प्रणयः चिरं दीर्घकालं प्रत्यानीतो निराकृतः स्यात् । यदि पुनः विज्ञपयतो विज्ञापनं कुर्वत पुरुषस्य उपेक्षणं निरादरं क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः प्रणयश्चिरं प्रत्यानीतः स्यात् मारितेन क्षणमात्रमेव दुःखं स्यात् । तथा असमैः परिभूयमानस्य पुरुषस्य यदि अवधीरणं निरादरणं क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः प्रणयश्चिरं प्रत्यानीतः स्यात् । तथा अर्थयतो याचमानस्य पुरुषस्य यद्वाशाभङ्गकरणं क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः प्रणयश्चिरं प्रत्यानीतः स्यात् मारणे तु क्षणमात्रदुःखं स्यात् । तथा तदनभिमतानां द्वेषिणां पुरुषाणां यदि प्रीतिवितरणं क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः प्रणयश्चिरं प्रत्यानीतः स्यात् मरणे कथम् । तथा प्रियगोष्ठीषु अस्मरणं . . . . . । तथा तत्परिजनस्य तत्परिवारस्य अनवेक्षणं अवीक्षणं यदि क्रियेत तदा . . . . . । तथा स्वप्रकाशेष्वपि आलापेषु निजायत्तेष्वपि आभाषणेषु यदि पुनरपवार्यं व्याहरणं आकार्यं प्रस्थापनं क्रियेत इदानीमवसरो नास्ति इति च क्रियेत तदा अस्थाने कृतसमयः प्रणयश्चिरं प्रत्यानीतः स्यात् । तथा असङ्गभावेष्वापि अनवसरानुसरणं . . . . . । साधितं च अभिमतं निर्धारितं च कार्यम् । इदमेव च निश्चित्य तथा सह संभाषणं न करिष्यामि इति निश्चयं कृत्वा आविदितवृत्तान्तस्येव अविज्ञातदुर्विलसितस्येव तच्छयनतलं महादेवीशय्या उपगम्य आगत्य पुरावत् स्थितवतो मम भुजपङ्कजं अविनीतैरुपसृत्य आश्रित्य च आविदितसाहसेव अविज्ञातदुर्विलसितेव अङ्गनिक्षेपमात्रेणैव शय्यायां शरीरनिक्षेपमात्रेणैव अतिसान्द्रमतिबहुलं सा अमृतमतिमहादेवी न्यद्रासीत् सुष्वाप । कथंभूतस्य मम । निर्मर्यादं अपर्यन्तं अन्तर्विकल्पकलोलैरन्तर्मनसि ये विकल्पाश्चित्ताभोगाश्चित्तोन्नतयस्त एव कल्लोला महातरङ्गा तैर्दोलायमानं कम्पमानं मानसं

लसितमतित्वरितगतिजनित वातमन्तरेष जरयन्ती निरुन्धाना चोत्कम्पो-
त्तालितवारबाण हृदयतरङ्गिमाणमविनीतैरुपसृत्याश्रित्य च मम मुनप-
ञ्जर कुजनिकुञ्जमिव व्याली, पर्जन्योत्सङ्गमिव सौदामिनी, कुत्कीलक-
न्दरमिव भुजङ्गी, जगदन्तरालमिव कालदूती, जलधिमध्यमिव मकरी,
वनगहनमिव निशाचरी, निजाद्गर्भस्पर्शवीमत्सयेव मदीयां तनुमशेषत
कण्टकयन्ती, बहुकालमात्मदुष्कर्मण परिणतारम्भत्वादविदितसाहसेवा-
ङ्गनिक्षेपमात्रेणैवातिसान्द्रं न्यद्रासीत् ॥

न खलु विवृतेक्षिताकारस्य पुंस काचिदपि भवति कार्यसिद्धिरिति जानतो

चित्तं यस्य स अन्तर्विकल्पकक्षोतदोत्तापमानमानसस्तस्य । मम कस्येष । मकराकरस्येव
समुद्रस्येव । कर्मभूतस्य मकराकरस्य । प्रलयक्षल्लकलितप्रसरस्य । कथम् । अमयाद् यथा
भवत्येषम् । सा किं कुर्वती न्यद्रासीत् । हृदयतरङ्गिमाणं हृदयकम्पनं निरुन्धाना रोधयन्ती ।
कथंभूतं हृदयतरङ्गिमाणम् । उत्कम्पात्तालितवारबाणं उत्कम्पेन कृष्णभासेन उत्तालित
उभलावनतीकृतं पारमाणं कञ्चुकं येन हृदयतरङ्गिभा(म्णा) स तथा तम् । मम भुजपञ्जरं
किमिवाधित्य न्यद्रासीत् । कुजनिकुञ्जमिव व्याली । यथा व्याली दुष्टस्त्रिणी कुञ्जनिफुज
लतादिपिहितोदरं स्थान आधित्य निद्रातीति सयत्र प्राक्यम् । पुन किमिव । पर्जन्योत्सङ्गमिव
सौदामिनी । यथा सौदामिनी विषुत् पर्जन्योत्सङ्गं मेघप्रदघ्न आधित्य निद्राति । पुन
किमिव । कुत्कीलकन्दरमिव भुजङ्गी । यथा भुजङ्गी सर्पिणी कुत्कीलकन्दरं पर्वत
गुह्यमाधित्य निद्राति । पुन किमिव । जगदन्तरालमिव कालदूती । यथा कालदूती धम
धम्पङ्की जगदन्तरालं त्रैलोक्यमभ्यमाधित्य निद्राति । पुन किमिव । जलधिमध्यमिव
मकरी । यथा मकरी नदी जलधिमध्यमाधित्य निद्राति । पुन किमिव । वनगहनमिव
निशाचरी । यथा निशाचरी राक्षसी वनगहनमरम्यमभ्यमाधित्य निद्राति । किं कुर्वती
न्यद्रासीत् । मदीयां तनुं मम शरीरं अशेषत सर्वमेव कण्टकयन्ती कण्टकितं रोमाश्रितं
कुर्वती । कथम् । उत्प्रेक्षते—निजाद्गर्भस्पर्शवीमत्सया इव निजाद्गर्भस्य सम शरीरसंस्पर्शं
वीमत्सया विचिन्तितया इव । कथंभूता सती न्यद्रासीत् । अविदितसाहसेव अविज्ञातबुरा
चारैव । तदपि कस्मात् । बहुकालं दीपकालं आत्मदुष्कर्मणो निजपापस्य परिणतारम्भ
ज्ञात् जीर्णतामापातबुराचारज्ञात् ॥

हे राजन्, सा तावन्मम भुजपञ्चरे सुप्ता मे मम मनविस्त मनागपि न प्रसीदति
न प्रसन्नं भवति । किं कुर्वतो मे । इतीदृशं जानतोऽपि । इतीति किम् ।
विवृतेक्षिताकारस्य इक्षितं च आकारस्य इक्षिताकारौ विवृतौ उद्घाटितौ इक्षिताकारौ यस्य
पुंस तथा तस्य असंवृतेक्षितस्य असंवृताकारस्य च पुंस पुरुषस्य काचिदपि खलु
निश्चयेन कायसिद्धिर्न भवति । किं तु संवृतेक्षिताकारस्य कार्यसिद्धिर्भवति इत्यर्थः । इती

ऽपि न मे मनागपि प्रसीदति मनः । पिशाचच्छलितस्येव शून्यहृदयता, महा-
शोकतप्तस्येव दीर्घतरमुच्छ्वसितम्, अग्निपतितस्येव परिवर्तनबहुलता, ज्वरित-
स्येवातीवमुखशोपः, कौसीद्योपहतस्येव मुहुर्मुहुर्विजृम्भणम्, उन्मत्तस्येव य-
त्किञ्चित्प्रलपनम्, निपादानुगताङ्गी कुरङ्गीव च न कचिदेव पदमावध्नाति
बुद्धिः, मनोऽपि घनदिनमिव वाढमन्धकारयत्यागाम्, आत्मनः क्षणमात्रमु-
द्योतमानमिव प्रतिभासते, भवति च पुनर्वाष्पजलप्रवाहदुर्दिनम् । अहो महदा-
श्चर्यम् । इय हि पुरा स्वैरविहारेष्वपि रममाणा भग्नचरणेव नैवाकिनी पदमे-
कमपि ददाति, जलक्रीडासु बालमृणालस्पर्शेनापि सन्दिग्धजीवितेव मूर्छति,
कुसुमावचयेष्वशोकदलकल्पितास्वपि शय्यासु शर्करिलदेशपतितेव न नु-

दृश जानतोऽपि मनो न प्रसीदति । तदा तस्य पुरुषस्य इजिताकाराभ्या मननि दृ रा जायते
त्रिवक्षैरिति^(१)शेष । तथा मे मम शून्यहृदयता अचैतन्यहृदयत्वम् । कस्येव । पिशाचच्छलित-
स्येव ग्रहगृहीतस्येव । तथा मे दीर्घतरमायत उच्छ्वनितमुच्छ्वास । कस्येव । महाशोकतप्त-
स्येव । यथा महाशोकतप्तस्य पुरुषस्य उच्छ्वसित दीर्घतर भवति । तथा तेन प्रकारेण मे मम
परिवर्तनबहुलता वामदक्षिणपार्श्वपलट्(धट्)नप्रानुयम् । कस्येव । अग्निपतितस्येव । यथा अग्नि-
पतित पुमान् बहुपरिवर्तन करोति । तथा मे अतीवातिशयेन मुखशोपः । कस्येव । ज्वरित-
स्येव । यथा ज्वरित पुमान् मुखशोपवान् भवति । तथा मे मुहुर्मुहुर्विजृम्भण वारवार
जृम्भाकरणम् । कस्येव । कौसीद्योपहतस्येव आलस्योपहतस्येव । तथा मे यत्किञ्चित्प्रलपन
यद्वा तद्वा अनर्थकवचनम् । कस्येव । उन्मत्तस्येव पीतमद्यस्येव । तथा मे बुद्धिमिति कचिदेव
क्वाप्येव पद स्थान नावध्नाति न रचयति । केव । कुरङ्गीव । कथभूता कुरङ्गी । यथा कुरङ्गी निपा-
दानुगताङ्गी पृष्ठलम्ब्याधशरीरा कचिदपि पद नावध्नाति । तथा मे मम मनोऽपि वाढमति-
शयेन आशा धनभोगाद्यभिलाष अन्धकारयति । किमिव । घनदिनमिव । यथा वर्षादिन आशां
दिश वाढमतिशयेन अन्धकारयति अन्धकारसहिता करोति । तथा मे मन आत्मनः स्वस्य
क्षणमात्र मुहूर्तमपि प्रतिभासते । किमिव । उद्योतमानमिव उद्योत कुर्वदिव । तथा मे मन
पुनर्वाष्पजलप्रवाहदुर्दिन भवति अश्रुजलपूर्णं छन्न सजायते । अहो राजन् । इति ईदृश पर्या-
लोच्य सम्यग्विचार्य अखिलजनावसरसभामण्डप अखिलजनावसरनामधेय सभाजनाश्रयमु-
पागतोऽस्मि सप्राप्त । इति पर्यालोच्य । इतीति किम् । अहो महदाश्चर्यम् अहो गुरुतरमाश्चर्यमि-
दम् । इय अमृतमतिर्महादेवी हि निश्चयेन पुरा पूर्वं स्वैरविहारेषु अपि वनक्रीडादिषु रम-
माणा सती भग्नचरणेव भग्नपादेव एकाकिनी एकमपि पद एकपदन्यासस्थानमपि न ददा-
ति । इय महादेवी जलक्रीडासु बालमृणालस्पर्शेनापि कोमलपद्मिनीकन्दस्पर्शेनापि सन्दिग्ध-
जीवितेव मूर्छति मृतेव मूर्च्छं प्राप्नोति । इय कुसुमावचयेषु चुण्टनेषु अशोकदलकल्पिता-
स्वपि अशोकदलविरचितास्वपि शय्यासु शयनीयेषु शर्करिलदेशपतितेव कर्करसहितप्रदे-

स्वायते, मणिकुट्टिमेष्वपि संचरन्ती कण्टकोत्कटक्रमेव स्खलति, केलिकल
हेष्वपि विमुच्यमाना कृतपिशाचोपद्रवेव विलपति, कथं चेदानीं तु स-
कुटीच्छुटिता घोटिकेव मृशायमानगमना तथाविधप्रहारसपातेऽप्यन्यैव
काचिद्भूतेषु तिष्ठति, तृणसंस्तरेऽपि निवसन्ती न मनागपि दुःस्वायते, परुष
मार्गप्रचारेष्वपि कक्षान्तरेषु प्रविष्टमाना रथारूढेव प्रयाति, वीरचर्यातिव
र्तिन्यामप्यस्या वेलायामवगणा न विभेति । कथं तु नाम महिलानां स्वप्नेऽपि
सरलभावः सभाव्यते, यासामन्तरनवासावगाह इव मनः कुटिलतासरित्प्रवाह
कुन्तलच्छलेन ललाटतटेषु, भ्रूलक्ष्मणा श्रवणान्तरालेषु, विलोकनव्याजेन
लोचनकुहरेषु, आलापमिषेण वदनकन्दरेषु, गतिविभ्रमेण चरणवर्त्मसु, बहिर्द
र्शनपथमगात् । अत एव प्रावृषि वाहिनीनामिव सीमन्तिनीनां प्रायेण भवति

शपतितेय न मुखायते न मुखं मन्यते । इयं मणिकुट्टिमेष्वपि रम्यदृग्भूमिष्वपि संचरन्ती ग-
च्छन्ती कण्टकोत्कटक्रमेव कण्टकभिद्रुपादेव स्खलति भ्रमति । केलिकलहेष्वपि विमुच्यमाना
अवगणिता सती कृतपिशाचोपद्रवेव विलपति प्रहृष्टहीतेव विस्मयान् करोति । कथं चे
दानीं तु पुनः सकुटीच्छुटिता घोटिकेव मृशायमानगमना सकुटीच्छुटिता घोटकशान्मया
कुटितवधना घोटिकेव मृशायमानगमना अतिवेगवद्गमना कथं संजाता तथाविधप्रहार
संपातेऽप्यन्यैव काचिद्भूतेषु तिष्ठति तथाविधप्रहाराणां दक्षिणकरताडनानां संपातेऽपि
संपतनेऽपि अन्यैव अपरैव काचिद्भूतेषु तिष्ठति । तृणसंस्तरेऽपि खट्वप्रस्तरेऽपि निव
सन्ती मनागपि न दुःस्वायते न दुःखिनी भवति । परुषमार्गप्रचारेष्वपि कठिनमार्गगमनेऽपि
कक्षान्तरेषु घृहप्रकोष्ठेषु प्रविष्टमाना गच्छन्ती रथारूढेव प्रयाति । वीरचर्यातिवर्तिन्यां वीरपु
त्र्यै अगम्यायां अप्यस्यां वेलयां परिणतायां रात्रौ अवगणा एककिनी न विभेति न शङ्कते ।
कथं केन प्रकारेण । तु इति वितर्कः । नामेति संभावनायाम् । महिलानां स्वप्नेऽपि । आस्तां
ज्ञानाप्रदवस्थायाम् निद्रायामपि । सरलभावो अकुटिलस्त्वं संभाव्यते संभवतीति कथं केन
प्रकारेण विचार्यते । अपि न संभाव्यत इत्यर्थः । यासां महिलानां कुटिलतासरित्प्रवाह
वक्रतानदीपूरः अन्तर्मनसि अनवासावगाह इवासमात इव । बहिर्वाङ्मे दर्शनपथमवलोक्यमार्ग
मगात् । केषु केषु दर्शनपथमगात् । कुन्तलच्छलेन ललाटतटेषु बहिर्दर्शनपथमगात् ।
भ्रूलक्ष्मणा श्रवणान्तरालेषु कर्णमध्यप्रदेशेषु बहिर्दर्शनपथमगात् । विलोकनव्याजेन लोच-
नकुहरेषु नेत्रच्छिन्नेषु बहिर्दर्शनपथमगात् । आलापमिषेण वदनकन्दरेषु बहिर्दर्शनपथम
गात् । गतिविभ्रमेण गमनव्याजेन चरणवर्त्मसु पादमार्गेषु बहिर्दर्शनपथमगात् । अत
एव कारणात् प्रावृषि वपाक्षरे वाहिनीनामिव नदीनामिव सीमन्तिनीनां प्रवृत्त्य प्रायेण

मलीमसाः प्रवृत्तयः । तथा हि—नावेक्षितो ममात्मनश्च कुलस्य परिवादः, न गणितो मे मनागप्यात्मन्यसाधारणः प्रणयः, नावलोकितानि प्रणयकल-
हेष्वपि मया विहितपरमार्थागसेन कृतान्यनुनयप्रसादनानि, न स्मृतमनुभू-
तपूर्वमिवाजन्मसंवर्धितं सहावसथसख्यम्, न चिन्तिता सकलजनमान्या स्वस्य
पदवी, कथमिव न स्थिता मत्तः परिभवाशङ्का, कथमिव न लज्जितं स-
पत्नीजनस्य, कथमिव न बीभत्सितमयशःपटहस्य, कथमिव च नावधा-
रितमनन्यजनमुलभविलासानां संपादनम् । यद्यपि च 'स्त्रियः खलेषु रज्यन्ते
दासहस्तिपकादिषु' इति 'अपात्रे रमते नारी' इति वचनमस्ति, तथापि
वयोभोगश्चारुवेषिता कलासु विश्रुतत्वं वा पुरुषाणां संगमयन्त्यसंस्तुता
अपि वनिताः । न चास्यैतेष्वन्यतमोऽपि गुणः । तर्हि नु खल्वस्याः

मलीमसा मलदूषिता भवन्ति संजायन्ते । तथा हि तदेव निरूपयति—नावेक्षितो न
विलोकितो मम यशोधरस्य आत्मनश्च स्वस्य महादेव्या कुलस्य परिवादो निन्दा । न गणितो
न विचारितो मे मम मनागपि स्तोकोऽपि आत्मनि महादेव्या असाधारणः प्रणयः अग-
मानः स्नेहः । नावलोकितानि न दृष्टानि प्रणयकलहेष्वपि नेहकरोषेष्वपि मया कृतानि अनु-
ष्ठितानि अनुनयप्रसादनानि मानापनयनप्रसन्नोत्करणानि । कथभूतेन मया । विहितपरमा-
र्थागसेन कृतसत्यार्थापराधेन । न स्मृतं न चिन्तितम् । किं न चिन्तितम् । आजन्मस-
वर्धितं जन्मपर्यन्तं वृद्धिं नीतं सहावसथसख्यं सहावासमैत्र्यम् । कथभूतं सहावसथसख्यम् ।
अनुभूतपूर्वमिव पूर्वमनास्वादितमिव । न चिन्तिता न विचारिता सकलजनमान्या सर्वलो-
कपूज्या स्वस्य पदवी महादेवीत्वपदम् । मत्तः मत्सकागात् परिभवाशङ्का पराभवभीति
कथमिव कथं मनसि न स्थिता । सपत्नीजनस्य अध्यूदास्त्रीलोकस्य अविचितास्त्रीजनस्य क-
थमिव कथं न लज्जितं कथं न व्रीडितम् । अयशःपटहस्य अपकीर्तिध्वनेः कथमिव न बी-
भत्सितं कथं न जुगुप्सितम् । कथमिव कथं च नावधारितं न स्मृतं अनन्यजनमुल-
भविलासानां अपरलोकेदुर्लभभोगानां संपादनमुत्पादनम् । यद्यपि यदि च स्त्रियः खलेषु
दासहस्तिपकादिषु कर्मकर्मकादिषु रज्यन्ते रागं गच्छन्तीति यस्मात् 'अपात्रे रमते
नारी' इति वचनमस्ति यस्मात्, तथापि तदपि वयोभोगो यौवनभोगः कर्पूरकस्तूरीचन्द-
नादिकः, चारुवेषिता रुचिरवस्त्राभरणादिकम्, कलासु ललितविपवित्तादिषु विश्रुतत्वं प्रति-
द्विता वा पुरुषाणां संगमयन्ति संगमं कारयन्ति । का कर्मतापन्नाः संगमयन्ति मेलयन्ति ।
असंस्तुता अपि वनिता अपरिचिता अपि स्त्रीः संगमयन्ति इति । न चैव अस्य कुञ्ज-
कस्य एतेषु गुणेषु वयोभोगचारुवेषिताकलाविश्रुतत्वादिषु अन्यतमोऽपि गुणो न वर्तते । त-
र्त्तर्हि किमर्थं नु इति वितर्कयाम्यहम् । खल्विति वाक्यालकारे । अस्या अमृतमतिमहादेव्या

कचरलोचनाम्नेऽस्मिन्कुम्भे प्रीतिकारणम् । आ , अज्ञासिषमज्ञासिषम् ।
 एष हि किल निसर्गकलकण्ठतया शुष्कानपि तरुण्यल्लवयतीत्यनेकशः कथित
 कुमारेण । गृणन्ति च कलासु गीतस्यैव पर महिमानमुपाध्याया । सुप्रयुक्त
 हि गीत स्वभावदुर्भगमपि नर करोति युवतीना नयनमनोविश्रामस्थानम् ।
 भवति कुरूपोऽपि गायन कामदेवादपि कामिनीनां प्रियदर्शनम् । गानेन
 हि दुर्दशा अपि योषित पाशेनाकृष्टा इव सुतरा संगच्छन्ते । कुम्भलै कृत-
 प्रयोग हि गेयमपनीय मानग्रहमपरमेव कचिदनन्यजनसाध्यमाधिसुत्पादय
 ति मनस्विनीनाम् । अत एवोशन्ति नीतिवेदिन — तैरश्वोऽपि पुयोग
 स्त्रियो दूषयति, किं पुनर्न मानुष । न चैतासामकालताडिताभिष प्रवृत्ताव

कचरलोचनाम्ने कुत्सितनेत्रकम्भे अस्मिन् प्रत्यक्षीभूते कुम्भे ममपुष्टिके प्रीतिकारणं प्रे-
 महेतु किं धतते । आ संतापे प्रकपे वा । अज्ञासिषमज्ञासिषं ज्ञातवान् ज्ञातवानह प्रीतिकार-
 णम् । एष प्रत्यक्षीभूत कुम्भ । द्विधस्मात् चरणात् । किंहेति लोकोक्तौ । निसर्गकलकण्ठतया
 स्वभावेन मधुरस्वरतया शुष्कानपि तरुन् उद्भवशुष्कानपि वृक्षान् पल्लवयति उल्लस-
 यति नीरसानपि लोकांन् रञ्जयतीति अनेकशः अनेकवारान् कुमारेण यशोमतिना
 कथितं प्रतिपादितम् । गृणन्ति च कथयन्ति च कल्मसु द्वाससतिसंख्यासु मध्ये गीत
 स्यैव गानकल्मसा परमुत्कृष्टं महिमानं उपाध्याया अभ्यापकः । सुप्रयुक्त हि गीत
 शोभनप्रयोगमानीतं हि निश्चयेन स्वभावदुर्भगमपि नरं निसर्गेण प्रीतिजनकमपि पुरुषं
 युवतीनां नयनमनोविश्रामस्थानं नेत्रद्वयमुत्थोत्पादकं स्वानं करोति विदधाति । कुरू-
 पोऽपि गायनो गायक कामिनीनां कामदेवादपि कन्दर्पावतारादपि प्रियदर्शनो भवति ।
 गानेन गीतेन हि निश्चयेन दुर्दशा अपि योषित दुर्लभदर्शना अपि स्त्रिय पाशेनाकृष्टा
 इव सुतरामस्तिशयेन संगच्छन्ते संगता भवन्ति । कुम्भलै संगीतशास्त्रनिपुणै कृतप्रयोगं
 सुप्रयोगितं हि निश्चयेन गेय गीतं कर्तुंभूतं मनस्विनीनां मानवतीक्ष्णीणां मानग्रहमभि-
 मानपिशान्मपनीय दूरीकृत्य अपरमेव अन्यमेव कंचित् अपूर्वं आधि मानसीपीडामुत्पाद-
 यति संजायते । कथंभूत आधिम् । अनन्यजनसाम्भम् । गीत विना ईदृग्विधं आधि कोऽपि
 नोत्पादयतीति भावः । अत एव चरणात् उच्यन्ति कथयन्ति । 'वश कान्तौ' इति भातो
 प्रयोगात् । के उच्यन्ति । नीतिवेदिन न्यायशास्त्रहायकः । किमुशन्ति । तैरश्वोऽपि पशु
 संवन्ध्यपि पुयोगः पुरुषमेत्यपकः स्त्रियो दूषयति स्त्रीणां दोषमुत्पादयति । किं पुनर्न मानुष-
 मनुष्यसंज्ञां पुयोग किं पुनर्न दूषयति । दूषयत्येव । न च नैव एतासां स्त्रीणां अकालता-
 ढिताभिष प्रवृत्तौ संभोगकरणे अपेक्षा शुचित्वादिवाञ्छा अस्ति । अपि तु नास्ति । प्रत्युत

पेक्षास्ति । प्रत्युत केतव्य इवाशुचिष्वेव वस्तुषु प्रायेण वध्नन्ति प्रीतिम् ।
उदाहरन्ति च—

‘नैता रूपं प्रतीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।

विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव भुज्जते ॥’ इति ।

आः पाण्डुरपृष्ठे, त्वदालम्बनैकजीविते हि मयि दुष्कर्मवमाचरन्ती कथं
द्विधा न विदीर्णासि । अहो पर्याप्तं विषयसुखतर्पणं । तद्विदानीं किमिमाः
परित्यज्य परमाज्ञाफलोपचर्यमैश्वर्यमनुभवामि । तन्न । विना हि विला-
सिनीजनेनारण्यमिवेदं राज्यम्, मृतकमण्डनमिवाभरणम्, पङ्कोपदेह इव
विलेपनम्, सुप्तसंवाहनमिव शरीरसंस्कारः, प्रकरणमिव चामरातपत्राडम्बरः,
कालहरणोपाय इव कलानामभ्यासः, तुण्डकण्डूविनयनमिव काव्याध्ययनम्,

विशेषेण केतव्य इव तृणराजजातय इव अशुचिष्वेव अमेघ्येष्वेव वस्तुषु प्रायेण बहुल-
तया प्रीतिं वध्नन्ति । केतकीमूलेषु किल विष्टा यदा भवति तदा केतव्य उद्गमन्ति । उदाह-
रन्ति च विद्वांसः । किमुदाहरन्तीति चेत् । अस्यायमर्थः — एता स्त्रियो रूपं सुन्दरत्वं न प्रती-
क्षन्ते प्रतिपालयन्ति । आसा स्त्रीणां वयसि यौवने संस्थिति संस्था न वर्तते । विरूप रूपहीन
रूपवन्त वा सुन्दररूप पुरुष भुज्जन्ते अनुभवन्ति । कथम् । इति एतस्मान् कारणात् ।
इतीति किम् । पुमान् पुरुषलिङ्गवान् । अयं पुमान् वर्तते इति मत्वा भुज्जत इत्यर्थः । आः कोपे
प्रपीडायां वा । हे पाण्डुरपृष्ठे कुलटे हे निर्भागिनि वा, त्वदालम्बनैकजीविते त्वमालम्बमाधार
एकमद्वितीय जीवित प्राणित यस्य मम सोऽहं त्वदालम्बनैकजीवितस्तस्मिन् मयि विषये
हि निश्चयेन एवममुना प्रकारेण दुष्कर्म पापमाचरन्ती त्वं कथं केन प्रकारेण
द्विधा द्विप्रकारेण न विदीर्णासि न द्विखण्ड जातासि । अहो आश्चर्यम् । पर्याप्तं परिपूर्णं
विषयसुखतर्पणं विषयेषु तृष्णया । तत्तस्मात् कारणात् इदानीमधुनैव किं इमा
परित्यज्य स्त्रियं परिहृत्य परमुत्कृष्ट ऐश्वर्यं नापत्य अनुभवामि भुज्जेऽहम् । कथंभूतमैश्वर्यम् ।
आज्ञाफलोपचर्यं आज्ञा विशिष्टिः सैव फल लाभस्तेन उपचर्यं पूज्यम् । तन्न तदपि साधु
न भवति । हि यस्मात् स्त्रीर्मुक्त्वा ऐश्वर्यं भुज्यते चेत् विलासिनीजनेन विना स्त्रीजनेन विना
इदं राज्यं अरण्यमिव अटवीव वर्तते । स्त्रीजनेन विना आभरणं सुवर्णपरम्परा मृतकमण्ड-
नमिव वर्तते । स्त्रीजनेन विना विलेपनं कर्पूरकस्तूरीचन्दनादीनि पङ्कोपदेह इव कर्द-
मविलेपनमिव वर्तते । स्त्रीजनेन विना शरीरसंस्कारो देहमण्डनं सुप्तसंवाहनमिव सुप्तस्य
निद्रितस्य पादमर्दनमिव वर्तते । स्त्रीजनेन विना चामरातपत्राडम्बरं प्रकीर्णकाणामा-
डम्बरं छत्राणामाटोपं प्रकरणमिव वर्तते क्षेत्रपालादीनां वर्धापनमिव वर्तते । स्त्रीजनेन
विना कलानामभ्यासं लिखितपठनाद्यनुशीलनं कालहरणोपाय इव वर्तते वेलानि-
र्गमनमिव वर्तते । स्त्रीजनेन विना काव्याध्ययनं तुण्डकण्डूविनयनमिव, ...

ग्रहामिनिवेश इव मन्त्रचिन्तनम्, कारागारप्रवेशनमिव समाप्रदानम्, वृथा जीवितपूत्कार इव गेयसमाचार, ससारसुखोत्सारणपटहनाद इव दुन्दु-
मीनां हाद, शैलकन्दरावकाशा इव भवनमिनिवेशा, पितृवनानीषोषा-
नानि, जठरमृतिवेतनमिव प्रजापालनम्, नगरनापितकर्मैव प्रकृतीनामनु-
नयकरणम्, शुष्कनदीतरणमिव पातुष्यप्रयोग, अन्धकारनर्तनमिव घनसम-
हप्रयास, पुराकृतकर्मानुभवनार्थमिव च देहपोषणम् । अहो, किमिदं विधातु-
रेकत्र विरुद्धगुणनिर्माणे परमं नैपुणम् । यत्किंपाकफलमिवापातमधुरं परिणा-
मविरसश्च स एव भवति भाव, समुद्रकलोलानामिव यदेव जन्तूनामु-
त्पत्तिस्थानं तदेव भवति विलयस्य च, माहेन्द्रविज्ञान इव यत्रैव मनो
बाधमुत्कण्ठते तत्रैव भवति मुहुः शिथिलादरं च, पथिकसगतमिव य-

वर्तते । मन्त्रचिन्तनं यथाहमन्त्रविचारणं ग्रहामिनिवेश इव पात्रभूतनमिव
वर्तते । समाप्रदानं समाम्पन्नं कारागारप्रवेशनमिव वर्तते । गेयसमाचारः गीतस-
मीचीनाचारः वृथाजीवितपूत्कार इव 'अहो सोऽहं, जीवितं वृथा' इति पूत्कार इव वर्तते ।
दुन्दुमीनां हादः पटहानां शब्दः संसारसुखं ॥ ३० ॥
मुष्का इति वृक्षरक्तस्याम् (स्त्यान) इव वर्तते । भवनमिनिवेशा मन्यावतस्तिलकविग्रहाणां
मिनिवेशा संस्थानानि शैलकन्दरावकाशा इव वर्तन्ते । उषानानि
प्रमदबनादीनि पितृवनानि इव स्मृष्टानानीष वर्तन्ते । प्रजापालनं सोऽहं जठरमृतिवे-
तनमिव उदरपूरणमूष्यमिव वर्तते । प्रकृतीनामनुनयकरणं ग्रामीणानामानयनं नगरना-
पितकर्मैव यथा नगरनापितं सर्वेषां कर्म करोति तथा वर्तते । पातुष्यप्रयोगः संधि-
ग्रहयानासमसंश्रयद्विधाप्रयोजनं विना शुष्कनदीतरणमिव निमज्जनमिव वर्तते ।
घनसंहप्रयासः द्रव्यमेकननुसं अन्धकारनर्तनमिव अथतमसनर्तनमिव वर्तते । देहपोषणं
शरीरपुष्टिकरणं पुराकृतकर्मानुभवनार्थमिव पूर्वपापकर्ममोक्षार्थमिव वर्तते । अहो आश्चर्यम् ।
विधातुर्प्रमाणं एकत्र विरुद्धगुणनिर्माणे इदं परमं उत्कृष्टं नैपुणं निपुणत्वं किं वर्तते ।
को भावः । यदिदं विहिता विधिं किमिति गुणहीना कृता । यतो यस्मात् कारणात् किं-
पाकफलमिवापातमधुरं पूर्वरन्ध्रे सुखात् परिणामविरसश्च स एव भाषोऽयं भवति इति
विरुद्धगुणनिर्माणम् । समुद्रकलोलानामिव जन्तूनां यदेवोत्पत्तिस्थानं तदेव विलयस्य विना
शस्य चोत्पत्तिस्थानं भवति । माहेन्द्रविज्ञाने इव पूर्वं इन्द्रासे इव यत्रैव यस्मिन् स्थाने
इदमेव मनो बाधं ददमुत्कण्ठते तेषां करोति बाधपरं भवति तत्रैव तस्मिन्नेव स्थाने
कृतत्रादौ मुहुर्दरं च शिथिलादरं च यदासीत् तदासीत् तत्रैव मनो भवति । पथिकसगतमिव अन्धगामे

देवानन्दजननं तदेव भवति हेतुर्महतः परितापस्य च, हरिद्रारागहृ-
दयात्स्वामिन इव यत एव सर्वकर्मणामारम्भस्तत एव भवत्युपरमश्च ।
संप्रति हि मे विषटिततमः पटलावकाशमिव सप्रकाशं मानसम्, उल्लिखित-
तिमिरदोषमिव यथार्थदर्शनमनीषं चक्षुः । कौतस्कुतोऽयमन्यथा ममाद्य
सुविवेकनिश्चयपरश्चित्तप्रसरः । तथा हि—युवजनमृगाणां बन्धायानाय इव
वनितासु कुन्तलकलापः, पुनर्भवमहीरुहारोहणोपाय इव भ्रूलोल्लासः,
संसारसागरपरिभ्रमाय नौयुग्ममिव लोचनयुगलम्, दुःखाटवीविनिय-
ातिकरमिव वाचि माधुर्यम्, मृत्युगजप्रलोभनकवल इवायमधरपल्लवः, स्पर्श-
विषकन्दोद्भेद इव पयोधरविनिवेशः, यमपाशवेष्टनमिव भुजलतालिलङ्घनम्,

लापक इव यदेव स्थान वस्तु वा आनन्दजनन भवति तदेव स्थान तदेव वस्तु वा मनो
महत. परितापस्य च हेतुः कारण भवति । हरिद्रारागहृदयात् अस्थिरजितात् स्वामिनो
नरेन्द्र इव यत एव सर्वकर्मणा आरम्भ सर्वनियोगानामुत्पत्तिर्भवति तत एव एतस्मा-
देव उपरमश्च विनाशश्च भवति । सप्रतीदानीम् । हीति निश्चयेन । मे मम मानस विष-
टिततम पटलावकाश दूरीकृताज्ञानसमूहप्रवेशमिव सप्रकाश मोद्योत मानस वर्तते ।
संप्रति मे चक्षुर्ज्ञानलोचन यथार्थदर्शनमनीष सत्यार्थावलोकनबुद्धिक वर्तते । किमिव ।
उल्लिखिततिमिरदोषमिव आन्ध्यपटलादिदोषो यस्य चक्षुषः तत्तथोक्तमिव । यद्येव न भ-
वति, अन्यथा भवति, तर्हि अयं प्रत्यक्षीभूतो मम मे अद्य इदानीं सुविवेकनिश्चयपर-
विशिष्टविवेकनिर्णयपर. चित्तप्रसरो मनोव्यापारः कौतस्कुतः कुतः कुतो भवः कौत-
स्कुतः । तथा हि । तदेव अज्ञाननिराकरणमेव वर्णयति—वनितासु जनितात्यर्धरागासु
स्त्रीषु कुन्तलकलाप. केशभारो युवजनमृगाणां तृणलोकहरिणानां बन्धाय आनायो जाल-
मिव वर्तते । वनितासु भ्रूलोल्लासः भ्रूलोलीविभ्रमः पुनर्भवमहीरुहारोहणोपाय इव
पुनर्भवः संसारः स एव महीरुहो वृक्षस्तस्यारोहणे चटने उपाय इव वर्तते ।
वनितासु लोचनयुगलः संसारसागरपरिभ्रमाय संसारसमुद्रपर्यटनाय नौयुग्ममिव प्रव-
हणद्वयबन्धनमिव वर्तते । वनितासु वाचि माधुर्यं वचने मृष्टलः दुःखाटवीविनिय-
ातिकरमिव दुःखमेव अटवी उद्यान तस्या विनिय-
ातिकरमिव वर्तते । यातनकारकमिव किपाकफ-
लवदिति भावः । वनितासु अयमेषोऽधरपल्लवो विम्बोष्ठप्रवालः मृत्युगजप्रलोभनकवल इव
मृत्युगजो हस्ती तस्य प्रलोभने स्त्रीकरणे कवल इव ग्रास इव वर्तते । वनितासु
पयोधरविनिवेशः स्पर्शविषकन्दोद्भेद इव स्पर्शेन छुपनेन विष यस्मात् स स्पर्श-
विषः स चासौ कन्दो वर्तुलं मूलं तस्योद्भेद इव प्रादुर्भावो वर्तते । वनितासु भुज-
लतालिलङ्घनं बाहुवल्लथाश्लेषणं यमपाशवेष्टनमिव कृतान्तस्य पाशेन निजशरीरे वेष्टन-
मिव वर्तते । वनितासु वलीनां त्रय उदररेखात्रयमुत्पत्तिजराभरणवत्मेव जन्मजराभरण-

उत्पत्तिजरामरणवर्त्मव वलीना श्रयम्, आलम्भनकुण्डमिव नाभिमण्डलम्,
अखिलगुणविलोपनखरेखेव रोमराजीविनिर्गम, फाल्गुन्यालनिवागभूमिरिव
मेखलास्थानम्, व्यसनागमनतोरणमिवोरुनिर्माणम्,

अपि च—

गुणग्रामविलोपेषु साक्षादुर्नीतय स्त्रिय ।

स्वर्गापवर्गमार्गस्य निसर्गाद्वर्गला इव ॥

विषवत्परिपाकेषु कां विपत्तिं न कुर्वते ।

जनयन्ति न कां प्रीतिमापाते मधुरेक्षणा ॥

नार्पयन्ति मन सद्मे कुर्वन्ति विरहे भयम् ।

अपूर्वव स्थिति काचित्खलानामिव योपिताम् ॥

माय इव वर्तते । वनितासु नाभिमण्डलं उदरगत आलम्भनकुण्डमिव पतत । यस्मिन् कुण्डे
प्राप्तौ पद्मस्य हृयन्ते तत्सुण्डमालम्भनकुण्डमुच्यते । मारणकुण्डमित्यर्थः । वनितासु रो
मराजीविनिर्गम उदरमूलात् नाभिपयन्त या रोमराजी विनिर्गच्छति सा । कथंभूता ।
अखिलगुणविलोपनखरेखेव अरिक्तानां गुणानां अपित्ववाग्मितादीनां विस्मयेन नखरे
खेव नगलेखेव वर्तते । अत्र सर्वगुणानां विस्मयो न भवतीति हन्या जनन यथा नयेन
कृत्वा भूमा रेगा पात्यते तत्सूचनमित्यर्थः । वनितासु मेखलास्थानं गुणं क्लृप्त-
व्यालनिवासभूमिरिव क्लृप्तो यम स एव व्याल कृष्णस्य तस्य निवासभूमिरिव
निवासस्थानमिव वर्तते । अत्र क्लृप्तादिव्यात् श्लेषोपमा शातव्या । क्लृप्त इत्यत्र क्लृप्त
क्लृप्तम् । वनितासु कल्पनिर्माणं सपत्न्यो निर्मितं व्यसनागमनतोरणमिव कुण्डनृपप्रवे-
शतोरणमिव वर्तते ॥

अपि च तथा च । गुणेत्यादि । गुणग्रामविलोपेषु गुणनगरतोद्भासकरणेषु साक्षात्
प्रत्यक्षेण श्रियो दुर्नीतयो अन्याया इव वर्तते । यथा दुर्नीते ग्रामा न वसन्ति तथा स्त्रीभ्यो
गुणा न भवन्तीत्यर्थः । कथंभूता स्त्रिय । स्वर्गापवर्गमार्गस्य स्वर्गमोक्षाभ्यन निसर्गात्
स्वभावेन वगसा इव स्वर्गमोक्षाद्वारकपाटनिष्पत्तीकरणे क्लृप्तागत्वा इव मोक्षागत्वा इव वा ।
स्वस्वोपमासंस्कार ॥

विषवदित्यादि । मधुरेक्षणा मधुराणि स्नेयनानि अधृतप्रायाणि इक्षणानि स्ने-
यनानि यासां सा मधुरेक्षणा स्त्रिय विषवत् प्रक्षयप्रवृत्तपरिपाकेषु कर्मोदयेषु कां विपत्तिं
क्वमापद् न कुर्वते न विषयते । अपि तु सर्वा विपत्तिं विदधतीत्यर्थः । आपाते अनुम-
वक्ष्यते कां प्रीतिं मेहं न जनयन्ति नोत्पादयन्ति । अपि तु सवामुत्पादयन्तीत्यर्थः । आक्षे-
पोपमासंस्कार ॥

नार्पयन्तीत्यादि । सद्मे मेष्मपके सति मनश्चितं नापयन्ति । मनोगत न कथ

द्वेषं गच्छन्त्युपेक्षायां प्रीतौ प्रीतिं न तन्वते ।
 रोपे तोपे च नारीणां सुखमस्ति न कामिषु ॥
 प्रियोपचारसंचारे कुले रूपे वयस्यपि ।
 अन्येष्वपि गुणेष्व्वासामपेक्षास्ति न मृत्युवत् ॥
 भूर्धनुर्दृष्टयो वाणास्त्रिशूलं च वलित्रयम् ।
 हृदयं कर्तरी यासां ताः कथं नु न चण्डिकाः ॥
 स्त्रीषु साक्षाद्विषं दृष्टौ न सर्पेष्विति मे मनः ।
 तद्दृष्ट एव लोको हि दृश्यते भस्मतां गतः ॥
 एतदेव द्वयं तस्मात्कार्यं स्त्रीषु हितैषिभिः ।
 आहारवत्प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिरथवापरा ॥

यन्तीत्यर्थः । विरहे विप्रलम्भे सति भय कुर्वन्ति । योषिता स्थितिः स्वभावः काचि-
 दनिर्वचनीया अपूर्वैव अभिनवैव वर्तते । केयामिव । खलानामिव । यथा खलानां सद्मे
 सति हृदयस्थित कथयन्ति विघटिताः सन्तो भयमुत्पादयन्ति । उपमालंकारः ॥

द्वेषमित्यादि । उपेक्षाया निरादरे सति द्वेषमप्रीतिं गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति । प्रीतौ
 स्नेहे सति प्रीतिं न तन्वते स्नेहं न कुर्वन्ति । नारीणां च रोपे तोपे च... ..
 सति कामिषु कामुकेषु सुखं नास्ति न भवति । जाल्यलंकारः ॥

प्रियोपचारेत्यादि । आसा स्त्रीणां प्रियोपचारसंचारे प्रियकरणप्रवेशे अपेक्षा
 वाञ्छा नास्ति । तथा कुले अपेक्षा नास्ति । तथा रूपे अपेक्षा नास्ति । तथा वयसि यौवने
 अपेक्षा नास्ति । तथा अन्येष्वपि पक्षादिषु गुणेषु अपेक्षा नास्ति । किं वत् । मृत्युवत् यथा
 मृत्योर्यमस्य प्रियकरणरूपवयोधनवतादिषु गुणेषु अपेक्षा वाञ्छा न भवति । समुच्चयो-
 पमालंकारः ॥

भूरित्यादि । यासां स्त्रीणां भूर्धनुश्चाप वर्तते, दृष्टयो अवलोकनानि वाणाः शराः
 सन्ति, वलित्रय उदररेखात्रय त्रिशूलं वर्तते, हृदयं कर्तरी वर्तते, उन्नतस्तनद्वयसंयोगात्
 वक्रहृदयत्वात् च । ताः स्त्रियः । नु इति वितर्के प्रश्ने वा । चण्डिका भवान्यः कथं न भव-
 न्ति । अपि तु भवन्त्येव । उपमाक्षेपालंकारः ॥

स्त्रीष्वित्यादि । स्त्रीषु साक्षात् प्रत्यक्षेण निश्चयेन वा दृष्टौ विषं वर्तते, सर्पेषु दृष्टौ
 विषं न वर्तते, इति ईदृशं मे मम सोमदेवाचार्यस्य मनः संकल्पो वर्तते । तद्दृष्ट एव
 ताभिः स्त्रीभिर्दृष्टोऽवलोकितो लोको जनो भस्मतां गतः दृश्यते अवलोक्यते । ननु सर्पैर्दृष्टो
 भस्मतां गतो दृश्यते । उत्प्रेक्षानुमानालंकारः ॥

एतदेवेत्यादि । हितैषिभिः मोक्षार्थिभिः पुरुषैः एतदेवेदमेव द्वयं तस्मात् कार-

किं च । अपि त्यजत्येवोपायपटुमिरनुप्रविश्यमान सप्ताचिरप्यात्मन स्वमा
वम्, अपि भवति विदितवेदितव्यैरुपयुज्यमान विषमप्यमृतम्, अपि शक्यते
महासाहसैर्वश्यतामानेतु कैकसीनामपि कुलम्, अपि भवन्त्युपप्रलोभनप्रवी
णैरुपचर्यमाणा क्रूरजन्तवोऽप्यनुलोमचरिता, सुलमाश्च खलु शिलानामपि
मृदूकरणे सन्ति विषय, न पुन स्त्रीणाम् । इमा क्षनिशमनुनीयमाना गृहम-
र्कटमिव विहम्बयन्ति पुरुषम्, उपचारैर्गृह्यमाणा वानदुर्भरा स मेप इत्य-
धिक्षिपन्ति, अपेक्षमाणा पशुमिव मन्यन्ते, हठादुपभुज्यमाना श्मशानकुट-
मिव परिहरन्ति, सेर्ष्यमनुयुज्यमाना भुजङ्गश्च इव दशन्ति, गुणवद्भ्यो
निम्बादिवोद्विजन्ते, शुचिक्रियेषु मृत्पिण्ड इवाभिनिविशन्ते । अनुरज्यन्त्य

ण्यत् क्षयं कर्तव्यं करणीयम् । अमु । स्त्रीषु । आहारवत् प्रवृत्तिर्वा प्रवर्तनं वा क्षया
अथवा निवृत्तिर्नियमः क्षयः । कथंभूता निवृत्तिः । अपरा नीहारसदृशी । उपमासम्भारः ॥

किं च । चूडिकरूपं व्यावर्णं करोति । अपीति संभावनायाम् । क्षजत्येव परिहरत्येव उ
पायपटुमिः उपायचतुरैः पुरुषैरनुप्रविश्यमानः मन्त्रादिना सेव्यमानः सप्ताचिरमि आत्मन
स्वस्य स्वभावम् । दाहपावकवच्छृणुत्वं उष्णत्वं क्षजति परिहरति परं क्षिय स्वभावः न
क्षजन्तीत्यर्थः । तथापीति संभावनायाम् । भवति संशयते विदितवेदितव्यै मास्त्रि
कृतास्त्रिभूमि पुरुषैरुपयुज्यमानं उपभोगीक्रियमाणं आस्त्रायमानं विषमपि हमाहलम
त्यमृतं भवति । तथापीति संभावनायाम् । शक्यते महासाहसैरत्यद्भुतकर्मकारिमि पुरुषैः
कैकसीनामपि कुलं राक्षसीनामपि समूहो वश्यतामानेतुं शक्यते । न कुक्षियो वश्यतामा
नेतुं शक्या इत्यर्थः । तथापीति संभावनायाम् । उपप्रलोभनप्रवीणे लोभवर्धनचिक्क्षणे
पुरुषैरुपचर्यमाणा आराध्यमाना क्रूरजन्तवोऽपि सिंहव्याघ्रादयोऽपि अनुलोमचरिता क्षानु-
कृत्स्न भवन्ति । नतु क्षिय क्षानुकृत्स्न भवन्ति । खलु संभावनायाम् । शिल्पनामपि पाषाणाना-
मपि मृदूकरणे विषय सन्ति । इमा क्षियो हि निष्येन अनिशं अनुनीयमाना मान्य-
माना सिध्यमाणा पुरुषं नरं विहम्बयति विगोपयन्ति । कसिच । गृहमर्कटमिव यथा
गृहमर्कटो विहम्बते नानानर्तनं कथ्यते । उपचारैः पूजादिभिः गृह्यमाणा स्त्रीक्रियमाणा
दानेन मर्तुमशक्या स पुमान् मेपः छागविशेष इति एवं अधिक्षिपन्ति तिरस्कुर्यन्ति ।
इमा क्षिय अपेक्षमाणा पुरुष पशुमिव मन्यन्ते । इमा क्षियो हठादुपभुज्यमाने उपभुज्य
माना संविश्यमाना पुरुषं श्मशानकुटमिव घटमिव परिहरन्ति । इमा क्षिय सेर्ष्यं कोपेन
अनुयुज्यमाना पृच्छमाना भुजङ्गश्च इव दशन्ति चर्षन्ति । इमा क्षियो गुणवद्भ्यः पुरुषेभ्यो
निम्बादिषु पिनुमन्वादिषु कटुकताया उद्विजन्ते उद्वेगं कुर्वन्ति । इमा क्षिय शुचिक्रियेषु
पवित्राचारेषु पुरुषेषु मृत्पिण्डे इव अपवित्रमृत्पिण्डे इव अभिनिविशन्ते क्षमिप्रायं कुर्वन्ति ।

एव भवन्ति कारणमनर्थपरम्परायाः, हसन्त्य एव शल्ययन्त्यङ्गानि, पश्यन्त्य एव दहन्ति देहम्, आलपन्त्य एव स्वलन्ति मनसः स्थैर्यम्, आसजन्त्य एव कुर्वन्ति तृणादपि लघुतरं मनुष्यम्, आरक्ष्यमाणाः स्वच्छलेनैवारभन्ते दुष्कर्माणि । न चासामस्ति रक्षणोपायः । तथा हि—अनुश्रवः कृतरक्षाशल्याप्यहल्या किलाखण्डलेन सह संविवेश, हरदेहार्धाश्रितापि गिरिसुता गजासुरेण, यमजठरालयापि छाया पावकेन, एकवसनवैदेहकवधूर्मूलदेवेन, एवमन्याश्चोपाध्यायिकाप्रभृतयो निजपतिसमक्षमुपपत्तिभिः सहारेभिरे महा-

अपवित्र मानयन्तीत्यर्थः । अनुरज्यन्त्य एव स्नेह कुर्वन्त्य एव अनर्थपरम्परायाः कारण हेतुः भवन्ति । हसन्त्य एव पुरुषस्य अङ्गानि शरीराणि शल्ययन्ति । पश्यन्त्य एव पुरुषस्य देह दहन्ति भस्मीकुर्वन्ति । आलपन्त्य एव भाषमाणा मनसः चित्तस्य स्थैर्यं स्वलन्ति विनाशयन्ति । आसजन्त्य एव सङ्गं कुर्वन्त्य एव मनुष्य मानव तृणादपि खेदादपि लघुतरं अगुरु कुर्वन्ति । आरक्ष्यमाणाः प्रतिपाल्यमानाः स्वच्छलेन निजकापटेन दुष्कर्माणि जारगमनलक्षणानि पापानि आरभन्ते मण्डयन्ति । न च नैव आसां स्त्रीणां रक्षणोपायोऽस्ति न विद्यते । तथा हि । तदेव निरूपयति—अनुश्रवः लौकिकी श्रुतिर्वर्तते कृतरक्षाशल्यापि कृत रक्षाशल्य रक्षाकण्टको यस्याः सा कृतरक्षाशल्या अहल्या गौतमभार्या । किलेति लोकोक्तौ । आखण्डलेन इन्द्रेण सह संविवेश मैथुन चकार । एव किल श्रूयते—गौतमकौशिकयोः सहातीव तपस्यतः तपःप्रभावप्रीतः प्रजापतिरहल्या मानसीकासुत्यायैकस्मै नाम परस्मै चन्द्रत्व दातुमिच्छन्नासीद्वभूव । तत्र कौशिकः ऐश्वर्ये सति सर्वे विभव इति विचिन्त्य इन्द्रपदं गृहीत्वा तया सह रेमे । गौतमशापाच्च भगावृतवपुर्वभूव । हरदेहार्धाश्रितापि हरस्य देहस्य अर्धमात्रापि सती गिरिसुता पार्वती गजासुरेण सह संविवेश क्रीडां चकार । तथा हि गिरिसुता हिमगिरिसुता गौरी गजरूपधारिण हरं करेणुतया कुर्वन्ती भवन्ती स्वेच्छया कृतविहारा गजासुरेण सह रेमे । तद्दोषेण किल हरेण स गजासुरो मारित इति । यमजठरालयापि छाया पावकेन सह संविवेश इत्येवम् । तथा हि वत्सगोत्रजन्मा आकम्पनिस्तीर्थयात्रा चिकीर्षुरयं यमो धर्मराज इति मत्वा उपारूढयौवनां छाया नाम कन्यका तस्मै स रक्षणार्थं समर्पयामास । सोऽपि यमस्ता छाया स्वकीयजठरे स्थापितवान् । एकदा तु ता छायां शरवणे निधाय मानसे सरसि स्नातुं गते यमे सा छाया पावकेन सह संविवेश । एकवसनवैदेहकवधूर्मूलदेवेन । तथा हि अयोध्यायां एकशटो नाम वणिक् सर्वत्र अविश्वासी निजभार्यारक्षणार्थं पत्न्या सह एकवस्त्रं पिदधौ । शशिमूलदेवश्च ता वार्तामाकर्ण्यगत्य च तत्र कचवलयपरिधानव्याजेन कृतसकेतदेवे वर्षति निशीथिन्या सप्ततलप्रासादाप्रवासभवनवर्तिनीमपि तत्पत्नीमुपजहुः । एवमन्याश्च अपराश्च स्त्रियः उपाध्यायिकाप्रभृतयः निजपतिसमक्ष उपपत्तिभिः सह जारैः सार्धं महा-

साहसानि । अतिशुल्लसर्गश्चाय मागो यथा न देवोऽपि ग्रहीतु शक्नोति
महिलानां हृदयम् । कथमन्यथेमे पुरातन्यौ श्रुती—

पौंश्चल्याश्चलचित्तत्वात्ने स्नेहाच्च स्वभावतः ।

रक्षिता यत्नतोऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते ॥

यदर्थे च मही त्यक्त्वा जीवितार्थं च हारितम् ।

सा मा त्यजति नि स्नेहा क स्त्रीणां बलमो नर ॥ इति ।

साहसानि आरेमिरे कृतवत्य । उपाध्यायिञ्च इत्यस्य कथा—सौराष्ट्रदेशे वलभीनाम
नगरे गगनामोपाध्यायस्य ब्राह्मणस्य पत्नी सोमध्री किल उपपत्तिसमागमाय कृतसंकेता
सती तमुपाध्यायमेवमभणत्—‘भट्ट, पत्तनेन वा मयति रुम । तदीक्षायां ममातीष कुट्ट
इष्टं वर्तते । रुन्देष्टागमिष्यामि अन्यथास्य वात्स्यमारितस्य पापमागिनी स्याम्’ इति तमुपा
ध्यायं प्रताय निर्गता संगमं याचते । तेन जारेण सह पुन पथिकवेपथारिणा स्वगृहमा
गत्य तस्यैव स्त्रियमानोपाध्यायस्य वत्सो रुदति । निजपासकाय स्नानं ददती बुधरितमाच
चार । तद्दशनावसरे तस्यैवोपाध्यायस्यान्तिके अष्टदशी छिपि शिक्षितुमागत श्रीवर्धनो
माम् भावकृतां संशिक्ष्य विरक्तो भूत्वा प्रबभाज । अतिशुल्लसर्ग अतिसूक्ष्मचटिकश्च पुनरयं
प्रत्यक्षीभूत स्त्रीणां मनोमाग यथा अतिशुल्लसर्गकारेण देवोऽपि आस्तां तावन्मनुष्यो
महिलानां हृदयं गृहीतुं न शक्नोति । कथमन्यथा यदि शुद्धेऽयं मार्गो न भवति तर्हि
इमे द्वे पुरातन्यौ चिरंतने ध्रुवी द्वे वार्ते कथं वर्तते । के से द्वे वार्ते—

पौंश्चल्यादित्यादि । पुंश्चल्या भावः कर्म वा पौंश्चल्यं तस्मात् । पंश्चल्यं चित्तत्वं
तस्मात् । निःश्रेष्ठस्य भावो नैःश्रेष्ठः तस्मात् । चक्रर उच्छसमुच्चयार्थं । स्वभावतो निसर्गात् ।
यत्नतोऽपि सावधानतयापि रक्षिता प्रतिपादिता एता स्त्रिय इह संसारे भर्तृषु विकुर्वते
मित्रियां कुर्वन्ति । जात्यलंकारः ॥

यदर्थे इत्यादि । अस्य कथा—पाटलिपुत्रपत्तनपतेरेकेन बुद्धिता सर्वशास्त्रप्रवीणा यो
मां कस्मिन्नेष्यति तस्याहं पत्नी भविष्यामि’ इति कृतप्रतिज्ञा बभूव । इदमुदन्तं ध्रुत्वा कु-
च्छराधिपतेस्तनुजस्तत्रागत्य तां जित्वा परिणीतवान् । अम्यदा प्रस्तावे तत्कन्यापितुर्महान्
व्याधिरासीत् । तत्र केनचित्कुत्साचार्यकेण एवमुपदिष्टम्—‘यद्येतत्सुतया बलिविधानं कियते
तदायं जीवति’ इति । तदाकर्ण्य राज्यं त्यक्त्वा भार्यां गृहीत्वा आमाता राजपुत्रो महाटन्यां
सिवेष्ट । तत्रैव गुह्यसंज्ञेन सा राजपुत्री बध्य । तन्मोहेन साहसकृत्याभिप्रवेष्टाभिप्रायो जातः ।
वनदेशताभिः करुणां विधायैवमुक्त—‘यदि स्वकीयमर्ममायुर्वेदासि तस्यैव तव पत्नी
जीवति’ स तथैव प्रतिपद्य तया सह पुनरेकस्मिन् नगरे प्रविष्टान् प्रपायां सुत । तत्रै
वानसरे क्रमवारावागतेन तन्नगरनिवासिना देवकेक्षिना प्रबोध्य नीता । पुनरुत्थितेन

अहो, केयं नु खलु चित्तस्य वचनगोचरातिचारिणी पुरन्नात्संध्या-
घनस्येव रागकलुपता, क चेदानीं क्षारजलधौतस्य वसनस्येव । निर्मलभावः
क तादृशं पाशपतितस्य पक्षिण इव चक्षुषश्चापलम्, क चेदानीं कुलिश-
कीलितस्येव निश्चलभावः । हतविधे, किमपरः कोऽपि न तवास्ति वधोपायो
येनैवमुपप्रलोभ्य प्राणिनः संहरसि । कथं हि त्वमेवमसि मध्यस्थो यदे-
वमसदृशे वस्तुनि देहिनः स्नेहयसि । मुधा च तवैवमतिदारुणकर्मणो धर्म
इति प्रसिद्धिः । अहो, कथमिव लोकस्याहार्थगुणरमणीयतावपुषि वपुषि शुनः

तत्पतिना तदेव नगरं प्रविशन्ती तेन सह दृष्टा मृता च । 'क गच्छति' इति त्रिवाटे सजाते
तथा प्रोचे—'अयं देशिको मम भर्ता भवति' इति । राजपुत्रमा(आह)—'यथैव यद्यन्मर्दाय
वनदेवतासमक्षं त्वया गृहीतं तन्मे समर्पणीयम् । तयोक्त(वादम्)—'समर्पितम् ।' श्रुत्युक्ते
सति सा तत्कालं मृता । आचारदर्शिभिश्च स राजपुत्रः स्वयं पृष्ट—'कोऽयं मृतान्तः ।'
स च श्लोकं पपाठ—'यदर्थं च मही त्यक्त्वा जंवितार्थं च हारितम् । सा मा त्यजति
नि नेहा क स्त्रीणां बलमो नरः ॥' मा त्यक्त्वा देशिकेन सह गच्छतीति तात्पर्यार्थः ॥

अहो आश्चर्यं । नु वितर्कं । खलु वाक्यालंकारे । क उच्यते पुरस्तात् पूर्वं मम चित्तस्य वचन-
गोचरातिचारिणी वक्तुमशक्या रागकलुपता । मम कस्येव । संध्याघनस्येव । यथा
संध्याघनस्य रागकलुपता भवति । क चेदानीमधुना चित्तस्य निर्मलभावः । कथ-
भूतस्य मम चित्तस्य । क्षारजलधौतस्य वसनस्येव यथा क्षारजलेन धौतं तत्रैतद्रव्योदकेन
प्रक्षालितं वसनं निर्मलं भवति । क तादृशं मम चक्षुषश्चापलम् । कथं भूतस्य चक्षुषः ।
पाशपतितस्य पक्षिण इव यथा पाशपतितः पक्षी चपलो भवति । क चेदानीमस्मिन्न-
वसरे चक्षुषो निश्चलभावो वर्तते । कथं भूतस्य । कुलिशकीलितस्येव यथा कुलिशेन की-
लितं विद्धं चक्षुः निश्चलं भवति । हतविधे पापिष्ठविधानं, किं तत्रापरं कोऽपि अन्यः
कोऽपि वधोपायो नास्ति न वर्तते येन कारणेन एव अमृतमतिमहादेवीप्रकारेण उप-
प्रलोभ्य लोभं दर्शयित्वा वशयित्वा प्राणिनो जन्तून् मत्सदृशान् संहरति मारयति ।
कथं केन प्रकारेण । हि निश्चयेन । त्वं भवान् एवममुना प्रकारेण मध्यस्थः सर्वसाधारणो
भवसि । यत् यस्मात् कारणादेव असदृशे वस्तुनि अतुल्ये पदार्थे देहिनो ज-
न्तून् स्नेहयसि स्नेहयुक्तान् करोषि । एव च सति भवतोऽतिदारुणकर्मणः अतिशयेन
हिंसकस्य धर्म इति प्रसिद्धिः प्रख्यातिर्मुधा वर्तते । अहो आश्चर्यम् । कथमिव केन प्रका-
रेण लोकस्य निर्विवेकस्य वपुषि तर्षं तृष्णां कथं वर्तते । कथं भूते वपुषि । अहार्थगुणर-
मणीयतावपुषि अहार्थगुणेन सुगन्धवस्त्रादिसंयोगेन रमणीयता मनोहरत्वमवपुष्णातीति
अहार्थगुणरमणीयतावपुष्टं तस्मिन् । कस्मिन् कस्येव । शुनः कुर्कुरस्येव यथा शुनः सारमेयस्य

स्वतालुसतलोहितपरिष्वक्ते शुष्के कीकस इव तर्प । अताम्बूलमुख क्षुपान
 त्करनिकेतनमिव करोति महोद्वेग चित्तस्य । अनुपनीत हि चक्षु स्फुटित
 पिण्डगण्डमिव महतीं करोति विचिकित्सामन्त करणस्य । अविहितसंस्कार
 हि शिर क्षणादेव भवति गोगर्मुन्निवारणादपि कष्टतरम् । मनागेवोपेक्षि
 तस्य शरीरयष्टिर्धर्मकृद्भूतिरिव विदधाति पिथेयनासमासन्नचरम् । अरे
 हतवृत्त चित्त, कथमिव त्वमत्र प्राप्तससारफलमिवाभिनिविशसे । प्रसर-
 मलममान प्राणव्ययैरपि सगन्तुमिच्छसि, धियुज्यमान परिमुपितसर्वस्व
 मिव ताम्यसि, अनुष्वजमान ग्रहगृहीतमिवात्मान विधमसि । अहो,
 किमिदमस्य जगतो महाध्य यदनिशमस्यान्त सारतामवबुद्धचमानमपि

शुष्के नीरसे कीकसे अधिनि तर्पणं भवति । कथमूते कीकसे । स्वतालुसतलोहितपरिष्वक्ते
 स्वम्यात्मनस्वालु क्वकुद तत्र धर्तं वृणं तस्मात् संजातं यत् लोहित रुधिर तेन परि
 ष्वक्तम् आलिङ्गितमार्द्रं तस्मिन् । पुनरु किल शुष्कमस्य चर्षति, तस्य स्वतालुनि
 क्षतं भवति तस्मात् निगत रुधिरं पिबति इदं किल अस्त्रं समुद्रतं मन्यते, तथा कामी
 पुमान् निजसप्तमघातुनिगमेऽतिसुखं मन्यते इदं किल मुखं श्रीसङ्गात् समुद्रतमिव ।
 अताम्बूलं मुखं हि उपानत्करनिकेतनमिव चर्मक्षरगृहमिव चित्तस्य महोद्वेग महाबु-
 द्धो करोति । अनुपनीतं अकृतसंस्कारं हि चक्षुः शोचनमन्तकरणस्य मनसो महतीं
 गुरुतरां विचिकित्सां कृणां करोति । किमिव । स्फुटितं विकसितं पिण्डे क्षये गण्डमिव
 मण्डविस्फोटमिव । अविहितसंस्कारम् अकृतसमाजनं हि शिरा मस्तक क्षणादेव
 तत्क्षयदेव भवति संजायते । कीदृशं भवति । गोगर्मुन्निवारणादपि गोमक्षिकाणामपनय
 वारणतालव्यजनादपि कष्टतरं निन्द्यतरं वास्ति । मनागेव श्लोकमेव उपेक्षितस्यष्टि-
 निराहतकृति सती शरीरयष्टिः चर्मकृद्भूति चर्मक्षरचर्मप्रसेविका इव आसन्नचरं निक्षि-
 र्वातिनं पुण्यं पिथेयनासं क्षमितनासिकं मुद्रितघ्राणं विदधाति करोति । अरे बुरात्मन्
 हतवृत्त नष्टचार चित्त रे मन त्वं भवान् अत्र अस्मिन् श्रीजने प्राप्तं ससारफलमिव
 कथमिव अमिनिविशसे अमिप्राय करोपि । प्रसरं प्रवेशमलममान प्राप्नुवत्सत् त्व
 प्राणव्ययैरपि मरणमपि कृत्वा संगन्तुमिच्छसि सन्न कर्तुमीहसे । अरे चित्त, श्रीभ्यो
 धियुज्यमानं सत् मद्विप्रलम्भं प्राप्नुवत् सत् परिमुपितसर्वस्वमिव नष्टसर्वधनमिव ता-
 म्यसि आकाङ्क्षां करोपि । अनुष्वजमानं श्रीजनसङ्गं प्राप्नुवत् सत् ग्रहगृहीतमिव आ-
 त्मान विधमसि स्वं पीडयसि । अहो आश्चर्यम् । किं किमर्थं इदं अस्य जगतो लोकस्य म-
 हाध्यं चक्षुर्विकृतत्वं यत् यस्मात् क्षरणात् अनिष्टं अस्म्य शरीरस्य श्रीजनस्य वा
 अन्तःसारतां अभ्यन्तरस्वल्पं अद्युद्धमानमपि जानदपि जगत् मण्डेरिव वास्यत

भण्डैरिव वाह्यते । न वेत्ति बहिःश्लायाप्रतारितमुदुम्बरफलस्येवास्य कले-
 वरस्यान्तर्वाभत्सताम् । न चैतदथवा शोच्यम्, किं नु खल्वयं वराकः करोतु
 जन्तुः । कर्मैव तावत्प्रथममनुकूलं न भवति जीवलोकस्य । यतः क नि-
 सर्गतः पर्वदिवसानीव पुराकृतपुण्यलवविपाकदुर्लभानि प्राणिषु स्त्रीविल-
 सितानि, क च तदुच्छेदनकरागमः कृतान्तपञ्चकुलसमः स्वच्छन्दवृत्ते-
 गुणविद्वेषणस्याधर्मरुचेरज्ञानतिमिरस्यैश्वर्यमहाग्रहस्य च समवायः । यथा-
 जनाभिप्रायमुपदर्शितविधयस्ते च ते चागमाः प्रमाणम् । उपतर्पितदेवपित्र-
 तिथिचेतसि हि पुंसि किमप्यशुभं कर्म न भवति दोषायेति, तैस्तैर्निर्दर्श-
 नैरभ्युपगमयितारः प्रायेण समीपवर्तिनः पुरुषाः । यौवनाविर्भावः पुनः
 कादम्बरीयोग इव पर मुमुक्षूणामपि नाविकार्य मनांसिविश्राम्यति ।

नर्मसचिवैरिव वाह्यते । न वेत्ति । किं कर्तुं न वेत्ति जगत् लोकः । बहिःश्लायाप्रतारित
 सत् त्वद्गुणवर्णनवञ्चितं सत् उदुम्बरफलस्यैव जन्तुफलस्यैव अस्य कलेवरस्य
 अस्य शरीरस्य अन्तर्वाभत्सता अन्तर्मध्ये प्रित्पञ्च (मृत्पात्रन्य) न वेत्ति जगत् ।
 न चैतत् अथवा शोच्यं न शोचनीयं अथवा । नु वितर्के, गतु निश्चयेन, अयं वराको
 जन्तु किं करोतु किं कर्तुं न शक्नोति । कर्मैव पुराकृतं कर्म तावत् अनुक्रमेण प्रथमं पूर्वं
 जीवलोकस्य जन्तुसमूहस्य अनुकूलं हितं न भवति । यतो यस्मात् कारणात् क नि-
 सर्गतं स्वभावेन पर्वदिवसानीव दीपोत्सवादिदिनानीव प्राणिषु स्त्रीविलसितानि । कथ-
 भूतानि । पुराकृतपुण्यलवविपाकदुर्लभानि पूर्वोपाजितपुण्यलेशोदयेन दुःप्राप्यानि वर्तन्ते ।
 क च तदुच्छेदनकरागमः पुण्योच्छेदनकरमिथ्यागमः मिथ्याशास्त्रम् । तदुच्छेदनकरागमः
 कथंभूतः । कृतान्तपञ्चकुलसमः सिद्धान्तपञ्चकुलसमानः । सूत्रधारायस्करादयो यथा पञ्चकु-
 लानि आचारं लोपयन्ति तथा । स्वच्छन्दवृत्ते शिक्षाचारस्य (?) [प्रथमस्य], गुणविद्वेष-
 णस्य [द्वितीयस्य], अधर्मरुचेस्तृतीयस्य, अज्ञानतिमिरस्य चतुर्थस्य, ऐश्वर्यमहाग्रहस्य च
 पञ्चमस्य । एतेषां पञ्चानां पञ्चकुलानामिव समवायः समुदायः पुण्योच्छेदनकरः । मिथ्याशा-
 स्त्रमित्यर्थः । यथाजनाभिप्रायः लोकमनोभिप्रायानुसारेण उपदर्शितविधयः । यथा लोको
 वाञ्छति तथैव शास्त्रं पठन्ति मिथ्यादृष्टयः । ते च ते आगमा जगत्प्रसिद्धा सिद्धान्ताः किल
 प्रमाणम् । तथा हि—उपतर्पिततदेवपित्रतिथिचेतसि यस्य पुंसः स तथा तस्मिन् ईदृग्विधे
 हि निश्चयेन पुंसि किमपि किञ्चिदपि अशुभं कर्म दोषाय न भवति इति पठन्ति । तैस्तैः प्रसिद्धैः
 निर्दर्शनैः कुदृष्टान्तैः अभ्युपगमयितारः अङ्गीकर्तारः कारयितारो वा प्रायेण समीपवर्तिनः
 पुरुषा भवन्ति । यौवनाविर्भावस्तारुण्यप्रादुर्भावः पुनश्च कादम्बरीयोग इव मदिरापानमिव
 पर निश्चयेन मुमुक्षूणामपि भोक्तुमिच्छूणामपि पुरुषाणां मनांसि अविकार्यं विकारमकारयित्वा

श्रीमद सर्वेन्द्रियाणां अनुबान्धत्वमिवाप्रतीकारमुपधातकरणम् । अनङ्ग-
सिद्धान्तं स्वलोपदेश इवानर्थमुज्जमानामुत्थापनदण्ड । कवय पुन
पिशाचा इव विषयेषु विभ्रमयन्ति निसर्गादजिज्ञान्यपि चिद्धानि । हि
ण्डिमध्वनिरिव व्यसनव्यालप्रबोधनकर कलानामभ्यास । नियोगलाम
इवापातसुन्दर प्रसङ्गोन्मादयति सुविदुषोऽपि पुरुषान् । प्रणयिजनविलासो
हृदयमुपनिषत्य दर्पयति च । याचितकमण्डनमिव छन्दानुवर्ती परिजन ।
तदेतेष्वेकमप्यलमुपहन्तुं प्राणिन , किं पुनरमीषां न समवाय । तदहमेव-
मनुसमावयेयम्, स्वयमुचित कर्मानुष्ठातुमशक्तै स्वव्यसनतर्पणाय कामचा-
रक्रियासु प्रवर्तन्ते विवेकविकला । न खलु जात्यपेक्षया पापमपापं धर्मो वा
भवत्यधर्म । स्यादपि यदि कर्मविपाकस्तथैव दृश्येत, न चैवम् । तथा हि—

न विधाम्यसि न तिष्ठति । श्रीमदो लक्ष्मीमद सर्वेन्द्रियाणां पञ्चेन्द्रियाणां अनुबान्धत्वमिव ।
अन्मना अधस्तमिवाप्रतीकारमचिकित्सनीय उपधातकरणं विनाशकारणम् । धनमद इत्यर्थः ।
अनङ्गसिद्धान्तं कामशास्त्रं स्वलोपदेश इव पञ्चलोपदेश इव अनर्थमुज्जमानां धनधान्यजी-
वितक्षयसर्पाणां उत्पापनदण्ड आपत्करणयति वर्तते । कवय पुन पिशाचा इव व्यन्तरा
इव विषयेषु स्पर्शादिषु निसर्गात् स्वभावेन अजिज्ञान्यप्यकुटिलान्यपि चिद्धानि विभ्रमय-
न्ति भ्रान्तिसुत्पादयन्ति । हिण्डिमध्वनिरिव कमलकण्ठ इव व्यसनव्यालप्रबोधनकर-
तु स्वस्वस्वसर्पजागरणविधायक कलनां गीतनृत्यवादिप्राचीना अभ्यासोऽनुशीलनम् । नियो-
गलाम इव सविवादिपद्मातिरिव आपातसुन्दर प्रभमारम्भे मनोहर प्रसङ्ग इत्याकारेण
उन्मादयति । ओऽसौ क्वन् उन्मादयति । सुविदुषोऽपि पुरुषान् । प्रणयिजनविलास श्रीजनानां
भोग न केवलं उन्मादयति हृदयमुपनिषत्य चेतस्यागच्छ दर्पयति च दर्पं करयति च ।
याचितकमण्डनकरणं तथा छन्दानुवर्ती इच्छानुसारी परिजन । केवलं शोभायै भवतीति
भावः ।

। तत्तस्मात् करणात् अहं यशोधर एवममुना प्रकरेण अनुसंभावयेयं विचारयामि ।
स्वयमेवात्मना उचितं कर्म पुण्यं कर्म अनुष्ठातुमशक्तै कर्तुं असमर्थै स्वव्यसनतर्पणाय आत्मव्य-
सनपोषणाय कामचारक्रियासु स्वैच्छाचारेषु प्रवर्तन्ते व्यापार्यन्ते विवेकविकला निर्विवेकपु-
रुषा । न खलु जात्यपेक्षया पापमपापं वा भवति अधर्मो वा धर्मो भवति । धर्मो करोतु धर्मो
न भवतीत्यर्थः । स्यादपि पापमपापं भवेदपि । धर्मोऽधर्मो वा पापमपापं न वेति केचित् ।
कर्मविपाक कर्मोदयस्तथैव दृश्येत विपरीततया निरीक्षते पापास्तु स्व पुण्यास्तु अधर्मास्तु स्व
धर्मास्तु च दृश्यते न चैवं न च तथा दृश्यते किन्तु पापास्तु स्व दृश्यते । तथा हि—

वाच्यमानं पुस्तकमिव प्रतिक्षणमवहीयन्ते सकलजनसाधारणानामी-
श्वराणामप्यायूषि । मुनिशिरसि जेषु वृद्धिरिव न चिरस्थायिनी भवति दे-
हकान्तिः । क्षीमनसोऽप्यस्थिरतरमिदं यौवनमाजवं जवीभावोपनीते वि-
निपाते च पतति । न भवत्यल्प इव महानगोचरः । कीनाशस्तु यः पर
वीभत्सुमपि शरीरिणमतिस्पृहया लुतया गिलति, स कथं स्वभावसुभगं
परिहरेत् । लघ्वेव मे वृत्तिच्छेदो मा भूदिति स यदि कदाचित्कानिचि-
द्दिनानि दन्तान्तर इवास्ते, तदावश्यं विषयविजयप्रासादविनिर्माणादिव
भवितव्यं शिरसि पलितवल्लरीपताकारोहणेन, हितोपदेशनिषेधपरिपाका-
दिव बाढमुत्कम्पितव्यमुत्तमाङ्गेन, मनःस्फुरितविगमादिव नितरामाचरितव्यं
चक्षुस्तिमिरपटलेन, संधिवन्धविघटनादिवातीव स्यन्दितव्यं वदनकन्दरेण,

देव निरूपयति । वाच्यमान पुस्तकमिव प्रतिक्षण क्षण प्रति सकलजनसाधारणाना सर्वलो-
कसदृशाना ईश्वराणामपि पितृणामपि आयूषि अवहीयन्ते नृद्यु(नद्यु)न्ति । मुनिशिरसि जेषु
वृद्धिरिव मुनीना केशेषु वर्धनमिव देहकान्ति चिरस्थायिनी भवति । क्षीमनसोऽपि
स्त्रीणा चित्तादपि अस्थिरतर चपलतर इदं यौवन आजवं जवीभावोपनीते ससारस्वभा-
वादागते विनिपाते मरणे च पतति म्रियते एव । अल्प इव क्षुद्रलोक इव महानपि
राजाधिको गुरुलोकोऽपि मृत्योरगोचरो न भवति । कीनाशो यमः यः पर निश्चयेन
वीभत्सुमपि शरीरिण विरूपकमपि जन्तु प्रतिस्पृहया लुतया गिलति वाञ्छकग्रीलतया
भक्षयति, स कीनाश स्वभावसुभगं निसर्गात् प्रीतिजनकं राजानं कथं केन प्रकारेण
परिहरेत् । अपि न कथमपि परिहरेदित्यर्थः । राजानं पूर्वमेव प्रायेण गिलतीत्यर्थः ।
लघ्वेव शीघ्रमेव मे मम कीनाशस्य वृत्तिच्छेदो प्रासविनाशो मा भूत् मा भवेत् इति कारणात्
स कीनाशः यदि चेत् कदाचित् कस्मिंश्चिदवसरे कानिचिद्दिनानि काश्चिद्विवसान् दन्तान्तर इव
आस्ते न गिलतीति । तदा तस्मिन् काले अवश्यं निश्चयेन शिरसि पलितवल्लरीपताकारोहणेन
भवितव्यं भाव्यम् । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—विषयविजयप्रासादविनिर्माणादिव । राजा यथा वि-
षयस्य देशस्य विजये सति परदेशग्रहणे सति प्रासादस्य निर्माणात् प्रासादोपरि उच्च ध्वजमा-
रोपयति, तथा यमोऽपि वृद्धस्य विषयिणा स्पर्शादीनां विजये सति प्रासादनिर्माणात् प्रसन्नता-
निर्माणात् पलितध्वजमारोपयति । तद्वृद्धमस्तकध्वजस्यारोहणेन अवश्यं भवितव्यम् । तथा
उत्तमाङ्गेन बाढमतिशयेन उत्कम्पितव्यं उत्कम्पनीयम् । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—हितोपदे-
शनिषेधपरिपाकादिव । तथा चक्षुर्लोचनं तिमिरपटलेन नितरामाचरितव्यं आचरणीयम् ।
कस्मात् । उत्प्रेक्षते—मनःस्फुरितविगमादिव । तथा वदनकन्दरेण अतीव स्यन्दितव्यम् ।
कस्मात् । उत्प्रेक्षते—संधिवन्धविघटनादिव शरीरसंधिवन्धानां स्फुटनादिव तथा दन्तवल-

रतिशक्तिवैधव्यादिव समन्तत पतितव्य दन्तवलयेन, मोहानिलविजृम्भ
णादिव घनतर तरङ्गयितव्यमपघनेन, सरसत्वक्षयादिव नितान्तमघनमनीय
पृष्ठवशेन, लावण्यजलधिगलनादिवात्यर्थं प्रकटितव्य स्वसानलजालेन, आस
न्नतरमरणभयादिव प्रकाम वेपितव्यमद्गेन । यस्या पुनर्लक्ष्म्यामय महाना
ग्रहो लोकस्य सा दैवात्करमुपागतापि सूतकफणिकेव न भवति स्थिरा,
खलमैत्रीय सगच्छमानापि जनयत्यवश्यं काचिद्विपदम्, अपामार्गयवागूरिव
लब्धापि न क्षयते परिणमयितुम्, प्रयत्नपरिपालितापि कुलटवे करोत्युप
पतावभिलापम्, अनुभूयमानापि मदिरेव मोह्यत्यन्त करणम्, ग्रहोपरागले-
स्वेव गताप्यसतापयन्ती न व्यथतिष्ठते, साहसैरपस्यितापि राक्षसीव छलयति

येन दधानपद्मपा समन्तत पतितव्य पतनीयम् । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—रतिशक्तिवैधव्यादिव
वपघ्ने सति दन्तवलयानि स्फेद्यन्ते । तथा अपघनेन घातीरेण घनतरं प्रचुरतरं तरङ्गयितव्यं
त्वष्टोचक्रदोलयितव्यम् । त्यक्तसंकोचलद्वीमिभिवितव्यमित्यर्थः । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—
मोहानिलविजृम्भणादि । वायुविजृम्भणे प्रसरणे जलप्रवाहे तरङ्गा भवन्तीति भाष्य ।
तथा पृष्ठवशेन नितान्तमघनमनीयं समन्ताभिन्नेन वक्षेण भवनीयम् । कस्मात् ।
उत्प्रेक्षते—सरसत्वक्षयादिव सरसताविनाशादि । सरसताविनाशेन वक्षं नमति ।
तथा स्वसानलजालेन महातरुस्तजाजलेन अत्यर्थमतिशयेन प्रकटितव्यं प्रकटनीयम् ।
कस्मात् । उत्प्रेक्षते—लावण्यजलधिगलनादिव लावण्यमेव जलधिस्तस्य गलनात्
जलयिनाशात् । जले निगलिते सति नलसरा प्रकटीभवन्ति । तथा अग्नेन घातीरेण
प्रक्षममतिशयेन वेपितव्यम् । वेपनीयमित्यर्थः । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—आसन्नतरमरण
भयादिव । यस्या पुन लक्ष्म्या संपदि अयं महान् स्नेहकम्पाग्रह आदरो वर्तते, सा लक्ष्मी
दैवात् दैवयोगात् करं हस्तमुपागतापि सती स्थिरा निश्चला न भवति । केव । सूतकफ-
णिकेव पारदरसलेह इव । तथा सा लक्ष्मी सगच्छमानापि संजायमानापि अयस्यं निश्च-
येन क्वचिद्विपदं क्षमप्यापदमुत्पादयति । केव । खलमैत्रीव । यथा खलस्य पिशुनस्य
मैत्री मित्रस्य क्षमप्यापदमुत्पादयति । तथा सा लक्ष्मीलब्धापि सती परिणमयितुं परयितुं
न क्षयते । केव । अपामार्गयवागूरिव शेखरिक्वीजमिव प्रचटिकेव । सा क्लिप्तमासेनैकेन
प्रीयति । तथा सा लक्ष्मी प्रयत्नपरिपालितापि यत्नेन रक्षितापि उपपत्ता अपरस्मिन् पुरुषे
अमिसापं करोति । केव । कुलटव । यथा कुलट्य पुंश्चली उपपत्ती जारे अमिल्लप
करोति । तथा सा लक्ष्मीरनुभूयमानापि भुज्यमानापि सती अन्तःकरणमनो मोहयति अज्ञान
करोति । केव । मदिरेव । यथा मदिरा सुरा भुज्यमानापि अनुभूयमानापि मोहयति । तथा सा
लक्ष्मीर्गतापि नद्यपि सती असतापयन्ती संतापमकुर्वती न व्यथतिष्ठते । केव । ग्रहोपरागलेस्वेव
चन्द्राग्रहणरेखेव । चन्द्रग्रहणे गतेऽपि सति राजप्रजादिषु पीडा समयत्येव । तथा सा लक्ष्मी

केवलं महापुरुषेषु प्रतिष्ठां प्रत्यवसादयितुम्, दुर्जनेषु क्षणमात्रं सखीभावमु-
पयाति । अलमतिविस्तरेण । अहं तावत्परवशेनैव गलितमोहपाश इवाभूवम् ।
किं तु सकलजनविदितमप्रियं न मे किमप्यस्ति प्रव्रजतः । पाणिपरिगृहीता
भुजङ्गीव सकृदेव मोक्तुमशक्या चेयं राज्यलक्ष्मीः । कष्टश्च खलु महत्यैश्वर्ये
देहिनामात्मलाभः, यत्र श्रायसमपि कर्माचरितुं न लभ्यते स्वातन्त्र्येण ।
मन्ये च महर्शनावलम्बनजीविता कुलदेवतेव न मामनुमंस्यते तपस्यायाम-
म्बादेवी । नवे च वयसि मयि संजातनिर्वेदे विधास्यन्तेऽशुभकर्मपरिणामा
इव संहत्य मन्त्रिणो मनीषितस्यान्तरायम् । इयतोऽवस्थान्तरस्य हेतुर्लो-
करङ्गनेनापि भविष्यति मे विष्टिरिव प्रस्थानविधातकारिण्यमृतमतिमहा-
देवी । दुष्करमसमग्रहसंदोह इव श्रेयसि मामनुलोमयिष्यति सामन्तनिवहः ।

साहसैः कृत्वा उपस्थिताप्यागतापि सती केवल महापुरुषेषु महानुभावेषु प्रतिष्ठा शोभा
प्रत्यवसादयितुं विनाशयितुं छलयति वञ्चयति । केव । राक्षसीव । यथा राक्षसी साहसैरागतापि
सती सत्पुरुषेषु शोभा विनाशयति । तथा सा लक्ष्मीर्दुर्जनेषु क्षणमात्रं मुहूर्तमेक सखीभाव
सखीत्वं उपयात्युपगच्छति । अलमतिविस्तरेण । पूर्वं अहं यशोधरस्तावदनुक्रमेण परवशेनैव
पराधीनत्वेनैव गलितमोहपाश इव अभूव सजातः । किं तु मे मम प्रव्रजतो दीक्षा गृह्यत-
अप्रिय किमपि नास्ति । कथभूतमप्रियम् । सकलजनविदितं सर्वलोकविख्यातम् । एक पूर्वोक्त
वैराग्यकारण विहाय अन्यन्मे विप्रियं वैराग्यकारण किमपि नास्ति । पाणिपरिगृहीता हस्तेन
वृता भुजङ्गीव राज्यलक्ष्मी ... .. यत्र महत्यैश्वर्ये श्रायस-
मपि कर्म श्रेयस्करमप्याचरण स्वातन्त्र्येण स्वाधीनतया आचरितुं न लभ्यते कर्तुं न शक्यते ।
'शिशिपादीना वृद्धेरपवाद' इत्यनेन सूत्रेण आकारो वक्तव्यः । शिशिपाया इदं शाशिवम् ।
तथा श्रेयसि भव श्रायसम् । मन्ये च जानामि च महर्शनावलम्बनजीविता मदवलोकनाधारेण
प्राणिता कुलदेवतेव गोत्रदेवीव अम्बादेवी चन्द्रमतिमहादेवी मन्माता तपस्याया प्रव्रज्याया
नानुमस्यते नानुज्ञा दास्यति । नवे च वयसि यौवने मयि विषये संजातनिर्वेदे उत्पन्नसंसार-
शरीरभोगवैराग्ये मन्त्रिणः सचिवा सहस्र एकत्रीभूय मनीषितस्य मनोवाञ्छितस्य
अन्तराय विघ्न विधास्यन्ते करिष्यन्ति । क इव । अशुभकर्मपरिणामा इव पापकर्मोदया इव ।
इयत एतावत अवस्थान्तरस्य वैराग्यस्य हेतु कारणभूता लोकरङ्गनेनापि अमृतमति-
महादेवी अजितमहाराजनन्दना प्रस्थानविधातकारिणी तपोवनगमननिषेधका मे मम
भविष्यति सजनिष्यति । केव । विष्टिरिव सप्तमकरणसिव । श्रेयसि श्रेयस्करे कर्मणि
मोक्षसाधने सामन्तनिवहो मदाज्ञावर्तिनृपसमूह यत् अनुलोमयिष्यति सानुकूलो भविष्यति
तदुष्करं दुःसाध्यम् । सामन्तनिवहः क इव । असमग्रहसंदोह इव विषमग्रहसमूह इव

प्रार्थिते वस्तुनि पाश इव करिष्यति गतिभङ्ग पादयो पतन्निर्गप्रणयी
युवरान् । किमेकविपलतादोपादेव सकलमपि वनमुपहन्तु युक्तमिति
विलपदन्त पुर शिवाकुलमिव विघ्नयिष्यत्यभिलपितयात्रासमयम् । तिर्यग्ग
मिष्यन्ति च पतन्निण इव पुरवृद्धा कामितस्य प्रतिलोमनाय । यत ।

अप्रार्थितोऽपि जायेत पापायाग्रेसरो जन ।

धर्मानुष्ठानवेलाया निसर्गात्प्रतिलोमन ॥

तदहमत्र क नु खलुपायमारचयामि । अथवा रचित एवोपाय । तथा हि—
यदीय विमावरी कुशलेन विभास्यति, तदा सर्वावसर सभामण्डपमास्था-
याहूय चाम्बादेवीमस्तिल चानुचरलोकमिदमेकमशिक्षितमनुभूतपूर्वमनु-
चितमप्युपस्थितघङ्गलनिस्तरणो निकटकूटकपटमनुष्ठान्स्यामि । भवति हि

पिशाचवृन्दमिव । प्रार्थिते वस्तुनि तपश्चरणकरणे गतिभङ्गं करिष्यति गमनान्तराय विधा-
स्यति । कोऽसौ । निसर्गाग्रणयी स्वभाषभ्रेहवान् युवरामो यशोमतिकुमारः । किं इत्या गतिभङ्गं
करिष्यति । पादयो पतन् चरणग्रहणं कुर्वन् । क इव । पाश इव । यथा पादयो पतित पाशो
गतिभङ्गं करोति । किं एकविपलतादोपात् एव सकलमपि वनं उपहन्तुं युक्तं छेत्तुं सांप्रतम्
इति इदं विलपत् अर्थकं ब्रुवत् अन्तःपुरं मत्पत्नीसमूहं अभिलपितयात्रासमयं तपोवनगत
विघ्नयिष्यति अन्तरे एष्यति । किमिव । शिवाकुलमिव शृङ्गालीसमूहमिव । तिर्यग्गमिष्यन्ति
कामितस्य प्रतिलोमनाय तपोवनगमनविरोधनाय । के ते । पुरवृद्धा नगरमहर्द्धिश्च । क इव ।
पतन्निण इव । प्रस्थाने अस्मागता पक्षिण अपशकुनं भवति । यतो यस्मात् क्षरणात् ।
अप्रार्थित इत्यादि । अप्रार्थितोऽपि अयाचितोऽपि जनो लोकः पापाय पापनिमित्तं
अग्रेसरो जायेत वर्तक्ये भवति । धर्मानुष्ठानवेलायां पुण्यकर्मविधानावसरे निसर्गात् स्वभा-
वेन प्रतिलोमनं प्रतिभूलो भवति । तत्तस्मात् क्षरणादहं यशोधरः अत्र तपोवनगमने । नु इति
वितर्कः । खलु निश्चयेन । कमुपायमारचयामि । अथवा रचित एवोपायो लब्ध एवोपाय ।
तथाहि । समेवोपायं दर्शयति—यदि चेदियं विमावरी अद्यतनी रात्रि कुशलेन निर्वि-
घ्नेन विभास्यति यास्यति तदा तस्मिन् काले सर्वावसरं माम् सभामण्डपं आस्थाय तत्रोप-
विश्य । अभिशीर्ष्मासां कर्म इति वचनादधिकरणे द्वितीया । अम्बादेवीं चन्द्रमतीं अस्तिल
अनुचरलोकं च आहूय आचार्य इदं वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितं निकटकूटकपटं अनुष्ठान्स्या-
मि अनुष्ठानं करिष्यामि । कथभूतं निकटकूटकपटम् । एकमद्वितीयम् । पुन कथभूतम् ।
अशिक्षितं न केनापि उपदिष्टम् । पुन कथभूतम् । अनुभूतपूर्वं पूर्वमनुभवमागतम् । पुन
कथभूतम् । अनुचितमपि अनुक्तम् । तस्मात् करिष्यतीत्याह तत्क्षरणगमिन् विशेषणमाह—

मृपोद्यमपि प्रायेण ब्रह्मोद्यकर्मणे, यत्रात्मनो नैहिकामुन्निकफलविलोपः । मा-
यापि खलु परं निःश्रेयसमेवारभते, या न भवति परेया परमार्थतः प्रतारणकरी ।
बहिरतिपरुषापि क्रिया सुकृतमेवातनोति, यदि न मनस्तमोबहुलम् । अवसा-
नेष्वन्यथावृत्तिरपि व्यापारो न करोति कामप्यर्थश्रतिम्, यदि न विनेयानां
जनयति व्यसनानि । तथा च प्रवचनम्—वासुपूज्यभगवतो वन्दनामिषेण
गतो मिथिलानगरीनाथः पद्मरथो बभूव गणधरदेवः । मातुः कानि-
चिद्दिनानि दन्तारोऽपि पञ्चशतयुवतिरतिमारः सुकुमारश्च साधयामासा-

कथभूतोऽहम् । उपस्थितघट्टलनेस्तरण समागतव्यमननिवारकोऽहं यस्मात् । भवति सजा-
यते हि यस्मात् कारणात् मृपोद्यमपि अमत्यवचन प्रायेण बहुलतया ब्रह्मोद्यकर्मणे श्रेयसे
भवति, यत्र मृपोद्ये आत्मनो निजजीवस्य ऐहिकामुन्निकफलविलोपो न भवति इहलोक-
परलोकसुखविनाशो न भवति । मायापि कूटकपटोऽपि । खलु वाक्यालकारे निश्चये वा ।
परमुत्कृष्ट निःश्रेयसमेव शुभमेवारभते शुभमेव करोति, या माया परेपामपरप्राणिना पर-
मार्थतो निश्चयेन प्रतारणकरी वञ्चनकरी न भवति । ‘आइरियाणा कालो माया कम्मो यति-
त्थनाहस्स’ इति वचनात् । तथा चोक्त लौकिक वचनम्—‘...नर्ममुक्त वचनं हिनस्ति न
स्त्रीषु राजत्र विवाहकाले । प्राणालये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥’ बहिर-
तिपरुषापि क्रिया लोचनकरणानि उपवासदानादिकापि सुकृतमेवातनोति करोति, यदि
चेत् मनस्तमोबहुल सत्त्वपपर न भवति । अवसानेषु ग्रान्तेषु अन्यथावृत्तिरपि व्यापार-
असत्यव्यापारोऽपि कामपि काचिदपि अर्थश्रतिं पुण्यविनाशं न करोति न विदधाति यदि
चेत् विनेयानां शिष्या(ष्या)ना व्यसनानि दुःखानि न जनयति । तथा च प्रवचनं सिद्धान्त-
वचनम् । किं तत्—मिथिलानगरीनाथः पद्मरथो नाम राजा वासुपूज्यभगवतो द्वादश-
तीर्थकरस्वामिनो वन्दनामिषेण वन्दनाभक्तिच्छलेन गतश्चम्पा पुरीं प्राप्तो दीक्षा गृहीत्वा
गणधरदेवो बभूव । चान्यत् सुकुमारः सुकुमालस्वामी अभिमत दीक्षाग्रहणं साधयामास
समाधितवान् । कथभूतः सुकुमारः । मातुर्निजजनन्याः कानिचित् कियन्त्यपि
दिनानि दन्तारोऽपि एतावत्सु दिनेष्वहं दीक्षां न गृहीष्यामीति उक्तवचनोऽपि । पुनः कथ-
भूतः सुकुमारः । पञ्चशतयुवतिरतिमारः पञ्चशतसंख्या या युवतिरतयस्तासां मारः काम-
देवसदृशः । कथमेतत् । अस्यामेवोज्जयिन्यां नगर्यां महति वणिग्वरकुले लब्धजन्मा सुकु-
मारस्वामी किल मुनिदर्शनमात्रेणैव यतिर्भविष्यतीति कल्पितलग्नं सपत्नेन रक्षमाणोऽपि

१. ‘विवाहकाले रतिसप्रयोगे प्राणालये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थं ह्यनृतं वदेत्
पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥’ इति कर्णपर्वणि जिष्णु प्रति कृष्णोक्तिः.

भिमत्तम् । तदधिलम्बम् अम्ब मन्मनोरथाना कल्पलतिके, निशमय ममैकां
विश्रुतिम् । अयमामुक्तस्तत्रभवत्या प्रणामाञ्जलि । निसर्गैकस्वभाव समस्त
कार्यप्रारम्भनिर्विघ्नमन्त्रप्रभाष सचिवलोक, त्वमपि मनागवधान कर्तुमर्हसि ।
उदितोदितकुलशीलादिगुणधरणे दुरापफलसंपादनचिन्तामणे पुरोहित, स
पादपतन याचितोऽसि । प्रयच्छेत् प्रियशिष्याय कर्णम् । वीरश्रीविलासकम-
लाकर सकलदिग्बलयप्रसाधनकर सेनापते, भव व्यासङ्गमपहाय प्रयत
चेता । कीर्तिसुधाधवलितशेषराजनिवास महाहवभरारम्भनिर्व्यूढम

देवयोगात् संजातमुनिदक्षन् सन् संजाततपध्वरणोद्यमश्च जनन्या प्रार्थित , इ पुत्र प्रत्येक
निजपत्नीगृहेषु एकैकं दिन संसारमुखमनुभूय त्वया तपध्वरण कृतव्यम्' इति तदुपराधात्
सर्दभान्युपागम्य निजोद्यानवासिनो महामुने सकाधात् स्वस्त्रियम्यामुपोऽप्यत्वं उपनिशम्य
अन्तराले एष प्रयजितवान् । तत्तस्मात् करणात् अविलम्बं क्षीघ्रमेव हे अम्ब हे मातध्वन्त्र
मते । हे कथंभूते । मन्मनोरथानां कल्पलतिके मम दोहदानां पूरणे कल्पवल्गिके तत्रभवत्या
पूज्याया मया प्रणामाञ्जलि प्रणामसंबन्धिभक्त्युत्थोत्पन्नं अयमामुक्तं कृतं प्रणामाञ्जलिषट् ।
सं ममैकां विश्रुतिं विज्ञापनं निशमय शृणु । हे सचिवलोक, त्वमपि भवानपि मनागीपदव
धानमेकप्रतां कर्तुमर्हसि । हे कथंभूते । हे निसर्गैकस्वभाव अव्यभिचारप्रकृत । हे समस्त
कार्यप्रारम्भनिर्विघ्नमन्त्रप्रभाष

निर्विघ्नो निःप्रत्युहो मन्त्रप्रभाषो यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त ।

। हे उदितोदितकुलशीलादिगुणधरणे उदितादिता
उदयवन्तोऽप्युदयवन्तो ये कुलशीलादिगुणां कुलं शुभ्यन्वयम् क्षीलं च परस्त्रीपराधु
खत्वम्, आदिशब्दात् सङ्गतविपुलोपध्वरादय सेवते गुणा उपध्वरास्तेषां धरणिधरा तस्य
संबोधनं हे तथोक्त । आविष्टलिङ्गत्वात् स्त्रीत्वं न ल्यञ्जति । हे दुरापकन्तसंपादनचिन्तामणे
दुःखेन महता कष्टेन आमुमन्त्रक्यानि दुरापाणि तानि च तानि फलानि अपूर्विलाभाल्लेषां
संपादने प्राप्तिकरणे चिन्तामणि दिव्यरत्न तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे पुरोहित शान्ति
कर्मविधायक गुरो, संपादपतनं धरणावलम्बपूर्वकं याचितोऽसि त्वं मया प्रार्थितोऽसि । इत
एतस्मिन् बिपये प्रियशिष्याय वल्लभनिधेयाम मया कर्णं प्रयच्छ देहि । हे वीरश्रीविलास
कमलाकर वीरधियो विलासाय कमलकर कमलध्वनं तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे सकल
दिग्बलप्रसाधनकर सकल दिग्बलय तस्य प्रसाधनं वशीकरणं करोपीति स तथा तस्य
संबोधनं हे तथोक्त । हे सेनापते अमूनाथ, व्यासङ्गमनेकाप्रतामपहाय परित्यज्य प्रयतचेता
सावधानमनास्त्वं भव संजायस्व । हे कीर्तिसुधाधवलितशेषराजनिवास कीर्तिं सैव
सुधा श्वेतपूर्णं इव तया धवलित्वा उज्ज्वलीकृता अशेषा समग्रा राजनिवासा नृपाणां
मन्दिराणि येन स तथा तस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे महाहवभरारम्भनिर्व्यूढमहा

हासाहस सामन्तसमाज, समाकर्णय सम्यगिममुदन्तव्यतिकरम् । राज्यल-
क्ष्मीरक्षाक्षमप्रतापप्रसर निखिलमण्डलेश्वरप्रणामकर्कशकर दौवारिक, निषी-
दावधारयितुमेनं वृत्तान्तम् । एवमन्योऽपि यः कश्चिन्मत्प्रणयी परिजनः स
क्षणमेकमनन्यमनाः शृणोतु । अद्य विभातशेषायां निशि स्वप्नमहमेवमद-
र्शम्—आत्मनः किलापनीय राज्यभारं यशोमतिकुमार इव निहितवान् ।
विहाय राजधानीमाश्रमावन्यामिव प्राविक्ष्य(क्ष)म् । उत्सृज्य कनकासनमुपल-
गहन इवोपविष्टवान् । अवमत्य राजमन्दिरमद्रिकन्दरमिवाशिश्रियम् । अव-
धूय वसुधाधिपत्यचिह्नानि तपःश्रीलिङ्गानीव गृहीतवान् । परिहृत्य विषयर-
समनुष्ठानमानस इवाभूवम् । विमुच्य भवादृशं परिजनं मुमुक्षुजनैरिव संग-

साहस महाहवभरारम्भेषु महासंग्रामभारप्रारम्भेषु निर्व्यूहमानीतानि महासाहसानि महा-
द्भुतकर्माणि येन स तथा तस्य सबोधनं हे तथोक्त । हे सामन्तसमाज मन्विष्टवर्तिनृपस-
मूह, इमं प्रत्यक्षीभूतमिममुदन्तव्यतिकर वृत्तान्तप्रघटक सम्यक्सावधानतया समाकर्णय
समुखीभूय त्वमाकर्णय । हे राज्यलक्ष्मीरक्षाक्षमप्रतापप्रसर राज्यलक्ष्म्या रक्षाया प्रतिपालने
क्षमं समर्थं प्रतापप्रसरो यस्य तस्य सबोधनं हे तथोक्त । हे निखिलमण्डलेश्वरप्रणामकर्क-
शकर निखिलानां मण्डलेश्वराणां परचक्राधिपतीनां प्रणामे नम्रीकरणे कर्कश कठिनतर-
कर पाणिर्यस्य स तथा तस्य सबोधनं हे तथोक्त । हे दौवारिक प्रतीहार, एनं प्रत्यक्षीभूत
वृत्तान्तं मद्रातीं अवधारयितुं निषीद त्वमुपविश । एवममुना प्रकारेण अन्योऽपि अपरोऽपि य
कश्चित् मत्प्रणयी मयि स्नेहवान् परिजनं कुटुम्बवर्गं वर्तते स सर्वोऽपि क्षणमेकमनन्यमना
सावधानचित्तं सन् शृणोतु । किमाकर्णयत इति चेत्—अद्य अस्या निशि रात्रौ अहं यशो-
धर एव वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितप्रकारेण स्वप्नं अदर्शं दर्शवानहम् । ‘यत्तृच्योरणि’ इति वच-
नादगुणे गुणः । कथंभूताया निशि । विभातशेषाया विभातं प्रभातं शेष उर्वरितो यस्या
निश सा विभातशेषा तस्याम् । पश्चिमरात्रावित्यर्थः । तत्किमित्याह—किमेति लोकोक्तौ
शास्त्रोक्तौ वा निश्चये वा । आत्मनो राज्यभारं अपनीय दूरीकृत्य यशोमतिकुमारे युवराजे
निहितवानिव स्थापितवानिव । राजधानीं पत्तनमिदं विहाय परित्यज्य आश्रमावन्या
तपोवने प्राविक्षमिव प्रविष्टवानिव । कनकासनं सुवर्णसिंहासनमुत्सृज्य परित्यज्य .....

अद्रिकन्दरं पर्वतगुहा
आशिश्रियमिव आश्रितवानिव । वसुधाधिपत्यचिह्नानि छत्रचामरादीनि अवधूय परित्यज्य
तपःश्रीलिङ्गानि तपोलक्ष्मीचिह्नानि पिच्छकमण्डत्वादीनि गृहीतवानिव जगृहे इव ।
विषयरसं स्वादं परिहृत्य परित्यज्य अनुष्ठानमानसे क्रियासरोवरे अभूवमिव बभूवेव ।

१. ‘दृष्टवानहम्’ इति स्यात् २. ‘अनुष्ठानन्तर्मानसे क्रियाकलेवरे’ इति स्यात्.

तोऽस्मि । परित्यज्य विलासिनीजनमरण्यलसावनमिवोपागूहिपम् । अवगणय्य
बाधेषु परिचितत्वमटवीमत्स्वेष्विव प्रीतिं गतवान् । एवमन्यान्यप्यनेकश
ससारसुखविमुखानि मत्पुराकृतपुण्यावसानसूचनोल्लेखानि चतुर्थपुरुषार्थ
समर्थनोचितानि स्वप्नजातान्यद्राक्षम् । अवबुद्धश्च तदेवाह वदतापि केन-
चिद्विषोदित इव । सत्यफलाश्च भवन्ति प्रायेण निशावसानेष्ववलोकिता
स्वप्ना । नापि मे तामसगुणमयी दोषमयी वा प्रकृतिः, येनान्यथापि संभाव्ये
रन् । न चामीप्सिहामुत्र च विरोधाश्रित किञ्चिन्निरीक्षितम् । अपि च ।

भवाद्यं परिजनं विमुख्य परित्यज्य मुमुक्षुर्जनैर्महामुनिभिः सह संगतोऽस्मीव । स्त्रिया
सिनीजनं स्त्रीसमूहं परित्यज्य परिहृत्य अरम्यलसावने घनलताकान्तारं उपागूहिपमिव
आश्रितितनानिव । बाधेषु भ्रात्रादिवर्गेषु परिचितत्वं परिचयं अवगणय्य परित्यज्य
अन्यसत्त्वेषु हरिणादिषु प्रीतिं गतवानिव । एवमन्यान्यपि अपराण्यपि अनेकश अने
कविवानि स्वप्नजातानि समूहानि अद्राक्षं दृष्टवानहम् । कथंभूतानि स्वप्नजातानि । संसारसु
खविमुखानि आजवज्जवीभक्त्युल्लसन्नि त्वाजकानि । पुनः कथंभूतानि । मत्पुराकृतपु
ण्यावसानसूचनोल्लेखानि मम पुराकृतस्य पूर्वज-मोषाश्रितस्य पुण्यस्य शुभकर्मणः अवसा
नस्य विनाशस्य सूचने ज्ञापने उल्लेखो उद्देशो येषां येषु येषां तानि तथोक्तानि । पुनः कथं
भूतानि । चतुर्थपुरुषार्थसमर्थनोचितानि चतुर्थस्य तुरीयस्य तृप्तस्य पुरुषार्थस्य मोक्षस्य सम
र्थने दृष्टीकरणे उचितानि । यथाहं स्वप्नजातानि अद्राक्षं तदिव तद्वत् अवबुद्धश्च जागरितश्च ।
कथंभूतोऽहम् । वदतापि केनचिद्विषोदित इव जागरित इव । इनीदो लोपः । स्वप्नाश्च
निशावसानेषु अपररात्रि(त्र)भयन्तेषु अवलोकिता प्रायेण सत्यफला भवन्ति । नापि
मे मम तामसगुणमयी तामसी प्रकृतिर्वर्तते । सत्त्वरजस्तमोभिनिवृत्तत्वात् प्रकृतिस्त्रियिषा
भवति । तत्र सत्त्वेन धर्मपरिणामेन निवृत्ता दैन्यगुणैः संजाता तामसी । तत्र सारिक्क्या
प्रकृत्या यः स्वप्नो दृश्यते स सत्यफले भवति । तदन्यथा प्रकृत्या यः स्वप्नो दृष्टः स
मिथ्याफले भवति । तदहं कथयामि तामसगुणमयी प्रकृतिर्न मे वर्तते । तथा दोषमयी
वा प्रकृतिर्न न वर्तते वा पित्तस्लेष्ममयी प्रकृतिर्नास्ति । तर्नते स्वप्नाः सत्यफला ज्ञायन्ते,
येन क्षरणेन अन्यथापि असत्यफला अपि स्वप्ना संभाव्येरन् । ज्ञायन्त इत्यर्थः । तथा
चोक्तं जगद्भवेन मणकविना—रतिहासशोककोपोत्साहजुगुप्सामयोत्पन्नः । वितथा
क्षुधापिपासामूत्रपुरीषोद्भवाः स्वप्नाः ॥ न च नैव अमीषु स्वप्नेषु मध्ये इह अस्य जन्मन
अमुत्र च भविष्यजन्मनो विरोधाश्रितं विनाशकं किञ्चित् किमपि निरीक्षितमस्ति । अपि
च तथा च ।

श्रुतान्यधीतानि, मही प्रसाधिता, दत्तानि वित्तानि यथार्थमर्थिने ।
पुत्रोऽप्ययं वर्महरः प्रवर्तते, सर्वत्र संपूर्णमनोरथागमः ॥

विषयजोऽपि सुखतर्पो न मे मनः प्रायेण प्रत्यवसादयितुमीश्वरः । यतः ।

सकृद्विज्ञातसारेषु विषयेषु सुहृर्मुहुः ।

कथं कुर्वन्न लज्जेत जन्तुश्चर्वितचर्वणम् ॥

न श्रमान्तकसंपर्कात्सुखमन्यद्भवोद्भवम् ।

तेन सन्तः प्रतार्यन्ते यदि तत्त्वज्ञता हता ॥

बाल्ये विद्याग्रहणादीनर्थान्कुर्यात्, कामं यौवने, स्थविरे धर्मं मोक्षं चेत्यपि,
नायमेकान्ततोऽनित्यत्वादायुषो यथोपपदं वा सेवेतेत्यपि श्रुतेः । अपि च ।

श्रुतानीत्यादि । श्रुतानि शास्त्राणि अधीतानि पठितानि । मही पृथ्वी प्रसाधिता
वशीकृता । अर्थिने प्रियोजनवत्पुरुषा यथार्थं यथोक्त वित्तानि धनानि दत्तानि विश्रा-
णितानि । पुत्रोऽपि अयं यशोमतिकुमार वर्महरः कवचधरः प्रवर्तते । सर्वत्र सर्वस्मिन्
कार्ये संपूर्णमनोरथागमः परिपूर्णमनोरथप्राप्तिकोऽहं वर्ते । समुच्चयालंकारः ॥

विषयज इत्यादि । विषयजोऽपि स्पर्शादिविषयोत्पन्नोऽपि सुखतर्पः सुखाभिलाषो
मे मम मनः कर्मतापन्नः प्रायेण बाहुल्येन प्रत्यवसादयितुं खादितुं ईश्वरः समर्थो न
वर्तते । यतः यतः कारणात् ।

सकृदित्यादि । सकृद्विज्ञातसारेषु सकृदेकवारं विज्ञातः परीक्षितः सारं श्रेष्ठत्वं
बलं वा येषां विषयाणां ते सकृद्विज्ञातसारास्तेषु विषयेषु इष्टसंग्वनिताचन्दनादिषु सुहृर्मु-
हुः वारवारं चर्वितचर्वणं आस्वादित्वास्वादनं कुर्वन् अनुतिष्ठन् जन्तुर्जावं कथं केन
प्रकारेण न लज्जेत न लज्जां कुर्यात् । आक्षेपालंकारः ॥

न श्रमेत्यादि । श्रमान्तकसंपर्कात् श्रमान्तके सुरतकीडापर्यन्ते यः संपर्कः सस्प-
र्शः सुखानुमानः श्रमान्तकसंपर्कस्तस्मात् अन्यदपरं भवोद्भवः ससारोत्पन्नः सुखः निर्वाणः
न वर्तते । तेन सुखेन यदि चेत् सन्तो विद्वासः प्रतार्यन्ते वक्ष्यन्ते तर्हि तेषां तत्त्वज्ञता हता
तत्त्वज्ञानं नष्टमेव । जातिरलंकारः ॥

बाल्ये इत्यादि । बाल्ये शिशुत्वे विद्याग्रहणादीन् विद्याभ्यासगुणादीन् अर्थान्
कार्याणि कुर्यात् विदध्यात् । यौवने तारुण्ये कामः कामसेवा कुर्यात् विदध्यात् । स्थविरे
वृद्धत्वे धर्मः मोक्षः च कुर्यात् । इत्यपि । यथोपपदं वा यथाप्रस्तावः वा कामादीन् सेवेत
भुञ्जीत इत्यपि वचनं श्रुतेर्वेदस्य । अयं प्रत्यक्षीभूतः एकान्ततो न वर्तते । कस्मात् । आयुषः
आयुः कर्मणोऽनित्यत्वादस्थिरत्वात् । अपि च तथा च ।

ध्यानानुष्ठानसत्तात्मा युवा यो न तपस्यति ।

स जराजर्जरोऽन्येषा तपोविघ्नकर परम् ॥

तदहमेतत्स्वप्नदर्शनमशून्यपरामर्शनं कर्तुमीहे, यदि तत्रभवन्तो न मे भवन्त्युत्सर्गाणामपवादा इव प्रतिबन्धोपाया । प्रत्युपपन्नं चैतत् । पुरा हि युष्माकमेकैकश परिगणनातीतानि परिमुखेनाप्यभ्यर्धितान्यहं संपादितवान् । भवद्भिः पुनरप्येवै किमेकमपि स्वयमभ्यर्धितं न मे संपाद्यते इति । तथाप्यमी परमार्थेन प्रतिस्वप्नव्याजेन वा तपस्यायां यदि न मामनुमस्यन्ते, निरस्याप्येतानात्महितमनुष्ठास्यामि । को नु खलु विषटित चेत् स्फटिकवलयमिव मुद्यापि संपाद्यते इति । निसर्गादस्मिन्ने हि म-

ध्यानेत्यादि । यः पुमान् युवा तस्मै सन् न तपस्यति तपो न विद्मः । कथंभूतः । ध्यानानुष्ठानसत्तात्मा ध्याने चिन्तानिरोधकक्षणे अनुष्ठाने क्रियाकरणे शक्त समथ आत्मा यस्य स तथा । स पुमान् जराजर्जरो जरया भग्नशरीररूपस्य सन् अन्येषामपरतपस्विनां परं केवलं तपोविघ्नकरो भवति । अन्यस्मात् निजशुभ्रपां कारणमित्यर्थः ॥

ततस्मात् कारणात् अहमेतदिदं स्वप्नदर्शनं अशून्यपरामर्शनं सकलविचारणं कर्तुमीहे इच्छामि, यदि चेत् तत्रभवन्तो धूयं प्रतिबन्धोपाया निषेधोपाया मे मम न भवन्ति मयः । भवन्तः क इव । अपवादा इव । यथा अपवादा विशेषोक्तविधयः उत्सर्गाणां सामान्योक्तविधीनां प्रतिबन्धोपाया भवन्ति । 'उत्सर्गापवादयोरपवादो विधिर्निरुद्धान्' इति वचनात् । प्रत्युपपन्नं चैतत् प्रतिपन्नं पालितं भवतीदं भवद्भिः । पुरा पूर्वं हि यस्मात् कारणात् युष्माकं भवतां एकैकश परिगणनातीतान्यगणितानि अभ्यर्धितानि प्रार्थितानि परिमुखेनापि तत्पादितवान् । भवद्भिर्मुष्मामि पुनरप्येवैरपि सर्वैरपि स्वयमेकमभ्यर्धितं मे मम किं न संपाद्यते इति नोत्पद्यते । तथापि भवद्भिर्मम प्रार्थितं न संपाद्यते । अमी भवन्तो यदि मां तपस्यार्षी(यां) तपश्चरणे न अनुमंस्यन्ते गन्तुं तर्हि प्रतिस्वप्नव्याजेन स्वप्नप्रतिपलितविशेषणं परमार्थेन वा एतान् निरस्य निषेध्यापि आत्महितं तपोवनगमनं अनुष्ठास्यामि करिष्यामि । नु इति वितर्के प्रश्ने वा । खलु निषेधेन । विषटितं चेत् मुद्यापि निरर्थकमपि संपाद्यं कोऽहंति । अपि तु न कोऽपि संपादनं कर्तुं योग्यो भवति । किमिव । स्फटिकवलयमिव स्फटिकमभिकङ्कणमिव । यथा स्फटिकमभिवलयं स्फटितं न कोऽपि संदधाति संपादनं करोति । निसर्गात्

१ 'बलवानिति' इति स्यात्, २ नापि संपादि- इति स्यात्, ३ 'पात्रमिषेण पर-' इति स्यात्,

नसि मरुभूम्यामिव वृथा भवन्ति परजनस्य रमानयनक्रेगाः । अन्यत्र कृतनिश्चये हि चेतसि मरणोपदेश इव विकलो भवति निकटवर्तिना प्रतिकूलतया मनःसमागमनविनियोगः । स्वभावादिपूरं हि मनः शिलाशकलमिव न देवोऽपि शक्नोति पल्लवयितुम् । अभिनिवेशकर्कशे हि हृदये कुलिश इव न प्रवेश लभन्ते गुणवत्योऽपि वधूनां प्रार्थनाः । किं न ।

देवस्यापि वचः प्रायः पुंसि जाताग्रहग्रहे ।

ऊपरे वर्षवन्न स्याद्गुणकारि मनागपि ॥

इति संकल्प्य अवश्यमिह जन्मनि न मे शयनतलमारोहन्ति महिला इति

स्वभावेन अस्त्रिधे मेहरहिते मनसि चित्ते । हि निश्चयेन । परजनस्य अन्तर्लोक्य रसानयनक्रेगा वृथा भवन्ति । कस्यामिव । मरुभूम्यामिव मरुस्थले इव । यथा मरुभूमौ परहस्ते पानीय दृष्ट्वा स्वयं तृपिते सति नयनयोः क्रेगा भवन्ति, तथा तपःपिपासाया जनशृङ्गाररसदर्शननेत्रयोः सतापाय भवति । अन्यत्र प्रत्यक्षाद्यं कृतनिश्चये विहितनियमे चेतसि सति । हि निश्चयेन । निकटवर्तिना पुरुषाणां प्रतिकूलतया प्रतिलोमनया मनःसमागमनविनियोगः चित्तस्य पश्चादायनाधिकारो विफलो भवति । क. उव । मरणोपदेश इव । त्वं म्रियन् इत्युपदेशवान् यथा कोऽपि किञ्चित् कर्तुमीहते तस्य पुरुषस्य मरणोपदेशः कथं दीयते । स मरणोपदेशो दत्तोऽपि विफलो भवति । स्वभावादिपूरं निमर्गेण कर्कश मनः । हि यस्मात् । देवोऽपि आस्ता तावन्मनुष्यं पल्लवयितुं न शक्नोति उदासयितुं न समर्थो भवति । किमिव । शिलाशकलमिव पापाणखण्डं किं पल्लवान् मुञ्चति । अभिनिवेशकर्कशे अभिप्रायेण कठिने हृदये । हि निश्चयेन । वधूनां प्रार्थना याचनानि गुणवत्योऽपि गुणकारिण्योऽपि प्रवेश सक्रमणं न लभन्ते । कस्मिन्निव । कुलिशे वज्रे गुणप्रवेशो न भवति । किं च स्तोकमावेदयामि—देवस्येति । देवस्यापि वचः प्रायो जाताग्रहग्रहे उत्पन्नाग्रहपिशाचे पुंसि मनागपि गुणकारि उपकारकं न स्यात् । किञ्चित् । ऊपरे वर्षवन् धारभूमौ मेघवर्षणवत् । किं कृत्वा पूर्वं अखिलजनावसरसभामण्डपमुपागतोऽस्मि । इतीदृशं संकल्प्य इति पूर्वोक्तमर्थं मनसि कृत्वा । न केवलं इति संकल्प्य । इति च पर्यालोच्य विचार्य । इतीति किम् । अवश्यं निश्चयेन इह जन्मनि अस्मिन् भवे मे मम शयनतलं शय्या महिला स्त्रियो न आरोहन्ति नैव चढन्ति । कस्मिन् सति । निद्रादशा निद्रावस्था मयि अनुभवति सति । शङ्खेन ध्वनितं कम्बुना गर्जितम् । अहो धर्मावलोक मारदत्त महाराज । शङ्खेन केनेव ध्वनितम् । मदभिमतसाधुकारवादेनेव मदभीष्टसाधुकारवचनेनेव । कथंभूते मयि सति । प्रकाशान्धकारावृत्तिमन्थरितमनःप्रसरे प्रकाशश्च उद्योतः, अन्धकारश्च तमः, तयोरवृत्तिरावरणं तथा मन्थरितो भूतो मनःप्रसरश्चित्तप्रवृत्तिर्यस्य स तथा तस्मिन् । वैराग्योद्वेगद्वयसहिते

च पर्यालोच्य लोकालोकाचल इव प्रकाशान्धकारावृत्तिमन्परितमन प्रसरे
विद्युदामोगमहुरे नभसीव निमेषोन्मेषाकुलितनयनपर्यन्ते स्थापप्रबोधव्यति
रिक्तामपरामेष कांचिद्रसालामिष सक्कीर्णरसासराला निद्रादशामनुभवति
मयि सति अहो धर्मावलोक, मठभिमतसाधुकारवादेनेव ध्वनित शङ्खेन,
मत्प्रयजनमङ्गलरवेणेव समुच्छलितं संगीतकनिनादेन, मत्कार्यपरिच्छेदेनेव
स्फुटित पूर्वदिग्भागेन, मद्राज्याभिलाषेणेव विरलीभूत तारकनिकरेण,
मन्मनसिजविलासेनेव विच्छायितमिन्दुबिम्बेन, मद्द्वैराग्यमनसेव विकसि

इत्यर्थ । कस्मिन्निय । लोकाचल इव उदयाचल इव अस्ताचल इव च । यथा उदयाचल
अस्ताचलस्य प्रकाशापकारद्वयसहितो भवति । पुन कथंभूत मयि सति । निमेषोन्मेषाकुलि
तनयनपर्यन्ते निमेषो मुद्रणम्, उन्मेष उन्मुद्रणम्, साम्यामाकुलिता संयुक्ता नयनपर्यन्तौ
स्नेहनयो प्रान्ता यस्य स तथा तस्मिन् । कस्मिन्निय । नभसीव व्योम्नीव । कथंभूते नभसि ।
विद्युदामोगमहुरे विद्युत् आमोगेन विस्तारेण महुरे विनयनशीलं विद्युदामोगमहुरे
तस्मिन् । यथा विद्युत् मेघमध्ये प्रविशन्ती अन्धकारं करोति उन्मिपन्ती प्रकाशं करोति
तथा मम स्नेहनपर्यन्ते उन्मेषोन्मेषा संजातावित्यर्थः । निद्रादशां चमिष । स्थापप्रबो
धव्यतिरिक्तां स्थापेन प्रबोधेन व्यतिरिचाम् । सहितामित्यर्थः । पुन कथंभूतां निद्रादशाम् ।
अपरामेष अप्रामेष कंचित् अनिर्वचनीयां संकीर्णरसासरालां संमिधरसाभिरामिष
रसालामिष मज्जिमिष शिरारिणीमिष । यथा रसान्ता संकीर्णरसा मिधरसा भवन्ति । तथा
चोक्तम्—'अघाटकं मुचिरपर्युपितस्य दम खण्डस्य पोडशपलानि शितप्रमन्य । सर्पि पत्तं
मधुपत्तं मरिचद्विकृत्य क्षुण्ड्या पसार्धमपि आधपलं चतुर्णाम् ॥ खण्डे पटे मल्लनया मधुपा
णिमुया कर्पूरभूषिमुखमीकृतमाण्डसंस्था । एषा दृष्टेदरकृता सरसा रसाला यास्तादिता
मगबता मधुसूदनेन ॥' द्वादशपलं भवच्छाण — शाणे पाणितलं मुष्टिं पुण्ड्रमाडकम् ।
द्रोणं बह्वं च कमण्डो विजानीयाचतुर्गुणम् ॥' अहो धर्मावलोक संगीतकनिनादेन गीतवृ
त्त्यवादिप्रतिकेन समुच्छलितमुद्रतम् । कथंभूतेन संगीतकनिनादेन । मत्प्रयजनमङ्गलरवेणेव
मम दीक्षाग्रहणमङ्गलशब्देनेव । हे राजन्, पूर्वदिग्भागेन स्फुटितं विकसितम् । कथंभूतेन
पूर्वदिग्भागेन । मत्कार्यपरिच्छेदेनेव मम दीक्षाग्रहणनिर्धारेणेव । हे राजन्, तारक
निकरेण तारकासमूहेन विरलीभूतं तुच्छीभूत अल्पतया स्थितम् । कथंभूतेन तारकनिकरेण ।
मद्राज्याभिलाषेणेव यथा मम राज्याभिलाषो विरलीभवूष । हे राजन्, इन्दुबिम्बेन
चन्द्रमण्डलेन विच्छायित छायावहितेन संजातम् । कथंभूतेनेन्दुबिम्बेन । मन्मनसिजवि
लासेनेव यथा मम कामभागेन नि प्रमेण बभूवे । हे राजन् अरविन्दश्चन्द्रेण कमल-
समूहेन विकसितं स्फुटितम् । कथंभूतेनारविन्दश्चन्द्रेण । मद्द्वैराग्यमनसेव यथा मम

तमरविन्दवृन्देन, मद्भिषयमुखतर्पणेन विघटितं तमःपटलेन, मन्मोहपाशेनैव विगलितं संध्यारागेण, मद्भुपेव लोकलोचनगोचरतामुपगतमरुणकिरणेन, मद्भवनविन्यासैरिव पर्याकुलितं नगनिगमगोपुरसरित्प्रदेशैर्जनसमाजेन । तदन्वहमनवाप्तनिशानिद्रोऽपि वातायनविवरलब्धप्रसरेण रविणा प्रणयिनेव करस्पर्शात्प्रबोधितः । सिन्धुर इव शय्यामुत्सृज्य, उत्तानवेदिनो हि नरस्य सुखसाधि कार्यमुदके विशीर्णं चूर्णमिव न भवति यत्नशतैरपि कर्तव्यं प्रतिविधेयमित्यवधार्य, तस्याः दुष्कर्मणो महादेव्या शरीरसंगमादिव विहितौषस्यमज्जनो निर्वर्त्य च गोसर्गसमयसंभविनमुपासनविधिम्,

वैराग्य चित्तेन उल्लसितम् । हे राजन्, तमःपटलेन अन्धकारमगृहेन विघटितं विनष्टम् । कथभूतेन तमःपटलेन । मद्भिषयमुखतर्पणेन मम विषयगोल्याभिलाषेणैव । हे राजन्, संध्यारागेण विगलितं प्रातः संध्या रक्तिमानावतिष्ठति । कथभूतेन संध्यारागेण । मन्मोहपाशेनैव यथा मम मोहपाशो विगलितः । हे राजन्, अरुणकिरणेन मरुत्तमेण^(१) लोकलोचनगोचरतामुपगतम् । कथभूतेन अरुणकिरणेन । मद्भुपेव यथा मम शरीरं लोकलोचनानां गम्यत्वं प्राप्तम् । हे राजन्, जनसमाजेन च लोकसमूहेन पर्याकुलितं व्याप्तम् । किं कृत्वा । नगनिगमगोपुरसरित्प्रदेशैः पर्वतमार्गनगरद्वारनदीस्थानैः लोकसमूहेन पर्याकुलितं भावेनोक्तिरियं बभूवे । किं । मद्भवनविन्यासैरिव यथा मद्भवनविन्यासैः मम मन्दिररचनाभिः जनसमाजेन सेवकसमूहेन पर्याकुलितेन भूयते । हे राजन्, तदस्तु तदनन्तरमहमनवाप्तनिशानिद्रोऽपि सन् प्राप्तगात्रितन्त्रोऽपि सन् रविणा करस्पर्शात् किरणस्पर्शेन प्रबोधितो जागरितः । कथभूतेन रविणा । वातायनविवरलब्धप्रसरेण वातायनानां गवाक्षजालानां विवरैर्दिग्द्वैर्लब्धः प्राप्तः प्रसरः प्रवेशो येन स तथा तेन । पुनः कथभूतेन रविणा । प्रणयिनेव सुहृदेव यथा प्रणयिना पुरुषेण करस्पर्शात् पाणिस्पर्शेन सुहृत्प्रबोध्यते । किं कृत्वा पूर्वं अखिलजनावसरसभामण्डपमुपगतोऽस्मि । शय्यां शयनमुत्सृज्य । क इव । सिन्धुर इव । पुनश्च किं कृत्वा । इत्यमुना प्रकारेण अवधार्य सम्यग्विचार्य । इतीति किम् । उत्तानवेदिनो नरस्य अस्थिरस्य लोकस्य हि निश्चयेन सुखसाधि कार्यं अनायासेन कर्तव्यमपि कर्तव्यं यत्नशतैरपि प्रतियत्नसहस्रैरपि प्रतिविधेयं चिकित्सितव्यं प्रच्छन्नीकरणीयं न भवति न सजायते । तेन मया कस्याप्यग्रे न कथितमित्यर्थः । किमिव । उदके विशीर्णं स्फुटितं चूर्णं श्वेतद्रव्यमिव ताम्बूलरसमुपयोगि-चूर्णमिव । कथभूतोऽहम् । विहितौषस्यमज्जनं विहितं कृतं औषस्य प्राभातिकं मज्जनं स्नानं येन स तथोक्तः । कस्मात् । उत्प्रेक्ष्यते—तस्या महादेव्या शरीरसंगमादिव अस्पृश्यस्पर्शादिव । कथभूतायास्तस्या । दुष्कर्मणः दुराचाराया । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । निर्वर्त्य च निष्पाद्य च । क निर्वर्त्य । उपासनविधिं सेवाविधानम् । कथभूत उपासनविधिम् । गोसर्गसमयसंभविन

अपगतमोहबन्धे हि मनसि न खलु परोपनीत परिग्रहासङ्गो भवति कर्म-
परिष्वङ्गायेत्यनुध्याय गृहीतोद्गमनीयमङ्गलदुकूल , समाचर्य तपश्चर्यानुरा-
गेणेव हरिरोहणेनाङ्गरागम्, आदृत्य हितोपदेशमिव कर्णाभरणम्, 'अहो
गुणवता वर हार, खर सुरतविनोदेषु खेदितोऽसि । तदस्य प्रणयिन सर्व
क्षम्यताम्' इत्यनुनयेनेव कण्ठे गृहीत्वा मुक्ताफलभूषणानि, ईपत्प्राग्भार-
भीपरिणयोत्कण्ठयेव निधाय करे कङ्कणालकारम्, माञ्जनि मम तपस्याया
कोऽप्यन्तराय इति सिद्धक्षेपामिव शिरसि विनिवेश्य कुसुमानि, हस्तेकृत्य
चेतिर्कर्तव्यतासारमिव ताम्बूलमखिलजनावसरसभामण्डपमुपगतोऽसि ।

मिलिते यथाभागमवस्थिते च सर्वसिद्धनुजीविलोके प्रवृत्ते च पुस्तक-

योग्यम् । पुन कथंभूतोऽहम् । गृहीतोद्गमनीयमङ्गलदुकूल गृहीतं
स्वीकृतमुद्गमनीयं धौतवस्त्रयुगतं मङ्गलदुकूल येन स तथोक्त । किं कृत्वा पूर्वम् । इत्य-
मुना प्रश्नरेण अनुध्याय श्रान्तयित्वा । इतीति किम् । अपगतमोहबन्धे मनसि स्थिते हि
यस्मात्स्मरणात् परोपनीत परिग्रहासङ्गं वस्त्रादिपरिग्रहस्वीकारं कर्मपरिष्वङ्गाय कर्मव्याघाय
खलु निबध्नेन न भवति न संजायते । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं अखिलजनावसरसभामण्डप-
मुपगतोऽस्मि । हरिरोहणेन गोशीर्षचन्दनद्रवेण अङ्गरागं समाचर्य विक्षेपनं कृत्वा । कथंभूतेन
हरिरोहणेन । तपश्चर्यानुरागेणेव दीक्षाग्रहणे अकृत्रिमक्षेहेनेव । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । कर्णा-
भरणं कर्णकुण्डलद्वयमादृत्य गृहीत्वा । कथंभूतं कर्णाभरणम् । हितोपदेशमिव यथा हितो
पदेशं कर्णे क्रियते । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । मुक्ताफलभूषणानि मौक्तिकद्विहारादीनि कण्ठे
गृहीत्वा । केन । इत्यमुना प्रश्नरेण अनुनयेनेव अनुकूलेनेव । इतीति किम् । अहो हहो गुण-
वता वर गुणिनां श्रेष्ठ हे हार खरमतिशयेन सुरतविनोदेषु संभोगस्त्रीबाहुसंखेदितोऽसि ।
तत्तत्सात् स्मरणात् अस्य मङ्गलजनस्य प्रणयिनं ज्ञेयवत् सर्वं समस्तं क्षम्यतां क्षया-
क्षमाक्रियताम् । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । कङ्कणालंकारं करभूषणं करं पाणौ निधाय आरोप्य ।
किमर्थम् । उत्प्रेक्ष्यते—ईपत्प्राग्भारभीपरिणयोत्कण्ठयेव ईपत्प्राग्भारभी लक्ष्मीं स्त्री ईपत्प्रा-
ग्भारभीस्तस्या परिणयं पाणिपीडनविधिं तस्मोत्कण्ठयेव हेवाकेनेव । पुनश्च किं कृत्वा
पूर्वम् । कुसुमानि पुष्पाणि शिरसि मस्तके विनिवेश्य कृत्वा । कथंभूतानि कुसुमानि । इति स्मर-
णात् सिद्धक्षेपामिव सिद्धचक्रपुष्पमाख्यमिव । इतीति किम् । मम मे तपस्याया तपस्मरणा-
द्योऽपि कथितं अन्तरायो विघ्नो माञ्जनि मैत्राविर्भूतम् । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । ताम्बूल-
नागवल्लीवल्गुसमुच्चयं हस्तेकृत्य च पाणौ गृहीत्वा च । कथंभूतं ताम्बूलम् । इतिर्कर्तव्यता
सारमिव दीक्षाग्रहणनिर्धारमिव अखिलजनावसरसभामण्डपमुपगतोऽसि ।

सर्वस्मिन् अनुजीविलोके सेवकभूते मिलिते सति यथाभागं यथास्थानमवस्थिते अथ

वाचनके चन्द्रमतिमम्बादेवीं प्रति मूलं प्रहेतुमिच्छया यावन्मनोरथ-
सारथेः मन्त्रिणो मुखमवलोकयामि, तावत्स्वयमेव मय्येकपुत्रे परमवत्स-
लतया रात्रिकृतमन्तरं वर्षशतमिव गणयन्तीमतियातयामवयोभिराप्तपु-
रुषैरधिष्ठितामुत्सुकोत्सुकमागच्छन्तीममरसरितमिव हंसकुलपरिवृतामुत्फु-
ल्लसितसरोजवनविहारिणीमिव सरस्वतीमखिलगुणानुगतामिव मत्पितुः
कीर्तिमनेककक्षान्तरविनियुक्तविनतमहासामन्तारुणमणिमौलिमयूखोन्मुख-
राजिरञ्जितोपसंव्यानां संध्यारागोत्तरीयवसनामुदयमानचन्द्राकृतिमिवापश्य-
म्, अभिमुखमुदचलं च । उदयाचलसानुचरचन्द्रप्रतिमोदयविजृम्भितजलः

स्थितिं कृतवति सति पुस्तकवाचनके च प्रवृत्ते सति चन्द्रमतिं अम्बादेवीं मातरं
प्रति यावत् यावत्काल मूल लेख प्रहेतुमिच्छया मनोरथसारथे मनोरथसारथिनाम्ने
मन्त्रिणं मुख अह अवलोकयामि, तावत्काल स्वयमेव उत्सुकोत्सुकमुत्तालोत्ताल
यथा भवत्येव आगच्छन्तीमुपढौकमाना अपश्य अह दृष्टवानिति क्रियाकारकसबन्धं
कि कुर्वतीं अम्बादेवीम् । मयि एकपुत्रे अद्वितीयतनुजे परमवत्सलतया उत्कृष्टस्ने-
हत्वेन रात्रिकृतमन्तर वर्षशतमिव गणयन्तीं समासतसमान(?) जानन्तीम् । कथभूत
अम्बादेवीम् । आप्तपुरुषै निजमन्त्र्यादिहितपुरुषैरधिष्ठिता सहिताम् । कथभूतैराप्तपुरुषै
अतियातयामवयोभि. अतीवदृढवयोभि । उक्तं च—‘जीर्णं च परिभुक्तं च यातयाममि-
द्वयम्’ पुन कथभूताम् । हंसकुलपरिवृतां अमरसरितमिव गङ्गानदीमिव । पुन कथभूताम्
उत्फुल्लसितसरोजवनविहारिणीं विकसितोज्ज्वलकमलखण्डसंचारिणी सरस्वतीमिव । पुन
कथभूताम् । मत्पितुर्यशोर्धमहाराजस्य कीर्तिमिव । कथभूता कीर्तिम् । अखिलगुणानुगत
सर्वगुणसहिताम् । पुन कथभूताम् । अनेककक्षान्तरविनियुक्तविनतमहासामन्तारुणमणिमौ-
लिमयूखोन्मुखराजिरञ्जितोपसंव्याना अनेकेषु बहुषु कक्षान्तरेषु गृहप्रकोष्ठकेषु विनियुक्त
विनता नम्रीभूता ये महासामन्ता महान्त सेवकनृपास्तेषा अरुणमणिभिरुपलक्षिता रं
मौलयो मुकुटानि तेषा मयूखोन्मुखा किरणोन्मुखा या राजि श्रेणिस्तया रञ्जित रक्ती
कृतमुपसंव्यानमधोवस्त्र यस्या. सा तथोक्ता ताम् । पुन कथभूताम् । संध्यारागोत्तरीयव
सना संध्यारागवर्ण उत्तरीयवसन संव्यानमुपरितनवस्त्र यस्या सा ताम् । पुन. कथभू-
ताम् । उदयमानचन्द्राकृतिमिव उदय प्राप्नुवत् यश्चन्द्रस्तस्य आकृतिमिव आकारमिव । न
केवलमम्बादेवीमपश्यम्, अभिमुख समुख उदचलमह च उच्चाल । न केवलमहमुदचलम्
अपि तु त जगत्प्रसिद्ध सभामण्डप उपनीय अम्बादेवीमानाय्य महार्हासनपीठिकाया म
हासनपीठे उपावीविश उपवेशितवानहम् । न केवलमुपावीविशम्, अह चोपविष्टवान् । कथ
भूतोऽहम् । सिन्धुरिव समुद्र इव । कथभूतः सिन्धु । उदयाचलसानुचरचन्द्रप्रतिमोदयवि-
जृम्भितजल, उदयाचलस्य सानौ शिखरे चरन्ती या चन्द्रप्रतिमा सा उदयाचलसानुचरी

सकलौघ मित्रुरिव पुनस्तत्परजनमकरोत्तमार्गमाणोऽपमकुसुममौरमासक्त-
भुक्तायमिषोपमाह

पाताम्पू स उवङ्गपालो दिव स देवाधिपतिर्यथा च ।

मञ्जीवनेनापि तथा रामेनामापद्रुतार यमुषां प्रशाधि ॥

इति विदितातीर्थादोधारः शिर समाम्राणपरिकल्पितपातफलाचिनोपचार
चार सुसज्जनसकथाभिर्मुहुर्मुहुर्माम्नायतीर्णपितृहन्तावत्स्म्यन पुर
परितरसमृतमरीचिमूर्त्यनुगतमदात्येक इव त समामण्डपमुपनीय महार्हा
मनपीठिकायामुपासीविग्रम्, उपाविश च तदादेशाविजासने । प्रपृष्टासु च

गा स्वाग चन्द्रप्रतिमा चन्द्रकनुष्मत्ता उदयन विनृम्भितानि प्रयत्नानि जतानि पानीयानि
यस्य विधा ग उदयावतगानुवर्त्तन्प्रतिमादयस्त्रिभिन्नत्रय । पुन कथंभूत । गच्छ
तत्र गमतावह । पुन कथंभूताऽहम् । पुन पुनरपि तत्परजनमकरोत्यावमाणातंग
कुसुमभारनागच्छ हार्वाद्यातमाह तस्या भव्यान्ना परजनगतानां पादपुनभवानां
च शिरसि उग्रायमानानि उग्ररजसा निरस्त्रियमानानि उल्लङ्घयुमुमानि मुकुटपुष्पा
नि तथा गारभ मुगधरादां आगच्छ स्मरग भूक्ता भ्रमरा यत्र उत्तमाह तत्परजन
मकरोत्यावमाणातंगकुसुमभारनागच्छ हार्वाद्यातमाह सारणे भार्यान्तं मीष्टं उत्तमाह मन्त्रं
यन ग तथाह । पुन कथंभूताऽहम् । इत्यमुना प्रसारेण विनिमासीवादेशा विहित
कृत भार्यात्वाज्ञागे यस्य ग तथा । इतिरिति ।

पाताम्येत्यादि । दे पुन त्वं मञ्जीवनेनापि ममायुषाणि त्वं भवान् एनां यमुषां
तथा तद्वन् आवन्त्रमात्मागच्छ यापन् तावत्प्रशाधि प्रतिपादय यथा स जगत्प्रसिद्धो भुज
त्रपात् शयनाग पाताम्पूतं पातार्द्रं प्रशामि प्रतिपातयति । यापन् ग दयाधिपतिर्द
धेन्द्रा यथा त्विं गमे प्रशामि । उपमार्द्रसर ॥

पुन कथंभूताऽहम् । शिरगमाम्राणपरिकल्पितपातफलाचिनोपचार शिरसा
मन्त्रकस्य गमाम्राणन गन्धापादानन परिकल्पिता रचिता पातफलोचितो वाक्त्रयम्भा
योग्य उपचारा व्यपहारो यस्य स तथोक्त । अस्यादेवी किं कुर्यतीम् । सुगन्धायनसंय
धाभि सुस्निद्राकथाभिमुहुमुहुर्पारंपारं मां आलापयन्तीं मिथा भाषयन्तीम् । अहं कथं
भूत । अर्पितहन्तावत्स्म्यन अर्पितं दत्तं हन्तावत्स्म्यन यन सोऽपितहन्तावत्स्म्यन । अहं
किं कुर्यन् । पुर परितरन् अग्रे अग्रे गच्छन् । पुन कथंभूतोऽहम् । अमृतमरीचि
मूलानुगतमदात्येक इव चन्द्रमूलानुगत चन्द्रोद्घोत इव । अहं किं कृतवान् । तदा
देशान् मानुर्निश्चान् निजासन विहासन उपाविश च उपविष्टवानहं च । प्रपृष्टासु च

तासु तासु किंवदन्तीषु वाचकः समागमरूपनिरूपणप्रस्तावायातमि-
दमध्यगीष्ट ।

जरैव धन्या वनिताजनानां यस्याः समालिङ्गनभाजि पुंसि ।

अन्याङ्गनावीक्षणविभ्रमाणां न जातु जायेन समागमश्रीः ॥

ततश्च ।

यावज्जरा जरयते न शरीरशक्तिं

यावत्तमश्च न तनोति हृषीकवर्गं ।

तावत्त्वमाचर विचार्य तदत्र किञ्चि-

जन्माङ्कुरः पुनरयं रमते न यत्र ॥

त्वं मन्दिरद्रविणदारतनूद्गहाद्यै-

स्तृष्णातमोभिरनुबन्धिभिरस्तबुद्धिः ।

क्लिश्नास्यहर्निशमिमं न तु चित्त वेतिसि

दण्डं यमस्य निपतन्तमकाण्ड एव ॥

संजातासु च तासु तासु जगत्प्रमिद्धासु किंवदन्तीषु लोकर्यानां वाचकः समागमरूप-
निरूपणप्रस्तावायात भवस्वभावकयनावयवोपट्टाकित उद वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षित
प्रकार सुभाषित अध्यगीष्ट अध्यष्ट अधीतवान् । पठितवानिति यावत् । उद किमिति
चेत्, इत्याह—

जरैवेत्यादि । हे राजन्, वनिताजनानां स्त्रीजनानां मध्ये जरैव वृद्धावस्थैव धन्या
पुण्यवती वर्तते । यस्या जराया समालिङ्गनभाजि आलेपयति पुंसि पुरुषे अन्याङ्गनावीक्ष-
णविभ्रमाणा अपरवनिताविलोकनशोभाना समागमश्रीरागमनलक्ष्मीर्जातु कदाचित् न
जायेत नोत्पद्येत । अप्रस्तुतप्रशंसालकार ॥

ततश्च तस्मात् कारणात् । यावदित्यादि । हे आत्मन्, यावत्काल जरा वार्धक्य
शरीरशक्ति वपु सामर्थ्यं न जरयते न हापयते । च पुनर्न यावत्काल हृषीकवर्गे इन्द्रियस-
मूहे तमोऽन्धकार न तनोति न विस्तारयति । तावत्काल त्व भवान् तात्किञ्चिदत्रास्मिन् सव-
त्सरे विचार्य पर्यालोच्य आचर आचरण कुरु । तत्किम् । यत्र यस्मिन् कर्मणि अय प्रत्य-
क्षीभूतो जन्माङ्कुर संसारप्रादुर्भावः पुनर्भूयोऽपि न रमते न क्रीडति । रूपकालकार ॥

त्वमित्यादि । हे चित्त हे आत्मन्, त्व भवत् मन्दिरद्रविणदारतनूद्गहाद्यै-
धनकलत्रपुत्रप्रभृतिभिस्तृष्णातमोभि काङ्क्षान्धकारैः अस्तबुद्धिर्नष्टबुद्धि सन् अहर्निश
निरन्तर क्लिश्नासि क्लेशवद्भवसि । कथंभूतैस्तृष्णातमोभिः । अनुबन्धिभिः दोषोत्पादकैः ।

राजा—(स्वगतम् ।) साधु मो वाचक, साधु । यत् , कथमिव त्वमद्य मञ्चेत् प्रविष्ट इव द्रूपे । पुनरपि वाचको मामतीव संसारसुखासनायासु कथासु दत्तावधानमुपलक्ष्य

को नाम न जगति जन कुशलै स्वस्य क्रियेत वशवर्ती ।

स्त्रीषु खलेष्विव विधिरपि मूढ खलु वश्यतोपाये ॥

इतीदं च । राजा—(सविम्वय । स्वगतम् ।) अहो रात्रिप्रवृत्तवृत्तान्तवेदिन इवास्माद्य सरस्वती प्रेरयति वचांसि । बाढमानन्दितश्चाहमनेन । न च स्वामिप्रसाद सेवकेषु प्रसिद्धश्चिन्तामणिरिव किमपि फलमसपाद्य विश्राम्यतीति । (प्रश्नशम् ।) अहो वसुवर्ष, चितीर्थसामस्यै सुभाषितवर्षाय पारितोषि-

पापाधवजनकरित्यर्थः ।

हे भित्त, त्वं भवत् अकण्ठ एव अप्रस्ताव एव निपतन्त आगच्छन्तं यमस्यान्तकस्य दण्डं इमं प्रत्यक्षीभूतं मरणलक्षणे न तु वेत्ति नैव जानासि । रूपकलक्षणेऽयम् ॥

राजा स्वगत आगतं निजचेतसि चिन्तयति—मो वाचक, साधु साधूकम् । यतो यस्मात् क्षरणात् अद्य अस्मिन्नहनि मञ्चेतसि प्रविष्ट इव मे मनसि प्रवेशं कृतं त्वमिव त्वं भवान् कथमिव केन प्रक्षरेण द्रूपे व्यक्तं वचसि । पुनरपि भूयोऽपि वाचक मां अतीव अतिशयेन संसारसुखासनापासु संसारसुखरहितासु कथासु वार्तासु दत्तावधान उपलक्ष्य दृष्ट्वा इतीदं इदमेतत् सुभाषितं च पुनरप्यगीष्ट । इदं किम् ।

को नामेत्यादि । कुशलैर्विद्वद्भिः विचक्षणपुद्गलैः जगति संसारे । नामेति संभाषनायाम् । को जन पुरुष स्वस्यात्मनो वशवर्ती आत्माधीनो न क्रियेत न विधीयते । अपि तु सर्वोऽपि जन कुशलै स्वस्य वशवर्ती क्रियेत इत्यर्थः । स्त्रीषु वश्यतोपाये वशीकरणोपाये खलु निश्चयेन विधिरपि मूढो वशीकर्तुं न जानाति । स्त्रीषु केष्विव । खलेष्विव पिशुनेष्विव । यथा पिशुनवशीकरणे विधिरपि मूढ इत्यर्थः । रूपकरोपमालंकारः ॥

राजा धीमशोधरमहाराज सविस्मय साधर्यं सन् स्वगतमात्मगतं चिन्तयति—किं चिन्तयतीति चेत् अहो आश्चर्यम् । अद्यास्मिन्नहनि अस्य वाचकस्य सरस्वती वाग्देयता वचांसि वचनानि प्रेरयति नियोजयति । कथंभूतस्यास्य । रात्रिप्रवृत्तवृत्तान्तवेदिन इव अद्य रात्रौ संजातप्रषट्कज्ञापकस्येव । बाढमानन्दितश्चाहमनेन अनेन वाचकेन अहं बाढम् । तिशयेन आनन्दितश्च । सेवकेषु प्रसिद्धं सिद्धिं गतं स्वामिप्रसादं किमपि किञ्चित् फलं छत्रम अर्चपाद्य अनुत्पाद्य न च विश्राम्यतीति नोपशमं यातीति । स्वामिप्रसादं क इव प्रसिद्धं । चिन्तामणिरिव यथा चिन्तामणिं प्राप्तं सन् फलेन संपाद्य न विश्राम्यति । इति इदं विचिन्त्य राजा प्रक्षरं व्यक्तमुक्तवान् । किं उक्तवान् । अहो वसुवर्ष हे

कम् । वसुवर्षः—यथाज्ञापयति देव इति । तथा कृतवति वसुवर्षं माता—
 (खगतम् ।) अहो, कुतोऽद्य मे पुत्रस्य भवभोगनिर्भर्त्सनपरासु कामिनीजनसं-
 भावनभङ्गुरारम्भनिर्भरासु च गोष्ठीष्विदं परं मनः । किं नु खलु न महादेवीगेहं
 गतस्यास्य किमपि वैराग्यकारणमभूत् । ममानिच्छन्त्या एव हि पुत्रेणैयं महति
 स्वातन्त्र्ये स्थापिता । अतिप्रसक्तं च स्त्रीषु स्वातन्त्र्यं करपत्रमिव पत्युर्नाविदार्य
 हृदयं विरमति । कथितं च मे खाद्योपायनविनियुक्त्या रसायनसिद्धिर्माहा-
 नसिकस्य सुतया प्रियंवदया यथा—अम्बादेवि, तव सुभायाः प्रणयपर
 इव दृश्यते तस्मिन्कुञ्जे दृष्टिविनिपातः ।' (प्रकाशम् ।) वत्स, कथमिव ल-
 क्ष्मीविलासहंसाभिनवसमागमसरस्यपि वयसि चतुर्थपुरुषार्थप्रार्थनोत्थासु क-
 थासु गततृष्णमपि सतृष्णमिवाद्य ते प्रतिभाति चेतः । वदनच्छायाप्यन्यथैव

भाण्डागारिक, अस्मै सुभाषितवर्षाय वाचकाय पारितोषिक हर्षदानं प्रीतिर्यता त्वया
 दीयताम् । वसुवर्षो भाण्डागारिको ब्रूते—यथा आज्ञापयति देव उति । वसुवर्षं तथा
 कृतवति पारितोषिकं दत्तवति इति माता खगतं चिन्तयति चन्द्रमनीं चेतमिं विचारयति
 —अहो आश्चर्यं । अद्य अस्मिन् अहनि मे मम पुत्रस्य भवभोगनिर्भर्त्सनपरासु सगारभो-
 गतिरस्करणतत्परासु कामिनीजनसंभावनभङ्गुरारम्भनिर्भरासु च स्त्रीजनानुमूलनस्वयविन-
 शनशीलारम्भगाटासु च गोष्ठीषु वार्तासु इदं परमुत्कृष्टं मनश्चित्तं कुतः सज्जातमिति । नु
 इति वितर्के । महादेवीगेहं गतस्य अस्य मम पुत्रस्य किमपि किञ्चिद्वैराग्यकारणं विराग-
 त्वहेतुः किं खलु नाभूत् वभूव । मम मे अनिच्छन्त्या एव अनभिलसन्त्या एव हि यस्मान्
 पुत्रेण यशोधरेण इयममृतमतिर्महतिं गुरुणि स्वातन्त्र्ये स्वार्थान्तरे स्थापिता भूता । अतिप्र-
 सक्तं अतिप्रसङ्गमागतं स्त्रीषु वनितासु स्वातन्त्र्यं स्वार्थान्तरे पत्युः भर्तुः हृदयं जीवस्थान-
 मविदार्य अच्छित्वा न विरमति न विश्राम्यति । किमिव । करपत्रमिव ककचमिव यथा
 करपत्रं अविदार्यं न विश्राम्यति । कथितं च निरूपितं च मे मम खाद्योपायनविनियुक्त्या
 खाद्यस्य मोदकादेरुपायने प्राभूतं विनियुक्त्या अधिकारवत्त्वा रसायनसिद्धिर्नामो माहानसि-
 कस्य रसवतीपाकस्य सुतया पुत्र्या प्रियंवदया नाम्ना । किं कथितम् । यथा हे अम्बादेवि,
 तव सुभाया तव पुत्रवध्वाः प्रणयपर इव दृश्यते । को दृश्यते । तस्मिन् प्रसिद्धे कुञ्जे अष्ट-
 वङ्कनान्नि लेसिकापसटे निकृष्टहस्तिपके दृष्टिविनिपातो अवलोकनमिति प्रकाशमम्बादेवी
 व्यक्तमुवाच । अम्बादेवी किमुवाचेत्याह—हे वत्स पुत्र, लक्ष्मीविलासहंसाभिनवसमागमसर-
 सि लक्ष्मीविलासो लक्ष्मीभोग एव हसस्तस्य अभिनवसमागमे सरसि सरोवरप्रायेऽपि वयमि-
 थौवने चतुर्थपुरुषार्थं मोक्षस्य प्रार्थने आकाङ्क्षणे उत्था उत्थानं यासु तास्तथोक्तासु ईद-
 मिवधासु कथासु वार्तासु गततृष्णमपि अभिलाषरहितमपि ते तव चेतो मनोऽद्य इदानीं
 सतृष्णमिव सतृष्णं कथमिव प्रतिभाति प्रतिभासते मम चमत्कारयति । हे वत्स, ते तव

ते दृश्यते । वपुरपि मलिन कमलमिवातीव ते विच्छायम् । श्वासा अपि होमधूमोद्गमा इव तवाधरदल मलिनयन्तो दीर्घतरमायच्छन्ते । लोचने अपि सान्द्रनिद्रोद्रेकदुर्दिने क्षत्रुकुलमिव ते मन्दस्पन्दे । मदारम्मे सामज इव मुहुर्मुहुरायासमायासि जृम्भितेषु । कर्मणि विनियुक्तसुरग इव न स्थिरसिष्ठिष्ठसि चासने । राजा—(स्वगतम् ।) अहो, प्रारम्मे दैवस्य महती खलु कार्यघटनासु तत्परता, मातुश्च मयि संप्रश्लेषु । (प्रक्षयम् ।) अम्ब, विज्ञापयामि स्वोपपन्नपथमुत्थितं कथयामास । मातापि निशम्यैनम्

यातु द्विपक्षमद समीक्षितु प्रतीक्ष्यलक्ष्मीस्त्वमिहोदिताच्चिरम् ।

महीं च रक्षाकरवारिमेष्वलां सम स्नुषानसृजनेन रक्षतात् ॥

भवत बदनच्छाया मुखप्रभापि अन्यथैवापरसदृशी दृश्यते विज्ञेय्यते । हे वत्स, ते तव वपुरपि । हे वत्स, तव

भवत श्वासा अपि अधरदल दन्तच्छर्दं मलिनयन्तो म्लानि मयन्तो दीर्घतरं आयत सरमायच्छन्ते निगच्छन्ति । श्वासा क इव । होमधूमोद्गमा इव होमसंयधिपया यान्तरप्रावृत्ता इव । हे वत्स, ते तव लोचने अपि सान्द्रनिद्रोद्रेकदुर्दिने इव बहुलनिद्राधि क्येन दुर्दिने छन्दे मन्दस्पन्दे मन्दलोचने वर्तते । किमिव । क्षत्रुकुलमिव यथा तव क्षत्रुकुलं मन्दस्पन्द अल्पव्यापारं वर्तते । हे वत्स मुहुर्मुहु वारं वारं जृम्भितेषु मुखविनामेषु आयासं कष्टं आयासि आगच्छसि । क इव । मदारम्मे मदागमने सामज इव यथा सामजो गज जृम्भितेषु आयासमागच्छति । हे वत्स कर्मणि गमनादिक्रियायां विनियुक्तोऽधिष्ठित आसने सिंहासने स्थिरो निश्चलो न तिष्ठति । क इव । सुरग इव अश्वर इव यथा कर्मणि विनियुक्तसुरग आसने स्थिरो न भवति । राजा यशोधर स्वगतं आत्मगतं चिन्तयति । किं चिन्तयति इति चेत्—अहो आश्वासम् । प्रारम्मे कार्यघटनासु कार्यकरणेषु दैवस्य कर्मण खलु निश्चयेन महती गुरुतरा तत्परता एव प्रता वर्तते । मातुर्जनन्याश्च मयि विषये संप्रश्लेषु निरूपणासु महती तत्परता वर्तते । राजा प्रक्षयं व्यक्तमुवाच—अम्ब हे मात विज्ञापयामि स्वोपपन्नपथं स्वकल्पितमार्गं उत्थितं स्वप्रोपलब्धं कथयामास कथितवान् । माता चन्द्रमती रणन्तं एनं उत्थितं स्वाम् निशम्य धुला मां इत्येवममुना प्रक्षरेण अब्रूवन्तु बोधयामास बोधितवती । माता किं कुर्वती । समन्तात् सर्वतः प्रक्षयिष्यन् रक्षार्थं निष्वननकपिश्च विकिरन्ती विविध क्षरन्ती । कथं यथा भवत्येवम् । समयं भयसहितं यथा भवत्येवम् । पुनश्च कथं यथा भवत्येवम् । सोद्वेगद्वयं सकम्पद्वयं यथा भवत्येवम् । पुनश्च कथं यथा भवत्येवम् । सानुकम्पोदयं च कारुण्योदयसहितं यथा भवत्येवम् । इत्येवं कथमिति चेत्—

यात्स्वित्यादि । हे पुत्र अद एतद् स्वप्नदर्शनं द्विपक्षं क्षत्रपञ्च समीक्षितुमय

इति सभयं सोद्वेगहृदयं सानुकम्पोदयं च समन्ताद्भयविप्रुयो विकिरन्ती
 मामेवमबूबुधत्—पुत्र, सर्वशास्त्रेषु बुधसङ्गविदग्धोऽपि कथं त्वमद्या-
 चारान्ध इवावभाससे । को हि नाम सचेतनः स्वप्नेषु भक्तमुपलभ्य गोणिः
 प्रसारयति । यदि च नियमेन सत्फला भवन्ति स्वप्नास्तर्हि हतमेतदार्थ-
 कस्य त्रियामायां मोदकमन्दमठिकावलोकनादामन्त्रितमहीपतेरुपाख्यानम् ।
 प्राणिनो ह्यनिलानलपीनसान्तरिताः स्वप्नावस्थायामर्थजातं भूतपूर्वमभूत-
 पूर्वं वा निरीक्षन्ते । कथितवती चाधुनैव मे पथि सहागच्छन्तीयं तव धात्री-
 दुहिता वसन्तिका, यथा—आर्याणि, प्रभातशेषाया निशि स्वप्ने किलाहं
 यवागूरिव संवृत्तास्मि । भुक्ता च मन्मातुः श्राद्धामन्त्रितैर्भूदेवैरिति ।

लोकितु यातु गच्छतु । अयं स्वप्नः शत्रुपक्षे पतलित्वर्यं । त्वं भवान् इह अस्मिन् भ्रमण्डले
 चिर दीर्घकालमुद्रितादुदय गच्छोदय प्राप्नुहि । कथं भूतस्त्वम् । प्रतीक्ष्यलक्ष्मीं पृज्यलक्ष्मीं क-
 सन् । रत्नाकरवारिमेखला समुद्रजलमर्यादा महीं च रक्षतात् प्रतिपालय । कथम् । सम सार्वम् ।
 केन समम् । स्तुपानमृजनेन स्तुपा च वधू । 'स्तुपा जनवधू' इति वचनात् । नप्ता च पुत्रस्य
 पुत्र । स्तुपानसारौ च तयोर्जनो वर्गस्तेन स्तुपानमृजनेन । समुच्चयालङ्कारः ॥

हे पुत्र, सर्वशास्त्रेषु बुधसङ्गविदग्धोऽपि विचक्षणोऽपि सन् कथं केन प्रकारेण
 त्वं भवान् अद्य इदानीं आचारान्ध इव मूर्ख इव क्रियामूढ इव अवभाससे चमत्क-
 रोषि । नामेति सभावनायाम् । कः पुमान् सचेतनो विचक्षणो हि निश्चयेन स्वप्नेषु भक्त
 व्रीहीन् उपलभ्य प्राप्य गोणिं प्रसारयति नटप्रसेवकं धरति । यदि च यदि चेत् नियमेन
 स्वप्नाः सत्फला सत्यफला भवन्ति तर्हि एतज्जगत्प्रसिद्ध आर्यकस्य आचार्यकस्य आचार्यस्य
 उपाख्यानं दृष्टान्तकथां हतं नष्टं आगतं वा । कथं भूतस्य आर्यकस्य । त्रियामायां रात्रौ
 मोदकमन्दमठिकावलोकनात् मोदकभूतच्छात्रशालादर्शनात् आमन्त्रितमहीपतेः सपरिवार-
 निमन्त्रितनृपस्य । हि यस्मात् कारणात् प्राणिनः अनिलानलपीनसान्तरिता वातपित्त-
 कफसहिता स्वप्नावस्थायां स्वप्नावसरे अर्थजातं वस्तुसमूहं भूतपूर्वं वा पूर्वसजातं वा
 अभूतपूर्वं वा निरीक्षन्ते अवलोकयन्ति । कथितवती च निरूपितवती च अधुनैव
 इदानीमेव पथि मार्गे मे मम सहागच्छन्ती सममायान्ती इयमेषा तव धात्रीदुहिता
 भवत उपमातुः पुत्री वसन्तिकानामधेया, यथा—हे आर्याणि हे स्वामिनि, प्रभात-
 शेषाया निशि पश्चिमरात्रिप्रान्ते । किलेति निश्चयेन । अहं स्वप्ने यवागूरिव उष्णिकेव
 क्षिप्रघटीव श्राणेषु संवृत्तास्मि सजातास्मि । मन्मातुः श्राद्धामन्त्रितैर्मजनन्या श्राद्धकरणे
 निमन्त्रितैराहूतैर्भूदेवैर्ब्राह्मणैर्भुक्ता चेति बुभुजे ॥

अपि च ।

निष्कण्टकं राज्यमिदं प्रवृद्धमिमे निदेशावहिताश्च भूपा ।
 दिक्षो वक्षेतास्तव कामितानि यच्छन्ति चिन्तामणिभिः समाना ॥
 अमूनि पूर्वैर्भवतार्जितानि त्यागाय भोगाय वसूनि सन्ति ।
 इच्छाविधेयश्च विलासिनीनामयः गणस्तेऽप्सरसाः सदृशः ॥
 निष्कारणं सर्वमिदं विहाय त्वं केन कामेन तपो हि कुर्या ।
 स्वर्गापवर्गार्थमिदं न सम्यग्दृष्टाददृष्टं खलु किं गरीय ॥
 अथान्नया कोऽपि न वर्तते ते तत्रोत्सृज क्रोधविषं न दोष ।
 मयेन किं मन्दविसर्पिणीनां कन्यां त्यजन्कोऽपि निरीक्षितोऽस्ति ॥
 तु स्वप्नश्चैव तव चेदथास्ति सत्त्वैः समस्तैः कुलदेवतायै ।
 कृत्वा बलिं शान्तिकपौष्टिकार्थं पश्चात्प्रतिस्वप्नविधिं विधेहि ॥

अपि च तथा च । निष्कण्टकमिति । हे पुत्र, निष्कण्टकं क्षुद्रशत्रुरहितं इदं
 एतत् राज्यं प्रवृद्धं वर्द्धि गतम् । इमे भूपा शान्तवर्गा निदेशावहिताश्च तवाज्ञावर्तिनः
 सावधाना वर्तन्ते । एता इमा दश दिशास्तव भवतः कामितानि वाञ्छितानि यच्छन्ति
 ददति । कथंभूता विषा । चिन्तामणिभिः समाना समा ॥

अमूनीति । अमूनि एतानि पूर्वैर्यशोवपुयशोर्धान्तैर्भवतार्जितानि त्यागाय भो-
 गाय अनुभवनाय वसूनि सन्ति । अयं एष विद्यासिनीनां कामिनीनां गणः समूहस्ते
 तव इच्छाविधेयश्च इच्छानुसारी वर्तते । विधेयो विमयप्राप्ति इति वचनात् । कथंभूतो
 विद्यासिनीनां गणः । अप्सरसां सदृशः रम्भातिस्तोतमामेनकोर्षशीनां सदृशः ॥

निष्कारणमिति । इदं सर्वं पूर्वोक्तं निष्कारणं निष्प्रयोजनं विहाय परिहृत्य त्वं
 भवान् केन कामेन केनाभिप्रायेण तपस्तपस्वरणं हि निश्चयेन कुर्या विदम्ना । इदं
 तपः स्वर्गापवर्गार्थं स्वर्गलोकाभिलाषनिमित्तं सम्यग् वर्तते । हे पुत्र दृष्ट्वा प्रत्यक्षं फलं
 अदृष्टमप्रत्यक्षं खलु निश्चयेन किं गरीय किं गुह्यतरं वर्तते । अपि तु न वर्तत
 इत्यर्थः । इत्यत्रयेण समुच्चयार्थेन आक्षेपश्च ॥

अथेत्यादि । अथ चेत् हे राजन् कोऽपि कश्चित् पुमान् ते तव आज्ञया आदेशेन
 सह न वर्तते नास्ति तत्र तस्मिन् पुरुषे क्रोधविषं क्रोधास्त्रादिकं उत्सृज मुञ्च । तत्र क्रोध-
 विपोत्सर्जने कोऽपि दोषो नास्ति । हे राजन्, मन्दविसर्पिणीनां भूषणां मयेन भीत्या
 कोऽपि कन्यां शीतनिवारणं यत्नं त्यजन् परिहरन् किं निरीक्षितोऽस्ति । अपि तु न
 दृष्टोऽस्ति । दृष्टान्ताक्षेपालक्षरः ॥

तुःस्वप्नेत्यादि । हे पुत्र, अथ चेत् तव भवतः दुःस्वप्नश्चैव दुःस्वप्नप्रभवमस्ति

न चेदं मनागपिकमलौकिकं वा । तथा हि—

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।

अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥

एष्वर्थेषु पशून्हिंसन्वेदवेदार्थविद्विजः ।

आत्मानं च पशूँश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥

तथा वेदेऽप्यात्मश्रेयोर्थमशेषविघ्नोपशमनार्थं च राजसूयपुण्डरीकाश्वमेधगो-
सववाजपेयादिषु वर्षिकामेष्टिकारीरित्यादिषु च यज्ञेषु प्रवृत्तोऽयं प्राणि-
वधः स च वधो न भवति ।

तर्हि समस्तै सत्त्वै सर्वप्राणिवर्गैः कुलदेवतायै वलिं कृत्वा पश्चात् प्रतिस्वप्नविधिं दृष्ट-
स्वप्नशमनविधानं विधेहि त्वं कुरु । किमर्थम् । शान्तिकपौष्टिकार्थं शान्तौ भव नियुक्तं वा
यत् कर्म तत् शान्तिकम्, पुष्टौ शरीरादिपुष्टिनिमित्तं भव नियुक्तं वा यत्कर्म तत्पौष्टिकम्,
शान्तिकपौष्टिके तयोरर्थं प्रयोजनं यस्मिन् प्रतिस्वप्नविधिर्विधानकर्मणि तत् शान्तिकपौ-
ष्टिकार्थम् । जातिमात्रालंकारः ॥

न च नैव इदं कुलदेवतायै सत्त्वैर्वलिविधानकरणं मनागपिकं मनागभव मनागपिकं
कदाचित्कं न वर्तते वा अथवालौकिकं न वर्तते लोको नाम प्रसिद्धं न वर्तते । तथा हि ।
तदेव निरूपयति—मधुपर्के इत्यादि । मनुर्मनुनामा ऋषिरितीदृशमब्रवीज्जगाद । इतीति
किम् । पशवस्तिर्यश्च. अत्रैव एषु स्थानेषु हिंस्या हिंसनीयाः । अन्यत्र स्वादपोषणाद्यर्थं न
हिंसनीया इत्यर्थः । अत्र कुत्र । मधुपर्के ब्राह्मणस्य गृहे ब्राह्मणो यदि प्राधूर्णकं आयाति
तदा तस्य पादौ प्रक्षाल्य दधिमधुघृतं पादौ गृहीत्वा परिसुच्यते, महोक्ष महाज वा मार-
यित्वा सर्वब्राह्मणो भोज्यते, चन्दनेन पुष्पमालया च पूज्यते इति मधुपर्के । यज्ञे यागकर्मणि ।
पितृदैवतकर्मणि पितृकर्मणि श्राद्धकर्मणि, दैवतकर्मणि रुद्रादिपूजनविधाने । जातिः ॥

एष्वित्यादि । एषु पूर्वोक्तेषु चतुर्षु अर्थेषु कार्येषु पश्चात् तिरश्चो हिंसन् मारयन्
द्विजो ब्राह्मण आत्मानं निजप्राणिं पशून् चैव तिरश्च चैव उत्तमां गतिं गमयति ऊर्ध्वा-
न्तरिक्षं प्रापयति । कथंभूतो द्विजः । वेद वेदपाठ वेदार्थं च वेदवाच्यं वेत्तीति वेदवेदा-
र्थवित् । समुच्चयालंकारः ॥

तथा तेनैव मनुवचनस्मृतिशास्त्रप्रकारेण वेदेऽपि वेदशास्त्रेऽपि आत्मश्रेयोर्थं आत्म-
पुण्यार्थं अशेषविघ्नोपशमनार्थं च सर्वविघ्नविनाशनार्थं च अयं प्राणिवधः यज्ञेषु प्रवृत्त
प्रवृत्तिं गतः । केषु यज्ञेषु । राजसूयपुण्डरीकाश्वमेधगोसववाजपेयादिषु राजसूयं च यत्र
राजा हूयते, पुण्डरीकश्च यत्र हस्ती हूयते, अश्वमेधश्च यत्र तुरङ्गमो हूयते, गोसवश्च यत्र
गौर्ब्राह्मणो हूयते, वाजपेयं च वाजं अन्नं पेयं प्रायेण ब्राह्मणादिभोजनं पशुहोमश्च यत्र
तद्वाजपेयम्, आदिशब्दात् अन्येऽपि यज्ञप्रकाराः सन्ति तेषु तथोक्तेषु । न केवलमेतेषु

यत ।

यज्ञार्थं पशवः सृष्टा स्वयमेव स्वयंभुवा ।

यज्ञो हि भूत्यै सर्वेषां तस्माद्यज्ञे यधोऽवधः ॥

इति । राजा—(कर्णो पिपाय नि श्वस्य च ।) किं नु खलु न करोति वेदि-
नामय मोहबन्धः, तस्य प्रसवभूमिरज्ञानसबन्धश्चेति, कर्कशोदकवितर्क-
कर्कसपातस्तिमितचेता क्षणमात्रमिति कर्तव्यताविमूढमनश्चोता इव भूत्वे
वमवादीत्—प्रसीदाम्य । वदामि किञ्चिदहम्, यदि तत्र भवती मयि
दुष्पुत्रापवादपरागं न विकिरति । माता—पुत्र, मैव मयि शङ्किष्ठा ।
प्रतिष्ठस्य न्यायनिष्ठुरतया गोष्ठीसौष्ठवेपु । न खलु केवलमहं प्रसवधर्मिणी,
किं तु भवत्पितुः प्रसादात्सकलव्यवहारवेदिनी च । यद्येव युक्त एव पूर्वपक्षः ।

यज्ञेषु प्राणिवधः प्रवृत्तः । वर्षिष्मन्मृष्टिश्चरिस्त्रिस्तपि च वर्षिष्मन्मृष्टिर्गण्यश्चेत्, चरि च
अप्रसूता गौयत्र हूयते इत्यादिपु च यज्ञेषु स च यधः प्राणिवधो न भवति ॥

यतः क्षरणात् । यज्ञार्थं पशवः सृष्टा इत्यादि स्वयमेवात्मना स्वयंभुवा व्रजणा । यज्ञो
यागो हि निश्चयेन भूत्यै ऐश्वर्याय सर्वेषां मानवक्षत्रार्थयजमानादीनाम् । तस्मात् क्षरणात्
यज्ञे यागे यधः प्राणिहिंसा अवधः इति ॥

राजा यज्ञोपरः कर्णो पिपाय मुद्रयित्वा नि श्वस्य च निश्वासान् गृहीत्वा इवमवादीजगात् ।
इह किम् । वेदिनां प्राणिनां मयं मोहबन्धः किं नु खलु न करोति । अपि तु सबपापमुत्पादयति ।
तस्य मोहबन्धस्य प्रसवभूमिरुत्पत्तिस्थानं अज्ञानसबन्धश्च किं न करोतीति । कथंभूतो राजा ।
कर्कशोदकवितर्ककर्कसपातस्तिमितचेता कर्कशो निर्दयो योऽसावुदक उत्तरफलं तस्य वि-
तर्कं विचारणं स एव कर्कसपातः पापापपतनं तेन स्तिमितनिर्व्यापारं विचारपरं चेतो मनो
यस्य स तथोक्तः । राजा किं कृत्वा अवादीत् । क्षणमात्रं अल्पकालं इतिकतन्यताविमूढमन-
श्चोता इव भूत्वा इतिकर्तव्यता कार्यनिर्धारस्तत्र विमूढं परिज्ञानरहितं मनश्चोतं चित्तसंगति-
यस्य स तथोक्तः । राजा किं अवादीत्—हे अम्ब हे मातः प्रसीद त्वं प्रसन्ना भव । अहं
किञ्चित् किमपि वदामि ब्रवीमि । यदि चेत् तत्र तस्मिन् यजने उदिते सति भवती त्वं मयि
विषये दुष्पुत्रापवादपरागं दुष्पुत्रनिन्दाभूलीं न विकिरति न विकिपति । माता प्राह—हे
पुत्र मयि विषये त्वं एवं दुष्पुत्रकथनं मा शङ्किष्ठा मा मयं त्वं क्षयी । मा मैत्रीस्तिर्यक् ।
हे पुत्र न्यायनिष्ठुरतया गोष्ठीसौष्ठवेपु उपन्यासप्रगल्भाः प्रतिष्ठस्य प्रस्थापनं कुरु पूर्वपक्ष-
विधेहि । 'समवप्रविभ्य -' इति वचनात् प्राधातोरात्मनेपदम् । हे पुत्र, न खलु । न खल्विति
वाक्यार्थश्चरः । अहं केवलं तव प्रसवधर्मिणी जन्मदायिनी न भवामीति, किं तु भवत्पितुः
प्रसादात् यज्ञोपरमहाराजक्षरण्यात् सकलव्यवहारवेदिनी च वर्ते । यदि एव ततः पुत्र मम
पूर्वपक्षो युक्त एव । अहं पूर्वमुपन्यासे कुर्वे । तमेवोपन्यासे करोति—यस्मात् क्षरणात् हे

यस्मात् 'न धर्माश्चरेत्, एष्यत्फलत्वात्संशयितत्वाच्च । को ह्यबालिशो हस्त-
गतं पादगतं कुर्यात् । वरमद्यकपोतः श्वोमयूरात् । वरं सांशयिकान्निष्का-
दसांशयिकः कार्षापणः' इति महान्खलु लोके लौकायतिकलोककोलाहलः ।
स चात्मनो गर्भादिमरणपर्यन्तायां सुघट एव । राजा—

सत्यं न धर्मः क्रियते यदि स्याद्गर्भावसानान्तर एव जीवः ।

न चैवम् ।

जातिस्मरणामथ रक्षसां च दृष्टिः परं किं न समस्ति लोके ॥

पुत्र, लोके खलु लौकायतिकलोककोलाहलो वादो महान् इत्यस्ति । इतीति किम् । न धर्मा-
श्चरेत् । कस्मात् धर्मान् न चरेत् । एष्यत्फलत्वात् धर्मचरणे फल भविष्यद्वर्तते न वर्तमा-
नकाले धर्मचरणफल दृश्यते । न केवल एष्यत्फलत्वाद्गर्मान् चरेत्, संशयितत्वात् । न ज्ञायते
धर्मचरणे फल भविष्यति न भविष्यति वा इति देहत्वाच्च धर्मं न चरेदित्यर्थः । अमुमेवार्थं
आक्षेपेण दृढयति—हिं यस्मात् कारणात् कः अबालिशः को विद्वान् हस्तगत वस्तु सुवर्णा-
दिक पादगत कुर्यात् । अर्थात् पादाभ्यां गृह्णीयात् । हस्तौ निकटवर्तिनौ वर्तते, पादौ तु
दूरस्थिताविति । तेन दृष्टमेव फल गृह्णीयात्, अदृष्ट तु परित्यजेत् । वरमितीषद्वचौ । श्वोम-
यूरात् प्रातर्लभ्यमयूरात् अद्य अस्मिन्नहनि लभ्यः कपोतः पारापतो वर श्रेष्ठः । मयूरे मास
महत्, कपोते मासमल्पम् । यस्मात् कारणात् च । वरमितीषद्वचौ । सांशयिकात् संशयभवात्
निष्कात् अष्टशतप्रमाणसुवर्णात् असांशयिक निश्चितः कार्षापणः गद्याणकमेक सुवर्णवर-
श्रेष्ठम् । इति ईदृशः खलु निश्चयेन लोके लोकमध्ये लौकायतिकलोककोलाहलः चार्वाकलो-
कवादः सांख्यलोकवादो वा । स चात्मनः च चांभहितो (१) वर्तते । कोऽसौ लौकायतिक-
लोककोलाहलस्तमेवाह—गर्भादिमरणपर्यन्तायां गर्भादिः शुक्रार्तवजीवसंयोगः, मरण
शरीरेन्द्रियविषयैर्वियोगः, तदन्तायां सुघटः सुघटमान एव वर्तते ॥

राजा प्राह—सत्यमिति । सत्यं हे मातः, त्वद्वचनं सत्यम् । धर्मो न क्रियते न विधी-
यते यदि चेत् जीव आत्मा गर्भावसानान्तरं स्यात् गर्भश्च अवसानं मरणं तयोर्वान्तरं एव
भवति । न चैव न च गर्भादिमरणपर्यन्तो जीवो वर्तते । कस्मात् । अमुमेवार्थं वृत्तार्थेन
आक्षेपतया दृढयति—लोके जातिस्मरणां पुरुषाणां परं निश्चयेन दृष्टिः किं न समस्ति ।
अपि तु समस्त्येव । यदि गर्भादिमरणपर्यन्तो भवति जीवस्तर्हि जातिस्मरः पुमान् कथमेव
वक्ति—अहं पूर्वजन्मनि एवविधो बभूव । रक्षसा च दृष्टिः कस्यचित् पित्रादिको दृष्ट्वा मृत्वा
राक्षसो बभूव प्रेतावासे जन्म गृहीतवानिति श्रूयते । यदि जीवः गर्भादिमरणपर्यन्तस्तर्हि
व्यन्तरं कथं सजातः

स्वयं कृतं जन्तुषु कर्म नो चेत्समं समस्तं खलु किं न लोकः ।
भूतात्मकं चित्तमिदं च मिथ्या स्वरूपभेदात्पवनावनीव ॥

एव चेदमपि संगच्छते—

यदुपचितमन्यजन्मनि शुभाशुभं तस्य कर्मणः प्राप्तिम् ।
व्यञ्जयति शास्त्रमेतत्तमसि द्रव्याणि दीप इव ॥

नव धयध्वारुनरास्तरुण्यो रम्याणि हर्म्याणि शिवा धियश्च ।
एतानि संसारतरो फलानि स्वर्गं परोऽस्तीति मृपैव वार्ता ॥
दोषस्त्वमीषां पुनरेक एव स्यैर्याय यन्नास्ति जगत्पुपायः ।
तत्समवे तत्त्वविदा परं स्यात्सेदाय देहस्य तपः प्रयासः ॥

स्वयमित्यादि । जन्तुषु स्वयं कृतं कर्म स्वयमुपार्जितं फलं चेन्नो वर्तते तर्हि समस्तं लोकं खलु समं समानं किं न भवति राजर्किंकरगुरुक्षिप्यसभननिर्धनादिकः कथं घटते । इदं चित्तं एव आत्मा भूतात्मकं यदुच्यते पृथिव्येत्येवोपायुनिष्पन्नं यदुच्यते तच्च मिथ्या असदेतत् । स्वरूपभेदात् विज्ञानसुखदुःखादिगुणवान् जीवः, भूतानि तु अपेक्षितानि तद्विपरीतानि वर्तन्ते । अस्मात् किं तत्स्वरूपभेदो वर्तते । पवनायनीष पवनव्यपल अवनी तु स्थिरस्थाः । सद्गदात्मा व्यपलज्ञानादिगुणवांघ, भूतानि तु अपेक्षितानि धारणादिगुणसंयुक्तानि ॥

एवं च भेदप्रकारे सति इदमपि आयातुं संगच्छते जन्मपत्रिकया आदौ या स्मिष्यते । का चासाधार्येण—यदुपचितमित्यादि । यत् शुभाशुभं कर्म उपचितं उपार्जितं अन्यजन्मनि तस्य कर्मणः प्राप्तिं उदयं व्यञ्जयति प्रकटीकरोति । किं तत् कथंभूतम् । शास्त्रमेतत् ज्योतिष्शास्त्रम् । क इव । दीप इव तमसि द्रव्याणि घटपटादीनि व्यञ्जयति । यदि पूर्वजन्मसद्भावे उत्तरजन्मस्तस्य कथं ज्योतिःशास्त्रं प्रकटयति । तेन ज्ञायते गर्मादिमरणपर्यन्तो जीवो नास्ति ॥

पुनश्च राजा प्राह—नयमिति । नव धयो नवीनं बीजनम् । चारुतरास्तरुण्य, रम्याणि हर्म्याणि शिवा शुभतरा धियश्च । एतानि संसारतरो फलानि वर्तन्ते । स्वर्गं परोऽस्ति इति वार्ता मृपैव मिथ्या वर्तते । किं तु बीजनबीजधनादिक इवमेव स्वर्गो वर्तते ॥

दोष इति । अमीषां बीजनादीनां पुनश्च एक एव दोषो वर्तते । यत् यस्मात् क्षरणात् जगति संसारे उपाय बीजनबीजधनादिरक्षणं सुखहेतुं स्यैर्याय स्थिरस्थाय नास्ति । किं तु बीजनादिकं सर्वं अभुवमेव वर्तते । तदुक्तं शुभचन्द्रेण महाकविना ज्ञानार्णवमहाशास्त्रे—
‘गगननगरकल्पं संगमं वदमानां जलदपटलतुल्यं बीजनं वा धनादि । सज्जनसुतधारीरा-
दीनि त्रिगुणत्मनि क्षणिकमिति समस्तं विद्धि संसारवृत्तम् ॥’ तत्समवे बीजनादीनां स्थिरत्वसद्भावे तत्त्वविदां तत्त्वज्ञानिनां परं केवलं तपः प्रयासः देहस्य सेदाय स्यात् ॥

बालस्य मौग्ध्यान्न तपोधिकारो युवा तपस्येद्यदि तत्र दण्डः ।

कुटुम्बभाराधिकृतश्च मध्यो वृद्धः पुनर्वृद्धिसहाय एव ॥

परोपरोधादयमेवमात्मा मिथ्याग्रहग्रस्तमनःप्रतानः ।

स्वयं विजानन्नपि दैवदूतैराकृष्य नीयेत भवभ्रमाय ॥

चरमोऽपि पक्षः श्रेयानेव । द्विधा खलु प्राणिनामापदो भवन्ति—संभवत्प्रतीकाराः, कालकृतावताराश्च । तत्राद्यानामुपशमनाय प्रतिस्वप्नविधिः श्रेयः-संनिधेरेव रणाजिरेषु राजव्यञ्जनव्याजेन द्विषद्विषधराणाममर्षविषवर्षस्य प्रतीकार इव । मध्यमस्तु पक्षोऽतीव मध्यमः ।

बालस्येत्यादि । हे मात , बालस्य शिशोस्तपोधिकारो दीक्षाग्रहणनियोगो न वर्तते । कस्मात् । मौग्ध्यात् मुग्धस्वभावात् । यदि चेत् युवा तरुणस्तपस्येत् तप कुर्यात् तत्र तप करणे दण्ड प्रायश्चित्त वर्तते वपुर्दण्डन कष्ट वा भवति । मध्य. अर्ध-वृद्ध पुमास्तु कुटुम्बभाराधिकृतो भवति कुटुम्बोदरपूरण करोति । पुन. पश्चात् वृद्धो वर्षीयान् वृद्धिसहाय एव कालान्तरेणोदर पूरयति । जाल्यलकार । तथा चोक्त गुणभद्रेण महाकविना—‘बाल्ये वेत्ति न किञ्चिदप्यपरिपूर्णाङ्गो हित वाहित कामान्ध’ खलु कामिनीद्रुमघने भ्राम्यन्वने यौवने । मध्ये वृद्धतृषार्जितु वसुपशु क्लिश्नासि कृष्यादिभि. वार्धेवार्धमृत. क जन्मफलिते धर्मो भवेन्निर्मल ॥’ इति ॥

परोपरोधादित्यादि । परोपरोधात् मातृपित्रादि आक्षेपात् अय आत्मा एष जीवो मिथ्याग्रहग्रस्तमन प्रतानो मिथ्याग्रहोऽसत्यपिशाचग्रहस्तेन ग्रस्तो गृहीतो मन प्रतानो मनोव्यापारो यस्य स तथोक्त वर्तते । स्वयमात्मना विजानन्नपि विशेषेण चेतन्नपि दैवदूतैः कृतान्तकिकरैराकृष्य तान् नयित्वा भवभ्रमाय ससारपर्यटनाय नीयेत नीयेत ॥

चरमोऽपि पक्षः शान्तिकपौष्टिकादिलक्षणः श्रेयानेव शुभ एव वर्तते । पर प्राणिपातेन न श्रेयानित्यर्थः । हे मात , द्विधा खलु प्राणिना आपदो विपत्तयो भवन्ति । कौ तौ द्वौ प्रकारौ । संभवत्प्रतीकारा आसन्नापदा प्रतीकारा , कालकृतावताराश्च कृतान्तक-तोत्पत्तयश्च । तत्र तयोर्मध्ये आद्याना संभवत्प्रतीकाराणा आपदा उपशमनाय प्रतिस्वप्नविधिः श्रेयः संनिधेरेव पुण्याचरणादिव भवति । प्रतिस्वप्नविधिः क इव । रणाजिरेषु सग्रामा-जनेषु राजव्यञ्जनव्याजेन द्विषद्विषधराणा शत्रुसर्पाणा अमर्षविषवर्षस्य क्रोधविषवर्ष-णस्य प्रतीकार इव विद्याधरभेषजमन्त्रतोयहवनादिप्रतीकार इव । मध्यमस्तु पक्ष. स्वप्न-जडा इत्यादि यन्पठितं न अतीव मध्यम निकृष्ट ॥

अहोरात्र यथा हेतु प्रकाशध्वान्तजन्मनि ।
तथा महीपतिर्हेतु पुण्यपापप्रवर्तने ॥

उक्त च—

राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठा पापे पापा समे समा ।
राजानमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजा ॥

इति । भूतसरक्षण हि क्षत्रियाणा महान्धर्म । स च निरपराधप्राणिवधे
नितरां निराकृत स्यात् । नृपतिप्रतिष्ठानि च खलु देहिना व्यवहारत
प्राणि वर्तन्ते । नृपत्यायसा पुण्यपापहेतवो वर्णाश्रमाणामाचारव्यवस्थाश्च ।
ते च नृपतय कामक्रोधाभ्यामज्ञानेन वा यथैव शुभमशुभ वा कर्मार
मन्ते तथैव जानपदा अपि । श्रूयते हि—वक्षीमण्डले नृपतिदोषान्मूदेवे-

अह इति । अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रम् । 'अह' सर्वकदेशसंख्यातपुण्यपापदीपादिष्व
रात्रि' इत्यनेन सत्पुरुषे अवन्तो निपात । यथा येन प्रक्षरेण हेतु कारणं वर्तते । क-
स्मिन् । प्रक्षराध्वान्तजन्मनि प्रकाशे प्रक्षशोत्पादे अहर्दिपरो हेतु वर्तते ध्वान्तजन्मनि
अधक्षरोत्पादे रात्रिर्हेतुर्यस्यते । तथा तेन प्रक्षरेण महीपती राजा हेतु प्रत्यक्षो वर्तते ।
कस्मिन् । पुण्यपापप्रवर्तने पुण्यस्य प्रवर्तने पापस्य च प्रवर्तने ॥

उक्तं च—पूर्वमापितं वर्तते चाणक्यसूत्रमित्यर्थः । राक्षीत्यादि । राक्षि राजनि
धर्मिणि धर्मिष्ठे सति प्रजा धर्मिष्ठा भवन्ति । पापे पापिष्ठे राजनि सति पापा प्रजा अपि
पापिष्ठा भवन्ति । समे समाने मध्यस्थ राजनि प्रजा अपि समा मध्यस्था भवन्ति । प्रजा
राजानमनुवर्तन्ते राजान छन्दानुसारिणो भवन्ति । यथा राजा साहसो राजा तथा
प्रजा प्रजा अपि साहस्यो भवन्ति ॥

हे मात भूतसरक्षणं प्राणिनां प्रतिपाकनं हि निश्चयेन क्षत्रियाणां राजपुत्राणां
महान् गुरुतरो धर्मो वर्तते । स च धर्मो निरपराधप्राणिवधे निर्दोषजन्तुमारणे नितरां
अतिशयेन निराकृतो निषिद्धः स्याद्भवेत् । नृपतिप्रतिष्ठानि च राजायत्तानि च खलु निश्चयेन
देहिनां प्राणिनां व्यवहारतप्राणि व्यवहारशास्त्राणि क्रियविक्रियादिशास्त्राणि वर्तन्ते सन्ति ।
नृपत्यायसा राजाधीना पुण्यपापहेतवः पुण्यपापक्षरणानि वर्णाश्रमाणां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्य
शूद्राणां ब्रह्मचारिप्रव्रज्यवानप्रस्थमिक्षणां च आचार आचरणव्यवस्था मर्यादाश्च वर्तन्ते ।
ते च नृपतय कामक्रोधाभ्यां क्रमेण क्रमेण चाज्ञानेन वा अज्ञानतया वा यथैव येनैव
प्रक्षरेण शुभमशुभं वा पुण्यपाप वा कर्म आरमन्ते कुर्वन्ति तथैव तेनैव नृपतिप्रक्षरेणैव
जानपदा अपि लोक अपि आरमन्ते । श्रूयते हि आकर्ष्यते हि—यस्मात् वक्षीमण्डले

ष्वासवोपयोगः, पारसीकेषु स्वसवित्रीसंयोगः, सिंहलेषु च विश्वामित्रसृष्टिप्रयोग इति । ततश्च ।

यथैव पुण्यस्य सुकर्मभाजां षष्ठांशभागी नृपतिः सुवृत्तः ।

तथैव पापस्य कुकर्मभाजां षष्ठांशभागी नृपतिः कुवृत्तः ॥

अपि च ।

यः शस्त्रवृत्तिः समरे रिपुः स्याद्यः कण्टको वा निजमण्डलस्य ।

अस्त्राणि तत्रैव नृपाः क्षिपन्ति न दीनकानीनशुभाशयेषु ॥

तन्मातः, अहमैहिकामुन्निकचरित्रानपत्रपत्तेषु प्राणिषु कथं नाम अस्त्रं प्रयोजयामि । किं च ।

न कुर्वीत स्वयं हिंसां प्रवृत्तां च निवारयेत् ।

जीवितं बलमारोग्यं शश्वद्वाञ्छन्महीपतिः ॥

रत्नपुरपतने नृपतिदोषात् राजदोषात् भूदेवेषु ब्राह्मणेषु आसवोपयोगः मद्यपानम् । तथा नृपतिदोषात् पारसीकेषु राश्वानदेशेषु स्वसवित्रीसंयोगः ..... । तथा नृपतिदोषात् सिंहलेषु च विश्वामित्रसृष्टिप्रयोगः श्रूयते वर्णसकर आकर्ण्यते इति ॥

ततस्तस्मात् कारणात् । यथेत्यादि । यथैव येन प्रकारेण सुकर्मभाजा पुण्यकर्मणां लोकानां सुवृत्तो नृपतिः सदाचारो राजा पुण्यस्य षष्ठांशभागी भवति, तथैव तेनैव प्रकारेण कुकर्मभाजा पापकर्मणा लोकानां कुवृत्तो नृपतिः दुराचारो राजा पापस्य षष्ठांशभागी भवति ॥

अपि च तथा च । य इत्यादि । यो रिपुः शत्रुः समरे सग्रामे शस्त्रवृत्तिरायुधवान् स्यात् भवति । तथा च अथ वा निजमण्डलस्य निजदेशस्य यः कण्टको धाव्यादिदायकः भवति । तत्रैव शत्रौ नृपा राजानो अस्त्राणि क्षिपन्ति मुञ्चन्ति । न दीनकानीनशुभाशयेषु दीनेषु दुर्बलेषु कानीनेषु अकिञ्चित्करेषु शुभाशयेषु यतिवर्गादिषु अस्त्राणि न मुञ्चन्ति ॥

ततस्तस्मात् कारणात् हे मातः, अहं ऐहिकामुन्निकचरित्रानपत्रपत्ते इहलोकपरलोकाचरणे अनपत्रपः अविद्धः सन् तेषु प्राणिषु दीनादिषु निरपराधेषु । नामेति सभावनायाम् । कथं केन प्रकारेण अस्त्रं खन्नादिकं प्रयोजयामि व्यापारयामि । अपि न कथमपीत्यर्थः ॥

किं च । मनाग्विशेषं कथयामि—नेति । महीपती राजा स्वयं आत्मना हिंसां प्राणिघातं न कुर्वीत न कुर्यात् । प्रवृत्ता च अपरैः कृता हिंसा निवारयेत् निषेधयेत् । महीपतिः किं कुर्वन् । जीवितं दीर्घायुष्कं बलं शरीरस्य सामर्थ्यं आरोग्यं शश्वन्निरन्तरं वाञ्छन्नभिलषन् ॥

यो दद्यात्काञ्चन मेरु कृत्स्नां चापि वसुधराम् ।

एकस्य जीवितं दद्यात्फलेन न समं भवेत् ॥

यथात्मनि शरीरस्य दुःखं नेच्छन्ति जन्तवः ।

तथा यदि परस्यापि न दुःखं तेषु जायते ॥

इति श्लोकत्रयं गतवत्येष दिने हिरण्यगर्भस्य मन्त्रिणं सुतेन नीतिं
बृहस्पतिना मामध्यापितवती भवत्येव । कथं नाम विस्मृता । विधेयमेव
चाशुममपि कर्म । को दोषो यदि हन्यमानस्येवात्मनो न भवेयुः सुलभ्या-
न्यापदि विजृम्भितानि ।

सतर्पणार्थं द्विजदेवतानां पुष्ट्यर्थमङ्गस्य च सन्त्युपाया ।

अन्येऽपि लोके बहवः प्रशस्ता सन्तः कुत पापमिहाचरन्ति ॥

शुक्रशोणितसंभूतमशुचीनां निकेतनम् ।

मांसं चेत्यीणयेद्देवानेतद्व्याघ्रानुपासहे ॥

य इति । यः पुमान् मेरुप्रमाणं काञ्चनं दद्यात् ददाति । कृत्स्नां चापि वसुधरां दद्यात् ।
एकस्य जीवितममयदानं दद्यात् । स पुमान् फलेन कृत्स्नां समं न भवेत् । जीवितदानस्य
अधिकफलं प्राप्नुयादित्यर्थः ॥

यथेति । यथा येन प्रकारेण आत्मनि शरीरस्य दुःखं जन्तवो जीवा नेच्छन्ति, तथा
तेन प्रकारेण यदि चेत् परस्यापि अन्यस्यापि जीवस्य यदि दुःखं नेच्छन्ति तर्हि तेषु
जीवेषु दुःखमसारं न जायते नोत्पद्यते ॥

इति एतत् श्लोकत्रयं पद्यत्रितयं गतवत्येष दिने अस्तने दिवसे हिरण्यगर्भस्य नाम्नो
मन्त्रिणं सुतेन नीतिबृहस्पतिनामा मां भवत्येव स्वमेव अध्यापितवती अपीपठत् । कथं केन
प्रकारेण । नामेति संशोधने । विस्मृता विस्मृतवती । विधेयमेव च कर्तव्यमेव च अशुभ-
मपि कर्म पातकं कर्तव्यम् । को दोषो वर्तते अपि तु न कश्चित् । यदि चेत् हन्यमानस्येव
मांसमाणास्येव आत्मनो निजजीवस्य न भवेयुर्न भवन्ति । कानि न भवन्ति । आपदि
आपवायां सुलभ्यानि सुप्राप्यानि विजृम्भितानि व्याघ्रप्रसराः ॥

सतर्पणार्थमित्यादि । द्विजदेवतानां प्राङ्मण्डलदेवतादीनां सतर्पणार्थं प्रीणनार्थम्
अङ्गस्य च शरीरस्य च पुष्ट्यर्थम्, अन्येऽपि जीवघातादपि बहवः अनंके प्रशस्ता
प्रशंसनीया लोके श्लोकमध्ये उपायाः सन्ति वर्तन्ते । तर्हि हे मातः सन्तः सत्पुरुषाः
कुत कस्मात् कारणात् पापं हिंसादि कर्म इह अस्मिन् संसारे आचरन्ति कुर्वन्ति ॥

शुक्तेति । हे मातः शेषदि मांसं कर्तुंभूतं देवान् प्रीणयेत् तर्पयेत् । कर्षयितुं मांसम् ।

मिथ्या चायं प्रवादः पशूपहारेण देवतास्तुष्यन्तीति ।

हताः कृपाणेन वनेऽपि जन्तवो वाढं म्रियन्ते गलपीडनाच्च ।

अदन्ति चैतान्स्वयमेव देव्यो व्याघ्राः स्तवार्हाः परमत्र सन्तु ॥

कृत्वा मिषं दैवमयं हि लोको मध्ये च मासे च रतिं करोति ।

एवं न चेद्दुर्गतिसंगतिः स्यादुष्कर्मणां कोऽपर एव मार्गः ॥

यदि च हिंसैव परमार्थतो भवति धर्मः, कथं तर्हि मृगयायाः पापधिरिति रूढिः, मांसस्य च पिधायानयनम्, तत्संस्कर्तुर्गृहाद्वहिर्वासः, रावणशाक इति नामान्तरव्यपदेशः, पर्वदिवसेषु वर्जनं च ।

शुकशोणितसभूत शुक पितुः सप्तमो वातु, शोणित रुधिर मातुर्द्वितीयो वातुः, ताभ्या सभूतमुत्पन्नम् । पुन कथभूतम् । अशुचीना निकेतन विष्टादीना स्थानम् । तर्हि एतस्मात् गच्छत यूयम्, व्याघ्रान् द्वीपिन. उपास्महे । तेऽपि यस्मात् मासेन प्रीयन्ते ॥

मिथ्या चायं प्रवादः अमल्योऽयं वादः । अयं कः । पशूपहारेण देवता तुष्यन्ति संतोषमाप्नुवन्ति इति ॥

हता इति । हे मात, जन्तवो वने । अपिशब्दात् नगरेऽपि । कृपाणेन हता. सन्तो वाढमतिशयेन म्रियन्ते गतासवो भवन्ति । न केवल कृपाणेन हता. । गलपीडनाच्च गलमोट-नाच्च म्रियन्ते । छागादीना वलेण पूरयित्वा गलमोटन कृत्वा मारयित्वा मारयन्ति कर्मचाण्डाला-स्तथापि म्रियन्ते । देव्यः कुलदेवतादयः स्वयमेव एतान् पशून् अदन्ति च किं नु खादन्ति च । अस्माद्दाने किमपेक्षा कुर्वन्ति । व्याघ्रास्तु स्तवार्हाः स्तुतियोग्याः पर निश्चयेन अत्र संसारे सन्तु भवन्तु । यतस्ते पशून् मारयित्वा स्वयं भक्षयन्ति, देवतास्तु अस्मान् प्रेरयित्वा मरण कारयित्वा पश्चात् भक्षयन्ति । ततो देवता. स्तवनाहं न भवन्ति ॥

कृत्वेति । अयं लोकः पापिष्ठो जनः दैव देवतासंवन्धि मिषं कृत्वा हि निश्चयेन मध्ये च मासे च रतिं करोति । देवता भवान्यादयः किल मद्यपाने मांसभक्षणे च रतिं कुर्वन्ति प्रीयन्ते इति कथयित्वा लोको मद्यादौ प्रवर्तते । एव देवतामिषं चेत् न भवति तर्हि दुर्गतिसंगतिः नरकादिसंगतिः दुष्कर्मणा पापिष्ठाना अपरोऽन्यः क एव मार्गः स्यात् । अपि तु न कश्चिन्मार्गः स्यात् । देवतामिष एव दुर्गतिमार्ग इत्यर्थः ॥

यदि च हे मात, हिंसैव जीववध एव परमार्थतो निश्चयाद्धर्मो भवति सजायते, तर्हि मृगयाया आखेटकस्य पापधिरिति रूढिः प्रसिद्धिः कथं केन प्रकारेण भवति । मांसस्य च पिधायानयन आवृत्यानयन कथम्, तत्संस्कर्तुः मांसकारस्य गृहाद्वहिर्वासः कथम्, 'रावणशाक' इति नामान्तरव्यपदेशः मांसस्य रावणशाक इति वृद्धशः नामान्तरकथनं कथम्, पर्वदिवसेषु च अष्टमी-चतुर्दशी-अमावास्या-एकादश्यादिदिनेषु वर्जनं कथम् ॥

यावन्ति पशुरोमाणि पशुगात्रेषु भारत ।

तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातका ॥

इति कथमिय पौराणिकी श्रुति ।

प्राणाघातान्निवृत्ति परधनहरणे सयम सत्यवाक्यं

काले शक्त्या प्रदेय युवतिजनकथामूकमाव परेषाम् ।

तृष्णास्रोतोविबन्धो गुरुषु च विनति सर्वभूतानुकम्पा

सामान्य सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष मार्ग ॥

इति कथमेतत्सर्वपथीनमुवाच वररुचिः ।

होमस्नानतपोजाप्यब्रह्मचर्यादयो गुणा ।

पुंसि हिंसारते पार्थ चाण्डालसरसीसमा ॥

इति कथमिय व्यासोक्ति ।

यावन्तीति । यावन्ति पशुरोमाणि पशुगात्रेषु वर्तन्ते । हे भारत युधिष्ठिर महाराज, तावन्ति वर्षसहस्राणि तत्परिमाणा वर्षसहस्राणि पशुघातक नरकेषु पच्यन्ते । इतीदृशी इयं एषा पौराणिकी श्रुति महामारतशास्त्रश्रुति कथं वर्तते ॥

प्राणाघातादित्यादि । प्राणाघातात् प्राणव्यपरोपणात् निवृत्तिर्नियम, परधनहरणे परद्रव्यापहरणे संयमो आचर्यव्यवहारः, सत्यवाक्यं अनृतवचनपरिहार, काले मुनिवैश्यानां शक्त्या निजवित्तानुसारेण प्रदेय दानं भवति, परेषां परपुरुषाणां युवतिजनकयात मूकमाव । परस्त्रीणामप्रशसनमित्यर्थः । तृष्णास्रोतोविबन्धो तृष्णा स्रोतो सैव स्रोतो जल-प्रवाहस्तस्य विबन्धः । परिग्रहपरिमाणमित्यर्थः । गुरुषु च वीक्षादेस्तकेषु विनतिर्नमस्कारः, सर्वभूतानुकम्पा सर्वेषु निर्गुणेषु गुणवस्तु च भूतेषु अनुकम्पा अरुण्यम् सामान्य सर्वसाधारण सर्वशास्त्रेषु जैनशैवादिषु ग्रन्थेषु श्रेयसां पुण्यानां एष मार्ग अयं मार्गः । कथंभूतोऽयं मार्गः । अनुपहतविधिः । एतं मार्गं कोऽपि नोपहत इत्यर्थः । इति कथं केन प्रश्नरेण एतदिदं सर्वपथीनं सर्वसाधारणं वररुचिः ब्रह्मायनः उवाच ॥

होमेत्यादि । हे पार्थ हे अर्जुन होमस्नानतपोजाप्यब्रह्मचर्यादयः होमश्च अग्निमुखे देवतानामाहुतिः, स्नानं च गङ्गाद्वारादौ जलस्नानम् । उक्तं च—‘गङ्गाद्वारे कुशावर्ते विश्वके नीलपर्वते । स्नात्वा कनकले तीर्थे संमयेन पुनर्मवे ॥ तपश्च सातपथम् । उक्तं च—‘अहं सायमहं प्रातस्त्यहमद्यादयाचितम् । अहं परं च नास्तीयात्कृच्छ्रं सातपथं स्मृतम् ॥’ जाप्यं मन्त्रजापं ब्रह्मचर्यं च शीत्तरक्षणं होमस्नानतपोजाप्यब्रह्मचर्याणि तानि आदिर्बैद्यैः सत्यवचनादीनां ते तपोष्ठा एते गुणः हिंसारते पुंसि चाण्डालसरसीसमा चाण्डालसरसागो दकवदम्या ॥ इतीदृशीयमेया व्यासोक्तिर्व्यासस्य सत्यवतीपुत्रस्य उक्तिर्वचनं कथं वर्तते ॥

भूषितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे रतः ।

समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥

इति कथमिदमाह वैवस्वतो मनुः ।

अवक्षेपेण हि सतामसता प्रग्रहेण च ।

तथा मत्त्वेष्वभिद्रोहादधर्मस्य च कारणात् ॥

विमाननाच्च मान्याना विश्वम्नानां च घातनान् ।

प्रजानां जायते लोपो नृपतेश्चायुषः क्षयः ॥

कथमिदमभाषत पाङ्गुण्यप्रस्तावे भारद्वाजः ।

चातुर्मास्येष्वर्धमासिकम्, दर्शपौर्णमासयोश्चातूरात्रिकम्, राजनक्षत्रे गुरु-
पर्वणि च त्रैरात्रिकम्, एवमन्यासु चोपहतासु तिथिषु द्विरात्रमेकरात्रं वा सर्वे-
षामघातं घोषयेदायुर्वल्वृद्ध्यर्थमिति कथमुपनिषदि वदति स्म विशालाक्षः ।

भूषितोऽपीति । भूषितोऽपि गृहस्थोऽपि चरेत्कुर्यान् । कम् । धर्मम् । अपिगब्दात्
यतिरपि धर्मं चरेत् । यत्र तत्र यस्मिन् कस्मिन् ब्रह्मचर्याश्रमे वानप्रस्थाश्रमे भिक्षुकाश्रमे
वा रतं धर्मं चरेत् । स कथंभूतः । सर्वेषु भूतेषु जीवेषु समं समतापरिणामं । लिङ्गं
जटिमुण्डीत्यादिकं चिह्नं धर्मकारणं धर्महेतुर्न भवति । इतीदृशमिदमेतद्वैवस्वतो मनु
आदित्यपुत्रो मनुः कथमाह कथं ब्रवीति ॥

अवक्षेपेणेति । अवक्षेपेण तिरस्कारेण हि निश्चयेन सता साधूना शिष्टानाम्, अस-
तामसाधूना प्रग्रहेण स्त्रीकारेण च, तथा तेनैव प्रकारेण मत्त्वेषु अभिद्रोहात् वधकार-
णात्, अधर्मस्य च कारणात् पापस्य प्रयोजनात्,

विमाननाच्चेति । मान्यानां विमाननात् भङ्गकरणात्, विश्वस्तानां च घातनात्,
प्रजानां लोकानां लोपो विनाशो जायते । नृपतेश्च नरेन्द्रस्य आयुषः क्षयो जायते
आयुस्तुल्यति । इदमेतद्वचनं पाङ्गुण्यप्रस्तावे संधिविग्रहयानासनसश्रयद्वैधीभावाः पाङ्गुण्याः
तदवसरे भारद्वाजो द्विजः कथमभाषत कथमुक्तवान् ॥

चातुर्मास्येषु वर्षाकाले अर्धमासिकं पञ्चदश दिनानि अघातं घोषयेत् । दर्शपौर्णमासयोः

• • • चातूरात्रिकं • • • • • । राजनक्षत्रे यस्मि-

नक्षत्रे राज्ञो जन्म वभूव, गुरुपर्वणि च सक्रान्त्यादिषु त्रैरात्रिकं त्रिदिनानि सर्वेषां अघातं
घोषयेत् । एवममुना प्रकारेण अन्यासु च अपरासु च उपहतासु ग्रहणादिदूषितासु तिथिषु
द्विरात्रं द्वे दिने एकरात्रं वा तस्मिन्नेव वासरे सर्वेषां अघातं घोषयेत् । आयुर्वल्वृद्ध्यर्थम् ।
इतीदृशं उपनिषदि वेदान्तशास्त्रे विशालाक्षः, प्रभाकरऋषिः, कथं वदति स्म कथमुवाच ॥

आहार साधुजननिन्दितो मधुमामादिरिति कथं चेद मृगयोपयोगानन्द
क्षयरवृन्द निन्दितावादि घाणेन ।

माता—(स्वगतम् ।) अहो, मदीये सुते सांप्रत जैनजनवात इव खम
प्रतिमासते । विषमश्च खलु भवत्ययं जन , यस्माच्चिर समयान्तरोपरचि
तप्रतीकाराण्यप्यन्येषां मनांसि प्रायेण पश्यतोहर इव हरत्यार्हतो लोक ।
तद्वासनावासित हि चेतो न ब्रह्मणापि शक्यतेऽन्यथाकर्तुम् । बुद्धिकि
त्स्यश्च खलु करिणां कूटपाकल इव प्राणिनां क्षपणकोपनीतश्चित्तस्याभि-
निवेशः । कथितं च मेऽपरेषुरेष शिवभूतेः पुरोहितस्यात्मजेन शिवश्च
र्मणा, यथा—अम्भादेवि, राजाद्य भूमणिकार्या गतस्वरुमूलनिवासिनम
वाससमिन्द्रार्चितचरणनामधेयमद्राक्षीत् । तद्दर्शननिवारणे च कृतका-
पेयमपि मामवमत्य तेन सह महतीं वेलामिति प्रश्नोत्तरपरम्पराप्रवृत्तमु-
दन्तमकार्षीत्—

७ । १ । ७७

आहारो भोजनं साधुजननिन्दितं साधुलोकागर्हितो मधुमांसादिरितीदृशं इदमेतच्च
मृगयोपयोगानन्दं आम्बेदकजीवनानन्दं क्षयरवृन्दं निन्दिता गर्हिता घाणेन महाकविना
कथमवादि कथमुक्तम् ॥

माता भवतं निजमनसि चिन्तयति—अहो आश्चर्यम् । मदीये सुते सांप्रत जैनज
नवात जैनलोकासना खम इव संगत इव प्रतिमासते मम चेतसि चमत्करोति । खलु
वाक्यालंकारे । अयं जन एष स्मोक्षे विषमश्च असाध्यश्च भवति । यस्मात् क्षरणात्
चिरं दीर्घकालं समयान्तरोपरचितप्रतीक्षराण्यपि समयान्तरे शास्त्रान्तरेरुपरक्षिता
प्रतीक्षरा चिकित्सितानि येषां मनसां तानि समयान्तरोपरचितप्रतीक्षराणि अपरक्षास
नविरचितवासनान्यपि अन्येषां अपरेषां स्मोक्षनां मनांसि प्रायेण अर्हतो स्मोक्षे जैनो स्मोक्षे
हरति निजवासनां स्मयति स्वशासनं प्रखानयति । क इव । पश्यतोहर इव बीर इव । तद्वा
सनावासितं जैनस्मोक्षमावनावासितं चेतो मन ब्रह्मणा सृष्टिकर्त्रापि अन्यथाकर्तुं जैनवा
सनारहितं विधातुं न शक्यते न समर्थेन भूयते । कथम् । हि स्पृष्टमेतत् । क्षपणकोपनीत
दिगम्बरमुनिप्रापितं चित्तस्य मनसोऽमिनिवेशोऽमिप्रायो बुद्धिकिरस्यश्च बुऽप्रतीक्षरस्य भव
ति । कथम् । खलु निधयेन । क इव । करिणां कूटपाकल इव हस्तिनां सद्यःप्राणहरज्वर इव ।
उक्तं च—‘पाकलं कुलमैपज्ये पाकले द्विरदज्वर’ । कथितं च निरूपितं च मे मम अपरे
षुरेष अन्यस्मिन्नन्येव शिवभूते शिवभूतिनाम्न पुरोहितस्य राजगुरुब्राह्मणस्य आत्मजेन
शिवश्चर्मणा । किं कथितम् । यथा हे अम्भादेवि, राजा धीयशोभरः अथ अस्मिन्नहनि भूम
णिकार्या वनश्रीवार्या गत तस्मूलनिवासिनं वृक्षमूलस्थितं इन्द्रार्चितचरणनामधेयं यथा
ससं दिगम्बरं अद्राक्षीद्विस्मेकितवान् । तद्दर्शननिवारणे च तद्गोष्ठीनिषेधे च कृतकपेय

को भगवन्निह धर्मो यत्र दया भूप सर्वसत्त्वानाम् ।
 को नामाप्तो यत्र हि न सन्ति सांसारिका दोषाः ॥
 तज्ज्ञाने क उपायः शास्त्रं यच्चैकवाक्यतायातम् ।
 तर्हि तपः किं विषयव्यासङ्गविनिग्रहो यत्र ॥
 जीवः को यत्रैते भवन्ति बुद्ध्यादयः स्वसंवेद्याः ।
 तस्यामूर्तस्य सतः शरीरबन्धः कथं भवति ॥
 स्वकृतैः कर्मभिरेष प्रयाति जीवः शरीरबन्धं वा ।
 वातेरितैः परागैर्भवति यथा संगमो नभसः ॥

मपि विहितचपलत्वमपि मा शिवशर्माणमवमत्य अवगणय्य तेन सह इन्द्रार्चितचरणनोभ्रा
 दिगम्बरेण सह महतीं वेला इतीदृश उदन्त वार्तामकार्पीत् चकार । कथभूतमुदन्तम् ।
 प्रश्नोत्तरपरम्पराप्रवृत्त मदीयेन राज्ञा प्रश्नपरम्परा कृता, तेन तदुत्तरपरम्परा दत्ता,
 तस्यां प्रश्नोत्तरपरम्परायां प्रवृत्तः सजातः प्रश्नोत्तरपरम्पराप्रवृत्तस्तम् ॥

क इति । राजा प्राह—हे भगवन् हे इन्द्रार्चितचरणमुनिस्वामिन्, इह संसारे धर्मः
 क' । भगवानाह—हे भूप, सर्वसत्त्वानां सगुणनिर्गुणप्राणिना यत्र यस्मिन् धर्मे दया
 कारुण्य वर्तते स धर्मः । राजा प्राह—हे भगवन्, को नाम आप्तो देवो वर्तते ।
 मुनिराह—यत्र दोषा हि निश्चयेन न सन्ति । के दोषाः । सांसारिका. संसारे
 भवाः सांसारिकाः । सांसारिका दोषाः क्षुदादयः । उक्तं च—'क्षुत्पिपासा जरातङ्का
 जन्मान्तकभयाः स्मया. । न रागद्वेषमोहाश्च यस्यास्ताः सप्त कीर्तिताः ॥' चकाराचिन्ता-
 रतिनिद्राविषादस्वेदविस्मया गृह्यन्ते । इत्यष्टादश दोषाः ॥

तज्ज्ञान इति । राजा प्राह—तज्ज्ञाने आप्तपरिज्ञाने क उपायः । मुनिराह—एक-
 वाक्यतायात पूर्वापरविरोधरहित यच्च शास्त्रम् । राजा प्राह—तर्हि हे भगवन्, तपः किं
 दीक्षा का । मुनिराह—यत्र यस्मिन् तपसि दीक्षायां विषयव्यासङ्गविनिग्रहः विषयाणां
 स्पर्शरसगन्धरूपशब्दानां व्यासङ्गः सगतिस्तस्य विनिग्रहः परिहारो वर्तते ॥

जीव इति । राजा प्राह—जीवः क आत्मा को वर्तते । मुनिराह—यत्र जीवे एते
 अमी बुद्ध्यादयो बुद्धिसुखदुःखादयो भवन्ति वर्तन्ते । बुद्ध्यादयो गुणाः कथभूताः ।
 स्वसंवेद्याः स्वेनैव संवेद्या आत्मनैव ज्ञापनीयाः । राजा प्राह—हे भगवन्, तस्यात्मनः
 अमूर्तस्य सतो मूर्तिरहितस्य शरीरबन्धः कथं केन प्रकारेण भवति ॥

स्वकृतैरिति । मुनिराह—स्वकृतैरात्मनोपार्जितैः कर्मभिः कृत्वा एष जीवः शरीरस्य
 बन्धं मेलनं प्रयाति गच्छति । यथा येन प्रकारेण वातेरितैर्वायुप्रेरितैः परागै रजोभिः
 नभस आकाशस्य संगमो भवति मेलापकः स्यात् ॥

तैरेव गर्भवासे स नीयते निजफलोपभोगार्थम् ।

अशुचिनि मदनद्रव्यैर्निपात्यते श्रोत्रियो यद्वत् ॥

अस्मादृशां स धर्म कथं तु निजशक्तितो व्रतग्रहणात् ।

किं व्रतमिह वाञ्छाया यो दर्शनपूर्वको नियमः ॥

किं दर्शनमिदमाहुर्या भद्रा युक्तित पदार्थेषु ।

के पुनरमी पदार्था यैरेतद्वर्तते जगच्चक्रम् ॥

तद्व्रतमृति न साभिलाष सेवते मधूनि, न मांसमभिनन्दति, नाखेटक
मनुमन्यते, न हव्यकथ्यार्थमालभते पशून्, श्रुतिस्मृतिवाक्येषु च प्रतिकू
लतया प्रयच्छत्युत्तराणीति । (प्रश्नशम् । मुक्तौष्ठतया प्रसाद्य समीपवर्तिनः ।)

तैरिति । तरेषु कर्मभिरेव स जीव्य गर्भवासे संमूर्छनगर्भोपपादनसंज्ञणानुभवजन्मस्था
ने नीयते प्राप्यते । किमर्थं गर्भवासे नीयते । निजफलोपभोगार्थं निजस्य कर्मणः शुभाशुभ
संज्ञणस्य फलस्य सुखदुःखसंज्ञणस्य उपभोगार्थं अनुभवनार्थम् । यद्वत् यथा मदनद्रव्यै
र्भात्रीकोद्वेषादिकैर्द्रव्यैः श्रोत्रियश्चतुर्वेदपाठके प्राज्ञेण अशुचिनि विद्यायां निपात्यते
निक्षिप्यते ॥

अथ राजा प्राह—अस्मादृशामिति । हे भगवन् । तु इति प्रश्ने । स पूर्वोक्त सर्व
सत्त्वदयासंज्ञणो धर्मः अस्मादृशां अस्माद्विधानां पुरुषाणां कथं केन प्रक्षरेण भवति ।
मुनिराह—निजशक्तित आत्मशक्त्यनुसारेण व्रतग्रहणात् व्रतस्वीकारात् । राजा प्राह—
हे भगवन्, इह संसारे व्रतं किम् । मुनिराह—हे राजन्, वाञ्छया यो नियमो निरो
धस्तद्व्रतम् । कर्मभूतो नियमः । दर्शनपूर्वकः सम्यक्पूर्वकः ॥

राजा प्राह—किमिति । हे भगवन्, इदमेतत् वचनं सम्यक् किं आहुः किं तु वन्ति
मुनयः । मुनिराह—हे राजन्, या पदार्थेषु जीवाधर्माधर्षवरनिजरासोक्तसंज्ञणोपलक्षि
तेषु सप्तसु सत्त्वेषु भद्रा रुचिस्तद्वर्णनम् । भद्रा कथम् । युक्तित तर्कसाक्षानुसारेण ।
राजा प्राह—हे भगवन्, अमी एते पुनश्च पदार्था के वर्तन्ते । मुनिराह—यै पदार्थैरे
तदिदं जगच्चक्रं त्रैलोक्यं वर्तते भवति । प्रसोत्तरासम्भारः ॥

तद्व्रतमृति इन्द्रार्चितचरणमेखपद्मादि कृत्वा मधूनि मध्मादीनि क्षात्राणि सामिन्मर्थं रुचि-
पूर्वकं न सेवते न स्वादयति मांसं नाभिनन्दति न प्रशंसति आखेटकं पापं नानुमन्यते
मांसमोदते हव्यकथ्यार्थं देशपितृकथ्यं पशून् तिरस्च मांसमते न हिनस्ति, श्रुतिस्मृति-
वाक्येषु च प्रतिकूलतया पराङ्मुखतया उत्तराणि प्रयच्छति प्रतिवचनानि ददाति । प्रक्षश
चन्द्रमतिः प्रकटं वदति—किं कृत्वा पूर्वम् । समीपवर्तिनो स्नेहान् मुक्तौष्ठतया अधरे दीर्य

रे मम पुत्रस्य च तन्नस्य च सर्वस्वखादिनः, प्रजानां च लञ्चालुञ्चाः, चराः, किमेवमस्मत्पुत्रो भवतां नाशयितुं युक्तम् । ननु सदाहं निवार भवतः, यदुतायमद्याप्यपरिपक्वबुद्धिः व्यलीकवैदग्ध्यात्मसमारोपित तमन्यभावः श्रीविलासरसवासनासंजातसुकुमारप्रकृतिश्चन्द्रगहिल इव द्वेष्वपि वस्तुषु विस्मयोत्फुल्ललोचनश्छिद्यमानगलश्छगल इवाहित णोऽपि जनस्य मुग्धतयातीवमुखनिरीक्षणकुतूहली कदाचिदपि जगन्मो भ्यस्तकौशलैरिन्द्रजालकैरिव दिगम्बरैर्न संगमयितव्य इति कोपस वाचमुच्चारयन्ती तर्जयित्वा च मनार्ग्रभूक्षेपेण माम्—अहो असंज द्विपरिपाक चार्वाक, समाकर्णय । ज्ञातः खलु भवतोऽभिप्रायः । तत्र समर्था दातुमुत्तरमित्यभिप्रेत्येदमवादीत्—

कृत्वा प्रसार्य आलम्ब दत्वा । रे अरे मम पुत्रस्य तन्नस्य च सैन्यस्य च सर्वस्व सर्वधनभक्षका, रे प्रजानां च लञ्चालुञ्चा उत्कोटप्राहका, रे निशाचरा पिशाचा, अत्रोऽस्माकं सुतः भवता युष्माकं एव दिगम्बरसंगमकरणप्रकारेण नाशयितुं किं यु विनाशयितुं योग्यो भवति । ननु सदा अहं भवतो युष्मान् निवारयामि निषेधामि, यत् अयं अस्मत्पुत्रः अद्यापि अपरिपक्वबुद्धिर्वर्तते । अयं व्यलीकवैदग्ध्यात्मसमारोपण्डितमन्यभावः व्यलीकेन असत्येन वैदग्ध्येन विद्वत्तया आत्मनि समारोपित अपण्डितमन्यभावो पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितमन्य तस्य भावोऽभिप्रायोः तथोक्तः । पुनः कथंभूतोऽयम् । श्रीविलासरसवासनासंजातसुकुमारप्रकृतिश्चन्द्रो सस्य रसस्य भोगानामनुरागस्य वासना तथा संजाता सुकुमारा प्रकृतिः स्वभावो य तथोक्तः । या गर्भिणी स्त्री चन्द्रग्रहणे सति घराया(?) स्वपिति तस्याः पुत्रश्चन्द्रः भवति । तद्वदयमपि प्रसिद्धेष्वपि वस्तुषु विख्यातेष्वपि पदार्थेषु विस्मयोत्फुल्ललोचनो विस्मयेन आश्चर्येण उत्फुल्ले लोचने वितर्के सितनेत्र इदं किमिति वदन्ति । छिद्यमानं द्विधाक्रियमाणकण्ठः छगलश्छगल इव अहितकारिणोऽपि खाटकिनो जनस्य मुग्ध अविज्ञातस्वरूपत्वेन अतीवातिशयेन मुखनिरीक्षणकुतूहली वक्त्रालोकनविनोदवान् कदाचित् अपि दिगम्बरैः सह अस्मत्पुत्रं न संगमितव्यं न मेलनीय इति । कथं दिगम्बरैः । जगन्मोहनाभ्यस्तकौशलैः जगतां मोहने वशीकरणे अभ्यस्तमनुशीलितं वं प्रवीणत्वं यैस्ते तथा तैः । पुनः कथंभूतैर्दिगम्बरैः । इन्द्रजालकैरिव इन्द्रजालविद्याविद्धि इति कोपसकम्पा कोपेन कम्पवतीं वाचं वाणीमुच्चारयन्ती मनार्ग्रभूक्षेपेण तर्जयित्वा यस्य अहो यशोधर असंजातद्विपरिपाक अन्नतृप्तमन्नपीभ्यः

न सर्पणं देवपितृद्विजानां ज्ञानस्य होमस्य न चास्ति वार्ता ।
 श्रुते स्मृतेर्वाद्यतरे च धीस्ते धर्मे कथं पुत्र दिगम्बराणाम् ॥
 उद्धा पशूनां सदृशं प्रसन्ते ये लज्जया शौचगुणेन हीना ।
 त्वत् परस्ते सह को हि गोष्ठीं करोतु देवद्विजनिन्दकैश्च ॥
 नामापि पूर्वं न समस्त्यमीषामभूत्कलौ दर्शनमेतदीयम् ।
 देवो मनुष्य किल सोऽप्यनेकस्त एवमिच्छन्ति च निर्विचारम् ॥
 धर्मे प्रमाणं खलु वेद एव वेदात्परं दैवतमत्र नास्ति ।
 यो वेद सम्यक् न हि वेदमेव वर्णाश्रमाचारमसौ न वेद ॥
 अथास्ति भक्तिस्तव दैवतेषु हर हरिं वार्चय भास्करं वा ।
 नयन्ति हृष्टा स्वपुरीं क्षणेन तुष्टा प्रयच्छन्ति च राज्यमेते ॥

मेति । हे पुत्र, एतेषां दिगम्बराणां धर्मे देवपितृद्विजानां तर्पणं न वर्तते, ज्ञानस्य होमस्य च वातापि नास्ति, ध्रुतेर्वेदात् स्मृतेर्धर्मशास्त्रात् एते वाद्यतरे असीववाद्या वर्तन्ते, ईदृजिजानां दिगम्बराणां धर्मे ते तत्र धी बुद्धिः कथं वर्तते ॥

उद्धा इति । ये दिगम्बरा उद्धा ऊर्ध्वस्थिता पशूनां सदृशं तिरस्कां समानं प्रसन्ते मुञ्चन्ते । ये लज्जया अपत्रपया शौचगुणेन च मृत्तिकया पायुप्रक्षालनेन हीना वर्तन्ते । ते दिगम्बरे सह त्वत् परस्तत्परं क पुमान् गोष्ठीं वार्तां करोतु विदधातु । कथम् । हि स्फुटम् । कथंभूते दिगम्बरे । देवद्विजनिन्दकैश्च हरिहरहरिभ्यगर्भादिदेवानां द्विजानां च ब्राह्मणानां निन्दकैः अपवादकारकैश्च ॥

नामेति । हे पुत्र एतदीयं अमीषां दिगम्बराणां पूर्वं कृतमुग्रप्रेताद्वापरादियु नामापि न समस्ति वर्तते । एतदीयं दर्शनं दिगम्बरीयं पूर्वं न मतं कलौ अत्र अभूद्भूत् । ते दिगम्बरा एवं अनुना प्रकारेण निर्विचारं यथा भवत्येवं इच्छन्ति च मन्थन्ते च । एवं कथमिति चेत् दिगम्बराणां मते मनुष्य किल वेद सोऽपि अनेकं बहुगमन ॥

धर्म इति । हे पुत्र धर्मे खलु वेद एव धृतिरेव प्रमाणं वर्तते । वेदात्परं अत्र संसारे दैवतं देवो नास्ति । वेद एव दैवतमित्यर्थः । य पुमान् सम्यक्प्रकारेण एव वेदं इमं वेदं न हि नैव वेदं विद्वानाति । उक्तं च— अहो मुष्य पशूनां नवानां च विदेत्तया 'तु अहावसो निपात्यन्ते तिषादीनां यथाकृमात् ॥' य पुमान् वेदं न वेद असौ पुमान् वर्णाश्रमाचारं चतुर्वर्ण्यचतुराश्रमाचारं न वेद न जानाति ॥

अथेति । हे पुत्र, अथ चेत् तव भवतो दैवतेषु भक्तिरनुरागः अस्ति वर्तते । तर्हि तं हरं श्रीमहादेवम् हरिं वा लक्ष्मीकान्तम् वा भयवा भास्करं श्रीसूर्यमर्चय पूजय ।

राजा—(स्वगतम् ।) अहो, निसर्गादङ्गारमलिने हि मनसि न भवति खलु सुधासंबन्धोऽपि शुद्धये । यतः ।

अन्तर्न विज्ञाय मुधानुरागिता स्वभावदुष्टाशयता विमूढता ।
युक्तोपदेशे च विगृह्य वादिता भवन्त्यमी तत्त्वनिबन्धहेतवः ॥
अपि च ।

यः कार्यवादिषु करोति संधां स्वपक्षहानौ च भवेद्विलक्ष्यः ।
तत्र स्वयं सामपरेण भाव्यं केनाप्युपायेन फल हि साध्यम् ॥
इयं हि तावज्जननी मदीया राज्यस्य साक्षादधिदेवता च ।
सर्वं तदस्या घटते विधातु प्रभुर्यदेवेच्छति तत्करोति ॥

एते देवा ह्यष्टा. सन्तः स्वपुरीं निजनगरी रुद्रलोक विष्णुलोक उर्वन्तरिक्षं नयन्ति । कथम् ।
क्षणेन शीघ्रतया । एते देवा रूढाः कोपं प्राप्ताः सन्तः राज्यं च प्रयच्छन्ति ददन्ति ॥

राजा श्रीयशोधरमहाराजः स्वगत आत्मगतं चिन्तयति—अहो आत्मन्, निसर्गात् अङ्गारमलिने हि निश्चयेन मनसि न भवति खलु सुधासंबन्धोऽपि शुद्धये अमृतेन प्रक्षालनमपि निर्मलत्वात् न संजायते ॥

यतः कारणात् । अन्तरिति । अन्तश्चित्तं न विज्ञाय अज्ञात्वा मुधानुरागिता वृथालेहः, स्वभावदुष्टाशयता वा स्वभावेन दुष्टहृदयत्वं तत्, तृतीयं विमूढता अज्ञानत्वम्, चतुर्थं युक्तोपदेशे च युक्तार्थेनैव विगृह्य बलात्कारेण वादिता वादित्वम् । अमी एते चत्वारः पदार्थाः तत्त्वनिबन्धहेतवः तत्त्वज्ञाननिषेधकारणानि भवन्ति सजायन्ते ॥

अपि च तथा च । य इत्यादि । यः पुमान् कार्यवादिषु कर्तव्यविचारेषु संधां प्रतिज्ञां करोति । यद्येव न भवति तदा मम जिह्वा छिद्यते इत्यादि प्रतिज्ञां करोति । स्वपक्षहानौ च निजपक्षनिग्रहस्थाने सति विलक्ष्य निप्रतिपत्तिको भवेत् । तत्र तस्मिन् पुरुषे स्वयमात्मनः सामपरेण मृदुभाषिणा भाव्यं भवितव्यं भवनीयम् । केनाप्युपायेन फलं साध्यम् । कथम् । हि स्फुटमिति शेषः ॥

इयमित्यादि । इयमम्बादेवी हि निश्चयेन तावत्प्रथमतो मदीया मह्यं हिता जननी माता वर्तते । न केवलं जननी, राज्यस्य साक्षात् प्रत्यक्षीभूता अधिदेवता च अधिष्ठात्री वर्तते । तत्तस्मात् कारणात् अस्या अम्बादेव्याः सर्वं मयि निर्घाटनादिकं विधातुं कर्तुं घटते सगच्छते । अमुमेवार्थं अर्थान्तरन्यासेन दृढयति—प्रभु स्वामी यदेव इच्छति तत्करोति ॥

(प्रकाशम् ।)

अज्ञानभावादय चापलाद्वा कारुण्यतो वाधिगतावकाश ।
 पूर्वं स्वयैवाहितकैर्गुणैर्वा ह्युवे यदि क्षन्तुमनास्त्वमस्य ॥
 पुत्रस्य पित्रानुचरस्य भर्त्रा शिष्यस्य वादो गुरुणा च सार्धम् ।
 सुशिक्षितस्यापि सुमेधसोऽपि न श्रेयसे स्याद्विद्वा नाप्यमुत्र ॥
 देवामिषेकार्चनवन्दनानि जपप्रसख्याश्रुतपूजनानि ।
 यथा स लोकं कुरुते तथाम्य प्रष्टव्य एवैष जनो भवत्या ॥
 मर्त्येषु चेत्सद्यसु नाकिनां वा विधाय पुण्य पितर प्रयाता ।
 तेषामपेक्षा द्विजकाकमुक्तैः पिण्डैर्मवेद्वर्षकृतैर्न कापि ॥
 गत्यन्तरे जन्मकृतां पितॄणां स्वकर्मपाकेन पुराकृतेन ।
 तत्रापि किं तेन न दृष्टमेतच्चृत्ति परेषा परतर्पिणीति ॥

राजा प्रश्नश्च स्फुटं प्रवीति—अज्ञानेत्यादि । हे अम्य, यदि अहं ह्युवे उपम्य
 स्वामि तत्सर्वं भवती क्षन्तुमना क्षमाकर्तुं ह्यया भव । अहं कस्माद्भुवे । अज्ञानभावात्
 अविज्ञातस्वरूपत्वात्, अथवा चापलाद्वा भुवे, वा अथवा

पूर्वं स्वयम् भवत्येष आहितकैर्गुणैः अहं भुवे । तत्क्षन्तुमर्हसीत्यर्थः ॥

पुत्रस्येत्यादि । हे मातः पित्रा जनकेन सार्धं सह पुत्रस्य वाद इह अस्मिन् जन्मनि
 श्रेयसे शुभाय न स्यात् भवेत्, अमुत्र भाविभावेऽपि श्रेयसे न स्यात् । तथा अनुचरस्य
 किंकरस्य भर्त्रा स्वामिना सह वादः श्रेयसः न स्यात् । तथा शिष्यस्य गुरुणा सार्धं सह वादः
 श्रेयसे न भवति । कर्मभूतस्य पुत्रस्य अनुचरस्य शिष्यस्य च । सुशिक्षितस्यापि विद्योपादानं
 प्रापितस्यापि दत्तविद्यादानस्यापि । पुनः कर्मभूतस्य । सुमेधसोऽपि शोभनबुद्धेरपि ॥

देवेत्यादि । हे अम्य, यथा येन प्रकारेण प्रशस्त्य आर्हतो लोक्ये देवामिषेकार्चनव
 न्दनानि देवज्ञपनपूजनस्तनानि कुरुते तथा जपप्रसख्याश्रुतपूजनानि मन्त्रज्ञात्रपण्यापन
 भारतीचर्चनानि कुरुते विप्रते तथा तेनैव प्रकारेण एव जनो लोक्ये भवत्या स्वयम् प्र
 ष्टव्य । अहं किं कथयामीत्यर्थः ॥

मर्त्येष्वित्यादि । हे मातः पितरः पूर्वजाः पुण्यं कुर्मः कर्म विधाय कृत्वा चेद्यदि
 मर्त्येषु मनुष्यभवेषु वा अथवा नाकिनां सद्यसु स्वर्गलोकेषु प्रयाता गतास्तर्हि तेषां पितॄणां
 द्विजकाकमुक्तैः प्राज्ञजवायस्यास्त्रादितैः वर्षकृतैः संवत्सरविहितैः कर्णागतैश्च पिण्डैः
 अपेक्षा न अत्र भवति न अत्रित्संजायेत ॥

गत्यन्तरे इत्यादि । हे मातः, पुराकृतेन पूर्वोपार्जितेन स्वकर्मपाकेन निजकर्मोदयेन
 गत्यन्तरे अन्यगतां जन्मकृतां कृतजन्मनां पितॄणां पूर्वजनानां तत्रापि गत्यन्तरेऽपि तैस्तैः
 पितॄभिः किमेतत्तेन नैव दृष्टं विस्मयितम् । एतत्किम् । परेषां ब्राह्मणादीनां वृत्तिसर्वगं

येनापि केनापि मिषेण मान्यैर्धर्मो विधेयः स्वहितैकतान्यैः ।

अनेन कामेन कृतः पुराणैर्मार्गोऽयमात्मा युदयप्रवीणैः ॥

निर्निमित्तं न कोऽपीह जनः प्रायेण धर्मधीः ।

अतः श्राद्धादिकाः प्रोक्ताः क्रियाः कुशलबुद्धिभिः ॥

किं च ।

पर्वतीर्थातिथिश्राद्धवारवासरतारकाः ।

नित्यं दातुमशक्तानां पुण्यायोक्ताः पुरातनैः ॥

जन्मैकमात्माधिगमो द्वितीयं भवेन्मुनीनां व्रतकर्मणा च ।

अमी द्विजाः साधु भवन्ति तेषां संतर्पणं जैनजनः करोति ॥

द्वयेन मार्गेण जगत्प्रवृत्तं गृहस्थवृत्त्या यतिकर्मणा च ।

तस्य द्वयस्यापि विभिन्नसृष्टेः शीतोष्णवन्नैकतया प्रवृत्तिः ॥

परतर्पिणी भवति पितृणां तर्पिका भवतीति किं तेन न दृष्टं न ज्ञातम् । तेऽपि श्राद्धादिकं न कुर्वन्ति न च तथा वर्तन्ते ॥

येनापीत्यादि । हे मात, येनापि केनापि मिषेण छद्मना मान्यं सत्पुरुषैर्धर्मो विधेयः । कथभूतैर्मान्यैः । स्वहितैकतान्यैः आत्महिततन्निष्ठैः । अनेन कामेन अनया इच्छया पुराणैश्चिरतनैरयं मार्गः श्राद्धलक्षणो मार्गः कृतो विहितः । कथभूतैः पुराणैः । आत्माभ्युदयप्रवीणैर्निजात्मसौख्याप्राप्तिविचक्षणैः ॥

निर्निमित्तमित्यादि । हे मात, इह ससारे कोऽपि जनो निर्निमित्तं कारणं विना प्रायेण धर्मधीः धर्मबुद्धिर्न वर्तते । अत एतस्मात् कारणात् कुशलबुद्धिभिः श्राद्धादिकाः क्रियाः प्रोक्ताः ॥

किं चास्ति विशेषः । **पर्वत्यादि ।** नित्यं सर्वकालं दातुं दानं कर्तुमशक्तानां पुरुषाणां पुरातनैश्चिरतनैरेते अवसराः पुण्याय प्रोक्ताः । एते के । पर्वं च अमावास्यादिकम्, तीर्थं च गङ्गागोदावर्यादिकम्, अतिथयश्च प्राघूर्णकाः, श्राद्धं च पक्षमध्ये भोजनदानम्, वारश्च आदित्यादिकः, वासरश्च यस्मिन् देवो पित्रादिको मृतः, तारका रोहिण्यादिनक्षत्रम्, पर्वतीर्थातिथिश्राद्धवारवासरतारकाः ॥

जन्मेत्यादि । एक जन्म आत्माधिगम आत्मलाभः । उत्पत्तिरिवेत्यर्थः । गर्भोन्निः-सरणमित्यर्थः । द्वितीयं जन्म व्रतकर्मणा च दीक्षाकर्मणा मुनीनां यतीनां भवेत्संजायते । अमी एते मुनयो द्विजा ब्राह्मणाः साधु भवन्ति समीचीनतया संजायन्ते तेषां मुनिलक्षणानि द्विजानां संतर्पणं चतुर्विधेन दानेन संप्रीणनं जैनजन आर्हतो लोकः करोति विदधाति । कथं भवत्युक्तं द्विजानां संप्रीणनं जैनानां न वर्तते ॥

द्वयेनेत्यादि । हे मात, द्वयेन मार्गेण जगदयं मनुष्यलोकः प्रवृत्तः प्रचरितम् । तत्

— स्नात्वा यजेतासमयागम वा पठेद्यदि ध्यानमुपाचरेद्वा ।
 ज्ञान भवेदेव गृहाश्रितानां स्वर्गापवर्गागमसंगमाय ॥
 सरित्सरोवारिधिवापिकासु निमज्जनोन्मज्जनमात्रमेव ।
 पुण्याय चेत्तर्हि जलेचराणां स्वर्गं पुरा स्वादितरेषु पश्चात् ॥

तदाह—

रागद्वेषमदोन्मत्ता स्त्रीणां ये वशवर्तिनः ।
 न ते कालेन शुष्यन्ति ज्ञानादीर्थशतैरपि ॥
 पद्वर्ककार्यार्थमथाप्तशुद्धौ होमो भवेद्भूतबलिश्च नाम ।
 सुधान्वस स्वर्गसुखोचिताङ्गा स्वादन्ति किं बहिगत निलिम्पा ॥

किम् । गृहस्थवृत्त्या गृहस्थाचारेण यत्किर्मणा च घृष्टाचारेण च तस्य द्वयस्यापि गृहस्थ
 यतिमार्गद्वयस्यापि एकत्वेन प्रवृत्तं न वर्तते । कर्मभूतस्य तस्य । विभिन्नदृष्टेः, पृथगाचारस्य ।
 किं तत् । शीतोष्णवत् । यथा शीतं पृथगुष्णं पृथक् तथा गृहधर्मं पृथक् यतिधर्मं पृथक् ॥

स्नात्येत्यादि । स्नात्वा आसं मर्यङ्गवीतरागमर्हन्तं यजेत अथ अथवा अयान
 न्तरे वा आगमं जनपुत्रकं आगममयीं सरस्वतीमूर्तिं वा यजेत पूजयेत् । तथा चोक्तम्—
 वारह भद्रं निम्ना दंसणनिलया चरित्त पश्य हरा च । उदमुम्बाहरणा ये वेद द्वाक्सुय
 दवी यदि वा ॥ स्नात्वा पठेत् अभ्यसनं कुर्यात्, वा अथवा ध्यानमुपाचरेत् कुर्यात् ।
 गृहाश्रितानां गृहस्थानां ज्ञानं ज्ञानेन शरीरप्रधासन्तं भवेदेव भवत्येव नास्ति निषेधः ।
 तस्मान्न किमर्थम् । स्वर्गापवर्गागमसंगमाय गृहस्था पूर्वं स्वर्गं भान्ति, ततश्च त्वां
 इहागत्य मोक्षं व्रजन्ति । विनदीक्षयेति शेषः ॥

सरित्वित्यादि । हे मात सरित्सरोवारिधिवापिक्वसु नदीतडागसमुद्रदीर्घिकसु
 निमज्जनोन्मज्जनमात्रमेव मुञ्चनमात्रमेव चेत् पुण्याय भवति तर्हि जलेचराणां तडागम
 सरोवराणां यादृसां स्वर्गं पुरा स्यात् इतरेषु ब्राह्मणादिगृहेषु पश्चात् स्वर्गं स्यात् ॥

तदाह तदुक्तम्—रागेत्यादि । ये पुरुषा रागद्वेषमदोन्मत्ता भक्षितभक्षुरसदृशाः
 ये पुरुषा स्त्रीणां वशवर्तिनो लम्पट्य, त पुरुषा कस्मिन् दीपकालेनापि न शुष्यन्ति तीर्थ
 शतैरपि ज्ञानात् इति पूर्वमापितं वर्तते । तथा चोक्तम्— दुष्टमन्तर्गतं चित्तं तीर्थज्ञानात्
 शुष्यति । घतशोऽपि जलैर्घातं पुराभाण्डमिवाशुषि ॥

पद्वर्कमेत्यादि । पद्वर्कश्चकार्यं लम्पटमोहनवर्षाकरणाच्चाटनविरूपपम्पमारणनिमित्तं
 पद्वर्कश्चकार्यं अथवाभञ्जये अभपवित्रीकरणार्थं होमो भवेत् अग्निमप्ये आहुतीदीक्षते ।
 न केवत्तं होमो भवेत्, भूतबलिश्च व्यन्तराणां प्राणनार्थं च । नामेति संभाषनायाम् ।

तत् 'अग्निमुखा वै देवाः' इत्यस्यायमर्थः—अग्निरिव भासुरं मुखं येषां ते तथा । चन्द्रमुखी कन्येतिवत्, न पुनरग्निरेव मुखं येषामिति, प्रतीतिविरोधात् ।

मोक्षार्थमुद्युक्तधिया नराणां स्नानेन होमेन च नास्ति कार्यम् ।

गृहस्थधर्मो न यतेर्यतेर्वा धर्मो भवेन्नो गृहिणः कदाचित् ॥

तदुक्तम्—

विमत्सरः कुचेलाङ्गः सर्वद्वन्द्वविवर्जितः ।

समः सर्वेषु भूतेषु स यतिः परिकीर्तितः ॥

आपस्नानं व्रतस्नानं मन्त्रस्नानं तथैव च ।

आपस्नानं गृहस्थस्य व्रतमन्त्रैस्तपस्विनः ॥

सुधान्वसः सुधा अमृतमेव भक्त येषां ते सुधान्वसः स्वर्गमुखोचिताज्ञाः निलिम्पा देवाः वङ्गित अग्नौ वषट्कृतं किं खादन्ति । अपि तु न खादन्तीत्यर्थः ॥

तत्तस्मात् कारणात् 'अग्निमुखा वै देवाः' इत्यस्य वेदवाक्यस्य अयमर्थो वर्तते । अयं क । अग्निरिव भासुरं मुखं येषां ते तथा । अग्निमुखा किवत् । चन्द्रमुखीत्युक्तं तर्हि न कन्याया मुखं चन्द्र एव वर्तते, किं तु चन्द्रसदृशं मुखं कन्याया वर्तते इत्यर्थः । न पुनरग्निरेव मुखं येषां ते अग्निमुखा इत्यर्थो न वर्तते । कस्मात् । प्रतीतिविरोधात् । मुखस्य प्रतीतिदन्तौष्ठनासिकानेत्रकर्णादिकैर्भवेत्, न च तथा वर्तते ॥

मोक्षार्थमित्यादि । मोक्षार्थं उद्युक्तधिया उद्यमपरबुद्धीनां नराणां मुनीनां स्नानेन होमेन च कार्यं नास्ति कार्यं न वर्तते । गृहस्थधर्मो यतेर्न वर्तते । यतेर्वा धर्मः कदाचिदपि गृहिणो नो भवेत् ॥

तदुक्तम्—विमत्सर इत्यादि । विमत्सरः परेषां शुभद्वेषरहितः, कुचेलाङ्गः कुचेलमितिना वस्त्रं तद्वदङ्गं मलिनसमं यस्य स कुचेलाङ्गः, सर्वद्वन्द्वविवर्जितः सर्वेण द्वन्द्वेन कलहेन युद्धेन च विवर्जितो रहितः । सर्वेषु भूतेषु च समः समानबुद्धिः स पुमान् यतिः परिकीर्तितः यतिरिति कथितः ॥

आपेत्यादि । हे मातः, आपस्नानम् । जलस्नानम् । अथ 'अप्' इति व्यञ्जनान्तोऽस्ति, तथा 'आप्' इति आकारान्तोऽप्यस्ति । तेन आपेन स्नानं आपस्नानम् । व्रतस्नानं व्रतेन स्नानम् । उपवासादिना स्नानमित्यर्थः । मन्त्रस्नानम्—'ओ अमृतोद्भवे अमृतं श्रावय श्रावय स से ह्रीं व्रूं द्रूं द्रा द्रीं द्रीं द्रावय द्रावय स हे न्हीं क्ष्वी हसः स्वाहा' इति मन्त्रस्नानम् । तथैव च तेनैव प्रकारेण आपस्नानं गृहस्थस्य भवति । व्रतमन्त्रैस्तपस्विनः स्नानं भवति ॥

न स्त्रीभिः सगमो यस्य यः परे ब्रह्मणि स्थितः ।
तं शुचिं सर्वदा प्राहुर्मरुतं च हुताशनम् ॥

इति ।

ऋचः सामान्यथर्वाणि यजूप्यङ्गानि भारतः ।
इतिहाम पुराणं च त्रयीयं सर्वमुच्यते ॥

ततश्च धृतिस्मृतिभ्यामतीव बाधेऽद्यत्वेनार्हत्समये कथं नाम ज्योतिः
पादो वचनमिदमुक्तम्—

समग्रं शनिना दृष्टं क्षणं कोपितं पुनः ।
तद्भक्तस्तस्य पीडायां तावेव परिपूजयेत् ॥

सांख्ययोगोलोकायतचान्वीक्षिकी । तस्यां च स्यादस्ति स्यान्नास्तीति

नेत्यादि । यस्य स्त्रीभिः संगमो न भवति, यः पुमान् परं ब्रह्मणि आत्मभावनायां
स्थितो वर्तते तं पुरुषं सर्वदा शुचिं प्राहुर्मुनिवन्ति । विद्वांस इति शेषः । मारुतं च हुताशनं
शुचिं प्राहुः । यथा वायुस्पर्शधाण्डादेऽपि समं सन् राज्ञा नृपस्यापि सगमि तत्र नास्ति
शेषः । अपि तु बाण्डालादप्यानीयते । यतिः पुनर्मारुतवत् निःसङ्गं कर्मभनदहन
शीलत्वात् ब्रह्मचारी सदा शुचिरिति प्रसिद्धम् ॥

ध्रुव इत्यादि । ऋचः ऋग्वेदवाक्यानि, सामानि सामवेदवाक्यानि, अथर्वणि
अथर्ववेदमन्त्राः, यजूपि यजुर्वेदवाक्यं ऋण्यम्, अङ्गानि शिक्षाऋण्यव्याकरणं छन्दोवि
धितिज्यातिर्यं निरुक्तं चतिषङ्गानि । हे भारत दुषिष्ठिरमहाराज, इतिहासो भारतं रामा
यणश्च । अन्यदपि पुराणम् । ऋक्षराजं भीमार्मान्यायशास्त्रं च विगृह्यते । इदमन्तस्त्वर्थं
शास्त्रं त्रयी उच्यते कथ्यते ॥

ततश्च तस्मात् क्षरणात् धृतिस्मृतिभ्यां वेदधर्मशास्त्राणां अतीव बाधे बहिर्भूते अथ
त्वेन अयतनक्षलेन अहत्समये आह्वये संजाते सति कथं नाम ज्योतिपादो ज्योतिःशास्त्रे
वेदादौ इदं वक्ष्यमाणं वचनं कथमुक्तम् । इदं किमिति चेत्—

समग्रमित्यादि । समग्रं परिपूर्णं यथा भवत्येवं शनिना क्षणक्षरेण दृष्टं समग्रं
स्थाने स्थितिनाशलोकितं क्षणं दिगम्बरं कोपितं । तद्भक्तः शनिभक्तः क्षणभक्तश्च
तस्य क्षणे क्षणकस्य च पीडायां घातुक्षबाधाभावां तावेव सौमिधरक्षणकवेयं परिपूज
येत् पूजनं कुर्यात् । न त्वन्यं देवं तत्पीडानिवारणार्थं पूजयेत् । उक्तं च— वक्ष्यमस्मृतीयं
नवपञ्चमे चतुर्थाष्टमे कलत्रे च । पश्यन्ति पादवृज्यां पद्मानि चित्रं प्रयच्छन्ति ॥

सांख्यमित्यादि । सांख्यं उभयवर्धनं सत्त्वगोपरनामधेयम्, योगो नैयायिकः, स्तो

नमःश्रमणक इति बृहस्पतिराखण्डलस्य पुरस्तं समयं कथं प्रत्यवतस्थे ।

प्रजापतिप्रोक्ते च चित्रकर्मणि—

श्रमणं तैललिप्ताङ्गं नवभिर्भित्तिभिर्युतम् ।

यो लिखेत्स लिखेत्सर्वा पृथ्वीमपि ससागराम् ॥

आदित्यमते च—

भववीजाङ्कुरमथना अष्टमहाप्रातिहार्यविभवसमेताः ।

ते देवा दशतालाः शेषा देवा भवन्ति नवतालाः ॥

वराहमिहरव्याहते प्रतिष्ठाकाण्डे च—

विष्णोर्भागवता मयाश्च सवितुर्विप्रा विदुर्ब्राह्मणां

मातृणामिति मातृमण्डलविदः शंभोः सभस्मा द्विजः ।

कायत चार्वाकमतम्, एतन्नय आन्वीक्षिकी विद्या कथ्यते । तस्या आन्वीक्षिकीविद्यायां स्यादस्ति नास्ति इतीदृश वचन नमः श्रमणको वदति । इत्येवप्रकारेण बृहस्पति सुराचार्य आखण्डलस्य पुरस्तं समयं क्षणकशासनं कथं प्रत्यवतस्थे कथं प्रतिपादितवान् ॥

प्रजापतिप्रोक्ते च चित्रकर्मणि चित्रशास्त्रे । श्रमणमिति । श्रमणं तैललिप्ताङ्गं श्रमणतीर्थकरपरमदेव तैललिप्ताङ्गं कोटिभास्करसमानतेजस्कं नवभिर्भित्तिभिर्युतम् । 'क्षालोऽथ वेदिरथ वेदिरथोऽपि सालवादीव^(१)शाल इह वेदिरतोऽपि साल । वेदी च भाति सदसि क्रमत^(२)यदीये यस्यै नमस्त्रिभुवनविभवे जिनाय ॥' इति मधुमाधवीकथितक्रमेण नवभिर्भित्तिभिर्युतमित्याहुः । यो लिखेत् यश्चित्रकरो लिखति स चित्रकरो लिखति । सर्वा पृथ्वीमपि । अपिशब्दात् पातालं स्वर्गलोकं च लिखेदित्यर्थः । कथं भूता पृथ्वीम् । ससागरामसख्यातसमुद्रसहिताम् । सर्वद्वीपावतीमित्यर्थः । इतीदृशं प्रजापतिवचनं कथम् ॥

आदित्यमते सूर्यसिद्धान्ते । भवेति । भव संसारस्तस्य बीजं रागद्वेषौ तस्याङ्कुरौ-मोहनीयं कर्म तस्य मथना क्षयविधायिनः । अष्टमहाप्रातिहार्यविभवसमेताः अष्टौ च तानि महाप्रातिहार्याणि अशोकवृक्षः, दिव्यपुष्पवर्षणम्, योजनगामिनी वाक्, चतुषष्टिचामराणि, दिव्यं सिंहासनम्, कोटिभास्कगधिकलोचनप्रियशरीरतेजः, सार्वद्व्यादशकोटिपटहवायानि, छत्रत्रयं चोपर्युपरि वर्तितानि, एव विभव ऐश्वर्यं तेन समेतास्तीर्थकरपरमा देवा दशताला भवन्ति दशहस्तमाना भवन्ति । शेषा देवा हरिहरादयः नवताला भवन्ति । तादृशं वचनं अर्हत्प्रतिमासूचकं आदित्यमतेः कथम् ॥

वराहमिहरव्याहते वराहमिहराचार्यकथिते प्रतिष्ठाकाण्डे च प्रतिष्ठाध्याये इतीदृशं कथं यदि दिगम्बरमतं कलौ समुत्पन्नम् । इतीति किम्—विष्णोरित्यादि । विष्णोर्भागव-

शाक्या सर्वहिताय शान्तमनसो नम्रा जिनानां विदु-
र्ये यं देवमुपाश्रिता स्वविधिना ते तस्य कुर्यु क्रियाम् ॥

निमित्ताध्याये च—

पद्मिनी राजहंसाश्च निर्मन्याश्च तपोधना ।

य देशमुपसर्पन्ति सुमिक्ष तत्र निर्दिशेत् ॥

तथा—उर्व भारवि भवभूति भर्तृहरि भर्तृमेष्ठ-कण्ठ-गुणाढ्य-व्यास भा-
स-बोस-कालिदास बाण मयूर नारायण कुमार माघ राजशेखरादिम
हाकविकाव्येषु तत्र तत्रावसरे भरतप्रणीते काव्याध्याये सर्वमनप्रसिद्धेषु
तेषु तेषूपख्यानेषु च कथं तद्विषया महती प्रसिद्धिः । तस्मात्

ता विष्णोः क्रियां प्रतिष्ठां भागवता वैष्णवा कुर्यु विदुः । मयाश्च आदित्योपजीविनो
ब्राह्मणा सवितु धीसूर्यस्य क्रियां प्रतिष्ठां कुर्यु । विष्णो ब्राह्मणां क्रियां विबुर्जानन्ति ।
मातृणां सप्तमातृणां ब्रह्माणीन्द्राणीवाराहीमैरवीचामुष्माकर्णमोटीचर्चामिधानानां इति
क्रियां प्रतिष्ठां मातृमण्डलविदो मातृमण्डलविज्ञायका कुर्यु । शमो क्रियां समस्ता
मम्मसहितो द्विजो ब्राह्मण कुर्यात् इति अयं वशाद्विमक्षिपपरिणामः । शाक्या बौद्धा
सर्वहिताय बुद्धाय क्रियां प्रतिष्ठां कुर्यु । शान्तमनसो नम्रा

विबुर्जानन्ति ते तु जिनानां प्रतिष्ठां कुर्यु । ये पुरुषा लिङ्गिनो
रुहस्या यं देवं उपाश्रिता सेवापरास्ते पुरुषा स्वविधिना निजशास्त्रोक्तविधानेन तस्य
देवस्य क्रियां कुर्यु इति ईदृशं वाक्यं बराहमिहुर कथमुक्तवान्, यदि कलौ दिगम्बरा
उत्पन्ना ॥

निमित्ताध्याये च इतीदृशं वचनं कथम् । इतीति किम् । पद्मिनीति । पद्मिनी राजहंसाश्च
निर्मन्याश्च तपोधना पद्मिनी कमलिनी यं देशं यस्मिन् देशे सरावौ उपसर्पन्ति प्राबुर्भ
वन्ति तत्र तस्मिन् देशे सुमिक्षं निर्दिशेत् कथयेत् । यं देशं राजहंसाश्च उपसर्पन्त्याग
च्छन्ति तत्र देशे सुमिक्षं निर्दिशेत् ॥

तथा तेनैव प्रक्षरेण उर्वश्च भारविश्च भवभूतिश्च भर्तृहरिश्च भर्तृमेष्ठश्च कण्ठश्च गु
णाढ्यश्च व्यासश्च भासश्च बोसश्च कालिदासश्च बाणश्च मयूरश्च नारायणश्च कुमारश्च माघश्च
राजशेखरश्च ये आदिर्बेदा हलायुध-कल्याणनाथीनां ते च ते महाकवयस्तेषां क्रम्येषु तत्र
तत्रावसरे तस्मिन् विदुषां प्रसिद्धे प्रपञ्चे तथा भरतप्रणीते काव्याध्याये तथा सर्वजनप्र-
सिद्धेषु तेषु तेषु उपाख्यानेषु रुच्यन्तक्यास्तु च कथं केन प्रक्षरेण तद्विषया दिगम्बरसं-
विधौ महती प्रसिद्धिर्बतते ॥

चत्वार एते सहजाः समुद्रा यथैव लोके ऋतवोऽपि षट् च ।
 चत्वार एते समयास्तथैव षट् दर्शनानीति वदन्ति सन्तः ॥
 यावत्समर्थं वपुरुद्धतायां यावच्च पाणिद्वयमेति बन्धम् ।
 तावन्मुनीनामशने प्रवृत्तिरित्याशयेन स्थितभोजनास्ते ॥
 बालाग्रकोटावपि यत्र सङ्गे निष्किंचनत्वं परमं न तिष्ठेत् ।
 मुमुक्षवस्तत्र कथं नु कुर्युर्मिति दुःकूलाजिनवल्कलेषु ॥
 शौचं निकामं मुनिपुंगवानां कमण्डलोः संश्रयणात्समस्ति ।
 न चाङ्गुलौ सर्पविदूषितायां छिनत्ति नासा खलु कश्चिदत्र ॥
 वदन्ति जैनास्तमिहाप्तमेते रागादयो यत्र न सन्ति दोषाः ।
 मद्यादिशब्दोऽपि च यत्र दुष्टः शिष्टैः स निन्द्येत कथं नु धर्मः ॥

हे मातः, तस्मात् कारणात् । चत्वार इत्यादि । यथैव एते सहजा स्वभावोत्पन्नाश्च-
 त्वारः समुद्रा वर्तन्ते, यथैव लोके ऋतवोऽपि हिमशिशिरवसन्तग्रीष्मवर्षाशरत्नक्षणा
 षट् वर्तन्ते, तथैव तेनैव प्रकारेण एते अमी चत्वार समया जैनजैमिनिशाक्यशकरागमा-
 साख्यलोकायततद्वयषड्दर्शनानीतीदृश सन्तो वदन्ति प्रतिपादयन्ति ॥

यत्त्वयोक्तम् उद्धा ग्रसन्ते इति निन्दावचन तस्येदमुत्तरम्—यावदिति । यावत्काल
 उद्धताया ऊर्ध्वताया वपु समर्थं वर्तते, यावच्च पाणिद्वय बन्धमेति परस्पर मिलति, तावत्काल
 मुनीना अशने प्रवृत्तिर्भवतीतीदृशेनाशयेन ते स्थितभोजना. .... ॥

बालाग्रेति । बालाग्रकोटावपि यत्र सङ्गे परिग्रहे निष्किंचनत्व निष्परिग्रहत्व परममु-
 त्कृष्टं न तिष्ठेत् भवति । तत्र दिगम्बरशासने मुमुक्षव. अहो मातः, दुःकूलाजिनवल्क-
 लेषु मतिं कथं नु कुर्युः । अपि तु न कुर्युः ॥

शौचमिति । तथा अशौचं यत्त्वयोक्तं तदप्यसत् । शौचं निकामं मुनिपुंगवानां
 कमण्डलोः संश्रयणात् ग्रहणात् समस्ति । अङ्गुलौ सर्पविदूषिताया सर्पदंष्ट्राया खलु कश्चित्
 पुमान् अत्र संसारे नासा नासिका न च छिनत्ति न छेदयति । यदपवित्रमङ्गं तदेव
 प्रक्षाल्यत इत्यर्थः ॥

वदन्तीत्यादि । एते जैना इह संसारे तमाप्त वदन्ति । तं कम् । यत्राप्ते रागादयो
 दोषा न सन्ति । यत्र च धर्मे मद्यादिशब्दोऽपि अस्मात्तवन्मद्यादिपानादिकं तच्छब्दोऽपि
 दुष्टो दोषवान् भोजनादित्यागाय भवति स धर्मः शिष्टैर्विद्वद्भिः । कथं नु इति प्रश्ने । निन्द्येत ।
 अपि तु न निन्द्यत इत्यर्थः ॥

परेषु योगेषु मनीषयान्ध प्रीतिं दधात्यात्मपरिग्रहेषु ।
 तथापि देव स यदि प्रसक्तमेतज्जगद्देवमय समस्तम् ॥
 लज्जा न सज्जा कुशल न क्षील क्षुत् न पूत न वर' प्रचार ।
 मधेन मन्दीकृतमानसानां विवेकनाशाच्च पिशाचभाव ॥
 आतङ्कशोकामयकेतनस्य जीवस्य दुःखानुभवाश्रयस्य ।
 देहस्य को नाम कृतेऽस्य मांस सचेतनोऽप्यात्क्षणभङ्गुरस्य ॥

उक्तं च—

तिलसर्पपमात्रं यो मांसमश्नाति मानव ।
 स श्वभ्रात्र निवर्तेत यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥
 सद्विग्धेऽपि परलोके त्याज्यमेवाशुभ बुधै ।
 यदि न स्यात्त किं स्यादस्ति चेन्नास्ति को हत ॥

परव्यत्यादि । परेषु जरासंभकृतादिषु योगेषु संभवेषु मनीषया कृत्वा यो देव
 अथ श्रेष्ठान्ध वर्तते, यो देव आत्मपरिग्रहेषु सखामामादकिमणीप्रवृत्तिषु प्रीतिं दधाति
 तथापि स हरिहरादिको यदि देवो भवति तर्हि एतत् प्रसक्त एव प्रसक्त संजात । एतत्
 किम् । समस्तं जगद्देवमय वर्तते । यः शत्रुषु द्वेषं करोति, कलत्रादिषु प्रेम दधाति ।
 सख्यदेव कोऽपि नास्ति सर्वे देवा वर्तन्ते ॥

लज्जेत्यादि । मधेन मन्दीकृतमानसानां जडीकृतचतसां रुद्रादीनां रुद्धा सज्जा
 छन्दोयमा न वर्तते, तथा मधुपिनां क्षीलं प्रक्षालय कुशलं निपुण न भवति तथा
 मृतं धृतं न भवति, तथा प्रचार प्रवर्तनं न वर भेष्टो न भवति । एतत्पूर्वोक्तं यदि न भवति,
 तर्हि किं भवति । विवेकनाशात् प्रमाददोषात् पिशाचभाव, मलिनव्यन्तरत्वं पिशाचत्व
 मुख्यते तद्वति । उक्तं च लक्ष्मीयन्त्रेण महामुनिना—‘मुहुः भिलिहि विमुक्त इन्द्रुण हु
 ण्डुण मज्जहु दोष्ट । मतहो बहिणि जि अहिलस इत्येन हु पायपवेसु ॥

आतङ्केत्यादि । हे मात जीवस्यास्य देहस्य कृतकरीय को नाम सचेतनो प्रेक्षा-
 बान् पुमान् मांसमद्यात् जरासं भक्षयेत् । कर्मभूतस्य देहस्य । आतङ्कशोकामयकेतनस्य
 आतङ्कस्य सद्यःप्राणहरो व्याधि शोकाच्च पश्चात्तापसंक्षण, आमयस्य सामान्यरोग, तेषां
 केतनस्य निवासस्य । पुन कर्मभूतस्य देहस्य । दुःखानुभवाश्रयस्य दुःखोदयस्थानस्य । पुन
 कर्मभूतस्य । क्षणभङ्गुरस्य क्षणेन अल्पकालेन भङ्गुरस्य स्वयमेव विनाशानशीलस्य ॥

उक्तं च—तिलेत्यादि । यो मानव तिलसर्पपमात्रं मांसमश्नाति स मानव श्वभ्रात्र
 निवर्तेत न निर्गच्छेत् । कियत्कर्मम् । चन्द्रदिवाकरौ यावत् ॥

सद्विग्धे इत्यादि । परलोके स्वर्गादौ सद्विग्धेऽपि संदेहप्राप्तेऽपि बुधैर्विद्वद्भिरशुभं

मक्षिकागर्भसंभूतवालाण्डकनिपीडनात् ।

जातं मधु कथं सन्तः सेवन्ते कललाकृति ॥

तथा च स्मृतिः—

सप्तग्रामेषु यत्पापमग्निना भस्मसात्कृते ।

तस्य चैतद्भवेत्पापं मधुविन्दुनिषेवणात् ॥

यथाजनाकृतमयं प्रवृत्तः परस्परार्थप्रतिकूलवृत्तः ।

विधौ निषेधे च न निश्चयोऽस्ति कथं स वेदो जगतः प्रमाणम् ॥

तथा हि—मांसं चेदाचरितुमिच्छसि, आचर । किं तु विधिपूर्वकमाचरितव्यम् । तदाह—

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानां तु काम्यया ।

यथाविधिनियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥

मद्यमांसाद्यास्वादन पाप त्याज्यमेव परिहर्तव्यमेव । यदि चेत् परलोक न स्यात् किमपि रुचिर न स्यात् ततस्तर्हि किं स्यात् । अस्ति चेत् नास्ति कश्चार्वाको हतो निषिद्धः ॥

मक्षिकेति । मक्षिकानां सरधाना गर्भेषु सभूता उत्पन्ना ये वालाण्डकास्तेषां निपीडनात् निश्चोतनान्मधु मधुक्षौ जातमुत्पन्न सन्तो विद्वांसः कथं केन प्रकारेण सेवन्ते आस्वादयन्ति । कथंभूत मधु । कललाकृति कललस्य गर्भवेष्टनस्य जरायुपटलस्याकृतिराकारो यस्य तत्तथोक्तम् ॥

तथा च स्मृतिरन्यदपि स्मृतिशास्त्रं वर्तते—तत्किम् । **सप्तेति ।** सप्तग्रामेषु अग्निना भस्मसात्कृते सति यत्पाप भवेत् तस्य पुरुषस्य च एतत् पाप भवेत् सप्तग्रामभस्मीकरणपापं भवेत् । कस्मात् । मधुविन्दुनिषेवणात् इति ॥

यथेत्यादि । हे मात, स वेदः श्रुतिशास्त्रं जगतः प्रमाणं प्रमाणभूतं कथं भवति । कथंभूतो वेदः । अयं वेदः यथाजनाकृतः यथाजनेच्छप्रकृतिः यथाविषयादिकं लोको वाञ्छति, वेदेऽपि तथैव वक्ति । अपरं कथंभूतो वेदः । परस्परार्थप्रतिकूलवृत्तः परस्परमन्योन्यार्थप्रतिकूलः पूर्वापरविरोधसहितः वृत्तः प्रवृत्तिं गतः विधौ कर्तव्ये निषेधे च वेदे निश्चयो नास्ति ॥

तथाहि तदेव यथाजनाकृतप्रवर्तनं दर्शयति—**मांसमित्यादि ।** मांसं चेदाचरितुमिच्छसि मांसभक्षणं कर्तुमिच्छसि तर्ह्याचर । किं तु विधिपूर्वकमाचरितव्यं वेदोक्तप्रकारेण भक्षितव्यम् ॥

तदाह मांसभक्षणे कोऽसौ विधिस्तमेव निरूपयति—**प्रोक्षितमिति ।** मांसं प्रो-

क्रीत्वा स्वयं वा कुत्साद्य परोपहतमेव च ।

अर्चयित्वा पितृन्देवान्स्वादन्मास न दुष्यति ॥

मातरि स्वसरि वा चेत्प्रवर्तितुमिच्छसि, प्रवर्तस्व । किं तु विधिपूर्वकं प्रवर्तितव्यम् । तदाह—गोसवे ब्राह्मणो गोसवेनेष्ट्वा सवत्सरान्ते मातरमप्यभिरुपतीति । उपेहि मातरमुपेहि स्वसारमिति । एवमन्येऽपि सन्ति ययालोकाभिप्रायं प्रवृत्तास्ते ते विधयः ।

प्रसिद्धिरत एवाम्य सर्वसाधारणी मता ।

को हि नाम भवेद्देव्यो लोकच्छन्दानुवर्तन ॥

हिताहितावेदि जगत्सिर्गतं परस्परस्त्रीधनलोलमानसम् ।

तत्रापि यथागम एव तन्मनोवशेन वर्तते तदा किमुच्यते ॥

क्षितं कुशमम्भवारिपूतं भक्षयेत् खादयेत् । किमयम् । ब्राह्मणानां तु क्रम्यया ब्राह्मणानामिच्छया । कं पुमान् भक्षयेत् । यथाविधिनिष्कृतं प्रोक्षणादिविधिनाभिहितं प्राणानां चैव अक्षये विनाशे सति विधिमहत्वा न भक्षयेत् ॥

यथा य विधिं दर्शयति—क्रीत्वेति । मांसं क्रीत्वा मूत्रेण गृहीत्वा स्वयं पारम नैव हि निश्चयेन उत्साद्य जीवयिष्यसोऽकृतिपरोपहतमेव वा पारणानीतं वा पितृन् देवांश्चार्चयित्वा मांसं खादन् पुमान् न दुष्यति न दोषवान् भवति । मातरि जनन्यां स्वसरि भगिन्यां वा चेषदि प्रवर्तितुमिच्छसि तर्हि प्रवर्तस्व मैयुनं कुरुष्व । किं तु विधिपूर्वकं प्रवर्तितव्यम् । तदाह तमेव विधिं निरूपयति—गोसवे गोसवश्चेष्ट्वा ब्राह्मणो नापर गोसवेन गोसवेन इष्ट्वा यज्ञं कृत्वा सवत्सरान्ते एकवर्षप्राप्ते मातरमपि जननीमपि । अपिष्ट्वात्तर्हि गिन्यादिमपि । परस्परमभिरुपयति जन इति ईदृशं वचनं कं वर्तते । उपेहि मातरमुपेहि स्वसारमिति । एवं अमुना प्रक्षरेण अन्येऽपि अपरेऽपि विधयः सन्ति वर्तन्ते भेदे ते ते प्रसिद्धा ययालोकाभिप्रायं प्रवृत्ता ॥

प्रसिद्धिरित्यादि । अत एव करणात् अस्य भेदस्य सर्वसाधारणी सर्वेषां सामान्या प्रसिद्धिः कथातिर्मता अमीश्वर । अमुमेवार्थमर्थान्तरभ्यासेन ब्रह्मयति—नामेति संभावनायाम् । स्मेकच्छन्दानुवर्तनं यथास्तेऽभिप्रायप्रवर्तनं पुमान् को देव्यो भवेत् । अपि तु न कश्चिदेषणीयो भवतीत्यर्थः । कथम् । हि । स्फुटमिति शेषः ॥

हिताहितेत्यादि । हे मात जगत् संसारो निसर्गतः स्वभावेन हिताहितावेदि वर्तते । हितं पुण्यमहितं पापं ते द्वे वेत्तीत्येवशीलं हिताहितावेदि । पुनः कथंभूतं जगत् । परस्परस्य अन्योन्यस्य च स्त्री च धनं च तत्र स्मेकं स्फुटं मानसं क्लृप्तं यस्य जगतस्तत्तथोक्तम् । तत्रापि ईदृशे जगति यदि चेदेव आगमो वेदस्वरूपशास्त्रं तन्मनोवशेन जग-

‘सुरा न पेया, ब्राह्मणो न हन्तव्यः’ इत्यपि वचनमस्ति । ‘सौत्रामणौ य एवंविधां सुरां पिबति न तेन सुरा पीता भवति’ इत्यपि । तथा ‘ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत’ इति । अपि च—

शूद्रान्नं शूद्रशुश्रूषा शूद्रप्रेषणकारिणः ।

शूद्रदत्ता च या वृत्तिः पर्याप्तं नरकाय ते ॥

तथा मांसं श्वचाण्डालकव्यादादिनिपातितम् ।

ब्राह्मणेन ग्रहीतव्यं हव्यकव्याय कर्मणे ॥

इत्यपि ।

सद्यःप्रतिष्ठितोदन्ते सिद्धान्ते परमाग्रहः ।

किं वेदोक्तैरिमैः(?) सूक्तैरेत पिङ्गानुपास्महे ॥

दभिप्रायवगेन वर्तते वर्तते, तदा तस्मिन् काले किमुच्यते किं कथ्यते । परस्परस्त्रीधन-
लोलमानस विशेषेण भवत्येव ॥

अथ पूर्वापरविरोध वेदस्य दर्शयति—‘सुरा न पेया मद्य न पेयम्, ब्राह्मणो न हन्त-
व्य’ इत्यपि वचनमस्ति वेदे । तद्वाक्यविरुद्ध वाक्य यथा—सौत्रामणौ यजे य एवंविधा
सुरां पिबति य पुमान् एवंविधा पैष्टीगौडीमाधवीलक्षणा सुरा मदिरा पिबति तेन पुसा
सुरा पीता न भवति, इत्यपि वाक्य वर्तते । तथा च विरुद्ध वाक्य दर्शयति—ब्राह्मणमा-
लभेत ब्रह्मणे सृष्टिकर्त्रे ब्राह्मण श्रोत्रिय आलभेत मारयेत्, इत्यपि च वाक्य वर्तते ॥

अपि च तथा च मासविरुद्ध वाक्य दर्शयति—शूद्रान्नमित्यादि । शूद्रान्न शोभन-
कर्मणा द्रवतीति शूद्रस्तस्यान्नम्, शूद्रशुश्रूषा सेवा, शूद्रप्रेषणकारिणः शूद्रस्य किकरत्
कुर्वन्तीति, शूद्रदत्ता च पुनर्या वृत्तिराजीवनम्, ते पर्याप्तं परिपूर्णं यथा भवत्येव नरकाय
नरकपाताय भवतीति भावः ॥

तथा च विरुद्ध वाक्यम्—तथेति । मांसं श्वचाण्डालकव्यादादिनिपातितं शुना कुर्कु-
रेण, चाण्डालेन मातङ्गेन, कव्यादा व्याघ्रादयस्ते आदिर्येषां खरटिक्यादीनां ते श्वचाण्डा-
लकव्यादादयस्तैर्निपातितं पशून् मारयित्वा गृहीत आनीत ब्राह्मणेन वेदपाठकेन ग्रहीतव्यं
ग्रहणीयम् । किमर्थम् । हव्यकव्याय कर्मणे देवपितृकार्याय, इत्यपि वचनमस्ति ॥

सद्य इत्यादि । सद्यस्तत्काले प्रतिष्ठित उदन्तो वार्ता यत्र स सद्य प्रतिष्ठितोदन्तस्त-
स्मिन्नीदृग्विधे सिद्धान्ते परमाग्रहो यदि युष्माकमाक्षेपो वर्तते तर्हि इमैः(?) वेदोक्तैः सूक्तैः सुभा-
षितैः किम् । न किमपि । एत आगच्छत यूयम् । पिङ्गान् विद्वानुपास्महे सेवामहे वयम् ।
यदैव पृष्ठ तदैवोत्तर पारदारिकविषये वर्तते एव ॥

प्रमाण व्यवहारेऽपि जन्तुरेकस्थितिर्मत ।

को नामेत्य विरुद्धार्थे सादरो निगमे नर ॥

यदि च वेदोक्तेन विधिना विधीयमाना हिंसा न भवत्यधर्मसाधनम्, कथं तर्हि मार्यमाण पशुरेव संबोध्यते 'अन्वेन मातानुमन्यतामनुपितानुभ्रातानुसगघोऽनुसखा सयूध्य' इति ।

अथ पौरुषेयागमवञ्चोदनायां विचारे महत्पातकम् । तदाह—

मानवं व्यासवासिष्ठ वचन वेदसयुतम् ।

अप्रमाण तु यो ब्रूयात्स भवेद्ब्रह्मघातक ॥

पुराण मानवो धर्म साङ्गो वेदभिकित्सितम् ।

आश्वासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभि ॥

इत्येतन्मुखमापितम् ।

प्रमाणमित्यादि । व्यवहारेऽपि बाधित्वावै जन्तुर्भीष एकस्थितिरैकवाक्यतायुक्त प्रमाणं मत स्वीकृतव्यम् । को नाम इत्थं पूर्वोक्तप्रकारं विरुद्धार्थे निगमे वेदे नर पुमान् सादरो भवति । अपि तु न कश्चित् ॥

यदि च वेदोक्तेन विधिना निगमोक्तेन विधानेन विधीयमाना क्रियमाणा हिंसा अधर्मसाधनं न भवति तर्हि मार्यमाण पशु एवमनुना प्रकारेण कथं संबोध्यते संबोधनं प्राप्यते । एवं कथमिति चत्—अन्वेन हे पशो एन हिंसकपुरुष माता अनुमन्यतां ज्ञायताम् । अनुपिता अनुमन्यतां ज्ञायताम् । अनुभ्राता अनुमन्यताम् । अनुसगघ संबन्धी अनुमन्यताम् । अनुसखा मित्रमनुमन्यताम् । कर्मभूत सखा । सयूध्य । समानयूये सयूध्य

अथ पौरुषेयागमवत् यथा पौरुषेयं शास्त्रं विचार्यते तथा चोदनायां वेदस्य वचने विचारे विचारणायां महत्पातकम् ॥

तदाह—मानवमिति । मानवं मनोरिदं मानवं व्यासवासिष्ठे व्यासस्येदं व्यासम्, वसिष्ठस्येदं वसिष्ठम् व्यासं च वसिष्ठं वचनं शास्त्रं वेदसंयुतं वेदोक्तमेव वर्तते । पशु पुमान् अप्रमाणमसत्यं ब्रूयात्स ब्रह्मघातको भवेत् ब्राह्मणघातपातकं भवेत् स्यात् ॥

पुराणमिति । पुराण रामायणं भारतादिकम्, मानवो धर्म स्मृतिशास्त्रम् साङ्गो वेद शिक्षाकर्मव्याकरणछन्दोज्योतिषनिरुक्तलक्षणयज्ञसहितो वेद भिकित्सितं च आयुर्वेदम्, एतानि चत्वारि शास्त्राणि आश्वासिद्धानि । एतेषां वचनमेव मन्यते । हेतुभिर्न हन्तव्यानि हेतुवादेन निराकरणीयानि ॥

इति एतन्मुखमापितं रूपोक्तस्त्वितिमिदं श्लोकद्वयं ज्ञातव्यम् ॥

दाहच्छेदकपाशुद्धे हेमि का शपथक्रिया ।

तस्मात्

दत्तानुपात्रं सकलैः प्रमाणैर्दृष्टेषु तत्त्वेषु भवेत्प्रमाणम् ।

अन्यत्र शास्त्रं तु सतां प्रवृत्त्यै पूर्वापरस्थित्यविरोधनेन ॥

उमापतिः स्कन्दपिता त्रिशूली संध्यासु यो नृत्यति चर्मवासाः ।

भिक्षाशनो होमजपोपपन्नः कथं स देवोऽन्यजनेन तुल्यः ॥

देवेषु चान्येषु विचारचक्षुर्यथार्थवक्ता किमु निन्दकः स्यात् ।

एवं न चेत्तर्हि यथार्थदर्शी भानुः प्रदीपोऽपि च निन्दकः स्यात् ॥

यो भाषते दोषमविद्यमानं सता गुणानां ग्रहणे च मूकः ।

स पापभाक्स्यात्स विनिन्दकश्च यशोवधः प्राणिवधाद्वरीयान् ॥

दाहेत्यादि । दाहः अग्निताप , छेदश्च द्विधाकरणम्, कपा कपपट्टिकोपरि रेखापातन ताडनलक्षण ताडनस्य, एताभि परीक्षिते शुद्धे हेमि सुवर्णे शपथक्रिया शपथकरण का । न काचित् । दाहच्छेदकपाशुद्धे परीक्षाया अक्षमे हेमि शपथक्रिया का । न काचित् ॥

तस्मात् कारणात्—दत्तानुपात्रमित्यादि । दत्तानुपात्र अतिसवादिस्वीकृतव्यवहार सकलैः प्रत्यक्षानुमानादिभिः प्रमाणैः दृष्टेषु तत्त्वेषु शास्त्रेषु प्रमाणं सत्यं भवेत् । अन्यत्र परमते स्वर्गादौ अदत्तानुपात्रे अपरीक्षितो तत्त्वेषु शास्त्रं तु सता विद्वज्जनानां प्रवृत्त्यै प्रवर्तनाय भवति । केन कृत्वा प्रमाणाय भवति । पूर्वापरस्थित्यविरोधनेन पूर्वापरविरोधरहितेनेत्यर्थः ॥

उमापतिरिति । उमापतिः स्कन्दस्य पिता च स्कन्दस्य कार्तिकेयस्य पिता जनकः । ब्रह्मचर्यभङ्गकारीति भावः । तथा त्रिशूली । शत्रुविद्वेषकारीति भावः । संध्यासु यो नृत्यति । प्रभाते मध्याह्ने अपराह्णे यो नर्तनं करोति । तथा चर्मवासा चर्मवासो वस्त्र यस्य स चर्मवासा । इत्यनेन मोहवान् सूचितः । तथा भिक्षाशन भिक्षाभोजनकारी । इत्यनेन क्षुधादोषः कथितः । तथा होमजपोपपन्नो होमेन जपेन उपपन्नः स जगत्प्रसिद्धो रुद्रः । अन्यजनेन तुल्यो रथ्यापुरुषेण समानो देवः कथम् । न कथमपीत्यर्थः ॥

देवेष्वित्यादि । देवेषु च पुनरन्येषु गुर्वादिषु विचारचक्षुः दिगम्बरो यथार्थवक्ता सत्यवादी । उ इति संबोधने । हे मातः, किं निन्दकं गर्हकं स्यात् । अपि तु न स्यात् । एव न चेत् यदि निन्दकः स्यात् तर्हि तदा यथार्थदर्शी यथार्थप्रकाशको भानुरपि प्रदीपश्च निन्दकः स्यात् । सोऽपि यथार्थदर्शी वर्तते ॥

य इत्यादि । यः पुमान् अविद्यमानमसन्तः दोषं भाषते च, सता साधूनां गुणानां ज्ञानादीनां ग्रहणे च मूकः अवाक् भवति, स पुमान् पापभाक् पापीयान् स्यात् । अविद्यमानदोषभाषित्वात् स पुमान् विनिन्दकश्च निन्दावान् भवति । स पापभाक् कथम् । अमुमे-

अथायमाप्त पर एव न स्यादेवंविधो रुद्रगुणोऽपरस्तु ।
 पर पुन किं गुण एव देव ससारदोपानुगतो न यो हि ॥
 गुणा कुतस्तस्य भवन्ति गम्या शास्त्रात्प्रणीतात्स्वयमेव तेन ।
 वने परोक्षेऽपि पतत्रिसार्थे दृष्टो ध्वनेस्तत्र विनिश्चयो हि ॥
 सर्गस्थितिप्रत्यवहारवृत्तेर्हिमातपाम्भ समयस्थितेर्वा ।
 आद्यन्तमावोऽस्ति यथा न लोके तथैव मुक्तागममालिकाया ॥
 ध्रुवात्स देव श्रुतमेतदस्मादिमौ हि बीजाङ्कुरवत्प्रवृत्तौ ।
 हिताहितज्ञे स्वयमेव दैर्घार्त्तिक पुंसि जातिस्मरवत्परेण ॥

वार्धमर्थान्तरम्यासेन प्रवयति—यशोवधो यशोपातनं प्राप्तिवधात् हिंसाकरणात् गरीयान्
 गुरुरो वर्तते ॥

यतः । अद्येत्यादि । अथ चेत् अयं आतो रुद्रगुणो ह्यस्त्वृणो देव स एवातो युष्मामि
 कम्पते । पर एव अहन् देवो न स्यात् । एवेति निश्चये । एवंविधः आसत्त्वसहितो रुद्रगुणो
 वर्तते । अयं तु सर्वज्ञो वीतरागो न भवति इति चेत् उच्यते—तर्हि परो रुद्रगुण पुन
 पुनरपि एव देव किं गुणो वर्तते । यो देव । हि निश्चयेन । ससारदोपानुगतो न भवति ॥

गुणा इत्यादि । स देव इति चेद्युष्मामिदृश्यते तस्य गुणा कुत कस्मात् ज्ञातव्या
 भवन्ति शास्त्राद्गम्या भवन्ति । कथमूताच्छास्त्रात् । तेनासेन गुरुणा स्वयमेव प्रणीतात्
 उक्तात् तत्र शास्त्रे विनिश्चयो हि निश्चयेन ध्वनेस्तद्वाचनात् निश्चयो दृष्टो निश्चयो ज्ञात ।
 अमुमेवार्थे दृष्टान्तेन प्रवयति—वने सिपिने परोक्षेऽपि दृष्टेरगम्येऽपि पतत्रिसार्थे पक्षिसमूहे
 ध्वनिविनिश्चयो दृष्टः सर्वैरपि विज्ञात । यस्य पक्षिण ईदृशो ध्वनिर्वर्तते स पक्षी अमुक-
 पक्षी भविष्यति तद्वन्निरेव पक्षी ज्ञायते तथा येन देवेन यत् शास्त्रं प्रोक्तं तस्माच्छास्त्रादेव
 दोषबाधिवर्णो ज्ञायते ॥

सर्गस्यादि । यथा येन प्रकारेण स्त्रोके लोकमध्ये सर्गस्थितिप्रत्यवहारवृत्ते सर्गस्य
 दृष्टे स्थितेऽपि सर्गस्थितिकालस्य प्रत्यवहारस्य संहारकालस्य च कृतेर्वर्तनस्य आ-
 द्यन्तमावो न वसते एतदुक्तं भवति । यथा सर्गादयो हिमसमयादयस्य अनादिकाद्येषु वर्तन्ते
 एव । कथं वर्तन्ते इति चेत् सर्गात् संहारो वर्तते संहारात् सर्गो वर्तते हिमादातपो भवति
 आसपाद्वर्षाच्छलो भवति तस्मात् पुनर्हिमकालो भवति एकस्मादेकः सर्वदा वर्तते तथैव
 तेनैव प्रकारेण मुक्तागममालिकाया आद्यन्तमावो न वर्तते । देवधुतयोरपि आद्य-
 न्तमावो नास्ति मुक्तादेवात् आगमो भवति आगमाच्छास्त्रान्मुक्तो देवो भवति ॥

तदेव निरूपयति—ध्रुवादिस्त्यादि । ध्रुवादागमात् स जगत्प्रसिद्धो देवोऽहन् भवति ।
 अस्मादेवादतत् ध्रुवं भवति । इमावेतौ ध्रुवदेवौ हि निश्चयेन बीजाङ्कुरवत् प्रवृत्तौ प्रवृत्तिं गतौ ।

असंशयं हेतुविशेषभावाद्यथोपलः स्यात्कनकं तथैव ।

अन्तर्बहिश्चास्तसमस्तदोषो ज्योतिः परं स्यादयमेव जीवः ॥

अङ्गारवत्तद्धि न जातु शुद्धेद्रूपान्तरं वस्तुनि यत्र नास्ति ।

दृष्टो मणीनां मलसंक्षयेण तेजःप्रभावः पटुभिः कृतेन ॥

भूता भविष्यन्ति भवन्ति चान्ये लोकत्रयज्ञाः क्रमशः क्षितीशाः ।

यथा तथाप्ता यदि को विरुद्धो बहुत्वमन्यत्र च बाढमस्ति ॥

हरिः पुनः क्षत्रिय एव कश्चिज्ज्योतिर्गणैस्तुल्यगुणो रविश्च ।

देवौ स्त एतौ यदि मुक्तिमार्गौ पृथुश्च सोमश्च कुतस्तथा न ॥

बीजादङ्कुरो भवति, अङ्कुराद्वीज भवति । हिताहितज्ञे हितज्ञमहितज्ञं च दैवात् पुण्यात् पुंसि पुरुषे परेण किं कार्यम् । न किमपि । किंवत् । जातिस्मरवत् । यथा जातिस्मर पुमान् अन्य न पृच्छति किं तु स्वयमेव जानाति, एव ज्ञानात् स्वयमेव जानाति । परेण किं कार्यम् । न किमपि कार्यमित्यर्थः ॥

असंशयमित्यादि । असंशय यथा भवत्येव हेतुविशेषभावात् कारणभेदस्य भावात् यथा उपल कनक स्यात् तथैव अन्तर्बहिश्च अन्तः कर्मक्षयोपशमादिभावः, बहिश्च गुर्वाद्युपदेशः, अस्तसमस्तदोषः क्षीणकर्ममलकलङ्क अयमेव ससारी जीवः परं ज्योतिः सिद्धः स्यात् ॥

अङ्गारेत्यादि । अङ्गारवत् अनिलवत् तद्वत् तदेवात्मस्वरूप अभव्यजीवलक्षण जातु कदाचित् न शुद्धयेत् शुद्धिं न प्राप्नुयात् । तत्किम् । यत्र वस्तुनि [अ]भव्यलक्षणे पदार्थे रूपान्तर नास्ति । मिथ्यात्व मुक्त्वा कदाचिदपि यः सम्भवत् न याति न शुद्धेदित्यर्थः । पदभिर्विज्ञेयैः कृतेन विहितेन मलसंक्षयेण विनाशेन मणीनां रत्नानां तेजःप्रभावेण दृष्टो विलोकितः । तथा चोक्त समन्तभद्रेण महर्षिणा—‘दोषावरणयोर्हानिर्निःशेषास्त्यतिशयनात् । केचिद्यथा स्वहेतुभ्यो बहिरन्तर्मलक्षय ॥’

भूता इत्यादि । भूता अतीता, भविष्यन्तोऽनागता, भवन्तश्च वर्तमानाः, अन्ये लोकत्रयज्ञायाः क्रमशो न क्रमेण यथा क्षितीशा राजानस्तथा तेनैव क्षितीशप्रकारेण यदि चेत् आप्तास्तीर्थकरपरमदेवा भूता भविष्यन्ति भवन्ति तर्हि को विरुद्धः । न कश्चिद्विरुद्ध इत्यर्थः । अन्यत्र च परमते बहुत्व प्रचुरत्वं बाढमतिशयेन अस्ति वर्तते, हरिहरहिरण्यगर्भनवग्रहतिथिदेवताद्वादशादित्यादिवत् ॥

हरिरित्यादि । हरिः श्रीनारायणः पुनः पश्चात् कश्चित् कोऽपि क्षत्रिय एव वर्तते । ज्योतिर्गणैस्तुल्यगुणः शुक्लशनैश्चरादिसदृशो रविश्च वर्तते । एतौ द्वौ हरिरिव यदि मुक्ति-

अशेषमेतद्वपुषा विमर्ति दशावतारेण स वर्तते वा ।

शिला धृवादपति विस्मयाह मात कथं सगतिमङ्गतीदम् ॥

स्वयं स कुष्ठी पद्मयो किलार्क परेषु रोगार्तिहरश्च चित्रम् ।

अजा परेषां विनिहन्ति वात स्वयं तु वातेन हि सा म्रियेत ॥

माता—(स्वगतम् ।)

गत स काल सल्ल यत्र पुत्र स्वतन्त्रवृत्त्या हृदयेप्सितानि ।

कार्याणि कार्येत हठाभयेन मयेन वा कर्णचपेटया वा ॥

युवा निजावेशनिवेशितश्री स्वयंप्रभु प्राप्तपदप्रतिष्ठ ।

शिष्य सुतो वात्महितैर्यलाद्धि न शिक्षणीयो न निवारणीय ॥

माता धेनौ स्याताम् तर्हि पृथुष आदिक्षत्रिय सोमश्च चन्द्रस्वप्ना देवौ कुतो न स्याताम् ॥

अशेषमित्यादि । हे मात स हरिरेतदशेष जगद्वपुष शरीरेणोदरमध्ये विमर्ति । नान्यदशावतारेण वर्तते य सयनिजशरीरेण विमर्ति स दशावतारान् कुत स्थित्वा गच्छति । शिला धृवादपति जले शिला तरतीति एतस्मादपि कथं केन प्रकरेण इदं विस्मयाह संगति अहति प्रजति । कथं स ह सत (?) इत्यर्थः ॥

स्वयमित्यादि । सोऽक किर पद्मयो पादयो स्वयं कुष्ठी कुष्ठरोगवान् वर्तते । विश्वं परेषु भक्तेषु रोगार्तिहरश्च रोगपीडविनाशकश्च वर्तते । अनुमेयार्थं दृष्टान्तेनोच्छिनत्ति—अजा छागिश्च परेषां लोकानां वातं विनिहन्ति । स्वयं तु सा अजा वातेन वातरोगेण म्रियेत मृतिं गच्छेत् । इदमपि विस्मयायम् । किन्तु अजा वातरोगेण न म्रियेत इत्यर्थः ॥

माता चन्द्रमसि स्वगतमात्मगत चिन्तयति—गत इत्यादि । स काल प्रस्ताव गतोऽतिप्रवृत्तः । सल्ल निश्चयेन । यत्र काले पुत्रो यशोधर स्वतन्त्रवृत्त्या आत्माधीनत्वेन हृदयेप्सितानि कार्याणि कर्तव्यानि हठात् नयेन न्यायन मयेन भीत्या वा कर्णचपेटया वा हस्ततन्त्रादनेन वा कार्येत कार्यते । इदानीं तु कार्योपि हठादिना करयितुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

कस्मात् कार्यते इदानीं तु असौ तावत्—युधेत्यादि । युवा शिशुर्न वर्तते । अपि च निजावेशनिवेशितश्री निजावेशे निवेशिता आरोपिता धीर्येन स तथोक्तः । पुन कथं भूत । स्वयंप्रभु स्वयमेव सर्वेषां स्वामी समर्थो वा । पुन कथंभूत । प्राप्तपदप्रतिष्ठ प्राप्ता लब्धा पदे राज्यपद प्रतिष्ठा घोषा येन स तथोक्तः । तेन करणेन शिष्य विद्यार्थी सुतो वा आत्महितं पुरुषैर्धन्यद्वैत्यत्करेण न शिक्षणीयो नापि निवारणीयो निषेधनीय । कथम् । हि । स्फुटमिति शेषः ॥

(प्रकाशम् ।)

तवोपदेशं खलु किं नु कुर्याद्विनीतचित्तस्य बहुश्रुतस्य ।

को नाम धीमाँल्लवणाम्बुराशेरुपायनार्थं लवणं नयेत् ॥

विचक्षणः किं तु परोपदेशे न स्वस्य कार्यं सकलोऽपि लोकः ।

नेत्रं हि दूरेऽपि निरीक्षमाणमात्मावलोक्य त्वसमर्थमेव ॥

निघ्नन्ति निःसंशयमेव भूपाः पुत्रं च मित्रं पितरं च बन्धुम् ।

स्वस्य श्रिये जीवितरक्षणाय राज्यं कुतः क्षान्तिपरायणानाम् ॥

तदस्य दुःस्वप्नविधेः शमार्थं संरक्षणार्थं निजजीवितस्य ।

दुर्वासनां वत्स विहाय जीवैर्विधेहि यज्ञं कुलदेवतायाः ॥

किमङ्ग, महामुनिर्गौतमः प्राणत्राणार्थमात्मोपकारिणमपि नाडीजङ्घ न

प्रकाश सर्वेषां स्फुट माता ब्रूते—तवेत्यादि । हे पुत्र, तव भवत । खलु निश्चयेन । नु इति प्रश्ने वितर्कं वा । उपदेश माता शिक्षाकर्त्री किं कुर्यात् । अपि तु न किमपि कुर्यादित्यर्थः । त्व सर्वत्र विचक्षणो वर्तसे इत्यर्थः । कथभूतस्य तव । विनीतचित्तस्य विनयपरहृदयस्य । पुन कथभूतस्य तव । बहुश्रुतस्य अनेकेषु शास्त्रेषु प्रवीणस्य । अमुमेवार्थं प्राभृतीकरणार्थं दृष्टान्तद्वारेण द्रढयति—नामेति सभावनायाम् । को धीमान् क प्रेक्षावान् पुरुष लवणाम्बुराशे लवणोदधिसमुद्रस्य उपायनार्थं प्राभृतीकरणार्थं लवणमक्षीव नयेत् नयति । अपि तु न कश्चिदित्यर्थः ॥

विचक्षण इत्यादि । हे पुत्र, त्व विचक्षणो वर्तसे । किं तु सकलोऽपि लोक समस्तोऽपि जनः । केवल त्वमेव न । परोपदेशे विचक्षणो भवति । न तु स्वस्य कार्यं विचक्षितव्यं स्यात् । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयति—हि यस्मात् कारणात् नेत्रं चक्षुर्दूरेऽपि वस्तु निरीक्षमाणं अवलोकयद्भवति । आत्मावलोक्य चक्षुर्विलोकने तु असमर्थमेव वर्तते ॥

निघ्नन्तीत्यादि । हे पुत्र, भूपा स्वस्य श्रिये लक्ष्मीनिमित्तं जीवितरक्षणाय आत्ममृत्युवञ्चनार्थं च निःसंशयमेव पुत्रं च निघ्नन्ति मारयन्ति, मित्रमभीष्टं निघ्नन्ति, पितरं च वप्सारं निघ्नन्ति, बन्धुं निघ्नन्ति । अमुमेवार्थेन द्रढयति—क्षान्तिपरायणानां क्षम्यता राज्ञा राज्यं कुतः । न कुतश्चिदित्यर्थः ॥

तदित्यादि । तत्तस्मात् कारणात् अस्य दुःस्वप्नविधेर्विधानस्य शमार्थं शमनार्थं निजजीवितस्य आत्मायुषं संरक्षणार्थं च । हे वत्स पुत्र, दुर्वासना दिगम्बरोपदेशं विहाय कुलदेवतायां जीवैः पशुभिर्यज्ञं विधेहि पूजां कुरु ॥

अङ्ग अहो पुत्र, गौतमो नाम महामुनिः प्राणत्राणार्थं प्राणरक्षणार्थं आत्मोपकारिणमपि

जघान । विश्वामित्र सारमेयम् । एवमन्येऽपि शिविदधीचिमलिषाणासुरप्रभृतीनामवनिपतीनां सुरमितनयादीनामितरेषा च सत्यानामालम्बनेनात्मन शान्तिकर्माणि सम्यगारेभिरे ।

यथा जलैः पङ्कजिनीदलानां पङ्केर्न लेपो नभसो यथा च ।

राज्ञस्तथा शुद्धमतेर्न पापैः संबन्धगन्धोऽस्ति कथचनापि ॥

विष विपस्यौपधमगिरमेरिय प्रसिद्धिर्महती यथैव ।

पुण्याय हिंसापि भवेत्तथैव सर्वत्र हे पुत्र न पङ्कलानि ॥

नाहीजदं पानरं किं न जघान । अपि तु जघानेव । गातम किल सीधं यात्रायु चलित । प्युसमागव महति क्षन्तारे पतित । पिपासोणशोष शुष्यति शेषश्च य पुभुसापुत्रस्य सिंघुक्षमाणकुक्षिध स्वरविहारिणा वानरणोदकस्थानं नीत । स मुनिस्त्वर्शितं तोयं पीत्वा पानरं मारयित्वा कृततत्पिशितभोजनो पनं निस्तार । हे पुत्र, विश्वामित्रो महामुनि सारमेयं भ्रान कृत्वापक्षरं किं न जघान । एपापि कथा तद्देव । एवममुना प्रक्षरेण अन्येऽपि राजानां सुरमितनयादीनां धेन्वादीनामितरेषां च अपरेषां सरवानां प्राणिनां आलम्बनेन मारणेन आत्मन स्वेपां शान्तिकर्माणि सम्यगारेभिरे आरम्भवन्त । तथा हि—शिविदधीचिनां राजानां तयोर्मातास्थिभ्यां देवा आरमनो विप्रोपशमनं वृतदानवक्षयं कृतवन्त । यन्त्रिषाणासुरी तयोर्दुर्बोर्यशे यधनासम्भनाभ्यां निष्कम्प्य देवा महीं चक्रुः । शिविदधीचिभ्यां यागं कृतं यन्त्रिषाणासुरी मारिताः । प्रवृत्तिं क्षेत्रात् वृतदानवं च मारितवन्त । अवनिपतीनां राज्ञां सुरमितनयादीनां माहेयीप्रभृतीनां च सरवानां पङ्कलां आलम्बनेन मारणेन आत्मन शान्तिकर्माणि अन्येऽपि राजानां सम्यगारेभिरे । गोसये यज्ञे तां माहेयीं आस्रभ्य मारयित्वा प्राप्य च रन्तिदेवो मुनि स्वर्गं साधयामास । अत एव क्षरणात् चर्मप्रक्षालनात् चर्मलम्ब्य नदीं यभूव । तदम्बिप्रक्षालनाच्च अदीयती नदी संजाता ॥

यथेत्यादि । यथा येन प्रक्षरेण जले पङ्कजिनीदलानां पद्मिनीपद्माणां लेपो न भवति । नभसः पङ्कलेपो यथा न भवति । तथा तेनैव प्रक्षरेण शुद्धमतेः राज्ञः पापैः सह संबन्धगन्धं कथंचनापि प्रक्षरेण संबन्धगन्धं पापबन्धसेधोऽपि नास्ति ॥

विपमित्यादि । यथैव येनैव प्रक्षरेण विपस्यौपधं विपं भवति अमेरौपधं अभिर्भं यति इयं महती प्रसिद्धिर्यत्रैते, तथैव तेनैव प्रक्षरेण हिंसापि जीवघ्नोऽपि पुण्याय भेयसे भवेत् संजायेत । हे पुत्र हे यशोधरमहाराज, सद्यत्र सर्वेषु क्षेत्रेषु पङ्कलानि न भवन्ति । क्वचिद्दीनानि, क्वचिदधीकानि, क्वचित् पक्षेव हस्तानि भवन्तीत्यर्थः ॥

गोब्राह्मणस्त्रीमुनिदेवतानां विचारयेत्कश्चरितं विपश्चित् ।
 श्रुतिस्मृतीहासपुराणवाचस्त्यजात्मना चेन्न तवास्ति कार्यम् ॥
 न कापि पुतः पुरुषार्थसिद्धिः सूक्ष्मेक्षयातीवपरीक्षकस्य ।
 जगत्प्रवाहेण तु वर्तितव्यं महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥
 विलासिनीविभ्रमदर्पणानि कंदर्पसंतर्पणकारणानि ।
 क्रियाश्रमच्छेदकराणि हातुं मधूनि को नाम सुधीर्यतेत ॥
 मताः समा मन्मथतत्त्वविद्विर्मृताः स्त्रियो मद्यविवर्जिताश्च ।
 ये भुञ्जते मांसरसेन हीनं ते भुञ्जते किं नु न गोमयेन ॥
 यदि च मधुमांसनिषेवणे महादोषस्तदा कथमेतन्महर्षिभिरुदाहृतम्—

गोब्राह्मणेत्यादि । गावश्च ब्राह्मणाश्च स्त्रियश्च मुनयश्च गौतमादयो देवताश्च विश्वा-
 दयो गोब्राह्मणस्त्रीमुनिदेवतास्तासां चरितमाचार को विपश्चित् विचारयेच्चर्चयेत् । अपि तु न
 कश्चिद्विपश्चिद्विचारयेदित्यर्थः । हे पुत्र, श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणवाच श्रुति- वेद , स्मृतिः
 धर्मशास्त्रम्, इतिहास इतिवृत्तम्, पुराणवाच रामायणमहाभारतादीनां वचनानि त्व
 त्यज मुञ्च चेद्यदि आत्मना जीवेन सह तव कार्यं नास्ति । जीवार्थं चेत्तर्हि मा त्यज ॥

न कापीत्यादि । हे पुत्र, पुतः पुरुषस्य कापि काचिदपि पुरुषार्थसिद्धिर्न भवति ।
 कथभूतस्य पुतः । सूक्ष्मेक्षया सूक्ष्मदृष्ट्या कृत्वा अतीवपरीक्षकस्य । जगत्प्रवाहेण तु लोक-
 मार्गेण तु वर्तितव्यं वर्तनीयम् । येन यथा मार्गेण महाजनो गतः महान् लोकं प्रवृत्तः स
 पन्थाः स एव मार्गः । अर्थान्तरन्यासालंकारः ॥

विलासिनीत्यादि । हे पुत्रक, सुधी पुमान् । नामेति सभावनायाम् । मधूनि मध्वादी-
 नि हातुं परिहर्तुं को यतेत यत्नं कुर्यात् । अपि तु न कश्चित् परिहरेदित्यर्थः । कथभूतानि म-
 धूनि । विलासिनीविभ्रमदर्पणानि विलासिनीनामुत्तमस्त्रीणां विभ्रमाणां अवलोकने दर्पणानि
 आदर्शसदृशानि । पुनः कथभूतानि । कदर्पस्य कामोद्रेकस्य संतर्पणे समुद्दीपने कारणानि
 हेतुभूतानि । पुनः कथभूतानि । क्रियाश्रमच्छेदकराणि क्रियाणां खुरलिकादीनां श्रमस्य
 छेदकराणि । आक्षेपालंकारः ॥

मता इत्यादि । हे पुत्र, मृताः स्त्रियो मद्यविवर्जिताश्चापि समा मताः । कै ।
 मन्मथतत्त्वविद्विः कामशास्त्ररहस्यविचक्षणैः पुरुषैः । हे पुत्र, मांसरसेन हीनं ये भुञ्जते
 भोजनं कुर्वन्ते पुरुषाः । नु इति वितर्के । गोमयेन सह गोविषा सह किं न भुञ्जते ।
 अपि तु गोविदसहितं भोजनं कुर्वन्तीत्यर्थः । उपमालंकारः ॥

यदि च यदि चेत् मधुमांसनिषेवणे महादोषो वर्तते, तदा तस्मिन् काले एतद्वचनं
 महर्षिभिः कथं उदाहृतं प्रोक्तम् ॥

‘न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेव भूतानां निवृत्तेश्च महत्फलम् ॥’ इति ।

अथ च हव्यकव्यविधिषु प्रबन्धेन तद्ग्रहणम् । तदाह—

‘तिलैर्ग्रीहियैर्वैर्मापैरङ्गिर्मूलफलेन च ।

वृत्तेन मांसं प्रीयन्ते विधिवत्पितरो नृणाम् ॥

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन ग्रीन्मासान्धारिणेन च ।

औरभ्रेणाथ चतुरं शाकुनेनैव पञ्च वै ॥

पण्मासाश्छागमांसेन पार्षतेन हि सप्त वै ।

अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥

दश मासान्स्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मस्य मांसेन मासानेकादशैव तु ॥

एतस्मिन्—नेत्यादि । मांसभक्षणे दोषः पापं न वर्तते न च मद्ये दापो वर्तते न च मैथुने दोषो वर्तते । किं तर्हि । भूतानां प्रवृत्तिरेव भवति निवृत्तेश्च मद्यमांसनियमात् महत्फलं भवति ॥

अथ च केन प्रकारेण हव्यकव्यविधिषु वेदे प्रिक्थयविधानेषु प्रबन्धेन शास्त्रेण कृत्वा ग्रहणं मांसग्रहणं घटते । तदाह तदेव निरूपयति—तिलैरित्यादि ।

५

॥

द्वौ मासादित्यादि । द्वौ मासौ शास्त्रे मत्स्यमांसेन मीनामिषेण पितरस्तृप्यन्ति । ग्रीन् मासान् प्रतिघ्नसमासायाः (१) हारिणेन हरिणमांसेन पितरस्तृप्यन्ति । अधानन्तरं औरभ्रेण वेपमांसेन चतुरो मासान् पितरस्तृप्यन्ति । शाकुनेनैव पञ्चमांसेनैव पञ्च मासान् पितरस्तृप्यन्ति ॥

पष्टित्यादि । षट् निबन्धेन । छागमांसेन पण्मासान् पितरस्तृप्यन्ति । पार्षतेन मृगविष्टे-यमांसेन सप्त मासान् पितरस्तृप्यन्ति । कथम् । हि निबन्धेन । वै इति पादपूरणे । अष्टौ मासान् एणमांसेन कस्तूरीमृगमांसेन पितरस्तृप्यन्ति । रौरवेण रुक्मृगेण नवैव मासान् पितरस्तृप्यन्ति ॥

दशैत्यादि । वराहमहिषामिषैः शशकूर्ममहिषमांसैस्तु दश मासान् पितरस्तृप्यन्ति । शशकूर्मस्य मांसेन शशकूरुयमांसेन एकादशैव मासान् पितरस्तृप्यन्ति ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा ।

वार्धिणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥' इति ।

राजा—(स्वगतम् ।)

ऐश्वर्यमेकं तिमिरं नराणामेवंविधो बन्धुगणो द्वितीयम् ।

किं नाम पापं न करोतु जन्तुर्मदेन मोहेन च निर्विचारः ॥

श्रियां मनोदर्पकरैर्विलासैरापातरम्यैश्च विलासिनीनाम् ।

प्रतारितान्तःकरणो दुरन्तां भवाटवीमेष विशत्यवश्यम् ॥

बलादमीभिर्विषयैर्वराकः प्रायेण जानन्नपि मोहितात्मा ।

मृत्योः पुरीवारिविहारभाजां वन्यः करीवास्पदमापदां स्यात् ॥

(प्रकाशम् ।)

नान्येषु पापं मनसा विचिन्त्यं साक्षात्स्वयं तत्क्रियते मयाद्य ।

त्वया श्रुता किं नु कथा न लोके सशालिशिक्थस्य वसोः प्रसिद्धा ॥

संवत्सरमित्यादि । गव्येन पयसा गोदुग्धेन पायसेन वा संवत्सर पितरस्तृप्यन्ति ।
वार्धिणसस्य गण्डकस्य मासेन द्वादशवार्षिकी तृप्तिर्भवति ॥

राजा श्रीयशोधरः स्वगत आत्मगत चिन्तयति—**ऐश्वर्यमित्यादि ।** ऐश्वर्यं नार्पत
एक तावत् नराणां तिमिरमन्धकार वर्तते । एवविधो मात्रादिलक्षणो बन्धुगणो बन्धुवर्गो
द्वितीय तिमिर वर्तते । नामेति सभावनायाम् । जन्तु किं पापं न करोतु । अपि ह
सर्वपापं करोत्वित्यर्थः । कथभूतो जन्तुः । मदेनैश्वर्यगर्वेण मोहेन च एवविधबन्धुवर्गमो-
हेन कर्मणा निर्विचारो निर्विवेकः । यथासङ्ख्याक्षेपालकारः ॥

श्रियामित्यादि । श्रिया लक्ष्म्या सत्या विलासिनीनां विलासैर्नेत्रशौभाभिः प्रतारि-
तान्तःकरणो वञ्चितमना एष जन्तुरवश्य निश्चयेन दुरन्ता दुष्टस्वभावा भवाटवीं विशति
प्रवेशं करोति । कथभूतैर्विलासैः । मनोदर्पकरैः हृदयमदजनकैः । पुनः कथभूतैः ।
आपातरम्यै प्रथमप्रारम्भे रम्यै । रूपकालकारः ॥

बलादित्यादि । अमीभिरेतैर्विषयैरिष्टस्वप्नानाच्चन्दनादिभिः कारणभूतैर्मोहितात्म-
परेण जन्तुर्वराको वर्षटकः प्रायेण जानन्नपि विदन्नपि बलात् आपदमास्पदः स्यात् । व-
इव । वने भवो वन्यः करीव । यथा वन्यः करीव मृत्योः पुरीवारिविहारभाजा मरणस्य नगरी
विहारवता करिधरणस्थानं वारिरुच्यते । तद्विहारज्ञोऽजमास्पदः स्यात् । रूपकदृष्टान्तालकारः ।

प्रकाशम् । यशोधरो राजा सर्वं स्फुटमुक्तवान् ॥

नान्येष्वित्यादि । हे मातः, अन्येषु जीवेषु पापं तल्लक्षणं मनसा न विचिन्त्यं नो
विचिन्तनीयम् । तत्पापं अद्य इदानीं मया यशोधरेण साक्षात्प्रत्यक्षेण कथं क्रियते । कर्तुं न

पिवेद्विष यद्यमृत विचिन्त्य जिजीविषु कोऽपि नरो घराक् ।
 किं तस्य तन्नैव करोति मृत्युमिच्छावशाच्चैव मनीषितानि ॥
 रजस्तमोभ्या बहुलस्य पुंस पाप सता नैव निदर्शनाय ।
 नाप्येनसामासजतामपेक्षा जातौ कुले वा रजसामिवास्ति ॥
 जातिर्जिरामृत्युरमामयाद्वा नृपेषु चान्येषु सम भवन्ति ।
 पुण्यैर्जनेभ्योऽन्यधिका क्षितीशा मनुष्यभावे त्वविशेष एव ॥
 यथा मम प्राणिवधे भवत्या महान्ति दुःखानि भवन्ति मात ।
 तथा परेषामपि जीवहानौ भवन्ति दुःखानि तदम्बिकानाम् ॥

क्षक्यत इत्यर्थः । हे मात खया भवत्या । न इति प्रश्ने । वसो वसुनरेन्द्रस्य लोके प्रसिद्धा
 कथा किं न धृता । कर्मभूतस्य वसो । सशालिशिक्ष्यस्य शालिशिक्ष्यमत्यसहितस्य ।
 एतत्कथाद्वयं ऋषिः स्वयमभाषे पित्ररेण कथयिष्यति । आक्षेपालम्भश्च ॥

पिवेदित्यादि । यदि चत्सोऽपि ऋषिप्ररो मनुष्यो घराब्दे हीनदीनो जिजीविषु
 जीवितुमिच्छुरमृतं विचिन्त्य पीयूषमिति कृत्वा विषं हानाहल पिवेदास्तादयेत् तस्य रसस्य
 सद्रूपं किं मृत्यु मरणं नैव करोति । अपि तु करोत्येष । इच्छावशात् मनोरथवशात्
 मनीषितानि नैव भवन्ति । तथा धर्मदुष्ट्या पापं कुर्यात् किं पुण्यं लभते । अपि तु नैव
 लभत इत्यर्थः । अथान्तरन्यासालम्भश्च ॥

रजस्तमोभ्यामित्यादि । रजस्तमोभ्यां पापेन अज्ञानेन च बहुलस्य प्रचुरस्य पुंस
 गौतमादेर्विश्वामित्रादेश्च पापं सतां विदूषनानां हेयोपादेयविबेकिनां निदर्शनाय दृष्टान्ताय
 नैव भवति । तै पापिष्ठः स्मावरादिमांसभक्षणं पापं कृतं तथा सत्यरुपा न कुर्यान्ति
 इत्यर्थः । एनसां पापानामासजतां संवध्यमानानां जातौ कुले वा मातृपक्षे अपेक्षा वाञ्छा
 अपि नास्ति । केयामिव । रजसामिव भूतीनामिव । यथा रजांसि उद्गीयमानानि सर्वेषां
 गुणैः पतन्ति न कमपि ध्वजयन्तीत्यर्थः । उपमात्मकश्च ॥

जातिरित्यादि । जातिर्जन्म जरा मृत्युः, अथानन्तरमामयाद्वा नृपेषु अन्येषु चापर
 प्राणिषु समं समानया भवन्ति । तत्र क्षितीशा राजानः पुण्ये कृत्वा जनेभ्यः अभ्यधिका
 भवन्ति अतिरेकिणो भवन्ति । मनुष्यभावे तु अविशेष एव राजलोक्योर्न कश्चिद्विशेषो
 योऽस्ति । जातिः, अतिशयात्मकश्च ॥

पथेत्यादि । हे मात, यथा मम प्राणिवधे भवत्याख्य महान्ति गुरुणि दुःखानि
 भवन्ति । तथा परेषामपि जीवहानौ तदम्बिकानां तन्मातृणां दुःखानि भवन्ति । दृष्टान्ता
 लम्भश्च ॥

परस्य जीवेन यदि स्वरक्षा पूर्वं क्षितीशाः कुत एव मम्रुः ।
 शास्त्रं तु सर्वत्र यदि प्रमाणं श्रकाकमांसेऽपि भवेत्प्रवृत्तिः ॥
 भवन्नकृत्यावहितो हि लोकः कदापि नेदं जगदेकमार्गम् ।
 यद्धर्मबुद्ध्या विदधाति पापं तन्मे मनोऽतीव दुनोति मातः ॥
 लोके विनिन्द्यं परदारकर्म मात्रा सहैतत्किमु कोऽपि कुर्यात् ।
 मांसं जिघत्सेद्यदि कोऽपि लोलः किमागमस्तत्र निदर्शनीयः ॥
 लोलेन्द्रियैर्लोकमनोनुकूलैः स्वाजीवनायागम एष सृष्टः ।
 स्वर्गो यदि स्यात्पशुर्हिसकानां सूनाकृतां तर्हि भवेत्स कामम् ॥
 मन्त्रेण शस्त्रैर्गलपीडनाद्वा वेद्यां बहिश्चापि वधः समानः ।
 स्वर्गो यदि स्यान्मखर्हिसितानां स्ववान्धवैर्यज्ञविधिर्न किं तु ॥

परस्येत्यादि । परस्य गजवाज्यनादिजीवगणस्य जीवेन यदि चेत् स्वरक्षा भवति तर्हि पूर्वं चिरतनाः क्षितीशाः कुत एव कस्मादेव मम्रुर्मृताः । यदि चेत् शास्त्रं तु सर्वत्र प्रमाणं भवति तर्हि श्रकाकमांसेऽपि प्रवृत्तिर्भवेत् । जात्यलंकारः ॥

भवन्नित्यादि । हे मातः, लोकोऽकृत्यावहित पापकर्मणि सावधानो भवन् संजायमानो वर्तते । इदं जगत् कदापि कस्मिंश्चिदप्यवसरे एकमार्गमेकमताश्रितं न भवति । कथम् । हि निश्चयेन । यल्लोको धर्मबुद्ध्या पापं विदधाति तन्मे मम मनोऽतीव दुनोति उपतापं प्राप्नोति । जातिरियम् ॥

लोक इत्यादि । परदारकर्म परस्त्रीभोगो लोके जगति विनिन्द्य विशेषेण गर्हणीयं वर्तते । एतत्परदारकर्म मात्रा सह जनन्या सह कोऽपि किमु कुर्यात् । अपि तु न कुर्यादित्यर्थः । यदि चेत् कोऽपि कश्चित् पुरुषः लोलो जिह्वालम्पटो मांसं जिघत्सेत् खादितुमिच्छेत् तत्र तस्मिन् मांसभक्षणे आगमः सिद्धान्तः वेदशास्त्रं किं किमर्थं निदर्शनीयम् । अपि तु नोदाहर्तव्यमित्यर्थः । आक्षेपालंकारः ॥

लोलेत्यादि । लोलेन्द्रियैरिन्द्रियलम्पटैः लोकमनोनुकूलैर्यथालोकचित्तमनुलाभुकैरेषोऽयं आगमो वेदसिद्धान्तः स्वाजीवनाय निजविषयपोषणाय सृष्टो रचितः । यदि चेत् पशुर्हिसकानां गजवाज्यब्राह्मणादियज्ञकर्मणि वधकानां स्वर्गः स्यात् सजायते तर्हि स स्वर्गः काममतिशये सूनाकृता खादकिनां भवेत् सजायेत । आक्षेपालंकारः ॥

मन्त्रेणेत्यादि । मन्त्रेण अथर्वणमन्त्रेण सहिता वाक्येन वा शस्त्रैर्गलपीडनात् कण्ठमोटनाद्वा वेद्यां प्रालम्भनकुण्डे बहिश्चापि यागमण्डपबाह्ये वा वधो जीवघातः समानः सदृशपापो वर्तते । यदि चेत् मखर्हिसितानां यज्ञे वषट्कृतानां पशूनां स्वर्गः स्यात् त्रिद-

मात , आकर्णयात्रोपाख्यानम्, यन्मयापरेद्युरेष विद्यानवधनामकादुपा-
सकादुपश्रुतम् । तथा हि—किलाखण्डलसमाया ब्राह्मणाचरण प्रति विवद-
मानमनसौ द्वौ दिवौकसावेतत्परीक्षार्थमेकश्छगलच्छलेनापरस्तदाजीवनव्या-
जेन पाटलिपुत्रपुरवाहिरिकायामवतेरत्तु । तस्मिन्नेवावसरे सप्तशत पञ्च-
शती छात्राणामध्यापयन्नुपाध्याय सकलवेदवेदाङ्गोपाङ्गोपदेशावधेय का
ङ्कायननामधेय पठितमीदृश प्राग्धश्च विवित्सुस्तत्रैवाजगाम । ईक्षाचक्रे च
पुरुषेणाधिष्ठितमतीव महादेहमजम् । ‘अहो, साधु भवत्ययमजास्तनयस्य खलु
यज्ञकर्मणे’ इत्यनुध्याय त गोधमेवमभ्यधात्—‘अरे मनुष्य, समानीयता-
मित इतोऽयं छागस्तव चेदस्ति विक्रेतुमिच्छा’ इति । पुरुष —‘मदृ, वि-
चिक्रीपुरैवेनं यदि भवानिदं मे प्रसादीकरोत्यङ्गुलीयकम् ।’ उपाध्यायस्तथा

शाल्यो भवेत् तर्हि । तु इति प्रश्ने । स्वभाष्ये निजपुत्रादिकृदुन्मत्तवर्गे यज्ञविधिं किं न
वसते । उपमालङ्घ्य ॥

हे मात , अत्र श्रीबभ्रव उपाख्यानं दृष्टान्तकथां त्वमाकर्णय यदुपाख्यानं मया यन्मो-
रेण अपरेद्युरेष परस्मिन्महन्त्येव विद्यानवधनामकादुपासकत्वात् धावत्तुपश्रुतमाकर्णितम् ।
तथा हि । तदेवोपाख्यानं दक्षयति—किलेति । आखण्डलसमायां श्रीधर्मैन्द्रसदसि
ब्राह्मणाचरणं प्रति विवदमानमनसौ विवादं कुर्वतौ । ज्ञानयज्ञोपछन्देषु वद इति करे विम-
ती आत्मनेपदमित्यर्थः । द्वौ दिवौकसौ एतत्परीक्षार्थं ब्राह्मणाचारपरीक्षार्थम् एको देव
छगलच्छलेन अपरो देवस्तदाजीवनव्याजेन स्नात्माजीवनमिषेण पाटलिपुत्रपुरवाहिरिकया
नगरसमीपवने अवतरेत्तुरवदीर्णः । तस्मिन्नेवावसरे सप्तशत पञ्चशतीं सहस्रार्थं छात्राणां
अध्यापयन् पाठयन् उपाध्याय पाठक सकलवेदवेदाङ्गोपाङ्गोपदेशावधेयं चतुर्वेदपट-
ङ्गोपाङ्गानां उपदेशे अवधेया मयादा यस्य स तथोक्तः कङ्कायननामधेय पठितमीदृशं
प्राग्धश्च यज्ञं विवित्सु विधातुमिच्छुः । प्राग्धश्च पुनिक्रेते यज्ञरहम्’ इति वृत्तिः ।
तत्रैवाजगाम तस्यामेव नगरवाहिरिकयां आजगाम आगच्छति स्म । ईक्षाचक्रे च दृष्टमाद्य
पुरुषेणाधिष्ठितं महाद्यक्षेण सहितं मतीव महादेहं नृपमसदृशमजम् । अहो आश्चर्यं ।
अयं अजास्तनयस्य छागोपुत्रो यज्ञकर्मणे खलु भवति । कथम् । साधु यथा भवति ।
इत्येवमनुध्याय चिन्तयित्वा तं गोधं भारभटपुरुषं एवं अभ्यधात् उक्तवान्—अरे
मनुष्य । सोऽपि कङ्कायन आत्मानं देवं मन्यमान इति भावः । समानीयतां प्राप्यतां इत-
स्नानात् इत एतस्मिन् स्नाने अयं छागस्तव चेदस्ति विक्रेतुमिच्छा इति उक्तवान् । पुरुषो
मनुष्य आह—मदृ, विचिक्रीपुरैव विक्रेतुमिच्छुरेवाहमेनं छागं यदि भवान् इदं मे मम प्रसा-
दीकरोति प्रसन्नो भूत्वा अपयति । किं तत् । अङ्गुलीयकं मुद्रिकम् । उपाध्याय कङ्कायनस्त

विधायापवर्त्य च तं पुरुषमात्मदेशीयं शिष्यमादिशति—‘अहो कुशिक वत्स, बलीयानयमजास्तनंधयः । तदतियलमुपसंव्यानेन बद्धानीयतामुदवसितम् । अहमप्येष तवानुपदमेवागच्छामि ।’ तथाचरति तच्छिष्ये स वसुधायां कुलिशकीलित इव निषण्णः संभूय सर्वैरपि तदन्ते-वासिभिरुत्थापयितुमशक्यः ‘प्रीयन्तामत्रैवास्य चेटस्य मांसेन विधिपूर्वकं देवाः पितरो ब्राह्मणाश्च’ इत्यालापोल्वणरुषममर्षविषोन्मेषकलुषचक्षुषमाशु स्वयमेव वधायोद्धृतपर्वताकारपाषाणपरुषं स छगलस्तमुपाध्यायं मनुष्यवद्व-भाषे—‘ननु भट्टस्य किमर्थो महानेष प्रयासः’ इति । भट्टः सभयः सविस्मयश्च प्रत्याचष्ट—‘महापुरुष, तव स्वर्गगमनाय’ इति । छागः—‘अन्ये खलु ते वराकतनवः पशवो ये मखमिषेण भवता भक्षिताः । अत्र तु प्रस्तरप्रतिमाकवलन इव केवलं दन्तभङ्गस्तव’ इति विचिन्त्य किंचिद्विहस्य च स्तस्तमस्तं (?) पुनरेवमवोचत्—

था विधाय मुद्रिका दत्त्वा अपवर्त्य च प्रस्थाप्य च त पुरुष भारभट आत्मदेशीयं आत्मनो मनागून शिष्यमादिशति—अहो कुशिकनामन् । वत्सेति कोमलालापे । बलीयानय अजास्तन-धय । तत्तस्मात् कारणात् अतियल यथा भवत्येव उपसंव्यानेन उत्तरीयवस्त्रेण बद्धा संयम्यानीयता उदवसित मम गृहम् । अहमपि एष तवानुपदमेव भवतः पश्चादेव आग-च्छामि । आगमिष्यामीत्यर्थः । तच्छिष्ये तथा आचरति सति बद्धा आनयति सति स छागो वसुधाया कुलिशकीलित इव निषण्णः संभूय मिलित्वा सर्वैरपि सार्धपञ्चशतै-रपि तदन्तेवासिभिः भट्टान्तेवासिभिरुत्थापयितुमशक्य न शक्यते । प्रीयन्ता प्रीतिं प्राप्नुवन्तु-अत्रैव अस्य छागस्य चेटस्य दासस्य मासेन विधिपूर्वकं वेदोक्तविधिना देवा सवित्रादयः पितरः ब्राह्मणाश्च इत्यालापैरुल्वणरुषमुत्कटक्रोध यथा भवत्येव अमर्षविषोन्मेषकलुषचक्षुष अमर्षः स एव विष तस्योन्मेषेण प्रादुर्भावेण कलुषे आरक्ते चक्षुषी यस्य भट्टस्य स तथा तम् । आशु स्वयमेव वधाय उद्धृता उच्चलिता पर्वताकाराः पाषाणास्तैः परुष कर्कशो यो भट्टः स तथा तम् । स पूर्वोक्तछगलस्तमुपाध्याय मनुष्यवद्वभाषे उक्तवान्—नन्वहो, भट्टस्य किमर्थं केन कारणेन महान् एषोऽयं प्रयास इत्युवाच । भट्टो मनुष्यवद्भुवन्त छाग दृष्ट्वा सभय सविस्मयश्च प्रत्याचष्ट प्रत्युवाच—हे महापुरुष, तव भवतः स्वर्गगमनाय प्रयाणाय मम प्रयास इत्युवाच । छागो मनसि चिन्तयति—अन्ये पशवः खलु ते भवन्ति वराकतनवो अकिंचित्करशरीरा ये पशवो मखमिषेण भवता भक्षिताः । अत्र तु मयि विषये प्रस्तर-प्रतिमाकवलने विम्बचर्वणे इव केवलं तव दन्तभङ्गो भविष्यति । इति विचिन्त्य किंचिन्मनागू विहस्य च स्तस्तमस्तं(?) भट्ट प्रति पुनरेव वक्ष्यमाणलक्षणोपलक्षितप्रकारेण अवोचत् जगाद ॥

‘नाह स्वर्गफलोपभोगतृपितो नाभ्यर्धितस्त्व मया

सत्तुष्टस्तृणभक्षणेन सतत हन्तुं न युक्त तव ।

स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुव प्राणिनो

यज्ञ किं न करोपि मातृपितृभि पुत्रैस्त्वया बान्धवै ॥’ इति ।

तदनु मो महाराज, सा मदीयाम्बिका भूमोक्तिषु निरुत्तरा सती परमुपायान्तरमपश्यन्ती ‘लब्धप्रतिष्ठातन्त्रेषु हि राजपुत्रेषु स्वभावेन भवन्ति ज्ञातिविषये शाठ्यनिष्ठुरा समाचारा । तदेते कुशलमतिभि ज्ञान्तिकर्मणैव कर्तव्या कार्येष्वभ्यन्तरा’ इति, तथा ‘महत्सपि हि पुत्रे सवित्रीणा बालकाल इव चाटुकारस्नेहला एवालापा श्लाघ्यन्ते, न पुन कर्मकटुका’ इति च विचिन्त्य, ‘मात, अलमलमनेन ममाश्रेयस्करेणोपचारेण’ इति मया सहबहुमान

किमवोचयित्वाह—नाहमिति । इहो मम, अहं अग स्वर्गफलोपभोगतृपितो न भवामि स्वर्गभोगं न वाञ्छामि । मया त्वमभ्यर्धितः प्रार्थितो न बतसे यन्मां स्वर्गं प्रापय । अहं तु त्वमक्षणेन वदर्यादिपर्णचर्षणेन संतुष्टः संतोषं प्राप्तवान् । कथम् । सततं निरन्तरम् । किं करिष्यते । स्वर्गभोगिन् हे मम तव भवतो वर्णोत्तमस्य हन्तु कर्मजाण्डालवन्मारयितुं न युक्तम् । त्वया यज्ञे विनिहता मारिता प्राणिनो ध्रुवं निबध्नेन यदि स्वर्गं यान्ति तर्हि मातृपितृभिस्त्वया तव पुत्रैस्त्वया तव बान्धवैस्त्वया भ्रातृभिः कृत्वा यज्ञं यागं किं न करोपि किं न विदधासि इत्युक्ताव ॥

तदनु तत्पश्चात् मो महाराज हे धीमारदत्तमहाराज, सा मदीयाम्बिका मम माता भूमोक्तिषु मद्बन्धनेषु निरुत्तरा सती प्रसुप्तिरक्षिता सती परममम्यत् उपायान्तरं अपश्यन्ती अनवस्त्रोक्तमाना सती इति विचिन्त्य पादसोर्नपत्स मामेवमभ्यर्धितवती प्रार्थयामास । इति किं विचिन्त्य । लब्धप्रतिष्ठातन्त्रेषु सर्वजगत्प्राप्तसमानसमुदायेषु हि निबध्नेन राजपुत्रेषु स्वभावेन ज्ञातिविषये कुटुम्बवर्गे शाठ्यनिष्ठुरा घूर्तत्वेन निर्दया समाचारा कर्तव्यानि भवन्ति । तत्तस्मात् स्वरणात् एते राजपुत्रा कुशलमतिभि ज्ञान्तिकर्मणैव सामोपायेनैव कार्येषु कृतव्येषु अभ्यन्तरा आत्मबला कर्तव्या इति । न केवल इति विचिन्त्य । तथा सेनेन प्रक्षरेण इति च विचिन्त्य पर्यलोच्य । इतीति किम् । महत्सपि हि पुत्रे सवित्रीणा बालकाले इव शिशुप्रस्तावे यथा बाचा चाटुकारस्नेहला च प्रेम्णा मिथ्यासयनस्नेहपरा एव आलापा मिथ्या भाषणानि श्लाघ्यन्ते प्रशस्यन्ते न पुन कर्मकटुका आलापा प्रशस्यन्ते । तेन अम्बिका किं क्रियमाणा । मया यज्ञोदरेण इत्यमुना प्रक्षरेण च विनिवार्यमाणा । इतीह किम् । हे मात अलमलमं पूर्णं पूर्णं अनेनोपचारेण पादपतनविनयेन । कर्मभूतेन उपचारेण । मम अधेयस्करेण । कर्म विनिवार्यमाणा । सहबहुमानं बहुमानसहितं तथा भवत्येवम् । पुन कथं यथा भवति । अतिप्रकटितकुरुणामयं अतिशयेन प्रावृत्तवैषम्यमयानीति यथा भवत्ये

विनिवार्यमाणापि सप्रणयमतिप्रकटितकरुणामयमाविर्भूतबहुप्रश्रयं च पाद-
योर्निपत्य मामेवमभ्यर्थितवती—‘पुत्र, अहमनाथेत्यनुकम्पया वा, मातेति
वत्सलतया वा, मद्दर्शनायत्तजीवितेत्युपरोधेन वा, वृद्धेति दयालुतया वा, गु-
रुवचनमनुलङ्घनीयमित्याशयेन वा, भविष्यत्यवश्यमनेनाभ्यर्थितभङ्गेन पूर्व-
माचरितस्यापि सुकृतस्य हानिरिति परामर्शेन वा, किमपरः कोऽपि नास्ति तव
पण्डितमन्यभावस्यास्पदं येन मयि जरत्यामेवमतीव विहितविचारचपलो-
ऽसीत्युपालम्भनभयेन वा, युक्तमयुक्तं वा गुरुरेव जानातीति मार्गानुसारणेन
वा, न भवति शुभं चेदनुष्ठानमहमेव स्यामेनसां भागीति मनीषया वा, चिर-
मियं महीयसि पदे स्थिता मयापमानिता सती न जीविष्यतीति संभावनेन

वम् । पुनः कथं यथा भवति । आविर्भूतबहुप्रश्रयं प्रकटीभूतप्रचुरविनयं यथा भवत्येवम् ।
एवं अभ्यर्थितवती । एवं कथमिति चेत्—हे पुत्र, यदि चेत् परलोकदोषाशङ्कनेन दुर्गति-
गमनं भवेत्, अन्येन वा केनचित्कारणेन प्राणिघातेन प्रवर्तनेन व्याप्रियसे, तर्हि मा प्रावर्तिष्ठा
मा प्रवर्तस्व । किं तु पिष्टकुक्कुटेन चूर्णकृतताम्रचूडेन कुलदेवतायै कुलदेवतानिमित्तं बलिं पूजा
उपकल्प्य समर्पयित्वा तदवशिष्टं पिष्टमासमिति च परिकल्प्य मया सह अवश्यं निश्चयेन प्राश-
नीयं भक्षणीयमिति । कया कृत्वा प्राशनीयम् । इत्युमना प्रकारेण । अनुकम्पया वा कारुण्येन
वा प्राशनीयम् । इतीति किम् । हे पुत्र, अहं अनाथा इति कारणात् । पुनश्च कया कृत्वा पिष्टं
प्राशनीयम् । मम मातेयं वर्तते इति वत्सलतया वा स्नेहलतया वा । मद्दर्शनायत्तजीविते-
त्युपरोधेन वा मम दर्शनायत्तमभावलोकनाधीनं जीवितं ईदृशेन उपरोधेन आक्षेपेण वा ।
इयं वृद्धा वर्षायसी वर्तते इति दयालुतया वा दयावत्तया वा । गुरुवचनं मातुः पितुश्च
वचनं अनुलङ्घनीयमनङ्गीकरणस्यायोग्यमित्याशयेनाभिप्रायेण वा । अनेन सांप्रतिकेन
अभ्यर्थितभङ्गेन अभिलषितापूरणेन पूर्वं पूर्वकाले आचरितस्य विधिपूर्वकमनुष्ठितस्य सुकृ-
तस्य पुण्यस्य हानिर्नाशोऽवश्यमेव भविष्यतीति परामर्शेन विचारेण वा । ‘हे पुत्र,
तव पण्डितमन्यभावस्य मूर्खत्वस्य आस्पदं प्रतिष्ठास्थानं किमपरः कोऽपि गुणो विधिर्वा
नास्ति । अपि तु वर्तते एव । येन स्वभावेन गुणेन वा जरत्या वर्षायस्यामपि मयि एवमु-
क्तप्रकारेण अतीव अनिर्वचनीयं विहितविचारचपलोऽनुष्ठितविचारेण चपलश्चल्लो-
ऽस्थिरप्रकृतिरसि’ इत्युपालम्भनस्य अनिर्वचनीयताख्यातेर्भयेन वा । युक्तं योग्यं अयुक्त-
मयोग्यं वा गुरुरेव माता पिता वा जानातीति मार्गस्य सरणेरनुसरणेन स्वीकारेण वा ।
‘यदि शुभमनुष्ठानं न भवति तर्हि अहमेव एनसा पापानां भागी स्याम्’ इति मनीषया बुद्ध्या
वा । ‘महीयसि पूज्यतमे पदे स्थाने स्थितापि मया अपमानिता सती इयं चिरं न जीविष्यति’

वा, पुरा हि तस्या एव मम प्रभवन्ति वचांसि कुतो नाद्येति खेहानुगमनेन वा, नो चेदात्मानमेव करिष्यामि देवतोपहाराय त्वमेव सावदनुभवोभयकुलविशुद्ध श्रियोऽस्या फलमित्यपवादबीभत्सया वा, यदि परलोकदोषाशङ्कनेनान्येन वा केनचित्कारणेन प्राणिघातेन व्याप्रियसे, मा प्रार्थिता । किं तु विनिवेदितदक्षिणोत्सवैर्वेदविद्भिर्बाहवै परिध्यावितसकलसत्त्वोपहारफलोत्कटेन पिष्टकुक्कुटेन कुलदेवतायै बलिमुपकल्प्य तदवशिष्टं पिष्टं मांसमिति च परिकल्प्य मया सहावश्य प्राप्तनीयम्' इति ।

राजा—(स्वगतम् ।) 'अहो, महिलाणां दुराग्रहनिरवग्रहाणि परोपघाताग्रहाणि च भवन्ति प्रायेण चेष्टितानि । स्त्रियो हि नाम भवन्तु भर्तृषु शय्याविषये पुत्रेषु च प्रतिपालनसमये प्रकाम निस्पृष्टार्या निरङ्कुशाचरणसमर्याश्च, न पुन पौरुषेयेषु कर्मसु । यस्मात्कमलिनीदलेषु जलकणस्येव नारीणां मनसश्चञ्चलतरत्वादतीव निःसारत्वाच्च । पुरुषोऽपि गृहकार्यादन्यत्र स्त्रिय प्रमाण यन्नदीप्र

इति संभाषणेन विमर्शेन वा । 'तस्या पुरा अप्रत्यक्षकाले एव मम वचांसि प्रभवन्ति, अद्य तत्समसं कुतो न प्रभवन्ति' इति खेहस्य प्रेम्णोऽनुगमनेन वा । 'नो चेत् माह्वीक्रियते मद्भाक्यं चेत् देवतोपहाराय द्रवैव तव मतिर्येत् तर्हि अहमात्मानमेव देवतोपहाराय देवसावत्म्ये करिष्यामि । उभयकुलविशुद्धो मातापितृवशशुद्धस्त्वमेव तावद् अस्या धिम फलमनुभव भुङ्क्ष्व' इति अपवादबीभत्सया निन्दानादेयतया वा । कथंभूतेन पिष्टकुक्कुटेन । बाहवै ब्राह्मणैः परिध्यावितसकलसत्त्वोपहारफलोत्कटेन परिध्यावितं विविधग्रन्थप्रमाणपूर्वकं बोधितं सकलसत्त्वानां प्राप्तिमात्रस्य च उपहारो बलिस्त्वस्य फलं यत्र अतएवोत्कटस्तेन । श्रीदशैर्बाहवै । विनिवेदितदक्षिणोत्सवै विधेयपण निवेदितायै दक्षिणायै उत्सव उत्साहो मेपां ते तथा तै । पुनः श्रीदशैः । वेदविद्भिः वेदाङ्ग्यप्याख्यान्विदन्ति ते तथा तै ।

राजा धीत्यशोचर स्वगतमारगत धिन्तयति—अहो इत्याश्चर्ये । महिलाणां स्त्रीणां दुराग्रहनिरवग्रहाणि दुराग्रहेण अप्रतिषेधेनाग्रहेणमिनिवेक्षेन निरवग्रहाणि निष्प्रतिवर्धमानि निर्निरोधानि परोपघाताग्रहाणि परोपघाते परहिंसायामाग्रहाणि चेष्टितानि कर्माणि प्रायेण बाहुन्येन भवन्ति । हि यतः । नामेति संभाषनायाम् । स्त्रिय भर्तृषु शय्याविषये घुरतसमये, च पुन पुत्रेषु प्रतिपालनसमये प्रथमं यथेच्छं निस्पृष्टार्यास्त्यक्तगृहकार्या निरङ्कुशाचरणसमर्याश्च आदिभयरहितं यथा भवति तथा आचरणे कार्यसंपादने शक्ता भवन्तु । न पुन न तु पौरुषेयेषु पुरुषसाधयेषु कर्मसु । यस्मात्प्रचरणात् नारीणां स्त्रीणां मनसश्चित्तस्य चञ्चलतरत्वादिस्थिरत्वात् अतीव अत्यन्तं निःसारत्वाभिर्बलत्वाच्च । कुत्र कस्येव । कमलिनीदलेषु पद्मिन्या पत्रेषु जलकणस्येव अतविन्दोरिव । यथा पद्मपत्रेषु जलविन्दोरिस्थिरता

वाहपतितः पादप इव न चिरं नन्दति । स्त्री तु पुरुषमुष्टिस्थिता खङ्गयष्टिरिव सा-
 धयत्यभिमतमर्थम् । अभिनिवेशं च पुनः पापपुण्यक्रियासु प्रधानं निधानमाम-
 नन्ति मनीषिणः । बाह्यानीन्द्रियाणि तपनतेजांसीव शुभेष्वशुभेषु च वस्तुषु
 समं विनिपतन्ति । न चैतावता भवति तदधिष्ठातुः कुशलेन चादृष्टेन संबन्धः ।
 संकल्पोपपन्नप्रतिष्ठानि च देवसायुज्यभाजि शिलाशकलानि किमत्यासादयन्
 पुरुषो न भवति लोके महापञ्चपातकी । सकृदेव चाशुभसंकल्पमलिने मनसि
 दुरपवादकलुषिते सत्पुरुषचेतसीव दुर्लभाः खलु पुनस्तत्प्रसन्नतायामुपायाः ।
 चिरेणापि च कालेन कृतः कल्याणकर्मणां प्रचयः प्रमादवशेन सकृदपि संजात-
 विधिर्दुरभिसधिः पावकनिक्षेपात्प्रासाद इव क्षणेन विनश्यत्यामूलतः । संकल्पेन

तथा नारीमनसोऽपि । यद्यस्मात्कारणात् पुरुषोऽपि गृहकार्यात्पाकादिकर्मतोऽन्यत्र स्त्रिय
 प्रमाणं न चिरं नन्दति । किं तु भोजनादिसमये पाकादिकर्मण्येव प्रमाणमङ्गीकरोति । क
 इव । नदीप्रवाहपतितः नद्याः प्रवाहे पतितः पादपो वृक्ष इव । यथा नदीप्रवाहे पतितः
 पादपो न चिरं नन्दति शोभते स्थिरो भवति । स्त्री तु पुरुषमुष्टिस्थिता पुरुषस्य मुष्टौ
 स्थिता पुरुषपरतन्त्रा सती अभिमतमर्थं साधयति । केव । खङ्गयष्टिरिव उत्तम खङ्ग इव ।
 कीदृक् । पुरुषमुष्टिस्थिता पुरुषस्य मुष्टौ स्थिता । न तु भीरो क्लीबस्य वा मुष्टौ स्थिता ।
 मनीषिणः पण्डिता पुनरभिनिवेशमासक्तिमेव पापपुण्यक्रियासु प्रधानं मुख्यं निधानं
 स्थानम् आमनन्ति वर्णयन्ति । बाह्यानि चक्षुरादीनि इन्द्रियाणि शुभेषु पुण्यजनकेषु
 अशुभेषु पापजनकेषु च वस्तुषु कर्मसु तपनतेजासीव सूर्यात्पा इव समं युगपत्
 विनिपतन्ति प्रवर्तन्ते । न च एतावता दर्शनादिमात्रेण तदधिष्ठातुः दर्शनस्पर्श-
 नादिकर्तुं पुरुषस्य कुशलेन पुण्येन चान्यत् अदृष्टेन पापेन संबन्धो भवति ।
 संकल्पोपपन्नप्रतिष्ठानि च संकल्पेन प्राप्तप्रतिष्ठाकर्माणि शिलाशकलानि पाषाणखण्डानि
 देवसायुज्यभाजि देवसाम्यप्राप्तानि अत्यासादयन् आसादना कुर्वन् पुरुषो मनुष्य किं न
 भवति लोके महापञ्चपातकी । अपि तु भवत्येव । उक्तं च—‘स्वामिद्रोहं स्त्रीवधो बालहिंसा
 विश्वस्तानां घातनं लिङ्गभेदः । प्रायेणैतत्पञ्चकं पातकानां कुर्यात्सद्यः प्राणिनः प्राप्तदुःखान्॥’
 हिंसानृतस्तेयब्रह्मपरिग्रहेभ्यो वा न वा महापञ्चपातकीत्युच्यते । सकृदेव एकवारमपि च पुन
 अशुभसंकल्पमलिने पापपरिणामदूषिते मनसि खलु निश्चयेन पुनस्तत्प्रसन्नताया मनोनिर्मल-
 तायामुपाया दुर्लभा भवन्ति । कस्मिन्निव । दुरपवादकलुषिते दुरपवादमलिने सत्पुरुषचेतसीव ।
 चिरेणापि च कालेन कल्याणकर्मणा पुण्यकर्मणा प्रचयः कृतः सन् प्रमादवशेन असावधान-
 तया सकृदपि संजातविधिरुपपन्नविधानो दुरभिसधिर्नष्टाभिप्रायः क्षणेन मुहूर्तेन आमूलतो
 मूलादपि पुण्यकर्मप्रचयो विनश्यति । क इव । पावकनिक्षेपात् प्रासाद इव अग्निमोचनात्

च भवन्ति गृहमेधिनीऽपि मुनयः । यथा—उत्तरमपुराया निशाप्रतिमा
स्थितस्त्रिदिवसुप्रितफलप्रपुत्रमित्रोपद्रवोऽप्येकत्वगायनमानसोऽर्द्धदासः ।
मुनयश्च गृहस्थाः । यथा—इसुमपुरे निरादाकर्णितश्रुतमुतसमरम्यति
रातापनयोगयुतोऽपि पुरुहूतदेवर्षिः ।

अस्मि च जगत्प्रसिद्धमिदमुदाहरणम्—एकस्मिन्नेव क्लृप्तामिनी-
कृतेषु मुनिकामिकुणपाशिनामभिनिवेशनिमित्तो विचित्रनिषेकः कर्मवि-
पाक इति । किं च ।

नरेषु सफलपथेन गन्मगो यथा प्रवर्तते पथश्च धेनुषु ।

तथैव कर्मण्युपयानि मानमादधाति योधाधिपतिर्धृजृम्भितात् ॥

नन्दिरमिव । मृकत्वेन पुष्करिणिगमनं च गृहमेधिनाऽपि मुनया भवन्ति । येषु रत्नान्तः ।
यथा यत्र प्रवरणं उत्तरमपुरायां यथायथा मीपमधुगता निरादाप्रतिमाश्चित्राणि चित्रपत्रं च
विचित्रं सूत्रितं हन्तं चण्डप्रपुत्रमित्रानां उत्तरमो गृहस्थस्य च तथाचाऽपि एकत्वभाष
ममानसं एकत्वानुप्रदाभाषनात् । गन् भद्रदायनाया धर्मा मुनिबभूव । तथा हि—
उत्तरमधुगयां क्लृप्ता भद्रदायनाया धर्मा चतुर्दशनिगायां उगाधितं गन् मगाने स्थितः ।
स चिन्तयति—एषा मं शाश्वता द्यामा शनददानलक्षणः । इति भाषनां भाषयन्
श्मशानारण्यं स्थितः । तत्र प्रसरय्यादनपरमिर्नगरदधताभिः कृतापद्रवो मनागपि मनसि
धार्मं गावतः मुनिनाम्यता सपाय(१)ति । मुनयश्च मृकत्वेन गृहस्था भवन्ति । यथा
इसुमपुरं पाटन्पुत्रनगरं निरादाकर्णितधुमसुतमरम्यति हरिश्चन्द्रनिरुपुत्रम्
संप्रामस्थिति आगापनयोगयुतोऽपि मूयप्रतिमाश्चित्राऽपि पुण्ड्रतो नाम देवर्षिः गिन्वरो
गृहस्थमरदा बभूव । तथा हि—पाटन्पुत्रनगरे स्थितं पुण्ड्रतनामा वृषति पुत्राय राज्यं
भारं सम्यग् दीक्षां गृहीत्या देवर्षिर्इति नाम प्राप्तं पर्यंतमगत्प्रया आतापनयोगस्थितो
बभूव । गेचरताशमनायागतनं धाषकेन गद्गृतोदन्ताहृत्वाहृत्वात् भरातिभिः सह
नित्रपुत्रम्यादपमारुच्यं जानामर्षं । ग तु धनमा शनगमरम्ययगाय क्षात्पिनीषटित इयं
विष्टम् अपधिग्निना शाखादापारणन भगवता च संवाधितं न सत्तु तदेव रूपमादाय
एषं चिन्तयितुं युक्तमिति ॥

अस्मि च विद्यते च जगत्प्रसिद्धं मयैलोके विख्यातमिदमुदाहरणं दृष्टान्तपञ्चनम् ।
तस्मिन् । एकस्मिन्नेव कृते एव स्थितेति कामिनीकृतेषु गृहस्थेऽप्यारोरे मुनियमिकु-
णपाशिनां मुनियमिनमुनि, कामी च विटो येऽप्यारतः, कुणपाशिनस्तथा मुनिय-
मिकुणपाशिनां अभिनिवेशनिमित्तः । अमिश्राये हेतु—विचित्रनिषेकः विविधाध्व-
कर्मविपाकः पतते इति । श्मशाने गृहस्थेऽप्यारोरे मुनिना चिन्तितम्—'कथमनया कामिम्या
तपधरणं न कृतम् । नृपय गृहेति' । इत्युक्त्वा

इयमिज्या च मे मोहविह्वला कालरात्रिरिव दुष्परिहारा जानुभञ्जिनीव मे गतिभङ्गाय प्रतिवस्थिता । तदत्राहम् 'इतस्तटमितो व्याघ्रः केनास्तु प्राणिनो गतिः' इतीदृशमन्यायमापतितो यद्यवगणयेयमस्याः प्रतिश्रुतम्, तदेत एव समीपवर्तिनो 'देवबुद्धेः फलमनाग्रहः' इत्युपदिशन्तो भविष्यन्त्युपाध्यायाः । सकलजनसमक्षं परमपमानिता चैयं जरती न जाने किं करिष्यति । स्वस्य च मनसि चोक्षापि(?) कियोत्प्रेक्षा । सा न भवति पुंसः श्रेयस्करी, या न रञ्जयति परेषां चेतांसि ।

तथा च लौकिकी श्रुतिः—किल बृहस्पतिः सद्रृत्तोऽपि चुङ्कारनगरे लोचनाञ्जनहरेण कितवेन मिथ्यापवाददूषितः शतक्रतुसभायां प्रवेशं न लेभे । अलब्धाशनांशेन तु षजकनाम्ना वाग्जीवनेन 'अयं भिक्षाभ्रमणव्याजे-
नार्भकान्भक्षयति' इत्युपहतश्चक्रपाणिः परिव्राड्वाराणस्याम् । मधुपेषु मध्ये पी-
तपयाश्च मार्कण्डतापसस्तापसाश्रमेषु । ज्ञानं च प्रतिकूलदैवोपनिपातमौषध-

.....नाकलोक गत प्रवेश नालभत । तथा चापरा कथा—
अलब्धाशनांशेन अलब्धभोजनभोगेन तुशब्द. कथान्तरे षजकनाम्ना षजक इति नाम
यस्य तेन षजकनाम्ना वाग्जीवनेन वन्दिना अय एष परिव्राट् भिक्षाभ्रमणव्याजेन अर्भ-
कान् भक्षयति इत्यनेन वचनेन उपहतो निन्दित. । कोऽसौ । चक्रपाणि चक्रपाणिनामा
परिव्राट् शिखाधारी नाम तपस्वी वाराणस्या वाराणसीनगरे प्रवेश न लेभे इत्येतत् । मधुपेषु
मद्यपायिषु मध्ये पीतपयाश्च मद्यपीना स्नेहवशात् तन्मध्यवर्तिपीतदुग्धोऽपि मार्कण्डो
नाम तापस. अय मद्यपान कृतवानिति लोकैर्निन्दित. तापसाश्रमेषु प्रवेश न लेभे । ज्ञान

मिव न भवति विहितोपयोगमप्यर्थक्रियाकारि । किं नु खल्वज्ञो द्वैपायनो येन
स तादृश कर्म समाचचार । पौलस्त्यो नीतिशास्त्रेषु नाधौपीडाण्डक्यो
पाख्यानम्, येन स परदारानपाहरत् । नहुपो न सम्यगुपासिती गुरुकुले,
येन ससर्पैन्सयुग्यानकार्पात् । प्रजापतिर्जड एव एहो वा, येनात्मदुहितरि
मनश्चकार । वररुचिश्च वृषलीनिमित्तमासवनिपोद्धनमिति ।

अत्रावक्तव्यं प्रतिशूलदैवोपनिपातं पायकर्मौ(?)प्रथमिव विहितोपयोगमपि कृतसेवनमपि अर्थ
क्रियाकारि न भवति ज्ञानकार्यं न साधयति । किं नु खलु अज्ञो द्वैपायनो मुनिर्देन कारणेन
स द्वैपायन तादृशं द्वावतीमस्मीकरभकर्म समाचचार सम्यगाचरितवान् । किं नु ज्ञानं किं
करोति, कर्मोदय प्रधानम् । अस्य कथा—उर्जयती गिरौ किल अरिष्टनेमिभगवत समवसरे
नारायणो गणधरपेवेन चापृच्छन्—‘हे भगवन्, एव समुद्रद्वारवत्सा किं कृतोऽपि व्ययो
मविष्यति ।’ इति । भरदत्त गणधर उवाच—अनया चिन्तया किम् ।’ इति मुवन्नपि हरिणा
कृतनिबन्धो बभावे—‘द्वादशवर्षेषु गतेषु द्वैपायनकुमाराद्य दाहो भविष्यति ।’ तद्वचनं द्वैपा
यन ध्रुत्वा असंख्यं कृतमिच्छु गृहीतव्यं द्वादशापि वपाणि पूर्वदेवो अतिक्रम्य अधि
कमासमसञ्चयन् द्वारवतीद्वारदेवो कृतकर्मोत्सर्गं पाप्मिविच्छिन्नमतिना मातङ्गेन विहि
तखलमिमल्यगुणादाय(?)य कोपात् अमिकुमारो भूत्वा तां नगरीं ददाह । पौलस्त्यो
नीतिशास्त्रेषु नाधौपीत् पौलस्त्यो रावणनरेन्द्र नीतिशास्त्रेषु किं न अधौपीत् न शुभाव ।
किं न ध्रुतवान् । वाण्डक्योपाख्यानं वाण्डक्यभूपक्यान्तरम्, येन कारणेन स पौलस्त्य
परदारान् परकलत्रमपाहरत् अपहृतवान् । अस्य कथा—वाण्डक्यो नाम राजा किल मृग-
यायां गत सन् सर्वस्यामटव्यां प्रस्थितस्य ब्रह्मपौराधमपदे प्राप्तयौवनां कन्यामभि-
ष्मपितवान् । ततः ब्रह्मर्षिशापात् सबभुराष्ट्रो विननाश । नहुप नहुपो नाम राजा गुरुकुले
सम्यक् उपासिता उपासनमुपासितं विद्यते यस्य स उपासिती । व्याकरणे अभीतीत्यादि
वत् । तथा षोडशाक्षाधरेण महाकविना—‘अस्मिन्निमे खल्वस्य(?)यान्ये भक्तिरागादधी-
तिनाम् । खल्विमन्ते स्वयं शश्वत् सन्तु खल्वयमनं जिना ॥ नहुपो नाम राजा गुरुकुले
किं सम्यक् न उपासिती गुरुकुलं किं न उपासितवान्, येन कारणेन ससर्पान् संयुग्यान्
वृषमवदाहनात् अक्षर्याचक्षर । अस्य कथा—नहुपः किल मनुष्यमावेऽपि व्रतमाहात्म्यात्
ऐन्द्रं पदं सञ्ज्या वृहस्पते अर्धवृहानं रथं सम्यग् समानयन् तमिशम्य घसर्पान् कृत्वा
रथे योजितवान् । तत्र अगस्त्योऽतीव कष्टतया तत्तदगच्छत् सर्पं सर्पेति
वक्ष्यत् विहितं सौत्रतोदनस्य शापात् शेषो नाम सर्पो बभूव । प्रजापतिर्ब्रह्मा जडो निर्दि
वेक एव एहो वा बहिरो वर्तते येन कारणेन आत्मदुहितरि निजमुत्तायां मनश्चक्षर
भोजुमियेष अलन्याजेन समागतायामात्मदुहितरि चित्तं वक्षर । पुनर्मातविवेक. ‘स्मरस्य
खल्वयमपराध’ इति मत्वा हरस्त्रेभनानसगोचरतया मदनं शप्ताप । अस्मिन्नातिव्यर्थ ।

(प्रकाशम् ।) अम्ब, न बालकेलिष्वपि मे कदाचित्प्रतिलोमतां गतासि । न वेद्मि कथमधैव ते चन्द्रमतेरप्यस्थाने दुराग्रहमलीमसा मतिः समजनीति । तत्पर्याप्तमत्रालापपरम्परया । भवतु । भवत्येवात्र प्रमाणम् । उत्तिष्ठ । ननु तवैव पूर्यन्तामत्र कामितानि । आहूय त्वमेवादिश कृकवाकुविनिर्माणे शिल्पिनः । साधु समाज्ञापय त्वमेव भगवतीभवनशोभारम्भाय देवभोगिनम् । अनुशाधि त्वमेव यशोमतिकुमारस्य राज्याभिषेकदिवसगणनाय मौहूर्तिकान् । एवमन्यान्यपि विधापय त्वमेव देवद्विजपरिजनपूजापुरःसराणि गृहकार्याणि । अहो वैरिकुल-कमलाकरनीहार प्रतीहार, विसृज्यतामयमशेषोऽपि यथायथमनुजीविनिवहः । अहमप्येष चिरप्रवृत्तवार्तासंजातश्रमो मनागप्यस्माद्भुमुतीतिलकात्सभाम-

अत एवाग्रियेष्टाशनोऽभवत् । ‘वलवानिन्द्रियग्राभो विद्वासमपि कर्षति’ इति । वररुचिश्च कात्यायन वृषलीनिमित्त चेटीकारणेन आसवनिपोद्धन मद्यघटोच्चालन चकारेत्येव । अस्य कथा—वररुचि स्खलितव्रज्यचर्यतया सकललोकाधिके नात्रि वर्तमानो देवताख्यविलासिन्या तैस्तै कूटकपटचेष्टितैर्वदयता नीतः । श्यामकान्त यथा चोसा^(१) तमेवमवोचत्—‘सर्वमुपपन्नमेवैतत् । किं तु यदि मद्यघट निजगिरिनि निधाय उज्जयिनीप्रदक्षिणा करोषि त्वम् ।’ इति । सोऽपि कामान्धवुद्विस्तथैव प्रत्यपश्यतेति ॥

यशोधरमहाराजः प्रकाश व्यक्तमुवाच—अम्ब हे मातः, बालकेलिष्वपि मे मम कदाचित् कस्मिंश्चिद्वसरेऽपि प्रस्तावे प्रतिलोमता प्रतिकूलत्व न गतासि । न वेद्मि न जाने कथं केन प्रकारेण अधैवास्मिन्नेवाहनि ते तव चन्द्रमतेरपि निर्मलवुद्धेरपि अस्थाने अयोग्याचरणे दुराग्रहमलीमसा दुष्टाग्रहे अतिमलिना मतिर्बुद्धिः समजनि सजातेति । तत्तस्मात् कारणात् पर्याप्तं अल अत्रास्मिन् कार्ये आलापपरम्परया बहुवचनया । भवतु सजायताम् । भवत्येव त्वमेवात्रास्मिन्कार्ये कुर्कुटमारणतत्पललभक्षणलक्षे प्रमाण कर्तव्यतया सत्यरूपा । हे मातः, उत्तिष्ठ उत्था भव । ननु निश्चयेन तवैव भवत्या एव पूर्यन्ता अत्र कामितानि । आहूय आकार्य त्वमेव भवती एव आदिश आदेश देहि कृकवाकुविनिर्माणे कुर्कुटकरणे शिल्पिनो लेपिकारान् । साधु रुचिर यथा भवत्येव समाज्ञापय आदेश देहि त्वमेव भगवतीभवनशोभारम्भाय कुलदेवतागृहशोभाकरणाय देवभोगिन देवब्राह्मण देवार्चकम् । अनुशाधि आदेश देहि त्वमेव यशोमतिकुमारस्य राज्याभिषेकदिवसगणनाय राज्याभिषेककरणे लग्नशोधनाय मौहूर्तिकान् । एवममुना प्रकारेण अन्यान्यपि गृहकार्याणि त्वमेव विधापय कारय । कथंभूतानि गृहकार्याणि । देवद्विजपरिजनपूजापुर सराणि देवपूजाद्विजपूजापरिजनपूजाप्रभृतीनि । अहो हहो वैरिकुलकमलाकरनीहार शत्रुसमूहकमलवनहिमसमान हे प्रतीहार, विसृज्यता विसुच्यतामयमेषः अशेषोऽपि सर्वोऽपि यथायथ यथाख्यान अनुजीविनिवहः किंकरसमूहः । अहमपि एष चिरप्रवृत्तवार्तासंजातश्रमः बृहद्वेलासजाता-

ण्डपाददूरदेशवर्तिनि तस्मिन्मदनविलासनामनिवासभवने स्त्रैरविहाराय
गच्छामि । तदनु तस्मिन्मयि शय्यातलमलकृतवत्यहो विक्रमालंकार,
सा मदीयामृतमतिमहादेवी दिवसादीयमादातुमागत्य गताकुसुमश्लेष
रकात्युप्यवटोर्मदनदमयन्तिकाया, प्रसाधिकाया दुहितुर्विनोदकलह-
सिकायाश्च सग्रीच्या सजातसकलसेवावसराया ससदि प्रवृत्तमुदन्तमा-
कर्ण्य, 'न खलु मे यामिनीसमाचरितसाहसादस्य वसुमतीपतेरपरमेवविध
कूटकपटानुष्ठानमस्ति । मन्ये च दुष्करमेवमस्मास्थिरचित्तस्य चिरकालमा-
वीनि भविष्यन्त्यायूषि । कुलवधूना ह्ययमन्यश्च देवद्विजामिसमक्ष माता
पितृविक्रीतस्य कायस्यैव भवतीश्वर, न मनस । तस्य पुन स एव स्वामी
यत्रायमसाधारण प्रवर्तते पर विश्वम्भविभ्रमाश्रय प्रणय । तथा हि—

लापसमुत्पन्नभेद मनागीषदप्यस्मात् एतस्मात् वसुमतीस्तिलकात् वसुमतीस्तिलकनामधेयात्
सभामण्डपात् अस्यानीप्रहात् अदूरदेशवर्तिनि निष्कटवर्तिनि तस्मिन् मदनविलासनामि-
निवासभवने मयि शय्यातल पत्युत्तलमलकृतवति सति अहो विक्रमालंकार पराक्रम
पषानन भीमारदत्त महाराज सा मदीया मम हिता अमृतमतिमहादेवी दिवसादीयं दिनव्य-
पमागदय आदातुं प्रहीतु आगत्य गतात् गृहीत्वा व्यावृटितात् कुसुमश्लेषरकरात् कुसुम
श्लेषरनामधेयात् पुष्पवटोर्विधाधिर्न सकाशात् । न केवलं तस्मात् । मदनदमयन्तिक्रमा
मदनदमयन्तिकानामधेयाया, प्रसाधिक्रया शृङ्गारकारिक्रया दुहितु पुत्र्या विनोदकलह-
सिक्रयाश्च विनोदकलहसीनामधेयायाश्च सग्रीच्या सख्या पुत्र्या सक्रशात् संजातस-
कस्मैषावसरायां समुत्पन्नसर्वसेवाप्रलाषाणां संसदि समार्ता प्रवृत्तं संजात उदन्त कृता-
न्तमाकर्ण्य धुत्वा पविष्ठिरनामानं अमालं निजमन्त्रिणं प्रहितवती प्रेषयामास ममान्तिक
मुच्छवती । किं कृत्वा पूर्वम् । इति धितक्यं पर्यालोच्य । इतीति किम् । न खलु मे मम
यामिनीसमाचरितसाहसात् कृतदुर्विचसात् अपरं अन्यत् अस्य वसुमतीपते नरन्द्रस्य
एवविधकूटकपटानुष्ठान कूटमायामण्डले अनुष्ठान कारण नास्ति । मन्ये च अहमेवं ज्ञाने
एवममुना प्रकारेण अस्य यशोधरस्य अस्थिरचित्तस्य आयूषि जीवितानि चिरकालमावीनि
दीक्षाणि भविष्यन्ति तत् दुष्करं मन्ये । निष्कर्तस्मृत्युरेव वतते इत्यर्थः । कुलवधूनां हि
निधयेन अयं यशोधर अन्यथ एतस्माद्विभोऽपरश्च कोऽपि देवद्विजामिसमक्षं प्रत्यक्षं
मातापितृविक्रीतस्य दत्तस्य कायस्यैव शरीरस्यैवेश्वर स्वामी भवति । न मनस न तु
चित्तस्य स्वामी भवति । तस्य मनस पुन स एव पुमान् स्वामी प्रमुर्भवति । स क ।
अत्र यस्मिन्पुरे अयमेव प्रणय विश्वम्भविभ्रमाश्रय विश्वासस्य दुःखनिवारणस्थानम् ।

पुरापि किं न रेमे गङ्गा सह महेश्वरेण, राधा नारायणेन, बृहस्पतिपत्नी
द्विजराजेन, तारा च वालिना । महासत्त्वेषु हि जगति न किञ्चिदुष्करमस्ति ।
अन्यत्र विरक्ते चेतसि रागप्रत्यानयनात् । को हि नामायःपिण्ड इव तप्ता-
तप्ते मनसि संधातुमर्हति । किं च परमकुहन एव पुरंध्रीषु बुद्धिमानवा-
प्नोति स्वश्रेयसम् । अन्यथा कृत्याराधक इव ध्रुवं पञ्चजनः पञ्चतामश्चेत् । भवे-
द्भावश्यमक्षिगतः । तदेष यावन्न मयि रोषविषं वर्षति तावदहमेवास्य तद्वर्षामि ।

तथा हि तदेव निरूपयति—पुरापि पूर्वकालेऽपि महेश्वरेण सह गङ्गा किं न रेमे ।
अपि तु रेम एव । अस्य कथा—शन्तनोर्नाम नृपस्य पत्नी पाणिगृहीता वसन्तसमये किल
कैलासपर्वते गङ्गानाम्नी सखीभिः सह कृतदोलरतिस्तत्रैव उभया सह सचारैः मक्री^(१) स्वकी-
यगीतासंकर्णनाकृष्ट ईश्वर भुक्तवती तामनुभूय भूतपतौ श्रीमहादेवे गौरीचरित श्रितवती
गिरिसुतया तमन्वेषमाणया तत्रागतया गङ्गया सार्व ईश्वरमालोक्य वृत्तमिदं प्रावर्तत—
'का त्वं सुन्दरि जाह्नवी किमिह ते भर्ता हरो नन्वय अम्भस्त्व किल वेत्ति मन्मथरस
जानात्यय ते पति । स्वामिन् सत्यमिदं न हि प्रियतमे सत्यं कुत । कामिनामित्येव
हरजाह्नवीगिरिसुतासजल्पितं पातु व ॥' राधा नारायणेन सह किं न रेमे ।
अपि तु रेम एव । राधा गोपी नारायणेन सह रति चकार इति सुप्रसिद्धमुपा-
ख्यान एतत् । उक्तं च—'अङ्गुल्या कं कपाटं प्रहरति कुटिले माधव किं वसन्तो नो
चक्री किं कुलालो न हि धरणिधर किं द्विजिह्व फणीन्द्र । नाहं घोराहिमर्दा किमसि
खगपतिर्नो हरि किं कपीश इत्येव गोपवध्वा चतुरमभिहितं । पातु वक्षकपाणि ॥' बृहस्प-
तेर्वाचस्पतेः पत्नी भार्या द्विजराजेन चन्द्रेण सह किं न रेमे । अपि तु रेम एव । अस्य कथा—
बृहस्पतिपत्नी चन्द्रस्य सह निधुवनं विधाय बुधाभिधानमसुवत् बुधमलब्धं । अत एवासौ
विधुर्गुरुशापात् कुष्टी बभूव । तारा च वालिना सह किं न रेमे । अपि तु रेम एव । तारा
सुग्रीवमहिला वालिना सह चिरं चिक्रीडेति महती लौकिकी श्रुतिर्वर्तते । महासत्त्वेषु महा-
साहसेषु हि निश्चयेन जगति ससारं न किञ्चिदुष्करमस्ति । साध्यं किमपि नास्ति । अन्यत्र
विरक्ते चेतसि रागप्रत्यानयनात् । विरक्ते मनसि रागः प्रत्यानेतुं न शक्यत इत्यर्थः । को हि
नामायः पिण्डे इव तप्तातप्ते मनसि संधातुमर्हति । हि निश्चयेन । क. पुमान् । नामेति सभाव-
नायाम् । अयं पिण्डे लोहगोलकाविव तप्तातप्तं न युनक्ति अतस्तेन सह तप्तं च युक्तं तप्ते
मनसि चित्ते द्वे संधातुं मेलयितुमर्हति । अपि तु न कश्चिदहर्हीत्यर्थः । तप्तेन सह अतस्तं
न युनक्ति । किं चास्ति विशेषः । परं केवलमकुहन एव ईर्ष्यारहितं एव बुद्धिमान् पुमान्
पुरंध्रीषु स्वश्रेयसं कल्याणमवाप्नोति । ईर्ष्यालुस्तु म्रियत इत्यर्थः । अन्यथा कृत्या देव्या
आराधकः पुमान् इव यथा ध्रुवं निश्चयेन पञ्चजनः पुरुषः पञ्चतामश्चेत् सरणं प्राप्नुयात् ।
भवेद्भावश्यमक्षिगतः वायवा अवश्यं निश्चयेन अक्षिगतो द्वेषो भवेत् । तत्तस्मात् कारणात्

यथा चेय ममात्मजस्य राज्याभिषेकवार्ता प्रतिस्वप्नविधि किं वदन्ती च बाढ मुच्छलिता । सा यदि वैवाचयैव परमार्थसती तदाचिरात्प्रकाम मे मनोरथा फलिता । सिद्ध च मे समीहितम् । न पैतदाश्चर्यम् । अनुकूल हि दैव करोति कुरङ्गमपि कण्ठीरवातिवर्तनम् । अचलानपि च विदारयति नलदण्डेन । केवलमत्रोत्तायकत्वं परिहर्तव्यम् । उत्तायकस्य हि पुरुषस्य हस्ताया तमपि कार्यं निधानमिव न सुखेन जीर्यति । भवति च जीवितव्यसंदेहाय । किं च न खलु वुमुक्षितवशादुदुम्बराणि पच्यन्ते । नाप्युद्भवच्छक्यते पातुम्' इति च वितर्क्य, तथा—

‘अनुनयत वदत मधुरं यत्कार्यं तदपि मानसे कुरुत ।

रौति कल हि मयूर सविष च मुजङ्गमं दशति ॥

एष राजा यावत्काल मयि ममोपरि रोषस्वियं क्रोधपुत्रं न वर्पति न रक्षति तावत्कालं बह मेव अस्य राज्ञ उपरि तत् रोषस्वियं वयामि मुवामि । यथा च येन प्रकारेण इयं एषा ममात्मनस्य राज्याभिषेकवार्ता प्रतिस्वप्नविधि किं वदन्ती च दीक्षाग्रहणं मोक्षवार्ता च बाढ मतिशयेनोच्छलिता उद्भूता वतसे । सा किं वदन्ती इयं यदि चेत् दैवात् पुण्ययोगात् तथैव परमार्थसती सत्येन सत्या भविष्यति तदा अचिरादिदानीमेव प्रश्नममतिशयेन मे मम मनोरथा फलिता बाध्मिष्ठानि पूर्णानि संजातानि । मे मम समीहितं सिद्धं च सेतस्य त्वेव । न च नैव एतत् मनोरथसिद्धिरक्षयं कार्यं आश्चर्यं न वर्तते । अनुकूलं हि दैवं पुण्यं यदा हितं भवति तदा कुरङ्गमपि कण्ठीरवातिवर्तनं करोति सिंहस्यापि मारकं करोति । अचलानपि च विदारयति नलदण्डेन अनुकूलं दैवं अचलानपि च पर्वतानपि च नलदण्डेन पोटगण्डण्डेन विदारयति शतशृङ्गीकरोति । अत्र कार्यं केवलं उत्तायकत्वं उत्सुकत्वं अस्मिन्नत्वं परिहर्तव्यम् । हि यस्मात् क्षरणात् उत्तायकस्यास्थिरस्य पुरयस्य हस्ताया तमपि कार्यं निधानमिव सुखेनानायासेन न जीर्यति परिणमति । जीवितव्यसंदेहाय च भवति । उत्तायकत्वे मरणमपि चोत्पद्यत इत्यर्थः । किञ्च विशेषमाह—न खलु वुमुक्षितवशात् उदुम्बराणि रचनेफलाणि सलपसस्यानि न पच्यन्ते न परिणमन्ति । नापि नैव उद्भवदुष्कृत् जलादिक पातु शक्यते । आस्तादितुं शक्यते इत्यर्थः । इति च वितर्क्य सचिवं गमिष्ठिरं प्रहितवती । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वं सचिवं प्रहितवती । इति च विमृश्य इति च पर्षाळोच्य । इतीति किम् । तथा तेनैव प्रकारेण अनुदात्तायकप्रकारेण ।

अनुनयसेत्यादि । अनुनयत यूयं मानयत । मधुरं कर्णामृतप्राप्तं वदत श्रुत । यूयं यत्कार्यं कर्तव्यं मानसे चित्ते वर्तते तदपि सखं कुरुत कुरुष्वम् । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रष्टव्यम्—मयूर शुक्लपात्रं सरस्वतीवाहनं हि यस्मात् क्षरणात् कल मधुरं रौति शब्दं करोति । सविषं विषसहितं मुजङ्गमं च दशति भक्षयति ॥

मूर्ध्ना वहति लोकोऽयं यथा दग्धुमिहेन्धनम् ।
 अनुशील्य क्षयं नेयस्तथारातिर्महात्मना ॥
 पुंसामसारसत्त्वानां किं कुर्याद्विक्रमक्रमः ।
 भस्मीभवन्ति काष्ठानि तेजसानुगतान्यपि ॥
 ज्ञानवानपि कार्येषु जनः प्रायेण मुह्यति ।
 हस्तन्यस्तप्रदीपस्य किं न स्खलति शेमुषी ॥
 प्रायः सरलचित्तानां जायते विपदागमः ।
 ऋजुर्याति यथा छेदं न वक्रः पादपस्तथा ॥
 रक्तभावं समस्तानां प्रदर्शयेदिति यः पुमान् ।
 आदित्यवत्स किं न स्यात्पादाक्रान्तजगत्रयः ॥

मूर्ध्नेत्यादि । अयं लोक. यथा इन्धन काष्ठभार इह ससारे दग्धु भस्मीकर्तुं मूर्ध्ना
 मस्तकेन वहति उच्चलति, तथा तेनैवेन्धनभारौघप्रकारेण अराति. शत्रु अनुशील्य
 समाधानं नीत्वा क्षयं नेयो विनाशं प्रापणीयः । केन कर्तुंभूतेन । महात्मना नीतिशालि-
 न्मुना । दृष्टान्तः ॥

पुंसामित्यादि । पुसा असारसत्त्वानां सत्त्वरहितानां विक्रमक्रमः पराक्रमपरिपाटि-
 का किं कुर्यात् । अपि तु न किमपि कुर्यादित्यर्थः । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रवयति—
 काष्ठानि इन्धनानि तेजसा अनुगतान्यपि अग्निना सहितान्यपि भस्मीभवन्ति दहन्ते ॥

ज्ञानवानित्यादि । ज्ञानवानपि जनः प्रायेण कार्येषु मुह्यति अज्ञानवान् भवति ।
 आक्षेपेण द्रवयति—हस्तन्यस्तप्रदीपस्य करकृतदीपकस्य पुरुषस्य शेमुषी किं न स्खलति ।
 अपि तु स्खलत्येव ॥

प्राय इत्यादि । सरलचित्तानां पुरुषाणां प्रायो भूयस्त्वेन विपदागमः मरणं जायते ।
 अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रवयति—ऋजुः सरलः पादपो यथा छेदं याति द्विधा भवति तथा
 वक्रः पादपः छेदं न याति । एतावता कुटिलेनैव भवितव्यम् ॥

रक्तभावमित्यादि । यः पुमान् [समस्तेषु रक्तभावमनुरक्ततामनुरागं दर्शयेत्,
 स किं पादाक्रान्तजगत्रयः पादेन चरणेनाक्रान्तं जगत्रयं येन तादृक् जगत्रयस्वामी न
 स्यात् । अपि तु स्यादेव । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रवयति—आदित्यवत् । यथा सूर्यः
 पूर्वमरुणतां दर्शयति, ततः किरणैर्जगत्रयमाक्रामति ॥

बहिर्मुदुर्लघूत्पान पूर्व य स्यात्प्ररोहवत् ।

किमसौ न भिनत्येष प्राप्य काल महीभृत ॥

शूरोऽपि सत्त्वयुक्तोऽपि नीतिं वेत्ति न यो नर ।

तत्र सनिहिता नित्यमापद शरमोपमे ॥

अपि च ।

धूर्तेषु मायाविषु दुर्जनेषु स्वार्थकनिष्ठेषु विमानितेषु ।

वर्तेत य साधुतया स लोके प्रतार्यते मुग्धमतिर्न केन ॥

इति च विमृश्य, शठप्रतिशठन्यायेन किमपि नि शलाके शिक्षयित्वा कुमारवयस्येनालकभञ्जनेनाधिष्ठितं गविष्ठिरममार्त्तं प्रहितवती । स तथैवा-
गत्य प्रविश्य च निषेदितावसरो मामुन्मूलितमगमिवातीव परिम्लानम्, आ

यहिरित्यादि । य पुमान्] पूर्व प्रथमं बहिषाहो मृदु क्रोमः स्यात् भवति, सघू-
त्पानश्च स्मात् शुर्वितरोत्पत्तिश्च भवति । कियत् । प्ररोहवत् पिप्पल्याङ्कुरवत् । असौ
पुमान् कर्म प्राप्य महीभृत वृषात् किं न भिनत्ति । अपि तु भिनत्येव । यथा प्ररोहे
अङ्कुरो मृदुर्लघूत्पान कस्मिन् पर्वतमपि भिनत्ति । आक्षेप ॥

शूर इत्यादि । शूरोऽपि सत्त्वयुक्तोऽपि यो नर नीतिं न्यायशास्त्रं न वेत्ति न जानाति
तत्र नरे नित्यं आपदो मृक्षम सनिहिता समीपवर्तिन्यो भवन्ति । कथंभूते तत्र नरे ।
शरमोपमे अद्यापदसदृशे । यथाद्यापदो भेषगजनेनैव भिद्यते । उपमात्कार ॥

अपि च तथा च । धूर्तेष्वित्यादि । धूर्तेषु वचकेषु मामाविषु सक्मटेषु दुर्जनेषु
सन्नुषु, स्वार्थकनिष्ठेषु आत्मस्वार्थतत्परेषु विमानितेषु मानमङ्गं प्रापितेषु पुरुषेषु य
पुमान् साधुतया हिततया वर्तेत प्रवर्तेत स मुग्धमतिर्निर्विवेक केन पुरुषेण न प्रतार्यते ।
अपि तु सर्वेषामपि वक्ष्यत इत्यर्थः । आक्षेपालङ्कार ॥

पुनश्च किं कृत्वा अमासं सचिवं प्रहितवती । शठप्रतिशठन्यायेन शुकपितृछलमनङ्गीक्षिरो
मुण्डनप्रकरेण किमपि अनिर्वचनीयं नि-शलाके एकस्मिन् गविष्ठिरे सत्यामलं शिक्षयित्वा
शिक्षां दत्त्वा । कथंभूतं गविष्ठिरम् । कुमारवयस्येन कुमारभालमित्रेण अलकमञ्जनेन अलकम-
ञ्जनामकेन अधिष्ठितं सहितम् । न गविष्ठिरो मां प्रति एवममुना प्रकरेण व्यभिज्ञपत् । तथैव
नि-शलाकशिक्षणप्रकरेण आगत्य उपवाक्य । न केवलं आगत्य । किंतु प्रविश्य च तिष्ठकमव-
नबिम्बसनाभि भवने प्रवेशं कृत्वा । कथंभूतं सन् प्रविश्य । निषेदितावसर द्वारपात्रेन सूचि
चावसर । पुनश्च किं कृत्वा व्यभिज्ञपत् । मां अवलोक्य दृष्ट्वा । कथंभूतं माम् । अतीव परिम्लानं
अतिशयेन गात्रविनामसहितम् । कसिच । उन्मूलितं अगमिव यथोन्मूलित उत्पादित अगो

लिख्यपरामृष्टं चित्रमिव मलिनच्छायम्, अग्निलङ्घितं रत्नमिव नष्टतेजसम्,
उत्पाटितपक्षं ताक्ष्यमिव गलितप्रभावमवलोक्य 'महान्खल्वस्य महीपतेर्नवग्र-
हस्येव गजस्य दौर्मनस्याभिनिवेशः । कुतोऽन्यथाद्यैवायं नीलिकोपदेहदूषित-
देहस्त्रिपथगाप्रवाह इव नितरां मलीमसच्छविः समयादि' इति परामर्शविस्मि-
तान्तरङ्गः कृतागमनपर्यनुयोगश्चैवं मां व्यजिज्ञपत्—'देव, देवीसंमुखेनेदमा-
ह—यदुत देवः किलाद्य दुःस्वप्नोपशमनार्थं भगवत्याः कात्यायन्याः पिष्ट-
कुक्कुटेन बलिमुपहर्तुमादृत इति कर्णपरम्परया श्रुतम्, तद्यदि सत्यं तदास्तामसौ
ताम्रचूडस्तावत् । अहमेवात्मना परिकल्पिततदुपहारवर्त्मना परितोषयामि
भगवतीम् । प्रशाम्यन्तु देवस्य सर्वेऽपि प्रत्यूहव्यूहाः । प्रवर्धतां च देवस्ये-

वृक्षः परिम्लानो भवति । पुनः कथभूतम् । मलिनच्छाय मलीमसतेजसम् । किमिव । आलि-
ख्यपरामृष्ट चित्रमिव लिखित्वा(?)दिलोपितमालेख्यमिव । पुनः कथभूतम् । नष्टतेजसं दीप्ति-
रहितम् । किमिव । अग्निलङ्घित रत्नमिव यथाग्निनाकुलित माणिक्यं नष्टतेजो भवति । पुनः क-
थभूतम् । गलितप्रभाव नष्टमाहात्म्यम् । कमिव । उत्पाटितपक्ष ताक्ष्यमिव लुब्धितपत्र गरुड-
मिव । अवलोक्य कथभूतं सन् गविष्टिरः मा व्यजिज्ञपत् । इत्यमुना प्रकारेण परामर्शविस्मि-
तान्तरङ्गः परामर्षेण विचारेण विस्मितमाश्चर्यं प्राप्तमन्तरङ्ग यस्य स तथोक्तः । पुनः कथ-
भूतः सन् । कृतागमनपर्यनुयोगः प्रश्नो यस्य स तथोक्तः । किमर्थं भवानागत इति मया पृष्ठ-
इत्यर्थः । इतीति किम् । महान् खलु अस्यैतस्य महीपतेर्यशोधरमहाराजस्य दौर्मनस्याभिनिवे-
शः । उद्गतचित्ततामिप्राय इत्यर्थः । उक्तं च—'दुर्विमाना अन्तर्मनाः स्यादुक्तमनाः' ।
कस्येव । नवग्रहस्य गजस्येव सद्योगृहीतस्य हस्तिन इव । कुतोऽन्यथा अद्यैवायं
अन्यथा यद्ययं दुर्मना न भवति तर्हि अद्यैव इदानीमेव अयं राजा नितरामतिशयेन मली-
मसच्छवि मलिनतादूषितकान्तिः कुतः समयादि सजातः । क इव । त्रिपथगाप्रवाह इव
गङ्गानदीपूरमिव । कथभूतः त्रिपथगाप्रवाहः । उज्ज्वलस्यापि गङ्गाप्रवाहस्य मलिनताहे-
तुगर्भित विशेषणमाह—नीलिकोपदेहदूषितदेहः नीलिकया गुलिकया उपदेहेन उप-
चयेन मिश्रणेन दूषितो मलिनीकृतः देहः कायो यस्य त्रिपथगाप्रवाहस्य स तथोक्तः ।
एव कथमिति चेत्—हे देव, देवीसंमुखेन इदं वचनमाह ब्रवीति । इदं किमित्याह—यदुत
यदेव देवो नरेन्द्रः किलेति अद्य अस्मिन् दिवसे दुःस्वप्नोपशमनार्थं दुःस्वप्नोपशा-
न्यर्थं भगवत्या परमेश्वर्या कात्यायन्या कात्यायनीनामकुलदेवतायाः पिष्टकुक्कुटेन बलिं
पूजां उपहर्तुं दातुं आदृत आदरपरो वर्तते इतीदृशं कर्णपरम्परया लोकवार्त्तया श्रुतं मया
आकर्णितम् । तत् बलिदानं यदि चेत् सत्यं वर्तते, तदा तस्मिन् काले आस्तां तिष्ठतु असौ
ताम्रचूडस्तावत्कालम् । अहमेव आत्मना स्वयमेव परिकल्पिततदुपहारवर्त्मना विहिततत्पूजा-
मार्गेण भगवतीं भवानीं चण्डिकां परितोषयामि प्रीणयामि । एवकृते देवस्य मम स्वामिनः

दमाचन्द्रार्कमसमश्रीप्राप्त्य राज्यम् । न च मया विना भवति देवस्य
कोऽप्यून प्रवेश । मद्विधानां हि देवस्य किंकरीणामतीव सुखमत्वात् ।
नीतिरपि तथास्ति—

‘आत्मानं सततं रक्षेदारैरपि धनैरपि ।’ इति ।

अथ ममैवविधे प्रेपणावरोधे देवो न करोति करुणां तदा मिथुनचरस्य
पक्षिणश्चक्रवाकीव देवस्याह सहचर्यत एव रात्रौ वियुक्तासि, सरस
कमलिनीवात एव जडरतासि, जलनिधेर्बलेवात एव चपलासि, नभस
शशिप्रतिमेवात एव सकलङ्कासि, विटपिनश्छायेवात एवान्योपभोग्यासि,
कुलशैलस्य मेखलेवात एव क्षुद्राधिष्ठितासि, तपनस्य प्रमेवात एव संतापि
कासि, रथस्य मार्गभूमिरिवात एव पांशुलासि, प्रदीपस्य श्लिखेवात एव

सर्वेऽपि प्रत्युद्गम्युक्ता विप्रसमूहा प्रशाम्यन्तु उपशमं यान्तु । देवस्य इह राज्यं आचन्द्रार्कं
प्रवर्धतां यः । कथंभूतं राज्यम् । असमश्रीप्राप्त्यं अनुपमं यातुः (?) । देवस्य मम प्राणवन्नमस्य
कोऽपि प्रदेशः किमपि स्थानं न च मया विना क्लो भवति । मद्विधानां मम सरसानां किंक
रीणां दासीनां देवस्य हि निधयेन अतीव सुखमत्वात् । नीतिरपि न्यायमार्गोऽपि तथास्ति—
आत्मानं सततं रक्षेत् प्रतिपालयत् दारैरपि स्त्रीभिरपि धनैरपि । अथ चेत् मम एवंविधे
बलिविधानमनुष्ये प्रेपणावरोधे कार्यश्चरणाहणकर्तव्ये यदि देवः करुणां दयां न करोति
मम भरणं नेच्छति तदा तस्मिन् पक्षे देवस्य मम बलमस्य अहं सहचरी भवामि । केव ।
मिथुनचरस्य पक्षिणश्चक्रवाकस्य चक्रवाकीव । यशोधरध्विन्तयति—अत एव चरणात्
रात्रौ वियुक्तासि । पुनश्च केव सहचरी भवामि । सरस कमलिनीव । यशोधरध्विन्त
यति—अत एव जडरतासि मूर्खे कुञ्जे रता वर्तसे । पद्मिनी तु अमरता भवति । पुनश्च
केव सहचरी भवामि । जलनिधेः घेलेव अविधिविकृतिरिव । यशोधरध्विन्तयति—अत एव
चरणात् त्वं अपला असि बतसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । नभस आकाशस्य शशिप्रति
मेव चन्द्रमूर्तिरिव । यशोधरध्विन्तयति—अत एव चरणात् सकलङ्का कलङ्कसहिता असि व
र्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । विटपिनो वृक्षस्य छायेव अनातप इव । यशोधरध्विन्तय
ति—अत एव चरणात् अन्योपभोग्यासि उपभोग्या वर्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि ।
कुलशैलस्य मेखलेव संताप । यशोधरध्विन्तयति—अत एव चरणात् क्षुद्राधिष्ठितासि क्षुप्रेण
हीनेन कुञ्जेन सहिता वर्तसे । यथा कुलशैलमेखला क्षुद्राधिष्ठिता व्याघ्रादिसहिता भवति ।
पुनश्च केव सहचरी भवामि । तपनस्य प्रमेव सुतिरिव । यशोधरध्विन्तयति—अत एव
संतापिक्कासि संतापदायिनी वर्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । रथस्य मार्गभूमिरिव ।
यशोधरध्विन्तयति—अत एव पांशुलासि कुम्भटा बतसे । मार्गभूमिरपि घृष्टीसहिता

मलिनोद्गारासि, वसन्तस्य वनलक्ष्मीरिवात एव मन्मथकथासनाथासि, मलयाचलस्य चन्दनलतेवात एव कटुस्वभावासि, गजस्य मदलेखेवात एव कामचारप्रवर्तनासि, हिमगिरेर्गङ्गेवात एव नीचानुगतासि, रत्नस्य रागवर्तिरिवात एव परभागघटितासि । एवमन्यदपि ममान्यथार्थोपकल्पनविषयमभिधाय तद्देवस्य सर्वदा राज्यसुखं दायभागिनीव समांशतयानुभूयेदानीमेकाक्येवं परमार्थेनोपस्थितप्रत्यवायवचनमनीषया वा देवः प्रव्रजति । अह तु पुत्रस्य श्रियमनुभवन्ती गृह एव प्रतिष्ठामि । इत्यतीवासंगतमुभयकुलानुचितं शिष्टजनविगर्हितं च । न चैवमावयोरनुष्ठानाधिष्ठितयोः कोऽप्यागमविरोधो जनापवादानुबन्धो वा । तथा चोक्तम्—

भवति । पुनश्च केव सहचरी भवामि । प्रदीपस्य शिखेव ज्वालेव । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव मलिनोद्गारासि धूमोद्गमनकारिणी वर्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । वसन्तस्य वनलक्ष्मीरिव मधुमासद्वयस्य वनलक्ष्मीर्यथा सहचारिणी भवति । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव मन्मथकथासनाथासि कामकथासयुक्तासि । पुनश्च केव सहचरी भवामि । मलयाचलस्य चन्दनलतेव मलयपर्वतस्य चन्दनवल्लीव । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव कटुस्वभावासि कटुपरिणामिनी वर्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । गजस्य मदलेखेव दानधारेव । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव कारणात् कामचारप्रवर्तनासि यथेष्टपर्यटनासि । पुनश्च केव सहचरी भवामि । हिमगिरेर्गङ्गेव हिमाचलस्य जाद्वीव । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव नीचानुगतासि नीचानुगामिनी वर्तसे । पुनश्च केव सहचरी भवामि । रत्नस्य रागवर्तिरिव मणस्तेजोवर्तिरिव । यशोधरश्चिन्तयति—अत एव कारणात् परभागघटितासि परस्य विटस्य भागाय निर्मिता वर्तसे । यथा रत्नवर्तिं परभागेन शोभया घटिता भवति । एवममुना प्रकारेण अन्यदपि समानेन अन्यथार्थोपकल्पनविषय काकुवक्रोक्तिविषय अभिधाय उक्त्वा तत्तस्मात् कारणात् देवस्य मम प्राणवल्लभस्य सर्वदा सर्वकाल राज्यसुख नार्पत सौख्य दायभागिनीव भागधेयभागिनीव समांशतया समभागतया अनुभूय भुक्त्वा इदानीं एकाकी एक एव देव एव एवममुना प्रकारेण देवः प्रव्रजति दीक्षा गृह्णाति । देव किमर्थं प्रव्रजति । परमार्थेन मोक्षसुखाभिलाषकतया उपस्थितप्रत्यवायवचनमनीषया वा आगतया अनिराकरणबुद्ध्या वा । अह तु पुत्रस्य यशोमते श्रियलक्ष्मीमनुभवन्ती भुञ्जाना गृह एव मन्दिर एव प्रतिष्ठामि । इति अतीव असंगत अयुक्तं वर्तते । न केवलमसंगत उभयकुलानुचितं श्वशुरपितुः कुलायोग्यम् । शिष्टजनविगर्हितं निन्दितं च वर्तते । न च नैव एवममुना प्रकारेण आवयोस्तव मम च अनुष्ठानाधिष्ठितयोश्चात्रायुक्तयोः कोऽपि कश्चिदागमविरोधो न वर्तते । जनापवादानुबन्धो लोकापवादसबन्धो वा न वर्तते । तथा चोक्तम्—सहचरी भवामि इत्युपरिवचनमस्ति ।

‘सत्यज्य ग्राम्यमाहार सर्वं चैव परिच्छदम् ।
 पुत्रेषु दारान्निक्षिप्य धनं गच्छेत्सहैव वा ॥
 नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् ।
 पतिं शुभ्रूपयेद्यन्तु तेन स्वर्गे महीयते ॥’

किं च—

‘विशीलं कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः ।
 उपचर्य स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः ॥’ इति ।

तथा च श्रुतिः—किल वानप्रस्थभावेऽपि रामस्य सीता सधर्मचारिण्यासीत् । द्रौपदी धनंजयस्य, सुदक्षिणा दिक्षीपस्य, लोपा मुद्रागस्त्यस्य, अरुन्धती वशिष्ठस्य, रेणुका च जमदग्नेरिति । पतिविरहे एकेनाप्यङ्गुष्ठेन तपस्यन्त्य स्त्रियो भवन्त्यवश्यं धिक्कारगोचराः । यथा प्रयागे प्रायोपवेशनस्थितापि ब्रह्मवन्धू ब्राह्मणी गोविन्देन परिम्राजा

सत्यज्येत्यादि । ग्राम्यं सप्तलोकसाधारणं आहारं भुक्तिं संत्यज्य द्यामाकनीबारा विफलपत्रादौ च प्रवृत्तिं हृत्वेक्षणं । सर्वं परिच्छदं परिवारं संसृज्य पुत्रेषु उद्गहेषु दारान् कलत्राणि निक्षिप्य पुत्रान् समप्य धनं गच्छेद्भवेत् बाधं वा दारैः सहैव गच्छेत् ॥

मास्तीत्यादि । स्त्रीणां पृथग्विभक्तो यज्ञः क्लृप्तोऽस्ति न व्रतम्, नापि उपोषितमुपवासो वर्तते । किं तर्हि । पतिं भर्तारं शुभ्रूपयेत् । यद्यस्मात् क्षरणात् नु इति वितर्क्य तेनैव क्षरणेन स्त्री स्वर्गे महीयते पूज्यते ॥

किं च विशेषोऽस्ति—विशील इत्यादि । विशीलं शीकरहितं, कामवृत्तो वा स्वेच्छाचारी वा गुणैर्वा परिवर्जितो गुणरहितो वा । इहविषयं पतिं साध्व्या पतिव्रतया उपचर्य सेवनीयः । कथम् । सततम् । कियत् । देववत् ब्रह्मविष्णुमहेश्वरसूर्यादिभ्यः ॥

तथा च श्रुतिर्वैदेष्युक्तमस्ति—किञ्चेति ध्रुयते । वानप्रस्थभावेऽपि वनप्रस्थानकक्षेत्रेऽपि रामस्य कञ्जस्थस्य सीता वनकप्रतिपालिता व्रता सधर्मचारिणी सहस्रमना आसीद्भूयः । धनंजयस्यार्जुनस्य द्रौपदी पाश्चात्ती हृष्यमृपनन्दना वानप्रस्थभावे सधर्मचारिणी आसीत् । सुदक्षिणा दिक्षीपस्य सहचारिणी आसीत् । लोपा मुद्रागान्धारी अगस्त्यभार्या अगस्त्यसहचारिणी आसीत् । अरुन्धतीनाम्नी वशिष्ठस्य सहचारिणी आसीत् । रेणुका च कन्या कुन्जबा जमदग्ने परशुरामस्य पितुः सहचारिणी आसीत् । पतिविरहे भर्तृर्निप्रसक्तो हि निधयेन एकेनापि अङ्गुष्ठेन पादज्येष्ठेन तपस्यन्त्य कुर्वन्त्य स्त्रियो अवश्यं निधयेन धिक्कारगोचरा भवन्ति । निन्धा भवन्तीत्यर्थः । यथा धिक्कारप्रकारेण प्रयागं कस्तितीर्थं प्रायोपवेशनस्थितापि सती ब्रह्मवन्धूनाम्नी ब्राह्मणी गोवि-

सह किल परीवादभागिनी बभूवेति । तथोक्तग्रहणदिवसे चाम्बदेव्या सह मदीये निलये प्रवहणं कर्तव्यमिति चाभ्यर्थ्य विरते तस्मिन्नहमिदम-
वादिषम्—‘अहो सत्ययुधिष्ठिर गविष्ठिर, यदि नर्मकर्मणापि कदाचिन्म-
हादेव्याः प्रतिकूलमाचरितवानस्मि तदा त्वमेवात्र साक्षी । तदेवं निवेदय
देव्याः—यदाह भवती तत्सर्वं देवेन प्रतिपन्नम् । अन्यत्र पूर्वमुत्थापितात्पक्षा-
त् । इति निवेदितेति कर्तव्ये सबहुमानं विसर्जिते च तदमात्ये मया चिन्ति-
तम्—‘अहो महादेव्यामतीव खलु संवीणताबहिःस्थायाम् । किं च—
राज्यस्थितं मामवहाय यैषा कुञ्जेन सार्धं रतिमातनोति ।
सा मे वनस्थस्य मुमुक्षुवृत्तेर्भवेत्सदाचारमतिः किलेति ॥
देवैर्मनुष्यैरथ राक्षसैर्वा निसर्गतो गूढतरप्रचारा ।
ईदृक्तया ज्ञातुमियत्तया वा न शक्यते स्त्रीजनचित्तवृत्तिः ॥

न्देन परिव्राजा गोविन्दनामकेन शिखाधारिणा तपस्विना सह किलेत्यरुचौ परीवाद-
भागिनी बभूव गोविन्देन भुक्तेति निन्दां प्राप । तथोक्तग्रहणदिवसे च अम्बदेव्या सह
चन्द्रमत्या सार्धं मदीये निलये प्रवहणं कर्तव्यं गणभोजन विधातव्यमिति ईदृश चाभ्यर्थ्य
याचयित्वा तस्मिन् गविष्ठिरे विरते सति अह यशोधर इदमीदृशमवादिषमुक्तवान् । किं
अवादिषमित्याह—अहो सत्ययुधिष्ठिर युधिष्ठिरमहाराजवत् सत्यवादिन्, हे गविष्ठिर
महादेव्याः सचिव, नर्मकर्मणा प्रियकरेणापि कदाचित्कस्मिंश्चिदवसरे महादेव्याः अमृतमतेः
प्रतिकूलमहितं अहमाचरितवानस्मि कृतवान् वर्तेत तदा त्वमेवात्र साक्षी तस्मिन् काले
भवानेव प्रतिभूर्वर्तते । तत्तस्मात् कारणात् देव्या मत्कान्ताया एव निवेदय कथय । एव
कथमिति चेत्—यत्किमपि भवत्याहेति तत्सर्वं देवेन राज्ञा प्रतिपन्नमङ्गीकृतम् । पूर्वमु-
त्थापितात्पक्षादिति पूर्वमुक्तात्पक्षाद्देवीशरीरबलिदानकार्यादन्यत्र विना । इतीदृश निवेदितेति-
कर्तव्ये निर्धारितकार्ये सबहुमानमतिसंमानसहितं यथा भवत्येव तदमात्ये देव्या मन्त्रिणि
विसर्जिते सति मया यशोधरेण चिन्तितम् । किं विचारितम् । अहो महादेव्यां अती-
वातिशयेन अबहिः स्थाया आकार उभौ खलु निश्चयेन संवीणता समीचीनत्वं वर्तते ॥

किं च विशेषमाह—राज्यस्थितमित्यादि । राज्यस्थितमिदं राज्ये प्रवर्तमानं माम-
वहाय त्यक्त्वा यैषा महादेवी कुञ्जेन सार्धं रतिं भोगानुभवमातनोति आचरति । सा देवी
मे मम वनस्थस्य वने तिष्ठतः मुमुक्षुवृत्तेर्मोक्षाभिलाषिणः किलेत्यरुचौ सदाचारमतिर्भवेत्
शीलवती सजायेत । आक्षेपः ॥

दैवैरित्यादि । दैवैरिन्द्रादिप्रमुखैः, अथ मनुष्यैः पुरुषैः, अथ राक्षसैः कव्यादैर्वा स्त्रीजन-
चित्तवृत्तिः ज्ञातुं न शक्यते । कथंभूता स्त्रीजनचित्तवृत्तिः । निसर्गतं गूढतरप्रचारा अतीव

इहैव वात्स्यायनगोत्रजस्य पुत्री भृगोः काञ्चनिकेतिनाम्नी ।

पतिं च पुत्रं च विटं च हत्वा भर्त्रा तु सार्धं बहून् विवेश ॥

अथैतदप्यस्यामसभाव्यम् । रामसिको हि लोक प्रायेणान्धयष्टिरिव परामर्शमकृत्वा शुभाशुभाय वा कर्मणे तोलयत्यात्मानम् । इयं पुनः प्रकृत्यैव विपजातिरिव दुष्टस्वभावा, मकरदंष्ट्रेव कुशीलिनी, कर्णिसुतकयेव बहुकूटकपटवेष्टिता, कुमारविधेयानेककुहुकवेदिनी, स्वकीय जिह्वापि स्पृशन्ती दारयत्यङ्गानि । छलयति च नियतिरिव बुद्ध्या बृहस्पतिमपि पुरुषम् । मदीयं तु विलसितं स्वहस्ताङ्गाराकर्षणमिव मे संजातम् । अस्याश्च खल्वविल्वसयोगसमम् ।

कालश्च सकृदप्येति यं नरं कालकाङ्क्षिणम् ।

दुर्लभं स पुनः कालस्तस्य कर्म चिकीर्षत ॥

गहनस्या । चित्तवृत्तिः कथं ज्ञातुं न शक्यते । ईदृश्या ईदृशी चित्तवृत्तिर्वर्तते, इत्यत आतापयती चित्तवृत्तिर्वर्तते एतत् ज्ञातुं न शक्यते । अतिशयात्मकम् ॥

इहैवेत्यादि । इहैव भरतक्षेत्रे उन्मथिन्यां पगयां वात्स्यायनगोत्रजस्य वात्स्यायनः अपि कुले संजातस्य भृगोभृगुनामप्राज्ञस्य पुत्री काञ्चनिकेतिनाम्नी पतिं च पुत्रं च विटं च कामुकं च एतद्वयं हत्वा भर्त्रा सार्धं तु बहून् विवेश गमनं चकार । आक्षेपः ॥

अथवा एतदपि अस्यां महादेव्या अंसमाव्यम् । इयं म्रियते इति न घटते, मां मारयिष्यति, इयं न मरिष्यतीत्यर्थः । किमितीयं न मरिष्यते, कस्मान्न मरिष्यते । यस्मात् चरणात् रामसिक्के हि लोको अविधाय उत्सुक्येन कायकर्ता लोक प्रायेण अन्धयष्टिरिव परामर्शमकृत्वा विचारणामविधाय शुभायाशुभाय वा यथा कर्मणे आत्मानं तोलयति संशयं नयति । यथा अन्धस्य पुरुषस्य यष्टिरविचारपूर्वं यत्र तत्र पतति तथा सोऽन्धो अविचार्य कथं करोति । लोकः सक्तं म्रियते इयं तु न मरिष्यत इत्यर्थः । इयं महादेवी पुनः प्रकृत्यैव दुष्टस्वभावा वर्तते । केव । विपजातिरिव । यथा विपमेदः स्वभावेन दुष्टो भवति तथा इयम् । पुनः कथंभूता इयम् । मकरदंष्ट्रेव कुशीलिनी दुष्टशीलं वर्तते । पुनः कथंभूता इयम् । कर्णिसुतकयेव मूलदेवचरित्रमिव बहुकूटकपटवेष्टिता वर्तते । पुनः कथंभूता इयम् । कुमारविधेयं कुमारो धूर्तशास्त्रकर्ता तस्य विधेयः अनेककुहुकवेदिनी मायाचरणायिका वर्तते । पुनः कथंभूता इयम् । स्वकीयं वार्धोणसीव जिह्वापि स्पृशन्ती अङ्गानि दारयति । इयं येषां बुद्ध्या कृता बृहस्पतिमपि पुरुषं बृहस्पतिसहस्रमपि तं छलयति प्रतारयति । केव । नियतिरिव । मदीयं तु विलसितं मम चेष्टितं स्वहस्ताङ्गाराकर्षणमिव मे संजातम् । अस्याश्च विलसितं खल्वविल्वसयोगसमं संजातम् । यथा समुद्रमुक्ता कीलिका युगच्छिद्ये प्रविशति तथा इयमपि ॥

काल इत्यादि । कालश्च प्रस्रावः सकृदेकवारं अन्येस्मान्गच्छति । यं कामकाङ्क्षिणं

एतदेवार्थशास्त्रस्य नित्यमध्ययने फलम् ।

यत्परानभिसंधत्ते नाभिसंधीयते परैः ॥

इति मां च नीतिमसौ बहुधा पठति । स्वभावसुभगावेशोऽपि च शास्त्रोपदेशः स्त्रीषु शस्त्रीष्विव पयोलवः परं परोपघातायैव प्रभवति ।

किं च ।

इच्छन्गृहस्यात्मन एव शान्तिं स्त्रियं विदग्धां खलु कः करोति ।

दुग्धेन यः पोषयते भुजङ्गी पुंसः कुतस्तस्य सुमङ्गलानि ॥

इति बुद्धिवृद्धैरुपदिश्यमानमिदं पूर्वमेव नाचरितम् । तदहमेवमाकलये-
यम्—मत्तपःप्रत्यवायपरः सकलजनरञ्जनकरश्चायमस्याः सर्वोऽपि
मृदुनोपायेन कार्योपक्रमः । श्रूयते ह्यात्मनः किल स्वच्छन्दवृत्तिमि-
च्छन्ती विषदूषितमद्यगण्डूषेण मणिकुण्डला महादेवी यवनेषु निजतनुज-
नरं प्रस्ताववाञ्छकं पुरुषं स पुनः कालोऽवसरः दुर्लभो भवति । किं कुर्वतः । तस्य
कर्म चिकीर्षतः कर्म कर्तुमिच्छतः । अत्रायमर्थः—इयं जानाति यशोधरस्य मृत्युकरणे
अयमेव प्रस्तावः स पश्चान्नायास्यति । जात्यलंकारः ॥

एतदित्यादि । एतदेवेदमेवार्थशास्त्रस्य नीतिशास्त्रस्य नित्यमध्ययने सदाकालपठने
फलम् । एतत्किम् । यत् परान् शत्रून् अभिसंधत्ते वञ्चयति, परं शत्रुभिर्न अभि-
संधीयते न वञ्चयते । जातिः ॥

इतीदृशीं मां मह्यं च नीतिं शास्त्रं असौ देवी बहुधा अनेकप्रकारेण पठति । स्वभावेन प्र-
कृत्या सुभगावेशोऽपि परेषां प्रीतिजनकाभिप्रायोऽपि शास्त्रोपदेशः स्त्रीषु विषयप्रकृतं सन्
शस्त्रीष्विव असिपुत्रिकास्त्रिव पयोलवो जललेशः परं केवलं परोपघातायैव प्रभवति
सजायते ॥

किं च विशेषोऽस्ति—इच्छन्नित्यादि । गृहस्य निजावासस्यात्मनः जीवस्य शान्तिं
निर्विघ्नतां इच्छन्नभिलषन् कः पुमान् खलु स्त्रियं विदग्धां चतुरां करोति । अपि तु न कश्चि-
दित्यर्थः । यः पुमान् भुजङ्गीं दुग्धेन पोषयते पुष्पाति तस्य पुंसः सुमङ्गलानि शोभनसु-
खानि कुतः । न कुतोऽपीत्यर्थः ॥

इतीदृशं शास्त्रं बुद्धिवृद्धैर्विद्वद्भिरुपदिश्यमानमिदं शास्त्रं पूर्वमेव आदित एव मया
नाचरितं न कृतम् । तत्तस्मात् कारणात् अहमेवममुना प्रकारेण आकलयेयं जानामि ।
एवं कथमिति चेत्—अस्या महादेव्या सर्वोऽपि कार्योपक्रमः कार्यादितः मत्तपः-
प्रत्यवायपरः परमदीक्षायां दोषतत्परः । न केवलं मत्तपःप्रत्यवायपरः सकलजनरञ्ज-
नकरश्च मृदुनोपायेन कोमलोपायेन वर्तते । श्रूयते हि यस्मात् कारणात् आत्मनः
स्वस्य किलेत्यरुचौ यवनेषु म्लेच्छमण्डलेषु मणिकुण्डलानाम्नी महादेवी आत्मनः स्वच्छ-

राज्यार्थमजरारज राजान जघान, विपालककदिग्धेनाधरेण वसन्तमतिः
सूरसेनेषु सुरतविलासम्, विपोपलिप्तेन मेखलामणिना वृकोदरी दशा-
र्णेषु मदनार्णवम्, निशितनेमिना मुकुरेण मटिराक्षी मगधेषु मन्मथवि-
नोदम्, कवरीनिगूढेनासिपत्रेण चण्डरसा पाण्डुषु मुण्डीरम्, इति ।

यत ।

यथोच्छिखण्डा मण्डूक्यो लोकविप्लवहेतव ।

तथा स्त्रिय स्वभावेन भर्तृव्यसनतत्परा ॥

साप्रत च मे समस्तापि कार्यपरिणति 'शिरो मुण्डयित्वा नक्षत्रप्रश्न'
इतीम न्यायमनुसरति । न चास्ति मत्त परोऽतीव प्रमादी । यस्मात्

अन्तपुरे भूमिपतिर्मदाद्य करोति य सगतिमङ्गनाभि ।

तस्य ध्रुव स्यादचिरेण मृत्युर्विलप्रवेशादिव दर्दुरस्य ॥

न्दृष्टिं स्वेच्छाचारमिच्छन्ती निजतनुजराज्यार्थं विपद्वितमधगण्ड्येण विपमिधितसुरागु-
लगुलकेन अजरारजनामानं राजानं जघान मारितवती । तथा च ध्रुवसे — सूरसेनेषु सूरसे-
ननाभि वेशे वसन्तमतिनाम्नी महादेवी विपालककदिग्धेन विपेण मिथो योऽसावल्कलको
साक्षारसस्तेन दिग्धेन लिप्तेन अधरेण सुरतमिच्छसं नाम राजानं जघान । तथा च
ध्रुवसे—दशार्णेषु वृकोदरीनाम्नी महादेवी विपोपलिप्तेन मेखलामणिना वृटिमेखल-
रत्नेन मदनार्णवं नाम राजानं जघान । तथा च ध्रुवसे—मगधेषु मगधनाभि वेशे मदि-
राक्षीनाम्नी महादेवी निशितनेमिना तीक्ष्णधारेण मुकुरेण दर्पणेन मन्मथविनोदं नाम
राजानं जघान । तथा च ध्रुवसे—पाण्डुषु पाण्डुनाभि वेशे चण्डरसानाम्नी महादेवी
कवरीनिगूढेन केशविन्यासगुप्तेन असिपत्रेण मुण्डीरं नाम राजानं जघानेति ॥

यत चरणात्—यथेत्यादि । यथा येन प्रचरेण उच्छिखण्डा शिखासहिता
मण्डूक्यो द्रवुर्यं बषासु लोकविप्लवहेतव लोकानां उत्पातकारण भवन्ति । तथा तेनैव
प्रचरेण स्वभावेन प्रवृत्त्यैव स्त्रियो भर्तृव्यसनतत्परा भवन्ति मनु अन्तस्य पक्षे राज्ञो
दुःखोपनिपातिन्यो भवन्ति । दृष्टान्तालङ्कार ॥

साप्रतं च मे मम समस्तापि कार्यपरिणति कर्तव्योदय शिरो मुण्डयित्वा क्षीर-
कर्म कृत्वा नक्षत्रप्रश्न नक्षत्रप्रच्छन्न इति इदं एत न्यायं नीतिं अनुसरति अनुग-
च्छति । इतिशब्देनोच्चार्यत्वात् प्रश्नश्चन्दात् प्रथमैव । उक्तं च—पुष्यपुनर्वसुरेवती
चित्राध्वजधनिष्ठाशुभाक्षिनीहस्ताप्यगुणो नवमि क्षुरकर्म बलवृत्तिप्रयकर शुभकर्ता ।
इति । न चास्ति मत्त परो मत्पर अतीव प्रमादी ॥

यस्मात् चरणात्—अन्तःपुरे इत्यादि । अन्तःपुरे छद्मान्ते भूमिपतियो राजा
मदाद्य सन् अद्रनाभि संगतिं करोति तस्य भूमिपते ध्रुव अचिरेण मृत्यु स्यात् ।
विलप्रवेशात् दुरस्त्वैव । दृष्टान्त ॥

इति प्रत्यहमधीयानोऽपि तस्या दुष्कर्मणः सद्गतिं संवासपरः सम-
भवम् । अपि च ।

अज्ञानभावादथवा प्रमादादुपेक्षणाद्वात्ययभाजि कार्ये ।

पुंसः प्रयासो विफलः समस्तो गतोदके कः खलु सेतुबन्धः ॥

विहाय शास्त्राण्यवमत्य मन्त्रिणो मित्राण्यवज्ञाय निरुद्धच बान्धवान् ।

भवन्ति ये दुर्नयनीतयो नृपाश्चिराय तिष्ठन्ति न तेषु संपदः ॥

न चापि मे सन्ति विनीतचेतसस्तुलासमाः कार्यविचारकर्मणि ।

अमी सदा ये च समीपवृत्तयो मनः परं ते मदयन्त्युपाकृताः ॥

अपि च ।

प्रशस्ति यः श्रोतृवशेन धर्मं नृपेच्छया यो निगृणाति कार्यम् ।

अकल्पकामोपचयेन वैद्यमयस्त एते कलिकालपादाः ॥

इतीदृशं शास्त्रं प्रत्यहं निरन्तरमधीयानोऽपि पठन्नपि तस्या दुष्कर्मणो दुरात्मिकायाः
अमृतमते सद्गतिं निवासे संवासपरः सहवासतत्परोऽहं समभव सजातः ॥

अपि च तथा च । अज्ञानेत्यादि । अज्ञानभावान् जानरहितत्वात् अथवा प्रमादात्
असावधानतया उपेक्षणाद्वा अनादराद्वा कार्ये अत्ययभाजि कालातिपातसहिते सति पुंसः
समस्तः प्रयासः श्रमो विफलो निरर्थको भवति । गतोदके जलनिर्गमे सति सेतुबन्धः
पालिवन्धः कः खलु वर्तते । न कश्चिदित्यर्थः । आक्षेपः ॥

विहायेत्यादि । विहाय परित्यज्य शास्त्राणि नीतिसिद्धान्तान् अवमल्य अवगणय्य
मन्त्रिण मित्राणि अवज्ञाय सखीन् अनादृत्य बान्धवान् निरुद्ध आदृत्य ये नृपा दुर्नय
नीतयो भवन्ति तेषु नृपेषु चिराय संपदो लक्ष्म्यो न तिष्ठन्ति नामते । जात्यलङ्कारः ॥

न चापीत्यादि । न चापि मे मम विनीतचेतसः विनयग्राहिणः न सन्ति न वर्त-
न्ते । कथंभूतास्ते विनीतचेतसः । कार्यविचारकर्मणि तुलासमास्तुलासदृशदण्डसमाना न
सन्ति । कार्यविचारका न सन्तीत्यर्थः । ये च अमी एते सदा समीपवृत्तयो वर्तन्ते निक-
टवर्तिनः सन्ति । ते परं केवल उपाकृताः स्वीकृता सन्तः मनो मानसं चित्तं मदयन्ति
मदयुक्तं कुर्वन्ति । ते शास्त्रवाह्या वर्तन्ते इत्यर्थः । उपमालङ्कारः ॥

अपि च तथा च । प्रशस्तीत्यादि । यः पुमान् श्रोतृवशेन श्रावकाधीनत्वेन धर्म-
क्रियां प्रशस्तिं कथयति । यः श्रोता यद्धर्मरतो भवति व्याख्यातापि तं धर्ममुपदिशतीत्य-
र्थः । नृपेच्छया यः कार्यं निगृणाति राजाभीष्टं मन्त्रं मन्त्री कथयति । अकल्पकामोपचयेन
ज्वरादिरोगपीडितपुरुषेच्छावर्धनेन कृत्वा यो वैद्यो भवति रोगिणो यादृशं रोचते तादृशमे-
वोपदिशति । ते एते पूर्वोक्ता धर्मशास्त्रमन्त्रकथकरोगीच्छासमानवैद्यान्त्रयः कलिकालपादः

एकैकमेव गुणमाकलय्य मया ह्यमी मन्त्रिपदे नियुक्ता ।
 सिंहेषु दृष्टं यदि नाम शौर्यं क्षेमास्ति किं तै सह सगतस्य ॥
 प्रवर्तते यो नृपति खलानां प्रमाणयन्नात्महिताय वाच ।
 नूनं स कल्याणमतिर्न किं स्यादाशीविपै केलिकरो यथैव ॥
 प्रतिक्षणं संशयितायुषो ये न येष्वपेक्षास्ति च कार्यवादे ।
 त एव मन्त्रेऽधिकृता नृपाणां न ये जलौकासमवृत्तयश्च ॥

किं च ।

प्रजाविलोपो नृपतीच्छया स्यात्प्रजेच्छया चाचरिते खनाशः ।
 न मन्त्रिणा वेधविधायिनीवत्सुखं सर्वैवोभयतः समस्ति ॥

भवन्ति । कस्मिंश्चित् पापिष्ठं त्रिभिः पादः प्रवर्तते । यद्यस्य चत्वारः पादा भवन्ति तदा सर्वे अक्षरं एव वर्तते इत्यभिप्रायः । स्वयंलक्ष्मणः ॥

एकैकेत्यादि । एषां मन्त्रिपदे नियुक्तानां एकैकं गुणं दद्यात्वादिकं आकलय्य ज्ञात्वा मया अनुमीयते मन्त्रिपदे नियुक्ता अभिज्ञता । एकैकेन गुणेन कार्यकृतो न भवन्तीत्यर्थः । यदि चत् । मामेति संभावनायाम् । सिंहेषु शौर्यं दृष्टमवलोकितां तर्हि तै सिंहैः सह सगतस्य मिश्रितस्य पुंसः किं क्षेमास्ति कुशलं भवति । अपि तु न भवतीत्यर्थः । आक्षेपलक्ष्मणः ॥

प्रवर्तते इत्यादि । यो नृपतिः खलानां वाच आत्महिताय प्रमाणयन् सन् प्रवर्तते । स नृपतिः नूनं किं कल्याणमतिर्न स्यात् । अपि तु भवत्येव । क इव कल्याणमतिर्भवति । आशीविपः सर्वे सह यथैव येन प्रक्षरेण केलिकरः पुमान् कल्याणमतिर्भवति । तथापीत्यर्थः । अक्षुब्धोत्पललक्ष्मणः ॥

प्रतिक्षणमित्यादि । प्रतिक्षणं ये मन्त्रिणः संशयितायुषः संशयं प्राप्तजीवितव्या अर्थां राजा अस्मान् मारयिष्यति इति भयभीतचेतसो भवन्ति । येषु मन्त्रिषु कार्यवादे मन्त्रोपदेशे अपेक्षा धनप्रदणच्छत्रं च नास्ति न विद्यते । त एव मन्त्रिणः मन्त्रे नृपाणां अधिकृता अधिकारिणो भवन्ति । ये मन्त्रिणः अलौकासमवृत्तयश्च न भवन्ति यथा जलौका रक्तपा स्तने धृता सख्यो रुधिरमाकर्षन्ति न तु क्षीरम् तथा ये मन्त्रिणः दोषान् गृह्णन्ति न गुणान् उपदिशन्ति त एव मन्त्रिणः अभिज्ञता । उपमालक्ष्मणः ॥

किं च विशेषमाह—प्रजेच्छयादि । नृपतीच्छया राजेच्छया प्रमावित्येव स्यात् । प्रजेच्छया चाचरिते च खनाशो भवति । यतो राजा धनं भातुं न वाञ्छति । तेन क्षरणेन मन्त्रिणां उभयतः प्रक्षरेण राजेच्छया प्रजेच्छया चकृता मन्त्रिणां सर्वेषु सुखं न समस्ति किं तु दुःखमेव भवति । किं च । वेधविधायिनीवत् यथा वेधविधायिनी घण्टकिञ्च मरुके पद्मेन कुञ्चते, सुखे तु पापाणादिष्वेव सुखमहं करोति । उपमालक्ष्मणः ॥

तथाप्यमीभिः कुशलोपदेशैर्भाव्यं नृपे दुर्नयचेष्टितेऽपि ।
 अन्धः स्वलेद्यद्यपि चात्मदोषादाकर्षकं तत्र शपन्ति लोकाः ॥
 यतो यथार्थं वदतां नराणामात्मक्षयः स्यात्परमेक एव ।
 राष्ट्रस्य राज्ञो ध्रुवमात्मनश्च मिथ्योपदेशस्तु करोति नाशम् ॥
 तदेतदित्थं मम दुर्नयेन दुर्मन्त्रिणां संश्रयणेन चैव ।
 यथायथं कार्यमिदं प्रयातं देवोऽपि शक्तो घटनाय नास्य ॥
 गविष्टिरस्यापि मया पुरस्तात्किञ्चित्प्रतिज्ञाविषयीकृतं च ।
 सत्यच्युतानां किमु जीवितेन राज्येन वा लोकविगर्हितेन ॥
 दैवे तु पुंसः प्रतिकूलवृत्तौ विवेकिता नैव भवेद्गुणाय ।
 किं लक्ष्मणस्यास्ति रणेषु भङ्गः सीतामसौ येन मुमोच रामः ॥

तथापीत्यादि । तथापि यद्यप्येव उभयतोऽपि सुखं न वर्तते तथापि दुर्नयचेष्टिते अन्यायकारके नृपे अमीभि मन्त्रिभिः कुशलोपदेशैः श्रेयस्करोपदेशैः भाव्यं भवितव्यम् । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन द्रढयति—अन्धः पुमान् आत्मदोषात् निजचक्षुर्दोषात् यद्यपि स्वलेत् तथापि तत्र अन्धे आकर्षकं अतानकं पुमांसं लोकास्तत्र शपन्ति आक्रोशन्ति । मन्त्रिणमेव दूषयन्तीत्यर्थः । दृष्टान्तालकारः ॥

यतो यथार्थमित्यादि । यतो यस्मात् कारणात् यथार्थं सत्यं वदतां नराणां मन्त्रिणां परं केवलमेक एव आत्मक्षयः स्यात् सचिव एव म्रियते । मिथ्योपदेशस्तु मिथ्यामन्त्रस्तु राष्ट्रस्य देशस्य राज्ञो नृपस्य आत्मनश्च सचिवस्य च ध्रुवमिति निश्चयेन नाशं करोति विध्वंसं विदधाति । समुच्चयालकारः ॥

तदित्यादि । तत्तस्मात् कारणात् एतत् पूर्वोक्तं इदं कार्यं यथायथमात्मानुसारेण प्रयातं नष्टम् । केन प्रणष्टम् । मम दुर्नयेन । न केवलं मम दुर्नयेन दुर्मन्त्रिणां संश्रयणेन चैव । अस्य कार्यस्य घटनाय देवोऽपि न शक्तः । समुच्चयालकारः ॥

गविष्टिरस्येत्यादि । गविष्टिरस्यापि पुरस्तात् मया किञ्चिद्वचनं प्रतिज्ञाविषयीकृतं प्रतिज्ञातम् । प्रतिपन्नमित्यर्थः । तद्यदि न करोमि महादेवीमन्दिरं न गच्छामि न च भुजे, तर्हि सत्यच्युतानां पुरुषाणां जीवितेन प्राणितेन किमु । वायं वा राज्येन किमु । न किमपि । कथंभूतेन जीवितेन राज्येन च । लोकविगर्हितेन लोकैर्निन्दितेन । आक्षेपालकारः ॥

दैवे इत्यादि । दैवे पुंसः प्रतिकूलवृत्तौ पराङ्मुखे सति विवेकिता चतुरत्वं गुणाय नैव भवेत् गुणकारिणी न स्यात् । अमुमेवार्थं लोकप्रसिद्धदृष्टान्तेन द्रढयति—लक्ष्मणस्य सौमित्रे रणेषु किं भङ्गोऽस्ति भवति । येन कारणेन असौ रामः श्रीसीता मुमोच वनमध्ये सीता एकाकिनी मुक्त्वा लक्ष्मणस्य साहाय्यं कर्तुं गतः । दृष्टान्ताक्षेपौ ॥

तदत्र दैवमेव शरणम् ।' इति विचिन्त्य किञ्चिन्निद्रासुप्तमनुभूय प्रबुध्य च

‘कुर्वन्मन्दितिमन्दिरेषु करिणामानन्दलीलारम

नासामस्फुरितेन फेडिरमस बाजिमजाना वहन् ।

क्रीडाद्यैलनिकुञ्जकन्दरभुवां नृष दधन्केकिना

मघाय किमकाण्ड एव नगरे तूरध्वनि श्रूयते ॥’

इति बुधप्रबोधं संधिविग्रहिणमापृच्छमाने, वातायनोपान्तवर्तिनी नि
वर्त्य च नेत्रे

‘नृत्यै सम वारविलासिनीना संगीतकस्यापि महाप्रबोध ।

गृहेषु सवषु च पूर्णकुम्भा पुष्पाक्षतव्याकुल एव लोक ॥’

हे मारदत्त महाराज, त्रिशुक्लिनीनिलयं चण्डिकाभवनं भद्र अनुजगाम चन्द्रमतेमानु
पृष्ठता गतवान् । किं कृत्या पूर्वम् । इतीदं विचिन्त्य । इतीति किम् । सत्तस्मात् धरणात्
अत्रास्मिन् कार्ये चण्डीभजनगममादिष्वय दैवमय धारणं गतिरिति । तथा चाक्षम्— नता
यत्र पृष्टमपि प्रहरण पद्म सुरा रूनिष्य स्वर्गं दुर्गमनुग्रहं रात्रि हरेररावणो वाहन ।
इत्याद्यप्यत्यन्वितोऽपि यत्किञ्चन पर संगरं तत्पक्षं मनु दयमय धारणं धिग्विग्रहया
पाप्यम् ॥ पुनश्च किं कृत्या पूर्वम् । किञ्चिन्मनाहं निद्रासुप्तमनुभूय । पुन किं कृत्या । प्रबुध्य
च जागरित्वा च । कस्मिन् सति त्रिशुक्लिनीनिलयमनुजगाम । चण्डिकाभवेना चण्डिकाभवेना
केन वरिष्ठकेन क्षेत्रपालेन इत्यागस्य विज्ञप्ते सति । कस्मिन् सति विज्ञप्ते । इत्यमुना प्रकरेण
बुधप्रबोधं बुधप्रबोधनामानं संधिविग्रहिणं महादूतं आपृच्छमाने मयि पृच्छति सति ।
इतीति किम् । भो संधिविग्रहिन् । बुधप्रबोधादि । अयं अयं अक्षय्य एव अग्रस्ता एव
मगरे तूरध्वनि किं श्रूयते । किं कुर्वन् ध्वनि । मन्दितिमन्दिरेषु राजमन्दिरेषु करिणां
आनन्दलीलारसं कुर्वन् । पुन किं कुर्वन् । नासामस्फुरितेन घोणास्फुरणं बाजिमजानां
फेडिरमसं प्रहोसुष्यं वहन् आचरन् । पुन किं कुर्वन् । केकिनां मयूराणां मृत्तं
दधन् । कर्धमृत्तानां ककिनाम् । क्रीडाद्यैलनिकुञ्जकन्दरभुवां क्रीडाद्यैलनानां य निकुञ्जा
स्तद्विग्रहितोदरस्थानानि तेषु कन्दरेषु भू स्थानं येषां ते तथा तेषाम् । आसक्तप्रार ॥

किं कृत्या पूर्वं संधिविग्रहिणमापृच्छमाने मयि सति । वातायनोपान्तवर्तिनी गवा
क्षसमीपवसमाने द्वे नेत्रे निवर्त्य च । पुनश्च कस्मिन् सति वरिष्ठकेन विज्ञप्ते । इत्यस्य
च एतस्य च हेतुविमशब्दात्तत्तसि मयि सति धरणात्तेनोत्पन्नमनसि मयि सति । इतीति
किम्—नृत्यैरित्यादि । नृत्यै सम वारविलासिनीनां संगीतकस्यापि गीतनृत्यवादिप्रत्यापि
महाप्रबोधं प्रपद्ये वतत । सर्वेषु गृहेषु पूर्णकुम्भा महत्कलशश्च वतन्त । एव साक
पुष्पाक्षतव्याकुलश्च वतते । समुच्चयान्कार ॥

इत्यस्य च हेतुविमर्शजातचेतसि मयि, 'देव, परिकल्पितनिखिलनमसि-
तोपचारा चन्द्रमतिमहादेवी सपरिवारा चण्डिकाचरणार्चनायोच्चलिता प्राप्ता
च पुरवीथीमध्यम्, यतोऽयमाकर्ण्यते महानातोद्यध्वनिः । तदर्थं चैष नगरे
पौराणामुद्यामोद्यमः । तत्र देवः कालविलम्बनमकृत्वा सज्जीभवतु मज्जना-
दिषु क्रियासु ।' इत्यागत्य वैकुण्ठमतिना वरिष्ठकेन विज्ञप्ते तथैव तद्वचनं
सफलीकृत्य,

न व्रतमस्थिग्रहणं शाकपयोमूलभैक्षचर्या वा ।

व्रतमेतदुन्नतधियामङ्गीकृतवस्तुनिर्वहणम् ॥

इत्यनुस्मृत्य, विहिततदाराधनोचिताचारे समारूढाभ्रमूनाम करेणुकामा-
चार्यपुरोहितसखे भैरवीभवनं प्रति गन्तुमुद्यते च तैस्तैरुपालिङ्गैरभावि,

किं विज्ञप्ते सति त्रिशलिनीनिलयमनुजगाम । हे देव हे राजन्, चन्द्रमतिमहादेवी चण्डि-
काचरणार्चनार्थमुच्चलिता उज्जगाम । कथभूता सती उच्चलिता । परिकल्पितनिखिलनमसितो-
पचारा निष्पादितसमस्तोपयाचितकव्यहव्यव्यवहारा । महादेवी सपरिवारा न केवल
उच्चलिता पुरवीथीमध्य प्राप्ता उपटौकिता च । यतः कारणात् अयं आकर्ण्यते महान्
आतोद्यध्वनिः । तदर्थं चण्डिकाचरणार्चननिमित्त एषोऽयं नगरे पौराणा उद्यामोद्यमो महो-
त्सवोत्साहो वर्तते । तत्र चण्डिकाचरणार्चने देवो राजाधिराज श्रीयशोधरः कालवि-
लम्बनमकृत्वा तैलामल नीत्वा मज्जनादिषु क्रियासु सज्जीभवतु उद्यतो भवतु । किं कृत्वा
त्रिशलिनीनिलयमनुजगाम । तद्वचनं वैकुण्ठमतिनामवरिष्ठकवचनं तथैव स्नानादिकर्मप्रकारेण
सफलीकृत्य सफल विधाय । पुनश्च किं कृत्वा त्रिशलिनीनिलयमनुजगाम । इत्यमुना
प्रकारेण अनुस्मृत्य चिन्तयित्वा । इतीति किम् । नेत्यादि । उन्नतधिया महानुभावानां
अस्थिग्रहणं कर्णयोः शङ्खकुण्डलधरणं व्रतं न भवति । वाथ वा शाकपयोमूलभैक्षचर्या
शाकं च व्यञ्जनमात्रभक्षणम्, पयश्च क्षीरपानं जलपानं वा, मूलं च कन्दभक्षणम्,
भैक्षचर्या च भिक्षासमूहभोजनं व्रतं न भवति । किं तर्हि व्रतं उन्नतधिया पुरुषाणाम् ।
एतत् । किम् । अङ्गीकृतवस्तुनिर्वहणम् । अङ्गीकृतपदार्थनिर्वाह इत्यर्थः । पुनश्च किं कृत्वा
त्रिशलिनीनिलयमनुजगाम । तैस्तैरुपालिङ्गैर्दुर्निमित्तैरेव अभावि भूयते स्म, तथापि तदपि
नियतिर्भविष्यता केन पुरुषेण लङ्घ्यते इति वचनं सत्यं न च निर्वहणम् । कस्मिन् सति
उपालिङ्गैरभावि । मयि विहिततदाराधनोचिताचारे विहितं कृतं । तस्याश्चण्डिकाया
आराधने पूजने उचितो योग्य आचारः क्रिया येन स तथा तस्मिन् । किं कृत्वा पूर्वं
अनुजगाम । अभ्रमूनाम करेणुका ऐरावणपत्नीनाम हस्तिनीं समारूढ्य चढित्वा । कथं भूते
सति मयि । आचार्यपुरोहिता उच्येते सखायौ समीपवर्तिनौ यस्य स तथा तस्मिन् ।

तथापि 'नियति केन लक्ष्यते' इति सत्यतां नयन्निव 'हहो विवेकवृह-
स्यते, स्वभावत एव महासत्त्ववसते कण्ठगतेष्वपि प्राणेषु किमनुचिते
नाचरितेनात्मन प्रियं कर्तुं युक्तम्' इति मतिकयेव प्रतिलोमतया
वृद्धिसमिश्रित च मतज्जगणिष्वपि, 'कथमय विद्वानप्यहितोपदेशा
दुःखमकराकरवति भवोदन्वति निमज्जमुद्युक्त' इति वृत्तकृपयेव कम्पितक
म्पितमवन्त्या, 'अये दुर्वासनावश, विशामीश, कथमीदृग्विधेरभिसंधेरेष्वत्य-
ल्मपनिपेकमातङ्ग भवान्सहिष्यते' इति सूचयतेव धूमधूसरतामुपगतमा
श्रावलेयेन, 'अयि पञ्चमीकललोकपाल, त्वज्जन्मननितपुष्पवर्षेण दुरेन
सोऽस्माद्दशमीस्यस्य भवत कथमया सोदव्या भविष्यन्ति चिताचित्रमानो

'राजाह'सखिभ्यः' इति वचनाददन्तो निपात । मयि कथंभूते सति दुर्निमित्तरभावि ।
भिरवीमयनं प्रति गन्तुमुद्यते च सति अणिष्ठाप्रासादं प्रति अस्ति तु उद्यमं प्राप्ते सति ।
एवं दुर्निमित्तरभावीति एवं कथमिति चेत्—इति मतिकया इव इदमुद्दिष्टतया इव
प्रतिस्नेमतया विपरीततया प्रसिद्धया अभ्युत्थानमिकया मतज्जगणिष्वपि इत्यादि वृद्धिर्
गमितम् न केवलं वृद्धिर् इति चेत् चरितं च । इतीति किम् । हहो अहो विवेकवृहस्यते
यदोपरमहाराज स्वभावत एव प्रकृत्यैव महासत्त्ववसत महाधर्मपरिणामनिवासे प्राणेषु
कण्ठगतेष्वपि अनुचितेन आचरितेन आचारेण आत्मन प्रियं कर्तुं युक्तं किम् । अपि
तु न युक्तमिदम् । अवन्त्या भूत्या कम्पितकम्पितं दुःखेन कम्पितम् । कथंभूतया
अवन्त्या । उत्प्रेक्ष्यते—तस्मात् कारणात् वृत्तकृपया इव । इतीति किम् । अयं
यदोपरो विद्वानपि अहिंसोपदेशात् पापोपदेशात् भवोदन्वति संसारसमुद्रे निमज्जं वृद्धिं
कथमुद्युक्तम् । कथंभूते भवोदन्वति । दुःखमकराकरवति दुःखमकरसहिते । आश्रावस्येन
विग्मण्डलेन धूमधूसरतां धूमेन ईपत्याणुरत्वं उपगतं प्राप्तम् । आश्रावस्येन किं कुर्यता ।
उत्प्रेक्ष्यते—इतीदृशमिप्रायं सूचयता इव कथयता इव । इतीति किम् । अये इति शिपावार्थे ।
उक्तं च—'संप्रमे स्मरणे चैव अये श्लेषशिपावयो' । अये दुर्वासनावश दुष्टस्वभावपराधी
न, अये विशामीश राजन् यदोपरमहाराज इदग्विधे अभिसंधे सनोमिप्रायात् आतङ्गं
दुःखसंतापं मर्णात्स्वं कथं केन प्रकरेण सहिष्यते क्षमिष्यते । कथंभूते आतङ्गम् । एष्व
त्कम्पनिपेकं एष्वत्समूहदानागमिष्यत् कम्पनिपेकं पापवन्धो यत्रातङ्गे स तथोक्तम् ।
अम्बरेण उत्प्रेक्ष्यतामिरादम्प्यति संश्लेषितम् । कथंभूतेन अम्बरेण । उत्प्रेक्ष्यते—
इत्यमुना प्रकारेण शोकानलोत्प्रेक्षणेन शोकं पश्चात्तापं स एवानलो दाह संतापश्चरत्वात्
तेन उत्प्रेक्ष्यमुद्रिक्तं तत्तया तेन । इतीति किम् । अयि प्रभो अजुनये वा । अहो
पञ्चमीकललोकपाल हे मधुमल्लोकपाल, अम्मादुरेनस अम्मादुष्टपापात् दशमीस्यस्य

कलुषितानिमिषमुखाः शिखालेखाः' इति शोकानलोल्बणेनेवोल्काज्वालाभि-
राडम्बरितमम्बरेण, 'अयि प्रतिपन्नोत्पथकथ पृथ्वीनाथ, तेषु तेषूत्सवेषु
संपादितानन्ददुन्दुभिनादयामुष्मादनुदर्कशर्मणः कर्मणस्त्वयि कथाशेषे
सति कथं नु मया नाम कर्णकटुप्रभावस्त्वद्धान्वहारावः श्रोत्रव्यो भविता'
इति शोचनादिव प्रवृत्तबाष्पस्यन्दया दुर्दिनीभूतं दिवा, 'त्वमेवमवश्यमहो
राजन्, जानीहि । न खलु भवत्ययमायतिषु हिताय क्रियोपायः । तदलमत्राग्र-
हेण । निवृत्य गम्यतां हर्म्यम्' इत्याचरितदाक्षिण्येन सुहृदेव प्रतिवातं पांशु-

मृतस्य भवतस्तव चिताचित्रभानोश्चितानलस्य मृतकाग्रे शिखालेखा ज्वालाग्राणि कथ
केन प्रकारेण मया सोढव्या सहनीया भविष्यन्ति । कथभूतेन मया । त्वज्जन्मजनित-
पुष्पवर्षेण त्वज्जन्मनि जनितो निष्पादित पुष्पवर्षा पुष्पवृष्टिर्येन मया स तथा तेन ।
कथभूता. शिखालेखा । कलुषितानिमिषमुखा कलुषितानि मलिनीकृतानि अनिमिषाणा
देवाना मुखानि यैस्ते तथोक्ता । दिवा भूमिसमीपवर्तिना आकाशेन दुर्दिनीभूत मेघच्छ-
लीभूतम् । जलकणचूर्णेन व्याप्तमित्यर्थः । कथभूतया दिवा । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना
प्रकारेण शोचनात् शोककरणात् प्रवृत्तबाष्पस्यन्दया इव प्रवृत्तः संजातः बाष्पस्यन्द
अश्रुपतन यस्याः सा तथा तथा । इतीति किम् । अयि कोमलालापे । अहो प्रतिपन्नो-
त्पथकथ अङ्गीकृतोन्मार्गवार्त्तं पृथ्वीनाथ हे राजन्, अमुष्मात् एतस्मात् अनुदर्क-
शर्मणः न विद्यते उदके उत्तरफले शर्म सुख यस्मिन् तत् अनुदर्कशर्म तस्मात्
ईदृग्विधात् कर्मणः कुर्कुटवधात् पापात् त्वयि भवति कथाशेषे सति मृतिं प्राप्ते
सति । नु इति प्रश्ने । कथ केन प्रकारेण । नामेति सभावनायाम् । त्वद्धान्वहाराव भवतो
बन्धुवर्गस्य रोदनध्वनिः कथ श्रोतव्यो भविता श्रवणीयो भविष्यति । न कथमपि श्रोतव्यो
भविष्यतीत्यर्थः । कथभूतो हाराव । कर्णकटुप्रभावः । कर्णशूलप्राय इत्यर्थः । कथभूतया
मया । तेषु तेषु प्रसिद्धेषु राज्याभिषेकपुत्रजन्मदिग्जयनादिषु उत्सवेषु संपादितानन्ददुन्दु-
भिनादया संपादित उत्पादित आनन्ददुन्दुभीना नादो यस्या सा तथा तथा । पाशुलक्षणेन
पांशवो रजासि लक्षणं चिह्नं यस्य स पाशुलक्षणः तेन वायुना प्रतिवातः समुखमाया-
न्तम् । कथभूतेन पाशुलक्षणेन । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण आचरितदाक्षिण्येन
विहितप्रतिपत्तिना सुहृदा इव अभीष्टमित्रेणेव प्रतिवातम् । इतीति किम् । अहो राजन्
हे पृथिवीपते यशोधरमहाराज, त्वं भवान् एवममुना प्रकारेण अवश्य निश्चयेन जानीहि
प्रतीहि । एव कथमिति चेत्—अयं क्रियोपायः खलु आयतिषु उत्तरकालेषु हिताय सौख्याय
न भवति । तत्तस्मात् कारणात् अत्र क्रियोपाये आग्रहेण आक्षेपेण अलं पूर्णम् । निवृत्य
व्याधुष्य हर्म्यं गृहं गम्यतां त्वया व्रज्यतामिति । आतपत्रेण भुवि निपतितः निपत्यते स्म ।

लक्षणेन, 'स्वरकिरणकरनिवारण एवाह प्रभवामि, न पुनरापातचण्डे यमदण्डे'
इति धियेव भुवि निपतितमातपत्रेण, 'न भवतीय सा परागसततिर्यासामि
क्षम्यते निवारयितुम् । एषा त्वपरैव यस्मिन्वारणे न कुक्षल प्रलयकालानिलो-
ऽपि' इति चिन्तयेव विनिकीर्णं विलासिनीकरेभ्यश्चामरनिवहेन, 'महापुरुष,
एवमशुभाभिनिवेशेषु युष्मादृशेषु न चिरमस्मादृशौ कल्याणपरम्पराचिह्नवि-
निवेशौ सह समागमः' इति प्रकटितसाचिष्येनेव कुटिलित पताकासतानेन,
'सर्वदा महोत्सवपुरश्चारिणामस्माकं किमेवमसदृशधर्मणि कर्मणि विनियोगो
युक्तः' इति स्वदुःस्वनिवेदनादिय धर्मरितमातोषवाचेन, 'यद्यपि देव काम

कथम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति धियेव । इतीति किम् । अहमातपत्र स्वरकिरणकरनिवारणे
सूर्यरश्मिनिषेधे एव प्रभवामि समर्थं भवामि । न पुनः आपातचण्डे यमदण्डे । आगमदुः
निवारे मरणकाले इत्यर्थः । पुनश्च येन दुर्निमित्तेनाभायि । विलासिनीकरेभ्यश्चामरनिवा-
हस्तकमळेभ्यश्च सङ्घातश्चामरनिवहेन विनिकीर्णं विविधं यत्र तत्र निपतितम् । किमिति
विनिकीर्णम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति हेतुः चिन्तया इव । इतीति किम् । इयं सा परागसतती
रेजुमण्डली । सा का । या अस्माभिश्चामरनिवारयितुं निषेधं क्षम्यते । क्व तर्हि
परागसततिः । एषा योगिनां प्रवक्ष्यीभूता अपरैव अन्यैव । एषा क्व । यस्मिन्वारणे यस्या-
परागसततेर्निषेधे प्रत्यक्षान्तरनिमित्तेऽपि कस्यान्तकालवातोऽपि न पुञ्जस्येन समर्थो भवति ।
पुनश्च केनोपास्त्रिज्ञेनाभायि । पताकासतानेन कुटिलितं वक्रितम् । कर्मभूतेन पताकास-
तानेन । उत्प्रेक्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण प्रकटितसाचिष्येनेव स्फुटीकृतमश्रित्वेनेव । हे
रामन्, एवंविधं पातकं कर्तुं यदि यासि तत्त्वमेव याहि । अस्माभिस्तत्र न गम्यत इत्यर्थः ।
इतीति किम् । हे महापुरुष युष्मादृशेषु पुरुषेषु अस्मादृशौ पुरुषौ सह समागमो न चिरं भव-
ति । स्त्रोकेनैव कालेन अस्माद्विधे विष्वद्यतः (१) इत्यर्थः । कर्मभूतेषु युष्मादृशेषु । एवममुना
प्रकारेण जीववधे अशुभाभिनिवेशेषु पापकर्माभिप्रायेषु । अस्मादृशौ कर्मभूतौ । कल्याणप-
रम्पराचिह्नविनिवेशौ । कल्याणानां धेयसां परम्परा धेयि बहूनि कल्याणानि येषां विहाय
अच्छन्ताय विनिवेशो विम्यासो येषां अस्मादृशां ते तथा सौ । पुनश्च केनोपास्त्रिज्ञेनाभायि ।
आतोषवाचेन याविप्रत्यनिना धर्मरितं कृत्स्नतत्त्ववित्तम् । कस्मात् धर्मरितम् । उत्प्रेक्ष्यते—
इत्यमुना प्रकारेण स्वदुःस्वनिवेदनादिय स्वदुःस्वकथनादिव । इतीति किम् । हे महापुरुष एवं
हेतुवधे कर्माणि अशुभाकारे अस्माकं विनियोगोऽधिकारः किं युक्तः । अपि तु न युक्तो
भवतीत्यर्थः । कर्मभूते कर्माणि । असदृशधर्मणि विपरीतस्वभावे जीववधस्तक्षणे । कर्मभूतानाम-
स्माकम् । सर्वदा सर्वकालं महोत्सवपुरश्चारिणां पुत्रजन्मोत्सवमहासुनियधनादिषु अग्रग-
मिनाम् । पुनश्च केनोपास्त्रिज्ञेनाभायि । तोरनेन पुरोऽग्रतः निपद्यतिर्यग्भूतम् । कस्मात् तिर्य-

क्रोधाभ्यामज्ञानेन वाद्यान्यथाभावः संजातः, तथापि न खलु भवत्प्रसादान्निर-
न्तरश्रीविलासप्रकाशानामस्मादज्ञानामुपेक्षितुमुचितम्' इति बुद्धेव निपत्य
पुरस्तिर्यग्भूतं तोरणेन, 'क्षितिप, अद्यापि न किञ्चिद्विनश्यति । तदावास-
मनुसृत्यापरमेव किञ्चिदिहामुत्र च शिवकरप्रतिष्ठानमनुष्ठानमाचरितव्यम्'
इत्युपदिशतेव पृष्ठतः शब्दितं दधिमुखेन, 'हे महीपाल, किं कोऽपि परोपरो-
धादात्मन्यात्मन्यश्रेयांसि कुर्वन्वलोकितोऽस्ति, येन त्वमकत्थने पथि प्रस्थि-
तोऽसि' इत्युपहसतेवापाचीनतया वासितमादित्यसुतेन, एवमन्यैरपि सद्यो-
दुरन्तफलप्रदायिसङ्गैस्तैस्तरुपालिङ्गैरभावि, तथापि 'नियतिः केन लङ्घ्यते'
इति सत्यतां नयन्निव त्रिशूलिनीनिलयमनुजगाम ।

गभूतम् । उत्प्रेक्ष्यते—इति बुद्धेव ईदृशेनाभिप्रायेण । इतीति किम् । यद्यपि यदपि देवो राजा
कामक्रोधाभ्यां रागद्वेषाभ्यां अज्ञानेन व्यामोहेन वा अथ इदानीं अन्यथाभावः विपरीतपरि-
णामः संजात उत्पन्नः, तथापि तदपि अस्मादज्ञाना अस्माकं खलु निश्चयेन उपेक्षितुं भवद्विषये
अनादरं कर्तुं नोचितं न युक्तम् । अन्तरेव भवनं वारयामः, गन्तुं न दद्य इति भावः । कथं भू-
तानां अस्मादज्ञानम् । भवत्प्रसादात् त्वत्प्रसादात् निरन्तरश्रीविलासानां निरन्तरमवि-
च्छिन्नं श्रीणां विलासो भोगः तस्य प्रकाशः प्रादुर्भावो येभ्यस्ते तथा तेपाम् । पुनः केनो-
पालिङ्गेनाभावि । दधिमुखेन गर्दभेन पृष्ठतः शब्दितं शब्द चक्रे । किं कुर्वता दधिमुखेन ।
उत्प्रेक्ष्यते—इतीदृश उपदिशतेव उपदेश ददतेव । इतीति किम् । क्षितिप, अद्यापि न
किञ्चिद्विनश्यति किमप्यरुचिरं भवति । तत्तस्मात् कारणात् आवास राजमन्दिरं अनुसृत्य
गत्वा अपरमेव इतरदेव किञ्चित्किमपि अनुष्ठानमाचरणं आचरितव्यं त्वया कर्तव्यम् ।
कथं भूतमनुष्ठानम् । इहास्मिन्भवे अमुत्र च भविष्यज्जन्मनि शिवकरं श्रेयस्करं प्रतिष्ठानं
मूलं यस्यानुष्ठानस्य तच्छिवकरप्रतिष्ठानम् । पुनश्च केनोपालिङ्गेनाभावि । आदित्यसुतेन
काकेन अपाचीनतया प्रतिकूलतया वासितं रतं चक्रे । किं कुर्वता आदित्यसुतेन । उत्प्रे-
क्ष्यते—इत्यमुना प्रकारेण उपहसतेव उपहासं कुर्वतेव । इतीति किम् । हे महीपाल,
परोपरोधात् पराग्रहात् अश्रेयांसि पापानि कुर्वन् विदधन् किं कोऽपि अवलोकितोऽस्ति,
येन कारणेन इत्थममुना प्रकारेण अकत्थने पथि अश्लाघनीये मार्गे त्वं प्रस्थितोऽसि गन्तुं
प्रवृत्तोऽसि । कथं भूतैरुपालिङ्गैः । एवमीदृशैरन्यैरपि तैस्तैः शकुनशास्त्रप्रसिद्धैरुपालिङ्गैरभावि ।
पुनः कथं भूतैः । सद्योदुरन्तफलप्रदायिसङ्गैः सद्यस्तत्कालं दुरन्तो दुष्टस्वभावः तस्य फल-
प्रदायी फलदायकः सङ्गः संगतिर्येषां तानि तथोक्तानि तैः । नियतिः केन लङ्घ्यते इति ।
तथा चोक्तं समन्तभद्रेण महामुनिना—'अलङ्घ्यशक्तिर्भविताव्यतेय हेतुद्वयाविष्कृतकार्य-
लिङ्गा । अनीश्वरो जन्तुरहं कियार्तः सहस्य कार्येष्विति साध्ववादी ॥'

तत्र च सविध्या प्रोक्षितदक्षिणानां च ब्राह्मणानां वचनात्
 सर्वेषु सत्त्वेषु हतेषु यन्मे भवेत्फलं देवि तदत्र भूयात् ।
 इत्याशयेन स्वयमेव देव्या पुर शिरस्तस्य चकर्त क्षत्र्या ॥
 विज्ञानिनां शिल्पविशेषभावादेवविधान्मेऽभिनिवेशतश्च ।
 स हन्यमानो हि न कामवस्यां सचेतनादप्यधिकां चकार ॥
 पिष्टं च मांसं परिकल्प्य तस्य महानसे प्रेषितवांस्ततश्च ।
 अन्येद्युरन्मासहितस्य देवी सा मे व्यधाद्भोजनमादरेण ॥
 तथा सुतेन स्नुषया च मात्रा सार्धं मुदैकत्र कृताशनस्य ।
 सा दुष्टधीर्मे जननीयुतस्य सचारयामास विपामिपाणि ॥
 वैद्याय वृता प्रहिता हि यावद्यावद्बृहद्वैपधमीक्ष्यते च ।
 जात नृपे दृष्टिविप जनानामिति स तावद्विससर्ज लोफम् ॥

तत्र च विष्णुस्तिनीनिसये सविध्या मात्रा सह प्रोक्षितदक्षिणानां ब्राह्मणानां वचनात्—
 सर्वेष्विधस्यादि । इतीदृशेन आशयेन स्वयमेव आत्मनेव यद्योघरो देव्या पुरस्तस्य
 कुर्वन्त्यस्य शिरो शरूया घुरिकया कृत्वा चकृत संविच्छेद । इतीति किम् । हे देवि चण्डिके,
 सर्वेषु सत्त्वेषु हतेषु यस्मिन्मपि फलं भवेत् तत्फलं अत्र मे मम भूयाद्भवतु । अतिशयासंस्कारः ॥

विज्ञानिनामित्यादि । स कुर्वन् हन्यमानो हिंस्यमानः सन् सचेतनात् जीवकु-
 र्नुत्तादपि अधिकां कां अवस्थां न चकार । अपि तु सर्वात्मन्यवस्थां चकार । कस्मात् ।
 विज्ञानिनां छेपकराणां शिल्पविशेषभावात् विज्ञानिनामतिशयत्वात् । न केवलं तस्मात् ।
 एवंविधात् सर्वजीववधसंक्रान्ता मे ममामिनिवेशतश्च अभिप्रायाद्य । व्यतिरेकसंस्कारः ॥

पिष्टमित्यादि । तस्य कुर्वन्त्यस्य पिष्टं च मांसं परिकल्प्य महानसे रक्षयतीदृशे अर्धे
 प्रेषितवान् । ततश्च तस्माद्विज्ञात् अनन्तरमन्येद्युरन्यस्मिन्नहनि सा देवी अमृतमक्षिर-
 म्मासहितस्य मातृसहितस्य मे मम आदरेण भोजनं व्यधात् चक्रे । रूपकालंकारः ॥

सयेत्यादि । सा अमृतमस्तिर्बुध्नी पापिष्ठा मे मम विपामिपाणि विपमोजनानि संघा-
 रयामास प्रवेशितवती । कर्मभूतस्य मे । जननीयुतस्य । मम मदीयजनन्याश्च विपमोजनं
 दत्तवतीत्यर्थः । कर्मभूतस्य मे । मात्रा सार्धं मुदा हर्षेण एकत्र कृताशनस्य एकस्मिन् माजने
 उपविष्टस्य । न केवलं मात्रा कृताशनस्य किं तु तथा प्रसिद्धया कुसुमाक्षीनामधेयया
 स्नुषया बन्धा सुतेन च यशोमतिनाम्ना पुत्रेण च सार्धं सह कृताशनस्य उपविष्टस्य । यशो-
 मतिकुसुमाक्षस्योरेकं माजनम्, चन्द्रमस्ति यशोधरयोर्द्वैकं माजनमित्यर्थः । सहोक्त्यलंकारः ॥

वैद्यायेत्यादि । यावत् थापत्कालं वैद्याय वृता प्रहिता, यावत् थापत्कालं गृहेषु

एकान्तमालोक्य विकीर्य केशान्हा नाथ नाथेति गिरं गिरन्ती ।

निपत्य मे वक्षसि दुःखितेव रुरोध कण्ठं यमपाशिकेव ॥

अन्येऽपि ये स्त्रीष्वनुरक्तचित्ता विश्वासमायान्ति नराः प्रमत्ताः ।

प्रायो दशेयं ननु तेष्वावश्यं नदीतटस्थेष्विव पादपेषु ॥

आकल्पं परिपूर्णकामितफलाः कामं भवन्तु प्रजाः

क्षोणीशाः प्रतिपालयन्तु वसुधा धर्मानुबद्धोत्सवाः ।

सन्तः सन्तु सरस्वतीप्रणयिनः सार्धं श्रियः संगमै-

र्भूयादेप जिनोक्तिमौक्तिकलतारामस्त्रिलोकीमुदे ॥

औषध चेक्ष्यते, तावत् तावत्काल इति एतस्मात् कारणात् लोकं विससर्ज स्म । स्म इति किलार्थे । ननु अतीतार्थं परोक्षतयैव अतीतार्थस्य प्रयुक्तत्वात् 'अन्यथा स्मेनातीते' इति वचनात् वर्तमानो प्राप्नोति । इतीति किम् । नृपे राजनि जनानां लोकानां दृष्टिविप जात समुत्पन्नम् । जात्यलकारः ॥

एकान्तमित्यादि । एकान्त अङ्क्षीणमालोक्य दृष्ट्वा केशान् विकीर्य । हा इति खेदे । नाथ नाथ इति गिर वार्णा गिरन्ती कथयन्ती मे मम वक्षसि दुःखितेव निपत्य यमपाशिकेव यमपाशिकासदृशी कण्ठ रुरोध दीनां चम्पितवती । तदन्तैः पीडयित्वा वादिभवतीति पुष्पदन्त (१) । उपमालकारः ॥

अन्येऽपीत्यादि । ये नरा अन्येऽपि न केवल यशोधरः अपरेऽपि स्त्रीषु विषये अनु-रक्तचित्ता अनुरागिताः सन्तः प्रमत्ता असावधाना विश्वासमायान्ति विश्रब्धा भवन्ति, अवश्य निश्चयेन इयं दशा ईदृशी अवस्था प्रायो बाहुल्येन तेषु पुरुषेषु स्ववसितेषु भवति । कथभूतेषु । नदीतटस्थेषु तरङ्गिणीतटवर्तिषु पादपेष्विव वृक्षेष्विव । उपमालकारः ॥

आकल्पमित्यादि । एष प्रत्यक्षीभूतः अमृतमतिमहादेवीदुर्विलसन्नो जिनोक्तिमौक्ति-कलतारामः जिनवचनमुक्ताफलवल्लीवन त्रिलोकीमुदे त्रिभुवनानन्दाय भूयाद्भवतु । पुनश्च किं भूयात् । प्रजाः लोकाः । आकल्पः प्रलयकालपर्यन्तः परिपूर्णकामितफलाः कामं भवन्तु संजायन्ताम् । क्षोणीशाः वसुधां प्रतिपालयन्तु रक्षन्तु । कथभूताः क्षोणीशाः । धर्मानुबद्धो-त्सवा धर्मेषु पूजादानादिषु अनुबद्धो उत्सव आनन्दो यैस्ते तथोक्ताः । सन्तो विद्वांसः सरस्वतीप्रणयिनः जिनवचनलोहिनः सन्तु । कथम् । सार्धं सह । कैः । श्रियः संगमैर्लक्ष्म्याः संयोगैः । अतिशयालकारः ॥

मया वागर्थसमारे भुक्ते सारस्वते रसे ।

कवयोऽन्ये भविष्यन्ति नूनमुच्छिष्टभोजना ॥

इति सकलतार्किकलोकाभूषणमणे श्रीमत्प्रेमिदेवभगवत् शिष्येण सद्योमवयगपद्य-
पद्यविद्यापरचक्रवर्तिशिक्षण्डमण्डनीभवभरणक्रमेण श्रीसोमदेवसूरिणा
विरचिते यद्योभरमहाराजचरिते यशस्विलकपरनाम्नि महा-
कव्येऽमृतमतिमहादेवीदुर्बिलसनो नाम
चतुर्थ आश्वास ॥

मयेस्यादि । मया सोमदेवेन वागर्थसमारे शब्दसंस्कारे शब्दार्थसंस्कारसहिते
सारस्वते रसे शास्त्रामृतरसे भुक्ते आस्वादिते सति येऽन्ये कवयो भविष्यन्ति सद्युक्तशब्दा-
यैभ्यो येऽन्यत् किञ्चिदपूर्वशब्दमर्थं च विद्यन्ते ते कवय नूनमिति निश्चयेन उच्छिष्ट
भोजना केवलाभुज इव उच्छिष्टं मोक्ष्यन्ते । रूपद्वयेपमासंस्कार ॥

इति सकलतार्किकलोकाभूषणमणे श्रीमत्प्रेमिदेवभगवत् शिष्येण सद्योमवयगपद्य-
विद्यापरचक्रवर्तिशिक्षण्डमण्डनीभवभरणक्रमेण श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते यद्योभर
महाराजचरिते यशस्विलकपरनाम्नि महाकव्ये अमृतमतिमहादेवीदुर्बिलसनो नाम चतुर्थ
आश्वास । अयममृतमतिमहादेवीदुर्बिलसनो नाम चतुर्थ आश्वासस्तस्यायं परिच्छेद
समाप्त इत्यर्थः । श्लेष व्याख्यानं पूर्ववद्वेदितव्यम् ॥

इति धीविद्यानन्दिमद्यरकप्रियसिष्येण मद्यरकधीमन्निभूषणगुरुपरमाभीष्टगुरुभ्रात्रा
धीरुक्मीचन्द्रमद्यरकप्रमिमेन सिंहनन्दिगुरुमुहुःप्रार्थनया यतिसिद्धान्तसागरव्याख्याकृति
मिमित्तं भास्वीनीलकण्ठविद्वत्पाराक्षसनामरुद्रादिनवनवसिमहाबादिसम्भवियजेन तर्कव्या-
करणच्छन्दोमन्त्रसिद्धान्तसाहिष्यादिशास्त्रनिपुणमतिना प्राकृतव्याकरणाद्यनेकशास्त्ररचना-
बन्धुना सूरिधीश्रुतसागरेण विरचितायां यशस्विलकचन्द्रिप्रमिषानायां यद्योभरमहारा-
जचरितचम्पूमहाकाव्यटीकायाममृतमतिमहादेवीदुर्बिलसननामचतुर्थस्याश्वासस्य चन्द्रिप्र
परिसमाप्ता ॥

पञ्चम आश्वासः ।

श्रीमानशेषभुवनाधिपतिर्जिनेन्द्र-

श्चन्द्रप्रभस्तव तनोतु मनीषितानि ।

यद्वीक्षणादपि मनःकुमुदाकरः स्या-

ल्लोकस्य लोचनदलामृतपूरसारः ॥

त्वं सर्वस्य सदागतिर्जिनपते त्वं नाथ कर्मान्तभू-

स्त्वं दाता वरदस्त्वमद्भुतरुची लोकेश ते ज्योतिषी ।

त्वन्नामामृतमत्र योगिविषयं त्वं देव तेजः परं

त्वं चानङ्गन सर्वगोऽपि नियतः पायाः समस्तो जगत् ॥

अथेदानीं श्रीयशोधरमहाराजस्य भवभ्रमणवर्णनो नाम पञ्चम आश्वासः श्रीसोमदेव-
सूरिणा प्रारभ्यमाणो यस्तस्यादौ अभीष्टदेवनमस्कारार्थं श्रीमान्नित्याद्याह—चन्द्रप्रभो
जिनेन्द्रस्तव भवत. मनीषितानि श्रेयासि तनोतु वर्धयतु । कथभूतश्चन्द्रप्रभः । श्रीमान्
वहिरन्तर्लक्ष्मीविराजमान । पुनः कथभूत । अशेषभुवनाधिपतिः अशेषाणि भूर्भुवःस्वर्ल-
क्षणानि त्रीणि जगन्ति तेषामधिपतिः स्वामी । कोऽसौ चन्द्रप्रभः । यद्वीक्षणादपि
आस्ता तावत्क्षपणपूजनस्तवनजपनध्यानादिकम्, यस्य स्वामिनः वीक्षणादपि मनः-
कुमुदाकर. नित्तकैरववन लोकस्य भव्यजीवगणस्य लोचनदलामृतपूरसारः लोचनानि
तान्येव दलानि तेषाममृतपूरः अमृतधाराप्रवाहस्तेन सार. सुकृतार्थ. मोक्षामृतमृत(?)
स्यादित्यर्थः । उपमालकार ॥

त्वमित्यादि । हे जिनपते, त्व भवान् सर्वस्य प्राणिगणस्य सदागतिः सर्व-
शरणः । अर्तिमथनसमर्थ इत्यर्थः । हे नाथ त्रिभुवनप्रभो, त्व भवान् कर्मान्तभू. अष्ट-
मैविनाशभूमि । हे भगवन्, त्व दाता अभ्युदयनि श्रेयससुखदायकः । त्व वरदः वाञ्छि-
तवरदायकः । हे लोकेश हे त्रिभुवनपते, ते तव ज्योतिषी ज्ञानदर्शनलक्षिते चक्षुषी
वर्तेते । कथभूते ज्योतिषी । अद्भुतरुची आश्चर्यकारिणी रुक् दीप्तिः लोकालोकप्रकाशिका
ययोज्योतिषोस्ते अद्भुतरुची । हे भगवन्, त्वन्नामामृत भवतो नामैव अमृत विद्यमान-
ममृतमरण(?) यत्र तत्त्वन्नामामृत परमनिर्वाणसुखकारणत्वात् अत्र अस्मिन् संसारे योगि-
विषय योगिना गौतमादीगणधरादीना विषयो गम्यता यत्र तद्योगिविषयम् । हे देव
परमाराध्य, त्व भवान् परमुत्कृष्ट तेजोऽग्निरूपः । कर्ममलकलङ्कदाहकत्वात् । हे अनङ्गन,
न विद्यमानाङ्गना स्त्री यस्य सोऽनङ्गनस्तस्य सबोधन हे तथोक्तः । त्व च भवाश्च सर्वगोऽपि
ज्ञानेन लोकालोकव्यापकोऽपि सन् नियतो मर्यादीभूतः । चरमशरीरप्रमाणत्वात् । ज-
जगतिस्थितप्राणिगण समस्तः अज्ञानात् पाया. रक्ष । अय भावः—क्षितिजलपवनहुताश

सदन्वहो सकलदिवसीमन्तिनीसीमन्तसतानितप्रतापसिन्दूर दुरित-
विदूर, तस्मादुरन्तव्यसनव्यालव्यासङ्गपाशादुरमिनिवेशात्

हिमालयादक्षिणदिक्कपोल शैल सुषेलोऽस्ति लताविलोल ।

चकार य फान्ततयामरीणां वीतस्पृह नाम नगेषु चेत ॥

नमश्चमानाक्षयसोमसूर्यादीष्व धामोरधमूर्तयस्त्वस्यै निरासार्यै परमेश्वरस्य चन्द्रप्रमस्य
अष्टमूर्तिगमितवृत्तमिदं युक्तम् । सदागतिरिति पदेन पवनमूर्तिं सूचित । कर्मान्तभूरिख
नेन क्षितिमूर्तित्वं सूचितम् । अम्यायमयै — कर्मणामन्त कर्मक्षयस्त्वस्य भू प्रायो गणधरा
विष समूह अन्यगणो वा स भवति रक्षति इति कर्मान्तम् । कर्मान्तम् एतस्यात् पदात्
'अथ रक्ष पाप्मने' इत्यस्य भातोऽर्थे तत्ते तेन कर्मांतम् अभवतीति कर्मान्तम् । 'क्षिम्' इत्यनेन
क्षिपि प्रसये 'सरिथिब्यस्त्रिभिर्मविज्वरित्वरामुपधाया' इत्यनेन अक्षरेण सह वक्षस्त्व
छन्दस्वादेश उद्यस्तेन समानस्मरणे संघां कृते सति कर्मान्तभूरिति शब्द संजायते । य
स्यैषोऽष्टकस्य' इति वचनात् क्षिप्रतीयते । पदात् सौ सति विसर्ग संजायते । तेन कर्मा-
न्तभूरिति निष्पद्यते । शब्दश्लेषोऽत्र । दाता इत्यनेन यजमानत्वं सूचितम् । ज्योतिषी इत्यनेन
सोमसूर्यां कथितौ । त्वभामामृतमूर्त्यत्र जलमूर्तित्वं प्रतिपादितम् । परं तेन इत्यनेन पदेन
अमिमूर्तित्वं भगवतः प्रतिपादितम् । सर्वगोऽपि इत्यनेन पदेन अनङ्गन इति संबोधनपदेन
वा भाकाशमूर्तित्वमुक्तमिति ज्ञातव्यम् । रूपक्षरक्षर, श्लेषाक्षरश्च कथ्यते ॥

तदनु सत्यप्यात् विप्रप्रयोगमारणादनन्तरं अहो सकलदिवसीमन्तिनीसीमन्तसं
तानितप्रतापसिन्दूर सकलस्य सा दिशश्च ता एव सीमन्तिभ्यः क्षिप्रस्तातां सीमन्तेषु
धिरस्थकेधमार्गेषु संतानितो दीर्घाकृत प्रताप एव सिन्दूरो गर्भनागो यस्य स तथोक्त
स्त्वस्य संबोधनं हे तथोक्त । हे दुरितविदूर पापाद्विप्रकृष्ट । तस्मात् दुरमिनिवेशात् कुर्कु-
ठवधपापामिप्रायात् । कथंभूतात् दुरमिनिवेशात् । दुरन्तव्यसनव्यालव्यासङ्गपाशात् दुरम्त
कुक्षमाचं यद्यसन दुःखोपपातस्वदेव व्यालो दुष्टगज काससर्पो वा तस्य व्यासङ्ग संगम
स एव पाथो बन्धनं यत्र दुरिदमिनिवेशे स तथोक्तस्यन्यात् । तस्माच्चलस्य सुषेलमयं
तस्य ऐशान्या दिशि इष्टानक्षत्रेण उपलब्धक्रयां पर्वतस्य समीपवर्तिन्यां भूमौ निसर्गात्
उदङ्मुख्यां स्त्रमायेन सज्जत्वा य पावपोऽस्ति इत्यो वर्तते, तत्र दृष्टे प्रकाशितां कुले मयू
राणां कुले अहं मशोधर अवातजन्मा संप्राप्तजन्मा अभूवम् । इति क्रियाक्षरकसंज्ञ ।
तस्य पर्वतस्य समीपे वा नदी वर्तते तस्मा नद्याच्छटे यो इत्यो वर्तते, तस्मिन् मयूरकुले
अहं मयूरो जात इत्यर्थः ॥

तस्य कस्य अचलस्य । हिमालयादित्याह—य शैल सुषेलो नाम पर्वतोऽस्ति ।
कथंभूत शैल । हिमालयात् गङ्गाप्रसूतिपर्वतात् दक्षिणदिक्कपोल दक्षिणस्या दिक्ष कपोल
इव गण्डस्थल इव वर्तते । कथंभूत शैल । लताविलोमो लता विलोमा मन्दवातकम्पिता-

नभः परिच्छेत्तुमिवोद्यतस्य द्रष्टु दिगन्तानिव विस्तृतस्य ।
 ऊर्ध्वत्वतिर्यक्त्वमहत्त्वमुच्चैर्न शक्यते यस्य जनेन मातुम् ॥
 नमेरुसंतानकपारिजातमाकन्दमन्दारमनोहरासु ।
 यस्यामराः केलिकृतः स्थलीषु स्मरन्ति नो नन्दनकाननस्य ॥
 फलैस्तरूणाममृतानुकूलैर्मणिप्रकाशैश्च दरीनिवेशैः ।
 दिवौकसां सद्मसुखानि यत्र लोकः स्थितः प्रार्थयते न जातु ॥
 यत्तुङ्गशृङ्गाप्रविलम्बिविम्बः पर्यन्तनक्षत्रमणिप्रचुम्बः ।
 आभाति राकातुहिनांशुमाली प्रसाधितं छत्रमिवाम्बरस्य ॥

श्रृपला यत्र स तथा । यः शैलः कान्ततया मनोहरतया अमरीणा देवाङ्गनानाम् ।
 नामेति संभावनायाम् । नगेषु पर्वतेषु वीतस्पृह काङ्क्षारहित चेतो हृदय चकार कृतवान् ।
 रूपकातिशयालकारः ॥

नभः परिच्छेत्तुमित्यादि । यस्य सुवेलशैलस्य ऊर्ध्वत्वतिर्यक्त्वस्य च महत्त्वं गुरुत्वं
 उच्चैरतिशयेन मातु जनेन न शक्यते न समर्थो भूयते । कथभूतस्य शैलस्य । तत्कार-
 णार्भित विशेषणमाह—नभ आकाश परिच्छेत्तुमिव वा भङ्गुमिव उद्यतस्योर्ध्वगतस्य ।
 कथभूतस्य । दिगन्तान् द्रष्टुमिव विस्तृतस्य दीर्घता प्राप्तस्य । उत्प्रेक्षालकारः ॥

नमेर्वित्यादि । यस्य सुवेलशैलस्य स्थलीषु उन्नतप्रदेशेषु केलिकृतः क्रीडाकारिणः
 अमरा देवा नन्दनकाननस्य स्वर्गलोकवनस्य नो स्मरन्ति न अधिपन्ति । 'स्मृत्यर्थं कर्मणि'
 इति वचनात् कर्मणि षष्ठी । कथभूतासु स्थलीषु । नमेरुसंतानकपारिजातमाकन्दमन्दार-
 मनोहरासु नमेरवश्च, सतानकाश्च, पारिजाताश्च । एते त्रयोऽपि देववृक्षविशेषा मानवतरु-
 विशेषाश्च कथ्यन्ते । माकन्दाश्च आम्रतरवः, मन्दाराश्च देववृक्षविशेषा पारिभद्राश्च, तैर्मनो-
 हरा हृदयानुरञ्जिकास्तासु । समुच्चयातिशयालकारः ॥

फलैरित्यादि । यत्र सुवेलपर्वते स्थितो लोको दिवौकसा सद्मसुखानि विमानसौ-
 ख्यानि जातु कदाचित् न प्रार्थयते । कै कृत्वा सद्मसुखानि न प्रार्थयते । तरूणां फलैः
 कृत्वा । कथभूतैः फलैः । अमृतानुकूलैः अमृतवदनुकूलानि स्वादुवन्ति तानि तैः । पुनः
 कै कृत्वा । दरीनिवेशैर्गुहास्थानैः । कथभूतैः । मणिप्रकाशैः रत्नतेजोवद्भिः । हेतूपमातिश-
 यालकारः ॥

यत्तुङ्गेत्यादि । यस्य सुवेलपर्वतस्य तुङ्गं यत् शृङ्गं तस्याग्रे उपरितनभागे विलम्बी
 स्थितिकर विम्बो मण्डल यस्य राकातुहिनांशुमालिनः स यत्तुङ्गशृङ्गाप्रविलम्बिविम्बः ।
 एवगुणविशिष्टो राकातुहिनांशुमाली पूर्णिमाचन्द्रः आभाति शोभते । कथभूतो राकातु-
 हिनांशुमाली । पर्यन्तनक्षत्रमणिप्रचुम्बः पर्यन्तेषु नक्षत्राण्येव मणयस्तान् प्रचुम्बतीति ।
 कथमिव तुहिनांशुमाली । अम्बरस्य प्रसाधितं छत्रमिव । उपमालकारः ॥

यश्चित्रमेघाम्बरमण्डिताङ्ग समन्ततश्चामरचारुसङ्ग ।

पूपातपप्रो द्विजगीतकीर्तिरिन्द्रोत्सवस्येव निभर्ति लक्ष्मीम् ॥

यश्च क्वचित्कटिकटकद्वयोत्पाटिताटनिपुटकिनीकन्ददन्तुरदरवदनवि
न्यास साङ्गहास इव, क्वचिन्निःकटतटतटाकोदरदरहेहदौलेयकपालसकुल
प्रतिपन्नकपालिकुल इव, क्वचिन्निःखिलतरूपनीतानेकनेत्रसतति शतघृति-
रिव, क्वचित्प्रान्तप्रवृत्तापगाप्रवाहविपमवलन पवनाशन इव, क्वचित्केसरि
किशोरखरनखरोत्सातकरिकुम्भस्थलोच्छलन्मुक्ताफलजालनटिलवल्लीप्र

यश्चित्रमेघादि । यः पर्वत इन्द्रोत्सवस्य लक्ष्मीं विभर्ति यः परतीव । कथंभूतो यः ।
चित्रमेघाम्बरमण्डिताङ्ग चित्रा नानावर्णा ये मेघास्त एव अम्बराणि तैर्मण्डितमङ्ग यस्य
स तथोक्तः । इन्द्रोत्सवपक्षे चित्रमेघानामावा(ः)बभूवुविशेषः । अत एव इन्द्रसभास इति
नाम वदते । पुनः कथंभूतो यः । समन्ततश्चामरचारुसङ्ग समन्ततश्चामराणां चमरीमृ-
गाणां समूहेन चारुसङ्गः । इन्द्रोत्सवपक्षे अमराणां चारु सङ्गो यस्य इन्द्रोत्सवस्य स तथा ।
पुनः कथंभूतो यः । पूपातपप्र पूपा धीमास्कर आतपप्र यस्य । पक्षे पूपावत् सूयवत्
तेजोविराजितं यस्य इन्द्रोत्सवस्य । पुनः कथंभूतो यः । द्विजगीतकीर्तिं द्विजैः पक्षिमार्गिता
कीर्तिर्यस्य स तथोक्तः । पक्षे द्विजैर्ब्राह्मणैर्गीता कीर्तियस्य सः । श्लेषोपमासङ्करः ॥

यश्चेति । यश्च भुवेलशैलः क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने कटिकटकद्वयोत्पाटिताटनिपुटकिनी-
कन्ददन्तुरदरवदनविन्यास कटिनां शूकराणां कटकं समूहस्य दंष्ट्रामिहत्पाटिता अटनि
पुटकिनीनां तरलपथिनीनां ये कन्दा मूत्राणि तैर्वन्तुर उभयतः दन्तो दराणां गुहानां वदन
विन्यासो यस्य पर्वतस्य स तथोक्तः । उल्लेखते—साङ्गहास इव । पुनः कथंभूतः । क्वचित्
निःकटतटतटाकोदरदरहेहदौलेयकपालसङ्कुलः तटस्य निःकटे निःकटतटे निःकटतटपर्वतानि
यानि तटाकानि सरोवराणि तेषामुदरेषु मध्येषु वरहेहा विदायमाणशरीरा ये दौलेया बुद्धे
कमत्वा अपस्यानि दौलेया कच्छपास्तेषां कपालैः पृष्ठभंशैः संकुम्भो व्यासः स तथोक्तः ।
उल्लेखते—प्रतिपन्नकपालिकुल इव प्रतिपन्नमङ्गीकृत कपालिनां स्त्राणां कुल येन स तथा
अङ्गीकृतस्त्रकुल इव । पुनः कथंभूतः । क्वचित् निःखिलतरूपनीतानेकनेत्रसतति
निःखिलनां तरुणां उपनीता अनेकनेत्राणां तरुमूलानां मृगविशेषाणां च संतति
समूहो येन स तथोक्तः । उल्लेखते—शतघृतिरिव यथा इन्द्रः अनेकलोचनसहितो
मवति । पुनः कथंभूतः । क्वचित् प्रान्तप्रवृत्तापगाप्रवाहविपमवलन प्राप्ते समीपे
प्रवृत्ता प्रवहन्सो या आपगा नद्यस्तासां प्रवाहाणां विपमं घट वलन यत्र स
तथोक्तः । उल्लेखते—पवनाशन इव सर्प इव । पुनः कथंभूतः । क्वचित् केसरिकिशो-
रखरनखरोत्सातकरिकुम्भस्थलोच्छलन्मुक्ताफलजालनटिलवल्लीप्रतानः केसरिकिशोराणां
तद्वत्सिंहानां खराः कठिना ये नखरा नखास्त्रैस्तथातानि विदारितानि यानि कुम्भस्थलानि
शिरःपिण्डस्थलानि सेव्य उपच्छरन्ति यानि मुक्ताफलजालानि तैर्बटिद्या मिथिता

तानः कामिनीकुन्तलसंतान इव, कचिद्वनेचरसहचरीचरणनखनक्षत्रपवि-
त्रोपत्यकानिचयः मुरशिलोच्चय इव, कचिन्निर्झरजलजर्जरितशिलान्तः
कृतकुञ्जरतटाघातः सामन्त इव, नाकलोक इव कुशिकसुतावलोकः,
शरदागम इव कृतकमलसमागमः, सरस्वतीसभादेश इव पुण्डरीकावका-
शोपदेशः, समीक्षासिद्धान्त इव कपिलकुलकान्तः, शुद्धान्त इव सकञ्चु-
किवृत्तान्तः, पवनमार्ग इव सदन्तोत्सर्गः, सरोवकाश इव पारापतनिवेशः,

घलरीणा वल्लीनां प्रतानाः समूहा यत्र स तथोक्तः । उत्प्रेक्षते—कामिनीना कुन्तलसं-
तान इव । पुनः कथभूतः । कचिद् वनेचरसहचरीचरणनखनक्षत्रपवित्रोपत्यकानिचयः
वनेचराणा भिल्लानां सहचरीणा ये चरणनखास्त एव नक्षत्राणि उद्दृग्नि उद्वो वा तैः
पवित्र उपत्यकानिचयः पर्वताधोभूमिसमूहो यस्य स । उत्प्रेक्षते—मुरशिलोच्चय इव
मेरुगिरिरिव यथा मेरुगिरिर्नक्षत्रैर्मण्डितो भवति । पुनः कथभूतः । कचिद् निर्झरजल-
जर्जरितशिलान्तः निर्झरजलेन क्षरणपयसा जर्जरितः शतखण्डीकृतः शिलानामन्तः प्रान्तो
येन स तथोक्तः । उत्प्रेक्षते—सामन्त इव देशपतिरिव । कथभूतः सामन्तः । कृतकु-
ञ्जरतटाघातः कृतः कुञ्जरतटाना गजपार्श्वाना आघातो निष्ठुरप्रहारो येन स कृतकुञ्जरतटा-
घातः । पुनः कथभूतः । कुशिकसुतावलोकः कुशिकसुतानामुलकानामवलोकः लोचनद्यु-
तियेन स तथा । उत्प्रेक्षते—नाकलोक इव यथा नाकलोकः कुशिकसुतस्य इन्द्रस्य अव-
लोकः दर्शनं यत्र स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । कृतकमलसमागमः कृतो विहितः कमलाना
मृगाणा समागमः समुखागमनं येन स तथा । उत्प्रेक्षते—शरदागम इव यथा शरदागमः
कृतकमलसमागमः विहिताब्जसमागमो भवति । पुनः कथभूतः । पुण्डरीकावकाशोपदेशः
पुण्डरीकाणा व्याघ्राणा अवकाशस्य उप समीपे देशः प्रदेशो यत्र स तथोक्तः । उत्प्रेक्षते—
सरस्वतीसभादेश इव यथा सभादेशः पुण्डरीकस्य श्वेतकमलस्य अवकाशेन(?) अभि यथा
वा स्यात् उपदेशो व्याख्यानं यत्र व्यञ्जकापरपर्यायः । पुनः कथभूतः । कपिलकुलकान्तः
कपिलाना मर्कटानां कुलैः समूहैः कान्तः, अथ वा मर्कटकुलाना कान्तोऽभीष्टः । उत्प्रे-
क्षते—समीक्षासिद्धान्त इव यथा समीक्षासिद्धान्त साख्यशास्त्र कपिलकुलस्य शिष्यवर्गस्य
कान्तोऽभीष्टो भवति । पुनः कथभूतः । सकञ्चुकिवृत्तान्तः सकञ्चुकिना सर्पाणा वृत्तान्तः
कृतकुण्डलीमध्यो यस्य स तथा । उत्प्रेक्षते—शुद्धान्त इव यथा शुद्धान्तो नः (?) पर
सकञ्चुकिवृत्तान्तो भवति स्थापत्यवार्तासहितो भवति । पुनः कथभूतः । सदन्तोत्सर्गः
सत्समीचीनः दन्ताना तटाना उत्सर्गः उत्कृष्टसृष्टिर्यस्य स तथा । उत्प्रेक्षते—पवनमार्ग इव
यथा पवनमार्ग आकाशः सदन्तोत्सर्गः समीचीनव्याप्तिको भवति । पुनः कथभूतः । पारा-
पतनिवेशः पारापताना कलरवाणां निवेशः स्थितिर्यत्र स तथा । उत्प्रेक्षते—सरोवकाश इव

कात्यायनीनिलय इव विहितहेरम्भप्रणय , पिङ्गलेक्षणावास इव शाकरनि
वास , कल्याणापघन इव समदन , अनात्मवानपि सचेतक , अभीमत्सुरपि
कपिध्वजचिह्न , अमेरुशरासनोऽपि सदुर्ग , अमनसिजरसोऽपि सजातमोगि
नीसङ्ग , अरेवतीपतिरपि ताल्लाञ्छन , अवैवधिकोऽपि विहङ्गिकाध्यासि
तस्कन्ध , अकुसुमायुधोऽपि सपुष्पमाण ,

यथा सरोवकाश पापपतनियेशो भवति । पुन कथंभूत । विहितहेरम्भप्रणय विहितो
हेरम्भर्महिपै प्रणयो यत्र स तथा । उत्प्रेक्षते—कात्यायनीनिलय इव यथा कात्यायन्या
निलय विहितहेरम्भप्रणयो कृतविप्रराजभेदो भवति । पुन कथंभूत । शाकरनिवास
शाकराणां गवां निवास शाकरनिवास । उत्प्रेक्षते—पिङ्गलेक्षणावास इव यथा पिङ्गलेक्षणा
वासो रुद्रावास शाकरनिवासो नृपमनिवासो भवति । पुन कथंभूत । समदन सह
मदनै राजवृक्षैर्घर्तते इति समदन । उत्प्रेक्षते—कल्याणापघन इव यथा कल्याणापघन
विषाहदिनदारीर समदनो भवति, समान सूरौ वा । पुन कथंभूत । अनात्मवानपि सचे
तकः ननु य अनात्मवान् अजितेन्द्रिय स सचेतक आरमहानवान् कथं भवति । विरु
द्धमेतत्परिह्रियते—अनात्मवान् अपेक्ष सचेतको हरीतकीवृक्षसहित । पुन कथंभूत ।
अभीमत्सुरपि कपिध्वजचिह्न ननु यो अभीमत्सु भीमत्सुना पार्थेन रहित स कपिध्वजचिह्न
बानरसहितध्वज कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—अभीमत्सु अक्रूर कपयो मर्कट्य
ध्वजास्तरवधिर्द यस्य एतः कथंभूत । अमेरुशरासनोऽपि सदुर्ग ननु यो अमेरुशरासनो अरुद्र
स सदुर्ग पार्वतीसहित कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—अमेरुशो न मेरुशरा शरास्य
माणतृणानि असनास्य सजकृक्षा प्रियासकृक्षाश्च यत्र स अमेरुशरासनोऽपि निधयेन स
दुर्गो विषमप्रदेशसहित । पुन कथंभूत । अमनसिजरसोऽपि सजातमोगिनीसङ्ग ननु यो
अमनसिजरस अमरागरहित स सजातमोगिनीसङ्ग उत्पन्नमोग्यस्त्रीसङ्ग अबद्धस्त्रीसं
गम कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—पर्येतस्य मनसिजरसो भवति अचेतनत्वात् ।
सजातमोगिनीसङ्ग उत्पन्नसर्पिणीसङ्ग सुखम् । पुन कथंभूत । अरेवतीपतिरपि ताल
लाञ्छन ननु य अरेवतीपति बन्धमशो न भवति स ताललाञ्छनतालवृक्षसहितध्वज
कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—अरेवतीपतिर्बन्धमशो न भवति रेवतीक्षेत्ररहितस्य
दुपल्लव्गं अन्येषामपि क्षेत्राणां अवस्थानज्ञात् शिष्यायां सख्यं न भवति इति वचनात् ।
ताललाञ्छनतालवृक्षोपलक्षित । पुन कथंभूत । अवैवधिकोऽपि विहङ्गिकाध्यासित
स्कन्ध ननु य अवैवधिको न भवति स विहङ्गिकाध्यासितस्कन्ध काषयाकावेन समा
धितस्कन्ध (?) कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—न विद्यते वैवधिकं सारोचसमूहो
यस्य । विहङ्गिकामि पक्षिणीमिरप्यासितस्कन्ध समाधिततटप्रदेश । पुन कथंभूत । अकु
सुमायुधोऽपि सपुष्पमाण ननु य अकुसुमायुध अमवेदो न भवति स पुष्पबाण कुसुम
धार कथं भवति । विरुद्धमेतत्परिह्रियते—अक्रूरभूमिं सुदृ मा शोभा यस्य सुम आद्य

किं च ।

पाताले पादमूलोपलविलसदहिव्यूहवृत्तान्तकान्त-

स्तिर्यक्प्राग्भारभागाश्रयशवरवधूवन्धुराधित्यकान्तः । .

ऊर्ध्वं गन्धर्वरामारतिरभसभरोल्लोलचूलाकराल-

स्त्रैलोक्यालोक्यलक्ष्मीर्जयति गिरिरयं मेरुलीलासरालः ॥

तस्य सुरसुन्दरीसमाजसेवितसकलमेखलस्याचलस्यैशान्यां दिशि निसर्गा-
दुदकवत्यामुपत्यकायामस्ति भी भुवनत्रयीव्यवहाराहितागण्यगुणपण्य, पु-
ण्यजनानन्दावापः पादपः । यः खल्वनेकविकिरकुलकामिनीनिशितशिखोल्ले-

मन्तात् युधः सिंहगजादीनां युधः सग्रामो यत्र स अकुमुमायुध. सह पुष्पैः वर्तते वाणा-
स्तरुविशेषा यत्र ॥

किं चास्ति विशेष । पाताले इत्यादि । अयं गिरिरेयं पर्वतो जयति । कथभूतः ।
मेरुलीलासरालः मेरुपर्वतशोभासयुक्तः । कथभूतोऽयं गिरिस्तत्कारणगर्भित विशेषणमाह—
पाताले पर्वतस्य अधस्तनभागे पादमूलोपलविलसदहिव्यूहवृत्तान्तकान्तः पादमूलस्य
ये उपलास्तत्र विलसन्तः क्रीडन्तो ये अहिव्यूहाः सर्पसमूहास्तेषां वृत्तान्तेन कुण्डलीकृत-
शरीरपर्वतेन कान्तो मनोहरः जलस्वभावे, मेरुपक्षे नागदेवकथामनोहरः । पुनः कथ-
भूतः । तिर्यक्प्राग्भारभागाश्रयशवरवधूवन्धुराधित्यकान्तः तिर्यक्प्राग्भारस्य तिरश्चीनवि-
स्तारस्य ये भागाः प्रदेशास्तत्र आश्रयो यासां शवरवधूभिः किरातकामिनीभिर्वन्धुरा या
अधित्यकार्धभूमिस्तस्या अन्तो यस्य सः, मेरुपक्षे वरसहिता या वध्वः अमराङ्गनाविद्याध-
र्यादयस्ताभिर्वन्धुरः अधित्यकाया अन्तः पर्यन्तो यस्य । पुनः कथभूतः । ऊर्ध्वं ऊर्ध्वप्रदे-
शेषु ये गन्धर्वा गायनास्तेषां रामास्तासां रतिरभसभरेण सभोगक्रीडावेगातिशयेन उल्लोका-
चपला या चूला अग्रं तथा कराल उन्नतः, मेरुरपि गन्धर्वरामारतिमान् भवति । पुनः
कथभूतः । त्रैलोक्यालोक्यलक्ष्मीः त्रैलोक्यस्य अधोमध्योर्ध्वलक्षणस्य आलोक्या निरीक्ष-
णीया लक्ष्मीः शोभा यस्य स तथा । हेतूपमालकारः ॥

भो भुवनत्रयीव्यवहाराहितागण्यगुणपण्य भुवनानां त्रयी त्रैलोक्य तस्या व्यवहारा
आहितमाचरितं अगण्य गणनातीतं गुणपण्य यस्य स तस्य सवोधनं हे तथोक्तं सारद-
त्तमहाराज, तस्य पूर्वोक्तवर्णनस्य अचलस्य ऐशान्या दिशि ईशानदिक्कोणे निसर्गात् उद-
कवत्यां उपत्यकायां पर्वतासन्नभूमौ पादपोऽस्ति । कथभूतः पादपः । पुण्यजनानन्दावापः
पुण्यजनानायक्षाणां आनन्दस्य आवापः । कथभूतस्याचलस्य । सुरसुन्दरीसमाजसेवितस-
कलमेखलस्य । यः पादपः कथभूतः । खलु अनेकविकिरकुलकामिनीनिशितशिखोल्लेखन-
खमुखविलिख्यमानशाखाभुजशिखरः..... शिखानां चूलिकानां
उल्लेखा अग्राणि तैरुपलक्षितानि नखमुखानि तैर्विलिख्यमानानि चुण्ध्यमानानि शाखानां

स्वनस्वमुखविलिख्यमानशास्त्राभुनश्चिस्वर , शिस्वरशिक्षादम्बरितनिबिडनी
 रुक्मीददण्डमहिम्नतुण्डस्वण्यमानकुपलपर्यन्त , कुपलपर्यन्तसचरचारण
 चमूविमानमणिकिङ्किणीजालविलुण्ठितविटपाप्रपल्लवपुटपटल , पल्लवपुटप
 टलान्तरालखेळद्वाचालकीरकुटुम्बिनीकृतकितवालापविस्त्रापितपथिकसार्ध ,
 पथिकसार्धकथारभायातमिलितानेकदेशिकोचितविचित्रवार्ताकर्णनोदीर्णव
 चनवनदेवतोत्तरलतरलहस्ताहूयमानसहचरीनिचय , सहचरीनिचयकर-
 किञ्चलयसवाहनसुखसुसागन्तुकलोकोपसेव्यमानबहलक्ष्मीतलच्छायाच्छन्नत-
 लदेश , छायाच्छन्नतलदेशाभयमूर्छदुच्छवान्छागच्छदविच्छिन्नसिद्धा

कृतानां भुजश्चिस्वरामि यस्य स तथोक्त । पुन कथंभूत । शिस्वरशिक्षादम्बरितनिबिडनी-
 रुक्मीददण्डमहिम्नतुण्डस्वण्यमानकुपलपर्यन्त शिस्वरस्य पादपशिस्वरस्य शिक्षा अप्राप्ति
 तत्र आदम्बरितानि विस्तृतानि निबिडानि यानि नीडानि मालकास्त्र मीडन्तो ये मण्डवा
 पक्षिणस्तेषां हिम्मास्तेषां तुण्डानि सै खण्यमानादृष्टेयमाना कुपलपर्यन्ता यस्य स
 तथोक्त । पुन कथंभूत । कुपलपर्यन्तसचरचारणचमूविमानमणिकिङ्किणीजालविलुण्ठित-
 विटपाप्रपल्लवपुटपटल

देवविद्येयसैन्यव्योमयानानि तेषां मणिकिङ्किणीजालानि रत्नसङ्घितमुवर्णसुप्रघण्टिभ्रस-
 मूहास्तैर्विलुण्ठितानि त्रोटितानि विटपाप्राणां शास्त्राकटपूर्णं पल्लवपुटपटलानि यस्य स
 तथोक्त । पुन कथंभूत । पल्लवपुटपटलान्तरालखेळद्वाचालकीरकुटुम्बिनीकृतकितवात्य
 पविस्त्रापितपथिकसार्ध पल्लवपुटपटलान्तरालेषु प्रवासयोगसमूहमध्येषु खेसन्त्य कीड
 न्त्यो बाधास्य बहुबचना या कीरकुटुम्बिन्य द्रुक्छमिन्यस्यामि कृता विरचिता ये
 कितवात्मपा धूर्तमियोमापणानि तैर्विस्त्रापिता आभ्यर्दे प्रापिता पथिकसार्धा यत्र पादपे
 स तथोक्त । पुन कथंभूत । पथिकसार्धकथारभायातमिलितानेकदेशिकोचितविचि-
 त्रवार्ताकर्णनोदीर्णवचनवनदेवतोत्तरलतरलहस्ताहूयमानसहचरीनिचय पथि मार्गे चरन्ति
 पथिक , सह अर्थेन घनेन वर्तन्ते इति सार्धा ये लोचस्तेषां कथा एव रथा जिह्वारयास्तै
 , रावाता आगता स्तेषां उचिताः प्रत्यावागता विवित्राश्वमत्स्वरका या

वार्ता किंवदन्त्यस्यासां आकर्षणेन उदीर्घवचना तत्स्वणबाधो मा वनदेवतास्यासामुत्तरला
 , स्वप्न ये तरलहस्ता पाणयस्तैराहूयमानाभ्याहियमाना सहचरीणां वनदेवमार्गाणां निचय-
 समूहो यत्र स तथोक्त । पुन कथंभूत । सहचरीनिचयकरकिञ्चलयसवाहनसुखसुसागन्तुक-
 लोकोपसेव्यमानबहलक्ष्मीतलच्छायाच्छन्नतलदेश सह चरन्ति सार्धं गच्छन्तीति सहचर्यो मा
 र्यास्यासां निचयस्य करकिञ्चल्यैवेत्संवाहने पादमर्दनं तस्मात् यत्सुखं तेन मुक्ता निव्रां प्राप्ता
 ये आगन्तुकलोच पथिकजनास्तैरुपसेव्यमाना मीक्रियमाणा या बहल्य घना घीतल्य अनुष्मा
 अवा तथा छन्न संवृतललदेशो यस्य स तथोक्त । पुन कथंभूत । अयाच्छन्नतललदेशा-

ध्वन्यसंवाधकलहाकुलितपुरःप्रयातपान्थसंदर्भः, पान्थसंदर्भपरिभ्रमश्रम-
विश्राम्यदाश्रमार्भकदर्भगर्भितस्कन्धाभोगपरिसरः, स्कन्धाभोगपरिसरोपर-
चितवनचरनिवासनिषण्णपिङ्गाध्वगमिथुनरतधृष्टताकुलितशकुन्तप्रजः, प्र-
जापतिरिव प्रदर्शितानेकवर्णप्रसूतिः, निखिलभुवनविनिर्माणप्रदेश इव
दलबहुलः, काकुत्स्थकथावतार इव कपिकुलविलुप्यमानपलाशप्रसरः, स-
न्नमण्डप इव द्विजराजविराजितः, पर्जन्यागम इव श्यामलिताखिलदिग्व-

श्रयमूर्च्छदतुच्छवाञ्छागच्छदविच्छिन्नसिन्नाध्वन्यसंवाधकलहाकुलितपुरःप्रयातपान्थसंदर्भः
छायया अनातपेन च्छन्नो योऽसौ तलदेशोऽधःप्रदेशस्तस्याश्रयाय वा मूर्च्छन्तो
वर्धमाना या अतुच्छवाञ्छा प्रचुराभिलाषा तथा आगच्छन्तो निमिलन्तोऽविच्छिन्ना अ-
विरला खिन्ना. श्रान्ता येऽध्वन्याः पथिकास्तेषां सवाधेन सघट्टनेन यः कलहस्तेनाकु-
लितपुरःप्रयातः प्रथममागतः पान्थसंदर्भः पथिकसमूहो यत्र स तथोक्तः । पुनः कथभू-
तः । पान्थसंदर्भपरिभ्रमश्रमविश्राम्यदाश्रमार्भकदर्भगर्भितस्कन्धाभोगपरिसरः पान्थानां
संदर्भेण समूहेन सह परिभ्रमः पर्यटनं तस्मात् योऽसौ श्रमस्तेन विश्राम्यन्तः विश्राम
कुर्वन्तो ये आश्रमार्भकास्तपस्विवालकास्तेषां दर्भैः कुशैर्गर्भित आच्छादितः स्कन्धाभोग-
परिसरः प्रकाण्डविस्तारपर्यन्तभूमिर्यस्य पादपस्य स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । स्कन्धा-
भोगपरिसरोपरचितवनचरनिवासनिषण्णपिङ्गाध्वगमिथुनरतधृष्टताकुलितशकुन्तप्रजः स्कन्ध
उच्यते तस्य आभोगः तस्य परिसरे पुरस्ताद्भूमौ उपरचिता निर्मापिता ये वनचर-
निवासाः किरातभवनानि तेषु निषण्णा उपविष्टा ये पिङ्गाध्वगा विटपथिकास्तेषां मिथुनानां
स्त्रीपुरुषयुग्मानां रतस्य मैथुनस्य या धृष्टता वैपरीत्यं निर्लज्जता तथा आकुलिता शकुन्त-
प्रजा पक्षिवालका यत्र स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । प्रदर्शितानेकवर्णप्रसूतिः प्रदर्शिता
प्रकटीकृता अनेकेषां बहूनां वर्णानां श्वेतपीतहरितारुणकृष्णानां प्रसूतिरुत्पत्तिर्येन पादपेन
स तथा । क इव । प्रजापतिरिव यथा प्रजापतिर्ब्रह्मा अनेकवर्णानां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां
प्रसूतिमुत्पत्तिं प्रदर्शयति । पुनः कथभूतः । दलबहुलः पत्रप्रचुरः । क इव । निखिल-
भुवनविनिर्माणप्रदेश इव निखिलभुवनस्य विनिर्माणस्य रचनायाः प्रदेश इव स्थानमिव ।
सोऽपि दलबहुलः कारणबहुलो भवति । पुनः कथभूतः । कपिकुलविलुप्यमानपलाशप्रसरः
कपिकुलैर्वानरसमूहैर्विलुप्यमानोत्थमानः पलाशप्रसरो यस्य स तथा । क इव ।
काकुत्स्थकथावतार इव काकुत्स्थकथायां रामायणस्य अवतार इव प्रवेश इव यथा काकुत्स्थ-
कथायां कपिकुलैः सुग्रीवहनुमन्नलीलाङ्गदवानरैर्विलुप्यमानो मार्यमाणः पलाशप्रसरः
राक्षसव्यापारो यत्र स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । द्विजराजविराजितः द्विजराजैः
पक्षिप्रधानैर्विराजितः शोभितः । क इव । सन्नमण्डप इव यथा सन्नमण्डपो दानशाला
द्विजराजैर्मुख्यब्राह्मणैर्विराजितो भवति । पुनः कथभूतः । श्यामलिताखिलदिग्वलयः

लयः, छन्दःप्रसार इव पादप्रबन्धावरुद्धवसुध, क्षितिपञ्चययात्राकाल
 इव मुञ्छायपत्र, काननश्रीप्रसाधितातपत्रामोग इव सुवृत्तमण्डल, पु
 ष्योदयदिवस इव संपादितफलपरम्पर, शरणागतसभावनादिव दूरतर-
 मभ्युत्थित, प्रापूर्णकपरिरम्भसंभ्रमादिव प्रसारितशास्त्रामुजसहस्र, स्ववि-
 भवसमर्पणोपचारादिव बद्धपुटकुञ्जलप्रणामाञ्जलि, सिद्धालय इवानेकश
 सिद्धश्रदयितोपपाचितपिष्टपत्राङ्गुलावरुद्धवुध, कुबेरपुरनिवास इव प्ररो-
 हदोलादक्षयसकुलकुमार, पशुपतिरिव गामधिष्ठित समीपतरविनायकश्च,
 श्यामस्त्रितं नीलवर्णीकृतं अरिसं दिग्बलस्य येन स तथोक्त । क इव । पञ्चन्यागम इव यथा
 पञ्चन्यागमो यथाश्रुत श्यामलितारितदिग्बलस्यो भवति । पुन कथंभूत । पादप्रबन्धा
 वरुद्धवसुधः पादप्रबन्धेन मूलसमूहेन अवच्छिन्ना भ्याता वसुधा पातालभूमिर्येन स तथा ।
 क इव । छन्दःप्रसार इव यथा छन्दःप्रसार पादप्रबन्धेनाक्षरसंघातसमूहैषमुभयमवस्थत्येव ।
 पिष्टपत्राङ्गुलं न्यस्य गुरोरधः । यथोपरि तथा श्लेष मूय क्वादसं विधिम् ॥ कने दद्याद्
 स्नेहं वावत्सपैलपुमवेत् । प्रसारोऽयं समालभ्यातश्छन्दोविचित्रित्वेदिमि ॥ इति । पुन कथं
 भूत । मुख्यपत्र मुख्ययानि घोमनानि यानि पत्रानि यस्य स तथा । क इव । क्षिति
 पञ्चययात्राश्रुत इव क्षितिपानां जययात्राश्रुतो दिग्विजयगमनावसरो यथा मुख्यपत्र
 स्तेजसिवाहनो भवति । पुन कथंभूत । सुवृत्तमण्डलं सुवृत्तं मुनिर्ष(१) मण्डले वर्तुल्लं
 यस्य स तथा । क इव । काननश्रीप्रसाधितातपत्रामोग इव काननश्रीय प्रसाधितो
 मण्डित आतपत्रामोग इव । पुन कथंभूत । संपादितफलपरम्परः संपादिता उपबोकिता
 फलपरम्परा येन स तथा । क इव । पुष्योदयदिवस इव यथा पुष्योदयदिवस सुवृत्तविपाक-
 फलपरम्परा संपादयति । पुन कथंभूत । दूरतरमभ्युत्थितः दूरतरं विप्रकृष्टं अभ्युत्थितः
 पथिकानां संमुखमागत । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—शरणागतसंभायनादिव शरणागतानां
 पथिकानां संभायनात् अनुकूलनादिव । पुन कथंभूत । प्रसारितशास्त्रामुजसहस्र
 प्रसारितं शास्त्रामुजसहस्रं येन स तथा । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—प्रापूर्णकपरिरम्भसं
 भ्रमादिव प्रापूर्णकानां आगन्तुकानां परिरम्भसंभ्रमात् आलिङ्गनादरादिव । पुन कथं
 भूत । बद्धपुटकुञ्जलप्रणामाञ्जलिर्बद्धो पुटकुञ्जलैः प्रणामाञ्जलिर्नमस्कारकरपोटकं येन
 स तथा । कस्मात् । उत्प्रेक्षते—स्वविभक्तसमर्पणोपचारादिव निजसंपत्प्रदानविनयादिव ।
 पुन कथंभूत । अनेकशोऽनेकवारान् त्रिदशदयितानां उपपाचितैर्नमस्त्रितैर्हृत्कारैः
 पिष्टपत्राङ्गुलैः(१)धरोक्तैरवरुद्धं पुत्रं मूलप्रदेशो यस्य स तथा । क इव । सिद्धालयो
 देवमन्त्रमिव देवाङ्गनोपपाचितपिष्टपत्राङ्गुलवद्धपुत्रो यथा सिद्धालयो भवति । पुन
 कथंभूतः । प्ररोहदोलादक्षयसकुलकुमारः प्ररोहदोलात् जटाप्रेक्षात् दक्षा यस्यकु-
 लकुमारा यत्र स तथा । क इव । कुबेरपुरनिवास इव अलङ्घनगरीमन्दिरमिव ।

नारायण इव वनमालाविभूषणः परिकल्पितभुजगशयनश्च, पितामह इव वयःपरिणतः शुचिच्छदपरिच्छदश्च, स्कन्द इव मयूरासनः सुरवाहिनी-संगमश्च, तापस इव विहितवल्कलपरिग्रहः कृतजटावन्धश्च, समुद्र इव महासत्त्वसंश्रयः प्रवालपाटलितकटनिश्च, सत्पुरुष इव प्रियालोकनः परार्थघटनानिघ्नश्च,

यश्चानवरतमखिलजनोपसेव्यमानसर्वस्वः पवनवशविकाशधरेण पल्लवा-धरेणोपहसतीव प्रतिवेशितरूनस्मिन्दुःसंचारे कान्तारे दैवादवाप्यमानसमा-

पुनः कथभूतः । समीपतरविनायकश्च समीपतरा वीनां पक्षीणा नायका गरुडादयो यस्य स तथा । क इव । पशुपतिरिव यथा पशुपती रुद्रो गां वृषभ अधिष्ठितो भवति समीपत-रलम्बोदरश्च भवति । पुनः कथभूत । वनमालाविभूषण वनश्रेणीमण्डन. परिकल्पित-भुजगशयनश्च परिकल्पित रचित भुजङ्गैः शयन स्थितिर्यत्र स तथा । क इव । नारायण इव यथा नारायणो वनमालाविभूषण वृन्दारिकाजालधरदैत्यभार्यासहितो भवति नागश-य्याशयनश्च भवति । पुनः कथभूतः । वयःपरिणतः वयोभिः पक्षिभिः परि समन्तात् नतो नम्रीभूतश्च शुचिभिः पवित्रैश्छदैः पर्णैः परिच्छदः परिवृत आच्छादितश्च । क इव । पितामह इव यथा पितामहो ब्रह्मा वयःपरिणतो वृद्धो भवति । शुचिच्छदो हसपक्षी स परिच्छदो वाहनो यस्य स तथा । पुनः कथभूतः । मयूरासनः मयूराणामासनानि मालिका यत्र स मयूरासनः । सुरवाहिनीसंगमश्च सुरवाहिनी देवसेना तस्या संगमो मेलापको यत्र स तथा । क इव । स्कन्द इव कार्तिकेय इव यथा स्कन्दः मयूरवाहनो भवति सुरवाहिनीसंगमश्च गङ्गानदी-संगमो भवति । पुनः कथभूतः । विहितवल्कलपरिग्रहः कृतजटावन्धश्च । क इव । तापस इव यथा तापसः विहितवल्कलपरिग्रहो भवति विहितकेकिविकारश्च भवति । पुनः कथ-भूतः । महासत्त्वसंश्रयो महतः सत्त्वस्य वलस्य संश्रयः प्रवालपाटलितकटनिश्च प्रवालैर्वा-लपल्लवैः पाटलिता श्वेतरक्तीकृता कटनिस्तट येन स प्रवालपाटलितकटनिः । क इव । समुद्र इव यथा समुद्रो महासत्त्वाना मकरादीना संश्रय आश्रयो भवति प्रवालैर्विद्रुमरत्नदक्षैः पाटलितकटनिश्च भवति । पुनः कथभूतः । प्रियालोकनः प्रियदर्शनः परार्थघटनानिघ्नश्च परेषा लोकाणां पक्षादीना च अर्थः प्रयोजन तस्य घटना तस्या निघ्नस्तत्परः । क इव । सत्पुरुष इव यथा सत्पुरुषः प्रियालोकनः परस्त्रीणा अवलोकनो भवति परोपकारतत्परश्च भवति ॥

यश्च पादपः पल्लवाधरेण प्रतिवेशितरून्निघ्नकटवृक्षानुपहसतीव उपहास्य करोतीव । कथभूतः पादपः । अनवरतमखिलजनोपसेव्यमानसर्वस्वः अखिलजनैरुपसेव्यमान उपजीव्यमान सर्वस्वं सर्वसपद्यस्य स तथोक्तः । कथभूतेन पल्लवाधरेण । पवनवशविकाशधरेण पवनवशेन कारणेन विकाश विकसनं धरतीति तथा तेन । किमु-

गमनस्थार्थिजनम्याविधाय कमप्युपकारमरे स्वदिर, किं तवान्त सारतया ।
सरल, वृथेद सरलत्वम् । सपाक, मुषेय राजवृक्षता । शास्त्रले, निष्कारण
कण्टकित वपु । अर्जुन, आत्मस्वेदाय फलमारपरिमह । वृणराज, निष्फल-
विभवगोपनाय नितान्त वृद्धि । पूतीक, अर्थिजनाशाभङ्गाय मार्गावसिति ,
किं च ।

पान्थै पल्लवलुण्टन करटिभि स्कन्धस्य सघट्टन

समाधो हरिभि शकुन्तनिकरै क्षोदस्तु किं वर्ण्यते ।

किं चान्यत्तव देवदेहसदृशस्त्रैलोक्यमान्यस्थिते

रात्मीया इव यस्य याचकजनै स्वच्छन्दसेव्या श्रिय ॥

तमहो महाराज, विटपिनमधिवसति, तैस्तै स्त्रैरविहारचरितैरनेकरत्न
रचिता इव गिरिदरीर्विरचयति, विचित्रोद्गमस्तम्भतुरुम्बाढम्बरा इव शा

पहसतीत्याह—अरे खदिर अरे भो दन्तधावन, अर्थिजनस्य कमप्युपकारं अविधाय तव
अन्तःसारतया अन्तःकठिनतया किम् । न किमपि । कथंभूतस्य अर्थिजनस्य । अस्मिन् प्रस्य
क्षीभूते तु संचारे अन्तारे कस्मिवास्मिन् वने देवात् दैवयोगात् अभाष्यमानसमागमनम् । हे
सरल हे देवदाह इयं तव सरलत्वं वृषा । उपकारमकुर्वत इत्यर्थः । रे संपाक इवमेवा
राजवृक्षता मुषा । रे शास्त्रले तव निष्कारण कण्टकितं वपुवर्तते । अरे अर्जुन
तव फलमारपरिमह आत्मस्वेदाय वर्तते असाध्यत्वात् । रे वृणराज ताडतरो निष्फल-
विभवगोपनाय रक्षणाय नितान्तं वृद्धिः उन्नतत्व वर्तते । अरे पूतीक करत्तक अर्थिज
नाशाभङ्गाय मार्गावसितिस्त्व वर्तते ॥

किं च मनावर्णयामि—पान्थैरित्यादि । पान्थ पञ्चवानो लुण्टने कुण्टने क्रियते । कर
टिभिर्गजै स्कन्धस्य प्रकाण्डस्य संपादनं संपादनं क्रियते । हरिभिर्मानैरैवा संवाध तव संवाधन
क्रियते । शकुन्तनिकरै क्षोद स्वनन क्रियते स क्षोद किं वर्ण्यते कथ्यते । किं च स्त्रोकमेवा
न्यत् तव मवत् । कथंभूतस्य । देवदेहसदृश देवतासमानशरीरस्य । पुन कथंभूतस्य तव ।
त्रैलोक्यमान्यस्थिते त्रिभुवनजनमाननाचारस्य । यस्य तव श्रिय कर्मतापना याचकजनै
रर्थिलोकेऽरात्मीया इव स्वच्छन्द सेव्या यथेष्टं भोग्या वर्तन्ते । समासोक्त्युपमालङ्कारः ॥

अहो महाराज सारवत् नृप प्रबलकिना कुले मधूरकुले अरे अवाप्तजन्मा । किं कुर्वति
प्रबलकिना कुले । विटपिनं अधिवसति सति । 'उपान्वध्याइवस इत्यधिकरणे कर्मत्वम् । पुनश्च
किं कुर्वति सति । तैस्तै प्रसिद्धै स्त्रैरविहारचरितै स्वेच्छापर्वटनचेष्टितैः गिरिदरी पर्वतगुहा
अनेकरत्नरचिता इव विरचयति सति । पुनश्च किं कुर्वति सति । शास्त्रशिक्षा वृक्षाणां वृक्षा

भाविभवान्धकारपटलैरिव लताप्रतानदलैस्तिरोहिततनुना, शनिनेव मषीमा-
षाङ्गारकालकायेन पलिशदेशाश्रयिणा तेनान्तकेनेवावलोकितः । पक्षाणा-
मद्यापि पक्षतिप्रदेश एवासादितोदयत्वादतिदीनरयत्वाच्च रोदस्योरन्यतर-
स्मिन्नपि विषये विहर्तुमसमर्थः, परिगृह्य पञ्जरे कृतकारागारक्रियः, प्ररूढ-
प्रचलाकप्रचयश्च, तज्जनकेन पौराङ्गनापाङ्गपताकितशालायां विशालायां
पुरि यशोमतिमहाराजायोपायनीकृतः, समवलोक्य च तां संसारसारावनीं
तन्निसर्गादेव सुन्दर मन्दिरं च दैवादाविर्भूतभूतभवसंभालनः,

कारपटलैरिव लताप्रतानदलैस्तिरोहिततनुना लताना वल्लीना प्रतान समूहस्तस्य दलैः तिरो-
हिततनुना आच्छादितशरीरेण । कथभूतैर्लताप्रतानदलैः । भाविभवान्धकारपटलैरिव भावि
भविष्यत् यद्भवान्धकार जन्मजन्माज्ञान तस्य पटलैरिव अज्ञानान्धकारसमूहैरिव । पुनः किं
कुर्वता गजशल्कनाम्ना । मषीमाषाङ्गारकालकायेन मषी च कज्जल माषाश्च वृष्यकणा अङ्गा
राश्च विध्यताम्रिखण्डानि तद्वत् काल कृष्णवर्ण कायो यस्य स तथा तेन । केनेव । शनिनेव
सप्तमग्रहेणेव । पुनः किं कुर्वता गजशल्कनाम्ना । पलिशदेशाश्रयिणा यत्र स्थित्वा मृगा हन्यन्ते
स प्रदेशः पलिश उच्यते । त देशमाश्रयतीत्येवमवश्य पलिशदेशाश्रयी तेन ईदृग्विधेन तेन
गजशल्कनाम्ना पतङ्गजवपुत्रेण अन्तिकेनेव यमरूपेणेव । अहमवलोकित इति सबन्धः ।
कथभूतोऽहम् । रोदस्योर्द्यावाभूम्योरन्यतरस्मिन्नपि विषये स्थाने विहर्तुं पर्यटितुमसमर्थः ।
न आकाशेन भूमौ विहर्तुं समर्थ इत्यर्थः । कस्माद्विहर्तुमसमर्थ इत्याह—पक्षाणां पिच्छानां
अद्यापि पक्षतिप्रदेशे एव पक्षतिः पक्षमूलेन यः प्रदेशः एव आसादितोदयत्वात् प्राप्ता-
प्रादुर्भूत्युदयत्वात् । तेन कारणेन आकाशे उदेतु असमर्थः । तर्हि भूमौ कथं विहर्तुं असमर्थ
इत्याह—अतिदीनरयत्वाच्च अतिदीनवेगत्वाच्च । तेन भूमावपि विहर्तुं असमर्थः । परिगृह्य मा
गृहीत्वा पञ्जरे पक्षिगृहे कृतकारागारक्रियः । वन्दीकृत इत्यर्थः । पुनः कथं भूतोऽहम् ।
प्ररूढप्रचलाकप्रचयश्च प्रादुर्भूतपिच्छकलापश्च । पुनः कथं भूतोऽहम् । तज्जनकेन
गजशल्कस्य पित्रा पतङ्गजवेन विशालायां पुरि उज्जयिन्या पत्तने यशोमतये महाराजाय
उपायनीकृतः प्रामृतीकृतः । कथं भूतायां विशालायाम् । पौराङ्गनापाङ्गपताकितशालायाम्
पौराङ्गनानां अपाङ्गा कटाक्षप्रान्तास्तैः पताकिता ध्वजसयुक्तीकृताः शाला गृहाणि यत्र
सा तथा तस्याम् । कथं भूतोऽहम् । दैवात् आविर्भूतभवसंभालनः । प्रकटीभूतजातिस्मर
इत्यर्थः । किं कृत्वा पूर्वं जातिस्मरो जातः । तां विशालानाम्नीं पुरीं समवलोक्य दृष्ट्वा ।
कथं भूता ताम् । संसारसारावनीं संसारे यानि साराणि पुरुषरत्नादीनि तेषां अवनीं भूमिम् ।
न केवलं तां समवलोक्य । तत्पूर्ववर्णनोपेतं निसर्गादेव सुन्दरं मन्दिरं प्रासादं च सम-
वलोक्य । पुनः कथं भूतोऽहम् । इत्यमुना प्रकारेण क्षण उपजातान्तर्वाष्पोदन्त उपजात

सैवेय नगरी, तदेव भवन, ता एव केलीधरा ,

सैवैषा वनभू, स एव सरसीसारे विलासाचल , ।

सैवासौ वनिता, स एव तनयस्ते चैव मे बान्धवा-

भित्र केवलमेक एव हि कथं जातोऽहमन्याकृति ॥

इति क्षणमुपजातान्तर्वाप्नोवन्त , पुनरन्तःपुरकृशोदरीणा निवासतरु-
स्कन्धावरोहकाशैरिवोत्सङ्गदेशैर्गिरिशिखरैरिव पयोधरैः प्रमदवनवल्ली-
गहनैरिव बाहूपगूहनैः सरोजसरप्राणैरिव मुखाप्राणैः शयनकुञ्जकेलि-
चूलैरिव कुन्तलजालैर्विनोद्यमान , पुत्र इव प्रियोपचारेषु सहचर इव
विहारकर्मसु दीपोत्सवादिगृह पर्वप्रासाद इव मण्डनविधिषु शिष्य इव
नर्तनक्रियासु प्रणयस्थानमिवापरास्वपि क्रीडासु वरारोहाणा च स्वयं

उत्पन्न अन्तर्वाप्यस्य लोचनमध्ये अधुपातस्य उदन्तो दृष्टान्तो यस्य स तथा ॥

इतीति किम्—सैवेयमित्यादि । सैव नान्या इयं उच्चयिनी नगरी वर्तते । तदेव त्रिसु-
वनसिक्कनामभेयं भवनं राजसदनं वर्तते । सा एव केलीधरा क्रीडाभूमयं वर्तते । सैवैषा
वनभूवर्तते । स एव पूर्वोक्त एव सरसीसारे सरोवरसमीपे विलासाचलं क्रीडापर्वतो वर्तते ।
सैव असौ वनिता वनितात्यन्तरागा अमृतमतिमहादेवी स्त्री वर्तते । स एव यशोमतिनाम
तनयो वर्तते । त एव न मे मम बान्धवा कुटुम्बवगा वर्तन्ते । भित्र आध्यमेतत् ।
केवलं एक एव हि कथं अन्याकृतिरभ्यासोऽहं जात इति । समुच्चयोपमालङ्कारः ॥

पुनः कथंभूतोऽहम् । पुनः पुनरपि अन्तःपुरकृशोदरीणां शुद्धान्तर्वाणीनां वरारोहाणां वा
उत्सङ्गदेशैः उपरितनप्रदेशैर्विनोद्यमान । कथंभूतैरुत्सङ्गदेशैः । निवासतरुस्कन्धावरोह-
काशैरिव आवासवृक्षप्रक्षणावरोहावतारसदृशैरिव । न केवलमुत्सङ्गदेशैः पयोधरैश्च विनो-
द्यमान । कथंभूतैः पयोधरैः । गिरिशिखरैरिव । न केवलं तैः, बाहूपगूहनैश्च विनोद्यमान ।
कथंभूतैर्बाहूपगूहनैः । प्रमदवनवल्लीगहनैरिव निशान्तसारीणां क्रीडोचितोद्यानवल्लीवनेरिव ।
न केवलं तैः, मुखाप्राणैः मुखसुम्बनैश्च विनोद्यमान । कथंभूतैर्मुखाप्राणैः । सरोजसर-प्राणै-
रिव कमलमण्डितसरोवरजीवितैरिव । न केवलं तैः कुन्तलजालैश्च विनोद्यमान । कथं
भूतैः कुन्तलजालैः । शयनकुञ्जकेलिचूलैरिव शय्यातटस्थैश्चाशिक्षणैरिव । पुनः कथंभूतो
ऽहम् । प्रतिनिधयः गृहं गृहं प्रति उपचाप्यमान प्रतिपाद्यमान । क इव । प्रियोपचारेषु
हितकर्येषु पुत्र इव उपचाप्यमान । पुनः क इव । विहारकर्मसु सहचर इव उपचाप्यमान ।
पुनः क इव । मण्डनविधिषु भूषाविधानेषु पर्वप्रासाद इव दीपोत्सवादी गृहमिवोपचाप्य-
मान । पुनः क इव । नर्तनक्रियासु शिष्य इवोपचाप्यमान । पुनः क इव । अपरास्वपि क्रीडासु
रमणक्रियासु प्रणयस्थानमिव प्रेमवानिवोपचाप्यमान । वरारोहाणां मत्तकामिनीनां च पुनः

नखनिस्तुषितमण्डलैः कलमतन्दुलैः प्रतिनिकायमुपचाय्यमानः, क्षितिपतिना च तेन जेमनावसरेषु स्वहस्तवर्तितकायैः प्रथमकवलैः संभाव्यमानः, तत्र लक्ष्मीविलासाकुले राजकुले सभास्तार इव प्रगल्भप्रचारः सुखेनाहमासांचक्रे ।

इतश्चास्ति खलु विन्ध्यादक्षिणस्यां दिशि त्रिदशदेशाश्रयश्रीनिकटः करहाटो नाम जनपदः । यत्र

सस्यसंपत्तिसंक्षिप्तसीमाभुवः, प्रचुरपथिकप्रियापणितपथिवस्तवः ।

सत्रवापीप्रपारामरम्योदयाः, पद्मिनीखण्डताण्डविततोयाशयाः ।

श्रीविलासोत्सवस्खलितसुरसमितयः, फुल्लफलपल्लवोल्लासिवनवृत्तयः ।

स्वय आत्मनैव नखनिस्तुषितमण्डलैः नखैर्दूरीकृतनखसमूहैरेवविधैः कलमतण्डुलैः कुमुदशालिसदकैरुपचाय्यमान । क्षितिपतिना च राज्ञा च तेन यशोमतिना जेमनावसरेषु भोजनप्रस्तावेषु स्वहस्तवर्तितकायैर्निजकरनिर्मापितकायैः प्रथमकवलैरग्रपिण्डैः संभाव्यमान सन् । तत्र तस्मिन् लक्ष्मीविलासाकुले श्रीभोगपरिपूर्णे राजकुले राजमन्दिरे सभास्तार इव सभ्य इव प्रगल्भप्रचारः प्रौढप्रवेशः सुखेनानायासेन अहं मयूर आसाचक्रे स्थितवान् ॥

इतश्च एकस्मिन् पार्श्वे खलु विन्ध्यात् विन्ध्याचलनामपर्वतात् दक्षिणस्या दिशि अपाच्या ककुभिः करहाटो नाम जनपदोऽस्ति । कथंभूतः करहाटः । त्रिदशदेशाश्रयश्रीनिकटः त्रिदशदेशाश्रया स्वर्गसबन्धिनी श्री शोभा निकटे श्रियो वा निकटः समीपवर्ती स तथोक्तः । यत्र करहाटे ग्रामविनिवेशिका ग्रामविन्यासाः सन्ति । कथंभूता । सस्यसंपत्तिसंक्षिप्तसीमाभुवः सस्याना सपत्तयः श्रियो यथा वा ताभिः संक्षिप्ताः व्याप्ताः सीमा भुवो भूमयो येषु ग्रामविनिवेशिकेषु ते तथोक्ताः । 'रैश्वर्तुर्भिर्युता स्रग्विणी समता' । पुनः कथंभूता । प्रचुरपथिकप्रियापणितपथिवस्तवः प्रचुराभिः वह्नीभिः पथिकप्रियाभिः अध्वगभार्याभिः पणितानि क्रीतानि पथिवस्तूनि मार्गेवस्तूनि येषु ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूता । सत्रवापीप्रपारामरम्योदयाः सत्राणि उपवनानि, वाप्यश्च दीर्घिका, प्रपाश्च पानीयशाला, आरामाश्च उद्यानानि च तानि तै रम्या मनोहरा उदयाः प्रादुर्भावा उन्नतयो वा येषां ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूता । पद्मिनीखण्डताण्डविततोयाशयाः पद्मिनीखण्डैः कमलिनीवनैः ताण्डविता नर्तितास्तोयाशयाः तडागानि यत्र ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूता । श्रीविलासोत्सवस्खलितसुरसमितयः श्रीविलासोत्सवैः लक्ष्मीभोगमहोत्सवैः स्खलिताः तिरस्कृताः सुराणां समितयः समूहा यैस्ते तथा । पुनः कथंभूता । फुल्लफलपल्लवोल्लासिवनवृत्तयः फुल्लानि

पिकवधूरुतमनोहारिसर्वतव , सकलसंसारसुखसेवितागन्तव ।
 समरमरभागिमटभाववादोत्कटा , खेलदुन्मदवृषोत्साततटिनीतटा ।
 त्यागभोगप्रभावाद्भुतख्यातय , शुद्धवर्णाश्रमाचरितविगतेतय ।
 प्रवणशरणागतोद्धरणकुलकीर्तय , सन्ति धर्मार्थकामेषु समनीतय ।
 सुकृतफलभूमयो ग्रामविनिवेशिका , कामितावासिविजितामरोदेशका ॥
 अपि च यत्र

सोत्सेधसौधशिखराश्रयशतकुम्भ

शुम्भत्प्रमाप्रभु नम प्रविभाज्य भूय ।

फलानि म्युष्टय पद्मवाद्य तैस्कासिन उल्लसनशीला वनवृत्तय उद्यानवृत्तयो यत्र ते तथा । पुन कथंभूता । पिकवधूरुतमनोहारिसर्वतय पिकवधूनां हर्तमनोहारिण सवर्तव हिमशिशि
 रवसन्तमीप्सवपाशरदो यत्र ते तथा । पुन कथंभूता । सकलसंसारसुखसेवितागन्तव सक
 लै संसारसुखरिष्टक्षमवनिताचन्दनादिभि सेविता आधिता आगन्तव पयिक्व यत्र ते तथा ।
 पुन कथंभूता । समरमरभागिमटभाववादोत्कटा समरमरं संप्रामभारं भजन्ते इत्येवशी-
 का समरमरभागिनस्ते च ते भट्टास्तेषां भावोऽभिप्रायस्तेन वादो युद्धं तेन उत्कटा उत्स
 णा । पुन कथंभूता । खेलदुन्मदवृषोत्साततटिनीतटय खेलन्त उन्मदा हर्षवन्तो ये वृषा
 तैस्तुत्सातानि पतितानि तटिनीतटानि नदीकूस्त्रनि येषु स तथा । पुन कथंभूता । त्यागभोग
 प्रभावाद्भुतख्यातय त्यागभोगयोस्त्वमीणां दानानुभवनयो प्रमावेण महिम्ना अद्भुता आध
 र्थक्षरिणी ख्याति प्रसिद्धिर्येषां ते तथोक्ता । पुन कथंभूता । शुद्धवर्णाश्रमाचरितविगते
 तय शुद्धा असेकीणा ये वणा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रा आश्रमाश्च ब्रह्मचारी गृही वान
 प्रस्थो मिथुधेति चत्वार आश्रमास्तेषां आचरितैराचरणैर्विगता विनद्य इतयो यत्र ते तथा ।
 उक्तं च—‘अतिवृष्टिरनाष्टिमूपका’ शतमा शुभ्र । स्वक्व परक्व वा ससैते इतय
 स्मृता ॥’ पुन कथंभूता । प्रवणशरणागतोद्धरणकुलकीर्तय प्रवणा अकुटिला ये शर
 ण्यगतास्तेषामुद्धरणे रक्षणे कुलागता कीर्तिर्यत्र ते तथा । पुन कथंभूता । धर्मार्थकामेषु
 समनीतय धर्मश्च अर्थश्च कामश्च तेषु समनीतय समानन्याया । धर्मे विनाश्य धनं
 नोपार्जयन्ते, अर्थे विनाश्य भोगान्भुजते भोगान्विनाश्य धर्मार्थौ न क्रियते इति भावः ,
 पुन कथंभूता । सुकृतफलभूमय सुकृतस्य बानि फलानि तेषां भूमय स्थानानि । पुन
 कथंभूता । कामितावासिविजितामरोदेशश्च कामितानां वाञ्छितफलानां अवाप्ति
 प्राप्तिसत्त्वा विजिता अमरोदेशका स्वगलोक्य यैस्ते तथा । सकलक्षर ॥

अपि च यत्र फरहाटदेगे । सोत्सेधेत्यादि । यत्र क्षेत्रे दिवापि क्षन्ताक्षप्ताक्षी
 शर सु रहन्ति परित्वजन्ति । कस्मात् । संप्रयागमादिव यथा संप्रयागमे क्षेत्रे क्षेत्रीत्य
 जन्ति । किं कृत्वा पूवम् । भूयो नम प्रविभाज्य इष्ट्वा । कथंभूते नम । सोत्सेधसौधशिख-

संध्यागमादिव दिवापि रहन्ति कान्ताः

कोकाः सरःसु कृतकूजितकण्ठपीठाः ॥

तत्र भवत इव सकलगोमण्डलाधिपतेर्गोधनाभिधानवसतेरस्ति खलु
गोकुलविशालं श्रीशालं नाम धनधान्यधामारामनेदिष्टं गोष्ठम् । यत्कचि-
दुन्निगलमण्डलवालाकुलितवस्तवर्करकम्, कचिद्गोपालपोतपारिल्लवोपदूयमा-
नवृद्धवृष्णिकम्, कचिद्वत्सेक्षणक्षरत्स्तनधेनुदुग्धधाराधाव्यमानधरापीठम्,
कचित्कालशेयकलशराशिविश्राणनप्रीयमाणातिथिपेटम्, कचित्पवनविनिवृ-
त्तनिचिकीनिटिलनिकटनिक्षिप्यमाणदधिदर्भदूर्वाक्षतप्रसवम्, कचिद्वलित-

राश्रयशातकुम्भशुम्भत्प्रभाप्रभु सोत्सेधा उन्नता ये सौधास्तेषां शिखराश्रयशातकुम्भ
सुवर्णं तस्य शुम्भन्ती शोभमाना या प्रभा तस्या प्रभु व्यापकं तत्तथोक्तम् । कथभूता
कान्ता । कृतकूजितकण्ठपीठा कृतकूजित कृतशब्द कण्ठपीठं यासां तास्तथा । कोकानामपि
इदमेव विशेषणम् । तदा कृतकूजितानि कण्ठपीठानि येषां ते । हेतूपमालकार, भ्रान्ति-
मानलकारश्च ॥

हे राजन् हे मारदत्त महाराज, तत्र करहाटदेशे गोधनाभिधानवसते गोविन्दस्य
गोधननाम्न गोष्ठं श्रीशालं नाम गोकुलमस्ति । कथभूतस्य गोधनाभिधानवसते । सक-
लगोमण्डलाधिपते सकलं च तद्गोमण्डलं सुरभीना समूहस्तस्याधिपतिस्तस्य । कस्येव ।
भवत इव यथा भवान् सकलगोमण्डलाधिपतिः सर्वभूमण्डलस्य अधिपतिर्वर्तते ।
कथभूत गोष्ठम् । गोकुलविशालं अध्याना समूहैर्बहुलम् । पुनः कथभूतम् । धनधान्यधाम
धनानां धान्यानां च धाम स्थानं वर्तते । पुनः कथभूतम् । आरामनेदिष्टं आरामाणां
नेदिष्टं समीपवर्ति । यद्गोष्ठं कचित् कस्मिंश्चित्स्थाने उन्निगलमण्डलवालाकुलितवस्तवर्करकम्
उन्निगला बन्धनरहिता ये मण्डलवालाः । शुनकशिशवस्तैराकुलिता विह्वलीकृता वस्तानां
छागानां वर्करका शिशवो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । कचित् गोपालपोतपारिल्लवो-
पदूयमानवृद्धवृष्णिकम् गोपालपोतानां पारिल्लवेन उपदूयमाना वृद्धवृष्णिका यत्र तत्तथो-
क्तम् । अत्र पारिल्लवं मैथुनक्रियां ज्ञातव्या । पुनः कथभूतम् । कचित् वत्सेक्षणक्षरत्स्तन-
धेनुदुग्धधाराभिर्भाव्यमानं प्रक्षाल्यमानं धरापीठं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् ।
कचित् कालशेयकलशराशिविश्राणनप्रीयमाणातिथिपेटम् कालशेयस्य तक्रस्य कलशराशीनां
विश्राणनेन प्रीयमाणो अतिथीनां पेटः समूहो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । कचित्
पवनविनिवृत्तनिचिकीनिटिलनिकटेषु ललाटपरिभागेषु निक्षिप्यमाणा दीयमाना दधिदर्भ-
दूर्वाक्षतप्रसवा यत्र तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । कचित् दलितदामदासेरकार्भकभ्रान्तिशङ्कित-
शकृत्करिखुरक्षुद्यमानाभ्रनिदेशपल्लवम् दलितदामदासेरकार्भकाणां त्रुटितबन्धनोष्णवालकानां

वामदासेरकार्मकभ्रान्तिशक्तिशकृत्करिखुरक्षुधमानाभ्यनिदेशपल्लवम्, कचि-
त्तरुणतराभीरोदूर्णघनद्रुघणघोरघातघूर्णमानरणरमसक्षोमसधुक्षितरक्षाक्षक-
क्षम्, कचिदुन्मायनायहरियूययुद्धभाष्यमानप्रष्टौहीपक्षम्, कचिद्वृक्षयणी-
क्षीरप्रतीक्ष्यमाणगृहगृहावग्रहणीगृहदेवताकुलम्, कचिद्वोमिथुनपरिणयो-
त्फुल्लपल्लवस्त्रावासिनीजनोच्चार्यमाणमङ्गलम्, कचिद्वधिमन्मन्थानध्वनिवि-
निवर्त्यमानभवनबर्हिणम्, कचिन्माहेयीदोहव्याहाराहूयमानपयपानपारप-
थिकगणम्, कचित्संवानदामिनीच्युतचपलतरतर्णकक्षोदरुदितदारकदीय-
मानजरतीरक्षाविधानम्, सुरसुरभिनिधानमिवैवमपराभिरपि गणतिथि

भ्रान्त्या भ्रमणेन शङ्किता भीता ये शङ्कर स्वर्णकास्तेषां सुरैः क्षुधमाना अश्वनिदे-
शपल्लवं वृणमक्षणप्रोणीप्रवालानि यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् तरुणतरा-
भीरोदूर्णघनद्रुघणघोरघातघूर्णमानरणरमसक्षोमसधुक्षितरक्षाक्षकक्षम् तरुणतरा प्रौढबौ-
धना ये आभीरा महाघूरास्त्रैरुद्रूणा उद्गामिता ये घना प्रचुरा हृषणा मुद्रास्तेषां घोरघातै-
र्निष्ठुरप्रहारैर्घूर्णमाना मूर्च्छां प्राप्नुवन्तो रणरमसक्षोभेण पुद्गवेगसंचलनेन संधुक्षितं क्रोध-
मितं रक्षाक्षणां महिषाणां कर्षं समूहो यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित्
उन्मायनायहरियूययुद्धभाष्यमानप्रष्टौहीपक्षम् उन्माया वसवसरा उन्मृता ये नायहरयो वृष-
मास्तेषां वृष- समूहस्य युद्धेन संप्रहारेण बाध्यमानो स्नेह्यमान- प्रष्टौहीनां बालमार्मि-
णीनां गवां पशु परिग्रहो यत्र गोष्ठे तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् वृक्षयणीक्षी-
रप्रतीक्ष्यमाणगृहगृहावग्रहणीगृहदेवताकुलम् वृक्षयणीनां प्रौढवत्सानां गवां क्षीरेण प्रती-
क्ष्यमाणं पूज्यमानं गृहस्य वा गृहावग्रहणी देहली तस्या गृहदेवतानां कुलं यत्र तत्तथो-
क्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् गोमिथुनपरिणयोत्फुल्लपल्लवस्त्रावासिनीजनोच्चार्यमाण-
मङ्गलम् गोमिथुनस्य घेनुवृषमस्य च परिणयो विवाहस्यस्मिन् उत्पुङ्गपल्लवा विकसितपु-
ष्पपल्लवसंहिता वा स्वावासिन्य अविधवा स्त्रियस्त्रासां जनेन समूहेन उच्चार्यमाणं उद्गीयमा-
ने मङ्गलं गीतधवल यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् दधिमन्मन्थानध्वनि-
विनिवर्त्यमानभवनबर्हिणम् दधिमन्थे दध्यवसोदने योऽसौ मन्थानध्वनिमयनशब्दस्तेन
विनिवर्त्यमाना नर्तनं कर्यमाणा भवनबर्हिणो यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । क-
चित् माहेयीदोहव्याहाराहूयमानपयपानपारपथिकगणम् माहेयीनां गवां दोहव्याहारेण
दोहनध्वनिना आहूयमाना पयपानाय क्षीरपानाय पारपथिकानां परवेष्टमवाध्वगानां
गणा समूहा यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् संवानदामिनीच्युतचपलत-
रतणकक्षोदरुदितदारकदीयमानजरतीरक्षाविधानम् संवानदामिनीच्युतो वधनार्णवनिर्गत-
व्यपल्लवो योऽसौ तर्णक्रे वत्सस्य स्त्रोदेन भ्रूणनेन रुदितो रोदनं प्राप्तो योऽसौ दारक-
बालकस्य दीयमान अर्घ्यमाणं जरतीनां रक्षाविधानं रक्षणकरणं यत्र तत्तथोक्तम् । पुन

भिर्गृष्टिभिः पूगतिथिभिः परेष्टकाभिः सप्ततिथिभिः समासमीनाभिः बहुति-
थिभिः सुत्रताभिः संख्यातीताभिः पलिक्रीभिः विगतवेहद्वसावतोकासंधि-
नीसृष्टिभिरुसाभिर्वाजिवेसरवालेयकारेयजातिभिश्च प्रभूतम्, दधिदुग्धघृ-
तोदधीनामिव समवायभूतम् । तत्र तस्य विकमासरालस्य व्रजपालस्य
सञ्चानि मृगदंशवशे सा मदीया चन्द्रमतिर्माता जवस्थानरूपातिरेकैरतिश-
यितसकलशालावृकलोकः कौलेयको वभूव जातयुवभावश्च । योग्यस्वभावः
खल्वयं श्वेतपिङ्गलपराक्रमो निसर्गान्मार्गायुकक्रमश्च विश्वकद्रवनीन्द्राणा

कथभूतम् । प्रभूत प्रचुरम् । काभिः प्रभूतम् । एव अपराभिरपि अन्वाभिर्गणि गणतिथिभि-
र्वहुभिर्गृष्टिभिः सङ्कृतप्रमृताभिर्गोभिः । किमिव । गुरसुगभिर्निधानमिव कामधेनूना स्थान-
मिव । पुनश्च काभिः प्रभूतम् । पूगतिथिभिः बहुभिः परेष्टकाभिः प्रचुरप्रसृतिभिर्गोभिः ।
पुनश्च काभिः प्रभूतम् । सप्ततिथिभिर्वहुभिः समासमीनाभिः प्रतिवर्षप्रमृतिभिर्गोभिः ।
समासमान्यायैव^(१)प्रतिवर्ष प्रमूयते । पुनश्च काभिः प्रभूतम् । बहुतिथिभिर्वहुभिः सुत्रताभिः
सुखसदोहाभिर्गोभिः । पुनश्च काभिः प्रभूतम् । संख्यातीताभिः बहुभिः पलिक्रीभिः अल्प-
दिनगर्भाभिर्गोभिः । कथभूताभिर्गोभिः । विगतवेहद्वसावतोकासंधिनीसृष्टिभिः वेहच्च गलि-
तगर्भा गौ , वन्या च वन्ध्या गौ , अवतोका च विपाणविकला गौ., संधिनी च गर्भिणी सती
वृषभेणाक्रान्ता गौ , तासां सृष्टिर्वेहद्वसावतोकासंधिनीसृष्टिः । विगता विनष्टा वेहद्वसावतोका-
संधिनीसृष्टिर्यासां गवां तास्तथोक्तास्ताभिः । एताभिर्दोषिणीभिर्गोभी रहित गोष्टमित्यर्थः ।
उत्साभिर्गोभिः प्रभूतम् । पुनः कथभूत गोष्टम् । वाजिवेसरवालेयकारेयजातिभिः प्रभूतम् वा-
जिनश्च, वेसराश्च द्विशरीरा., वालेयकाश्च गर्दभा , आरेयाश्च मेपा., तेषां जातिभिश्च प्रचुरम् ।
पुनः कथभूतम् । दधिदुग्धघृतोदधीनामिव समवायभूत दधिसागरक्षीरसागरघृतसागराणां
समुच्चयमिव भूतम् । तत्र तस्मिन् गोष्टे तस्य पूर्वोक्तस्य गोधननाम्नो गोकुलपतेः सञ्चानि
मृगदंशवशे शुनककुले सा पूर्वोक्ता मदीया चन्द्रमतिर्माता कौलेयको वभूव कुर्कुरः सजातः ।
कथभूतस्य गोधननाम्नः । विकमासरालस्य पराक्रमबहुलस्य । पुनः कथभूतस्य । व्रजपालस्य
गोकुलरक्षकस्य । कथभूतः कौलेयकः । जवस्थानरूपातिरेकैः वेगवलरूपाधिकत्वैः कृत्वा
अतिशयितसकलशालावृकलोकः अतिशयितः अतिशयः प्राप्तः सकलशालावृकलोकानां
मध्ये कुर्कुरजनानां मध्ये अतिशयवानित्यर्थः । पुनः कथभूतः । जातयुवभावश्च सजातयौ-
वनश्च । तेन गोधननाम्ना दम्पतिना गोकुलस्वामिना तस्यामेव उज्जयिन्यां पुर्यां दैवात्
सोऽपि कौलेयकोऽपि यज्ञोमतिमहाराजाय प्राभूत आनायि प्राभूतीकृतः । किं कृत्वा पूर्वम् ।
इत्यमुना प्रकारेणानुध्याय चिन्तयित्वा । इतीति किम् । अयं विश्वकद्रूः सारमेयः खलु अवनी-
न्द्राणां मृगयाविनोदस्य अच्छोदनक्रीडायाः योग्यस्वभावो वर्तते । कथभूतः । श्वेतपिङ्गल-

मृगयाविनोदस्येत्यनुध्याय तेन दम्पतिना तस्यामेव मालवीमुखेन्दुमण्डन-
रजन्यामुज्जयिन्यां यशोमतिमहाराजाय दैवात्सोऽपि प्राभृतमानायि । राजा
त नित्यजागरूकसुतमवलोक्य स्वगतम्—

‘निर्मासास्य कपिलनयन स्वल्पतीक्ष्णाग्रकर्ण

कुक्षिसाम पृथुलजघन पूर्णवक्षःप्रदेश ।

दुग्धस्निग्धप्रतनुदक्षन सारमेयो महीशा

मास्तेटाय प्रजवचरण किञ्चिदाभुमवाल ॥

मन्ये चानेन शरमासुतेनाकुरङ्गमिव हरिणलाञ्छनम्, अरक्काक्षमिव
महिषवाहनम्, अदध्रायुषमिवादिबराहचरितम्, अहर्षक्षामिव सिंहवाहि-
नीम्, असत्त्वसंचाराच्च वनावनीधरधरा । मृगयामनोरथाश्वाच्च मे फलि-
प्यन्ति कामितकया ।’ प्रकाशम्—‘मद्विनोदानन्दनमते पशुपते, इत

पराक्रमः श्वेतपिङ्गवत् सिंहवत् पराक्रम उच्यते यस्य स तथा । पुन कथंभूत । निसर्गात्
मागायुक्कम् मार्गायुक्च मृगयाकुशला क्रमाच्चत्वार पादा यस्य स तथा । कथंभूता
यामुज्जयिन्याम् । मालवीमुखेन्दुमण्डनरजन्याम् मालवीनाम देशस्त्रीणां मुखानि तान्येव
इन्द्रवस्तेषां मण्डने कान्तिकरणे रजनी पूर्णिमारात्रिस्त्वस्याम् । राजा यशोधरमतिस्व नित्य
जागरूकसुतं श्वानं अवलोक्य स्वगतं आत्मगत विचारयति ॥

निर्मासास्य इत्यादि । महीशानां आस्तेटाय पापद्वये चारमेय इदृशो भवति ।
कथंभूत । निर्मासास्य दुर्बलमुक्त । पुन कथंभूत । कपिलनयन पीतरक्तस्त्रेचन ।
पुन कथंभूत । स्वल्पतीक्ष्णाग्रकर्ण स्वल्पं मनाक् सीक्ष्णाम्रौ सीक्ष्णप्रान्तौ कर्णौ यस्य स ।
पुन कथंभूत । कुक्षिसाम । पुन कथंभूत । पृथुलजघन ।
पुन कथंभूत । पूर्णवक्षःप्रदेश स्पूलहृदयस्थल । पुन कथंभूत । दुग्धस्निग्धप्रतनुद-
क्षन दुग्धवत् स्निग्धाधिक्येण प्रतनव सूक्ष्मा दक्षना यस्य स तथा । पुन कथंभूत ।
प्रजवचरण । पुन कथंभूत । किञ्चिदाभुमवाल किञ्चिन्म-
नाक् आभुमो बभौ बाल पुच्छो यस्य स तथा । रूपकजातिसमुच्चयात्स्वर ॥

मन्येऽहमेवं जाने । अनेन शरमासुतेन हरिणलाञ्छनं चन्द्र अकुरङ्गमिव मन्ये । चन्द्रस्य
कुरङ्गमय मारयिष्यतीत्यर्थः । महिषवाहनं यम अरक्काक्षमिव मन्ये । यमस्यापि महिष
मारयिष्यतीत्यर्थः । आदिबराहचरितं अदध्रायुषमिव मन्ये बराहरहितं जाने । सिंहवा-
हिनीं मवान्नी अहर्षक्षामिव मन्ये सिंहरहितां जान । वनावनीधरधरा वनमटवी अवनी-
धरः पर्वतः, धरा पृथ्वी एता असत्त्वसंचाराच्च मन्ये । सत्त्वानां प्राप्तिना मृगव्याघ्रवराह-
भृगोचरप्राणिन असंचारान् अप्रवेशान् मन्ये । मृगयामनोरथाच्च पापद्वयोद्दहाच्च अय मे
मम कामितकया फलिप्यन्ति । प्रकाशं स्फुटमाह—मद्विनोदानन्दनमते मत्क्रीडावध

इतः समानीयतामय यक्षपुरुषः ।' पशुपतिः—'यथाज्ञापयति देवः ।' राजा प्राप्तमेनं श्वानं समं हस्ताभ्यां परामृश्य प्रलोभ्य तत्प्रियैस्तैस्त्वैर्वस्तुभिर्निष्ठीव्य च तदानने 'यत्राहं कचिदवतिष्ठे तत्रायं वराहवैरी संयमनीयः' इत्युक्त्वा वान्तादगणिमुख्यायाकाण्डमृत्यवे समर्पयामास ।

एवं स्वाचरितोपचितप्रयोगाद्विधिनियोगाद्वयोरप्यावयोस्तत्र पूर्वभवानुभूतभूमिव्यासे नृपनिवासे सह संवसतोरेकदा निशान्तनिवासाशयानामन्तःपुरपुरंध्रिकालंकारविकृतकायानां शम्भलीनाममृतमतिमहादेवीदर्शनायाशु प्रकाशितगतिकेलीनां गमनाभिनिवेशवशरसद्रसनामुक्तमणिकिङ्किणीजा-

नबुद्धे पशुपते हे शुनकपाल, इत इत एतस्मात् स्थानात् एतस्मिन् स्थाने अयमेव यक्ष-पुरुषः समानीयता उपढौक्यताम् । पशुपतिर्ब्रूते—यथा आज्ञापयति देवस्तदहं करोमि । राजा इत्युक्त्वा इति भणित्वा अकाण्डमृत्यवे नाम्ने वान्तादगणिमुख्याय वान्तादानां शुनां ये गणयः प्रतिपालकास्तेषां मुख्यं तस्मै तथोक्ताय समर्पयामास दत्तवान् । इतीति किम् । भो अकाण्डमृत्यो, यत्र कचित् अहं अवतिष्ठे तिष्ठामि तत्र स्थाने अयं वराहवैरी श्वा संयमनीयो बन्धनीयः । किं कृत्वा पूर्वमकाण्डमृत्यवे वभाण । एनमेतं श्वानं प्राप्तं समं हस्ताभ्यां परामृश्य स्पृष्ट्वा । पुनः किं कृत्वा पूर्वम् । तत्प्रियैः तस्य वल्लभैस्तैस्त्वैर्वस्तुभिः प्रलोभ्य लोभयित्वा । पुनः किं कृत्वा पूर्वम् । तदानने तस्य मुखे निष्ठीव्य च ॥

एवममुना प्रकारेण विधिनियोगात् कर्मवशात् द्वयोरपि मयूरशुनकर्पाययोरावयोर्यशो-धरचरमयूरचन्द्रमतिचरशुनकयोस्तत्र तस्मिन् त्रिभुवनतिलकनाम्नि नृपनिवासे सह संवसतोः सह तिष्ठतोः । एकदा एकस्मिन् प्रस्तावे सौधस्य अधिरोहणाध्वना आरोहणमार्गेण सप्तमं तलं अध्यारूढोऽस्मि अहं चढितोऽस्मि । कथंभूताद्विधिनियोगात् । स्वाचरितोपचितप्रयोगात् स्वेनात्मना यदाचरितमुपार्जितं कर्म तेनोपचितं पुष्टिं नीतं प्रयोगो व्यापारो यस्य स तथोक्तस्तस्मात् । कथंभूते नृपनिवासे । पूर्वभवानुभूतभूमिव्यासे पूर्वभवे यशोधरचन्द्रमतिभवान्तरे अनुभूतो भुक्तो भूमिव्यासो भूमिविस्तारो यस्य नृपनिवासस्य स तथा तस्मिन् । अहं कथंभूतः सन् सप्तमं तलमारूढः । शम्भलीनां दासीनां नूपुरनादेन मञ्जीरशब्दितेन विनोद्यमानमानसः विनोद्यमानं रम्यमाणं मानसं यस्य स तथा । कथंभूतानां शम्भलीनाम् । निशान्तनिवासाशयानां अन्तःपुरवसतिचेतसाम् । पुनः कथंभूतानां शम्भलीनाम् । अन्तःपुरपुरंध्रिकालंकारविकृतकायानां अन्तःपुरस्य या पुरंध्रिकास्तासामलकारैर्विकृतो विकारः प्राप्तः कायो यासां तास्तासाम् । पुनः कथंभूतानां शम्भलीनाम् । अमृतमतिमहादेवीदर्शनाय मेलनाय आशु प्रकाशितगतिकेलीनाम् । कथंभूतेन नूपुरनादेन । गमनाभिनिवेशवशरसद्रसनामुक्तमणिकिङ्किणीजालकलकोलाहलेन गमनस्याभिनिवेशोऽभिप्रायस्तस्य वशेन अधीनतया रसञ्छन्दायमानं रसनाया कटिमेखलायां

लकलकोलाहलेन सबलजलधरध्वनिनेव नूपुरनादेन विनोद्यमानमानस
सुभगकदर्पाभिधस्य सौधस्याधिरोहणाध्वना सप्तमं तलमध्यारूढोऽसि ।

तत्र च क्षणमात्रमिव स्थित्वा प्रतिनिवृत्तासु प्रतीपदर्शिनीष्वह
भूतभवानुभूतमवनभूमिसंभावनाविर्भूतान्तं करणतया मनाविलम्बमानस्ता
ममृतमतिमहादेवी तेन कुब्जेन सह विहितमोहनामवलोक्य प्रवृद्धानवधि-
क्रोधविधुरधीलोचन कोपाटोपप्लुटप्रोटिशस्त्रकोल्कानालवर्षविष्यन्दनैस्तुण्ड
तण्डनैः, निबिडावेशवशविशीर्यमाणवर्हविहिताकालकेतूद्रतिमि पक्षप्रह
तिमि, क्रीकसावसानविश्रान्तनखमुखमार्गोद्गलद्विधिरधाराकाण्डताण्डवित

मुक्तं पदं यन्मपि किङ्किणीजालं अनेकविधमभिप्रेत्यपटितमुषमधुदधमिच्छासमूहस्तस्य
कसो मधुरो योऽसौ कोलाहल प्रचुरध्वन्तेन । पुन कथंभूतेन नूपुरनादेन । सजलजल
धरध्वनिना सजसो जलेन सह वतमानो यो जलधरो मेघस्तस्य ध्वनिरिव शब्दो यस्य तेन
इव । कथंभूतस्य सौधस्य । सुभगकदर्पाभिधस्य सुभगकंदप इत्यभिधा नाम यस्य तथा तस्य ॥

तत्र तस्मिन् सुभगकदर्पनामसौधसप्तमस्तले मनाविलम्बमान सन् तेन शुनीसूनुना
चन्द्रमतिचक्रकुङ्करेण समवर्तिवशां यमाधीनां दशां अहं भानिन्ये प्रापित । कथा कृत्वा
मनाविलम्बमान । भूतभवानुभूतमवनभूमिसंभावनाविर्भूतान्तं करणतया भूतोऽतीतो
योऽसौ मधो यशोधरमवान्तरं तस्मिन् अनुभूतं मुक्तं यद्रजनं गृह तस्य भूमे संभावना
संस्मरणं तथा आविर्भूतं यदन्तं करणं मनस्तस्य भावस्तथा तथा । किं कृत्वा पूजम् । तत्र
च सौधे क्षणमात्रमिव स्थित्वा इत्यस्त्रस्तस्यो भूत्वा । अस्तु सतीपु मनाविलम्बमान ।
तासु प्रतीपदर्शिनीषु श्रीषु प्रतिनिवृत्तासु व्याघुटितासु । किं कृत्वा पूर्णम् । तां प्रसिद्धां
अजिनमहाराजपुत्रीममृतमतिमहादेवी तेन कुब्जेन सह विहितमोहनां कृतसुरतकीडां अव
लोक्य दृष्ट्वा । अहं कथंभूतं संजात । प्रवृद्धानवधिक्षोषविधुरधीलोचन प्रवृद्धोऽनव
धिरमयावीभूतो योऽसौ श्लेषस्तेन विधुरं विकर्त्तव्यं (?) धीलोचनं यस्य मम स तथोक्तं ।
पुन कथंभूतोऽहम् । तयो कुम्भकमृतमृत्सोराचरितसुरतसुखान्तराय कृतसंभोगमुख
विम् । कै कृत्वा कृतान्तराय । तुण्डतण्डनैश्च युधाति । कथंभूतैस्तुण्डतण्डनैः । कोपाटोपप्लुट-
प्रोटिशस्त्रकोल्कानालवर्षविष्यन्दनैश्च यस्य योऽसावाटोपस्तेन प्लुटन्ती घातस्त्रण्डीसंजाय
माना या प्रोटियशुस्तस्या शस्त्रानि खण्डानि तायेव उत्स्रजालं पतत्सारमण्डलं तस्य
वर्षो वर्षणं तेन विष्यन्दनानि शस्त्रानि येषु तुण्डनेषु तानि तथोक्तानि सै । पुन कामि
कृत्वाचरितसुरतसुखान्तराय । पक्षप्रहतिमि धामदक्षिणपक्षप्रसादने । कथंभूताभि ।
निबिडावेशवशविशीर्यमाणवर्हविहिताकालकेतूद्रतिमि निबिडो गाढो योऽसौ आवेश श्ले
षस्तस्य वशात् सिद्धीर्ममाणानि यानि वहामि पिच्छानि तीव्रहिता अक्षसे केतूद्रति अक-

संध्यारागसंततिभिः कृकाहतिभिश्च तयोराचरितसुरतमुखान्तरायः, संवा-
धविरिध्वावधानसविधशरीरिकया कयाचित्परिवारदारिकया सुप्रतिष्ठेन
कयाचिद्वेत्रलतया कयाचित्तालवृन्तेन कयाचित्प्रकीर्णदण्डिकया कया-
चिद्वाङ्गुलीजालेन कयाचिदनुपदीनया, तथापराभिरपि समुत्साहितसौ-
विदल्लसदःशरीराभिरवरोधविलासिनीभिश्च तेन तेनोपकरणकलापेनाति-
निर्दयहृदय प्राणप्रयाणपर्यन्तजर्जरितकायः, केकिनमेनमापादितामृतमति-
महादेवीद्रोहं धरत वध्नीताहत मारयतेति परिदेवनमुखरमुखीभिः सोपा-
नमार्गेण निलोठितः, शुनीसूनुना च तेन ममायमेतन्मयूरमारणे प्रेरणोप-

स्मात्केतुग्रहस्य उद्गतिः उदयो याभिस्तत्पक्षग्रहतिभिः । पुन काभिः कृत्वाचरितसुरत-
मुखान्तरायः । कृकाहतिभिः शिरोग्रीवस्य आहतिभिस्ताडनं । कथभूताभिः । कीकसावसान-
विश्रान्तनखमुखमार्गोद्गलद्बुधिरवाराकाण्डताण्डवितसंध्यारागसततिभिः । कीकसानामम्भ्रा-
मवसानेषु विश्रान्तानि तत्र लग्नानि यानि नखानि च मुख च तेषा मार्गस्तेषु उद्ग-
लन्त्य ऊर्ध्वमुच्छलन्त्यो या रुधिरधारादछटास्ताभिरकाण्डे ताण्डविता विस्तारिता संध्या-
रागसततय पटलानि याभिः कृकाहतिभिस्तास्तथोक्तास्ताभिः । पुन कथभूतोऽहम् । कया-
चित् परिवारदारिकया कुटुम्बदास्या अतिनिर्दयहृदय यथा भवत्येव प्राणप्रयाणपर्यन्तज-
र्जरितकाय सुप्रतिष्ठेन पतद्ग्रहेण ताम्बूलादिभाजनसपुटकेन । कथभूतया दारिकया । सवा-
धविरिध्वावधानसविधशरीरिकया ... .. (?) । कयाचिद्द्वारि-
कया वेत्रलतया कृत्वा जर्जरितकाय , कयाचिदन्यया तालवृन्तेन व्यजनेन जर्जरितकाय ,
कयाचिद्द्वारिकया प्रकीर्णदण्डिकया जर्जरितकाय , कयाचिद्वाङ्गुलीजालेन पूगफलादिप्रसवकेन
जर्जरितकाय , कयाचित् अन्यतरया अनुपदीनया उपानहा कृत्वा जर्जरितकायः ।
तथा दारिकाणा प्रकारेण अपराभिरपि अवरोधविलासिनीभिश्च अन्त पुरनारीभिश्च
तेन तेन प्रसिद्धेन उपकरणकलापेन कर्पूरकरण्डदर्व्यादिकेन जर्जरितकाय । कथ-
भूताभिरवरोधविलासिनीभिः । समुत्साहितसौविदल्लसद शरीराभिः समुत्साहिता नि-
...न प्रापिताः सौविदल्लाना स्थापल्याना बुद्धाण्डकाना सदसः समूहस्य शरीराणि याभि-
स्तास्तथोक्ताभिः । पुन कथभूताभिरवरोधविलासिनीभिः । इत्यमुना प्रकारेण परिदेवनमुख-
रमुखीभिः रोदनविलपनवाचालवक्त्राभिः । इतीति किम् । एनमेत केकिन मयूर आपादिता-
मृतमतिमहादेवीद्रोह आपादितो निष्पादितोऽमृतमतिमहादेव्या द्रोहो वधो येन स तथा
तम् । धरत गृहीत यूयम् , वध्नीत बन्धन प्रापयत यूयम् , आहत ताडयत यूयम् ,
मारयत जीवग्राह गृहीत यूयम् । प्राणविनाश प्रापयत यूयमित्यर्थः । एव कृत्वा सोपान-
मार्गेण निलोठित । आरोहणमार्गेण यापित इत्यर्थः । शुनीसूनुना चन्द्रमतिचरकुर्कुरेण तेन

क्रम इति मन्यमानेनापदान्तरेऽवसनशरीरतया समागत समवर्तिवशा
दशामहमानिन्ये ।

क्षितिपतिना च तेन समीपसपादितशूतेन मुञ्च मुञ्चेम चित्रपिङ्गलम
तीव्रतरगल गिरता सारकेलिमपहायाकर्षेण क्षीर्पदेशे दृढदत्तप्रहारफल
सोऽपि मण्डिलस्त्रामेव दिवसकरात्मनाथयस्थामवस्थामनुससार ।

राजा गलनिर्गतप्राणयोरावयोरकामकृतामुपसपन्नतामवेत्य शोकातङ्क-
सकुलकाय

प्रासादमण्डनमणौ रमणीविनोदे
क्रीडावनीघरशिलातलचित्रलेखे ।

पूर्वेऽपि इति ईदृश मन्यमानेन मानता आपदान्तरे निष्ठे अवसनशरीरतया अह समागत
सन् समवर्तिवशां समवशां दशामवस्थां आनिन्ये आनीत । इतीति किम् । एतन्मयूरमारणे
अयं मम प्रेरणोपक्रमो ज्ञात्वारम्भ उपक्रम ॥

सोऽपि मण्डिलश्च सा तामेव अवस्थां अनुससार आधित । कथमूतां अवस्थां
आनिन्ये । दिवसकरात्मजां दिवसकरात्मजा सा धीमास्करान्वयस्य आधये तिष्ठतीति या
अवस्था सा ताम् । मरणावस्थां प्रापेत्पर्यं । मण्डिलः कथमूतः । क्षितिपतिना यशो
मतिना नृपेण आकर्षेण फलकेन कृत्वा क्षीर्पदेशे मस्त्रकोपरि दृढदत्तप्रहारफलं हवा
निष्ठुरा दत्ता विद्यामिता प्रहारस्य कला अवस्था यस्य मण्डिलस्य स तथा । किं कृत्वा
पूर्वम् । सारकेलिमपहाय सारिप्रासक्रीडां परित्यज्य । कथमूतेन क्षितिपतिना । समीप
संपादितशूतेन निष्ठतरनिष्पावितदुरोदरक्रीडेन । किं कुर्यात् क्षितिपतिना । इममेत
चित्रपिङ्गलमयूरं मुञ्च मुञ्च अतीव्रतरगलं अतिशयेन वेगवद्रलाशय्य यथा मघस्यैव
गिरता घण्टायता ॥

राजा यशोमस्ति कुमार इत्येवमन्वतिष्ठत् चक्रर । किं कृत्वा पूर्वम् । आद्ययोर्मयूर
श्चक्रयोरक्रमकृतसामनिष्क्रमेत्पन्नामुपसंपन्नतां मृत्सुमवेत्य विज्ञाय । कथमूतयोरावयो ।
गलनिर्गतप्राणयो गन्ताभ्यां निर्गता निःसृता प्राणा ययोस्तौ तयोः । कथमूतो राजा ।
शोकातङ्कसंकुलकाय शोक एष आतङ्को रोगस्तेन संकुल्ये भूत कायो यस्य स तथा ।
पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । इत्यमुना प्रक्षरेण संशोध्य शोकं कृत्वा । इतीति किम्—

प्रासादेत्यादि । हे मयूर त्वयि मघति श्रीर्तिष्ठेये मृते सति बभूनां क्रीणां केलि-
करतालविधिं श्रीदाह्यताडनविधानम् । नामेति संभाषणायाम् । क. करिष्यति को विधा-
स्यति । अपि तु न कथित् करिष्यतीति माव । कथमूतं केलिकरतालविधिम् । नृत्तानुगं

को नाम केलिकरतालविधिं वधूनां
 नृत्तानुगं त्वयि करिष्यति कीर्तिगेपे ॥
 सिंहः मुखं निवसताढचलोपकण्ठे
 सोत्कण्ठमेणनिचयश्चरतात्स्थलीषु ।
 सत्त्वाः परेऽपि विपिने विलसन्त्वशङ्कं
 नाकं गतोऽयमधुना ननु विश्वकद्रुः ॥

इति संशोच्य 'हंहो स्वपरजनपरीक्षणमायाकार मायाकार, कार्यन्तामनः
 भूदेवसदोहसाक्षिणीः पितृलोकसब्रह्मचारिणीः पावकप्रदानवैहायिकान्
 हार्यपुरःसरसमयाः क्रियाः । प्रदाप्यन्तामनयोर्नाम्ना जननीजनकयोर्
 सर्वत्र सत्रसभामण्डपाधिपाः प्रपाः' इत्यन्वतिष्ठत् ।

नर्तनानुसारि । कथभूते त्वयि । प्रासादमण्डनमणौ प्रासादस्य राजसदनस्य मण्डने भू
 मणि. शिरोरत्न तस्मिन् । पुन कथभूते त्वयि । रमणीविनोदे..... । ए
 कथभूते त्वयि । क्रीडावनीधरशिलातलचित्रलेखे क्रीडावत्या योऽसौ धरस्तस्य शिला
 उपरितनभागस्तस्मिन् चित्रलेखायलेखा यस्माद्येन वा स तथा तस्मिन् । रूपकाक्षेपालकारः

सिंह इत्यादि । अयमेव विश्वकद्रुः श्वा नाक गतः । ननु निश्चयेन । अधुना अच
 पकण्ठे सिंह. सुख यथा भवत्येव निवसतात् । एणनिचयः ... सोत्कण्ठ यथा स
 तथा स्थलीषु वनस्थानेषु चरतात् चरतु यथेष्ट विचरतु वा । परेऽपि सत्त्वा वि
 अशङ्क यथा भवत्येव विलसन्तु विशेषेण क्रीडन्तु । हेत्वलकारः ॥

पुन. इतीति किम् । हहो अहो स्वपरजनपरीक्षणमायाकार स्वश्च परश्च योऽसौ जनस्त
 परीक्षणे मायाकार मानस्य श्रीनारायणवत्परीक्षक हे मायाकार हे प्रतीहार, कार्यन्ता वि
 प्यन्ताम् । का. । अनयो क्रिया. । कथभूता क्रिया. । भूदेवसदोहसाक्षिणी. ब्राह्मणस
 हप्रत्यक्षाः । पुन. कथभूता. । पितृलोकसब्रह्मचारिणी पितृलोकसदृशा । पुनः कथभूता
 पावकप्रदानवैहायिकान्वाहार्यपुरःसरसमया. पावकप्रदान चाग्निसंस्कार, वैहायिव
 कारटक., अन्वाहार्यश्च मृतस्य मासिकक्रिया ते पुर.सरा. प्रभृतयः षाण्मासिकसावत्सरि
 दय. समया काला यासु तास्तथा ता । अनयोर्मयूरशुनकयोर्नाम्ना निमित्तेन । एतावद्विश्ये
 र्थः । प्रदाप्यन्ता प्रकर्षेण विश्राणनानि कार्यन्ताम् । का. प्रदाप्यन्ताम् । प्रपा. पानीयशाला
 किंवत् । जननीजनकयोरिव चन्द्रमतिशोधरयोरिव । प्रपा क प्रदाप्यन्ताम् । सर्वत्र स
 सर्वस्मिन्नपि देशे । कथभूता. प्रपा. । सत्रसभामण्डपाधिपा सत्र भोजनशाला, सभा
 गोष्ठिशाला., मण्डपाश्च छत्रादिनिलया., तेषा अधिपा अधिकारिणो वियोगिनो यासु प्रप
 तास्तथोक्ताः ॥

समस्तसत्त्वसदयहृदय, शुभधामोदय, पुनरस्ति खलु ग्वेचरीसगीत-
कमुस्तरचूलिकाचक्रवालात्सुवेलशैलादपरदिग्देवताविनोदायतन शिखण्डि
ताण्डवमण्डन नाम वनम् । यदेव देहिनो वर्णनविषयता नयन्ति ।
तथा हि—दुर्जनहृदयमिव दुःप्रवेशम्, प्रलयकालमिव भयानकम्,
निगद्यागममिष गहनावसानम्, बुद्धाण्डकमिथालब्धमध्यसंचारम्, रा
जकुलमिव क्षुद्रलोकाधिष्ठितम्, वामेक्षणाचरितमिव स्वगावविषमम्,
निःस्वामिकमिवामर्यादव्यवस्थम्, छत्रमङ्गमिव बहुकण्टकोपद्रवम्, खलोप
देशमिव दुरन्तम्, नृपतिचित्तमिव दुःखोपसेव्यम्, समराङ्गणमिव सख्य-

हे समस्तसत्त्वसदयहृदय हे सर्वजीवकल्याणमानस हे शुभधामोदय हे पुण्यसेज
प्रादुर्भाष हे मारदत्त महाराज पुन पुनरपि मयूरभयानुकम्पयान्तरादनन्तरं द्वितीयं
भवान्तरं वर्ण्यते । तथा हि—मुख्यशैलात् अपरदिग्देवताविनोदायतन अपरदिक्
पश्चिमदिक् सैव देवता तस्या विनोदायतनं श्रीरामन्दिरं शिखण्डिताण्डवमण्डनं नाम
खलु वनमस्ति । कथंभूतात् सुवेलशैलात् । ग्वेचरीसगीतकमुस्तरचूलिकाचक्रवालात् ग्वेच
रीसगीतकं गीतनृसभादित्रयं तेन मुस्तरं चूलिकाचक्रवाल शिखरमण्डल यस्य सुवेलशै
लस्य स तथा तस्मात् । यद्वनमेव देहिनो विद्वानो वर्णनविषयतां नयन्ति वर्णनगोचरत्वं
प्रापयन्ति । तथा हि सदेव वर्णनं करोति—कथंभूतं शिखण्डिताण्डवमण्डनं वनम् । दुःप्रवेशं
दुःखेन प्रवेष्टुं शक्यम् । किमिव दुर्जनहृदयमिव यथा दुर्जनहृदयं दुःप्रवेशं भवति । दुर्जनहृदयं
प्रवेशं कर्तुं न शक्यते । पुन कथंभूतम् । भयानकम् । किमिव । प्रलयकालमिव यथा कस्या
न्तर्द्वारे भयानके भवति । पुन कथंभूतम् । गहनावसानं अवसानं गहनम् । किमिव ।
निगद्यागममिव गणितशास्त्रमिव । पुन कथंभूतम् । अलब्धमध्यसंचारं न लब्धो मध्यसं
चारो यस्य तत्तथोक्तम् । किमिव । बुद्धाण्डकमिव आत्मज्ञानमिव । पुन कथंभूतम् । क्षुद्र
लोकाधिष्ठितं व्याघ्रादिसंहितम् । किमिव । राजकुलमिव यथा राजकुलं असहिष्णुलोकसहितं
भवति । पुन कथंभूतम् । स्वगावविषमम् । किमिव । वामेक्षणाचरितमिव यथा स्त्रीणां आच
रितं स्वगावेन विषमं वक्तुं भवति । पुन कथंभूतम् । अमर्यादव्यवस्थितं अपयन्तस्मिन्ति
कम् । किमिव । निःस्वामिकमिव यथा निःस्वामिकं नगरादिकं अमयादव्यवस्थं भवति अव
धिनियमेन कथंविचलति । पुन कथंभूतम् । बहुकण्टकोपद्रवं सूक्ष्मतीक्ष्णकण्टकोपद्रवस
हितम् । किमिव । छत्रमङ्गमिव यथा छत्रमङ्गं क्षुद्रशत्रूपद्रवसहितो भवति । पुन
कथंभूतम् । दुरन्तमन्तरहितम् । किमिव । खलोपदेशमिव यथा खलानामुपदेशो वधक्षणां
शास्त्रान्तरं वुष्टं स्वमात्रं भवति । पुन कथंभूतम् । दुःखोपसेव्यं दुःखेनाश्रयणीयम् । किमिव ।

संघट्टम्, वेतालकुलमिव महादेहभीषणम्, कलिङ्गवनमिव दन्तिदुर्गमम्,
स्वर्धुनीप्रवाहमिव कृताष्टापदावतारम्, नाटेरमिव सचित्रकम्, वर्षारान्न-
मिव घनमेघरावम्, रघुवंशमिव मागधीप्रभवम्, चन्द्रमिवामृतास्पदम्,
गिरिसुताचरितमिव विजयाविस्तृतम्, जलनिधिमिव जम्बुकाध्युषितम्,
रथचरणपाणिमिव सुदर्शनाधारम्, युधिष्ठिरमिव मरुद्भवार्जुननकुलसहदे-

नृपतिचित्तमिव यथा नृपतिचित्तमाराधयितुं न शक्यते । पुनः कथंभूतम् । सखज्जसंघट्ट
सह खज्जसंघट्टेन गण्डकयुद्धेन वर्तते इति सखज्जसंघट्टम् । किमिव । समराज्जणमिव.....
..... । पुन कथंभूतम् ।

महादेहभीषणम्..... । किमिव । वेतालकुलमिव व्यन्तरा-
दिशेषसमूहमिव । पुन कथंभूतम् । दन्तिदुर्गम दन्तिभिः पर्वतैर्दुर्गमम् । किमिव । कलिङ्गव-
नमिव यथा कलिङ्गवन दन्तिभिर्दुर्गमं भवति । पुन कथंभूतम् । कृताष्टापदावतार कृत
अष्टापदैः शरभैरवतार प्रवेशो यत्र वने तत् । किमिव । स्वर्धुनीप्रवाहमिव यथा स्वर्धुनीप्रवाहः
अष्टापदैः कैलासपर्वतैरवतरति । पुन. कथंभूतम् । सचित्रक सह चित्रकैर्व्याघ्रविशेषैर्वर्तते इति
सचित्रकम् । किमिव । नाटेरमिव यथा नाटेरो नट सचित्रक आश्चर्यजनको भवति । पुन
कथंभूतम् । घनमेघराव घनमेघरावैर्धनैर्वहुलैर्मैघरावैर्मयूरैर्वर्तते इति घनमेघरावम् । किमिव ।
वर्षारान्नमिव यथा वर्षारान्नो वर्षाकालो घनमेघराव प्रचुरमेघशब्दो भवति । पुन कथ-
भूतम् । मागधीप्रभव मागधीना पिपलीना प्रभवो यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । रघुवंशमिव
यथा रघुवंश मागध्या दिलीपभार्याया सुदक्षिणानामन्या प्रभवो वर्णन अस्तित्व यत्र स
तथा तम् । पुनः कथंभूतम् । अमृतास्पद अमृताया गुरुच्या आस्पद स्थानम् । किमिव । च-
न्द्रमिव यथा चन्द्रोऽमृतस्य सुधाया आस्पद वर्णयन्ति । पुन कथंभूतम् । विजयाविस्तृत
विजयाभिर्हरीतकीभिर्विस्तृतम् । किमिव । गिरिसुताचरितमिव यथा गिरिसुताचरित विज-
यया गौरीसख्या विस्तृत भवति । पुन कथंभूतम् । जम्बुकाध्युषित शृगालैः सेवितम् ।
किमिव । जलनिधिमिव यथा जलनिधि समुद्र जम्बुकेन वरुणदिवपालेन अध्युषितो
भवति । पुन कथंभूतम् । सुदर्शनाधार सुदर्शनानामौषधिविशेषाणामाधारं स्थानम् । किमिव ।
रथचरणपाणिमिव यथा नारायण सुदर्शननाम्नश्चक्रस्य आधारो भवति । 'चक्र सुदर्शने' इति
वचनात् । पुन कथंभूतम् । मरुद्भवार्जुननकुलसहदेवानुग मरुद्भवो वातोत्पत्ति, अर्जुन केकी
अर्जुनो वृक्षविशेष, नकुल सर्पवैरी, सहदेवा बला, मरुद्भवार्जुननकुलसहदेवास्तानुगच्छ-
तीति मरुद्भवार्जुननकुलसहदेवानुगम् । किमिव । युधिष्ठिरमिव यथा युधिष्ठिरो मरुद्भवेन भी-
मसेनेन अर्जुनेन पार्थेन अनुगच्छति अनुगमनं करोति । अथवा मरुद्भवार्जुननकुलसहदेवा

१. पाणिनीयतन्त्रानुसारेण 'वर्षारान्नमिव' इति भवितव्यम्, समासान्तविधायकसूत्रा-
नुपलम्भात्

वानुगम्, सुभटानीकमिवाभीरुपतिष्ठितम्, दुग्धोदधिमथनमिव लक्ष्मी
सनाथम्, छन्दशास्त्रमिव जातवृहतीकम्, समर्थस्थानमिव तपस्विनी
प्रचुरम्, धूर्जटिजटाजूटमिव चन्द्रलेखाभ्यासितम्, युगत्रयावसानमिव
कलिपरिगृहीतम्, दिवसमिव सार्कगण्डलम्, अनम्बरिपमप्यरिभेदस्फा
रम्, अमाहेश्वरमपि जातशिवप्रियम्, अयेदवचनमपि गायत्रीसारम्,

अनुगा यस्य स तथा तम् । पुन कथंभूतम् । अभीरुपतिष्ठितं अभीरुन्दीवरी तथा प्रति
ष्ठितं सहितम् । उक्तं च—यातमूनी बहुमुता अभीरुन्दीवरी स्तिरपत्रा इति यावत् ।
किमिव । सुभटानीकमिव यथा सुभटानीकं सुभटसैन्यं अभीरुप्रतिष्ठितमक्षतरप्रतिष्ठितं भ
वति । पुन कथंभूतम् । लक्ष्मीसनाथं लक्ष्म्या मरुद्व्यासहितं भवति । किमिव । दुग्धो
दधिमथनमिव यथा क्षीरसागरमथनं लक्ष्मीसनाथं भवति । पुन कथंभूतम् । जातवृहतीकं जा
ता उत्पन्ना वृहत्स धुद्रवाताक्यो यत्र तत्तथोक्तम् । किमिव । छन्दशास्त्रमिव यथा छन्दशास्त्र
जातवृहतीकं ब्रह्मरक्षन्दजातिसहितं भवति । पुन कथंभूतम् । तपस्विनीप्रचुरं तपस्विनीभि
मुष्णीकद्वाराभि प्रचुरम् । किमिव । समर्थस्थानमिव आश्रमस्थानमिव यथा समर्थस्थानं तप
स्विनीभि प्रवृत्ताभिषङ्गलं भवति । पुन कथंभूतम् । चन्द्रलेखाभ्यासितं चन्द्रलेखामिषाकुची
भिरभ्यासितमाधितम् । किमिव । धूर्जटिजटाजूटमिव धीमहादेवजटाध्यायमिव यथा धूर्जटिज
टाजूटं चन्द्रलेखाभ्यासितं दाक्षिण्यसहितं भवति । पुन कथंभूतम् । कलिपरिगृहीतं
विभीतकतरुसहितम् । किमिव । युगत्रयावसानमिव युगानां कृतयुगत्रेताद्वापराणां त्रय
तस्यावसानमिव पयन्तमिव यथा युगत्रयावसानं कलिपरिगृहीतं भवति दुःखमक्ष
लसहितं भवति । पुन कथंभूतम् । सार्कगण्डलं स ह अक्षगण्डलेन विकीरणवनेन वर्तत
इति सार्कगण्डलम् । उक्तं च—अर्काक्षयसुकास्त्रोदगा रूपविकारणा । मन्दारव्या
कंपर्णानि हृष्टेऽलक्षप्रतापसौ ॥' किमिव । दिवसमिव यथा दिवसं दिनं सार्कगण्डल
धीसूर्यमण्डलसहितं भवति । पुन कथंभूतम् । अनम्बरिपमप्यरिभेदस्फरं ननु यत् अ
नम्बरिपं अयुद्धं तत्कथं अरिभेदस्फरं अरीणां भेदसा चतुर्थधातुना स्फारं प्रचुरं
कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अनम्बरिपं नृपरहितं अपि निख्येन अरिभेदो विद्
स्त्रिस्तनं स्फरं प्रचुरम् । पुन कथंभूतम् । अमाहेश्वरमपि जातशिवप्रियम् । ननु यत् अ
माहेश्वरं स्त्रिहितं भवति तत् जातशिवप्रियं जाता उत्पन्ना शिवा पार्वती प्रिया
यस्य तन्जातशिवप्रियं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—मा च लक्ष्मीर्हि निख्येन
ईश्वरं स्त्री तान्भ्यां रहितं अमाहेश्वरं अपि निख्येन जातशिवप्रियं जातमुत्पन्नं शि
वप्रियं तद्विशेषस्तत्तथोक्तम् । उक्तं च—'शिवमक्षी पाशुपत एकाष्टीन्ने शुक्ले घसु ।'
शिवप्रियमिति । अथवा महेश्वरा देवता यस्य तत् माहेश्वरम्, न माहेश्वरं अमाहेश्वरम् ।
ननु यत् अमाहेश्वरं तत् जातशिवप्रियं कथं भवति तस्य शिव प्रियो न भवति ।

अकविलोकगणनमपि सकालिदासम्, अप्रथमाश्रममपि ब्रह्मचारिवहुलम्,
अस्याद्वादसमयमपि सवर्धमानम्, अदिग्गजकुलमपि सवामनम्, अ-
राकाननमपि ससोमम्, अराक्षसक्षेत्रमपि सपूतनम्, अमहानवमीदिनमपि

विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—न विद्यते मा लक्ष्मीर्हि निश्चयेन ईश्वरश्च यत्र अरण्यस्य । नि-
स्वामित्वात् प्रायेणेति भावः । अपि निश्चयेन जातशिवप्रिय जाता शिवप्रिया धत्तूरवृक्षा
यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । अवेदवचनमपि गायत्रीसारम् । ननु यत् वेदवचनं न
भवति तत् गायत्रीभिः पृष्ठीभिश्चन्दोजातिभिः सारं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—
अवेदानां स्त्रीपुनपुसकवेदरहितानां मुनीनां वचनानि यत्र अरण्यवासित्वात् अवेदवचनं
निश्चयेन गायत्रीभिः खदिरवृक्षैः सारं मनोहरं कठिनं वा इति । पुनः कथभूतम् । अक-
विलोकगणनमपि सकालिदासम् । ननु यत् कविलोकगणनारहितं तत् सकालिदासं कालि-
दासकविसहितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अकं कष्टं तस्य विलोकनस्य दर्श-
नस्य गणना यत्र तत्तथोक्तं अपि निश्चयेन सकालिदासं आप्ततरुसहितं भवति । पुनः
कथभूतम् । अप्रथमाश्रममपि ब्रह्मचारिवहुलम् । ननु यत् प्रथमाश्रमरहितं भवति ब्रह्मचा-
र्याश्रमरहितं भवति तत् ब्रह्मचारिवहुलं कथम् । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—अप्रथमानां आस-
मन्तात् श्रमः कष्टं यत्र तत् अप्रथमाश्रमं ब्रह्मचारिवहुलं पलाशतरुप्रचुरं इति सुस्थम् ।
पुनः कथभूतम् । अस्याद्वादसमयमपि सवर्धमानम् । ननु यत् स्याद्वादसमयं न भवति
एकान्तसमयं भवति तत् सवर्धमानं चरमतीर्थं करसहितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् ।
परिह्रियते—अस्याद्वादसमयं शून्यारण्यत्वात् शब्दावसररहितं सवर्धमानं एरण्डतरुस-
हितम् । पुनः कथभूतम् । अदिग्गजकुलमपि सवामनम् । ननु यत् अदिग्गजकुलं दि-
ग्गजेन्द्रकुलरहितं भवति तत् सवामनं यमदिग्गजसहितं कथं भवति । विरुद्धमेतत् ।
परिह्रियते—अविद्यमानदिग्गजकुलं शब्दसमूहो यत्र अपि निश्चयेन सवामनं भुक्तं
सत् वमनं कारयति वामनो मदनवृक्षस्तत्सहितम् । उक्तं च—‘ऐरावणः पुण्डरीको वा-
मनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥’ ‘ऐरावणः पुण्डरीकः
पुष्पदन्तोऽथ वामनः । सुप्रतीकाञ्जनौ सार्वभौमः कुमुद इत्यपि ॥’ इति पञ्जिकाकारः ।
‘अभ्रमुश्चैव कपिला ताम्रकर्णी च वामना । अनुपाञ्जनवत्यौ च शुभ्रदन्ती च पिङ्गला ॥’
इति दिग्गजानां भार्याश्चैताः । पुनः कथभूतम् । अराकाननमपि ससोमम् । ननु यत्
राकाया पूर्णिमाया आननं न भवति तत् ससोमं चन्द्रसहितं कथं भवति इत्यपि
विरुद्धम् । नैवम् । अविद्यमाना राकानना दृष्टरजः कन्या यत्र तत् अराकाननं अपि
निश्चयेन ससोमं हरीतकीवृक्षसहितम् । पुनः कथभूतम् । अराक्षसक्षेत्रमपि सपूतनम् ।
... ..
... ..
... .. । पुनः कथभूतम् । अमहानवमीदिनमपि स-

समातृनन्दनम्, असौघतलमपि सन्निधेणीकम्, अराजसदनमपि सलेख-
पत्रम्, अभ्यम्बकमपि सन्निधेयम्, असमलीपाटकमपि सलम्बस्तनीकम्,
असमनीकरसिकमपि सकवचम्, अक्षयकालदिनमपि नष्टदिग्दिनाधि-
पेन्दुदर्शनम् ।

मातृनन्दनम् । ननु यत् महानवमीदिनं न भवति नवदुर्गादिपराणां मध्ये ग्रान्त्यदिषत्
महानवमीदिनं हिंसादिनत्वान्महानवमीत्युच्यते, यत् महानवमीदिनं न भवति तत्
समातृनन्दनं समातृणामानन्दकरं कथं भवति इत्यपि विरुद्धम् । नैवम् । अमेन रो-
गेण हाहाकारादेन उपलक्षितं नवमीदिनं अष्टाहानां नवमो रोग समातृनन्दनं कर-
ञ्जसहितं इति सुस्थम् । पुनः कथंभूतम् । असाधतलमपि सन्निधेणीकम् ।
ननु यत् असाधतलं रामसदनोपरिभागं न भवति तत्सन्निधेणीकं अधिरोहिणी-
सहितं कथं भवति इत्यपि विरुद्धम् । परिह्रियते—सुषायां समूहं संधं न संधं
असौघतलं भूमितलं यस्य तत् असाधतलं प्रायेण निजलप्रदेशं सन्निधेणीकं राज-
रीतृसहितम् । पुनः कथंभूतम् । अराजसदनमपि सलेखपत्रम् । ननु यत् राजसदनं न
भवति सलेखपत्रं वृत्तादीनां लेखपत्रसहितं कथं भवति इदमपि विरुद्धम् । परिह्रियते—
न विद्यते राज्ञां सदनं समीचीनजीवितं यत्र सदराजसदनं अपि निधयेन सलेख-
पत्रं ताडितरुसहितमिति सुस्थम् । पुनः कथंभूतम् । अभ्यम्बकमपि सन्निधेयम् । ननु
यत् अभ्यम्बकं रत्नरहितं भवति तत् सन्निधेयं त्रिमोचनसहितं कथं भवति । विरुद्ध-
मेतत् । नैवम् । अत्रिकृप्यादेर्भ्यम्बकं गमनशीलमाहकं न भवति व्युत्पत्तिस्तु यथा कथं
यत्र सन्निधेयं नालिकेरतरुसहितम् । पुनः कथंभूतम् । असमलीपाटकमपि सलम्ब-
स्तनीकम् । ननु यत् असमलीपाटकं न भवति तत् सलम्बस्तनीसहितं वृक्षनारीसहितं कथं
भवति । इदमपि विरुद्धम् । परिह्रियते—न असमलीपाटकं अपि निधयेन सलम्बस्तनीकं
चिन्तासहितम् । पुनः कथंभूतम् । असमनीकरसिकमपि सकवचम् । ननु यत् असमनीकरसिकं
संप्रामात्रुरागं न भवति तत् सकवचं कर्पाससहितं कथम् । इदमपि विरुद्धम् । नैवम् । असमा-
अकृतत्वात् वक्रा नीका क्षुद्रनशो निभरोत्यमा भयसाक्षां रसिकं जलं यत्र तत् असमनीकरसिकं अपि
निधयेन सकवचं पर्पटसहितं इति सुस्थम् । पुनः कथंभूतम् । अक्षयकालदिनमपि नष्टदिग्दिनाधि-
पेन्दुदर्शनम् । ननु यत् अक्षयकालदिनं न भवति तत् नष्टदिग्दिनाधिपेन्दुदर्शनं कथं भवति
दिनाधिपः सूर्य इन्दुश्च दिनाधिपेन्दोर्दर्शनं दिनाधिपेन्दुदर्शनं दिशश्च दिनाधिपेन्दुदर्शनं च
दिग्दिनाधिपेन्दुदर्शनानि नष्टानि न दृष्टानि दिग्दिनाधिपेन्दुदर्शनानि यत्र तत् तथोक्तम् ।
इदमपि विरुद्धम् । नैवम् । न ईपत् क्षत्रिकृपाकराणां सिंहव्याघ्रादीनां दिनमवसरो यत्र
तत्तथोक्तम् । अपि निधयेन दिशो न लभते पूर्वादयो दिशो न शायते सधनत्वात्
यन्त्रसूर्यादयोऽपि न दृश्यन्ते इति सुस्थम् ॥

अपि च । क्वचिद्रक्ततुण्डकुटुम्बिनीलपनचापलच्युतोच्चिलिङ्गावचयवञ्चन-
संरब्धव्याधयुद्धमध्यागतसहचरीप्रणीतफूत्कारकोलाहलकुत्कीलकुञ्जकुहरम्,
क्वचिदुपलम्बाप्रलम्बस्तम्बविलम्बमानजानकोशात्रासितहरिणप्रयाणभरभीत-
भल्लूकनिकरम्, क्वचिदनेकनाकुनिर्गतनिर्मोकालोकनकुपितकलापिनीपोतख-
रनखरमुखावलिख्यमानमेदिनीवदनम्, क्वचिदनवरतमृगमार्गमार्गणश्रमश्रा-
न्तविलातवेलिकोच्चुलुञ्चितचुरीवारिवीक्षणातुरतरक्षुचक्षुर्दुर्लक्ष्यनगनिम्नगापु-
लिनम्, क्वचिद्धामरिकनिकायसायकविद्धवृद्धवराहविरसविरसितस्रवत्कुरङ्गा-

अपि च तथा च । क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने । कथंभूत वनम् । रक्ततुण्डकुटुम्बिनीलप-
नचापलच्युतोच्चिलिङ्गावचयवञ्चनसंरब्धव्याधयुद्धमध्यागतसहचरीप्रणीतफूत्कारकोलाहलकु-
त्कीलकुञ्जकुहरम् रक्ततुण्डानां शुकानां कुटुम्बिन्यः प्राणवल्लभास्तासां लपनानि मुखानि
तेषां चापलेन च्युतानि अधः पतितानि उच्चिलिङ्गानि दाडिमफलानि तेषां अवचयो
रक्षणं तस्य वञ्चने ग्रहणे संरब्धं प्रारब्धं यत् व्याधयुद्धं तस्य मध्ये आगता युद्धनिवारणार्थं
प्रविष्टा याः सहचर्यस्ताभिः प्रणीतः कृतो योऽसौ फूत्कारस्तेन कोलाहलमव्यक्तशब्दः कुत्की-
लस्य पर्वतस्य कुञ्जकुहरलतादिपिहितोदरगह्वरमध्यं तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित्
कस्मिंश्चित् स्थाने उपलम्बाप्रलम्बस्तम्बविलम्बमानजानकोशात्रासितहरिणप्रयाणभरभीत-
भल्लूकनिकरम् उपलम्बा लतास्तासां प्रलम्बः प्रतानस्तस्य स्तम्बा गुल्मानि तेषु विल-
म्बमाना ये जानका अरण्यवृषभाः वानरा वा तैरुन्नासिता भयं प्रापिता ये हरिणास्तेषां
प्रयाणं पलायनं तस्य भरेण अतिशयेन भीतो भयं प्राप्तो भल्लूकानां शृगालानां निकरः
समूहो यत्र वने तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने अनेकना-
कुनिर्गतनिर्मोकालोकनकुपितकलापिनीपोतखरनखरमुखावलिख्यमानमेदिनीवदनम् अनेके
बहवो ये नाकवो वल्मीकानि तेभ्यो निर्गता निःसृता ये निर्मोका सर्पकञ्चुलिकास्तेषाम्
लोकनेन कुपिता ये कलापिनीपोता मयूरीबालकास्तेषां खराणि व्रणितानि नखरमुखानि
चेत्यन्तविग्रहास्तैरवलिख्यमानविदार्यमाणमेदिनीवदनभूमिमुखं यत्र तत्तथोक्तम् । भ्रान्ति-
मानलकारः । पुनः कथंभूतम् । क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने अनवरतमृगमार्गमार्गणश्रमश्रा-
न्तविलातवेलिकोच्चुलुञ्चितचुरीवारिवीक्षणातुरतरक्षुचक्षुर्दुर्लक्ष्यनगनिम्नगापुलिनम् अनवरत-
मृगाणां मार्गमार्गणेन पथान्वेषणेन यः श्रमः कष्टं तेन श्रान्ता कष्टं प्राप्ता ये विलातवेलिका
भिल्लानां बालकास्तैरुच्चुलुञ्चिताश्रुण्डिताश्रुर्यो बालकावापिकास्तासां वारिवीक्षणेन आतुरा
व्याकुला ये तरक्षवोऽरण्यशुनकास्तैर्दुर्लक्ष्यमिव लोकयितुमशक्यं दुष्प्रवेशं नगनिम्नगानां
पुलिनं बालकाद्वीपं 'तोयोत्थितं तत्पुलिनम्' इति वचनात् तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
क्वचित् कस्मिंश्चित् स्थाने डामरिकनिकायसायकविद्धवृद्धवराहविरसविरसितस्रवत्कुरङ्गा-
ङ्गागर्भनिर्भरम् डामरिकनिकायस्य चौरसमूहस्य सायका बाणास्तैर्विद्धास्ताडिता ये वृद्ध-

ज्ञानार्गमनिर्भरम्, कचिदुन्मदमहिपमण्डलारब्धरणविपाणसघटोच्छलस्फु-
लिङ्गसङ्गशीर्यमाणागमाप्रपञ्चवभरम्, कचिद्विपसपन्नपादपाटितेमकुम्भस्थ
लोत्प्रवाहवहलोहितविधीयमानवियच्छत्रारुणमणिदण्डम्बरम्, कचिदवि-
च्छिन्नविहारवानरनिकरविकीर्यमाणनीडक्रोडोद्गीनाण्डजच्छदच्छन्म्वरम्,
कचिदभ्रकपानोकहप्रकाण्डमण्डलीक्रीडोद्गमरडाकिनीकरालितोत्सर्गम्, क-
चिद्वनधूकघोरधूत्कारधूर्ण्यमाणपुराणविटपिकोटप्रसूतवायसीवर्गम्, कचि-
द्वलवद्वलालोन्मूलितदुमलाकुलकलभप्रचारम्, कचिच्छिलोन्मयनिकुञ्ज

वराहा अरच्छक्रास्तेषां विरसविरसितै कक्षाशदितै स्रवन्त पतन्त कुरङ्गाङ्गनानां
गर्भा उदरसत्त्वास्तैर्निर्भरं व्याप्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने उन्म-
दमहिपमण्डलारब्धरणविपाणसंघटोच्छलस्फुलिङ्गसङ्गशीर्यमाणागमाप्रपञ्चवभरम् उन्मदा
मयोन्मत्ता ये महिषा वाहद्विपस्तेषां मण्डलं समूहस्तेन आरब्ध कृतो योऽसौ
रण संप्राम । अक्रियां समरानीकरणम्' इति वचनात् रणशब्दस्य पुनपुंसकत्वम् ।
तस्मिन् विपाणसंघटने शङ्खप्रहारेण उच्छ्वसन्तो ये स्फुलिङ्गास्तेषां सङ्गेन शीर्यमाणो
विष्वक्स्वमानोऽगमानां वृक्षाणां अप्रपञ्चवभर उपरितनप्रवालसमूहो यत्र तत्तथो-
क्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने द्विपसंपन्नपादपाटितेमकुम्भस्थ
लोत्प्रवाहवहलोहितविधीयमानवियच्छत्रारुणमणिदण्डम्बरम् द्विपसंपन्नपादै सिंहवरणै
पाटितं विदारितं यत् इमकुम्भस्वसं तस्मात् उत्प्रवाह ऊर्ध्वप्रवाहं सत् बहत् उच्छ्वसत्
यत् भोहितं रुधिरं तेन विधीयमान विपच्छत्रस्य अरुणमणिदण्डम्बरतो रणरत्नदण्डाटोपो
यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने अविच्छिन्नविहारवानरनि-
करविकीर्यमाणनीडक्रोडोद्गीनाण्डजच्छदच्छन्म्वरम् अविच्छिन्नविहारा निरन्तरपर्यटना ये
वानरास्तेषां निकरेषु समूहेन विकीर्यमाणा निष्कास्यमाना उद्गीयमाना नीडक्रोडेभ्यो
मालम्बोपरिधत्त उद्गीना विहायसि गता ये अण्डजा पक्षिणस्तेषां छाया पत्राणि तै
दृष्टममम्बरमाकाशां यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने अन्नं
कपानोकहप्रकाण्डमण्डलीक्रीडोद्गमरडाकिनीकरालितोत्सर्गम् अन्नकपा अस्युभता ये अनो
कहा वृक्षास्तेषां प्रकाण्डा समूहास्तेषां मण्डली धेमिस्त्रासां श्रीडोद्गमराश्रीवानयाचिकंषी(?)
वाकिम्य वाकिन्यस्वाभि करालितो रौप्रीकृत उत्सर्गं सृष्टिर्यत्र तत्तथोक्तम् । पुन
कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने धनधूकघोरधूत्कारधूर्ण्यमाणपुराणविटपिकोटप्रसूत
वायसीवर्गम् घना ये वृक्षास्तेषां धूत्करा शब्दविशेषास्तैर्धूर्ण्यमाणा(ना) ये पुराणविटपिनो
जीर्णवृक्षास्तेषां कोटरेषु विवरेषु प्रसूता प्रसूतिं प्राप्ता वायसीनां काकीनां वर्गं समूहो
यत्र तत्तथोक्तम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने बलवद्बलानो-मूलितदुमलाकुलकलभप्रचारम्
बलवान् प्रवण्डो योऽसौ बलात्मे बासुलेनोन्मूलिता ये इमस्य इमसमूहास्तैराङ्गुला विह

कुञ्जरभज्यमानकुञ्जराजिकूजितजरत्खञ्जनमनस्कारम्, कचिच्चित्रककुलाघ्रा-
तपृपतखरखण्ड्यमानकदलीप्रवालान्तरङ्गम्, कचिदनन्यसामान्योदन्यानु-
दुतद्रवद्रङ्गुजिहावलिख्यमानमृगतृष्णिकातरङ्गम्, कचित्प्रचण्डगण्डकवदन-
विदार्यमाणरुरुधिरदुरीक्षवृक्षानीकम्, कचिन्निःशल्यशल्लकशलाकाजाल-
कील्यमानरल्लकलोकलोकम्, एवमपरैरपि सत्त्वरनायकावकाशदेशमिव
वाध्यमानपरस्परजीवितम् ।

यत्र च वल्लयोऽपि मृगादनीप्रायाः, वीरुधोऽपि व्याघ्रीसमदर्शनाः,

लीभूता ये कलभा गजवालकास्तेषां प्रचारः पर्यटनं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् ।
कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने शिलोचयनिकुञ्जकुञ्जरभज्यमानकुञ्जराजिकूजितजरत्खञ्जनमन-
स्कारम् शिलोचयानां ये निकुञ्जाः लतादिपिहितोदरास्तत्र कुञ्जरैर्भज्यमाना तोद्यमाना या
कुञ्जराजि वृक्षध्रेणिस्तत्र कूजितेन शब्दितेन उपलक्षितो जरत्खञ्जनानां जराजीर्णखञ्जरी-
यानां मनस्कारश्चित्ताभोगो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने
चित्रककुलाघ्रातपृपतखरखण्ड्यमानकदलीप्रवालान्तरङ्गम् चित्रककुलैर्व्याघ्रविशेषसमूहैरा-
घ्राता दन्तैर्वृता ये पृपता मृगास्तेषां खरैः खण्ड्यमान कदलीनां मृगविशेषाणां प्र-
कृष्टा वाला शिशवस्तेषां अन्तरङ्गं मनोहरं यत्र । अथवा कदलीनां बालद्रुमाणां प्रवालाः
पल्लवास्तेषां अन्तरङ्गं मध्यो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचित् कस्मिंश्चित्
स्थाने अनन्यसामान्योदन्यानुदुतद्रवद्रङ्गुजिहावलिख्यमानमृगतृष्णिकातरङ्गम् अनन्य-
सामान्या अतिशयवती या उदन्या तृपा तथा अनुदुताः पीडिता द्रवन्तो वावन्तो
ये रङ्गवो मृगास्तेषां जिह्वाभी रसनाभिरवलिख्यमाना मृगतृष्णिकानामतरङ्गाः क-
ल्लोला यत्र तत्तथोक्तम् । कचित् कस्मिंश्चित्स्थाने प्रचण्डगण्डकवदनविदार्यमाणरु-
रुधिरदुरीक्षवृक्षानीकम् प्रचण्डा बलवत्तरा ये गण्डका वाद्वीणसं खङ्गिनो जी-
वायकशृङ्गा इति यावत्तेषां वदनैर्विदार्यमाणाश्छिद्यमाना ये रुरवो मृगास्तेषां रुधिरैर्दु-
रीक्ष दुष्प्रेक्ष्य वृक्षानीक वृक्षसमूहो यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । कचित्
कस्मिंश्चित्स्थाने निःशल्यशल्लकशलाकाजालकील्यमानरल्लकलोकलोकम् निःशल्या निर्भया ये
शल्लका शललिनो जन्तुविशेषाः सर्वाङ्गशलका कण्टका सिद्धा इति देशात् सेधा इति
अनन्तनाथलाञ्छनविशेषजन्तवस्तेषां शलाका लोहतन्तुसदृशास्तासां जालानि समूहास्तैः
कील्यमाना विच्यमाना रल्लका मृगविशेषास्तेषां लोकलोका विश्वलोका यत्र तत्त-
थोक्तम् । एवमपरैरपि सत्त्वैः वाध्यमानपरस्परजीवितं वाध्यमानं मार्यमाणं पर-
स्पराणां जीवितं यस्य तत्तथोक्तम् । पुनः कथंभूतम् । अनायकावकाशदेशमिव नृप-
रहितदेशमिव ॥

यत्र च वने वल्लयोऽपि वल्लयोऽपि मृगादनीप्राया मृगादनी लताविशेषः, पक्षे
मृगानदन्ति भक्षयन्ति मृगादन्यो लुब्धकभार्या प्रायेण । यत्र च वीरुधोऽपि मिल्य-

तरवोऽपि निस्त्रिंशपत्रसमालोका , तृणान्यपि विपाणीव प्राणादेव मनो-
मोहनकराणि । किं च ।

यदग्निमोद्गमस्थूलस्तवकाभोगसगमम् ।

सिंहशावकुलाकीर्णं महानीलनगोपमम् ॥

धत्ते यद्विकिराकीर्णकुम्भलाविलभूचयम् ।

करिवैरिप्रभिजेभकुम्भमुक्ताफलश्रियम् ॥

अपि च ।

ब्रह्माजिज्ञितमण्डला हरिकुलव्यालोलशैलस्थली

स्पाणुस्थानविसस्युलापि समभूश्चित्र तथापीदृशी ।

न्योऽपि ब्रह्मणोऽपि व्याघ्रीसमदक्षना व्याघ्री वृहती करण्डकारिका तरुसमं दर्शनं यत्र
वीर्यम्, पक्षे व्याघ्री द्वीपिनी तरुसमं दर्शनं वासु ता । यत्र च तरवोऽपि निस्त्रिंशपत्र
समालोका निस्त्रिंशपत्राणां सेहण्डशृङ्गाणां समालोको दर्शनं यत्र तरुषु पक्ष निस्त्रिंशपत्राणां
निर्दयबाहनबीजानां समालोको यत्र । यत्र च तृणान्यपि खटा अपि विपाणीव विपसह
शानि प्राणादेव गन्धोपादानादेव मनोमोहनकराणि चित्तस्य अस्मैतनमनकानि ।
मारुतणीस्यं ॥

किञ्च । विशेषव्यावर्णनं करोति—यद्विस्थादि । तद्वनं कथंभूतं वर्तते । अग्निमो
द्गमस्थूलस्तवकाभोगसगमम् अग्निमा प्रथमा ये उद्गमानां पुष्पाणां स्थूलस्तवका मृदुहृच्छका
स्तेषामाभोग परिपूर्णता तस्य संगमो यत्र बने । पुन कथंभूतम् । सिंहशावकुलाकीर्णं
सिंहशालकसमूहव्याप्तम् । पुन कथंभूतम् । महानीलनगोपम
भवति । उपमा ॥

धत्ते इत्यादि । यद्वनं विकिराकीर्णकुम्भलाविलभूचयं भते विकिरे पक्षिमिराकीर्णानि
पक्षितानि यानि कुम्भलानि कोरकाणि कलिकाक्षैरायिषो व्याप्तो भूचयो भूमिमागस्तथा तं
धरति । कथंभूतं भते । करिवैरिप्रभिजेभकुम्भमुक्ताफलश्रियम् करिवैरिण सिंहशै प्रभिजा
पिदारिता ये इभकुम्भा गम्भकुम्भस्थलानि तेषां मुक्ताफलश्रीर्मांशिकशोभा यस्मिन् ॥

अपि च । ब्रह्मोऽपि । या अटवी ब्रह्माजिज्ञितमण्डला ब्रह्मणा पलाशवृक्षेण आ समन्तात्
जिज्ञितं विपमीकृतं मण्डल भूमिमागो यत्र सा तपोका । ननु या अटवी ब्रह्माजिज्ञितमण्डला
ब्रह्मणा अवकप्रदेशा सा सव्यावा कथं भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—यद्वापि पलाशवृ
क्षैरा समन्ताजिज्ञितमण्डला विपमप्रदेशा । पुन कथंभूता । हरिकुलव्यालोलशैलस्थली
हरिकुलेन बाहवर्षेण व्यालोला मनोहरा शैलस्थली रैवतपर्वतस्थली सा समभूत्तवा
मधुवैद्योत्सवविता कथं भवति । इत्यपि विरुद्धम् । नेवम् । हरिकुले सिंहसमूहे व्यालोमशैल-

सव्याधा समधूत्सवा समदनोत्सर्गा च सर्वाटवी

को नामैवमिहाखलः सह खलैर्वासो यदेवामपि ॥

तत्र चिल्लचिकिताणकैकलोचनायां बाढमवगाढमध्यमावस्थानायामेणान्वेष-
णधिषणनिषादपरिपत्संवाधप्रधावत्स्खलनखरखेदखञ्जाखिलखुरायामनेकमृ-
गशृङ्गसंघट्टोन्मृष्टलोमतया निर्विशनिशातशाणाकारायामिव परुषतरुतनुपृ-

स्थली लोकानां(?)तयोत्पादकत्वात् चपलपर्वतस्थला अत एव समधूत्सवा सह मधुभिः
क्षौद्रैरुत्सवो यस्या सा समधूत्सवा । मधुर्वसन्तोऽपि तत्र वर्तत एव इति सुस्थम् । पुन-
कथभूता । स्थाणुस्थानविसस्थुला स्थाणुस्थानेन श्रीमहादेवस्थानेन विसस्थुला शिथिला
भवति सा समदनोत्सर्गा कदर्पसृष्टिसहिता कथ भवति । कदर्पस्तु स्थाणुना भस्मी-
कृत* तस्योत्कृष्ट* सर्गस्तस्य कथ इति विरुद्धम् । नैवम् । स्थाणूना छिन्नाग्रभागाना तरुणा स्था-
नेन विशेषसस्थुला व्याप्ता अपि निश्चयेन समदनोत्सर्गा मदनोत्सर्गैराटवृक्षसृष्टिसहिता
इति सुस्थम् । उक्त च—‘चित्तस्थमप्यनवलभ्य हरेण जाज्या क्रुद्धा वहि किमपि दग्ध-
मनङ्गबुद्ध्या । घोरामवापसहितेन कृतामवस्था क्रोधोदयाद्भवति कस्य न कार्यहानिः ॥’
तथापि ईदृशी अभूत् । ईदृशी कीदृशी । सव्याधा समधूत्सवा समदनोत्सर्गा सर्वाटवी अभूत् ।
[अमुमेवार्थे अर्थान्तरन्यासेन द्रढयति—को नामेत्यादि । इह अस्मिन् ससारेऽखल-
खललोकरहितः एव क. पुमान् । न कश्चिदित्यर्थः । नामेति संभावनायाम् । यद्यस्मात्
कारणात् एषामपि ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणामपि खलैर्दुर्जनैः सह सार्धं वासो वसतिर्वर्तते ।
यथासख्यार्थान्तरन्यासालंकारः ॥]

हे राजन्, तत्र वने परुषतरुतनुपृषत्या सेहुल्या तथाविधेनैव परुषतरुतनुना पृषते-
नैव सेहुलेन गर्भावासविषयता नीत* । कथभूताया पृषत्याम् । चिल्लचिकिताणकैकलोच-
नायां चिल्ल दूषिकोपहत चिकित अणक कुत्सित एक एकमेव लोचनं नेत्र यस्याः सा
तथोक्ता तस्याम् । पुन कथभूताया पृषत्याम् । बाढमतिशयेन अवगाढमध्यमावस्थानाया अ-
वगाढ प्राप्त मध्यमावस्थान सकीर्णोदरस्थान यया सा तस्याम् । पुनः कथभूतायाम् । एणा-
न्वेषणधिषणनिषादपरिपत्संवाधप्रधावत्स्खलनखरखेदखञ्जाखिलखुरायाम् एणाना मृगाणा
अन्वेषणधिषणया अवलोकनबुद्ध्या निषादाना व्याधाना परिषदः समूहस्य योऽसौ सबाध-
प्रधावो निकटप्रधावन तत्स्खलन गमनभङ्गस्तस्मात् खरोऽतिशयवान् योऽसौ खेदः कष्ट
तेन खञ्जा* खोडा अखिलाश्वत्वारोऽपि खुराः शफा यस्याः सा तथोक्ता तस्याम् । पुनः कथं-
भूतायाम् । अनेकमृगशृङ्गसंघट्टोन्मृष्टलोमतया निर्विशनिशातशाणाकारायामिव अनेके बह-
वो ये मृगास्तेषां शृङ्गाणि निशातशाणानि तेषां सघट्टेन भटभेटकेन उन्मृष्टानि घृष्टानि यानि
लोमानि शरीरक्रण्टकास्तेषां भावस्तत्ता तथा तत्कारणेन निर्विशाना निशातैस्तीक्ष्णकरणेन

पत्या तथाविधेनैव पृथतेन गर्भावासविषयतां नीत , पुनरकाण्डचण्डतडि-
ङ्गण्डसघट्टमयप्रभावादपरिपूर्णविषय एव प्रसवसमये लब्धात्मलाममात्र ,
सविभ्याः शून्यस्तन्यस्तनतयानुपशान्ताशनाशय , शष्पाङ्कुरेषु च तृप्तिमलम-
मान , पवनाशनाशनाश्रयाशयतया शकशिरःप्रवेशान्विषाणमण्डलेनोच्चि-
स्त्रनिपु ,

अन्यत्र कुरुते जन्तुर्यस्तु स्व दुःखमेव वा ।

तदुत्तमीजवत्क्षेत्रे भूय फलवदात्मनि ॥

इति न्यायाद्यमाह पुरा जन्मनि शिखावलपर्यायस्तेनाभिजन्मना स्व-

यच्छर्णं स्रक्तोत्तेजनयन्त्रं तस्या आक्षरो मूर्तिर्यस्या सा तथोक्ता तस्याम् । कर्कशश्चरीरायामि-
त्यर्थः । तथाविधेनैव प्रकारेण शोभेन दृष्टरोम्लापृथतेन सेदुल्लेन गर्भावासविषयतां नीत इति
संबन्धः । हे राजन् , पुन पुनरपि मयूरमरणादनन्तरं अहं पृथत परामुरमयं मृतो बभूव ।
कर्मभूतोऽहम् । प्रसवसमये लब्धात्मलाममात्रो विषयमात्र एवाहं मृतः । कर्मभूते प्रसवस-
मये । अपरिपूर्णविषये एव अल्पमासैरेव जनित इत्यर्थः । कस्मादपरिपूर्णविषये जनितः ।
अकाण्डचण्डतडिङ्गण्डसंघट्टमयप्रभावात् अकाण्डे अप्रकाशे वर्पाकलं विनापि चण्डो ब-
लवत्तरो योऽसौ तडिङ्गण्डासंघट्टेन परं विद्युत्ता सह भटभेटकेन बहुत्पन्नं मय तस्य प्रभावात् ।
न्यूनमासैरित्यर्थः । पुन कर्मभूतोऽहं परामुरमयम् । सविभ्या सेदुल्लेन शून्यस्तन्यस्तनतया
क्षीररहितस्तनत्वेन अनुपशान्ताशनाशय अविनष्टमुकाशः । पुमुक्षित इत्यर्थः । पुन कर्म
भूतोऽहम् । शष्पाङ्कुरेषु तृप्तिमलमान वास्तृणेषु भक्षितेषु तृप्तिमनामुबन् । पुन
कर्मभूतोऽहम् । विषाणमण्डलेन दन्तसमूहेन शकशिरःप्रवेशान् वल्मीकशिखरप्रवेशान्
उच्चिस्त्रनिपुस्तत्कालमिच्छु पवनाशनाशनाश्रयाशयतया पवनाशनाशनां सर्पाणां अशनं भक्षणं
तस्याश्रयस्तत्संबन्धी आश्रयवित्तं यस्य स पवनाशनाशनाश्रयाश्रयस्त्वस्य भावोऽभिप्राय
पवनाशनाशनाश्रयाश्रयता तया तथोक्त्या । पुन कर्मभूतोऽहम् । इति न्यायात् यथा येन
प्रकारेण पुरा जन्मनि मयूरमरान्तरे अहं शिखावलपर्याय मयूरपर्यायस्तेन चन्द्रमसिवरेण
अभिजन्मना शुना स्वकीयवर्ष्णाककचकवर्ष्यमानतां नीतस्तथा तेनैव प्रकारेण एनमपि च-
न्द्रमसिचरसर्पमपि स्वकीयवर्ष्णाककचकवर्ष्यमानतां नीतवान् । 'अर्थवशाद्विमक्तिपरिणाम-'
इति न्यायात् नीत्रो घातो कर्तारि परिणामः । इति न्यायादिति किमिच्छाह—

अन्यत्रेत्यादि । अन्तर्भावोऽन्यत्रान्यस्मिन् प्राप्तिनि यत् किमपि सुखं दुःखमेव वा
कुरुते तत् सुखं दुःखं च आत्मनि निजजीवे भूय पुन फलवद्भवति प्रचुरफलदायकं भवति ।
किञ्चित् । क्षेत्रे उत्तमीजवत् यथा क्षेत्रे सस्याधिकरणे उत्तमारोपितं बीजं प्रचुरफलदायकं
भवति ॥

कीयदंष्ट्राकचक्रदर्थ्यमानता नीतस्तथैनगपि कृण्वत्वं शनैरिव, कुटिलतां
 स्त्रीभ्यः, कौथं कृतान्तात्, वृषविध्वंसबुद्धिमसुरेभ्यः, विपाश्रयत्वं जलधेः,
 पिशितप्रियत्वं यातुधानेभ्यः, परोपद्रवं च दुर्जनेभ्यः समादायासादित-
 सरीसृपाकारं वामलूरविवरप्रविष्टार्धशरीरं बलादाकृष्य पुरीतत्प्रतानमिव
 मेदिनीकुरङ्गिकायाः, लाङ्गूलमिव महीसिंहिकायाः, मूलमिवानन्तालतायाः,
 मृणालमिव भूमिकमलिन्याः, वेणिदण्डमिव क्षमाराक्षस्याः, पौनःपुन्य-
 प्रवृत्तोत्फणप्रहारजर्जरितवदनमुत्कृत्यमानमिवासृग्वरायाम्, उच्छलन्तमिव
 क्षतजेषु, स्फुरन्तमिव तरसेषु, त्रुट्यन्तमिव सिरासु, स्फुटन्तमिवास्थिषु,

कथभूत एनम् । आसादितसरीसृपाकार प्राप्तसर्पाकारम् । किं कृत्वा पूर्वम् । शनैः रविपु-
 त्रात् कृण्वत्वं कालत्वं समादाय । पुनश्च किं कृत्वा । स्त्रीभ्यो नारीजनेभ्यः कुटिलता वक्रत्वं
 समादाय । पुनश्च किं कृत्वा । कृतान्तात् यमात् कौथं कृत्वा समादाय । पुनश्च किं कृत्वा ।
 असुरेभ्यः वृषविध्वंसबुद्धिं मूपिकविनाशमतिं समादाय । यथा असुरा वेदोत्पादकत्वेन
 वृषस्य धर्मस्य विध्वंसबुद्धिं समाददति । पुनश्च किं कृत्वा । जलधेः समुद्रात् विपाश्रयत्वं
 हालाहलरक्षणमुखत्वं समादाय । यथा जलधिः समुद्रो विपस्य ब्रह्मपुत्रस्य वासमाश्रयो
 भवति । पुनश्च किं कृत्वा । यातुधानेभ्यो राक्षसेभ्यः पिशितप्रियत्वं समादाय । यथा
 यातुधानाः पिशितप्रिया भवन्ति । पुनश्च किं कृत्वा । दुर्जनेभ्यः परोपद्रवं परेपा दुः-
 खजननं समादाय कदर्थ्यमानता अह नीतवान् । बलादाकृष्य हठादुत्पाद्य । पुनः
 कथभूत एनम् । वामलूरविवरप्रविष्टार्धशरीरं वामलूरस्य वल्मीकस्य विवरे प्रविष्ट मध्ये गत
 अर्धशरीरं यस्य स तथोक्तस्तम् । पुनः कथभूतम् । मेदिनीकुरङ्गिकायाः भूमिमृग्याः
 पुरीतत्प्रतानमिव अन्त्रोच्चयमिव । पुनः कथभूतम् । महीसिंहिकायाः लोकभक्षिकत्वात् लाङ्गू-
 लमिव पुच्छमिव । पुनः कथभूतम् । अनन्तालताया अनन्ता पृथ्वी सा एव लता बली बह्वा-
 काशव्यापिकत्वात् तस्या मूलमिव जटामिव । पुनः कथभूतम् । भूमिकमलिन्या भूमिरेव
 कमलिनी लक्ष्मीनिवासस्थानत्वात् तस्या मृणालमिव पद्मिनीकन्दमिव । पुनः कथभूतम् ।
 क्षमाराक्षस्या क्षमा पृथ्वी सा राक्षसी सर्वजनभक्षिकत्वात् तस्या वेणिदण्डमिव ग्रन्थितकेशय-
 ष्टिमिव बलादाकृष्य कदर्थ्यमानता अह नीतवान् । पुनः कथभूत एनम् । पौनःपुन्यप्रवृत्तोत्फ-
 णप्रहारजर्जरितवदनम् पुनः पुनर्भवः पौनःपुन्यम् । 'अव्ययानां स्वरादिलोपः' इति वचनात्
 अलोपः । पौनःपुन्येन प्रवृत्ताः सजाता ये उत्फणप्रहारा उन्नतफणाघातास्तैर्जर्जरित
 क्षीण वदनं यस्य सरीसृपस्य स तथोक्तस्तम् । किं कुर्वन्तमेनम् । उत्कृत्यमानमिवासृग्व-
 राया असृग्वराया त्वचि विषये उत्पाद्यमानमिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । क्षतजेषु रुधिरेषु
 उच्छलन्तमिवोर्ध्वं गच्छन्तमिव । पुनः किं कुर्वन्तम् । तरसेषु मासेषु स्फुरन्तमिव चमत्कुर्व-

विवर्तमानमिवाग्नेषु, समीपतरकदम्बस्तम्बशायिना प्रवल्जान्नलकवलाविल
गलगुहाघोरधुरुधुरारयप्रतिबोधितेन गतमेव श्लोक तत्रैव जन्मनि सफल्यता
तरक्षुणा भक्ष्यमाणस्तेन पृथ्वाकुना समकालमेवाह परामुरमयम् ।

पुनरहो कविलोकपद्मजविकासभास्कर, सौजन्यरत्नाकर, अस्ति खलु
तेष्वेव त्रिविधनिवासोचितकिंवदन्तीषु अवन्तीषु इन्द्रमणिमैत्रलेख पद्मा-
वतीविलासिन्या, जलकेलिदीर्घिकेय मालवाचनीपालविलासिनीनाम्, नि-
त्योत्सवपताकेव भुजङ्गमलोकस्य, वरणमालेव मार्गमहीधराणाम्, मुक्ताव-

न्तमिव । पुनः किं पुन्यन्तम् । विरागु रा(१)रागु पुन्यन्तमिव पुन्यन्तमिव । पुनः किं
पुन्यन्तम् । अस्तिपु स्फुटन्तमिव कटक्यायमानमिव । पुनः किं पुन्यन्तम् । अग्नेषु पुरीतस्तु
विवर्तमानमिव अन्तः शरीरं बहिः पुन्यन्तमिव । कथंभूतोऽहम् । तरक्षुणा भरप्यशुना
भक्ष्यमाणः । किं कुर्यात् तरक्षुणा । गतमेव श्लोकं पूर्णोक्तमेवानुपुनः तत्रैव जन्मनि तद्वये
एव सफल्यता सत्साधता मयता । अहं कथं परामुरमयम् ।
तेन पूर्वोक्तेन चन्द्रमतिचरेण पृथ्वाकुना दीपपृष्ठेन गहः समकालमेव युगपद्वयः । आभा
द्वावपि मृतावित्थयम् । तयो मया भक्षितोऽहं तरक्षुणा भक्षित इत्यर्थः । कथंभूतेन तर-
क्षुणा । समीपतरकदम्बस्तम्बशायिना पत्नीकस्य समीपतरो योऽर्गा कदम्बो धूतीकदम्बो
भाराकदम्बो वा तस्य स्वस्य प्रकण्ठस्तत्र सेते तिष्ठतीत्येवर्त्तन्त्यया तेन । पुनः कथं
भूतेन । प्रवल्जान्नलकवलाविलगलगुहाघोरधुरुधुरारयप्रतिबोधितेन प्रवल्जं परिष्ठं यन्माद्वलं
तपमांसं तस्य कवले प्रामस्तेन आविष्ता मृता गलगुहा स्वदुलस्य(१) कण्टकन्दरा तस्या
घोरो भयानक्यो योऽर्गा धुग्धुरारयोऽभ्यक्षकस्त्येन प्रतिबोधितो जागरितस्तेन ॥

पुनः पुनरपि पृथक्तपमयवर्णनादनन्तरम् । अहो कविलोकपद्मजविकासभास्कर कविनां
लोच्यः समूहास्त एव पद्मानि कमलानि वैदुष्ययोगाधगुणसुक्तात् तेषां विषये आन-
न्दोत्पादने भास्करः धीमूयः स तथा तस्य संशोधनं हे तथोक्तः । हे सौजन्यरत्नाकर
सौजन्यं परोपकारस्वदेव रत्नमनप्यमाभिव्यक्तं तस्य आकरः तस्य संशोधनं हे तथोक्तः । हे
धीमारदत्तमहाराज तेष्वेवावतीषु विषये । खलु बाक्मासंकरे । विप्रा नाम नदी अस्ति
वतसे इति क्रियाकारकसंबन्धः । कथंभूतेषु अवन्तीषु । तेष्वेव पूर्वोक्त्येव । पुनः कथंभूतेषु ।
त्रिविधनिवासोचितकिंवदन्तीषु त्रिविधनिवासानां देवानां उचिता चोरया किंवदन्ती
वाता वेपामवन्तीनां ते तथोक्तास्तेषु तथोक्तेषु । कथंभूता विप्रा नाम नदी । पद्मावतीपि
सावित्र्या उज्जयिनीपुरीकमनीयकामिण्या इन्द्रमणिमैत्रलेख चन्द्रकान्तरत्नमैत्रलेख ।
पुनः कथंभूता । मालवाचनीपालविलासिनीनां मालवस्य ये अवनिपालास्तेषां विलसि-
मीनां जलकेलिदीर्घिकेव जलक्ष्रीडावापिकेव । पुनः कथंभूता । भुजङ्गमलोकस्य पातालगोकस्य
नित्योत्सवपताकेव नित्यमहोत्सवर्चस्यवन्तीव । पुनः कथंभूता । मार्गमहीधराणां मार्गपथ

लीव मेदिनीदेवतायाः, कीर्तिवैजयन्तीव प्रभवभूधरस्य, सेकसारणिरिव सिन्धुरत्नाङ्कुराणाम्, शरसृष्टिरिव च जगत्प्रसाधनमतीनां प्रजापतीनाम्, भोगवतीव पद्माधिष्ठिता भुजङ्गलोकोचिता च, राज्यलक्ष्मीरिव कुवलयोपगता द्विजभोगभूता च, काननश्रीरिव संवरप्रचुरा मुनिजनगोचरा च, सीतेव लक्ष्मणानुगता रामानन्दिता च, भारतकथेव धृतराष्ट्रावसाना जातव्यासाधिष्ठाना च, आस्फूर्जितमूर्तिरिव कान्तावलोकना प्रसाधितबलिसं-

तानां वरणमालेव । पुनः कथभूता । मेदिनीदेवताया मुक्तावलीव मुक्ताफलमालेव । पुनः कथभूता । प्रभवभूधरस्य एतदुत्पत्तिपर्वतस्य कीर्तिवैजयन्तीव कीर्तिपताकेव । पुनः कथभूता । सिन्धुरत्नाङ्कुराणां समुद्ररत्नाङ्कुराणां सेकसारणिरिव सेचनकृत्रिमनदीव । पुनः कथभूता । प्रजापतीनां नरेन्द्राणां शरसृष्टिरिव वाणसृष्टिरिव । कथभूतानां प्रजापतीनाम् । जगत्प्रसाधनमतीनां पृथ्वीमण्डलबुद्धीनाम् । पुनः कथभूता सिन्धुः । पद्माधिष्ठिता कमलमण्डिता भुजङ्गलोकोचिता च कामुकलोकयोग्या च । केव । भोगवतीव अहिपुरीव । यथा भोगवती पद्माधिष्ठिता पद्मनामनागदेवतासहिता, भुजङ्गलोकोचिता सर्पसमूहयोग्या च भवति । पुनः कथभूता । कुवलयोपगता उत्पलैरुपमण्डिता द्विजभोगभूता च । केव । राज्यलक्ष्मीरिव । यथा राज्यलक्ष्मी कुवलयोपगता पृथ्वीमण्डलमण्डिता, द्विजानां ब्राह्मणानां भोगभूता च भवति । पुनः कथभूता । संवरप्रचुरा जलबहुला मुनिजनगोचरा च तापसपक्षिसहिता च । केव । काननश्रीरिव वनलक्ष्मीरिव । यथा काननश्रीः संवरप्रचुरा शृङ्गतसहितचतुष्पदजीवबहुला आश्रवनिरोधसहिता, मुनिजनानां दिगम्बराणां गोचरा च भवति । पुनः कथभूता । लक्ष्मणानुगता सारसपङ्क्तिसहिता रामानन्दिता च रामाणां स्त्रीणां आनन्दकारिणी च । केव । सीतेव जनकतनयेव । यथा सीता लक्ष्मणेन सौमित्रिणा अनुगता, रामानन्दिता रामेण दशरथनन्दनेन आह्वयिता च भवति । पुनः कथभूता । धृतराष्ट्रावसाना धृतराष्ट्रा हसा अवसानयोरुभयतटयोर्यस्या सा जातव्यासाधिष्ठाना च जातमुत्पन्न व्यासस्य विस्तारस्य अधिष्ठानं मूलं यस्या सा तथा च । केव । भारतकथेव भरतो नाम कौरवपाण्डवानां पूर्वजः कश्चित् तस्यापत्यानि भारताः कौरवपाण्डवास्तेषां कथेव पुराणसदृशी । यथा भारतकथा धृतराष्ट्रावसाना धृतराष्ट्रो नाम दुर्योधनपिता तस्य अवसानं मरणं यस्यां कथाया सा धृतराष्ट्रावसाना जातमुत्पन्न व्यासेन सत्यवतीपुत्रेण अधिष्ठानं पीठबन्धो यस्याः सा जातव्यासाधिष्ठाना च भवति । पुनः कथभूता । कान्तावलोकना कान्तं मनोहरं अवलोकनं यस्याः सा प्रसाधितबलिसत्ताना च प्रसाधितो बलिसत्तानः पूजासमूहो यस्या सा तथा च । केव । आस्फूर्जितमूर्तिरिव इन्दुमूर्तिरिव । यथा आस्फूर्जितमूर्तिं कान्तानां सुन्दरीणां अवलोकनसहिता, प्रसाधितबलिसत्ताना च प्रसाधितो वशीकृतो वलेर्दानवविशेषस्य सत्तानो यया सा तथा च भवति ।

ताना च, मुधाचष्टिरिव कुमुदायहा विहितदेवमहा च, विपणिवीथिरिव
सौगन्धिकावसथा प्राहकमठपत्रिसनाथा च, सकमलकल्लोलकलशाभिपेक
तोपितोपान्ताश्रमाश्रयविप्रा सिप्रा नाम नदी ।

यत्र मदोन्मुखमरालकुलकामिनीचरणचारचलद्विकचक्षुजकिञ्जल्कपुञ्जपि
स्तरतरङ्गम्, अस्वर्गवर्गदार्वापाटपेटकपर्यटनलुण्ठ्यमानपुटकिनीपुटपटलान्त-

पुन कथंभूता । कुमुदायहा पुमुदानि भेतोत्पलानि आपदति धत्ते सा विहितदेवमहा च
विभ्य पक्षिभ्यो हिता विहिता, देवानां नृपानां मह उत्पयोयसां गा देवमहा, विहिता
चासी देवमहा च विहितदेवमहा च । 'कर्मधारे च संज्ञे तु पुपद्मना विधीयते' इति वि
हिताशब्दस्य पुपद्माश्च । पञ्च । मुधाचष्टिरिव । यथा मुधाचष्टिरगृतगृष्टि कुमुदायहा यौ
गृथिभ्यां मुदमायदति मुदं करोति तथा, विहितदेवमहा च विदिन उत्पादितो देवानां
मह पूजा यस्यां ना तथा च भवति । देवपूजायामादा ऋत्वं त्रिलोपयते तदेतत्स्यात् ।
पुन कथंभूता । सौगन्धिकावसथा सौगन्धियनां रक्षकमतानां वहाराणां च आवसथः
निवासी यस्यां गा तथा प्राहकमठपत्रिसनाया च प्राहा मकरादय कमटा कच्छपा
पत्रिण पक्षिणस्तै रानाया सहिता च । पञ्च । विपणिवीथिरिव दृष्टवलीव । यथा विपणिवी
थि सौगन्धियनां मुगन्धिवस्तुपम्प्यानां आपगम्य स्थानं यस्यां विपणिवीथी सा तथा,
प्राहक्य मुगन्धतैसादिकयस्य मठपतयो गृहस्था तै रानाया सहिता च भवति । पुन
कथंभूता । सकमलकल्लोलकलशाभिपेकतोपितोपान्ताश्रमाश्रयविप्रा सकमलकल्लोला पुष्पसं
श्रुततरङ्गास्त एव फलशा घटास्तेषामभिपेकेण सेचनेन तोपिता हर्षे प्रापिता उपान्ताश्र
माथया नदीसमीपगृहे आधिता विप्रा प्राक्पणा यया सा तयोक्ता सिप्रा नाम नदी ॥

यत्र यस्यां सिप्रायां मगराजनानिबद्धैर्नगरव्रीहसमूहे जलक्रीडावसरेषु पय पानीयं उत्क
लिङ्गविशोदयं उत्कलिङ्गमिस्तरङ्गे कृत्वा आविशोदयं अनच्छोदयं क्रियते विधीयते । कथं
भूतं पय । मुक्ताकल्लुहृतिचय मौक्तिकचूणसहस्रमिष आविशोदयं अनच्छं क्रियते । कि
मिष । थिरहिणीहृदयमिष निप्रलम्बपुरीषिभित्तमिष । यथा थिरहिणीहृदयमुत्कलिङ्गमिषकण्ठ
मिराविलोदयममच्छ भवति । पुन कथंभूतम् । मदो मुखमरालकुलकामिनीचरणचारचलद्विक-
चक्षुजकिञ्जल्कपुञ्जपिस्तरतरङ्गम् मदोन्मुखा मदमागता या मरालकुलकामिन्यो हंसभायास्ता
सां चरणचारै पादपेष्टितं चसन्ति प्रचसन्ति यानि विकृष्टानि विकृष्टितानि कृष्टानि कमलानि
तेषां किञ्जल्कपुञ्ज केसरसमूहस्तेन पिञ्जरा पीतरकास्तरङ्गा कल्लोला यस्य पयसस्तथोचम् ।
पुन कथंभूतम् । अस्वर्गवर्गदार्वापाटपेटकपर्यटनलुण्ठ्यमानपुटकिनीपुटपटलान्तरङ्गम् अस्वर्गो
दीपतरो गर्भो येषां ते अस्वर्गवर्गस्ते च ते दार्वापाट्य सारसास्तेषां पेटक समूहस्तस्य पर्यटनेन
संनरयेन लुण्ठ्यमानानां पुटकिनीनां कमलिनीनां पुटपटलानां पुटसमूहानामन्तरङ्गं मय्यो यत्र

रङ्गम्, उत्तरलतरतरत्कारण्डोच्चण्डतुण्डकाण्डखण्ड्यमानखरदण्डदोल्ल-
सत्कल्लोलम्, अनेकमल्लिकाक्षकुटुम्बिनीकदम्बचुम्ब्यमानजम्बालजालजटि-
लजलदेवतादोलम्, अनवरतरतिकलहमोदमेदुरमिथुनचरपतङ्गपक्षचापलो-
च्छलच्छीकरासारसिच्यमानतीरतरुनिकरम्, अन्योन्यापघनघनाघट्टकुपित-
कुम्भीरभयभ्राम्यत्कुकुम्भकुहृत्कारमुखरम्, अवाचाटवकोटचेष्टितचकित-
कमलमूलनिलीयमानपोताधानम्, अम्बुरुहकुहरविहरदवहारविघ्नितवैखान-
सकुसुमोज्जनविधानम्, उदीर्णदर्पदीवितुमुलकलिकोलाहलावलोकमूकमू-

तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । उत्तरलतरतरत्कारण्डोच्चण्डतुण्डकाण्डखण्ड्यमानखरदण्ड-
दोल्लसत्कल्लोलम् उत्तरलतराश्वपलतरा तरन्त उन्मृजन्तो ये कारण्डा चक्रवाकास्तेषामुच्च-
ण्डानि मुखानि तान्येव काण्डा वाणास्तैः खण्ड्यमानानि कर्तमानानि यानि खरदण्डदलानि
कमलपत्राणि तैः सह उल्लसन्त उच्छलन्त कल्लोला यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् ।
अनेकमल्लिकाक्षकुटुम्बिनीकदम्बचुम्ब्यमानजम्बालजालजटिलजलदेवतादोलम् अनेके व-
हवो ये मल्लिकाक्षाः हसविशेषास्तेषां कुटुम्बिन्यो हसीविशेषास्तासां कदम्बानि समूहास्तै-
श्चुम्ब्यमानानि मुखैः स्पृश्यमानानि यानि जम्बालजालानि सैवलसमूहा तैर्जटिला कर्चुरा
जलदेवतानां दोला प्रेक्षा यत्र तत्तथोक्तम् । उक्तं च—‘रक्तैर्वक्त्रैः सचरणैः राजहसा
विभावयेत् । इयामलैर्मल्लिकाक्षास्तु धार्तराष्ट्राः सितेतैः ॥’ पुनः कथभूतम् । अनवरतरति-
कलहमोदमेदुरमिथुनचरपतङ्गपक्षचापलोच्छलच्छीकरासारसिच्यमानतीरतरुनिकरम् अन-
वरतं निरन्तरं योऽसौ रतिकलह रतियुद्धं तेन मोदो हर्षस्तेन मेदुराः सन्नेहा ये मिथुन-
चरपतङ्गाः चक्रवाकपक्षिणस्तेषां पक्षचापलेन पत्रचपलत्वेनोच्छलन्त उत्पतन्तो ये शी-
कराः जलकणसमूहास्तैः सिच्यमाना आर्द्रक्रियमाणास्तीरतरुनिकरास्तद्वृक्षसमूहा यत्र
तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । अन्योन्यापघनघनाघट्टकुपितकुम्भीरभयभ्राम्यत्कुकुम्भकुहृ-
त्कारमुखरम् अन्योन्यानां परस्परानां ये अपघना शरीराणि तेषां घनाघट्टो निविडभ-
टभेटकस्तेन कुपिता ये कुम्भीरा नकास्तेषां भयात् भ्राम्यन्त उद्गीयमाना ये ककुभा वा-
लकुर्कुटास्तेषां कुहृत्कारैरव्यक्तशब्दैर्मुखरवाचालम् । पुनः कथभूतम् । अवाचाटवकोटचेष्टि-
तचकितकमलमूलनिलीयमानपोताधानम् अवाचाटा मौनिन ये वकोटा वकास्तेषां चे-
ष्टितैः व्यापारैः चकितानि भीतानि कमलमूले निलीयमानानि पद्ममूलेषु प्रविशन्ति
पोताधानानि क्षुद्रमत्स्यसमूहा यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । अम्बुरुहकुहरविहरदवहा-
रविघ्नितवैखानसकुसुमोज्जनविधानम् अम्बुरुहाणां कुहरेषु विहरन्तः पर्यटन्तो ये अवहारा
जलव्यालाः । ग्राहा इत्यर्थः । तैर्विघ्नितमन्तराय प्राप्त वैखानसानां तापसानां कुसुमोज्जनवि-
धानं कमलादिचुण्डनविधानं यत्र तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । उदीर्णदर्पदीवितुमुलकलिको-
लाहलावलोकमूकमूककलोकम् उदीर्णदर्पा उत्कटमदा ये दीवयः जलसर्पास्तेषां तुमुलो रौद्रो

कफलोकम्, उन्मत्तमकरकरास्फालनोत्ताललहरिकोत्तालितारविन्दकन्दरद्र-
वन्मकरन्दविन्दुचन्द्रकावचयचटुलचञ्चरीकमेचकवीचिकानीकम्, उद्दामो-
दकद्विपदशनदश्यमानमृणालिनीसकलसारप्रसरम्, अतुच्छकच्छपाच्छोटमू-
र्छत्पाठीनपृष्ठपीठीलुठदुद्गण्डहिण्डीरपिण्डशिखण्डिततटिनीनिकटकर्करम्,
उपान्तसैकतोछोलवालीविहारवाचालवारलम्, अदूरजकुनकुञ्जकुलायक्री
ढत्तुररकूजितवहलम्, अमृतस्रोत इव सुखस्पर्शविदातम्, आमलक-
शिलातलमिव खच्छकलम्, इन्दुमणिनि सन्दनमिव सुमगावलोकनम्,

योऽसौ कश्चिदुद् तस्य कोलाहलस्य कलकलशब्दस्य अवलोकेन दशनेन मूर्ध्निदाप्रहिता
मूर्च्छकलोका मण्डकसमूहा यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । उन्मत्तमकरकरास्फालनो
त्ताललहरिकोत्तालितारविन्दकन्दरद्रवन्मकरन्दविन्दुचन्द्रकावचयचटुलचञ्चरीकमेचकवीचि-
कानीकम् उन्मत्ता उत्कर्षेण मद प्राप्ता ये मकरा जलहस्तिनस्तेषां कराणां गुण्ठादङ्गानां
आस्फस्मनेन उत्ताला उत्सृज्य वेगवत्यो या न्हरीश्च वीचयस्याभिस्तासितानि कम्पितानि
यानि अरविन्दानि तेषां कन्दरेभ्य कोशेभ्यो द्रवन्तो निगलन्तो ये मकरन्दविन्दवस्तेषां
चन्द्रकानि

लहरीसमूहा यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । उद्दामोदकद्विपदशनदश्यमानमृ-
णालिनीसकलसारप्रसरम् उद्दामा उत्सृज्या ये उदकद्विपा जलहस्तिनस्तेषां दशनैर्दश्य-
मानाश्चर्च्यमाणा मृणालिनीनां पद्मिनीनां सफला समप्रा अभ्यग्रा सारप्रसरा कन्दविलारा
यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । अतुच्छकच्छपाच्छोटमूर्छत्पाठीनपृष्ठपीठीलुठदुद्गण्डहि-
ण्डीरपिण्डशिखण्डिततटिनीनिकटकर्करम् अतुच्छा पृष्ठतो महान्तो गण्डशैलसदृशा ये
कच्छपास्तेषां आच्छोटैर्न आस्फस्मनेन मूर्छन्त संदीप्यमाना कुप्यन्तो ये पाठीना सह
सदृशा मत्स्यास्तेषां प्रघास्त्वं पृष्ठ पृष्ठपीठी तत्र सुटन्तो ये उद्गण्डा प्रवण्डा हिण्डीरपिण्डा
फेनराशयस्तै शिखण्डिता मुकुटवन्ता कृता तटिनीनां नदीनां निकटेषु उभयकूलसमीपेषु
कर्करा पथतदन्ता येन पयसा तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । उपान्तसैकतोछोलवालीवि-
हारवाचाश्चालवारलम् उपान्तेषु समीपेषु यानि सैकतानि सिकतामयानि द्वीपानि पुष्पिनानि
तेषु उल्लोमा ल्लेसा धात्वो न्हयस्यासु विहारेण पर्यटनेन बाचासा शब्दवत्यो बारसा
हंसमार्या यत्र तत्तथोक्तम् । पुन कथंभूतम् । अदूरजकुञ्जकुलायक्रीढत्तुररकूजितव-
हलम् अदूरे जाता अदूरजा निकटवर्तिनो ये कुञ्जा वृक्षास्तेषां कुञ्जेषु ये कुलाया पक्षि-
गृहा मातृकास्तेषु क्रीडन्तो ये कुररा उत्कोशपक्षिणस्तेषां कूजितैरप्यकृशब्दितैर्बहलं
प्रचुरम् । पुन कथंभूतम् । सुखस्पर्शविदातम् सुखस्पर्शेन सौख्योत्पादकस्पर्शेन
अवदातमुज्ज्वलम् । किमिव । अमृतस्रोत इव पीयूषप्रवाह इव । पुन कथंभूतम् ।
खच्छकलम् खच्छ्र कल्य कयो यस्य तत्तथोक्तम् । किमिव । आमलकशिलातलमिव ।

अव्ययं ज्योतिरिव जनितजगत्प्रणयम्, अलकवल्गरीतरङ्गभङ्गिभि-
र्वदनारविन्दामोददुर्दिनैर्भुजलतावानीरसततिभिः कुचकोकमिथुनमनोहरै-
र्वलिवज्जुलवल्लीविलासिभिर्नाभिमण्डलावर्तोदात्तैर्नितम्बपुलिनस्थलश्लाघिभि-
रुरुकरिमकरकराभोगहृदयंगमैः पादनखमयूखफेनस्फीतैः प्रतिनदीप्रवा-
हैरिव नगराज्जनानिवहैर्जलनीडावसेषु विरहिणीहृदयमिवोत्कलिकावि-
लोदयं क्रियते मुक्ताफलद्रुतिचयः पयः । अपि च ।

करिमकरमुखोद्वीर्णं यस्यामर्णः पुनः पतद्भाति ।

सुरमिथुनकलहविगलितमुक्ताफलभूषणभ्रान्ति ॥

पुनः कथभूतम् । सुभगावलोकनम् सुभग प्रीतिजनक आलोकन यस्य पयगस्तत्तथोक्तम् ।
किमिव । उन्दुगणिनि स्यन्दनमिव चन्द्रकान्तमग्निद्रव इव । पुनः कथभूतम् । जनित-
जगत्प्रणयम् उत्पादितसकललोकप्रीतिकम् । किमिव । अव्ययं ज्योतिरिव केवलज्ञानमिव ।
कथभूतैर्नगराज्जनानिवहैः । प्रतिनदीप्रवाहैरिव अपरनदीपृग्गैरिव । पुनः कथभूतैः । नदीधर्म-
विशिष्टानि विशेषणान्याह—अलकवल्गरीतरङ्गभङ्गिभिः अलकवल्ग्वैस्तरङ्गभङ्ग कञ्जेलरचना
येषु नगराज्जनानिवहेषु ते तथा तैः । पुनः कथभूतैः । वदनारविन्दामोददुर्दिनैः वदनान्ये-
वारविन्दानि तेषामामोदेन परिमलेन दुर्दिनाऽऽवृत्तास्ते तथा तैः । पुनः कथभूतैः । भुजलता-
वानीरसततिभिः भुजलता वाहुवल्ग्वस्ता एव वानीरसततयो वेतससमूहा येषु ते तथा
तैः । पुनः कथभूतैः । कुचकोकमिथुनमनोहरैः कुचा एव कोकमिथुनानि चक्रवाकयुगलानि
तैर्मनोहरा मनोरञ्जनचतुरास्ते तथा तैः । पुनः कथभूतैः । वलिवज्जुलवल्लीविलासिभिः
वलयः उदररेखास्ता एव वज्जुलवल्ग्वो लताविशेषास्ताभिर्विलसन्त्युद्भसन्तीत्येवगीला
वलिवज्जुलवल्लीविलासिनस्तैः । पुनः कथभूतैः । नाभिमण्डलावर्तोदात्तैः नाभिमण्डलान्येष्व-
आवर्ता भूपास्तैरुदात्ता मनोहरास्ते तथा तैः । पुनः कथभूतैः । नितम्बपुलिनस्थलश्ला-
घिभिः नितम्बा स्त्रीकटीपश्चाद्भागास्त एव पुलिनस्थलानि जले क्रमेणोत्थित द्वीप
पुलिन प्रशस्तानि पुलिनानि पुलिनस्थलानि तेषां श्लाघा प्रशसा विद्यते येषां ते तथा तैः ।
पुनः कथभूतैः । ऊरुकरिमकरकराभोगहृदयंगमैः ऊरवः सक्थीनि त एव करिमकरकरा-
भोगा जलहस्तिजलग्राहशुण्डादण्डविस्तारास्तैर्हृदयंगमा मनोहरास्ते तथा तैः । पुनः कथ-
भूतैः । पादनखमयूखफेनस्फीतैः पादनखमयूखा एव फेना ढिण्डीरपिण्डास्तैः स्फीता
प्रचुरास्ते तथा तैः ॥

अपि च तथा च । करीत्यादि । यस्याः सिप्राया नद्यामर्णो जल करिमकरमुखो-
द्वीर्णं जलहस्तिनक्रमुखैरुद्वीर्णं उद्भाषितम् । पुनः पुनरपि आकाशात् अधः पतत् भाति
शोभते । कीदृश भाति । सुरमिथुनकलहविगलितमुक्ताफलभूषणभ्रान्ति सुराणां मिथुनानि

जलदेवीकरयन्त्रैरुपरिष्ठाद्यत्र वारि विसिप्तम् ।
 दुर्वर्णदण्डदीप्तिं दधाति विपदातपन्नस्य ॥
 पदचरणचलितजलरुद्धमकरन्दस्यन्दविन्दुकन्दलितम् ।
 यस्या पाथ श्रययति घुसृणमतिं पौरलोकस्य ॥
 चपलकलहसवालकपरिभुत पदपदोऽम्बुजे भाति ।
 यस्या धर्ममयादिव पलायमानोऽघसघात ॥
 मध्यमधुलब्धमधुकरकुलमाण्ड पुण्डरीकमुदण्डम् ।
 हरति हरिन्मणिकलशां सितातपन्नम्रिय यत्र ॥
 उद्गतमकरन्दरज सिताम्बुज यत्र मोदमन्यरितम् ।
 उपरिचलधूलिघूसरधवलच्छन्नच्छर्विं लुपति ॥

श्रीपुरुषयुग्मानि तेषां कल्लो मैथुन^(१)कटस्तेन विगच्छितान्यथपतितानि यानि मुक्ताफल-
 भूषणानि तेषां भ्रान्ति सादृश्य यत्र तत्तथोक्तम् । उपमालंकार ॥

जलदेवीत्यादि । यत्र यस्यां जलदेवीकरयन्त्रै रूक्षा उपरिष्ठात् आश्रये विसिप्तं
 विकीर्णं वारि अलं विपदातपन्नस्य दुर्वर्णदण्डदीप्तिं दधाति रूप्यमयदण्डशोभां धरति ।
 रूपश्रेयमालंकार ॥

पदचरणेत्यादि । यस्यां सिप्राया पाथो अलं पौरलोकस्य घुसृणमतिं कुङ्कुमप्र-
 स्तीक्षराभिरूप श्रययति शिथिलयति । तत्पदचरणमार्गितं विशेषणमाह—कथंभूतं पाथ ।
 पदचरणचलितजलरुद्धमकरन्दस्यन्दविन्दुकन्दलित पदचरणा भ्रमरा तै चञ्चितानि कल्पि-
 तानि यानि अलरुहानि कमलानि तेषां मकरन्दस्यन्दविन्दव पुष्परसक्षरणविपलै क-
 न्दलितं निक्षिप्तम् । हेतुलंकार ॥

चपलेत्यादि । यस्यां सिप्रायां अम्बुजे कमले पदपदो भ्रमरो भाति शोभते ।
 कथंभूतो भाति । अघसघात इव पापसमूह इव । किं कुर्वाण अघसंघात इव भाति ।
 धर्ममयात् पलायमानो नश्यत् । पदपद कथंभूत । चपलकलहसवालकपरिभुत चपल्ये
 योऽसौ कलहसवालक कलहससिशुलस्य मुखेन परिभुत उपहृत । प्रतिषस्तूपमालंकार ॥

मन्थेत्यादि । यत्र यस्यां पुण्डरीक श्वेतकमलं कर्तुंभूतं सितातपन्नम्रियं हरति तिर-
 स्करोति । कथंभूतां सितातपन्नम्रियम् । हरिन्मणिकलशां हरिन्मणेरस्मगर्भरत्नस्य कलशा
 कुम्भो यस्यां सा तथा ताम् । कृष्णरत्नकलशामिस्रयै । कथंभूत पुण्डरीकम् । मध्यम
 धुलुब्धमधुकरकुलमाण्ड मध्यमधुलुब्धो मकरन्दरम्पटो योऽसौ मधुकरो भ्रमरत्वस्य
 कुलं जातिस्त्वस्य माण्डमाधार । पुन कथंभूतम् । उदण्ड बल्लभिरगतम् ॥

उद्गतेत्यादि । यत्र यस्यां सिप्रायां नद्यां सिताम्बुजं श्वेतकमलं उपरिचलधूलिघूसर

संपन्नपुरच्छायं तलदेशे यत्र राजते वारि ।
 उन्मीलितभुजगजगत्सुरलोकालोकदर्पणद्युति च ॥
 ईशानशीर्षोचितविभ्रमाणि वैखानसावासनिरन्तराणि ।
 नीराणि यन्याः सुरशेखराणि सगद्गवावरिमनोहराणि ॥
 देवार्चनासङ्गविधौ जनाना यस्या प्रसूनाञ्जलिगन्धलुब्धः ।
 विनिर्गलत्पूर्वभवाघसङ्घः समन्ततो भाति मधुव्रतौघः ॥
 यस्याः प्रवाहः सरितः प्रकामं वलिप्रमृत्प्रकराभिरामः ।
 रलोत्करापूरितसप्रवृत्तेर्महाध्वजस्येव तनोति कान्तिम् ॥

धवलच्छाच्छविं द्युपति उपरितनभागे चला नपला या धूली रज. तथा धूसर ईपत्पा-
 णुर धवलमुज्ज्वल यच्छा तस्य द्यवि. गोभा ता द्युपति स्पृशति । 'द्युपतिस्पृशसस्य-
 शक्तुदादां वर्तते ।' कथभूत सिताम्बुजम् । उद्गतमकरन्दरजः उद्गतमुज्ज्वलितमुपरिगत
 वा मकरन्देन पुष्परसेनोपलक्षित रज. परागो यत्र सिताम्बुजे तत्तथोक्तम् । पुन.
 कथभूतम् । मोदमन्थरित मोदेन परिमलभारेण मन्थरित नम्रीभूतम् । हेतूपमालकारः ॥

संपन्नेत्यादि । यत्र यस्या तलदेशे अध.प्रदेशे नगरस्याधोभागे वारि राजते । कथभूत
 वारि । संपन्नपुरच्छाय प्रतिविम्बितोज्जयिनीनगरप्रतिविम्बम् । पुनः कथभूतम् । उन्मीलित-
 भुजगजगत् उन्मीलितनागलोको यत्र वारिणि तत्तथोक्तम् । पुनः कथभूतम् । सुरलोका-
 लोकदर्पणद्युति सुरलोकस्य स्वर्गलोकस्य मध्यगता आलोकभूतास्य आलोकाय विलोकनाय
 दर्पणस्य आदर्शस्य द्युतिः शोभा यस्य वारिणस्तत्तथोक्तम् । स्वर्गनगरदर्शनदर्पणसदृश-
 मित्यर्थः । हेतूपमालकारः ॥

ईशानेत्यादि । यस्याः सिप्राया नीराणि । कथभूतानि । सरिद्वरावारिमनोहराणि
 गङ्गानदीजलसदृशानि । पुनः कथभूतानि । ईशानशीर्षोचितविभ्रमाणि ईशानो महादेव-
 स्तस्य शीर्षस्तस्मिन् उचितविभ्रमाणि योग्यशोभानि । पुनः कथभूतानि । वैखानसावास-
 निरन्तराणि वैखानसाना तापसानामावासैर्गृहैः निरन्तराणि अविच्छिन्नानि । पुनः कथ-
 भूतानि । सुरशेखराणि सुराणां शेखराणि मुकुटानि । मस्तकेषु धारणीयानीत्यर्थः ॥

देवार्चनेत्यादि । यस्यां नद्या मधुव्रतौघो भाति । कथम् । समन्ततः सर्वत्र । कथभूतो
 मधुव्रतौघः । देवार्चनासङ्गविधौ देवपूजावसरविधाने जनाना प्रसूनाञ्जलिगन्धलुब्धः पुष्पा-
 ञ्जलिगन्धलम्पटः । पुनः कथभूत । विनिर्गलत्पूर्वभवाघसङ्घः विनिर्गलन् विनिर्गच्छन्
 पूर्वभवाना जन्मान्तराणां अघसङ्घः पापसमूह इव । उपमालकारः ॥

यस्या इत्यादि । यस्याः सरितः प्रवाहः प्रकाम महाध्वजस्य इन्द्रध्वजस्य यज्ञविशे-

चिलीचिमनिरीक्षणा सितसरोजहासोल्बणा

कलकणितवारखाविलसदावलीमेखला ।

उपान्तपुलिनाननोच्छलितवीचिनादानुगा

मन पुरजनस्य या हरति कामिनीवापगा ॥

तस्या प्रमादमालवीजलक्रेलिसरस्या सरितो जलक्रीडोत्तालजलदेवता-

पस्य चान्तिं घोमां तनोति । कथंभूतं प्रवाह । बलिप्रसूनप्रकरभिरामं बत्पर्य
पूजार्थं यानि प्रसूनानि तेषां प्रकरे अभिरामो मनोहर । कथंभूतस्य महाध्वजस्य । रजो
त्करापुरितसमग्रदृते रजोत्करैरापुरिता सन्नस्य गृहस्य वृत्तिर्येन स तथा तस्य । उक्तं च—
'जिनपूजाया भेदा पञ्च भवन्ति । सत्र नित्यमह, चतुर्मुखात्, कल्पवृक्ष, आद्यादिकम्,
ऐन्द्रध्वज इति । तत्र नित्यमह निजगृहाद् गन्धपुष्पाक्षतादीनि जिनगृहाय निवेदनं
कृत्यचैस्त्रात्यं च कृत्वा ग्रामक्षेत्रादीनां शासनदानं मुनिजनपूजनं च नित्यमह, सुकृत्यमह
क्रियमाणं पूजा महामह । सयतोमद्रथतुमुखमिति कथ्यते । कल्पवृक्ष अर्थेन प्रार्थि
तानर्थं संतर्प्य पञ्चवर्तिमि क्रियमाणो मह कल्पवृक्ष उच्यते । आद्यादिकं आपादक
तिरुफलस्युनमासेषु शुक्लपक्षेषु अष्टम्या पूर्णिमापर्यन्तं अपनपूजादिकं क्रियमाणं आद्यादि
कमुच्यते । ऐन्द्रध्वज इन्द्रादिमि क्रियमाणो मह समभसरणादौ ऐन्द्रध्वज उच्यते ।
स्थान्तालंघर ॥

चिलीचिमेत्यादि । या आपगा सिन्धु नदी पुरजनस्य मनो हरति चोरयति । केव ।
कामिनीव धन्येव । कथंभूता आपगा । चिलीचिमनिरीक्षणा

। पुन कथंभूता । सितसरोजहासोल्बणा

। पुन कथंभूता । कलकणितवारखाविलसदावलीमेखला कलं मधुरं
कणितं शब्दितं यासां ता कलकणिताख्याः ता वारखा ईसमार्यान्वासां विस्तसन्ती उल-
सन्ती वा आधली धेनि' सैव मेखला कटिमेखला यस्या सा तपोक्षा । वेद्यापि कटि
मेखलासहिता भवति । पुन कथंभूता । उपान्तपुलिनाननोच्छलितवीचिनादानुगा उपान्तेषु
समीपेषु पल्लुलिनं तोयमप्ये वास्तव्यद्वीपं तदेवाननं तत्रोच्छलिता उत्पत्तिता वा वीचयो
बह्वर्थास्वासां नावेन शब्देन अनुगच्छति चलति वा सा तपोक्षा । वेद्यापि उलसन्ती
शीतादिकं करोति । सुनिषीछन्द । उपमालंघर ॥

अहो मारदत्त महाराज, तस्या सरित सिन्धुया नद्या संबन्धिनि महाहृदे अगाधज
अधये पुनरहं यशोवर पृथुरोमा मत्स्य समभूषं संसातोऽस्मि । कथंभूतायास्तस्या । प्रमा
दमालवीजलक्रेलिसरस्या प्रमादेन अस्सतया मालवीनां मास्रवेक्षोद्भवास्त्रीणां जलक्रेत्यर्थे
जलक्रीडार्थं सरसी महासरोवरं तस्या । कथंभूते महाहृदे । जलक्रीडोत्तालजलदेवता

हस्तोदस्तसलिलासारधारासहस्रसंपादितानेकगगनतलशतहृदे महाहृदे व्य-
तिक्रम्य तं पृथतपर्यायोदन्तमसरालशयालुप्रमाणदेहः पुनरहमहो महाराज,
रोहिताक्षनामा पृथुरोमा समभूवम् । यस्मिञ्जलक्रीडारते

कूलंकपा ममगतनौ मयि स्यादुन्मग्नकाये प्रतनुप्रवाहा ।

स्थिते तिरश्चीनतया च सिन्धुः सा सेतुवन्धश्रियमादधाति ॥

सापि मदीयाम्वा कृतकृष्णपन्नगतनुत्यागात्तत्रैव शिशुमारतया जन्मा-
सादयामास ।

एकदा नु तस्यामेव सीकरासारतारकितसकलहरिति सरिति निदाघ-
दाहदारुणरसेषु शुचिसमाशाखादिवसेषु

हस्तोदस्तसलिलासारधारासहस्रसंपादितानेकगगनतलशतहृदे जलक्रीडायामुत्ताला या जल-
देवतास्तासां हस्तोदस्त ऊर्ध्वं क्षिप्तो योऽसौ सलिलासारो जलसमूहस्तस्य धाराभि संपा-
दिता उत्पादिता अनेका च गगनतले शतहृदा विद्युतो यस्मिन् महाहृदे स तथा त-
स्मिन् । किं कृत्वा अह पृथुरोमा समभूवम् । त पूर्वोक्त पृथतपर्यायोदन्त सहेलकपर्याय-
वार्ता व्यतिक्रम्य । अह सहेलको मृत्वा पृथुरोमा सजात इत्यर्थः । कथभूतः पृथुरोमा । अस-
रालशयालुप्रमाणदेहः असरालो महान् योऽसौ शयालुरजगरस्तेन प्रमाणस्तत्सदृशो देहो
यस्य स तथोक्तः । पुनः कथभूतः पृथुरोमा । रोहिताक्षनामा रोहिताक्ष इति नाम
यस्य स तथा । मुचुकुन्दपुष्पसदृशरक्तश्वेतशरीर इत्यर्थः । यस्मिन् रोहिताक्षे जलक्री-
डारते सति ।

कूलंकपेत्यादि । सा सिन्धुः सिन्धु नदी मयि रोहिताक्षे पृथुरोमि ममगतनौ सति
कूलकपा तटमुद्रुजा स्याद्भवेत् । मयि उन्मग्नकाये सति वहिरुच्छलिते सति प्रतनुप्रवाहा
अल्पपूरा स्यात् । मयि तिरश्चीनतया तिर्यक्त्वेन स्थिते सति सेतुवन्धश्रिय सेतुवन्धशोभां
आदधात्याचरति । दीपकालकारः, अतिशयश्च ॥

सापि पूर्वोक्ता मदीयाम्वा चन्द्रमतिः कृतकृष्णपन्नगतनुत्यागात् कालसपर्यायं परिहृत्य
तत्रैव सिन्धुया महारुदे शिशुमारतया शिशुमारत्वेन रौद्रजलचरजन्मा जन्म भवान्तर
आसादयामास प्राप्तवती ।

एकदा एकस्मिन्नवसरे नु पुनः शुचिसमाशाखादिवसेषु ज्येष्ठमासदिनेषु तस्यामेव
सरिति सिन्धुया नद्या पुराङ्गना नगरस्त्रियः क्रीडन्ति स्म क्रीडा चक्रुः । कथभूताया तस्या
सरिति । सीकरासारतारकितसकलहरिति सीकरासारैरुच्छलितजलकणसमूहैस्तारकिता
सजाततारकाः सकला अपि हरितो दिशो यथा सा तथा तस्याः । कथंभूतेषु शुचिमास-
दिवसेषु । निदाघदाहदारुणरसेषु निदाघदाहेन धर्मसंतापेन दारुणो रसः सप्तमो रसो येषु

अश्रयत्कर्णवतसका सरलितप्रान्तप्रलम्बालका

शीर्यत्कञ्जललोचना परिगलद्रण्डस्यलीचन्दना ।

उत्कम्पस्वनमण्डला प्रविलसल्लीलाञ्जवाहाकुला

क्रीदन्ति स पुराङ्गना प्रियतमैरासेव्यमाना इव ॥

तत्रैवावसरेऽपहक्षीणाक्षोमक्षामनिद्रोद्रेकेणातुच्छपुच्छाच्छोटनोच्छलद-
विच्छिन्नच्छटस्यच्छसलिलकल्लोलकल्पितजलदेवतानिकेतकेतुमालेन निन
निरवधिप्रधावप्रारम्भैर्मन्यमानपयस्यां कलश्रीमिव फेनाविलावर्तमण्डला

ते सयोक्तास्तेषु । 'ज्येष्ठे छट्टुचिस्त्वयम् । आयादे' इत्यमरकोपे यत्ते । पक्षिचक्ररेण
मिनदेवनाम्नाद्येण क्षुचिशब्देन ज्येष्ठे एष न्यात्मात । तदमिप्रायेण अस्माभिरपि क्षुचि
शब्देन ज्येष्ठ एषोक्त । एवंविधं निदाघरीद्रक्तं ज्येष्ठ एष यत्ते म त्पायादे । नृपसंक्रान्ति
मासत्वात् । उक्त च ब्राह्मणशास्त्रे— गोमासे गोगवाभ्यन्ते गोरसे गगनं गते । गोपदं
गोरसे दत्त्वा गोसहस्रफलं भवेत् ॥' इति ।

कथंभूता पुराङ्गना । अश्रयदिति । अश्रयत्कर्णवतंसका अश्रयन्ति जलयेगेन
अथ पतन्ति कर्णानां अवतसकानि कर्णपूरा यासां तास्ययोक्ता । पुन कथंभूता ।
सरलितप्रान्तप्रलम्बासक्य सरलिता अवक्रीभूता प्रान्तेषु प्रसम्भा दीर्घा जलक्य केशा
यासां तास्ययोक्ता । पुन कथंभूता । शीर्यत्कञ्जललोचना क्षीयत् गलत् कञ्जलं
मन्यमानं येषां तानि शीर्यत्कञ्जलानि तत्सदृशानि लोचनानि यासां तास्ययोक्ता । पुनः
कथंभूता । परिगलद्रण्डस्यलीचन्दना परि समन्तात् गलन्ति गण्डस्यलीनां प्रशस्त
कपोलानां चन्दनानि विलेपनरचना यासां तास्ययोक्ता । पुन कथंभूता । उत्क-
म्पस्वनमण्डल्य उत्कम्पानि उल्लसितानि सोप्रासानि स्वनमण्डल्यनि कुचमरा यासां
तास्ययोक्ता । पुन कथंभूता । प्रविलसल्लीलाञ्जवाहाकुला प्रविलसन्ती शोभमाना
क्षीसा यासां सा प्रविलसल्लीला अञ्जवाहा कमलवत् मुखास्यास्यामिराकुला अनवस्थिता ।
पुन कथंभूता । प्रियतमैरिजवज्रमैरासेव्यमाना इव सुखकीटायां भुज्यमाना इव । यथा
प्रियतमैरासेव्यमाना अङ्गना अश्रयवतंसका सरलकेशा विसरत्कञ्जललोचना चन्दनपत्र-
व्रीहिता अपलस्वनमण्डना मृत्पद्मादिव भवन्ति । उपमालक्ष्य ॥

तत्रैवावसरे पुराङ्गनानां श्रीवासमये तेन शुक्लक्षिप्तजुना शिशुमारीसुतेन ताम्र नगराङ्गनासु
मध्ये यथोमसिमहाराजमहादेव्या कुसुमावस्था संवधित्वेन कुबलिश्च दासी मदनम
जरीश्च नामा अपाहि जगदे । गृहीता इत्यर्थः । कथंभूतेन शुक्लक्षिप्तजुना । अपहक्षीणा-
क्षोमक्षामनिद्रोद्रेकेण अपहक्षीणानां मत्स्यानां क्षोमेन भेषजचलनेन क्षाम क्षीण । उड्डीन
इत्यर्थः । निद्राया प्रमीलाया स्तप्रस्य उद्रेक आधिक्यं यस्य स तथा तेन । पुन कथंभूतेन ।
अतुच्छपुच्छच्छोटनोच्छलदविच्छिन्नच्छटस्यच्छसलिलकल्लोलकल्पितजलदेवतानिकेतकेतु

कूलवन्तीं कुर्वता प्रतिक्षणसंधुक्ष्यमाणक्षुदाशुशुक्षणिक्षपितकुक्षिकक्षेण नीरे-
चरत्यक्षपक्षभक्षणाक्षिसक्षणेनेव शूलाक्षपतिना तेन चुलुकीसूनुना मां ग्र-
हीतुं प्रत्यावृत्तेन तासु जलकेलीसक्तस्वान्तासु मध्ये यशोमतिमहाराजमहा-
देव्याः कुञ्चलिका मदनमञ्जरिका नामाग्राहि ।

ततस्तद्वृत्तान्ताकर्णनकुपितमतिः स महीपतिराहूयादिदेश सकलजल-
व्यालविलोपनाय वैवस्वतसैन्यसंनिभं सत्वरं संचरद्भीवरनिकरम् । ते च
कैवर्तीस्तदादेशादुत्तरलतरोत्तानकराचरितक्ष्वेलिताः सत्वरं लगुडगलजाल-

मालेन अतुच्छं प्रचुरं यत् पुच्छाच्छोटन पुच्छस्य आस्फालनं तेनोच्छलत् ऊर्ध्वं गच्छत्
अविच्छिन्नच्छट अखण्डधार स्वच्छ निर्मल यत् सलिलं जल तस्य कल्लोलैः कल्पिता
रचिता जलदेवतानां जलाधिष्ठातृणां देवतानां निकेते गृहे केतुमाला सेतूज्ज्वला पङ्क्तिर्येन
चुलुकीसूनुना स तथोक्तस्तेन । चुलुकीसूनुना किं कुर्वता सता कुञ्चलिका अग्राहि ।
कूलवन्तीं नदीं फेनाविलावर्तमण्डला फेनैः ढिण्डीरपिण्डैराविल व्याप्त आवर्तमण्डल भ्रम-
णसमूह यस्याः कूलिन्याः सा तथा ता कुर्वता विदधता । कूलवन्तीं कामिव । कलशीमिव
दधिमन्थिनीव । कथंभूतां कलशीम् । निजनिरवधिप्रधावप्रारम्भैः निजो योऽसौ निरवधिप्र-
धाव आमर्यादभूतवेगवद्गतिस्तस्य प्रारम्भैः राभस्यैः मथ्यमानपयस्यां मथ्यमान विलो-
ज्यमान पयस्य दधि यस्याः सा मथ्यमानपयस्या ताम् । पुनः कथंभूतेन चुलुकीसूनुना ।
प्रतिक्षणसंधुक्ष्यमाणक्षुदाशुशुक्षणिक्षपितकुक्षिकक्षेण क्षण क्षण प्रति प्रतिक्षण संधुक्ष्य-
माणः संदीप्यमानो योऽसौ क्षुदाशुशुक्षणिर्बुक्षान्निस्तेन क्षपित पीडित कुक्षिकक्ष उदरवन
यस्य स तथा तेन । पुनः कथंभूतेन । नीरेचरत्यक्षपक्षभक्षणाक्षिसक्षणेन नीरेचरा स-
त्स्यास्तेषां(?)त्यक्षः समस्तोऽपि योऽसौ पक्षः पितृमातृपुत्रादिपरिग्रहस्तस्य भक्षणे आक्षिप्तः
प्रारब्धः क्षणोऽवसरो येन स तथा तेन । केनेव । शूलाक्षपतिनेव यमेनेव । कथंभूतेन । मा
रोहिताक्ष मत्स्य यशोधर चरं ग्रहीतुं गृहीत्वा भक्षितुं प्रत्यावृत्तेन व्याघ्रतितेन । कथंभूतासु
तासु पुराङ्गनासु । जलकेलीसक्तस्वान्तासु ..... विचितानि यासां
तास्तथोक्तास्तासु ॥

ततस्तदनन्तरं तद्वृत्तान्ताकर्णनकुपितमतिः मदनमञ्जरिकाग्रहणश्रवणकुद्धबुद्धिः स
महीपतिः यशोमतिमहाराजः सत्वरं संचरद्भीवरनिकर संमुखमागच्छन्मत्स्यवेधिसमूह
आहूय आकार्य सकलजलव्यालविलोपनाय सर्वजलदुष्टग्रहविनाशाय आदिदेश आदेश
दत्तवान् आदिष्टवान् । कथंभूत संचरद्भीवरनिकरम् । वैवस्वतसैन्यसंनिभ यमकटकसदृशम् ।
सै च कैवर्तीः संचरद्भीवरा तदादेशात् यशोमतिमहाराजस्यादेशात् ता प्रसिद्धा तरङ्गिणीं
सिप्रानदीं सत्वरं अवतेरुः अवतरन्ति स्म । कथंभूताः कैवर्ती । उत्तरलतरोत्तानकराच-
रितक्ष्वेलिताः उत्तरलतरा वेगवत्तरा उत्ताना अनघोमुखा ये करा हस्ततलास्तैराचरि-

व्यग्रपाणयस्त्ररीतर्पनुवरतरङ्गतरण्डवेडिकोडुपसपन्नपरिकरास्ता तरङ्गिणीम
वतेरु ।

उड्डीनाण्डजडिम्ममाकुलभवमालीकिनीकानन

कूलोत्तालबिलान्तरालचलनगलानालगार्दार्मकम् ।

प्राय पङ्क्तिगतर्गर्वरमिलहौलेयवाळ मुहु

स्तत्स्रोत कलुषीनमूव विवशप्राह विगाहस्तत ॥

पुनरहमहमिकया तत्सरित्स्रोतसि तेषु विहितसकलनलचरग्रहणोपायेषु
स्य चोल्हकेयस्य यमदष्टाकोटिकुटिल पपात गलनाले गल । तत्सगमान्मम

॥सि कृतानि ह्येस्त्रितानि आस्त्रेष्टितानि षड्विंश यैस्ते तयोक्ता । पुन कथंभूता ।
शुङ्गगलनालव्यग्रपाणय सगुडं सकुटदण्ड गलस्य मत्स्यवेधनलोहकष्टक जालं च
शानाय लुङ्गगलनालानि तेषु व्यग्रा व्यापृता पाणयो येषां ते तयोक्ता । पुन कथं
ज्ञा । तरीतपनुवरतरङ्गतरण्डवेडिकोडुपसपन्नपरिकरा तरीय नौका तर्पय तृणमययो
कः नुवरतरङ्गय दौष्टिकफलतरणोपाय तरण्डय फलकम्, वेडिका च सुत्रनौका उड्ड
य परिहारनौका चर्मावनयासै संपन्न परिपूर्ण परिकरः परिवारो येषां ते तयोक्ता ॥

उड्डीनाण्डजेत्यादि । ततस्तदनन्तरं स्रोत सिप्रानदीजलपूर कलुषीवमूव अनच्छ
भातम् । कथंभूतं स्रोत । उड्डीनाण्डजडिम्मम् उड्डीय गगने स्थिता अण्डजानां पक्षीणां
हेम्मा बासका यस्मिन् तत्तयोक्तम् । पुन कथंभूतम् । आकुलभवमालीकिनीकाननम्
ताकुलं भवत् कम्पमानं भवत् नालीकिनीनां पक्षिनीनां काननं यत्र तत्तयोक्तम् । पुन
कथंभूतम् । कूत्रेत्तालविलान्तरालचलनगलानालगार्दार्मक कूत्रयोदमयोस्तटयोरुत्ताला
स्तुक्च बिलान्तरालेषु बिलमध्येषु चक्षुनेन गम्भना निर्ममोद्यमा अलगदानां अलसर्पाणां
रभका बासका यत्र तत्तयोक्तम् । पुन कथंभूतम् । प्राय पङ्क्तिगतर्गर्वरमिलहौलेयवाळ
पायो बाहुल्येन पङ्क्ति सफदमा ये गर्तास्तेषां मध्ये ये गर्बरा महिपासं मिस्रन्त
कृत्रीमवन्तो दौलेयवाळा कच्छपशिषयो यत्र तत्तयोक्तम् । कथं कलुषीवमूव । मुहुर्वारं
ारम् । पुन कथंभूतं स्रोत । विवशप्राह विवशा परवक्षा प्राहा मकरादयो यत्र तत्त
योक्तम् । स्रोत किं कुर्वत् । विगाहत् विमोहत् । अतिश्रुचालंक्षर ॥

पुन पुनरपि नदीप्रवाहे अवगाहनानन्तरं अहमहमिकया परस्परार्हक्षरेण तत्सरि
स्रोतसि तमदीप्रवाहे तेषु कैवर्तेषु विहितो रचित सकस्यानां जलचराणां मकरादीनां
ह्यस्य उपायो यैस्ते तयोक्तास्तेषु सत्सु तस्य चोल्हकेयस्य तुलसीपुत्रस्य शिशुमा-
स्य गलनाले गल लोहकष्टक पपात पतित । कथंभूतो गलः । यमदष्टाकोटिकु-
टिल यमस्य दष्टा दाबा तस्या कोटिरर्थं तद्वत् कुटिले वक्र । तत्संयमात् शिशुमार

चोपरि भ्रमदकालचक्रकरालं जालम् । पुनरस्मद्ब्रह्णानन्दितमनोभिस्तेर्मत्स्य-
वेधिभिरानीतं मां तं च स महीपतिरवलोक्य पितृसंतर्पणार्थं द्विजसमा-
जसत्ररसवतीकाराय समर्पयामास । तत्र च तदुपयोगमात्रतया प्रत्यहमु-
त्कृत्यमानकायैकदेशः

अहं पिता पूर्वभवेऽस्य राज्ञः पितामही चाम्बुचरोऽयमासीत् ।

इयं व्यवस्था ननु नाविदानीमस्मत्सुखार्थं च विधिः किलैषः ॥

इति विचिन्तयन्स चाहं च कथंकथमपि जीवितमत्यजाव ।

पुनरहो धर्मधनंजय, तामेव समस्ताद्भुतजननीमुज्जयिनीं निकषा-
तमताजिनजेणाजीवनोटजाकुले बम्बूलवदरीकरीरप्रायक्षुपाक्षितपर्यन्तस्थले
कङ्काहिनामके ग्रामधामके स जलव्यालो महत्युरभ्रसंदर्भे छगली बभूव । अहं

सगमात् ममोपरि च जाल पपातेत्येवम् । कथभूत जालम् । भ्रमदकालचक्रकराल भ्रमत्
भ्रमण कुर्वत् यत् अकालचक्र अप्रस्तावे यमचक्र तद्वत् कराल रौद्रम् । पुन. पुनरपि
अस्मद्ब्रह्णानन्दितमनोभिरस्माक स्वीकरणेन हृष्टचित्तैस्तैः प्रसिद्धैर्मत्स्यवेधिभिः कैवर्तैरानीत-
मा यशोधरवर रोहिताक्ष मत्स्य च त चन्द्रमतिचर शिशुमार अवलोक्य स. यशोमति-
महाराजनामा महीपतिः पितृसंतर्पणार्थं द्विजसमाजसत्ररसवतीकाराय समर्पयामास दापि-
तवान् । द्विजसमाज इति ब्राह्मणसमूहस्य सत्ररसवतीकाराय । ब्राह्मणरूपकारायेत्यर्थः (?) ।
समर्पयामास ॥

हे राजन् मारदत्त महाराज, स च शिशुमारोऽहं च रोहिताक्षमत्स्यः कथंकथमपि
महता कष्टेन जीवितं अत्यजाव त्यक्तवन्तौ । अहं च किं कुर्वन् । इतीदृशं विचिन्तयन्
पर्यालोचयन् । कथभूतोऽहम् । तत्र ब्राह्मणसत्रशालाया तदुपयोगमात्रतया ब्राह्मणभोजनमा-
त्रतया प्रत्यहं दिनं दिनं प्रति उत्कृत्यमान. उत्पाद्यमानश्छेद्यमानः कायैकदेशः सन् ।
नित्यं प्रतिछेद्यमान. कायैकदेशः मृतेति सवन्धः इति केचित् ॥

अहमित्यादि । अस्य राज्ञः यशोमतिमहाराजस्य पूर्वभवे अहं पिता वर्ते । अयमम्बुचरः
शिशुमारश्च पितामही पितृमाता आसीत् । इदानीं ननु निश्चयेन इयं ईदृशी व्यवस्था नौ
आवयोरिदानीं वर्तते । किलेल्यरुचौ । एष विधिः कर्तव्यता ब्राह्मणभोजनेन अस्मत्सुखा-
र्थमस्मत्प्रीणनार्थं च वर्तते । जाल्यलकारः ॥

पुन. पुनरपि अहो धर्मधनजय धर्मेण धनुषा धनजय अर्जुन । महाराजपक्षे धर्म एव
धनं धर्मधनं तेन जयति तज्जयति वा स्वीकरोतीति धर्मधनजयस्तस्य सबोधनं क्रियते—
हे धर्मधनजय धर्मधनोपार्जक, ता पूर्वोक्तामेव उज्जयिनीं निकषा । उज्जयिनीनगर्यां समीप
इत्यर्थः । कङ्काहिनामके कङ्काहिरिति नाम यस्य एवविधे ग्रामधामके ग्रामस्थाने स पूर्वोक्तो
जलव्यालश्चन्द्रमतिचरः शिशुमार. महती बृहती छगली अजा बभूव । कथभूता उज्जयिनीम् ।
समस्ताद्भुतजननीं अनेकाश्चर्योत्पत्तिस्थानम् । कथभूते कङ्काहिनामके । तमताजिज्जजेणाजी-

च तत्रैव छगल । पुनरावयोर्यतिक्रान्ते वर्करभाववृत्तान्ते जातस्मरस्मय-
स्त्रामेवाहमजामतिक्रामजसिलोरणक्षोभमुभितचित्तेनाविकटाधिपतिनातीव-
तीक्ष्णविषाणविनिर्मितमर्मप्रहारः सौम्यघातुपातानन्तरमेव प्रेतभावमनुसर-
न्क्षयभूरिवात्मनात्मानमुत्पादयामास । अभूव चातिक्रान्तेषु कतिचिद्विप-
क्षेषु प्राप्तप्रसवावसरः ।

अत्रान्तरे स यशोमतिकुमार पापदिप्रवृद्धमनस्कारस्तत्फलमिद्वैव
जन्मनि दर्शयन्निव विवूरितनिखिलराजलक्ष्मीचिह्न कूटशाल्मलितरू

वनोदजाकुले तमत् कण्ठमयमास्तरणम्, अभिनयेण यर्मपस्याणम्, तद्वयमाजीवन उदर
पूरणव्यवसायो येषां ये समताभिनयेणाजीवनास्तेषां उदजानि गृह्णाणि तैराकुल भ्यास्तं स
मताभिनयेणाजीवनोदजाकुल तस्मिन् । पुन कर्मभूते कदाहिनामके । बन्धुसम्बन्धीकरीर
प्रायस्तुपासितपर्यन्तस्यले बन्धुलक्ष्म किङ्किनीतरण, बन्धुसम्बन्धीकरीर
गृह्णा । उक्तं च— करीरं बन्धुपत्रं च शास्त्रमुष्णं मृषुकम् । प्रायसी तीक्ष्णसारं तु चक्रक
क्षीणकण्टकम् ॥' ते प्रायेण तुपाय लघुवृक्षाणामप्राप्ति तैरासितं वेष्टितं पर्यन्तस्थलं
यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन् । छगली कसिन् भूम्ब । उरप्रसदमे मेपसमूहे । अहं च
यशोचरः रोहिताक्षमरस्यस्तत्रैव कदाहिनामके उरप्रसदमे छगलीभूम्बम् । अयं वशा
द्विमक्षिपरिणाम उतमेकवचनं प्रयमोत्तमसमानक्रियापदत्वात् । पुन पुनरपि आ-
वयोश्छगलीछगलपर्याययोः वर्करभाववृत्तान्ते शिशुमारच्छगलं प्रपद्य वृके व्यतिक्रान्ते सति
जातस्मरस्मयोऽह उत्पन्नकन्दर्पदर्पस्वरूप सन् तामेव चन्द्रमतिचरीमजां छगलीं अह
मतिश्रमन् अमिगच्छन् उड्डीयमान सन् अखिलोरणक्षोभमुभितचित्तेन अखिलाय
ते उरणाव मेपास्तेषां क्षोभेण बन्धनेन क्षुभित श्लेष्मं प्राप्तं वित्त यस्य स तथा तेन ईद
निषेधेन अखिकटाधिपतिना अखिनां मेपाणां कट कन्क. समूहस्तस्य अधिपतिः स्वामी
तेन मेपसमूहस्वामिना कर्मभूतं अतीवतीक्ष्णविषाणविनिर्मितमर्मप्रहार अतीव अ-
तिशयेन तीक्ष्णे सुक्ष्माग्रे विषाणे शृङ्गे तान्त्र्यां विनिर्मितं मर्मप्रहारो जीवस्थाननिधुरघात
एवगुणविशिष्टाऽहं सौम्यघातुपातानन्तरमेव शुक्लरणादनन्तरमेव प्रेतभावं मरणं अनु-
सरन् प्राप्तुवन् स्वयंभूरिव ब्रह्मेव आत्मना आत्मानमुत्पादयामास । तस्मामेव अह
बन्धोचरच्छगल पुनरपि द्वितीय बारं छगलो मूला गर्भे स्थित इत्यर्थः । न केवलं
गर्भे स्थित कतिचिद्विपक्षेषु कतिचिन्मासेषु अतिक्रान्तेषु सत्सु प्राप्तप्रसवावसरं लब्धज-
न्मसमवयव अहं अभूवं अभवम् ॥

अत्रान्तरे अस्मिन्नवसरे मम अन्मप्राप्तिसमये स यशोमतिकुमार कुसुमावली
महादेवीचन्द्र मृगवार्ध आबेटक्षरं निबन्धन निर्गत । कर्मभूतो यशोमतिकुमार ।
पापदिप्रवृद्धमनस्कारः पापदो आबेटकक्रियायां प्रवृद्धो मनस्वरचित्तमोगो यस्य स

लुम्बनवन्धनैरिव लताप्रतानैर्गादोद्गन्धितमौलिर्नरकान्यकारकालकादमि-
कांशुकाधिकृतकायकपरिकरः श्वाटवीप्रवेशदण्डकमकाण्डकोदण्डोच्चण्ड-
दोर्दण्डमण्डलः कीनाशपाशाकारवागुरोत्तमितासः प्रादुर्भवदुर्गन्तपातक-
पातपिशुनैरिव श्वगणिभिः समाचरितपुरप्रचारः कृतान्तानीकभीकरैरनणु-
कोणोत्कृणितपाणिभिः किरातैः परिवृतः पतिरिव सकलसत्त्वसवाधसाधि-
तमतिः

तथोक्त । पुनः कथंभूत । विद्वाननिगितमजलःशोभितः विद्वितानि निगितानि
राजलक्ष्मीचिह्नानि लुम्बनामरखजालानि येन न तथोक्त । यशोनति कुमारः किं कुर्वन् ।
उद्धव जन्मनि अस्मिन्नेव भवेत्तत्फल आगेष्टफल दर्शयतिव लोकानां निशानयतिव ।
आगेष्टकफियाकारक पुमान् भविष्यद्वे राजलक्ष्मीनिर्दन्त्युतो भवतीति अस्मिन्नेव
भवे दर्शयतिव । पुनः कथंभूत । लताप्रतानैः वर्णममूर्धनार्दमनिगयेनोद्गन्धितः ऊर्ध्वे
वद्वोर्मालिमन्तक येन न तथोक्त । कथंभूतेर्लताप्रतानैः । कृतान्तमण्डितलुम्बनवन्धनै-
रिव । पुनः कथंभूतः । नरकान्यकारकालकादमिकांशुकाधिकृतकायकपरिकरः नरकान्य-
कारवत् कालं कादमिक कर्दमेण रक्तम् । कृष्णवर्णमित्यर्थः । अशुकवत् तेन अधिकृतो
नियुक्त कायकपरिकरः शरीरवेपो यस्य न तथोक्तः । पुनः कथंभूत । श्वाटवी-
प्रवेशदण्डकमकाण्डकोदण्डोच्चण्डदोर्दण्डमण्डलः श्वघ्नो नरक सः अटवी चेडम्बर
तस्य प्रवेशाय तत्सवरणाय दण्डकः क्षुद्रमार्गान्तमदृश मकाण्ड वाणसहित कोदण्ड
धनुस्तत्रोच्चण्डं प्रकर्षेण प्रचण्ड दोर्दण्डमण्डल यस्य न तथोक्तः । पुनः कथंभूत । कीनाश-
पाशाकारवागुरोत्तमितासः कीनाशस्य यमस्य पाशो बन्धन तस्याकारस्तदुपमा यस्या-
सा कीनाशपाशाकारा सा चासौ वागुरा मृगबन्धनी तया उत्तमिता मुकुटिता अर्ध-
भुजशिरसरे यस्य न तथोक्तः । पुनः कथंभूत । श्वगणिभिः कुक्कुराणां स्वामिभिः समा-
चरित सम्यगनुष्ठित पुरप्रचारो अग्रेसरत्वेन येन स समाचरितपुरप्रचारः । कथंभूतैः
श्वगणिभिः । प्रादुर्भवदुर्गन्तपातकपातपिशुनैः प्रादुर्भवत् प्रकटीभवत् यत् दुरन्त दुष्ट-
भाव पातक तस्य पात आगमन तस्य पिशुनैरिव । पुनः कथंभूत । किरातैः परिवृतः ।
कथंभूतैः । कृतान्तानीकभीकरैः कृतान्तानीकवत् यममैन्धवद्रथानकैः । पुनः कथंभूतैः ।
अनणुकोणोत्कृणितपाणिभिः अनणुर्महती कोणा दण्ड तेन उत्कृणिता सकुचिता पाणयो
येपा ते तथा तैः । पुनः कथंभूत । सकलसत्त्वसवाधसाधितमति सकलसत्त्वानां सर्व-
जीवानां सवाधे सम्यग्लोटेने साधिता स्वीकृता मतिर्येन स तथोक्तः । क इव । पतिरिव
भूतक इव । किं कृत्वा पूर्वं मृगयार्थं निश्चक्राम । इतीदृश नीतिं नीतिशास्त्रमधीतामपि
अवमत्य अनादृत्य । इतीति किम् ।

‘स्तेनद्विपद्विषव्यालश्चापदप्रभव भयम् ।

शर्मधर्मविरामश्च मृगयायां महीपते ॥’

इति नीतिमधीतामप्यवमत्य मृगयार्थं निश्चक्राम । प्रविवेश च वनदेवता-
विनिवेदिततदागमनमिव प्रशान्तसमस्तसत्त्वसंचार कान्तारम् । स्थलविल-
जलान्तरालविहारिणा प्राणिनामद्यापि चित्रगुप्तेनापरिमृष्टमानत्वादनासा
दितर्हिंस कोपारुणान्तरेरपाङ्गप्रसरै स्वामर्पदेवताया शोणितोपहारमिव
विकिरस्तस्य छगलाविकैलकसनाथस्य यूथस्य मध्येन प्रत्यावर्तमानस्तिर्यग्गति

स्तेनेति । महीपतेनरेन्द्रस्य मृगयायां भयमुत्पद्यते । कथंभूतं भयम् । स्तेनद्विपद्विष-
व्यालश्चापदप्रभव स्तेनाद्यौरा द्विपन्तश्च शत्रव विष च हालाहकम् व्यालाश्च सर्पा,
श्चापदाश्च सिंहव्याघ्रादय तेभ्य प्रभवमुत्पन्नम् । न केवलं महीपतेमृगयायां भयं भवति
किं तु शर्मधर्मविरामश्च भवति । शर्म च सुखम्, धर्मश्च पूजादानोपवासादिलक्षण शर्मधर्मौ
तयोर्विरामो विनाश धर्मधर्मविराम । अक्षर उक्तसमुच्चयार्थं । तेन धीमता प्रजा-
विलोपादिकं च सम्भते ॥

न केवलं मृगयार्थं निश्चक्राम, किं तु अन्तारं दुर्गमं घर्मं प्रविवेश च प्रविष्टवांश्च ।
कथंभूतं अन्तारम् । प्रशान्तसमस्तसत्त्वसंचारं प्रशान्त उपशान्त समस्तसत्त्वानां मृगा
दिजीवानां संचारं प्रवेशो यत्र अन्तारे तत्तथोक्तम् । तदागमे सति सर्वे मृगादयो धीना
पत्न्याचकिरे इत्यर्थं । पुन कथंभूतम् । उत्पद्यते—वनदेवताविनिवेदिततदागमनमिव
वनदेवतामिर्निवेदित कथितं तदागमनं यत्र अन्तारे तद्वनदेवताविनिवेदिततदागमनम् ।
अन्तारप्रवेशानन्तरं किं कृतवानित्याह—सां महीयां मातरं मन्मातृचरीमजामारुहं वृक्ष
नाथं (!) निर्भिमेद विवारितवान् । केवलं मदीयां मातरं च छगलीं च निर्भिमेद । कथंभूत
सन् निर्भिमेद । अनासादितर्हिंस अप्राप्तर्हिंसाकर्मकः । अलब्धमृगादिक इत्यर्थं । कम्पाद
नासादितर्हिंस । स्थलविलजलान्तरालविहारिणां स्थलविहारिणं विलविहारिणं, अल-
विहारिणो मत्स्यादयः, अन्तरालविहारिणं पारापतलवचटकादयः स्थलविलजलान्तराल-
विहारिणस्तेषां तथोक्तानां प्राणिनां जीवानां अद्यापि वर्तमानकालेऽपि चित्रगुप्तेन
यमश्चर्यस्येन अपरिमृष्टमानत्वात् गतायुक्तारहितत्वात् । अलब्धर्हिंस इत्यर्थं । चित्र
गुप्तादयोऽमी यमस्य आक्षपटलिका । यथोमति कुमारः किं कुर्वन् । ओपारुणान्तरे
ओघेन रक्तमप्यै अपाङ्गप्रसरैर्मौनप्रान्तवित्तारै कट्याक्षः कृतेजोभिः स्वामर्पदेवताया
निश्चोपदेवताया शोणितोपहारं दधिरपूजां विकिरमिव विकृतिमिव । किं कुर्वाणः । तस्य
पूर्वोक्तस्य यूथस्य छगलस्तमूहस्य मध्येन कृत्वा अन्तरेण विधाय प्रत्यावर्तमानः पक्षाद्याहु
टन् । कथंभूतस्य यूथस्य । छगलाविकैलकसनाथस्य छगलस्य च छगल्यः अविनां मेघाणां
समूह आविकम्, ऐलकानां गारुडानां बृहच्छगलानां समूहमैलकं छगलाविकैलकानि ते

मार्गोह्येन कपोलस्थलीचुम्बनोन्मुखपुङ्गेनायोमुखेन शरव्यीकृतवस्तवृन्दा-
रकस्तां मदीयां मातरं च निर्विभेद । तावता चापर्याप्तपरितोषः स्वयमेव तदुद-
रमवदारयत् । ददर्श च मामनलावलग्नशकलिनमिव विवर्तमानवपुष्पम् । आयु-
षः शेषत्वादविहितप्रमीतभावमवाप्तसमस्तसूपशास्त्राधिगमपाटवाय पौरोगवाय
पोषणार्थमर्पयत् । तदन्वहं गेह एव पोष्यमाणतनूनां छागलधेनूनां शून्यस्तनाव-
लेहलालोपदिग्धदेहस्तस्मिन्नेव रसवतीगृहे सकलरसप्रसाधनविधिव्यतिकराधि-
कविवेकेषु पाचकलोकेषु पिशितपाकोपदेशदानदुर्ललितहृदयामात्मदुष्कर्मोः

सनाथः सहितस्तस्य तथोक्तस्य । पुनः कथभूतः । अयोमुखेन शरव्यीकृतवस्तवृन्दारकः
..... । कथभूतेन अयोमुखेन । तिर्यग्गतिमा-
र्गोह्येन ..... स तथा तेन । पुनः कथभूतेन । कपो-
लस्थलीचुम्बनोन्मुखपुङ्गेन प्रशस्ता कपोलस्थली तस्याश्रुम्बन मुखस्पर्शन तस्मिन् उन्मुख
संमुखीभूतः पुङ्गवः पञ्चाग्र यस्य स तथा तेन । स यशोमतिस्तावता छगलछगलीद्विखण्डी-
करणेन निर्भेदनेन अपर्याप्तपरितोषः परिपूर्णसतोपकरणार्थं स्वयमेव तदुदर अजाकुक्षि
अवदारयत् विदारयामास । न केवलमवदारयत्, विवर्तमानवपुष्प कम्पमानशरीरं मां
यशोधरमज ददर्श च दृष्टवाश्च । कथभूत माम् । अनलावलग्नशकलिनमिव अङ्गारपुञ्जोपरि-
धृतमासमिव । न केवल मा ददर्श, पौरोगवाय अजपालाय पोषणार्थं प्रतिपालनार्थं
अर्पयच्च दत्तवाश्च । उक्ता च पौरोगवस्य व्युत्पत्तिः—पुरोऽग्रे गोमांसं जलं वा यस्या सा
पुरागुस्तस्या अयं पौरोगवः । सूपकार इत्यर्थः । कथभूताय पौरोगवाय । अवाप्तसमस्तसूप-
शास्त्राधिगमपाटवाय अवाप्त प्राप्त समस्तसूपशास्त्रस्य सर्वपाकसिद्धान्तस्य अधिगमपाटव
परिज्ञानपटुत्वं येन स तथोक्तस्तस्मै । कथभूत माम् । अविहितप्रमीतभाव अविर-
चितमृत्युम् । मा न मारितवानित्यर्थः । कस्मान्न मारितवान् । आयुषः शेषत्वात्
कियत् काल आयुरद्यापि वर्तते यस्मात् । तदनु तत्पश्चात् पौरोगवसमर्पणादनन्तरमहं
यशोधरच्छागो गेह एव राजमन्दिरे एव तस्मिन्नेव रसवतीगृहे महानसमन्दिरे कति-
चिन्निशान्ना कतिचिन्मासान् अतिवाहयामास निर्गमितवान् । कथभूतोऽहम् । पो-
ष्यमाणतनूनां वर्धमानशरीरिकाणां छागलधेनूनां छागलीनां शून्यस्तनावलेहलालोपदिग्ध-
देहः शून्यस्तनावलेहेन दुग्धरहितस्तनास्त्रादनेन लालया सृणिकया सिंहिन्या उप-
दिग्धो लिप्तो देहो येन स तथोक्तः । किं कुर्वन् कतिचिन्मासान् अतिक्रान्तवान् ।
इति ईदृशं विचिन्तयन् । किं कृत्वा पूर्वं विचिन्तयन् । अमृतमतिमहादेवीं कथमपि
केनचित्प्रकारेणापि विदित्वा ज्ञात्वा । कथभूताममृतमतिम् । पाचकलोकेषु रसायन-
पाचकसमूहेषु मध्ये पिशितपाकोपदेशदानदुर्ललितहृदया पिशितस्य मांसस्य पाक-
स्तस्योपदेशदाने शिक्षादाने दुर्ललितमासक्तं हृदयं यस्याः सा तथोक्ता ताम् । कथभूतेषु

दयात्तत्रैव भवे सपन्नसितश्विभ्रगात्रीमनवरतदरद्देहद्रवास्वादासीदन्मन्दम-
क्षिकाक्षेपक्षोमपात्रीमतिपूतिपूयपिहितनासिकसविषसचरत्परिवारां स्वकीयेन
दारिकाजनेन 'इयं स्वलु हले, पापकर्मा सकलदुराचारागारा अमृतमसिम
हादेवी त निखिलभुवनमाननीयमनज्ञावतार यशोधरमहाराज गरलप्रयो-
गाहृष्टान्तकीर्ति विधाय तत्फलैः संप्रति सजाता सकलकुष्ठाधिष्ठानम्' इति
द्वन्द्वमितस्ततो मन्त्रयमाणेन राजपरिजनलज्जिकासमाजेन च कृतधिकारप-
रम्परा कथमपि विदित्वा, कथं नाम

अलिकुलमिदं लूतातन्नुप्रतानविधूसर

मनसिजघनुर्जात जीर्यत्तनुस्यति पिञ्जनम् ।

पाचकलोकेषु । सफलरसप्रसाधनविधिभ्यतिकराधिकविशेषेषु सकलाद्यं ते रसा मधु-
राम्लकटुसिक्कपायस्वयणसङ्गणा आस्वादास्तेषां प्रसाधनविधिस्तस्य व्यतिकरे प्रपङ्के
अधिक्रेऽतिरिक्तो विषेकषातुर्ये येषां पाचकलोकाणां ते तथोक्तास्तेषु । पुनः कथंभूताम्
मृतमसिम् । आत्मदुष्कर्मोदयात्तत्रैव भवे संपन्नसितश्विभ्रगात्री आत्मनः पापकर्मोदया
त्तत्रैव भवे संपन्न सितं श्वेतं श्वित्रं कुष्ठं गात्रे शरीरे यस्यां सा तथा ताम् । पुनः कथं
भूताम् । अनवरतदरद्देहद्रवास्वादासीदन्मन्दमक्षिकाक्षेपक्षोमपात्रीम् अनवरतं दरन् भिदा
र्यमाणे योऽसीं देहस्तस्य द्रव्यं पूयादिकं तस्य आस्वादाय आसीदन्स्य आगच्छन्त्यो मन्दा
प्रचुरा वा मक्षिकास्वादां क्षेपे क्षोदे योऽसीं क्षोमं ग्यत्रमोटनं तस्य पात्रीं माजनं तां
तृपोक्षाम् । पुनः कथंभूताम् । अतिपूतिपूयपिहितनासिकसविषसचरत्परिवारां अतिसूयेन
पूतिर्गुणं यत् पूयं मष्टरुधिरं तेन पिहिता मासिक्क येन सोऽतिपूतिपिहितनासिक
ईदृशिवधः सविषे समीपे संचरन् प्रविशन् परिवारो यस्यां सा ताम् । पुनः कथंभूताम् ।
राजपरिजनलज्जिकासमाजेन नृपपरिवारदासीसमूहेन च चक्रराट् अन्येन च लोकेन इत्यमुना
प्रकारेण कृतधिकारपरम्परां विहिततिरस्कारधेयिम् । कथंभूतेन राजपरिजनलज्जिकासमाजे
न । इत्यस्ततो यत्र तत्र द्वन्द्वं श्रीपुरुषयुग्म मन्त्रयमाणेन आहूयता । इतीति किम् । हले सखि ।
स्तत्स्थितिं वाक्यान्तद्वारे । इयमेया अमृतमसिमहादेवी संप्रति सकलकुष्ठाधिष्ठानं अष्टदशकुष्ठको
ष्टागारं संजाता संभवूष । केन । तत्फलेन पापफलेन । कथंभूतेयम् । पापकर्मा पापिष्टा । पुनः
कथंभूता । सकलदुराचारागारा सर्ववर्षितसितमन्दिराया । किं कृत्वा पूर्वं कुष्ठाधिष्ठानं
याता । त यशोधरमहाराजं गरलप्रयोगात् हृष्टान्तकीर्ति विधाय मृतं कृत्वा । कथंभूतं तम् ।
निखिलभुवनमाननीयं सर्वजगद्मन्दीयम् । पुनः कथंभूतम् । अनज्ञावतारं कथमस्तरम्पम् ।
म कनकं राजपरिजनलज्जिकासमूहेन कृतधिकारपरम्परां च । अन्यत् स्वकीयेन दारिकाजनेन
च अमृतमसिमहादेवीदासीसमूहेन च । इति विचिन्तयन् कतिचिन्निघ्नान्निघ्नान्निघ्नान्निघ्नान्निघ्नान्निघ्नान्
इत्यत्र इतीति किम् । कथं केन प्रकारेण । मामेति संभावनायाम् ।

। अलिकुलमिति । इदमेतत् अलिकुलं केसकस्याप लूतातन्नुप्रतानविधूसरम् । कथम्

कुवलयवनं धत्ते दैन्यं द्वाग्निसमाश्रयं

घुणदरभरभ्रस्यस्तम्भप्रभावमभृद्गुः ॥

अथवा न चैतदाश्चर्यम् । यतः ।

स्वामिद्रोहः, स्त्रीवधो, बालहिंसा, विश्वस्तानां घातनं, लिङ्गभेदः, ।

प्रायेणैतत्पञ्चकं पातकानां कुर्यात्सद्यः प्राणिनः प्राप्तदुःखान् ॥

इति विचिन्तयन्कतिचित्रिशद्रात्रानतिवाहयामास ।

इतश्च कलिङ्गविषयेषु महति महिषीसमुदये अहो स्वकीययशःकुसु-
मसौरभोन्मादितबुधमधुपसमाज महाराज,

रक्तप्रान्तविलोललोचनयुगः प्रोथप्रतिष्ठाननः

प्रोत्कूणाग्रविषाणभीषणवपुर्नीलाञ्जनान्निप्रभः ।

भूदिति संवन्धः । लताना ऊर्णलताना मर्कटीना ये तन्तवो लालासूत्राणि तेषां प्रतानः
समूहस्तद्विधूसर विरूपकमीपत्पाण्डुरम् । कथं जातमित्यर्थः । मनसिजधनुर्भूयुगल पिञ्जन
कर्पासविकारविखण्डनं कथं जातमभूत् । कथंभूतं पिञ्जनम् । जीर्यत्तनुस्थितिं जीर्यन्ती
शतखण्डीभवन्ती तनोः कायस्य स्थितिः स्वरूपं यस्य तत्तथोक्तम् । इदं कुवलयवनं
नेत्रयुगलं दैन्यं दीनत्वं शोभारहितत्वं धत्तं धरति । कथंभूतं दैन्यम् । द्वाग्निसमाश्रय
दावानलदग्धमिव । दृश्यत इत्यर्थः । इदमेतद्गुः शरीरं कथंमभूत् । घुणदरभरभ्रस्यस्त-
म्भप्रभावः घुणा कीटकास्तेषां दरादिछद्माणि तेषां भरः समूहस्तेन भ्रस्यन् अधः पतन्
योऽसौ स्तम्भः स्थूणास्तस्येव प्रभावः शोभा यस्य वपुस्तथोक्तम् ।

अथवा युक्तोऽयमर्थः । एतदाश्चर्यं न भवति । कुतः कारणात् । यतः ।

स्वामीति । एतदिदं पातकानां पञ्चकं प्राणिनो जीवान् सद्यस्तत्कालं तस्मिन्नेव भवे
प्राप्तदुःखान् लब्धानेतान् कुर्यात् विदध्यत् । एतत् किम् । यतः स्वामिद्रोहो राजहत्या,
स्त्रीवधः, बालहिंसा, विश्वस्तानां घातनं दत्ताभयदानानां हननम्, लिङ्गभेदः शोफश्छेदनम् ।
कथम् । प्रायेण बहुलतया इति क्रियाकारकसंवन्धः ॥

अहो स्वकीययशःकुसुमसौरभोन्मादितबुधमधुपसमाज अहो मारदत्त महाराज, स्वकी-
ययशस्येव कुसुमानि तेषां सौरभेण सौगन्ध्येन उन्मादित उन्मत्तीकृतो हर्षं प्रापितो
बुधमधुपानां विद्वज्जनभ्रमराणां समाजः समूहो येन स तथोक्तस्तस्य सवोधनं क्रियते हे
तथोक्तं हे महाराजाधिराज । इतश्च एतस्मिन् प्रस्तावे कलिङ्गविषयेषु दन्तपुरोपलक्षितको-
टिशिलदेशेषु केचिदाहुः । महति महिषीसमुदये गर्वरीणां यूथमध्ये ।

रक्तेति । सा छागी चन्द्रमतिचरी अजा क्षुरप्रवाणेन खण्डिता सती मृत्वा पुनः
पुनरपि कासरो महिषः अभूद्भूव । कथंभूतः कासरः । रक्तप्रान्तविलोललोचनयुगः
रक्तप्रान्तं लोहितपर्यन्तं विलोलचपललोचनयुगं यस्य स तथोक्तः । पुनः कथंभूतः ।

उत्कर्णं पृथुकन्धरो गुरुखुरं स्थूलत्रिकोर स्पलः

सा मृत्वा कमनीयघालधिरभूच्छागी पुन कासराः ॥

पुनस्तावशेषमहिपपरिपदतिशायशरीरसनिवेश सार्धपार्थिवस्वीकारव-
शात्

मुखदु स्नानुभवार्थं निम्नकर्मगलप्रहासुदुरोऽपि ।

जालावलमतिमिवञ्चन्तुर्यमसमयमायाति ॥

यत्र मुखं वा दु खं लिखितं निटिले यथास्य दैवेन ।

तत्रायाति प्राणी पाशाकृष्ट पतन्नीव ॥

प्रोथप्रतिष्ठानन प्रोथप्रतिष्ठं नासिद्धसमीपं आननं यस्य स तथा । पुन कथंभूत । प्रोत्कृ-
णाप्रविषाणभीषणवपुः प्रोत्कृणाप्रे विषाणे श्ये ताभ्यां भीषणं भयानकं वपुः शरीरं यस्य स
तथा । पुन कथंभूत । नीलाज्जनादिप्रमं नीलादिर्नोत्तर्पयत, अज्जनादिरस्वाचमः, तद्वत्
प्रमा चान्तिर्यस्य स तथोक्तः । कृष्णवर्ण इत्यर्थः । पुन कथंभूत । उत्कर्णं कर्ष्यधवा ।
पुन कथंभूत । पृथुकन्धरो विस्तीर्णप्रीतिः । पुन कथंभूत । गुरुखुरं जलपुच्छकः । पुन
कथंभूत । स्थूलत्रिकोरस्थलं त्रिकं च पृष्टवंशाधरप्रवेश, उरस्थलं च अप्रतोमागः,
स्थले मांसले त्रिकोरस्थले यस्य स तथा । पुन कथंभूत । कमनीयवासायि कमनीयो
वासायि पुच्छो यस्य स तथा । आत्युपमालेखर ॥

पुन पुनरपि असौ कसर पूर्वोक्तचन्द्रमस्तिबरीमहिप सार्धपार्थिवस्वीकारवशात् सार्धं
पार्थिवं सार्धपीछो नायकस्तस्य स्वीकरवशात् कथनाधीनत्वात् । केनविद्विष्यत सार्धं
पार्थिवेन क्रीत इत्यर्थः । तद्वशात् । ता एकादसीमुज्जयिनीं पुरीं अनुप्राप्य गत्वा तस्मैव
यस्यां जयां शिशुमार पूर्वमभूत्स्थानेबापगायां कथाशेषतामवाप
कथंभूत कसर । अशेषमहिपपरिपदतिशायशरीरसनिवेश

। इति ईदृशं सुमायितद्वयं सत्यतां नयन्निव सत्यार्थतां प्रापयन्निव । इतीति किम् ।

मुखदुःखेत्यादि । अन्तुर्जीवो यमसमयं मृत्युशासनं आयाति आगच्छति ।
किमर्थम् । मुखदुःखानुभवार्थं मुखं वा दुःखं वा तयोरनुभवार्थं भोगार्थम् । कथंभूतो
अन्तुः । मुखोऽपि अतिविप्रकटोऽपि । कम्मायमश्वासनमायाति । निम्नकर्मगलप्रहात्
निम्नकर्मणा गले स्वीकरात् । अन्तुः किंवत् । यथा आस्त्रवस्त्रम आनाये पतितः तिमिने-
रस्मो यमसमय आयाति । उपमैव ॥

यत्रेत्यादि । प्राणी जीवस्तत्र तस्मिन् स्थाने आयात्यागच्छति । तत्र कुत्र । यत्र
यस्मिन् स्थाने मुखं वा दुःखं वा अस्य प्राणिनो निटिले स्मृते दैवेन विधात्रा यथा येन
प्रकारेण लिखितं लिपिपिपसीकृतम् । प्राणी क इव । पाशाकृष्ट पाशेनातानितः पतन्नीव
पक्षीव । उपमालेखर ॥

इति सत्यतां नयन्निव तां विलासिनीविलासहंसावतारसरसीमेकानसी-
मनुप्राप्य तस्याभेवोभयतीरावतीर्णतमालतरुपतितप्रसूनपरागपरवशवेगाया-
भापगायां प्रतिपन्नपयोवगाहविहरणः, अहिनकुलवज्जातिजनितामर्षोत्कर्षा-
न्धान्तःकरणः, यशोमतिमहाराजवाजिसंजनितदौर्जन्यप्रकरणः, तन्नृपति-
निर्दिष्टनैकटिकानीककरकीलितचतुश्चरणः, प्रस्फोटनस्फारमारुतस्फुरत्ख-
दिराङ्गारनिकरपूरितकरणः, समन्तादभीक्ष्णाशुशुक्ष्णिक्षतक्षिप्यमाणक्षारवा-
रिवर्षणः, कर्णकटुघोरारवरसनशल्यितपुरदेवताधिषणः, त्र्यूषणकषायोल्बणा-

कथभूतामेकानसीम् । विलासिनीविलासहंसावतारसरसीं विलासिनीना विलासहंसा भोग-
हंसास्तेषामवताराय अवतरणाय सरसीं महासरोवरसदृशीम् । कथभूताया आपगायाम् ।
उभयतीरावतीर्णतमालतरुपतितप्रसूनपरागपरवशवेगायां उभयतीरयोरर्वाक्तटे च अवती-
र्णा उत्तीर्णा । स्थिता इत्यर्थः । ये तमालतरवः कालस्कन्धवृक्षास्तेभ्यः पतितः क्षरितो यः
प्रसूनपराग पुष्परजस्तस्य परवशः पराधीनो वेगो रयो यस्याः सा तथोक्ता तस्या तथो-
क्तायाम् । कथभूतः कासारः । प्रतिपन्नपयोवगाहस्य जलविलोडनस्य विहरण पर्यटन येन
स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । अहिनकुलवत् सर्पवभ्रुवत् जातिजनितामर्षोत्कर्षा-
न्धान्तःकरणः जातिस्वभावेन जनित उत्पादितो योऽसावमर्षोत्कर्षः क्रोधोत्कृष्टता तेन
अन्धं अपश्यत् अन्तःकरण मनो यस्य स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । यशोमतिमहाराज-
वाजिसंजनितदौर्जन्यप्रकरणः यशोमतिमहाराजस्य वाजिनः पट्टवाहस्य सजनित सम्यगु-
त्पादित दौर्जन्यप्रकरण मृत्युप्रस्तावो येन स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । तन्नृपतिनिर्दिष्टनै-
कटिकानीककरकीलितचतुश्चरणः तन्नृपतिना यशोमतिमहाराजेन निर्दिष्ट आदिष्टो यो-
ऽसौ नैकटिकानीक किकरसमूहस्तस्य करैः कीलिताः कीलकशृङ्गलादिना निश्चलीकृता-
श्चतुश्चरणाः पादा यस्य स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । प्रस्फोटनस्फारमारुतस्फुरत्खदिरा-
ङ्गारनिकरपूरितकरणः प्रस्फोटनाना सूर्याणां ये स्फारमारुता प्रचुरवायवस्तैः स्फुरन्तो
जाज्वल्यमाना ये खदिराङ्गारा वालपत्रकाष्ठाग्निखण्डानि तेषां निकरैः पूरितानि आच्छा-
दितानि करणानि शरीरावयवा यस्य स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । समन्तादभीक्ष्णाशुशु-
क्ष्णिक्षतक्षिप्यमाणक्षारवारिवर्षणः समन्तात् सर्वतः अभीक्ष्ण निरन्तर आशुशुक्ष्णेरग्रे
क्षतेषु स्फुटितप्रहारेषु क्षिप्यमाण प्रेर्यमाण क्षारवारिवर्षणः लवणजलवर्षणः यस्मिन् स
तथोक्तः । पुनः कथभूतः । कर्णकटुघोरारवरसनशल्यितपुरदेवताधिषणः कर्णानां कटवः
स्फोटका घोरा रौद्रा ये आरवाः शब्दास्तेषां रसनेन आरटनेन शल्यिता दुःखीकृता
पुरदेवतानां धिषणा बुद्धिर्येन स तथोक्तः । पुनः कथभूतः । त्र्यूषणकषायोल्ब-
णालन्दकोदकादानविनिरूढनिखिलगोर्वरगण त्र्यूषणस्य शुण्ठीमरिचपिप्पलचूर्णस्य कषाय-
कथितजल तेनोल्बणमुत्कटं यत् अलन्दकोदकं अलन्दकं मृत्तिकाकुण्डं तत्र धृतं

लन्दकोवकादानविनिरुद्धनिखिलगोर्वरगण , नरकदु खवेदनादप्यसह्यथा
वेगमातङ्गसङ्गमनुभवभिरमददाहवूपितविटप पादप इव कथाशेषतामवाप,
तथाहमपि तया जाह्नलमक्षणाक्षिसचिसयामृतमतिमहादेव्या प्रत्यहधगद्ग-
गितीद्गोदानमध्यमटित्रीकृतैकचरणध्वरमाधिकरणां दशामशिश्रियम् ।

पुनरहो धर्मधौरेय, अस्ति खल्विहैव रत्नाकरमेखलिन्यमरलोकोत्तम्भनस्त
म्मेनेव मेरुणालंकृतनाभिमण्डले जम्बूलक्ष्मणि द्वीपे विजयार्धा नाम
पर्वत । य

यदुदकं जनं तस्यादानं सुपाकान्तत्वात् यद्वर्णं तेन विनिश्च्यो निर्गतं पथिमद्वारेण
निष्पद्यन्तो निखिले गोर्वरगणे गोमयराक्षियस्य असारस्य स तथोक्तः । असार
किं कुर्वन् । आतङ्गसङ्गं दुःखसङ्गतिमनुभवन्नुद्धान । कथंभूतमातङ्गसङ्गम् । नरकदु खवे
दनादपि निरसासातपीडनादपि असह्यथावेगं असह्योऽसहनीयो व्ययायेगो दुःखयेगो
यस्य आतङ्गसङ्गस्य स तथा तं अनुभवन् । असारः क इव आतङ्गसङ्गमनुभवन् ।
पादप इव पृष्ठ इव । कथंभूत पादपः । इरमददाहवूपितविटप इरमदो मेघ
स्तस्य दाहो न्योति । वस्त्राभिरित्यर्थः । तस्य दाहेन भस्मीकरणेन वूपितो मस्मीकृतो विटप
कट्युः शाखाद्येवो यस्य स तथोक्तः । हे राजन्, तया तेनैव प्रक्षरेण अहमपि
यक्षोघर वरायोनिर्भयः छागोऽपि धरमाधिकरणां दद्यां मरणावस्थां अशिश्रिय आ
श्रितवानहम् । कथंभूतोऽहम् । तया अमृतमतिमहादेव्या प्रत्यहधगद्गगितीद्गोदानम
ध्यमटित्रीकृतैकचरण प्रत्यहं निरन्तरं धगद्गगिति जाज्वल्यमानं इदं दीप्तं यदुद्धानं
अस्मत्तं अधिधयणी पुष्टी । अन्तिश्च इति यावत् । तन्मध्ये मटित्रीकृत पाथित एकच
रण पथिमपादः च सहितोऽङ्घ्रि यस्य स तथोक्तः । कथंभूतया अमृतमति
महादेव्या । जाह्नलमक्षणाक्षिसचित्तया जाह्नलस्य मासस्य मक्षणे आक्षिप्तं आसक्तं चित्तं
मनो यस्याः सा तथा ।

पुन पुनरपि महिषासुरगभववर्णनादनन्तरं अहो धर्मधौरेय धर्ममहाप्रवक्तव्य, इहैव
अस्मिन्नेव जम्बूलक्ष्मणि द्वीपे जम्बूलक्ष्मणोपसङ्घिते द्वीपे विजयार्धो नाम । खलु वाक्यासङ्घरे ।
पर्वतोऽस्ति । कथंभूते जम्बूलक्ष्मणि । रत्नाकरमेखलिनि रत्नाकरो लक्षणसमुद्यो मेखलम् कटि
मेखला विद्यतं यस्य स तथा तस्मिन् । पुन कथंभूते जम्बूलक्ष्मणि । मेरुणा सुखचलेन
अलंकृतनाभिमण्डले अलंकृतं नाभितं नाभिमण्डलं धृष्यप्रदेशो यस्य स तथा तस्मिन् ।
कथंभूतेन मेरुणा । अमरलोकोत्तम्भनस्तम्मेनेव अमरलोकास्य स्वर्गस्योत्तम्भनं अष्टमं तेन
स्तम्भेनेव । यो विजयार्धवनीध्र यो विजयार्धपर्वतश्च अस्ति सोमते । कथंभूतो विजयार्ध
वनीध्र । मट इव मटश्चे यथा च अस्ति । तत्प्रकरणमितिानि विश्लेषणानि आह—

गन्धर्वाखर्वपर्वानकनिनदनदत्कंदराभोगरम्यः

स्वर्गस्त्रीगीतकान्ताटनिरमरतरुश्लाघ्यशाखाक्षिपस्तिः ।

गङ्गातुङ्गोत्तरङ्गोच्छलदनणुकणासारहाराभिरामः

प्रोत्तालानर्तनीतिर्नट इव विजयार्धावनीध्रश्चकास्ति ॥

किं च ।

पादान्तलक्ष्मीरपरः पयोधिः पूर्वोऽम्बुधिर्यस्य शिरस्यदश्रीः ।

शय्यावकाशा च वसुंधरेयं जातामरस्त्रीजनसेवितस्य ॥

उल्लोलकल्लोलकरप्रचारात्पूर्वापरौ स्वमुमिव स्थितस्य ।

सीमन्तसंवाहनयोरिवाब्धी जातोद्यमौ यस्य गिरेश्चकास्तः ॥

गन्धर्वेति । गन्धर्वाखर्वपर्वानकनिनदनदत्कंदराभोगरम्यः गन्धर्वाणां देवगायकानां अखर्वा अहस्वा ये पर्वानका. उत्सवपटहास्तेषां निनदा ध्वनयस्तैर्नदन्तः प्रतिशब्दं कुर्वन्तो ये कंदराभोगा गुह्यानां परिपूर्णविस्तारास्तै रम्यो मनोहरः । यत्र नटो नृत्यति तत्रानका. शब्दं कुर्वन्ति । पुनः कथभूतः । स्वर्गस्त्रीगीतकान्ताटनिः स्वर्गस्त्रीणां गीतैः कान्ता मनोहरा अटनिः कटिनीतटं यस्य स तथोक्तः । यत्र नटो नृत्यति तत्र स्त्रियो गायनानि गायन्ति । पुनः कथभूतः । अमरतरुश्लाघ्यशाखाक्षिपस्तिः अमरतरुणां श्लाघ्याः प्रशसनीयाः शाखा लतास्ता एव क्षिपस्तयो भुजा यस्य स तथोक्तः । नटोऽपि भुजाभ्यां नृत्यति । पुनः कथभूतः । गङ्गातुङ्गोत्तरङ्गोच्छलदनणुकणासारहाराभिरामः गङ्गायाः स्वर्गनद्यास्तुङ्गा उन्नता उत्तरङ्गा उत्कृष्टकल्लोलास्तेभ्य उच्छलन्त आकाशे उत्पतन्तो ये अनणुकणाः स्थूलजलविन्दवस्तेषामासारः समूहः स एव हारो मुक्ताफलमाला तेनाभिरामो मनोहरः । नटोऽपि हारशोभितो भवति । पुनः कथभूतः । प्रोत्तालानर्तनीतिः प्रोत्ताला उत्सुका आनर्तस्य भ्रामर्या नीतिर्नयो यस्य स तथोक्तः । नटोऽप्युत्तालानर्तनो भवति । युगलं श्लेषोपमा ॥

किं च विशेषोऽस्ति ।

पादान्तेत्यादि । यस्य विजयार्धावनीध्रस्य अपरः पयोधिः पश्चिमसमुद्रः पादान्तलक्ष्मीः पादपङ्क्तिशोभा वर्तते पदिकाविशेषो वर्तते । यस्य च पूर्वोऽम्बुधिः शिरस्यदश्रीः मस्तकोच्छीर्षं वर्तते । यस्य च इय वसुंधरा शय्यावकाशा शयनीय जाता । तनुपत्यङ्गस्योपरि स्त्रीजनो विलोकते सोऽस्य को वर्तते इति । तत्कारणगर्भित विशेषणमाह—कथभूतस्य यस्य । अमरस्त्रीजनसेवितस्य अमरस्त्रीजनेन सेवितो भुक्तस्तस्य । रूपकहेललकारः ॥

उल्लोलेत्यादि । यस्य विजयार्धस्य गिरेः पर्वतस्य पूर्वापरौ अब्धी समुद्रौ, सीमन्तसंवाहनयोः मस्तकसंमार्जने पादमर्दने च जातोद्यमाविव चकास्तः शोभेते । कस्मात् । उल्लोलकल्लोलकरप्रचारात् उल्लोलाश्रयपलाः कल्लोला महान्तस्तरङ्गास्त एव करास्तेषां प्रचारः ।

यत्राम्बुधि पुष्करवत्स्थिताङ्गे तरङ्गहस्ताहतकदरास्य ।

शक्रप्रचेतःपुरकामिनीनां नृत्ताय वृत्तं कुतपीव भाति ॥

तत्र विद्याधरसुन्दरीविलासमणिदर्पणद्वयपदि वारणाङ्कितमेखले सत
तस्यन्दुर्विन्दरीसरत्समीरसीकरासारिणि सुरतध्रमखिन्नस्वचरसहचरीसे
व्यमानसतानकच्छाये सुरानोकहकुहरविहरमाणमधुकरीकुलकलहगलप्रसू

व्यापारमं तस्मात् । यस्य कथंभूतस्य । स्वर्गं स्थितस्येव निष्ठाकृत्यव्यापृतस्येव । यथासह्यो-
त्येकारंभार ॥

यत्रेत्यादि । यत्र यस्मिन् विजयाधावनीध्रे अम्बुधिः पुतपीव मार्दङ्गिक इव
भाति । यत्र गिरौ कथंभूते । पुष्करवत् मृदङ्गमुद्यवत् स्थिताङ्गे व्यापृतकाये । अम्बुधि
कथंभूत । तरङ्गहस्ताहतकदरास्य तरङ्गायेव इत्या ताभ्यामाहते साङ्गिते कदरास्ये गुह्य
मुखे येनाम्बुधिना स तथोक्तः । ननु वादन मदननिमित्तं भवति तर्हि नतनमित्याह ।
तत्कारणगर्भितमम्बुधेर्विशेषणमाह—अम्बुधिः कथंभूत । शक्रप्रचेतःपुरकामिनीनां नृ-
त्ताय वृत्तं शक्रश्च पूर्वदिक्पाल इन्द्र, प्रचेताश्च पश्चिमदिक्पालो वरुणः, तयोः पुरे द्वे
नगरे तयोः कामिन्यः तासां तथोक्तानां नृत्ताय नर्तनाय वृत्तो व्यावृत्तः । रूपकोपमा-
लंभारः ॥

तत्र तस्मिन् विजयाधवावनीध्रे मन्मथमथनामिषानावसरधारणमहर्षिं मन्मथमथन
इति अभिधानस्य नाम्नः अवसरो योग्यता यस्य स तथा भारणमहर्षिराक्षशायमी मुनिः
सूर्यप्रतिमागतो बभूव अयोत्सर्गेण स्थितः । किं कृत्वा पूषम् । निर्दरैकदेशं निर्भयप्रदं अ-
प्यास्य आधिस्य स्थितः । कथंभूते विजयाधावनीध्रे । विद्याधरसुन्दरीपिम्बसमणिदर्पणद्वयपदि
विद्याधराणां गगनचराणां या सुन्दर्यः कमनीयकामिन्यस्तासां वित्तस्रो नेत्रविघ्नमस्तस्या-
बलोक्ताय मणिदर्पणसदृशा रूपं पापाणिशिलातला यस्मिन्स तथोक्तस्तस्मिन् । पुनः
कथंभूते । वारणाङ्कितमेखले । पुनः कथंभूते ।
सततस्यन्दुर्विन्दरीसरत्समीरसीकरासारिणि सततस्यन्देन जललब्धेन दुर्दिना मेघ-
च्छिन्ना या ह्यो गुह्यस्यासु सरत्समीरेण प्रवर्तमानवायुना ये सीकरासारा जलकणसमू-
हास्ते विद्यन्ते यत्र स तथा तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सुरतध्रमखिन्नस्वचरसहचरी
सेव्यमानसतानकच्छाये सुरतध्रमेण मैथुनखेदेन खिन्ना धान्ता ये स्वचरसहचर्यो विद्या-
धराणां स्त्रियस्याभिः सेव्यमाना आधियमाणः सतानकच्छाया देवद्वयच्छाया यत्र स तथा
तस्मिन् । पुनः कथंभूते । सुरानोकहकुहरविहरमाणमधुकरीकुलकलहगलप्रसूनमकरन्दामो-
दिनि सुरानोकहानां कस्यदृष्टाणां कुहरेषु विहरमाणानि मधुकरीकुलानि तेषां कलहेन
मुदेन गन्धप्रसूनानां पतत्युष्माणां वो मकरन्दः पुष्परसस्तस्यामोदः परिमल्लो विद्यते यत्र स

नमकरन्दामोदिन्यभ्रंलिहशिखरोत्सङ्गसंगतगगनगणिकोपवीणनमनोहरे म-
युमिथुनसंगीतकानन्दिनि निर्देरैकदेशमध्यास्य किल चरमदेहधारी भगवा
न्सरस्वतीसरिज्जलकेलिकुञ्जरो मन्मथमथनाभिधानावसरश्चारणमहर्षिः

मन्दस्पन्दीभवति हृदये बाह्यचिन्ताविदूर-

व्यापारेऽस्मिन्करणनगरे योगमग्रे च पुंसि ।

यत्रावृत्तिं भजति कुलिशं वज्रिणापि प्रयुक्तं

पुष्पास्त्राणां कुसुमधनुपस्तत्र का नाम वृत्तिः ॥

इति विचिन्त्य निष्पन्नयोगिलोकोदाहरणतपश्चर्यः सूर्यप्रतिमागतो बभूव

तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । अभ्रलिहशिखरोत्सङ्गसंगतगगनगणिकोपवीणनमनोह
अभ्रलिहानि उन्नतानि यानि शिखराणि तेषामुत्सङ्गेषु उपरितनभागेषु अङ्गेषु संगता मि
लिता या गगनगणिकाः गगनाङ्गना विद्याधराणां सवन्धित्वेन या गणिका वेद्यास्तास
मुपवीणेन वीणावादनेन मनोहरो मनोज्ञः स तथा तस्मिन् । पुनः कथभूते । मयु
मिथुनसंगीतकानन्दिनि मयुमिथुनानां किन्नरयुगलानां यत्संगीतक नृत्यवादित्रय ते
आनन्दो हर्षो विद्यते यत्र स तथा तस्मिन् । कथभूतो मन्मथमथनचारणार्थः । कि
निश्चयेन चरमदेहधारी इव मुक्तिगामी भगवान् इन्द्रादीनामाराध्यः । पुनः कथभूत
सरस्वतीसरिज्जलकेलिकुञ्जरः सरस्वती द्वादशाङ्गशास्त्रं सैव सरित् पापमलप्रक्षालनला
तस्या जल शब्दलक्षणं वारि तस्य या केलिरनुभवनक्रीडा तस्याः कुञ्जरो गजेन्द्रः स
तथोक्तः । किं कृत्वा पूर्वम् । इतीदृशं विचिन्त्य पर्यालोच्य । इतीति किम् ।

मन्दस्पदीत्यादि । यत्र यस्मिन् सूर्यप्रतिमागमने वज्रिणापीन्द्रेणापि प्रयुक्तं प्रेरितं कुलि
शं वज्रं आवृत्तिं अभिवृत्तिं न भजति न प्रवर्तते तत्र तस्मिन् प्रतिमागमने कुसुमधनुषः कद
र्पपुष्पास्त्राणाम् । नामेति सभावनायाम् । का वृत्तिः का प्रवृत्तिर्भवति । अपि तु न कापीत्यर्थः
कदर्पवाणा न प्रवर्तन्ते इत्यर्थः । कस्मिन् सति । हृदये मनसि मन्दस्पन्दीभवति सति ।
किञ्चिदपि चलति सति । स्थिरीभूते सतीत्यर्थः । पुनश्च कस्मिन् सति कामवाणा न प्रवर्तन्ते
अस्मिन् करणनगरे इन्द्रियलक्षणपत्तने बाह्यचिन्ताविदूरव्यापारे सति बाह्यस्पर्शरहिते सति
गन्धवर्णलक्षणां पञ्च विषयास्तेषां चिन्ताया अभिलाषस्य विदूरो विप्रकृष्टो व्यापारः प्रवृ
त्तिर्यस्य करणनगरस्य तत्तथा तस्मिन् । पुनश्च कस्मिन् सति । पुंसि आत्मनि च योगमग्रे
धर्मशुक्लध्यानद्वये एकलोलीभावः सजाते सति । आक्षेपालकारोऽतिशयालकारश्च । म
न्दाक्रान्ता छन्दः ॥

कथभूतो मन्मथमथनः । निष्पन्नयोगिलोकोदाहरणतपश्चर्यः निष्पन्ना समन्वयस्तव्या
नद्वया योगिलोका ध्यानिना समूहास्तेषामुदाहरणं दृष्टान्तवचनं तपश्चर्या तपश्चरणं यस्य
स तथोक्तः ॥

तस्यैव स्थितस्य महर्षेरलोकाकाशवस्त्वभावादेव सकलैरपि जन्तुभिरनु-
 छद्मनीयमाहात्म्यस्य हिमवन्महीधरस्य स्कन्धाधानानि काननानि विलो-
 कितुमुञ्चलित कन्दलविलासो नाम विद्याधर कंदर्पदर्पणाया प्रिय-
 तमाया समक्षं मदनविनोदं नाम विमानं स्तलितगमनमवेक्ष्य जातवै-
 लक्ष्यस्तत्साधुसमाधिविध्वसनधिया बहुरूपिणीं विद्यामनुध्याय विधाय च
 सडिङ्गसंधसघटस्फुटद्रुक्षाण्डस्वण्डैरिव घोरघोषप्रचण्डैः, प्रलयकालप्रसू-
 तिविधसैरिव अनितसमस्तसत्त्वसाध्वसैः, क्षयक्षपान्धकारैरिव भीषणाकारैः,
 उत्क्षिप्तकृतान्तदृष्टिपातैरिषोल्काजालकरालघोतैः, यमायुधविद्धैरिव मुशल-

तस्य महर्षेर्मन्मथमयनस्य एवममुना प्रचरेण सूर्यप्रसिमागमने प्रतिमाग-
 तप्रचरेण स्थितस्य कन्दलविलासो नाम विद्याधर । कन्दलं युद्ध विलासो
 विलासो यस्य स कन्दलविलास इति व्युत्पत्तिः । महति मानयुक्तो विद्याधरो
 विमलरश्मिर्बलमय आचरन् उपसर्गं कुर्यात् रत्नशिखण्डिनाम्ना विद्याधररश्मिवर्तिना
 व्यत्येकि हृष्टः । कथंभूतस्य मन्मथमयनस्य महर्षेः । स्वभावादेव सकलैरपि जन्तुभि-
 रनुछद्मनीयमाहात्म्यस्य अनुछद्मः महिमा यस्य तस्य । किंवा । अलोच्छ्रक्षयवत् यथा
 अलोच्छ्रक्षयस्य माहात्म्यं सकलैरपि जन्तुभिरनुछद्मनीयं भवति । कन्दलविलासो
 नाम विद्याधर कथंभूतः । हिमवन्महीधरस्य क्षुद्रप्रदिग्धत्वपर्यंतस्य पटकुक्षपर्वतानां
 मध्ये प्रथमकुक्षपर्वतस्य स्कन्धाधानानि उपरिस्थितानि काननानि विलोकितुं उच्चस्थितो
 विमानोत्पत्तिः । कथं बलमय आचरन् कथमुपसर्गं कुर्यात् । कंदर्पदर्पणानाम्ना प्रियत-
 माया समक्षं प्रलक्ष्य यथा भवत्येवं बलमय आचरन् । किं कृत्वा पूर्वम् । मदनविनोदं नाम
 विमानं व्योमयानं स्तलितगमनं मवेक्ष्य हृष्टः । कथंभूतः कन्दलविलासः । जातवैलक्ष्य-
 समुत्पन्ननिष्पत्तिपत्तिकः । किं कृत्वा पूर्वम् । तत्साधुसमाधिविध्वसनधिया मन्मथमयनमुनि-
 श्रान्तविक्रमरश्मिबलवत् बहुरूपिणीं विद्यां अनुध्याय निस्तविलाः । पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् ।
 धनाशनैर्महाराजतमाच्छादितं गगनं विधाय च हृष्टः । कथंभूतैर्धनाधने । घोरघोषप्र-
 चण्डैः भयानकशब्दबलवत्तरैः । कैरिव । सडिङ्गसंधसघटस्फुटद्रुक्षाण्डस्वण्डैरिव सडिङ्गानां
 संधेन मटभेटकेन स्फुटन्ति अतस्त्वन्मीभवन्ति द्रुक्षाण्डस्वण्डानि त्रैलोक्यमशक्यमग्निं येषु
 घोरघोषप्रचण्डेषु ते तपोक्तैः । पुन कथंभूतैः । अनितसमस्तसत्त्वसाध्वसैः उत्पातितस-
 र्वजीवमीतिमि । कैरिव । प्रलयकालप्रसूतिविधसैरिव संहारसमयोत्पत्तिविधैरिव । पुन-
 कथंभूतैः । भीषणाकारैः भयानकमूर्तिभिः । कैरिव । क्षयक्षपान्धकारैरिव । पुन कथंभूतैः ।
 उत्क्षिप्तकृतान्तदृष्टिपातैरिव उत्क्षिप्ता उत्पत्तिद्रा कृतान्तस्य दृष्टिपाताश्च
 क्षुरबल्येभित्तानि ते तथा तैरिव । पुन कथंभूतैः । मुशलप्रमाणवारिधारवर्षिभिः मुशलप्रमाण-

प्रमाणवारिधारावर्षिभिः, स्फुटितामरलोकशैलशिखरैरिवापतत्पृथीयपापाणैः,
 असितशिलाधिष्ठानवन्धैरिव ज्योतिर्वसतीनाम्, असमयतमिस्रासमागमैरिव
 भुवनवलयस्य, अकाण्डकपाटघटनैरिव दक्षकन्यानाम्, अनवसरसंहारवा-
 सैरिव नेत्रवृत्तानाम्, अकालकालायसचूर्णोपहारैरिव क्षितेः, घनाघनैरावृतं
 गगनमाभरणभुजंगमाभीलैर्वेतालैराकम्पिताखिलभूगोलैर्वलालैश्च दुर्दशा दि-
 शः प्रसाध्य स्वयं च समाचरितमातङ्गवेषश्चण्डकर्मचरत्नेन योगिनमुपा-
 सितुमागतेन रत्नशिखण्डिनाम्ना विद्याधरचक्रवर्तिना व्यलोकि चुकुपे च ।

पुनः 'अरे कदाचाराचार पराकदुरात्मन् खलपुरोभागिन् विद्याधराधम

अतिस्थूला वारिधारा जलच्छटाः वर्षन्तीत्येवशीलास्ते तथा तैः । कैरिव । उत्प्रेक्ष्यते—यमा-
 युधविद्वैरिव यमदण्डेन कृतच्छिद्रैरिव । पुनः कथभूतैः । आपतत्पृथीयपापाणैः आपतन्तः
 आगच्छन्तः पृथीयसो विस्तीर्णाः पापाणा येभ्यस्ते तथा तैः । कैरिव । उत्प्रेक्ष्यते—
 स्फुटितामरलोकशैलशिखरैरिव स्फुटिता भेद प्राप्ता ये अमरलोकशैलाः स्वर्गपर्वतास्तेपा
 शिखरैरिव कूटैरिव । पुनः कथभूतैः । ज्योतिर्वसतीना चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराप्रहाणा
 असितशिलाधिष्ठानवन्धैरिव असिता कृष्णवर्णा या शिलास्तासामधिष्ठानवन्धैरिव गर्भा-
 पूरसमूहैरिव । पुनः कथभूतैः । भुवनवलयस्य पृथ्वीमण्डलस्य असमयतमिस्रासमागमैरिव
 अकालकालरात्रिसमागमैरिव । पुनः कथभूतैः । दक्षकन्यानां तारकानां अकाण्डकपाटघ-
 टनैरिव अकालकवाटरचनैरिव । पुनः कथभूतैः । नेत्रवृत्तानां लोचनव्यापाराणां अन-
 वसरसंहारवासैरिव अकाण्डप्रलयकालदिवसैरिव । पुनः कथभूतैः । क्षितेः पृथिव्या अ-
 कालकालायसचूर्णोपहारैरिव अकालेऽप्रस्तावे कालायसस्य लोहस्य चूर्णोपहारैरिव क्षोद-
 प्रकरैरिव । पुनश्च किं कृत्वा चण्डकर्म समाचरन् । दिशो हरितो दुर्दशा दुरवस्थाः प्रसाध्य
 कृत्वा । कैः कृत्वा दिशो दुर्दशाः प्रसाध्य । वेतालैः कृत्वा । कथभूतैर्वेतालैः । आभरणभुजग-
 माभीलैः आभरणस्य सवन्धिनो ये भुजंगमाः सर्पास्तैराभीलैर्भीषणैः । पुनश्च किं कृत्वा
 दिशो दुर्दशा प्रसाध्य । वलालैः प्रचण्डवातैः । कथभूतैर्वलालैः । आकम्पिताखिलभू-
 गोलैः आकम्पितश्चालितोऽखिल समग्रो भूगोलो पृथ्विमण्डलं यैस्ते तथा तैः । पुनः
 कथभूतः कन्दलविलासो विद्याधरः । स्वयं चात्मना समाचरितमातङ्गवेषः सम्यगाच-
 रितो गृहीतः मातङ्गस्य चाण्डालस्य वेष आकल्पो येन स तथोक्तः । कथंभूतेन विद्या-
 धरचक्रवर्तिना रत्नशिखण्डिनाम्ना । एन मन्मथमथननामान योगिन ध्यानिन उपासितुमा-
 गतेन सेवितुमुपढौकितेन । न केवलं कन्दलविलासो विद्याधरश्चण्डकर्म समाचरन् व्यलोकि
 दृष्टः । किं तु चुकुपे च तस्योपरि कोपश्चक्रे च ।

नमश्चरचक्रवर्ती इति वदन् तस्य कन्दलविलासस्य समस्ता अपि समग्रा अपि विद्या-

स्नेहरस्नेह विहायोगमयाप्य वियञ्चरस्नेह हेठ नरकनिवास पापाचार बहु
कुमतिभृतचित्त गुणमटह निहीन गन्धर्वलोकापसद मातरिपुरुष सकलस-
त्त्वानन्दनीयतपसि त्रिभुवनमान्ययशसि भगवति परंब्रह्मासनमुपगतवति
किमेवमाचरितुमुचितम् । न चेह महामुनिसनिधाने शास्त्राणामिवास्त्राणां
व्यापारस्यावसर । तदन्यथापि ते व्यपनयामि समुन्नद्धमावम्' इति घवन्दु-
र्जनाविनयसमवर्ती स नमश्चरचक्रवर्ती तस्य समस्ता अपि विद्याधरलोकल-
क्ष्मीलाञ्छनाश्चिच्छेद विद्या । शशाप च 'भविष्यस्यनेन दुश्चेष्टितेनावन्तिपु

धिच्छेद छेदितवान् । इतीति किं वदन् । पुन पुनरपि इति वदन् । इतीति किम् ।
अरे कदाचाराचार अरे कुत्सिताभार । अरे पराकदुरात्मन् पराकेन वधेन दुरात्मा तस्य
संबोधनं क्रियते अरे पराकदुरात्मन् । उक्तं च—'परं पराकं दानं पोषणं तत्र यो
वध ।' अरे स्वप्नपुरोभाणि स्वप्नानां दुर्जनानां पुरोभागी अप्रेसर स्वप्नपुरोभागी तस्य
संबोधनं क्रियते अरे स्वप्नपुरोभाणि । अरे विद्याधराधम विद्याधराणां मध्ये अधमो
निकृष्टः विद्याधराधमस्तस्य तिरस्कार क्रियते अरे विद्याधराधम । अरे स्नेहरस्नेह
स्नेहराणां मध्ये स्नेह कुत्सित स्नेहरस्नेहस्तस्य संबोधनं निर्घाटनं हे तपोक्त । उक्तं च—
'कुपूज्यकुत्सितोऽवयस्नेहगर्हणक सभा' । अथवा 'स्निह उन्नासने' इति घातो प्रयोगात्
स्नेह उन्नासक इत्यर्थः । अरे विहायोगमयाप्य विहायोगमानां विद्याधराणां याप्यो
निन्द्य विहायोगमयाप्यस्तस्य संबोधनं हे तपोक्त । अरे वियञ्चरस्नेह वियञ्चराणां मध्ये
स्नेहो मयस्तस्य संबोधनं हे तपोक्त । अरे हेठ अरे बाधाकर । अरे नरकनिवास नरके
निवासो यस्य स तथा तस्य संबोधनम् । अथवा नरकस्य गूढस्य निवासस्तस्य संबोधनम् ।
अशुभित(१) इत्यर्थः । अरे पापाचार पापमेवाचारो यस्य स तथा तस्य संबोधनं हे त
पोक्त । अरे बहुकुमतिभृतचित्त वही कुमतिर्माया तथा भूतं परिपूर्णं चित्तं यस्य स तथा ।
अरे गुणमटह गुणैर्मैतरो सधुस्तस्य संबोधनम् । अरे निहीन अरे नीच । अरे गन्धर्वलो-
कापसद गन्धर्वलोके विद्याधरलोके अपसद । अपाद्वेषपतित इत्यर्थः । अरे मातरिपुरुष
मातृमैथुन । भगवति गुणैः इन्द्रादीनामाराधनीये एवमाचरितुमुपसर्गं कर्तुं किं उचितं
युक्तमेतत् । अपि तु मोक्षितम् । कर्मभूते भगवति । सकलसत्त्वानन्दनीयतपसि सर्वजीवा
हादकचरित्रे । पुनः कर्मभूते । त्रिभुवनमान्ययशसि त्रैलोक्यपूज्यपुण्यगुणकीर्तने । पुन
कर्मभूते । परं ब्रह्मासनं ध्यानं उपगतवति प्राप्ते । इह असिन् महामुनिसंनिधाने समीपे
शास्त्राणामिव अस्त्राणां दानाणां व्यापारस्य प्रकृते अवसरो न च नैव वसते । तत्तस्मात्
अचरणात् अन्यथापि शस्त्रैर्विनापि ते तव समुन्नद्धमावम् इत्यर्थं व्यपनयामि इति वदन् । कर्मभूत
। नमश्चरचक्रवर्ती । दुर्जनाविनयसमवर्ती दुर्जनानामविनयस्य समवर्ती कृताम्स स तथा ।
'कर्मभूता विद्या' । विद्याधरलोकास्त्वस्मीलाञ्छना विद्याधरलोकासंपादितानि । न केवलं

राजधान्यां मातङ्गसमवृत्तिश्चण्डकर्मनामको दण्डपाशिकः । स खेचरः स्वयंकृतानर्थवशात्तच्छापेन भूगोचरतां प्रतिपद्यमानस्तं भगवद्विघ्नकर्तिनं चक्रवर्तिनमुपसृत्यावनतमुखाब्जः सन्नेवमवादीत्—‘नाथ, भवतु नामैवम् । कथमन्यथैतन्मदीयं दुष्कर्म विफलोदयं स्यात् । स एष निसर्गजन्माभावः सरसामिव स्वामिनाम्, यः खलु युक्तायुक्तकारिषु सेवकेषु खच्छकलुषभावो नाम । तत्क्षम्यतामिदमेकं स्खलितमपुण्यभाजोऽस्य जनस्य । अनुगृह्यतां च शापावसानमनीषया पुनर्विद्याधरलोकावाप्तिकरणवरेण’ इत्यभिधाय तत्पादयोरुपरि निपपात । स महामुनिगणवर्णनोदीर्णकीर्तिनर्तो विद्याधरचक्रवर्ती

विद्याश्चिच्छेद । शशाप च शापं ददौ । किं शशाप । अनेन दुश्चेष्टितेन दुरनुष्ठितेन अवन्तिषु राजधान्यां उज्जयिन्यां नगर्यां दण्डपाशिकः कोट्टपालो भविष्यसि । कथभूतो दण्डपाशिकः । मातङ्गसमवृत्तिः चाण्डालसमानजीविकः । पुनः कथभूतः । चण्डकर्मनामकः चण्डकर्मैति कुत्सितं नाम यस्येति चण्डकर्मनामकः । स खेचरः कन्दलविलासिनामा स्वयंकृतानर्थवशात् स्वयमेव विहितार्थविघ्नात् तच्छापेन रत्नशिखण्डशापेन भूगोचरतां भूमिगोचरत्वं प्रतिपद्यमानोऽङ्गीकुर्वाणः तं रत्नशिखण्डचक्रवर्तिनं उपसृत्य पादयोः पतित्वा अवनतमुखाब्जः नम्रीभूतमुखकमलः सन् एव अवादीत् एव जगाद । कथभूत चक्रवर्तिनम् । भगवद्विघ्नकर्तिनं गुरूपसर्गविच्छेदकम् । एव कथमिति चेत्, हे नाथ । नामेति सभावनायाम् । एव भवतु । कोट्टपालो भविष्यामि । अन्यथा यदि भूगोचरो न भविष्यामि तर्हि एतन्मदीयं दुष्कर्म पापकर्म विफलोदयं कथं स्यात् । अपि तु न कथमपि स्यादित्यर्थः । हे नाथ, स जगत्प्रसिद्धः एष प्रत्यक्षीभूतः स्वामिनां प्रभूणां निसर्गजन्माभावः स्वाभाविकपरिणामो वर्तते । केषामिव । सरसामिव सरोवराणां यथा । स कः । यः खलु भावः सेवकेषु युक्तायुक्तकारिषु खच्छकलुषभावो नाम खच्छत्वं कलुषत्वं च भवति । यथा सरोवराणां सेवकाः श्लाघनीयकर्तारः युक्ते जलभोगे खच्छत्तैव भवति । यदा तु अयुक्तं बहुतरं स्नानादिकं कुर्वन्ति तदा सरोवराणां कलुषत्वं भवति । तथा स्वामिनां सेवकाः यथा युक्ते कर्मणि वर्तन्ते तदा स्वामिनां खच्छभावो भवति । यदा तु सेवकाः अधिकतया प्रवर्तन्ते तदा स्वामिनां कलुषभावो भवत्येव । तत्तस्मात् कारणात् इदमेतदेकं स्खलितमेकोऽपराधः अपुण्यभाजः पापिष्ठस्य अस्य मलक्षणस्य जनस्य सेवकस्य क्षम्यतां त्वया सह्यताम् । न केवलं क्षम्यताम्, शापावसानमनीषया शापस्यान्तबुद्ध्या पुनरपि विद्याधरलोकावाप्तिकरणवरेण अनुगृह्यतां च अनुग्रहः क्रियता च । इतीदृशं विज्ञापनं अभिधाय उक्त्वा तत्पादयोरुपरि रत्नशिखण्डचरणयोरुपरि निपपात कन्दलविलासः पतितवान् । स जगत्प्रसिद्धो विद्याधरचक्रवर्ती इतीदृशं परामृश्य सम्यक् चित्ते विचार्य उपजातानुक्रोशः संजातकारुण्यः सन् उवाच । कथंभूतो विद्याधरचक्रवर्ती । महामुनिगुणवर्णनोदीर्णकीर्तिनर्तो महामुनीनां परमदिगम्बराणां

दण्ड एव हि नीचानां विनयाय न सत्क्रिया ।

ऋजुत्वे जिह्वाकाष्ठस्य नाभेरस्ति परो विधिः ॥

यः कोपः सापराधेषु यः प्रसादोऽनुवर्तिषु ।

स्वामिनस्तेन लोकोऽयं गुणकार्यपरायणः ॥

इति परामृश्य, उपयुज्य च तस्य भगवतः पर्युपासनविशेषाल्लभ्यमवधिमुपजा-
तानुक्रोशः 'स्वचर, मा ताम्य । उत्तिष्ठ । न खलु प्रमूणा देवानामिव तोपरो-
पयो सेवकेषु शुभमशुभ वा फलमसंपाद्य तदैव प्रत्यावर्तते' शासनम् । सदा-
कर्णयाम्यदेव तव तल्लोकावाप्ते कारणम् । तथा हि—अस्ति खलु सकल-
सांसारिकसुखोपकरणरत्नाकरावनिसङ्घेषु कलिङ्गेषु द्विरदमवामोदमन्दक-
न्दरोदरपरिसरत्पवनपानपरमधुकरालीनीलमणिमेखलाङ्कितनितम्बवसुधरस्य
गुणवर्णनेन उदीर्णो उत्पन्ना उत्कृष्टा आसौ कीर्तिस्त्रया हस्ता मृष्यति हर्षमरनिर्भरो नर्तनं
करोतीत्येवंशीलः स तथा । इतीति किं परामृश्य ।

दण्डेत्यादि । नीचानां विनयाय शिक्षापणाय दण्डः प्रयतये । कथम् । हि निश्चयेन ।
न तु सत्क्रिया सत्कारो विनयायोपवर्तते । अमुमेवार्थे दृष्टान्तेन प्रव्यति—जिह्वाकाष्ठस्य
वक्रदारुणस्य ऋजुत्वे सरलकरणे अभेदेभानरात् परो द्वितीयो विधिः कर्तव्यं नास्ति ॥

य इत्यादि । स्वामिनो नरेन्द्रस्य सापराधेषु सद्योपेषु यः कोपो भवति । अनुवर्तिषु
साजुकृष्टेषु यः प्रसादो दानादि वा संमानो वर्तते । तेन कोपेन प्रसादेन च अयं लोकः
गुणकार्यपरायणो भवति गुणकृतम्यतत्परो भवति ॥

पुनश्च किं कृत्वा पूर्वम् । अवधिमुपयुज्य च अवधिज्ञानेन ज्ञात्वा च । कथंभूतं अयं
धिम् । तस्य भगवतो मन्मथमयनस्य मुने पर्युपासनविशेषाल्लभ्यं श्रुत्वाद् विशेषेण
प्राप्तम् । किं च हे स्वचर, मा ताम्य मा खेदं कुरु । उत्तिष्ठ उरधो भव ।
यतः प्रमूणा नरेन्द्राणां खलु निश्चयेन शासनमादेशस्तदैव तस्मिन्नेव शापावसरे न
प्रत्यावर्तते न व्याधुङ्गति । केयामिव । देवानामिव । किं कृत्वा पूर्वम् । तोपरोपयो
सेवकेषु तोपे सति शुभ रोपे सति अशुभं वा फलं असंपाद्य । तत्तस्मात् कारणात् आक-
र्णय शृणु क्षमं अन्यदेव अपरमेव तव भवतस्तल्लोकावाप्ते विद्यापरस्मैकप्राप्ते कारणं
अहं कथयामि । तथा हि—तदेव निरूपयति । अस्तिवति बाक्यालङ्कारे । कलिङ्गेषु कलिङ्ग-
देशेषु सुदत्तो नाम राजास्ति । कथंभूतेषु कलिङ्गेषु । सकलसांसारिकसुखोपकरणरत्ना-
करावनिसङ्घेषु सकलानि च तानि सांसारिकसुखानि इष्टमनवितामन्दनादीनि सेवां
उपकरण आचारमृता वा रत्नाकराणां रत्नखनीनां अयनि भूमिस्तस्या सङ्घो मेस्मपक्षे
येषु ते तथा तेषु । कथंभूतः सुदत्तो नाम राजा । महेन्द्रमहीधरस्य महेन्द्रपर्वतस्य अपि
पतिः । कथंभूतस्य महेन्द्रमहीधरस्य । द्विरदमवामोदमन्दकन्दरोदरपरिसरत्पवनपानपरम

महेन्द्रमहीधरस्याधिपतिः सजातमेदिनीरतचित्तोऽपि द्विजातिस्तूयमानवृत्तः
अकारणरोषप्रमत्तोऽपि निःशेषशिष्टाचारप्रवृत्तः सुदत्तो नाम राजा ।

यस्य विभवाभिवृद्धिस्तर्कुलोकसंतर्पणाय, विद्यावैशारद्यं विद्वज्जनो-
पचरणाय, शौर्यपर्यायः शरणागतरक्षणाय, राज्यावर्जनपरिग्रहः प्रजापरि-
त्राणाय, प्रभुत्वावलम्बनं समाश्रितभरणाय, क्षात्रचरित्रवृत्तिः परार्थकर-
णाय, देवताप्रसादनं सत्पुरुषवरवितरणाय, साहसोत्साहानुष्ठानं महामु-
निप्रत्यूहनिर्वहणाय, वीरविक्रमः साधकसाध्वसापहरणाय, सात्त्विकत्व-
मादिक्षत्रियधृतधर्मनिर्वहणाय ।

धुकरालीनीलमणिमेखलाङ्कितनितम्बवसुधरस्य द्विरदाना योऽसौ मदो दान तस्यामो-
दस्तेन मन्दा स्यन्दा या कन्दरास्तासामुदरेषु मध्येषु परिसरन् समन्तात् पर्यटन्
योऽसौ पवनस्तस्य पानपरा आस्वादनलम्पटा या मधुकराली सैव नीलमणिमेखला क-
टिनी तथा अङ्किता नितम्बवसुधरा तदभूमिर्यस्य स तथा तस्य । पुन कथभूत सुदत्तो
नाम राजा । सजातमेदिनीरतचित्तः म्लेच्छस्त्रीसभोगमना अपि द्विजातिस्तूयमानवृत्त । ननु
यो म्लेच्छभार्यारतचित्तः स द्विजातिस्तूयमानवृत्तः ब्राह्मणस्तूयमानाचार कथं भवति ।
विरुद्धमेतत् । परिह्रियते—मेदिनी आसमुद्रान्तपृथ्वी तस्या रतचित्तः पालनमना अपि नि-
श्चयेन द्विजातिभिः श्रवणब्राह्मणैः श्लाघ्यमानः सदृष्ट इति शुद्धम् । पुन कथभूत । अकार-
णरोषप्रमत्तोऽपि अकारणरोषि अपि निःशेषशिष्टाचारप्रवृत्तः । निर्हेतुककोपेन प्रवृत्तः कथ-
मिति विरुद्धम् । नैवम् । अको अकुत्सितः आसमन्तात् योऽसौ रणरोषः सग्रामकोपस्तेन
प्रकर्षेण मत्तो हर्षं प्राप्तः अत एव निःशेषेषु शिष्टाचारेषु प्रवृत्तः इति स्वस्थम् ।

यस्य सुदत्तस्य विभवाभिवृद्धिः धनवृद्धिः तर्कुलोकसंतर्पणाय याचकजनसम्बन्धप्रीणनाय
वर्तते । यस्य विद्यावैशारद्यं शास्त्रचतुरता विद्वज्जनोपचरणाय विद्वज्जनानां पण्डितानां उप-
चरणाय पूजनाय वर्तते । यस्य शौर्यपर्यायः सुभटत्वानुक्रमः शरणागतरक्षणाय शरणागतानां
प्रतिपालनाय वर्तते । यस्य राज्यावर्जनपरिग्रहः राज्योपार्जनस्वीकारः प्रजापरित्राणाय प्रजा-
लोकरक्षणार्थं वर्तते । यस्य प्रभुत्वावलम्बनं सामर्थ्याश्रयणं समाश्रितभरणाय सेवकलोकपो-
षणाय वर्तते । यस्य क्षात्रचरित्रवृत्तिः क्षत्रियाणामिदं क्षात्रं क्षतत्राणलक्षणं तच्च तच्चरित्रं
च आचारस्तस्य वृत्तिः प्रवृत्तिः परार्थकरणाय परप्रयोजनपोषणार्थं वर्तते । यस्य देवताप्र-
सादनं देवानां प्रसन्नीकरणं सत्पुरुषवरवितरणाय सत्पुरुषाणां वरदानार्थं वर्तते । यस्य साह-
सोत्साहानुष्ठानं साहसस्याद्भुतकर्मणः उत्साहानुष्ठानमुद्यतमनिधानं महामुनिप्रत्यूहनिर्वहणाय
मुनीनां उपसर्गनिवारणार्थं वर्तते । यस्य वीरविक्रमः जयकुमारवत्पराक्रमः साधकसा-
ध्वसापहरणाय साधकानां विद्यादेवतावशकराणां साध्वसस्य भयस्य अपहरणाय निर्नाना-
र्थम् । यस्य सात्त्विकत्वं प्रसादलक्षणत्वं आदिक्षत्रियधृतधर्मनिर्वहणाय निर्वाहनिमित्तम् ।

यस्य च जनन्य परकलत्राण्येव, बन्धुवर्गं समाश्रितलोक एव, कुटुम्बक सप्तसमुद्रावधि वसुधैव, जीवित सत्यप्रतिपालनमेव, महाव्यसनं परोपकारनिघ्नतैव, व्रताचरण क्षितिरक्षणमेव, योग्योद्योग प्रजाकार्यानुशासनमेव, दक्षिणादक्षत्वं जगद्यवहारव्यवस्थापनमेव, अवमृद्यज्ञान परब्रेह च हितवृत्तिप्रवृत्तिषु स्वातन्त्र्यमेव, वीरत्वमरिपङ्कगविजय एव, असिधाराव्रतमन्यायस्वण्डनमेव, ऐश्वर्यमाभ्यानुल्लङ्घनमेव ।

यस्य वासतोष श्रुतेषु, तर्ष सत्पुरुषसंग्रहेषु, मूकभावं स्वकीयगुणस्त्वनेषु, बधिरत्वं दुर्जनोपदेशेषु, दर्शनपरावृत्तिरनर्थसंगमेषु, काम पुष्पार्जनेषु, अक्षमा परोपतापेषु, विद्वेषो व्यसनेषु, असत्प्रति सुभाषितश्रवणेषु, आसक्ति पुन सद्गोष्ठीषु ।

यस्य च परिमितत्वं वाचि, फालहरण कलासु, आशादर्शन दिग्विज

यस्य च जनन्यो मातर परकलत्राण्येव परदारा एव । यस्य बन्धुवर्गं सर्गसमूहो भ्रातृवर्गं समाश्रितलोक एव । यस्य कुटुम्बक परिवारवर्गं सप्तसमुद्रावधि वसुधैव आसमुद्रान्ता भूमिरेव भूमिस्थितलोक एव । यस्य जीवितं सत्यप्रतिपालनमेव

। यस्य महाव्यसनं

परोपकारनिघ्नतैव

। यस्य व्रताचरणं

क्षितिरक्षणमेव

। यस्य योग्योद्योग उचितोद्यमः प्रजाकार्यानुशासनमेव प्रजानां कार्यं कर्तव्यं तस्य अनुशासनं शिक्षापणमेव । यस्य दक्षिणादक्षत्वं दानवाहुर्यं जगद्यवहारव्यवस्थापनमेव पृथ्वीमण्डलस्थितलोकत्रयविक्रियादिनिष्क्रीकरणमेव । यस्य अवमृद्यज्ञानं यज्ञान्तज्ञान परब्रेह च परलोके इहलोके च हितवृत्तिप्रवृत्तिषु पुण्यप्रवर्तनेषु स्वातन्त्र्यमेव स्वाधीनतैव । यस्य वीरत्वं सुमदत्वं अरिपङ्कगविजय एव कामस्येधलोममानमदहर्पणनियेष एव । यस्य असिधाराव्रतं तीक्ष्णत्वनिबन्धनमेव । यस्य ऐश्वर्यं प्रमुख आभ्यानुल्लङ्घनमेव आदेशप्रतिपालनमेव ।

यस्य सुदत्तस्य । वा अनुकसमुच्चये । असंतोषस्तृष्णाकृता धुत्तेषु वर्तते । तर्षो लोभः सत्पुरुषसंग्रहेषु महापुरुषस्वीकारेषु । मूकभावो मौनित्वं स्वकीयगुणस्त्वनेषु निजगुणकाषासु । बधिरत्वं दुर्जनोपदेशेषु सूचकवचनाकर्मनेषु । दर्शनपरावृत्तिर्लोभनाचरण अनर्थसंगमेषु अलक्ष्यसंगतिषु । कामोऽमिक्षाप पुष्पार्जनेषु । अक्षमा क्रोध परोपतापेषु । परैः परेषां यदा संताप क्रियते तदा क्षमां न करोतीत्यर्थः । विद्वेषो अक्षीगतत्वं अप्रीतिर्वा व्यसनेषु द्यूतादिसप्तव्यसनेषु । असत्प्रतिघ्राणत्वं सुभाषितध्वनेषु । आसक्ति अनुबन्ध पुन संतत्यावृत्ति सद्गोष्ठीषु विद्वदुपन्यासेषु ।

यस्य सुदत्तस्य परिमितत्वं अल्पदायित्वं वाचि वचने वर्तते । न तु दाने । फालहरण

ययात्रायाम्, श्रवणगतत्वं पूर्वपुरुषचरितेषु, अवधीरणमात्मसुखानाम्, अनवसरः कलिकालविजृम्भितस्य, महासात्त्विकं सकलजगदभ्युद्धरणेषु, ऐश्वर्यं विश्वंभरतायाम्, न पुनरमीषां द्वन्द्वानि तस्य वदान्यतायां प्रत्युपकृतिषु मान्यजनसंभावनायां स्वच्छन्दवृत्तिषु च विषयभावमाजग्मुः ।

यस्य चात्मसंधानविनीतवृत्तयः परविग्रहप्रशमनकुशलाः स्वभावगुणप्रण-

दिनगमन कलासु लिखितपठितादिषु वर्तते । न तु रिरकालेन^(१)दानम् । आशादर्शन दिशामवलोकन दिग्विजययात्राया यानि वर्तते । न त्वाकाङ्क्षायापन तत्कालेन दान इत्यर्थः । श्रवणगतत्वं श्रुतिदान पूर्वपुरुषचरितेषु पुराणपुरुषकथाकर्णनेषु । न तु विज्ञप्तिकाया अनाकर्णनम् । अवधीरणमनादरः आत्मसुखानाम् । आनन अर्थिजनानां अवधीकरणम् । अनवसरोऽप्रस्तावः कलिकालविजृम्भितस्य दुष्टकालप्रसरस्य । न तु अर्थिजनानां अवसरो वर्तते दानस्य सदा अवसरोऽस्तीत्यर्थः । महासात्त्विक प्रसन्नतायुक्तत्वं सकलजगदभ्युद्धरणेषु सकललोकोपजीवनेषु वर्तते । ऐश्वर्यं भूमिपत्वं विश्वंभरताया सर्वलोकपोषणतायाम् । न पुनरमीषा द्वन्द्वानि युगलानि तस्य सुदत्तस्य वदान्यतायां प्रीयपूर्वकन्यागतायाम् । अमीषां केषाम् । परिमितत्वं कालहरणं प्रथमं द्वन्द्वं स्वल्पं ददाति तत्कालं ददाति च । आशादर्शनं अवगतत्वं च द्वितीयं द्वन्द्वं तत्कालं ददाति । प्रथमं शृणोतीत्यर्थः । अवधारणमनवरतश्च तृतीयं द्वन्द्वं दानमेव अनादरो नास्ति । अस्माकं बन्धुवर्गो मृतोऽस्ति । इदानीं दानस्यावसरो नास्ति । इत्यनवसरकथनं तद्वयं नास्ति । महासात्त्विक ऐश्वर्यं चतुर्थं द्वन्द्वं सहधर्मित्वे पुमान् दाने सावद्यं मन्यते तेन दानं न ददाति ऐश्वर्यं प्रभुत्वे अर्थिजनं चेतसि नानयति मदामन^(२) ददाति तद्वयमत्र नास्ति । उक्तं च—‘प्रियो वा दानशीलश्च वदान्यः परिकीर्तितः ।’ एतदुक्तं भवति—परिमितत्वं कालहरणं च दानतायां नास्ति महासात्त्विकत्वे ऐश्वर्यं च स्वच्छन्दवृत्तिषु स्वेच्छाचारेषु नास्तीति एतानि चत्वारि द्वन्द्वानि । तदेषु चतुर्मुखस्थानेषु विषयभाव गोचरत्वं यस्य नाजग्मुर्इत्यर्थः । यथासख्यालंकारः ॥

यस्य च सुदत्तमहाराजस्य बाणा एव शरा एव सचिवा मन्त्रिणो वर्तन्ते । परे तु सचिवाः केवलं सभाशोभार्थं संसद्विराजनार्थम् अस्थावराणि जङ्गमानि अलकरणानि आभरणानि वर्तन्ते । ननु सचिवाः सधिविग्रहादिकार्यं कुर्वन्ति किं वर्तते किं एव तत्कार्यगर्भितानि विशेषणान्याह—कथंभूता बाणाः । आत्मसंधानविनीतवृत्तयः आत्मनः स्वस्य संधाने योजने विनीता प्रश्रिता वृत्तिर्येषां बाणानां ते तथोक्ताः । पुनः कथंभूताः । परविग्रहप्रशमनकुशलाः परेषां शत्रूणां विग्रहस्य संग्रामस्य प्रशमने कुशला दक्षा । सचिवा अपि विग्रहं प्रशमयन्ति । पुनः कथंभूताः । स्वभावगुणप्रणयिनः स्वभावेन प्रकृत्या गुणप्रणयिनः स्वप्रत्यक्षास्थायिनो भवन्ति । सचिवा अपि षड्गुणभेदिनो भवन्ति । पुनः कथंभूताः । परिप्राप्तश्रवणा परिप्राप्तश्रवणं कर्णे येषां कर्षणवेलायां

यिन परिप्राप्तश्रवणा बाणा एवासाध्यसाधनोत्सवाः सचिवा , परे तु केवले
समाशोभार्थमस्यावराण्यलंकरणानि । स्वपरप्रजानां संपत्त्यापत्तिकरमसहाय
साहसमेष पुरोहित , परस्तु सर्वदिक्सेपु वसुवितरणस्थानम् । अशेषशात्र-
बल्यस्खलनहेतुरव्याजवर्यं शौर्यमेष सेनापति , परस्तु मृत्युमरणीयसमय-
सूचन चेतनम् । उपकरणमस्त्रिसमुद्रावधिषसुधातले दुर्वारप्रसरपर्यमैश्वर्यमेव
द्विपङ्कधरः प्रतीहार , परस्तु सेवकानामुपासनावसरनिवेदनस्तीर्थपुरुष ।
समराङ्गेषु परद्वयगमप्रवणानि शस्त्रसंप्रेषणान्येव वृत्तप्रणिधय , परे तु राज-
नीतिप्रपञ्चा । त्रिदशैरप्यप्रतिहता दोषाप्रपाता एव दुर्गभूमय , परास्तु विभव

ते तथोक्ता । सचिवा अपि कर्मं शयित्वा चिह्नहन्ति । पुन कथंभूता । असाध्यसा-
धनोत्सवा असाध्यं साधने पञ्चत्वप्रापणे उत्सवो उद्यमो येषां ते तथोक्ता ।
सचिवा अपि असाध्यं साधयन्ति । यस्य सुदत्तमहाराजस्य साहसमेव अद्भुतं कर्मैव पुरो-
हितो राजगुरुर्वर्तते । परस्त्वपरं पुरोहितं सर्वदिक्सेपु अमावास्यादिषु दिनेषु वसुवित-
रणस्थानं धनप्रदानपदं वर्तते । कथंभूतं साहसम् । स्वपरप्रजानां संपत्त्यापत्तिकरं स्वपरप्र-
जानामापत्तिकरमापद्विधायकम् । पुरोहितं मन्त्रादिना स्वप्रजानां संपत्तिं करोति । परप्रजानां
विपदं विदधाति । पुन कथंभूतम् । असहायं अमर्णः (१) । पुरोहितोऽपि एक एव भवति । यस्य च
सुदत्तमहाराजस्य शौर्यमेव सुमद्वयमेव सेनापतियमून्यको वर्तते । परस्तु सेनापति
मृत्युमरणीयसमयसूचनं किकरपोषणक्यरुक्कयक चेतनं सजीवमरणं वर्तते । साधनं
प्रियमस्त्रि । कथंभूतं शौर्यम् । अशेषशात्रबल्यस्खलनहेतु अशेषाणां विश्लेषां शात्रबाणां वै-
रीणां लयस्खलनस्य सेवावष्टम्भनस्य हेतु कारणम् । पुन कथंभूतम् । अव्याजवर्यं निस-
र्गं मुक्कम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य ऐश्वर्यमेव प्रभुत्वमेव प्रतीहारो वर्तते । परस्तु
प्रतीहार सेवकानामुपासनावसरनिवेदन सेवावसरक्यकस्तीर्थपुरुषो यात्राभूतो पुरुषो
वर्तते । कथंभूतं प्रतीहार । द्विपङ्कधरं द्विपस्तु धनुष्यु दण्डो दण्डनिपातन दण्डकारणं
धरति करोतीति द्विपङ्कधरः । कथंभूतमैश्वर्यम् । अस्त्रिसमुद्रावधिषसुधातले कदु
समुद्रमर्यादभूमण्डले दुर्वारप्रसरपर्यं दुर्वारो दुर्निवारः प्रसरपर्यं प्रवृत्ति पर्यायो यस्य
दुर्वारप्रसरपर्यम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य शस्त्रसंप्रेषणान्येव रवहादिमोक्षनान्येव वृत्त-
प्रणिधय वृत्ताश्च संवेदशासनद्वारा । संविप्रिप्रहार्सचिप्रिप्रहिण प्रविधयश्च हैरिका वृत्त-
प्रणिधयो वर्तन्ते । परे उद्भूतप्रविधयो राजनीतिप्रपञ्चा अर्यशास्त्रविस्तारा । कथंभूतानि
शस्त्रसंप्रेषणानि । समराङ्गेषु परद्वयगमप्रवणानि शत्रुद्वयविदारणवृत्तराणि । वृत्तप्र-
विधयोऽपि परचित्तोपलक्षक भवन्ति । यस्य सुदत्तमहाराजस्य दोषाप्रपाता एव दोषाणा-
मप्रपात एव अनागता एव दुर्गभूमयो जलदुर्गनदुर्गारिदुर्गलक्षणा वर्तन्ते । परास्तु

विनियोगद्वाराणि । वेधसाप्यतुलितं बाहुबलविजृम्भितमेव वप्रः, परस्तु विनोदरदनिनामपाश्रयभूमिः । वनमृगैरप्यनुलङ्घनीयप्रगावाजैव प्राकारः, परस्तु पुरस्य पांशुस्पर्शविनिवारणपरिच्छेदः । सकलमपन्नव्याप्तिकदर्थनसमर्थ-नावतारः सव्येतरः कर एव परिधा, परे तु दौवारिकाणां विश्रामविष्ट-राणि । दुर्वृत्तारातिकुलनिमज्जनजलाधारा खड्गधारैव परिखा, परा तु नगरा-ङ्गनानां जलक्रीडाधिकरणानि । समस्तक्षितिरक्षणक्षमः पराक्रम एव परिवारः, परस्तु श्रीविलासाडम्बरः । निजकीर्तिमुवाधवलितपघनं त्रिभुवनमेव विहा-रहर्म्याणि, पराणि तु राज्यलक्ष्मीचिह्नानि । चतुरुदधिमेखलावनमनोहरा वसुंधरैव प्रियकलत्राणि, पराणि तु वंशाभिवृद्धिनिबन्धनानि धर्मक्षेत्राणि ।

दुर्गभूमयो विभवविनियोगद्वाराणि विभवानां लक्ष्मीणां विशेषेण नियोगद्वाराणि अधिकार-द्वाराणि वर्तन्ते । कथभूता दोषाप्रपाता । त्रिदशैरपि अप्रतिहता अविवृत्ताः । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य बाहुबलविजृम्भितमेव भुजसामर्थ्यप्रसर एव वप्रो वर्तते । वप्रो दुर्गा-धारोच्चयः । परस्तु वप्रो विनोदरदनिना क्रीडागजानां अपाश्रयभूमिराश्रयस्थानम् । कथभूत बाहुबलविजृम्भितम् । वेधसापि अतुलितमकलितम् । यस्य आज्ञैव शिष्टिरेव प्राकारो दुर्गो वर्तते । परस्तु प्राकारः पुरस्य पाशुस्पर्शविनिवारणपरिच्छेदः पाशनां रजसां स्पर्शस्य छुपनस्य विनिवारणाय परिच्छेदो निषेधोपकरणं वर्तते । कथभूता आज्ञा । वनमृगैरपि अनुलङ्घनीयप्र-भावा अनुलङ्घनीयो अलोपनीयः प्रभावो माहात्म्यं यस्या सा तथा । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य सव्येतरो दक्षिण कर एव हस्तश्च परिधा अर्गला वर्तते । परे तु परिधा दौवारिकाणां विश्रा-मविष्टराणि खेदापनोदासानि । कथभूतः करः । सकलसपन्नव्याप्तिकदर्थनसमर्थनावतारः सक-लसपन्नानां शत्रूणां व्याप्तेः प्रसरस्य कदर्थने भजने समर्थनः अवसरः अवतारो यस्य करस्य स तथोक्तः । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य खड्गधारैव परिखा वर्तते । परा तु परिखा नगरा-ङ्गनानां जलक्रीडाधिकरणानि स्थानानि वर्तते । कथभूता खड्गधारा । दुर्वृत्तारातिकुलनिम-ज्जनजलाधारा दुर्वृत्तानां दुराचाराणामरातीनां कुलानामन्वयानां निमज्जने वृद्धे जला-धारा दुर्वृत्तजलस्याधिष्ठानम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य पराक्रम एव बलमेव परिवारः परिच्छेदो वर्तते । परस्तु परिवारः श्रीविलासाडम्बरो लक्ष्मीविभ्रमाटोपः । कथभूत पराक्रमः । समस्तक्षितिरक्षणक्षमः सर्वपृथ्वीपरिपालनसमर्थः । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य त्रिभुवनमेव विहारहर्म्याणि क्रीडागृहाणि वर्तन्ते । पराणि तु विहारगृहाणि राज्यलक्ष्मी-चिह्नानि राज्यलक्ष्म्याश्चिह्नानि वर्तन्ते । कथभूत त्रिभुवनम् । निजकीर्तिमुवाधवलित-पघनं निजकीर्तिरेव सुधा श्वेतद्रव्यद्रवस्तया धवलितानि उज्ज्वलीकृतानि अपघनादि-शरीराणि यस्य तत्तथोक्तम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य वसुंधरैव प्रियकलत्राणि

यस्य चाहवाङ्गणरङ्गेष्वनवरतमुक्तशरासारवर्षविकर्तारितमुखमण्डलानामहितकवन्धानां नर्तनक्रियासु प्रमेकान्तरसिक्ता, न पुनरितरास्वर्थवृष्णपरासु । असमसमरावसरेष्वाश्चर्यशौर्यपरितोषितानाममरवृन्दारकाणामानन्दातोषवादनेषु प्रकर्षतृष्णाश्रुता, न पुनरितरेषु शरीरायासकरेषु । त्रिविष्टपकुटीकोटरविहारिणा नरनिक्षिप्पाम्बरचरलोकेन निजविजयनामाङ्गसुमगस्य गीतस्य गायने नितरां स्पृहयालुता, न पुनरितरस्य हृदयहरिणहरस्य । कवदनेदिनीषु दुर्बारवैरिशिरोविदारणेषु महती मृगयाव्यसन-

वर्तन्ते । परामि तु प्रियकराणि धर्मक्षेत्राणि दानादिकर्मस्थानानि । कर्मभूतानि धर्मक्षेत्राणि । धर्माभिहितनिबन्धानि वंशस्य अन्यस्य या अभिवृद्धि समन्तात् वर्धनं तस्य निबन्धमानि करणानि । क्षेत्रे हि वंशानां स्वनिसारवृक्षाणां अभिवृद्धिर्भवति । कर्मभूता वसुधरा । अतुल्यदधिमेखलावनमोहरा चत्वार उदभय तेषां मेखलावनानि तैर्मोहरा ।

यस्य च सुदत्तमहाराजस्य अहितकवन्धानां अहितानां शत्रूणां कवन्धानि शिरोरहितकवास्तेषां नर्तनक्रियासु वृक्षपेद्यासु परं केवल एकान्तरसिक्ता एकत्वेन अतिशयेन रसिक्ता रागाद्भवता वर्तते । न पुनरितरासु कामिनीनां नर्तनक्रियासु रसिक्ता वर्तते । कर्मभूतासु इतरासु । अर्धवृष्णपरासु धनदोषतत्परासु । कर्मभूतानामहितकवन्धानाम् । आहवाङ्गणरङ्गेषु संभामाङ्गणमूढेषु अनवरतमुक्ता प्रहिता ये शरा बाणास्तेषां आसारास्तेषु वर्षो धेगवद्वर्षेण तेन विकर्तारितानि विशेषेण खण्डितानि मुखमण्डलानि तेषां तथोक्तानाम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य असमसमरावसरेषु विषमसंप्रामादकेषु अमरवृन्दारकाणां देवेषु प्रधानदेवानां संबन्धिषु आनन्दातोषवादनेषु वादित्रघण्टितेषु प्रकर्षतृष्णाश्रुता प्रकर्षेणातिशयेन सृष्णाश्रुता वर्तते । न पुनरितरेषु ततमित तत्तन्निधारेष्वातोषवादनेषु सृष्णाश्रुता वर्तते । कर्मभूतेषु इतरेषु । शरीरायासकरेषु कस्य कष्टकरेषु । कर्मभूतानाममरवृन्दारकाणाम् । आश्चर्यशौर्यपरितोषितानां आश्चर्य आश्चर्योत्पादकं यत् शौर्यं सौमन्यं तेन परितोषिता आनन्दं प्रापिता ये अमरवृन्दारकास्तेतथोक्तास्तेषाम् । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य नरनिक्षिप्पाम्बरचरलोकेन नराश्च भूमिगोचरा, निक्षिप्पाम्बरदेवाः अम्बरचराश्च विद्याधरास्तेषां लोकं समुहस्तेन निजविजयनामाङ्गसुमगस्य स्वकीयविजयजितनृपानामाङ्गं तेन सुमगस्य प्रीतिजनस्य गीतस्य गायने गानकरणे नितरामस्ति शयेन स्पृहयालुता आकृष्टिता वर्तते । न पुनरितरस्य गीतस्य शृङ्गारादे स्पृहयालुता वर्तते । कर्मभूतस्य इतरस्य । हृदयहरिणहरस्य मगोमृगमोहकस्य । कर्मभूतेन नरनिक्षिप्पाम्बरचरलोकेन । त्रिविष्टपकुटीकोटरविहारिणा त्रिविष्टपं त्रैलोक्यम् । त्रयाणां विष्टपानां समाहार त्रिविष्टपमिति वचनात् । तदेव कुटीकोटरं ग्रहमण्यं तत्र विहरति इत्येवंशीलं त्रिविष्टपकुटीकोटरविहारी तेन तथोक्तेन । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य कवदनेदिनीषु दुर्बारवैरि

परवशता, न पुनरितरेषु निरपराधेषु वनमृगेषु । नृपयज्ञाजिराष्टापदभूमि-
कायां चरगमगतिवन्धैररातिचतुरङ्गेषु प्रकामं द्यूतदुर्ललितता, न पुनरितरेषु
नरपालकुलकलङ्कधरेषु । सकलरत्नाकरमणिमेखलायां वसुमतीयोषायां
नितान्तं सक्तता, न पुनरितरेषु वपुर्धर्मधनविध्वंसनेषु विलासिनीजनेषु ।
अनन्यसामान्यजन्योपार्जितजयानिलविजृम्भितेन सुभटकुटजाटवीविलुण्ठ-
नपटुनावलेपानलेन दुर्धर्षाणां विद्विषामशेषयशःपानेष्वतीवशौण्डता, न

शिरोविदारणेषु निवारशत्रुकुम्भस्थलच्छेदनेषु महती शुर्वा मृगयाव्यसनपरवशता आघेटकनि-
र्वन्धनपराधीनता वर्तते । न पुनरितरेषु निरपराधेषु वनमृगेषु मृगयाव्यसनपरवशता वर्तते ।
यस्य च सुदत्तमहाराजस्य नृपयज्ञाजिराष्टापदभूमिकाया नृपयज्ञस्याजिर सप्रामाद्विषण तदेव अष्टा-
पदभूमिका तुरङ्गफलभूमिका तस्यां चरगमगतिवन्धैः चरगमो ह्येकप्रेषणम्, गतिवन्धाः शत्रु-
सैन्यप्रदेशस्य अप्रदामानि, चरगमगतिवन्धास्तैः कृत्वा अरातिचतुरङ्गेषु अरातीना हस्त्यश्व-
रथपदातिषु प्रकाममतिशयेन द्यूतदुर्ललितता विजिगीषया अविचारिता वर्तते । न पुनरि-
तरेषु चतुरङ्गेषु सारिपासक्रीडासु द्यूतदुर्ललितता दुरोदरस्य क्रीडाया अनिवारिता वर्तते । कैः ।
चरगमगतिवन्धैः चरः परगृहे सारिप्रवेशः । परसारिहननमित्यर्थः । गमः परगृहग्रहणम् ।
परगृहे यानमित्यर्थः । गतिवन्धो परसारावन्धन चरगमगतिवन्धास्तैः । कथभूतेषु
इतरेषु । नरपालकुलकलङ्कधरेषु नरपालानां नृपतीनां कुले अन्वये कलङ्कधरेषु ला-
ञ्छनकरेषु । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य वसुमतीयोषाया पृथ्वीवनिताया नितान्तं सक्तता
निर्वन्धता प्रवर्तते । न पुनरितरेषु विलासिनीजनेषु सक्तता वर्तते । कथभूताया वसुमती-
योषायाम् । सकलरत्नाकरमणिमेखलाया ... ..
...रत्नकटिमेखला यस्या रत्नवतीयोषायाः सा तथा तस्याम् । कथभूतेष्वितरेषु । वपुर्ध-
र्मधनविध्वंसनेषु वपुर्विध्वसन राजयक्ष्मादिरोगोत्पत्तिः, धर्मविध्वसन मैथुनक्रिया ग्रामसंख्या
जीवहिंसनम्, धनविध्वसन राज्यदूषितापत्तिवत् तेषु । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य विद्विषा
शत्रूणां अशेषयशःपानेषु सर्वपुण्यगुणकीर्तनास्वादानेषु अतीवशौण्डता मद्यपता वर्तते ।
न पुनरितरेषु आसवेषु मद्यपानेषु शौण्डता वर्तते । कथभूतेषु आसवेषु । ऐहिकामु-
त्रिकफलविलोपनोद्ध्वेषु इहलोकपरलोकसुखफलविलोपने गर्विष्ठेषु । कथभूतानां
विद्विषाम् । अवलेपानलेन दुर्धर्षाणां अवलेपो गर्वः स एवानलस्तेन दुर्धर्षाणां अना-
कलनीयानाम् । कथभूतेन अवलेपानलेन । अनन्यसामान्यजन्योपार्जितजयानिलविजृम्भ-
तेन अनन्यसामान्य अनुपम जन्य संग्रामस्तस्मिन् उपार्जितः स्वीकृतो योऽसौ जयः
शत्रुपक्षपराभवः स एवानिलो वातस्तेन विजृम्भित स तथा तेन । पुनः कथभूतेन अव-
लेपानलेन । सुभटकुटजाटवीविलुण्ठनपटुना सुभटा एव कुटजाः शक्रतरवस्तेषामटवी वनं

पुनरितरेष्वैहिकामुत्रिकफलविलोपनोद्धवेष्वासवेषु । अकण्ठजगदुपद्रवदान-
 वेषु मानवेषु दण्डपारुष्ये वाद मनोमनीषितानि, न पुनर्भूलतोछासवश
 वर्तनेषु परिजनेषु । रणकेलिकुङ्कुलानामरीणामायोधनवसुधायामभिमुखीमाव-
 करणेषु च चर्कशव्यवहारे परमं नैपुण्यम्, न पुनरवलोकनमात्रविनयपरि-
 प्यजासु प्रजासु । अस्त्रण्डवद्वाण्डहिम्यदमरकरालै प्रतिपक्षव्यालै सचितस्य
 कीर्तिकुलधनस्यापहारे गाढ गृध्रता, न पुनरात्माभ्युदयप्रणयिभिरुपाजितस्य
 द्रविणोर्जितस्य । सपरायधरावारिषु शत्रुशल्लकीनगभङ्गमलोभनेन गजग्रहणेषु
 महान्ति कुतूहलानि, न पुनरितरेण चौरचारपाशादिनोपायव्यतिकरेण । आस-
 सारमवनैश्वर्यसुरभिषु यशश्चन्दनवन्दनेषु सामिलाप मन , न पुनरितरेषु
 क्षणमात्रपरिमलमनोहरानुबन्धेषु गन्धेषु । अपरजनासाधारणेषु गुणमणि-
 विभूषणेषु महानाम्रह , न पुनरितरेषु वेहस्वेदावधेषूपलशकलनिबधेषु । नि-

तस्मा भिस्तुष्टनं भस्मीकरणं तत्र पटुता दक्षेण । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य अकण्ठजगदुपद्र-
 वदानवेषु अकण्ठे जगत् उपद्रवकरणे दानवेषु दैत्यप्रायेषु मानवेषु दण्डपारुष्ये चर्कशव्ये
 वादं मनोमनीषितानि चित्तमनोरथा वर्तन्ते । न पुन परिजनेषु दण्डपारुष्ये मनोमनीषितानि
 वर्तन्ते । कर्मभूतेषु परिजनेषु । भूस्ततोऽक्षयवर्तनेषु भूक्षेपमात्रेण स्थायीनेषु । दण्डपारुष्यं न
 वर्तत इत्यर्थः । यस्य च सुदत्तमहाराजस्य रणकेलिकुङ्कुलानां संप्रामक्षीकवद्वोत्कण्ठानामरीणां
 आयोधनवसुधायां संधामभूमौ अभिमुखीमावकरणेषु संप्रामार्थमायतेषु च चर्कशव्यवहारे
 अतिकठिनमापणे परमं नैपुण्यं वर्तते । न पुन प्रजासु बाक्पादव्य वर्तते । कर्मभूतासु प्रजासु ।
 अवलोकनमात्रविनयपरिप्यजासु संमुखावलोकनमात्रेण विनयवर्तीषु । यस्य च सुदत्तमहा-
 राजस्य अस्त्रण्डवद्वाण्डहिम्यदमरकरालै अस्त्रण्डं परिपूर्णं वद्वाण्डं पृथ्वीमण्डलं तस्य हिम्बो
 विप्रभो विनाशस्तस्मात् कमरो मयं तेन करास्मस्ते तथा तै । एवंविधै प्रतिपक्षव्यालै
 शत्रुशल्लसर्वै कर्तुमर्है संचितस्य रक्षितस्य कीर्तिकुलधनस्य कीर्तिरेव कुलधनं तस्य अपहारे
 उद्दाम्ने गाढं गृध्रता स्मेमिष्टता वर्तते । न पुनरात्माभ्युदयप्रणयिभि आत्मन स्वकीये अभ्यु-
 दये उभयां प्रणयिनस्तेरुपाजितस्य द्रविणोर्जितस्य प्रसक्तधनस्यापहारे गृध्रता न पुनर्वर्तते ।
 यस्य च सुदत्तमहाराजस्य संपरायधरावारिषु संगरभूमिगजधरपभूमिगजधरणसातासु शत्रु-
 शल्लकीनगभङ्गप्रलोभेन क्षत्रव एव शल्लकीनगा वृक्षास्तेषां महस्य प्रलोभनेन स्मेमदर्शनेन
 कृता गजग्रहणेषु इक्षिमां स्त्रीकरणेषु महान्ति शुक्लि कुलस्त्रानि विनोदा वर्तन्ते न पुनरि-
 तरेण चौरचारपाशादिना उपायव्यतिकरेण चौराश्च भिक्षावयं चाराश्च वैरिका पाशाश्च

खिलजगन्मङ्गलविधानामन्त्रेषु सच्चरित्रेष्वभीक्ष्णं रक्षणप्रयत्नः, न पुनः सर्व-
जनसाधारणाधिकरणेषु प्राणेषु ।

यस्य च सप्तसमुद्रमेखलावनिविलोकनजातकौतुकस्याभूदभिमुखीभावः
शत्रूणां प्राभूतेषु, न शस्त्राणाम् । विग्रहः प्रणतिषु, नापकारमनीषायाम् । द्विधा-
भावः सेवाकर्षकेषु, नोपचारकार्याणाम् । पतनं भृत्यभावेषु, न चामराणाम् ।
प्रसारणं सर्वस्वार्थेषु, नातपन्नाणाम् । प्रबन्धः कण्ठकुठारेषु, न मदविजृम्भि-
तानाम् । प्रतापावलम्बनमसहायसाहसादेशविधिषु, नैश्वर्यसंभावनायाम् ।
आरोपणं शिरसि प्रणामाञ्जलिषु, न धनुषि मौर्वीणाम् ।

यस्य च निजप्रतापसंपादितोत्सवभरायां विश्वंभरायामनन्यसामान्य-
मात्मैश्वर्यमवलोकमानस्य रथचमूचक्रचर्याचूर्णितनिःशेषशैलचूलेषु हयानी-
कोद्रेकखरखुरोद्धूतधूलीपटलपूरितसकलपातालमूलेषु करटिघटाकराटोप-
विलुण्ठितसमस्तमहाटवीगहनेषु सुभटसैन्यदोर्दण्डदलितनिखिलसालवलेषु
द्विषद्विषयेषु परं कात्यायनीप्रतिमास्वेव दुःप्रत्ययवतस्थे ।

एवं तस्य कलिङ्गाधिपतेः सप्तधापयोराशिरत्नालंकारपात्रं कुलकलत्रमिवा-
वनिवलयं निहालयतः स्वभावादेव दयार्द्रहृदयस्य धर्माभूतरसास्वादोहद-
विदूरितसंसारसुखोदयस्य 'शमलकलश इवायं कायो बहिष्कृतयत्ननिर्ने(र्ण)ज-
नोऽपि न जहाति निजां प्रकृतिम्, अत्याधानकाष्ठमिव देहिनां भवद्दुःखपरशुपा-
ताय विषयोपसेवनमाधुर्यमिति विदन्तोऽपि कथमनया बहिःप्रदर्शितापातसु-
न्दराडम्बरयावसानविरसया पांसुलयेव श्रिया प्रतार्यन्ते मुग्धबुद्धयः क्षोणी-
श्वराः' इति परामर्शश्लथसाम्राज्यसहाभिनिवेशस्य पूतिपुष्पमिव केवलं त्वचि
मनोहरं वर्णिनीजनं वितर्कयतः 'को नु खलु विश्वंभरेश्वरेषु विशांपतिर्यो

पाशमण्डनानि ते आदिर्यस्य उपायव्यतिकरस्य तथा तेन ईदृग्विधेन उपायव्यतिकरेण
उपायप्रघटकेन गजग्रहणेषु महान्ति कुतूहलानि वर्तन्ते^१ ।

१. अनेकदेशीयेषु बहुषु पुस्तकेषु दृष्टेष्वपीतः परं टीकापाठो नोपलभ्यते न जाने
टीकाकर्त्रास्थान एव पूर्तिर्विहिता, उत टीकासमाप्तिः । पूर्वमेव नामशेषताम-
ञ्जीचकारेति महान्सदेह . इत उत्तरं टिप्पण्याद्यलकृतो मूलग्रन्थो मुद्रणीयो भविष्यति,

न विवेश कीनाशनगरम्, यं धेयं निसर्गचपला न तत्याज लक्ष्मी,
येन समं जगामेयं भूमिं, यस्यै न दुद्रोहं प्रयत्नपरिपालितोऽपि स्त्रीलोकं,
यस्मादवरोहे जन्मजरामरणवर्गेण, यस्य न बभूवुराधिराक्षस्य, यस्मिन्
लेभिरे गोचरता ससारारणिसमुत्थानोल्लोला प्रायेण दुःखानलज्वाला ' इ-
त्यनादीनवोपदेशविशीर्यमाणमोहपाशस्य विततमप्यात्मनो विमथ परलो-
कावलोकनप्रतिसरमिषाकलयत 'हंहो सरसापराधगोचरस्वचर, एकदा प्रणा-
मोन्मुखलेखवैखानसीमुखमण्डनघनधुसृणरसलोहितकरे विकचनिचुलमल्लरी
जालश्लेखरितशैलशिरोद्वपदि सिन्दूरपरागपिञ्जरितसुरवारणकुम्भस्थले हरि-
रोहिणारुणितगगनगमनाङ्गनाकपोलशालिनि प्रयालाङ्कुरोत्करनिकीर्णदि-
क्चक्रवाले रविकान्तशिलासञ्चारितदहनवर्तिनि तमिस्ररजस्वलतया पुरस्ता-
दपसरन्तीषु नक्षत्रपङ्क्तिषु रक्ताम्बरशोभामिष विभ्राणे अनवरतस्वचरसह-
चरीकरविकीर्यमाणरक्तचन्दनद्रवद्विगुणशोणिसि सवितृभिम्बे, नृपजनोदा-
हरणकथास्त्रिव विशालतां गतासु दिक्षु, निर्मुक्तनीलनिचोलेष्विव प्रक-
टाकृतिषु प्रासादशिखरेषु, क्षितीश्वरेष्विव राजहंसोपसेव्यमानकोशेषु पौ-
ष्करेयकाननेषु, प्रफुल्लकमलकाननमधुपानमत्त इव मन्दमन्दसञ्चारिणि प्र-
याति वैभातिके मरुति, प्रत्यावृत्तेषु च दत्तदक्षिणेषु द्विभेष्विव राजकुलानां
सेवावसरेषु कृतास्नानस्य प्रविश्य तलवर परिमुपितनगरनापितप्राणद्रविण-
सर्वस्यमेकमैकागारिकमानीया दर्शय वस । राजा तमवलोक्य
धर्मेस्त्रीयानां मुख्यानि विलोकित्वा धर्मस्त्रीया देवानेन मलिनात्मना मलि-
न्मुचेन द्वितयसाहसमनुष्ठितमेकां तावद्वाग्निर्मुखितान्यच्च सुपुत्रमनुष्यहिंसा
कृता । तदस्य पाटञ्चरस्य चक्रीवदारोहणोच्छिष्टशालाजिरराजबन्धविहम्बन-
पूर्वकश्चित्रो बभूव कर्तव्यो यथाय नक्षत्रवाणिज्यो वसुभिर्द्वादशभिर्वा
दिवसैरसून्विजति' ।

राजा स्वगतम् 'अहो कष्टं खलु प्राणिनां क्षत्रगोत्रेष्वयमाविर्भाव, यतो
यदि न्यायनिष्ठुरतया क्षोणीश्वरा क्षितिरक्षासु दक्षन्ते तदावश्यं पापोप-
निपातः परलोकश्रुतिसंपातश्च । तदुक्तम्—'नरकान्तं राज्यं बध्नान्तो

नियोगः' इति । अथ न दक्षन्ते वर्णाश्रमव्यवस्थाविलोपः कापुरुषतोऽप्यत्र ।
तथा हि ।

क्षीयेतायं क्षणालोकः क्षतरक्षः क्षितीश्वरैः ।

लक्ष्मीक्षयः क्षये तस्य किं राजत्वं च जायते ॥

तदसाध्यव्याधिपरिग्रहीतदेहवदस्य राज्यस्य परित्याग एव स्वास्थ्यं ना-
न्यथा' इत्यवधार्य ।

एषोऽहं मम कर्मशर्म हरते तद्वन्धनान्यास्त वै

ते क्रोधादिवशाः प्रमादजनिताः क्रोधादयस्त्वव्रतात् ।

मिथ्यात्वोपचितस्ततोऽस्मि सततं सम्यक्त्ववान्संयमी

दक्षः क्षीणकषाययोगतपसां कर्तेति मुक्तो यतिः ॥

इति च सुभाषितमाखनिते निधाय, तेषु कतिपयेषु गणरात्रेष्वनुजस्य रा-
ज्यश्रियं समर्प्य, प्रतिपन्नजिनरूपोचिताचरणश्चतुर्थमाश्रममशिश्रियत् ।

अस्तीदानीं तस्यामेवैकानस्याममरमिथुनमान्यमानमणिमयूरकूटं सहस्र-
कूटं नाम निजमहिमावधीरितामरावतीर्वसतिः या नयनीतिरिव नवभू-
मिका, योगास्थितिः किव विहितवृषभेश्वरावतारा, सांख्यजनतेव कपिलता-
लयशालिनी, अमरगुरुभारतीव निवारितपरलोकदर्शना, मीमांसेव निरू-
प्यमाणनियोगभावनादिप्रपञ्चा, पिटकत्रयपद्धतिरिव योगाचारगोचरा,
महापुरुषमैत्रीव स्थिराधिष्ठाना, सत्सचिवप्रयुक्तिरिव सुघटितसंधिः, अभि-
नवविलासिनीव सुकुतूहलविलोकना, कुचभारविद्येव बहुविस्मयावहा,
विजयसेनेव बाहुबलविदिता, रूपगुणनिकेव सुपार्श्वागता, कुबेरपुरीव
यक्षमिथुनसनाथा, नन्दनवनलक्ष्मीरिवाशोकरोहिणीपेशला, शंभुसमा-
धिविध्वंसवेलेव प्रकटरा.....रतिजीवितेशा, सुकविकृतिरिव चित्रब-
हुला, मुनिमतगतिरिव चरणकरणानन्दिनी, भरतपदवीव विधिलयना-
ट्याडम्बरा, पुरंदरपुरीव संनिहितैरावता, हरपरिषदिवासीनसौरभेया,
शिशिरगिरिदरीव निलीनोपकण्ठकण्ठीरवा, मन्थानाचलतटीव रमोपशो-
भिता, स्रक्पण्यसंस्थेव प्रलम्बितकुसुमशरा, सुरशैलाटनिरिव सविधवि-

धूमधूमण्डला, पाण्ड्यमुद्रेव शकुलियुगलाङ्किता, सच्छकुनसंपत्तिरिव पूर्ण-
कुम्भाभिरामा, कैटभारातितनुरिव कमलाकरसेविता, समवसरणसमेव
प्रसाधितसिंहासना, अजहाशयानुगतापि बह्वनिधिमती, उन्मीलिताहिलो
कापि सकलजनोपभोग्या, अहोमशालापि प्रत्यक्षदुताशना, निस्पृहोप
भोग्यापि समणिनिचया, विहितमर्त्यावतारापि प्रदर्शितदेवालया ।

यत्र चामिपेकसलिलेषु कलपता, मलयजेषु बह्वर्पणम्, अक्षतेषु मुशला-
भिघात , सक्पुष्पे गुणविमुखता, चरुषु रससकर , प्रदीपेषु मलिनोद्गार , धूप-
धूपेष्ववसानवैरस्यम्, फलस्तककेषु पलाशोपरोध , कुसुमाञ्जलिषु विनिपात ,
स्तुतिषु परलोकप्रार्थनम्, जपेषु गूढमन्त्रप्रयोगः, प्रसख्यानेषु देहसन्नता,
अगुरुदहनशालाजिरेषु मलीमसमुखस्वम्, मुनिषु धर्मगुणविजृम्भणम्, प्रसू-
नोपहारेषु शिलीमुखसंपात , पटहेषु कराहति , नमसितेषु पदबन्ध , रङ्गव-
लिषु परमागकल्पनम्, यतिचरित्रेषु विग्रहदण्डश्रुति , सोपानेषु विपमता,
देहिनीषु छद्मनापराध , सपाटीषु करग्रहणम्, अररेषु द्विधाभाव , शास्त्रेषु
परदूयणश्रवणम्, उपन्यासयोग्यासु विगृह्यवाद , पर्वक्रियासु वर्णसंकीर्णता,
विनेयविनयेषु भ्रुकुटिकरणम्, वातायनेषु बहुमार्गता, केतुकाण्डेषु स्वभाव-
स्त्वत्त्वम्, वैजयन्तीषु परप्रणयेयता, मणिवितानेषु गुणनिगूहनम्, रजनि
मुखेषु गरुडप्रहोपदेश , शकुनावासेषु विलयविलसितम्, लिपिकरेषु
चाञ्जनोपार्जनम् ।

यस्याश्च प्रतिविषसं दिविजसमाजनै पौरजनैरुपहितानि भगवत
स्वकीयपादमुद्रितकुगन्धयपतेर्विनपतेर्मज्जनमङ्गलानि विद(!)मानाया सकृ-
त्प्रकान्तामिपेकमहोत्सवलज्जित इव जातस्वर्धतरभाव पुरो निवसति
मन्दर । अपि च ।

यामेव प्रादुष्यदनल्पसंकल्पनो विनेयजन ।

विकूरभावातुल्येक्षापक्षतां नयति ॥

ध्रीरेया स्वर्गसिन्धो किमु पवनबलोल्लोलकल्लोलवार

स्वर्गच्छायामप्रतानस्तदनु विसरति व्योम्नि कोऽयं प्रकार ।

दुग्धद्योतावदाता दिशि दिशि च ततः कान्तयो भान्ति मन्ये
स्थानेऽस्मिञ्जैनसौधावलिरुपरि लसत्केतुसौवर्णकुम्भाः ॥

किं च ।

मेरुस्पर्धविवृद्धवन्ध्यशिखरोल्लेखस्खलज्ज्योतिषो
यस्या व्यस्यदुपान्तमिद्विलसद्रत्नासरालत्विषः ।
तुङ्गोत्सङ्गतमङ्गसङ्गविवशव्यापारसारादराः
स्वर्गावासनिवास.....सरसाः संजज्ञिरे नामराः ॥

या च

किं पुण्यपुञ्जनिकरस्त्रिजगज्जनानां
लोकेष्वमात्किमु यशः प्रथितं जिनानाम् ।
इत्थं वितर्कवसति.....विभाति
विश्वभराम्बरदिशां प्रविभक्तभावा ॥

ततो महामुनिजनाराधनविनीतवनदेवताविकीर्णप्रसूनोपहारपरिसरत्परि-
मलोद्याने यदा तेन त्रिजगतीः स्तूयमानवृत्तेन भगवता सुदत्तेन सह तव
वादाविरोधस्य धर्मावबोधो भविष्यति, तदा भवतो भविष्यन्ति प्रेषणा-
नवद्याः पुनरपीमा विद्याः, भविष्यन्ति च भवान्नभश्चरप्रभुप्रभावः' इत्युक्त्वा
तदनुचानचरणार्चनोपचितागण्यपुण्यतया समस्तमहाभागभुवनचक्रवर्ती स
विद्याधरचक्रवर्ती जगामाभिलषितं विषयम् । अम्बरचरोऽप्याजगा-
मोज्जयिनीम् ।

इतश्च तस्यामेवोरगपुरीस्पर्धिन्यामुज्जयिन्यामदूरदेशवर्तिनि भावि-
भवदुरितकन्दैरिवास्थिवृन्दैरुत्पाण्डुरितवाहिरिके, मूर्तिमद्भिः कर्मभिरिव
चर्मभिः कर्मीरगोपानसीपर्यन्ते, पुरोजन्मदुःखानलज्वालाभिरिव बल्लूरमा-
लाभिः पाटलोदजच्छदिभिः, तमस्काण्डखण्डापसदैरिव कङ्कच्छदैर्धूसराङ्गणे,
कृष्णलेश्यापटलैरिव करटकुलैरुत्कलषितगेहाग्रभागभुवि, निरयनिवासिभि-
रिव कुणपकलेवरेषु युद्धोद्धवान्ध(?)दूद्भिः मृगव्यद्भि(?)रुद्धेजनीयनिवेशे,
जनंगमावासोद्देशे, तस्मादमृतमतिमहादेवीकृतापराया प्रयोगाद्यशोमति-

महाराजवाजिविनाशोद्योगाच्च व्यतीत्य त वस्तुकातराक्षभावमहं सा च
मदीयान्निष्ठा चरणायुधान्वये सहैव जन्म प्रत्यपद्यावहि । तदनन्तरमेव च
वृषदशदष्टाक्षकचगोचरतयावयोर्लोकान्तरगिरि मातरि पुन काकतालीय-
न्यायेन कृतफोणिकोत्कलिकामालवालिकातीव जरस्कुटीरनिकटे कुरट-
कुलायकोटेरे चिरादवहिता सती कर्णाम्यर्णवर्णनिर्णयेनावां निगृह्य परि-
गृह्य च तनूद्वहनिर्घोष पोषयामास ।

व्यतीतस्वभावे च कदाचिदसावासन्नविधाधरीजनकेलिनर्मा चण्डकर्मा
समाचरितसैरविहारस्तत्र स्वपचपाटकोपकण्ठभूमिकायामावामेकस्यां ता
वसायिसुतस्य हस्तगतौ समालोक्यासद्रूपसपदालोकविसितमनस्कारस्तु-
ष्टिप्रदानोत्पादितदिवाकीर्तिनन्दनानन्द समादायानीय च यशोमति-
महारामायादीदृशत् । राजाप्यावामवेक्ष्य जाताश्चर्य 'अहो, अपर एव को-
ऽप्यनयो शकुनयो सकलताम्रचूडकुलातिशायी शरीरसनिवेश' इति वि-
मृश्य 'चण्डकर्मन्, तिष्ठतु तावदेतत्तवैव हस्ते पप्ररथमिधुनम् । अहमिदानी
मेवेम पुष्परथं सनाथीकृत्यैतत्कर्णिरथारूढविलासिनीजनपरिधृत सहान्त-
पुरेण पीठमर्दवितविदूषकनायकसामाजिकलोकानुगत सहस्रकूटचैत्यालयो-
पवने मकरध्वजपूजार्थं प्रजिघ्र्यामि । तत्र पुनर्युद्धविनोदायेद प्रदर्शयित
व्यम्' । चण्डकर्मा 'यथाज्ञापयति देव' इत्यभिधाय निश्चक्राम । आनगाम च
गैरिकरसारूपिसपटकुटीप्रमाजालविराजमानकुजराजीकमनेकोपकार्यापर्या
यपरिगतपर्यन्तावनीकं तदुद्यानम् । तत्र च शकुनसर्वज्ञेनासुरिणा भाग-
वत्सेन नक्षत्रपाठकेन धूमध्वजेन द्विजातिना स्वन्यवादविदा हरप्रबोधेन
जटिना सरपटौषधबुधेन मुगसकीर्तिना शाक्येन सह मुधा सबन्धसार्धक-
स्कन्धावलम्बितपतंगपञ्जर स चण्डकर्मा

मदनशरचित्रकान्तैर्वनदेवीपाणिपेक्षलप्रान्तै ।

अघरदल्लरागपटलश्लाघैरिव काननश्रीणाम् ॥

तरुणीचरणास्फालनसफ्रान्तालक्तकद्रवोद्रेकम् ।

विकिरद्भिरिव पलाशैरशोकमालोकयत कान्तम् ॥

तन्मूलनिवासवन्तं सुदत्तभगवन्तं च । स्वगतम्—‘अहो कथमनेन
भगवता परलोकलाञ्छनकरावकाशः कथनीयतां नीतः शरीरसंभवाभि-
निवेशः क्लेशः । यतः ।

कार्श्यं क्षुत्प्रभवं कदन्नमशनं शीतोष्णयोः पात्रता
पारुष्यं च शिरोरुहेषु शयनं मद्यास्तले केवले ।
एतान्येव गृहे वहन्त्यवनतिं यान्त्युन्नतिं कानने
दोषा एव गुणीभवन्ति मुनिभिर्योग्ये पदे योजिताः ॥

तदलमत्र विकल्पपरम्परया । संभाषामहे तावदेनं संयमिनम् । न खलु
रत्नाकरकल्लोला इव प्रायेण भवन्ति मुनयः शून्यशीलाः ।’ ततः समुपसद्य
निषद्य च तत्र च विवादाध्येषणोत्कर्षकलुषधिषणः किलैवमाह सूरिः—

‘अहो विवेकशून्यानामात्मानर्थाश्रयाः क्रियाः ।

न ह्यङ्गोद्वेगतो मुक्तिर्नृणां मरुकुरङ्गवत् ॥

यस्मादेष खलु

अकर्ता निर्गुणः शुद्धो नित्यः सर्वगतक्रियः ।

अमूर्तश्चेतनो भोक्ता पुमान्कपिलशासने ॥

स यदा दुःखत्रयोपतप्तचेतास्तद्विधातकहेतुजिज्ञासोत्सेकितविवेकश्रोताः
स्फाटिकाश्मानमिवानन्दात्मानमप्यात्मानं सुखदुःखमोहावपरिवर्तैर्महद-
हंकारादिविवर्तैः कलुषयन्त्याः सत्त्वरजस्तमःसाम्यावस्थापरनामवत्याः
सनातनव्यापिगुणाधिकृतेः प्रकृतेः स्वरूपमवगच्छति, तदायोमयगोलका-
नलतुल्यवर्गस्य बोधवद्बहुधानकसंसर्गस्य सति विसर्गे सकलज्ञानज्ञेयसंबन्ध-
वैकल्यं कैवल्यमवलम्बते तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानमिति वचनात् । ततश्च

अनुभवत पिबत स्नादत विलसत मानयत कामितं लोकाः ।

आत्मव्यक्तिविवेकान्मुक्तिर्ननु किं वृथा तपत ॥’

धूमध्वजः—

‘घृष्यमाणो यथाङ्गारः शुक्लतां नैति जातुचित् ।

विशुद्ध्यति कुतश्चित्त निसर्गमलिनं तथा ॥

न चापरमिपस्तापि समयोऽस्ति यदर्धोऽयं तपः प्रायश्च सफलायासः स्यात् ।
यतः ।

द्वादशवर्षा योपा षोडशवर्षोचितस्यिति पुरुषः ।

प्रीतिः परा परस्परमनयोः स्वर्गः स्मृतः सद्भिः ॥

ततश्च—

विहाय देशस्य सुखानि येषां दुःखेन सौख्येषु मनीषितानि ।

ते कोरकैः कर्षणकारशीला शाली पुनर्नूनमुपाहरन्ति ॥'

हरप्रबोधः—

‘अन्यथा लोकपाण्डित्यस्य वेदपाण्डित्यमन्यथा ।

अन्यथा तत्पदं शान्तं लोकं क्लिप्नोति चान्यथा ॥

भगवतो हि गर्भस्य सकलजगदनुग्रहसर्गो दक्षिणो वामश्च । तत्र लोकस्य
चारणार्थं दक्षिणो मार्गः । तदाह—

प्रपञ्चरहितं शास्त्रं प्रपञ्चरहितो गुरुः ।

प्रपञ्चरहितं ज्ञानं प्रपञ्चरहितं शिवः ॥

स्त्रिवं शक्तिविनाशेन ये घाञ्छन्ति नराधमाः ।

ते भूमिरहिताद्वीजात्सन्तु नूनं फलोत्तमाः ॥

मुक्तिमुक्तिप्रदस्तु वाममार्गः परमार्थतः । तदाह—

अभिवत्सर्वमक्षोऽपि भवभक्तिपरायणः ।

मुक्तिं भीवन्नवाप्नोति मुक्तिं तु लभते मृतः ॥

इममेव च मार्गमाश्रित्यामापि भासेन महाकविना—

पेया सुरा प्रियतमासुखमीक्षणीयं

प्राञ्चं स्वभावललितोऽविकृतश्च वेपः ।

येनेदमीदृशमदृश्यत मोक्षवर्त्म

दीर्घायुरस्तु भगवान्स पिनाकपाणिः ॥'

सुगवकीर्तिः—‘आत्मग्रहं एव प्राणिनां तावन्महामोहावन्यथान्धम् ।

यतः ।

सपश्यत्यात्मानं तस्यात्मनि शाश्वतः स्नेहः ।
 स्नेहात्सुखेषु तृष्यति तृष्णा दोषांस्तिरस्कुरुते ॥
 आत्मनि सति परसंज्ञा स्वपरविभागात्परिग्रहेद्वेषौ ।
 अनयोः संप्रतिबद्धाः सर्वे दोषाः प्रजायन्ते ॥

विगलिताग्रहे चात्मग्रहे निराश्रवचितोत्पत्तिलक्षणो निरोधापरनामपक्षो
 मोक्षः स्वलक्षणेऽक्षिणामक्षूणः । तदाह—

यथा स्नेहक्षयाद्दीपः प्रशाम्यति निरन्वयः ।
 तथा क्लेशक्षयाज्जन्तुः प्रशाम्यति निरन्वयः ॥

एवं च सति केशोल्लुञ्चनतप्तशिलारोहणकेशदर्शनाशत्रह्यचर्यादयः केव-
 लमात्मोपघातायैव । तदुक्तम्—

वेदप्रामाण्यं कस्यचित्कर्तृवादः स्नाने धर्मेच्छा जातिवादावलेपः ।
 संतापारम्भः क्लेशनाशाय चेति ध्वस्तप्रज्ञानां पञ्चलिङ्गानि जाड्ये ॥
 इदमेव च तत्त्वमुपलभ्यालापि नीलपटेन—

पयोधरभरालसाः स्मरविघूर्णिताधेक्षणाः
 कचित्सलयपञ्चमोच्चरितगीतडङ्कारिणः ।
 विहाय रमणीरमूरपरमोक्षसौख्यार्थिना-
 महो जडिमडिण्डिमो विफलभण्डिपाखण्डिनाम् ॥

स्त्रीमुद्रा झपकेतनस्य महतीं सर्वार्थसंपत्करी
 ये मोहादवधीरयन्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः ।
 ते तेनैव निहत्य निर्दयतर मुण्डीकृता लुञ्चिताः
 केचित्पञ्चशिखीकृताश्च जटिनः कापालिकाश्चापरे ॥

चण्डकर्मा—साध्वाह खलु सुगतकीर्तिः । यतः ।

पश्यन्ति ये जन्म मृतस्य जन्तोः पश्यन्ति ये धर्ममदृष्टसाध्यम् ।
 पश्यन्ति येऽन्यं पुरुषं गरीरात्पश्यन्ति ते नीलकपीतकानि ॥

ततश्च प्राणापानसमानोदानव्यानव्यतिकीर्णैः कायाकारपरिणतिसंकी-
 र्णैः वनपवनावनिपवनमख्यैः पिष्टोदकगुडघातकीप्रमुखैः इव मदश-

किं पर्णचूर्णक्रमुकेभ्य इव रागसपक्षिस्तदात्मकार्यगुणस्वभावतया चैतन्य-
मुपजायते । तच्च गर्भादिमरणपर्यन्तपर्यायमतीत सत्पादपात्यतित पञ्चमिव न
पुनः प्ररोहति । तथा च परलोकभावे जलनुहुदस्वभावेषु जीवेषु मदशक्ति-
प्रतिष्ठाने किमर्थोऽयं लोकस्यात्मसपक्ष प्रयत्न । तदपह्नायामीषां जीवन्मृत-
मनीषाणां मनीषितमेतत्कुलाश्रयैराश्रेयम् ।

यावज्जीवेस्सुख जीवेन्नास्ति मृत्योरगोचर ।

मस्मीमूतस्य शान्तस्य पुनरागमनं कृत ॥

मगधन्,

रिक्तस्य जन्तोर्जातस्य गुणदोषावपश्यत ।

विलब्धा घत केनामी सिद्धान्तविषयग्रहा ॥

किं च ।

असमाधिकरो वादस्तत्त्वाख्यान विरुद्धबोधानाम् ।

भवति हि कोपाय पर शिक्षा व्यालेष्विव गजेषु ॥

अपि च ।

व्याक्रोशी व्यापहासी वा विपर्यस्तै सदोदिते ।

स्वस्य मौर्ख्यमुपेक्षायामहो कष्टाविक्षिष्टता ॥

सौत्र निन्दतु वा लोको विचित्ररुचिनायक* ।

तच्चापि सज्जनैर्भाव्य यथा तत्त्वोपदेशनै ॥

इत्यनुष्याय

दधनोसैर्दिश कुर्वन्सपुण्याङ्कुरिता इव ।

सूरि सनृतवागेव वभाषे स्वरितस्वर ॥

बन्धमोक्षौ सुख दुःख प्रवर्तननिवर्तने ।

यथेय प्रकृतेर्वर्म* किं स्यात्सुख प्रकल्पनम् ॥

अकर्तापि पुमान्मोक्षा क्रियाशून्योऽप्युदासिता ।

नित्योऽपि जातससर्ग सवर्गोऽपि बियोगमाप् ॥

शुद्धोऽपि देहसबद्धो निर्गुणोऽपि शमुष्यते ।

इत्यन्योन्यविरुद्धोक्तं न युक्तं कापिल वच ॥

किं च ।

विष्वग्ग्यापी भवेदात्मा यदि व्योमवदञ्जसा ।

सुखदुःखादिसद्भावः प्रीतयेताद्भवद्वहिः ॥

नित्ये मूर्ते सदा पुंसि कर्मभिः स्वफलेरिभिः ।

कुतो घटेत संबन्धो यथाकाशस्य रज्जुभिः ॥

घृण्यमाणाङ्गारवदन्तरङ्गस्य विशुद्धभावे कथमिदमुदहारि कुमारिलेन—

विशुद्धज्ञानदेहाय त्रिवेदी दिव्यचक्षुषे ।

श्रेयःप्राप्तिनिमित्ताय नमः सोमार्धधारिणे ॥

कथं चेदं वचनमजर्यम्—

समस्तेषु वस्तुष्वनुस्यूतमेकं समस्तानि वस्तूनि यत्र स्पृशन्ति ।

वियद्वत्सदा शुद्धिमद्यत्स्वरूपं ससिद्धौपलब्धिः स नित्योऽहमाप्ता ॥

कथं चेयं श्रुतिः समगंस्त—

न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति ।

अशरीरं वा वसन्तं प्रिया प्रिये न स्पृशते ॥

इति । ततश्च ।

मलकलुषतायातं रत्नं विशुद्ध्यति यत्नतो

भवति कनकं तत्पाषाणो यथा च कृतक्रियः ।

कुशलमतिभिः कैश्चिद्धन्यैस्तथासनयाश्रितै-

रयमपि गलत्क्लेशाभोगः क्रियेत परः पुमान् ॥

रागाद्युपहतः शंभुरशरीरः सदाशिवः ।

अप्रामाण्यादनुत्पत्तेः कथं तत्रागमोत्सवः ॥

तदुक्तम्—

वक्ता नैव सदाशिवो विकरणस्तस्मात्परो रागवा-

न्द्वैविध्यादपरं तृतीयमिति चेत्तत्कस्य हेतोरभूत् ।

शक्त्या चेत्परकीयया कथमसौ तद्दानसंबन्धतः

संबन्धोऽपि न जाघटीति भवता शास्त्रं निरालम्बनम् ॥

एव च सतीद न सगच्छते—

अदृष्टविग्रहाच्छान्ताच्छिवात्परमकारणात् ।

नावरूप समुत्पन्न शास्त्र परमदुर्लभम् ॥

रागादिभिरुपद्रुतस्यापि रुद्रस्यासतायां क्लेशकर्मविपाककपायैरपरामृष्ट
पुरुषविशेष ईश्वर इति

ऐश्वर्यमप्रतिहत सहजो विराग-

स्तृप्तिर्निसर्गजनिता वशितेन्द्रियेषु ।

आत्यन्तिक सुखमनावरणा च शक्ति

ज्ञान च सर्वविषय भगवस्तैव ॥

इति च विरुद्धते । अन्यभाभूतस्यासतायाम्

आस्तां तवान्यदपि तावदतुल्यकक्ष-

मैश्वर्यमीश्वरपदस्य निमित्तभूतम् ।

त्वच्छेफसोऽपि भगवन्न गतोऽवसान

विष्णु पितामहयुत किमुतापरस्य ॥ इति,

रथक्षोणीयन्ता शतघृतिरगेन्द्रो घनुरथो

रथाङ्गे चन्द्राकौ रथचरणपाणि शर इति ।

विषक्षोस्ते कोऽय त्रिपुरतृणमाढम्बरविधि

विधेयै श्रीढन्त्यो न खलु परतन्त्रा प्रमुधिय ॥

इति च ग्रहिलभापितम् । तथेदमपि न प्राग्रहरम् ।

अज्ञो अन्तुरनीशोऽयमात्मन सुखदुःखयो ।

ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वप्नमेव वा ॥ इति,

मोग्यामाहु प्रकृतिमृषयश्चेतना शक्तिशून्या

भोक्ता नैनां परिणमयितु बन्धवर्ती समर्थ ।

मोगेऽप्यस्मिन्भवति मिथुने पुष्कलस्तत्र हेतु

नीलग्रीव त्वमसि भुवनस्थापनासूत्रधार ॥ इति च,

आकाशकल्पस्य सदाशिवस्य पर प्रतिप्रेरकता न युक्ता ।

स्वय पराप्रेषित एव शशुर्भवेत्परप्रेरयितेति चिन्त्यम् ॥

जगत्कर्तृवादश्च पूर्वमेव चिन्ततः । तथा हि—

कर्ता न तावद्विह कोऽपि धियेच्छया वा

दृष्टोऽन्यथा कटकतावपि सप्रसङ्गः ।

कार्यं किमत्र सद्नादिषु तक्षकाद्यै-

राहत्य चेन्निभुवनं पुरुषः करोति ॥

कर्मपर्यायत्वे चेश्वरस्य सिद्धसाध्यता । तदाह—

विधिर्विधाता नियतिः स्वभावः कालो ग्रहश्चेश्वरदैवकर्म ।

पुण्यानि भाग्यानि तथा कृतान्तः पर्यायनामानि पुराकृतस्य ॥

कथमचेतनं कर्म परोपभोगार्थं प्रवर्तत इति चेत्तत्र ।

रत्नायस्कान्तवातादेरचितोऽपि परं प्रति ।

यथा क्रियानिमित्तत्वं कर्मणोऽपि तथा भवेत् ॥

तदुक्तं रत्नपरीक्षायाम्—

न केवलं तच्छुभकृन्नृपस्य मन्ये प्रजानामपि तद्विभूत्यै ।

यद्योजनानां परतः शताद्धिं सर्वाननर्थान्विमुखीकरोति ॥

विष्टिं कर्मकरादीनां चेतनानां सचेतनान् ।

द्रष्टा चेष्टा विधेयेषु जगत्त्वष्टरि सास्तु वः ॥

तस्मादिदं सुभाषितद्वयमत्रावसरवत् ।

स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते ।

स्वयं भ्रमति संसारे स्वयं तस्माद्विमुच्यते ॥

नमस्यामो देवान्ननु हतविधेस्तेऽपि वशगा

विधिर्निन्द्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मन्तफलदः ।

फलं कर्मायत्तं यदि किमपरैः किं च विधिना

नमः सत्कर्मभ्यः प्रभवति न येभ्यो विधिरपि ॥

सोऽहं तदेव पात्रं तान्येतानि च गृहाणि दातृणाम् ।

इति नित्यं विदुषोऽपि च दुराग्रहः कोऽस्य नैरात्म्ये ॥

संतानो न निरन्वये विसदृशे सादृश्यमेतन्न हि

प्रत्यासत्तिहिते कुतः समुदयः का वासना वास्थिरे ।

तत्त्वे वाचि समस्तमानरहिते ताथागते सांप्रत

धर्माधर्मनिषधनो विधिरय कौतस्कुतो वर्तताम् ॥

दृष्टात्ययाचत्त्वमदृष्टमेव प्रसाधयेच्छेद्वचनासराळ ।

तदा स्वरोऽक्ष्णो श्रुतितो विपाणे विषन्निपेधैश्च जयी युलाल (?) ॥

किं च ।

माह नैव परो न कर्मभिरिह प्रायेण बन्ध कचि

द्भोक्ता प्रेत्य न तत्फलस्य च वदेदित्य स धौद्धो यदि ।

कसादेव तप समुद्यतमनाश्चैत्यादिक वन्दते

किं वा सत्र तपोऽस्ति केवलमय धूर्तर्जहो वञ्चित ॥

तदहर्बस्त्रने हेतो रक्षो दृष्टेर्मवस्मृते ।

भूतानन्वयनाज्जीव प्रकृतिञ्च सनातन ॥

पृथिव्यादिषदात्मायमनाधनिधनात्मकः ।

मध्ये सत्त्वात्कृतस्तत्त्वमन्यथा तव सिद्ध्यति ॥

कायाकारेषु भूतेषु चिच्छं व्यक्तिमवाप्नुवत् ।

तदात्मगुणकार्यत्वे प्रकल्पेत यदि त्वया ॥

जलान्मुक्तानल कष्टाश्चन्द्रकान्तात्पय प्लव ।

भवन्व्यजनतो वायुस्तत्त्वसंख्यां विहापयेत् ॥

अलाविषु तिरोभूता दुर्बरादेस्तदुद्भवे ।

धराविषु तिरोभूता चित्ताचित्तमपीप्यताम् ॥

पुसि तिष्ठति तिष्ठन्ति शरीरेन्द्रियधातवः ।

यान्ति यातेऽन्यथैतासां सत्त्वे सत्त्व प्रसज्यताम् ॥

विरुद्धगुणससर्गादात्मा भूतात्मको न हि ।

भूमलानलवातानामन्यथा न व्यवस्थिति ॥

विज्ञानसुखदुःखादिगुणलिङ्गः पुमानयम् ।

धारणे रणदाहादिधर्माधाराधरादयः ॥

अथ मतम्—

पित्तप्रकृतिर्धर्मान्मेधावी क्रोधनोऽल्पकामश्च ।

प्रखेद्यकालपलितो भवति नरो नात्र संदेहः ॥

तत्र प्रवर्हम् ।

वृद्धिहानी यथाग्नेस्तामेधौत्कर्पापकर्षतः ।

पित्ताधिको न भावाभ्यां बुद्धेः संप्रामुतस्तथा ॥

गुरुपासनमभ्यासो विशेषः शास्त्रनिश्चये ।

इति दृष्टस्य हानिः स्यात्तथा च तव दर्शने ॥

कुतश्चित्पित्तनाशेऽपि बुद्धेरतिशये क्षणात् ।

कुतः प्रभवभावोऽत्र स्याद्वीजाङ्कुरयोरिव ॥

बुद्धिं प्रति यदीष्येत पित्तस्य सहकारिता ।

का नो हानिर्भवत्वेवं नालवृद्धौ यथाम्भसः ॥

एवं च सतीदं न किञ्चित् ।

देहात्मिका देहकार्या देहस्य च गुणो मतिः ।

मतत्रयं समाश्रित्य नास्त्यभ्यासस्य संभवः ॥

तत्त्वज्ञानं च जलादिज्ञानमिवाविहितानुष्ठानं न भवति संसारतृष्णोपशान्ति-
करणम् । असंजाततदर्थक्रियारम्भः समधिगतेतिकर्तव्योऽपि कृषीवल इव न
संयुज्यते फलैः । अनायास्यकायं सेवक इवात्मवानपि न लभते परां पदवीम् ।
ततश्च

तत्त्वं गुरोः समधिगम्य यथार्थरूपं

तद्भावभावनमनोरथनिवृत्तात्मा ।

आयास्य कायमनवद्यतया तपोभि-

र्जन्तुः परं पदमुपैति यथा क्षिंतीशः ॥'

सविधविद्याधरविनोदकर्मा चण्डकर्मा—'भगवन्, विदूरदूरागमवास-
नामानसां को नु खलूपायः सुमेधसामभ्युदयनिःश्रेयसाधिगमाय ।' 'धर्मः ।'
'को नामायं धर्मः ।' 'अहिंसापूर्वकाग्रहस्तत्त्वपरिग्रह एव ।' 'ननु हिंसा-
स्माकं कुलधर्मः । सा कथं त्यजनीया ।' 'अहो महापुरुष, एवमेवैतत्कु-
क्कुटमिथुनं पुरा जन्मनि हिंसां कुलधर्ममनुमन्यमानं महतीं दुःखपरम्परा-
मनुभवूव ।' चण्डकर्मा (सविस्मयः)—'भगवन्, किं पुनः पुरा जन्मनीदं

किंचिदुपकृतमकार्षीत् । कथं वा तदन्वभूत् । 'भगवन्, समाकर्ण्य । अ
स्मामेवोज्जयिन्याममैव यशोमति महाराजस्य वधे

आसीष्वन्द्रमतिर्यशोधरनृपस्तस्यास्तनूजोऽभव

सौ चण्ड्या कृतपिष्टकुटबलीक्ष्वेदप्रयोगान्मृतौ ।

श्वा केकी पवनाशनश्च पृथतो ग्राहस्तिमिच्छागिका

भर्तास्यास्तनयश्च गर्वरपतिर्जातौ पुन कुकुटौ ॥

तत प्रक्षान्ताशयाशेषमलजालास्ते पश्चापि लोकपाला इव त मुदत्तभग-
वन्त प्रणम्य जगृहु पाण्डुतनया इव सदृशदर्शनपूर्वकाणि त्रिदशैरपि दुरा
पाणि श्रावकप्रतानि । प्रयुक्तलोकायतमतधर्मा अचिरसमाञ्च नभश्चरपदावा-
सिश्मर्मा चण्डकर्मापि धर्मावबोधात्परिपूर्णशापावधि पूर्वविधासदोहासादसं
पादिताम्बरविहार समाचरितसहचराध्वयव्यवहार प्रविचचार स्वेचरनि
वेशं देशम् ।

तदनु आवागम्यहो मारदत्तमहाराज, मुदत्तभगवद्भाषितपुरावृत्तवृत्तान्त
श्रवणेनातीवजातनिर्वेदौ तद्गतपरिग्रहाभेदानीं स्वल्भावयोरभिस्पृष्टबीजवशा
विर्भाव कर्मणामित्यानन्दनादोदीर्णनिगरणावदूष्यवपुषावपि दूष्याभ्यन्तर
स्थित स यशोमतिमहाराज शय्योत्सङ्गमागताया कुसुमावलीमहादेव्या
शब्दवेधित्वकौशल दर्शयितु शयनासन्नशरकुरलीमध्यादकर्मिणकायमेक सा
यकमादाय विव्याध । ततश्च विधातु कल्मषशेषमनुविभावयिषोर्वसात्परित्य
क्तकुकुटपर्याययोरशुचौ लालाहारे कृमिजालसमाकुले बभूव । तदेव्यारपर
इव निरयनिलये गर्भे पुनरावयोर्जन्म । आवाभ्यामवाप्ताधाना च सा किल
यशोमतिमहीपालप्रणयपादप्रथमकन्दली कुसुमावली महादेवी रहसि

नेत्रे विलासविरले शरपाकपाण्डु

गण्डद्वय हरितरत्नरुची कुचाग्रे ।

मध्यो वलित्रयस्तिलस्तनुजावलीय

मुचन्मिमेव विकटा घनिता सुगर्भे ॥

जातस्यागताय तस्मै महीशाय निमदोहदान्येवमाशशस—'देव, विधीयतां
विष्वग्घुष्टेन सर्वेषामपि सत्त्वानामभयप्रदानम् । देव, निवार्यतां कल्पपालापणेपु

भैरेयव्यवहारः । देव, प्रतिपिध्यतां महानसेषु कव्यागमः । देव, प्रस्तूयन्ता-
मेवमपरा अपि तास्ताः क्रिया यत्र नोपयोगो मकारादिपत्रयस्य । देव, श्रवण-
कुतूहलानि महान्ति मे जीवदयागमेषु । देव, खरमवलोकनाभिलाषः संय-
तोपास्तिषु । देव, परं मनोरथाः संयमपरायणीनां तापसीनां चरणाराधनेषु ।
राजा 'नूनमेवंविधप्रसादाद्देवीदोहदादस्मिन्गर्भेऽवतीर्णस्य कस्यचित्सुकृतिनो
भविष्यति महती खल्वार्हती वासना । भवतु नामैवम् । तथाप्येतदभिलाषः
पूरयितव्य एव । अन्यथा

गर्भिणीनां मनः खेदात्स्यादपत्येष्वकल्पता ।

लतानां फलसंपत्तिः कुतो मूलव्यथागमे ॥'

इति वितर्क्य, आहूय च यथायथाप्रसिद्धिप्रवृत्ताख्यान्नरान्मुखात्तथैवा-
न्वतिष्ठत् । सापि देवी व्यतिक्रम्य किल चिक्कसाकीर्णोरुपयोधरव्यवस्थाम-
वस्थामवाप्य चावीसमयमसूतावाममृतमथनवेलेव लक्ष्मीचन्द्रमसौ पुन-
रावयोः कृते यशस्तिलक इति मदनमतिरिति च वंशोचिते मातृदोह-
दाश्रिते चाभयरुचिरित्यभयमतिरिति च नामनि । व्यतिक्रान्तवति च
शैशवे, जातवति च सकलकलाकमलिनीकुलावतारसरसि कुमारवयसि, तव
सपत्नाननेष्विव समधिकमधिरूढवति कुन्तलेषु कृष्णत्वे, तव गुणेष्विव
विशीलतां प्रतिपन्नेषु लोचनेषु, तव यशसीव परिपूर्णवति वदनमण्डले,
तव वैरिवर्ग इव क्षामतामाश्रितवति मध्यभागे, तव पराक्रमेष्विव प्रकटतां
गतेषु समस्तेष्वपि निम्नोन्नतदेशेषु प्रदेशेषु, अस्य खल्वभयरुचिकुमारस्य
राजा करिष्यति भविष्यन्त्या पक्षतौ युवराजकण्ठिकाबन्धमिमाश्चाभय-
मतिं भर्तृदारिकां दास्यत्यहिच्छत्राधिपतये क्षत्रियायेत्यमात्यपरिवारवनिता-
स्वाविर्भवन्तीषु जनश्रुतिषु, स यशोमतिमहीपालः स्वयं करार्पितदंशैर-
शृङ्खलामालः सह श्वगणिभिर्जोषधिषण्पुरुषालापोल्लास्यमतिरेकदा पापार्द्धिबु-
द्ध्या विधीतविषयमनुसरँस्तत्सहस्रकूटोद्यानप्रसूनपरिमलाघ्राणवलितलोचना-
लियुगलस्तं मुदत्तभगवन्तमवलुलोके । नर्मसचिवकुमारोऽजमारः 'क्षिति-
पते, दुष्करमस्य मुनेरमस्य मुनेरवलोकनादद्य भविष्यति पापार्द्धिः सफ-
लार्द्धिः । राजा मनागाविममनाश्रुक्षोभ । अत्रावसरे मुदत्तभगवद्वन्दनार्थमा-

गतेन प्रणयप्रश्रयाश्रयेण कल्याणमित्रनाम्ना वैदेहकेश्वरेण स विशापतिरे-
वमूचे—‘राजन्, किमकाण्डे मन्मुमलिनमाननम् ।’ अजमारः—‘राजश्रे-
ष्ठिन्, एतस्यामङ्गलीभूतस्य नमस्यावलोकनात् ।’ कल्याणमित्रः—‘राजन्,
मैवमभिनिवेश कृथा । एष स्वहृद भगवापुरा कलिङ्गाधिपतिस्त्वव पितुर-
न्वयसबन्धादेव नितरां माननीय सकलद्विक्कविक्रमाक्रान्तविनतसामन्त-
मुखमुकुरुन्दीकृतचरणनखमण्डलोऽभिसारिकामिव स्वयमागतां श्रियं अप-
छाङ्गनामिवावमस्य निखिललोकमहनीये तपसि वर्तमान परमेष्ठी कथ-
नामावैशिकलोकलोचनानन्देन स्वया मनसाप्यवमन्तव्य । किं च ।

सुखानुभवने नमो नमो जन्मसमागमे ।

बाल्ये नम शिषो नमो नमश्छिन्नशिक्षो यति ॥

नमत्वं सहज लोके विकारो बल्लवेष्टनम् ।

नम्रा चेय कथ वच्चा सौरमेयी दिने दिने ॥

पापिष्ट पापहेतुर्वा यश्चानिष्टविचेष्टिनम् ।

अमङ्गलकर वस्तु प्रार्थितार्थविघाति च ॥

ज्ञानध्यानतप पूता सर्वसत्त्वहिते रता ।

किमन्यन्मङ्गलं लोके मुनयो यद्यमङ्गलम् ॥

भाव कापि भवेद्राज्ञां सर्वातिथ्यक्रम सम ।

किं व्योमापाश्रय पूषा पक्षपातात्प्रकाशते ॥

लोलेन्द्रिया दुरात्माया परेच्छावशवृत्तय ।

अशक्तास्तत्पद गन्तु ततो निन्दां प्रचक्रिरे ॥

धर्मकर्मोद्यतोऽप्येष मुनिलोकस्त्वया यदा ।

नीयेत धमति देव तदा कास्य तप क्रिया ॥

वने वा नगरे वापि वपु श्लेषा मुनीश्वरा ।

निर्विघ्नं यद्यपस्यन्ति तन्माहात्म्यं तव प्रभो ॥

अलं दुराग्रदैर्नापि मान्यमेतन्मुनिं प्रति ।

प्रतिनम्राति हि श्रेय पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ॥

तत्पर्याप्तमनया दुर्वासनया । गच्छ । वन्दामहे तपःप्रभावप्रणतनिखिलदि-

क्पालमौलिमणिवेदिकाधिदेवतायमानचरणमेनं परमेष्ठिनम् । अतस्तौ द्वावपि
मेरुमिव सूर्याचन्द्रमसौ तं भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामौ च पुरः
प्रत्यक्षोदयौ नयविनयाविवोपविविशतुः । भगवान्नरेश्वरमुररीकृत्योद्धृत्य च
भविष्यलक्ष्मीलतोलासप्रथमपलवोल्लेखमिव पञ्चशाखम्

कामधेनुरखिलोत्सवसङ्गे श्रीसमागमनसूचनदूती ।
देवमानवमनोरथसिद्धिर्धर्मवृद्धिरियमस्तु सदा वः ॥

अपि च ।

त्वं वीरवैरिवनितानयनेन्दुकान्त
निष्पन्दसंपदि मतोऽसि नरेश राजा ।
आदित्य एव च भवान्नहिताङ्गनाङ्ग-
निस्तोकशोकतपनोपलदीपनेषु ॥'

राजा 'कास्माकमेवंविधानि मनोदुर्विलसितानि । क चेयं भगवतामस्तुङ्का-
रकल्याणपरम्पराशंसनपरायणता । तदत्रास्य दुश्चरितस्य निजशिरःकमलेन
भगवच्चरणार्चनमेव प्रायश्चेतनं नान्यत् ।' इति परमपराक्रमतया निःसीमसा-
हसतया च कृताभिनिवेशो मुनीशेन महीशः किलैवमादिदिशे—'विशांपते,
मैवं मंस्थाः । चित्तानि हि देहिनां स्वभावचञ्चलतयाकूपारकल्लोलजलानी-
वोच्चावचविषयवृत्तान्तानि भवन्ति । तदलं दुरभिनिवेशेन ।' यशोमतिमहा-
राजः सशिरःकम्पम्—'अहो, भगवतामतीन्द्रियेष्वपि पदार्थहृदयेषु साति-
शया शेषुषी' इति क्षणमात्रं विस्मृत्य भगवन्तमापृच्छे—'भगवन्, किं नाम
मे मनो दुरभिनिवेशमध्यशेत् । भगवान्केत्याद्याश्रयं तदाशयमुपादिशत् ।
कल्याणमित्रः—'काश्यपीपते, नैतदाश्चर्यम् । अयं हि भगवान्महर्द्धिसंप-
न्नतयाष्टाङ्गमहानिमित्तनिलयः सर्वाविधिसमक्षसाक्षात्कृतसकलवस्तुविषयः
करतलामलकमिव कालत्रयत्रिलोकोदरविवरवर्तिसमर्थमपि पदार्थसार्थं कलय-
ति । तदन्यदेव किंचिदेतत्सभासभाजनकरं नष्टमुष्टिचिन्तालाभालाभसुखदुःख-
जीवितमरणजन्मान्तरगोचरमापृष्टव्यः । क्षितिपतिः (सानुनयम्)—भगवन्,
मम पितामहो यशोर्धमहाराजस्तादृशं लोकोत्तरं चरित्रमाचर्येदानीं किं नु

खलु लोकमध्यास्ते पितामही चन्द्रमतिः पिता यशोधरमहाराजोऽमृत
मतिश्च माता ।' भगवान्—'समाकर्णय ।

राजन्यशोर्घनृपति पलित विलोचय

निर्विघ्न सद्यस्तिमुखेषु मुनिर्भूष ।

राज्ये यशोधरनृपं तनयं निवेश्य

तत्याज निस्पृहतया वृणवद्विभूतिम् ॥

जैनागमोचितमुपास्य तपश्चिराय

प्रायोपवेशनविधानविमुक्तकाय ।

ब्रह्मोत्तर त्रिदशवेशमवाप्य जात-

स्तत्करूपलेखयतिरद्भुतमासमेत ॥

ब्रह्मपुत्रविधिना सह माया त यशोधरनृप विनिपात्य ।

जातयुञ्जरतिरङ्गविरामात्पद्मं निरयमाप तवाम्बा ॥

या च चन्द्रमतिस्तव पितामही यश्च यशोधरमहाराजस्तव पिता तौ
पि द्विजातिभिराभ्रायितफलसत्त्वोपहारफलस्य पिष्टताम्रचूलस्यालम्भ
उनाम्याममृतमतिप्रयुक्तसौलिकेययशास्पेत्य निरवधीनि दु स्नानि बहुपु
न्तरेष्वनुभूय सांप्रत तवैव यमलतयापत्यमाजग्मतुः ।' राजा (स्वग
)—पिष्टकुङ्कुटपापोपयागाम्यामपि पितामही चैतावतीमवस्थामवापत् ।

ज्जेयमधुना ममाजंम स्वयंनिहितजलस्थलाकाशचरप्राणिपिष्टितरसपुष्ट
सरस पुरुदशस इव सदैव हिंसाध्ययसायसक्तचेतस के भविष्यन्ति
हा । तत्पर्याप्तं मम सांसारिकमुखामिलापेण । (प्रकाशम्) भगवन्, अयं
नुरमोषमघसघातघनतया पाताळतलमुपनिपतन्नृद्धिमत्तां दीक्षाप्रदानह
वलम्बनेन' इत्यभिधाय पपात भगवत्पादमोरुपरि । कृतपादपतन
ममर्शं चैवम् ।

महदपि पाप विलयति पुण्यासिमनोरथ सुतुच्छोऽपि ।

किं नाल्पो रविरेप त्रिभुवनमात्र तमो हन्ति ॥

अत ऊर्ध्वं वा प्राणी स्वयं कृतैरेप कर्मभिर्याति ।

कूपस्य यथा खनिता यथा च कर्ता निकेतस्य ॥

ऊर्ध्वाधोगतिहेतुर्लघुगुरुकर्मप्रयोगतः स्वस्य ।

स्वयमेव भवति जन्तुस्तुलां तु तव किं विपादेन ॥'

भट्टारकः—अहो धर्मधौरेय, प्रधानगुणगन्धननिधान, उत्तिष्ठ । श्रूयतां तावदिदमुभयलोकव्यवहारसर्वस्वम् । इयं हि वहिःप्रदर्शितमनोरमागमार्मासृग्धारेव विमुच्यमाना भवति जीवितव्यसंदेहाय देहिनाम् । चिरपरिचितालोकः प्रणयिलोकः काय इव परित्यज्यमानः करोति दूरे शरीरिणां प्राणान् । समभ्यस्तधर्मणि कर्मणि विनियुज्यमानः पुमान्वारीगतः करीवातीवान्तर्मनायते सत्क्रियासु । तादात्विकापवापस्तनुभृतां स्वैरालाप इव सुलभः खल्वभिनिवेशो न निर्वाहेषु । दिव्यचक्षुःस्खलितावाकर्षकमिव सहसा कृते कर्मणि शपन्ति लोकाः । पुरश्चारकं प्रतिश्रुत्य व्रताद्रणादिवापद्रवस्तु भवति च लोकद्वयविधातिनी कौलीनता । अपि च ।

चित्तं स्वभावमृदु कोमलमेतदङ्ग-

माजन्मभोगसुभगानि तवेन्द्रियाणि ।

एतत्तु चित्तवपुरिन्द्रियवृत्तिरोधा-

दुःखं तपस्तदलमत्र नृपाग्रहेण ॥

कल्याणमित्रः—क्षितिपते, साध्वाह भगवान् ।

राजा—कल्याणमित्र, सत्यमेवैतत् । किं तु ।

मार्दवाधिकतरं कलधौतं तापताडनसहं च निसर्गात् ।

एवमेव वपुरुत्तमपुंसां संपदां च विपदां च सहिष्णुः ॥

ततस्तपश्चरणकरणपरिणतान्तःकरणः पुनरहो मारदत्त, समाहूय सपरिवारावावां पूर्वभववृत्तान्तमकथयत् । तदाकर्णनाच्च संजातजातिस्ररणौ बन्धुबाष्पान्बुभिः सह मूर्च्छावशाद्भुवि निपतितकरणावनवरतजलजडांशुकव्यजनसीकरासारशीतलानलोपलालनशीलिभिः, मन्दचन्दनस्पन्दोपदेहसदयहृदयैः, आर्द्रार्द्रकमलदलमृणालनिचयसंचारणपरपाणिभिः, अविरलजम्बालमञ्जरीजालपरिचर्यापादनपेशलाशयैः, सरसरम्भागर्भपरिरम्भसंभावनप्रणयिभिः, अपरिमितोसीरपरिषत्परिमलनकारणपरायणैः, घनघनसारपारीस्फारणीयसेचनचतुरचेतोभिः । एवमन्यासु च तासु तासु प्रत्युज्जीवनकरप्र-

क्रियासु क्रियासु महादरोदारै परिवारै कृतादाश्वासनादानन्दमङ्गलै
सद्भिर्मनसिचिरादेव कालादुत्थितावनवधिषेल पुनश्चिरजीवनजनोचिताशी
वर्दैर्विहितसमोघनै 'तात, तावदत्र भवतामस्तकृतकर्मणो जन्मान्तरातङ्कम-
र्मणश्च समाकर्णनादिद मुहुर्लक्ष्मीपराङ्मुख मनोऽभृत् । आया पुनरद्यापि
तदातङ्कपावकचुम्बितचिप्ताविव भवन्तौ कथं नामास्थामासजाव' इति
विहिताग्रहावपि सकलकुलवृद्धसमक्षतया सताने विनिवेश्योचितमाचरत् ।

मायारामसमा रमा सुखमिदं दुःखावलेखोन्मुख

स्वमालोकनय मुह्यत्परिचय कान्ता कृतान्ते हिता ।

उत्साहोऽपि च देहगेहविषयो यः सोऽप्यनित्योदय

स्तत्त्वालोकविलुप्तचित्ततमसां पुसां भवेदुत्सवः ॥

इति चिन्तयतोर्गतेषु कतिपयेषु च दिवसेषु पुनर्नाथयोर्मुनिजनमान्यप्र
वृत्तेरन्यत्रासनाद्यभिनिवेश इति विहितसमग्रावभिषिच्य राज्ये यशोधना-
भिधानरत्न सापन्नमनुजन्मानमङ्गस्य चाष्टवर्षदेशीयतयार्हद्रूपायोग्यत्वा
दिमां देशयतिष्ठाधनीयाशा दशमाश्रित्य तेन भगवता सह विहरमाणा-
वश्रागतौ भवद्भटानयनभरादेतत्सम्मान्तराम् । धर्मावधानयत्नरत्नदीपदीप्तिविदू-
रितमतिमिथ्यात्वमहान्धकारवृत्तो मारदत्त प्रतिक्षण शुभाक्षयामृतप्रवाहप्र
विगलन्निखिलाञ्जन सपौरपुरदेवतापरिजन पुरा स्वयं दुर्वासनया च कृतेषु
निरवधिषु दुश्चरित्रेष्वतीवभीमत्सयान्त शालित इव कृतशरीरविधूननस्तन्मु-
निकुमारमिधुनकथाकर्णनादिम समस्तमपि ससारमुखसगम स्वप्नेन्द्रजालसमं
समाकर्णयन्करकमलमुकुलावचूलमौलि सबहुमानमन केलिस्त मुनिकुमारमे-
धमभाषत—'अहो विदग्धनाथ, नि सामान्यसुकृतसुलभदर्शनसनाथ, दुरन्त
पातालपतज्जन्तुहस्तावलम्ब, निखिलभुवनमानसोल्लासनशर्मधर्माभृतवर्ष, प्र-
सिधिम्यहिताहितविषेकदिग्धमूढविधुरबान्धवलोकप्रीणनाचाराश्रय, श्रीमाघ-
षस्वलीकृतसकलजगज्जायाशरमारमुनिकुमार, नि शेषलोकाम्युद्धरणजन्मना
परमाप्तसमवर्त्मना वैषादवाप्तालोकनेन तत्रभवतानुग्रहणीय स्वत्वय जन
स्वकीयाचारणसमानभाजनतया मुनिकुमार । निसर्गवृद्धिमानन्दमन्दर,
करुणारसस्पन्दकन्ठर, समाकर्णय । स्वभावसव्यस्य विदितवेदितव्यस्य हि

भगवतः सर्वमुपपन्नमेतत् । किं त्वहमेवंविधे कर्मण्यद्यापि गुरुणाभ्यनुज्ञातस
मावर्तनो न भवामि । तदेहि । गच्छावः शरणागतजनमनोरथानुकूल
तत्पादमूलम् ।

राजा—(स्वगतम् ।) अहो आश्चर्यम् । यतः ।

अहं प्रजानां मम देवतेयमेतन्नयस्यैष तथास्य चान्यः ।

गुरुस्तदर्थान्तरगा महत्ता वेश्येव दूरं समुपागतेयम् ॥

(प्रकाशम् ।) मुनिकुमार, अलं विलम्बितेन । एतर्हि प्रतिष्ठावहे तं
भगवन्तं भदन्तमुपासितुम् ।

यः स्याद्वाद्यपि सर्वयौक्तिकनयक्षोदक्षमैतिह्यधी-

नैष्किचन्यभराशयोऽपि जगतः सर्वार्थसिद्ध्याश्रयः ।

दृष्टादृष्टफलप्रसूतिचरितोऽप्यासश्च मध्यस्थता-

मात्मस्थोऽपि समस्तगः स भवतः श्रेयस्कृते स्ताज्जिनः ॥

अरालकालव्यालेन ये लीढाः सांप्रतं तु ते ।

शब्दाः श्रीसोमदेवेन प्रोत्थाप्यन्ते किमद्भुतम् ॥

उद्धृत्य शास्त्रजलधोर्नितले निमग्नैः

पर्यागतैरिव चिरादभिधानरलैः ।

या सोमदेवविदुषा विहिता विभूषा

वाग्देवता वहतु संप्रति तामनर्घाम् ॥

इयता ग्रन्थेन मया प्रोक्तं चरितं यशोधरनृपस्य ।

इत उत्तरं तु वक्ष्ये श्रुतपठितमुपासकाध्ययनम् ॥

इति सकलतार्किकलोकचूडामणे श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्यो नवद्यग्य-

पद्यविद्याधरचक्रचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवच्चरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा

विरचिते यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्नि महाकाव्ये

भवभ्रमणवर्णनो नाम पञ्चम आश्वासः ।

पष्ठ आश्वास ।

श्रीमानश्रान्तरे स्मरि मुदत्तोऽवधिबोधत ।

बुद्धा तंवागम तत्र ययौ सयमधीः स्वयम् ॥

तत्रागमान्मुनैर्मान्यान्समा चुक्षोम भूभुज ।

रत्नाकरस्य वेलेव पार्वणेन्दुसमागमात् ॥

विधाय विधिवत्सूरे सपर्यां तत्र भूपतौ ।

आसीने सत्युवाचेदमसौ मुनिकुमारक ॥

भगवन्, अस्ति खलु कैन्दरान्तरालस्तेल्लेलिहानेशानकैर्पर्वचन्दनद्रुमा
लवालायमानमन्दाकिनीजलफेलिकलहसेन सुरसुन्दरीलोचनचकोरकुलसत-
र्पणार्पितामृतासारसृष्टिना सैरस्वतीस्त्रवणतीर्थोपासनतापसेन मनोजविज-
यार्जनावर्जितजन्मना रजनिषलरीकुसुमस्त्रनकसुन्दरेण त्रिविधदीर्घिकार्जु-
नार्धुजकुञ्जविजयमूर्तिना कौस्तुभैरावतपारिजातामृतेन्दिरासोदरेण मृगम-
दकर्ममालिखितललामलिपिविलोपिना विदलच्छदातुच्छतापिच्छगुल्लच्छा-
विच्छिन्नच्छायाल्लुपा लान्छनेनालकृतिमतक्षीरोदनन्दनेन चन्द्रमसा मुद्रित
प्रतिपर्वसपक्षफलपरम्परोऽप्युदितोदितविभूतिरहितकीर्तिस्त्रन्मनिर्भेदभिवृत्तां
यदूना वश । तत्रामवक्षिस्तिलकचिन्तामणीयमानचरणो रणोत्सवतारसि-
कसपत्नाङ्गनालोचनचन्द्रफान्तमणिप्रणालजलप्रवाहिनीहारकिरणोदयो दयो
चिताचरणानन्दितविनीतावनीपालदारको दारकोमतरकरवालविनिभिन्ना
रीमकुन्मस्थलोच्छलन्मुक्ताफलनिकरतारकितगगनतलो नतलोकपालचूडा
मणिमरीचिबलयालवालविलसत्क्रमाशोकपल्लवध्री श्रीविरामसीमाश्रितश्र

१ सेपां मारवत्तादीनामागमने प्राणिषधो माभूदिति धी २ मुष्मात्सामध्ये
क्रीडत्तर्प ईदृश ईशामरुत् ३ अटजट एव चन्दनवृक्षस्य आलवालायमानं
यन्मन्दाकिनीजलं तत्र या क्रीडा तत्र राजहंसेन चन्द्रेण मुद्रितो छक्षितो यदुर्बलः
४ संतपणार्थम् ५ मया स्तव्यं क्षरणमेव सीर्यं तत्र प्रतिबिम्बितत्वाच्चन्द्र एव
तापसस्तेन ६ विविजयनिमित्तं सञ्चितं जन्म येन स तेन ७ गङ्गानदीधे
तान्मयन ८ विकसत्यत्र बहुलतमासपत्रकस्तुरिकायास्तिस्रक क्षरस्वतील्लमटे पटते
९ कौस्तुभादीनां प्राता १० यदूना वशचन्द्रमसा मुद्रित आचन्द्रमुपलक्षित उच्चै-
स्तरत्नात् वंशचन्द्रे लभ इव दृश्यते

त्रुसंतानतरूत्पादनपटुर्दोर्दण्डमण्डलप्रचण्डश्चण्डमहासेनो नाम नरपतिः ।
 तस्यायं समस्तसाम्राज्यधुरोद्धारधौरेयः प्रजोपद्रवद्रुतक्षुद्रकार्दवेयवैनतेयः
 साक्षात्कुसुमधनुःसूनुरावयोश्च सवित्र्याः सकलजगद्यवहारप्रवृत्तिदत्तस्कन्धा-
 त्संसारसंबन्धादनुजपर्यः सोदर्यः । स एष संप्रति स्वभावतो मृदुमानसरस-
 प्रसरोऽपि दुरुपदेशावसरस्ताम्रपर्णीपयःप्रवाह इव संजातशुक्तिसंपुटकोटरा-
 वगाहः कठिनतानीतमतिरस्मत्समागतिशलाकासादितसूत्रसूत्रप्रवेशमार्गो
 निकामं संपद्यमानधर्मसंसर्गो भवितुमिच्छतीति ।

तदनु राजा सवहुमानं धर्मद्रुमप्रथमोत्पन्नपल्लवायमानेन सकलसं-
 सारव्यसनदावानलप्रभापटलकान्तिना नखमयूखप्रसरोत्सर्पितश्रवणसमी-
 पसरस्वतीप्रवाहेण सीमन्तप्रान्तसरःसंजातजलेजकुञ्जलविडम्बिना करयुग-
 लेनोत्तंसितशिखण्डः प्रणम्यानाकुलमनाः प्रत्याक्षिसव्यापैनाः परलोकोपायप-
 रामर्शपवित्रप्रकृतिः शुश्रूषाश्रवणग्रहणधारणविज्ञानोहापोहतत्त्वाभिनिवेशपे-
 शलमतिः सुदत्तभगवन्तमभयरुचिविरचितावसरोदन्तमेवं किलाभाषत—
 ‘भगवन्,

धर्मात्किलैष जन्तुर्भवति सुखी जगति स च पुनर्धर्मः ।

किरूपः किंभेदः किमुपायः किंफलश्च जायेत ॥’

भगवानाह—‘राजन्, समाकर्णय ।

यस्मादभ्युदयः पुंसां निःश्रेयसफलाश्रयः ।

वदन्ति विदिताम्नायास्त धर्मं धर्मसूरयः ॥

स प्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मा गृहस्थेतरगोचरः ।

प्रवृत्तिर्मुक्तिहेतौ स्यान्निवृत्तिर्भवकारणात् ॥

राजाह—‘किं पुनर्भगवन्मुक्तेः कारणम्, किं च संसारस्य, को वा
 गृहाश्रमिणां धर्मः, कश्च संयमिलोकस्य ।’

भगवान्—

‘सम्यक्त्वज्ञानचारित्रत्रयं मोक्षस्य कारणम् ।

संसारस्य च मीमांस्यं मिथ्यात्वादितुष्टयम् ॥

सम्यक्त्वभावनामाहुर्युक्तियुक्तेषु वस्तुषु ।
 मोहसदेहविभ्रान्तिवर्जितं ज्ञानमुच्यते ॥
 कर्मादाननिमित्ताया क्रियाया परमं श्रमम् ।
 चारित्र्योचितचातुर्याभ्यारुचारिभ्रमूषिरे ॥
 सम्यक्त्वज्ञानचारित्र्यविपर्ययपरं मनः ।
 मिथ्यात्वं नृषु मापते सूरयः सर्वदेहिनः ॥

अत्र दुरागमवासनाविलानीवासितचेतसा प्रवर्तितप्राकृतलोकानोकहो-
 न्मूलनसमयस्रोतसा सदाचाराचरणचातुरीविकूरवर्तिनां परवादिनां मुक्ते
 रूपाये काये च बहुवृत्तयः स्वल्पं प्रवृत्तयः । तथा हि—‘सकलनिष्कला-
 सप्राप्तमद्यतन्नापेक्षदीक्षाक्षणाच्छूद्रामात्रानुसरणान्मोक्षः’ इति सैद्धान्त्यवैशे-
 पिकाः, ‘द्रव्यगुणकर्मसामान्यसमवायान्त्यविशेषाभावाभिधानानां पदार्थानां
 साधर्म्यवैधर्म्यावबोधतद्वाञ्छानमात्रात्’ इति तार्किकवैशेपिकाः, ‘त्रिका-
 लमसोद्भूतनेज्यागङ्गकप्रदानाप्रदक्षिणीकारणात्मविदम्बनादिक्रियाकाण्डमा-
 त्राधिष्ठानावनुष्ठानात्’ इति पाशुपताः, ‘सर्वेषु पेयापेयभक्ष्यामक्ष्यादिषु
 निश्चयचित्तावृत्तात्’ इति कुलाचार्यकाः । तथा च त्रिकमतोक्तिः—
 ‘मदिरामोदमेदुरवदनस्तरसरसप्रसन्नहृदयः सव्यपार्श्वविनिवेशितशक्ति-
 शक्तिमुद्रासनधरः स्वयमुमामहेश्वरायमाणः कृष्णया सर्वाणीश्वरमाराधये-
 दिति प्रकृतिपुरुषो विवेकमतेः ख्याते’ इति साख्याः, ‘नैरात्म्यादिनि-
 वेदितसमाधनातो भावनात्’ इति दशबलश्रिण्याः, ‘अकाराज्जनादिव-
 त्त्वभावादेव कालुष्योत्कर्षप्रवृत्तस्य चित्तस्य न कुतश्चिद्विशुद्धचित्तवृत्तिः’
 इति जैमिनीयाः, ‘सति धर्मेणि धर्माश्चिन्त्यन्ते ततः परलोकिनो भावा-
 त्परलोकामावेकस्यासौ मोक्षः’ इति समवाप्तसमस्तनास्तिकाधिपत्या वा
 ईस्पत्याः, ‘परमब्रह्मदर्शनवशादक्षेपमेवसवेदनाविद्याविनाशात्’ इति वेदा-
 न्तवादिनः,

‘नैवान्तस्त्रत्यमस्तीह न बहिस्त्रत्यमस्त्रसा ।

विचारगोचरातीते शून्यता श्रेयसी ततः ॥’

इति पश्यतोहरा प्रकाशितशून्यतैकान्ततिमिरा शाक्यविश्लेषाः,

तथा 'ज्ञानसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराणां नव संख्यावसराणा-
मात्मगुणानामत्यन्तोन्मुक्तिर्मुक्तिः' इति काणादाः । तदुक्तम्—

बहिः शरीराद्यद्रूपमात्मनः संप्रतीयते ।

उक्तं तदेव मुक्तस्य मुनिना कणभोजिना ॥

'निराश्रयचित्तोत्पत्तिलक्षणो मोक्षः' इति मोक्षावसरास्ताथागताः । तदुक्तम्—

दिशं न कांचिद्विदिशं न कांचिन्नैवावर्णिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।

दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतः स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥

दिशं न कांचिद्विदिशं न कांचिन्नैवावर्णिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।

जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतः क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥

'बुद्धिमनोऽहंकारविरहादखिलेन्द्रियोपशमावहात्तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानं
मुक्तिः' इति कापिलाः, 'यथा घटविघटने घटाकाशमाकाशीभवति तथा
देहोच्छेदात्सर्वः प्राणी परे ब्रह्मणि लीयते' इति ब्रह्माद्वैतवादिनः ।

अज्ञातपरमार्थानामेवमन्येऽपि दुर्ण्याः ।

मिथ्यादृशां न गण्यन्ते जात्यन्धानामिव द्विपैः ॥

(स्वगतम् ।)

प्रायः संप्रति कोपाय सन्मार्गस्योपदेशनम् ।

निर्लूननाशिकस्येव विशुद्धादर्शदर्शनम् ॥

दृष्टान्ताः सन्त्यसंख्येया मतिस्तद्वशवर्तिनी ।

किं न कुर्युर्मही धूर्ता विवेकरहितामिमाम् ॥

दुराग्रहग्रहग्रस्ते विद्वान्पुंसि करोतु किम् ।

कृष्णपाषाणखण्डेषु मार्दवाय न तोयदः ॥

ईर्ते युक्तिं यदेवात्र तदेव परमार्थसत् ।

यद्भानुदीप्तिवत्तस्याः पक्षपातोऽस्ति न कचित् ॥

(प्रकाशम् ।)

श्रद्धां श्रेयोर्थिनां श्रेयः संश्रयाय न केवला ।

बुभुक्षितवशात्पाको जायेत किमुदम्बरे ॥

पात्रावेशादिवन्मन्नादात्मदोषपरिक्षय ।
 दृश्येत यदि को नाम कृती क्लिश्येत समयै ॥
 दीक्षाक्षणान्तरात्पूर्वं ये दोषा भवसमवा ।
 ते पश्चादपि दृश्यन्ते तत्र सा मुक्तिकारणम् ॥
 ज्ञानाववगमोऽर्पाना न तत्कार्यसमागम ।
 तर्पापकर्षयोगि स्याद्दृष्टमेवान्यथा पय ॥
 ज्ञानहीने क्रिया पुंसि पर नारमते फलम् ।
 तरोऽछायेव किं लभ्या फलश्रीर्नष्टदृष्टिभि ॥
 ज्ञान पक्षौ क्रिया चान्वे नि श्रद्धे नार्थकृद्भयम् ।
 ततो ज्ञानक्रियाश्रद्धा त्रय तत्पक्वकारणम् ॥

क च—

हत ज्ञान क्रियाशून्य हता चाज्ञानिन क्रिया ।
 धावन्नप्यन्धको नष्ट पश्यन्नपि च पङ्क्तम् ॥
 नि शङ्कारममवृत्ते स्याद्यदि मोक्षसमीक्षणम् ।
 टङ्कसूनाकृता पूर्वं पश्चात्कौलेष्वसौ भवेत् ॥
 अव्यक्तनरयोर्नित्य नित्यव्यापिस्वभावयो ।
 विवेकेन कथं रूपाति सांख्यमुख्या प्रचक्षते ॥
 सर्वं चेतसि भाषेत वस्तु भावनया स्फुटम् ।
 तावन्मात्रेण मुक्तत्वे मुक्ति स्याद्विप्रलम्बिनाम् ॥

दुक्तम्—

पिहिते कारागारे तमसि च सूचीमुस्ताग्रनिर्भेदे ।
 मयि च निमीलितनयने तथापि कान्ताननं व्यक्तम् ॥
 स्वभावान्तरसंभूतिर्यत्र तत्र मलक्षय ।
 कर्तुं शक्य स्वहेतुन्यो मणिमुक्ताफलेष्विव ॥
 तद्वद्वर्जस्तेहातो रक्षोदृष्टेर्भवस्मृते ।
 भूतानन्वयनाज्जीव प्रकृतिश्च सनातन ॥

भेदोऽयं यद्यविद्या स्याद्वैचित्र्यं जगतः कुतः ।
 जन्ममृत्युसुखप्रायौ विवर्तैर्मानवर्तिभिः ॥
 शून्यं तत्त्वमहं वादी साधयामि प्रमाणतः ।
 इत्यास्थायां विरुद्धेत सर्वशून्यत्ववादिता ॥ -
 बाधो वा यदि वानन्दो नास्ति मुक्तौ भवोद्भवः ।
 सिद्धसाध्यं तयास्माकं न काचित्क्षितिरीक्ष्यते ॥
 न्यक्षवीक्षाविनिर्मोक्षे मोक्षे किं मोक्षिलक्षणम् ।
 न ह्यज्ञावन्यदुष्णत्वाल्लक्ष्मलक्ष्यं विचक्षणैः ॥

किं च 'सदाशिवेश्वरादयः संसारिणो मुक्ता वा संसारित्वे कथमाप्तता
 मुक्तत्वे क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरस्तत्र निरतिशयं
 सर्वज्ञबीजम्' इति पतञ्जलिजल्पितम् ।

ऐश्वर्यमप्रतिहतं सहजो विराग-
 स्तृप्तिर्निसर्गजनिता वशितेन्द्रियेषु ।
 आत्यन्तिकं सुखमनावरणा च शक्ति-
 ज्ञानं च सर्वविषयं भगवंस्तथैव ॥

इत्यवधूताभिधानं च घटेत ।

अनेकजन्मसंततेर्यावदद्याक्षयः पुमान् ।
 यद्यसौ मुक्त्यवस्थायां कुतः क्षीयेत हेतुतः ॥
 बाह्ये ग्राह्ये मलापापात्सत्यस्वप्न इवात्मनः ।
 तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽस्मिन्नवस्थानममानकम् ॥

न चायं सत्यस्वप्नोऽप्रसिद्धः स्वप्नाध्यायेऽतीव सुप्रसिद्धत्वात् । तथा हि—
 यस्तु पश्यति रात्र्यन्ते राजानं कुञ्जरं हयम् ।
 सुवर्णं वृषभं गां च कुटुम्बं तस्य वर्धते ॥
 यत्र नेत्रादिकं नास्ति न तत्र मतिरात्मनि ।
 तन्न युक्तमिदं यस्मात्स्वप्नमन्धोऽपि वीक्षते ॥
 जिमिन्यादेर्नरत्वेऽपि प्रकृष्येत मतिर्यदि ।
 पराकाष्ठाप्यतस्तस्याः क्वचित्त्वे परिमाणवत् ॥

तुच्छो भावो न कस्यापि हानिर्दीपस्तमोऽन्वयी ।
 घरादिषु धियो हानौ विभ्लेपे सिद्धसाध्यता ॥
 तदा वृत्तिहतौ तस्य तपनस्येव दीधिति ।
 कथं न शेमुषी सर्वं प्रकाशयति वस्तु यत् ॥
 ब्रह्मैक यदि सिद्ध स्यान्निस्तरङ्ग कुतश्च न ।
 घटाकाशमिवाकाशे तप्नेद लीयता जगत् ॥

अथ मतम्—

एक एव हि भूतात्मा देहे देहे व्यवस्थित ।
 एकधानेकधा चापि दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥

तदयुक्तम् ।

एक स्वेऽनेकधान्यञ्च यथेन्दुर्वेद्यते जनै ।
 न तथा वेद्यते ब्रह्म भेदेभ्योऽन्यदभेदमाक् ॥

अलमतिविस्तरेण ।

आनन्दो ज्ञानमैश्वर्यं वीर्यं परमसूक्ष्मता ।
 एतदात्यन्तिक यत्र स मोक्षः परिकीर्तित ॥
 ज्वालोरधुक्(१)भीजादे स्वभावादूर्ध्वगामिता ।
 नियता च यथा दृष्टा मुक्तस्यापि तयात्मन ॥
 तथाप्यत्र तदावासे पुण्यपापात्मनामपि ।
 स्वर्गश्चभ्रागमो न स्यादल लोकान्तरेण ते ॥

इत्युपासकाभ्ययने समस्तसमयसिद्धान्तावबोधनो नाम प्रथमः कल्पः ।

अहो घर्मारारुचनैकमते वसुमतीपते, सम्यक्त्व हि नाम नराणां महती
 खलु पुरुषदेवता । यत्सकृदेकमेव यथोक्तगुणप्रगुणतया सजातमज्ञेयकल्मष
 कल्लषधिपणतया नरकादिषु गतिषु, पुण्यदायुषामपि भनुष्याणां यदसु तल
 पाशालेषु, अष्टविधेषु व्यन्तरेषु, दशविधेषु भवनवासिषु, पञ्चविधेषु ज्यो-
 तिष्केषु, त्रिविधासु स्त्रीषु, विकलकरणेषु पृथ्वीपय पाषकपवनकायिकेषु वन-
 सतिषु च न भवति सम्भूतिहेतुः । सावधि विदधाति जवम्, जवीमाध नियमेन

संपादयति कंचित्कालम्, उपलभ्यात्मनश्चार्वां चारित्र्ये साधुसंपादनसारः सं-
स्कार इव जीवेषु जन्मान्तरेऽपि न जहात्यात्मनोऽनुवृत्तिम्, सिद्धाश्चिन्ताम-
णिरिव च फलत्यसीमं कामितानि व्रतानि पुनरौपधय इव फलपाकावसानानि
पाथेयवन्नियतवृत्तीनि च । न च सिद्धरसवेधसंवाधादुपबुधसंनिधानमात्रजन्म-
नि जाम्बुनद इवात्र पदार्थयाथात्म्यसमवगमान्मनोमनन्मात्रतन्त्रे निःशेष-
श्रुतश्रवणपरिश्रमः समाश्रयणीयः, न शरीरमायासयितव्यम्, न देशान्तरम-
नुसरणीयम्, नापि कालक्षेपकुक्षिरपेक्षितव्यः । तस्मादधिष्ठानमिव प्रासादस्य,
सौभाग्यमिव रूपसंपदः, प्राणितमिव भोगायतनोपचारस्य, मूलबलमिव वि-
जयप्राप्तेः, विनीतत्वमिवाभिजात्यस्य, नयानुष्ठानमिव राज्यस्थितेरखिलस्यापि
परलोकोदाहरणस्य सम्यक्त्वमेव ननु प्रथमं कारणं गृणन्ति गरीयांसः ।
तस्य चेदं लक्षणम्—

आप्तागमपदार्थानां श्रद्धानं कारणद्वयात् ।
मूढाद्यपोढमष्टाङ्गं सम्यक्त्वं प्रशमादिभाक् ॥
सर्वज्ञं सर्वलोकेशं सर्वदोषविवर्जितम् ।
सर्वसत्त्वहितं प्राहुराप्तमाप्तमतोचिता ॥
ज्ञानवन्मृग्यते कश्चित्तदुक्तं प्रतिपद्यते ।
अज्ञोपदेशकरणे विप्रलम्भनशङ्किभिः ॥
यस्तत्त्वदेशनाहुः खवार्धेरुद्धरते जगत् ।
कथं न सर्वलोकेशः प्रह्वीभूतजगन्नयः ॥
क्षुत्पिपासाभयं द्वेषश्चिन्तनं मूढतागमः ।
रागो जरा रुजा मृत्युः क्रोधः खेदो मदो रतिः ॥
विस्मयो जननं निद्रा विषादोऽष्टादश ध्रुवाः ।
त्रिजगत्सर्वभूतानां दोषाः साधारणा इमे ॥
एभिर्दोषैर्विनिर्मुक्तः सोऽयमाप्तो निरञ्जनः ।
स एव हेतुः सूक्तीनां केवलज्ञानलोचनः ॥
रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।
यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं नास्ति ॥

उद्यावचप्रसूक्तीना सत्त्वाना सदृशाकृति ।
 य आदर्श इवामाति स एव जगता पति ॥
 यस्यात्मनि श्रुते तत्त्वे चरित्रे मुक्तिकारणे ।
 एकवाक्यतया वृत्तिराप्त सोऽनुमत सताम् ॥
 अत्यसेप्यागमात्पुति विशिष्टत्वं प्रतीयते ।
 उद्यानमध्यवृत्तीना ध्वनेरिव नगौकसाम् ॥
 स्वगुणै रूपाप्यता याति स्वगोपैर्दूष्यता जने ।
 रोपतोपौ वृथा तत्र फलधौतायसोरिव ॥
 द्रुहिणाधोक्षनेशानशाक्यसूरपुर सरा ।
 यदि रागाद्यधिष्ठान कथ तत्रासता भवेत् ॥
 रागादिदोषसभूतिर्नैयामीषु तदागमात् ।
 असत्त परदोषस्य गृहीतौ पातक महत् ॥
 अजस्तिलोसमाचित्त श्रीरत श्रीपति स्मृत ।
 अर्धनारीश्वर समुस्तथाप्येर्षा किलासता ॥
 वसुदेव पिता यस्य सवित्री देवकी हरेः ।
 स्वयं च राजघर्भस्थश्चित्र देवस्तथापि स ॥
 त्रैलोक्य जठरे यस्य यश्च सर्वत्र विद्यते ।
 किमुत्पत्तिविपत्ती तां क्वचित्तम्येति चिन्त्यताम् ॥
 कपर्दी दोषवानेप नि शरीर सदाशिव ।
 अप्रामाण्यादशक्तेश्च कथ तत्रागमागम ॥
 परस्परविरुद्धार्थमीश्वर पञ्चभिर्मुखै ।
 शास्त्र श्वास्ति भवेत्तत्र कतमार्थविनिश्चय ॥
 सदाशिवकला रुद्रे यद्यायाति युगे युगे ।
 कथ स्वरूपभेद स्यात्काश्चनस्य कलाश्लिव ॥
 भैक्षनर्तननमत्त्व पुरश्चयविलोपनम् ।
 ब्रह्महत्याकपालित्वमेता क्रीडा किलेश्वरे ॥

सिद्धान्तेऽन्यत्प्रमाणेऽन्यदन्यत्काव्येऽन्यदीहिते ।
 तत्त्वमाप्तस्वरूपं च विचित्रं शैवदर्शनम् ॥
 एकान्तः शपथश्चैव वृथा तत्त्वपरिग्रहे ।
 सन्तस्तत्त्वं न हीच्छन्ति परप्रत्ययमात्रतः ॥
 दाहच्छेदकपाशुद्धे हेमि का शपथक्रिया ।
 दाहच्छेदकपाऽशुद्धे हेमि का शपथक्रिया ॥
 यदृष्टमनुमान च प्रतीतिं लौकिकी भजेत् ।
 तदाहुः सुविदस्तत्त्वं रहः कुहकवर्जितम् ॥
 निर्वीजतेव तत्रेण यदि स्यान्मुक्तताङ्गिनि ।
 बीजवत्पावकस्पर्शः प्रणयो मोक्षकाङ्क्षिणि ॥
 विषसामर्थ्यवन्मन्त्रात्क्षयश्चेदिह कर्मणः ।
 तर्हि तन्मन्त्रमान्यस्य न स्युर्दोषा भवोद्भवाः ॥
 ग्रहगोत्रगतोऽप्येष पूषा पूज्यो न चन्द्रमाः ।
 अविचारिततत्त्वस्य जन्तोर्वृत्तिर्निरङ्कुशा ॥
 द्वैताद्वैताश्रयः शाक्यः शंकरानुकृतागमः ।
 कथं मनीषिभिर्मन्यस्तरसासवशक्तधीः ॥

अथैवं प्रत्यवतिष्ठासवो भवतां समये किल मनुजः सन्नाप्तो भवति
 तस्य चाप्ततातीव दुर्घटा । संप्रति संजातजववद्भवतु वा, तथापि मनुष्यस्याभि-
 लषितत्वावबोधो न स्वतस्तथादर्शनाभावात् । परश्चेत्कोऽसौ परः । तीर्थकरो
 ऽन्यो वा । तीर्थकरश्चेत्तत्राप्येवं पर्यनुयोगे प्रकृतमनुबन्धे । तस्मादनवस्था तद्वा
 वमाप्तसद्भावं च वाञ्छद्भिः सदाशिवः शिवापतिर्वा तस्य तत्त्वोपदेशकः
 प्रतिश्रोतव्यः । तदाह पतञ्जलिः—‘स पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छे-
 हात् ।’ तथा हि ।

अदृष्टविग्रहाच्छान्ताच्छिवात्परमकारणात् ।
 नादरूपं समुत्पन्नं शास्त्रं परमदुर्लभम् ॥

तथाप्तैर्नैकेन भवितव्यम् । न ह्याप्तानामितरप्राणिवद्गणः समस्ति संभवे वा

चतुर्विंशतिरिति नियम कौतस्तुत इति वन्ध्यास्तनधयधैर्यन्यावर्णनमुदीर्ण-
मोहार्णवविलयनं च परेषाम् । यतः ।

वक्ता नैव सदाक्षिबो विकरणस्तस्मात्परो रागवा-
न्द्वैविध्यादपरं तृतीयमिति चेत्तत्कस्य हेतोरभूत् ।

शक्त्या चेत्यरकीयया कथमसौ तद्वा न सम्बन्धत

संबन्धोऽपि न जाघटीति भवतां शास्त्र निरालम्बनम् ॥

‘सम्बन्धो हि सदाक्षिवस्य शक्त्या सह न भिन्नस्य सयोग शक्तेरद्रव्य
त्वाद्द्रव्ययोरेव समोग’ इति योगसिद्धान्तः । ‘समवायलक्षणोऽपि न सम्बन्ध
शक्ते पृथक्सिद्धत्वादयुतसिद्धाना गुणगण्यादीनां समवायसंबन्ध’ इति
वैशेषिकमैतिह्यम् ।

तत्त्वभावनयोद्भूत जन्मान्तरसमुत्पत्त्या ।

हिताहितविवेकाय यस्य ज्ञानत्रयं परम् ॥

दृष्टादृष्टमवैत्यर्थं रूपवन्तमथावधे ।

श्रुते श्रुतिसमाश्रये कासौ परमपेक्षता ॥

न चैतदसार्धप्रिकम् । कथमन्यथा । स्वत एव संबितपदपदार्थावसायप्रसरे
कणचरे धाराणस्यां महेश्वरस्योल्कसायुज्यसरस्येदं वच सगच्छेत्—‘ब्रह्मा-
बुद्धा नामेदं दिवौकसा दिव्यमद्भुत ज्ञान प्रादुर्भूतमिह त्वयि तद्वद्विषत्स
विमेभ्य ।

उपाये सत्पुपेयस्य प्राप्ते का प्रतिबन्धिता ।

पातालस्थं जल यन्प्रात्करस्य क्रियते यत् ॥

अश्मा हेम जल मुक्ता क्रुमो बहि क्षितिर्मेणि ।

तत्तद्देतुतया भावा भवन्त्यद्भुतसपद ॥

सर्गावस्थितिसंहारग्रीष्मवर्षातुषारवत् ।

अनाद्यनन्तमावोऽयमासश्रुतसमाश्रय ॥

नियत न बहुत्व चेत्कथमेते तथाविधा ।

तिथिताराग्रहान्मोचिभूभृत्प्रभृतयो मता ॥

अनयैव दिशा चिन्त्यं सांख्यशाक्यादिशासनम् ।
 तत्त्वागमाप्तरूपाणां नानात्वस्याविशेषतः ॥
 जैनमेकं मतं मुक्त्वा द्वैताद्वैतसमाश्रयौ ।
 मार्गौ समाश्रिताः सर्वे सर्वाभ्युपगमागमाः ॥
 वामदक्षिणमार्गस्थो मन्त्रीतरसमाश्रयः ।
 कर्मज्ञानगतो ज्ञेयः शंभुशाक्यद्विजागमः ॥

यच्चैतत्—

श्रुतिं वेदमिह प्राहुर्धर्मशास्त्र स्मृतिर्मता ।
 ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥
 ते तु यस्त्ववमन्येत हेतुशास्त्राश्रयाद्विजः ।
 स साधुभिर्बहिः कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥

तदपि न साधुः । यतः ।

समस्तयुक्तिनिर्मुक्तः केवलागमलोचनः ।
 तत्त्वमिच्छन्न कस्येह भवेद्वादी जयावहः ॥
 सन्तो गुणेषु तुष्यन्ति नाविचारेषु वस्तुषु ।
 पादेन क्षिप्यते ग्रावा रत्नं मौलौ निधीयते ॥
 श्रेष्ठो गुणैर्गृहस्थः स्यात्ततः श्रेष्ठतरो यतिः ।
 यतेः श्रेष्ठतरो देवो न देवादधिकं परम् ॥
 गेहिना समवृत्तस्य यतेरप्यधरस्थितेः ।
 यदि देवस्य देवत्वं न देवो दुर्लभो भवेत् ॥

इत्युपासकाध्ययने आप्तस्वरूपमीमासनो नाम द्वितीयः कल्पः ।

देवमादौ परीक्षेत पश्चात्तद्वचनक्रमम् ।
 ततश्च तदनुष्ठानं कुर्यात्तत्र मतिं ततः ॥
 येऽविचार्य पुनर्देवं रुचिं तद्वाचि कुर्वते ।
 तेऽन्धास्तत्स्कन्धविन्यस्तहस्ता वाञ्छन्ति सद्गतिम् ॥
 पित्रोः शुद्धौ यथापत्ये विशुद्धिरिह दृश्यते ।
 तथाप्तस्य विशुद्धत्वे भवेदागमशुद्धता ॥

वाग्बिशुद्धापि दुष्टा स्याद्वृष्टिवत्पात्रदोषत ।
 वन्द्य वचस्तदेवोच्चैस्तोयवत्तीर्थसश्रयम् ॥
 दृष्टेऽर्थे वचसोऽध्यक्षादनुमेयोऽनुमानत ।
 पूर्वापराविरोधेन परोक्षे च प्रमाणत ॥
 पूर्वापरविरोधेन यस्तु युक्त्या च बाध्यते ।
 मत्तोन्मत्तवच प्रख्य सप्रमाण किमागम ॥
 हेयोपादेयरूपेण चतुर्वर्गसमाश्रयात् ।
 कालप्रयगतानर्थान्गमयन्नागम स्मृत ॥
 आत्मानात्मस्थितिर्लोको वचमोक्षौ सहेतुकौ ।
 आगमस्य निगद्यन्ते पदार्थास्तत्त्ववेदिभि ॥
 उत्पत्तिस्थितिसंहारसारा सर्वे स्वभावत ।
 नयद्वयाश्रयादेते तरङ्गा इव तोयधे ॥
 क्षयाक्षयैकपक्षत्वं वचमोक्षक्षयागम ।
 तात्त्विकैकत्वसद्भावे स्वभावान्तरहानित ॥
 ज्ञाता दृष्टा महान्सूक्ष्म कृतिभक्तयो स्वय प्रभु ।
 भागायतनमात्रोऽय स्वभावादूर्ध्वग पुमान् ॥
 ज्ञानदर्शनशून्यस्य न मेद स्यादचेतनात् ।
 ज्ञानमात्रस्य जीवस्य नैकधीभिर्भ्रमित्रवत् ॥
 प्रेर्यते कर्म जीवेन जीव प्रेर्येत कर्मणा ।
 एतयो प्रेरको नान्यो नौनाविक[वि]मानयो ॥
 मन्त्रवश्रियतोऽप्येपोऽचिन्त्यशक्ति स्वभावत ।
 अत शरीरतोऽन्यत्र न भावोऽस्य प्रमान्वित ॥
 असत्स्यावरमेदेन चतुर्गतिसमाश्रया ।
 जीवा केचित्तथान्ये च पञ्चमी गतिमाश्रिता ॥
 धर्माधर्मौ नम कालो पुद्गलश्चेति पञ्चम ।
 अनीवक्ष्यद्वाच्या स्युरेते विविधपर्यया ॥

गतिस्थित्यप्रतीघातपरिणामनिबन्धनम् ।
 चत्वारः सर्ववस्तूनां रूपाद्ध्यात्मा च पुद्गलः ॥
 अन्योन्यानुप्रवेशेन बन्धः कर्मात्मनो मतः ।
 अनादिः सावसानश्च कालिकास्वर्णयोरिव ॥
 प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशप्रविभागतः ।
 चतुर्धा भिद्यते बन्धः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥
 आत्मलाभं विदुर्मोक्षं जीवस्यान्तर्मलक्षयात् ।
 नाभावो नाप्यचैतन्यं न चैतन्यमनर्थकम् ॥
 बन्धस्य कारणं प्रोक्तं मिथ्यात्वासंयमादिकम् ।
 रत्नत्रयं तु मोक्षस्य कारणं संप्रकीर्तितम् ॥
 आप्तागमपदार्थानामश्रद्धानं विपर्ययः ।
 संशयश्च त्रिधा प्रोक्तं मिथ्यात्वं मलिनात्मनाम् ॥

अथ वा ।

एकान्तसंशयाज्ञानं व्यत्यासविनयाश्रयम् ।
 भवपक्षाविपक्षत्वान्मिथ्यात्वं पञ्चधा स्मृतम् ॥
 अव्रतित्वं प्रमादित्वं निर्दयत्वमतृप्तता ।
 इन्द्रियेच्छानुवर्तित्वं सन्तः प्राहुरसंयमम् ॥
 कषायाः क्रोधमानाद्यास्ते चत्वारश्चतुर्विधाः ।
 संसारसिन्धुसंपातहेतवः प्राणिनां मताः ॥
 मनोवाक्कायकर्माणि शुभाशुभविभेदतः ।
 भवन्ति पुण्यपापानां बन्धकारणमात्मनि ॥
 निराधारो निरालम्बः पवमानसमाश्रयः ।
 नभोमध्यस्थितो लोकः सृष्टिसंहारवर्जितः ॥

अथ मतम्—

नैव लभं जगत्कापि भूभूध्राम्भोधिनिर्मलम् ।
 धातारश्च न युज्यन्ते मत्स्यकूर्माहिपोत्रिणः ॥

एवमालोच्य लोकस्य निरालम्बस्य धारणे ।
 कल्प्यते पवनो जैनैरित्येतत्साहस महत् ॥
 यो हि वायुर्न शक्तोऽथ लोष्टकाष्ठादिधारणे ।
 त्रैलोक्यस्य कथं स स्याद्धारणावसरक्षम् ॥

तदसत् ।

ये ह्यावयन्ति पानीयैर्विष्टप सचराचरम् ।
 मेघास्ते घातसामर्थ्यात्किं न व्योम्नि समासते ॥

आप्तागमपदार्थेष्वपर दोषमपश्यत

अमज्जनमनाचामो नमत्त्व स्थितिभोजिता ।
 मिथ्यादृशो वदन्त्येतन्मुनेर्दोषचतुष्टयम् ॥

तत्रैव समाधि —

ब्रह्मचर्योपपन्नानामध्यात्माचारचेतसाम् ।
 मुनीना स्नानमप्राप्त देशे त्वस्य विधिर्मत ॥
 सक्ते कापालिकात्रेयीचाण्डालशबरादिभि ।
 आप्लुत्य दण्डवत्सम्यग्जपेन्मन्त्रमुपोषित ॥
 एकान्तर धिरात्र वा कृत्वा स्नात्वा चतुर्थके ।
 दिने शुच्यन्त्यसदेहमृतौ व्रतगता स्त्रिय ॥
 यदेवागमशुद्ध स्यादग्नि शोध्य तदेव हि ।
 अङ्गुलौ सर्पवष्टायां न हि नासा निकृत्यते ॥
 निष्पन्दादि विधौ, वक्त्रे यद्यपूतत्वमिष्यते ।
 तर्हि वक्त्रापविश्रत्ये शौच नारम्यते कुत ॥
 विकारे विदुषां द्वेषो नाविकारानुवर्तने ।
 तन्नमत्वे निसर्गोत्थे को नाम द्वेषकल्मष ॥
 नैर्ऋचन्यमहिंसा च कुत सयमिनां भवेत् ।
 ते सङ्गाय यदीहन्ते वल्कलाजिनवाससाम् ॥
 न स्वर्गाय स्थितेर्मुक्तिर्न श्वभ्रायास्थिते पुन ।
 किं तु सयमिलोकेऽसिन्सा प्रतिज्ञार्थमिष्यते ॥

पाणिपत्रं मिलत्येतच्छक्तिश्च स्थितिभोजने ।
 यावत्तावदहं भुञ्जे रहाम्याहारमन्यथा ॥
 अदैन्यासङ्गवैराग्यपरीषहकृते कृतः ।
 अत एव यतीशानां केशोत्पाटनसद्विधिः ॥

इत्युपासकाध्ययन आगमपदार्थपरीक्षणो नाम तृतीयः कल्पः ।

सूर्यार्थो ग्रहणस्नानं संक्रान्तौ द्रविणन्मयः ।
 संध्यासेवाग्निसत्कारो गेहदेहार्चनो विधिः ॥
 नदीनदसमुद्रेषु मज्जनं धर्मचेतसाम् ।
 तरुस्तूपाग्रभक्तानां वन्दनं भृगुसंश्रयः ॥
 गोपृष्ठान्तनमस्कारस्तन्मूत्रस्य निषेवणम् ।
 रत्नं वाहनभूयक्षशस्त्रशैलादिसेवनम् ॥
 समयान्तरपाखण्डवेदलोकसमाश्रयम् ।
 एवमादिविमूढानां ज्ञेयं मूढमनेकधा ॥
 वरार्थं लोकवार्तार्थमुपरोधार्थमेव वा ।
 उपासनममीषां स्यात्सम्यग्दर्शनहानये ॥
 क्लेशायैव क्रियामीषु न फलावाप्तिकारणम् ।
 यद्भवेन्मुग्धबोधानामूषरे कृषिकर्मवत् ॥
 वस्तुन्येव भवेद्भक्तिः शुभारम्भाय भाक्तिके ।
 न ह्यरत्नेन रत्नाय भावो भवति भूतये ॥
 अदेवे देवताबुद्धिमव्रते व्रतभावनाम् ।
 अतत्त्वे तत्त्वविज्ञानमतो मिथ्यात्वमुत्सृजेत् ॥
 तथापि यदि मूढत्वं न त्यजेत्कोऽपि सर्वथा ।
 मिश्रत्वेनानुमान्योऽसौ सर्वनाशो न सुन्दरः ॥
 न स्वतो जन्तवः प्रेर्या दुरीहाः स्युर्जिनागमे ।
 स्वत एव प्रवृत्ताना तद्योग्यानुग्रहो मतः ॥
 इत्युपासकाध्ययने मूढतोन्मथनो नाम चतुर्थः कल्पः ।

शङ्काकाङ्क्षाविनिन्दान्यश्वाघा च मनसा गिरा ।
पते दोषा प्रजायन्ते सम्यक्त्वक्षतिकारणम् ॥

तत्र—

अहमेको न मे कश्चिदस्ति त्राता जगन्मये ।
इति व्याधिप्रजोक्तान्तिमीति शङ्का प्रचक्षते ॥
एतत्तत्त्वमिदं तत्त्वमेतद्भूतमिदं भूतम् ।
एष देवश्च देवोऽयमिति शङ्कां विदुः पराम् ॥
इत्थं शङ्कितचित्तस्य न स्यादर्शनशुद्धता ।
न चास्मिन्नीप्सितावासिर्यथैवोभयवेतने ॥
एष एव भवेद्देवस्तत्त्वमप्येतदेव हि ।
एतदेव भूतं मुक्त्यै तदेव स्यादशङ्कणी ॥
तत्त्वे ज्ञाते रिपौ दृष्टे पात्रे वा समुपस्थिते ।
यस्य दोलायते चित्तं रिक्तं सोऽमुत्र चेह च ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—इहैवानेकाश्चर्यसमीपे जम्बूद्वीपे जनपदा-
भिधानास्पदे जनपदे भूमितिलकपुरपरमेश्वरस्य गुणमालामहादेवीरति
कुसुमशरस्य नरपालनाम्नो नरेन्द्रस्य श्रेष्ठी मुनन्दो नाम । धर्मपत्नी चास्य
जनितनिखिलपरिजनहृदयानन्दा मुनन्दा नाम । अनयो सूनुर्धनदं धनव-
न्धु धनप्रिय धनपाल धनदत्त धनेश्वराणामनुजः सकलकूटकपटचेष्टि-
तहरिर्धन्वन्तरिर्नाम । तथा तन्नपतिपुरोहितस्याभिलादयितस्योदितोदित-
धर्मकर्मणः सोमशर्मणः सुतो विश्वरूप विश्वेश्वर-विश्वमूर्ति विश्वा-
मित्र विश्वावसु-विश्वावलोकानामनवरजः समस्तसङ्घप्रतिलोमो वि-
श्वानुलोमो नाम । तौ द्वावपि सहपाशुश्रीढितत्वात्समानशीलव्यसनत्वाच्च
क्षीरनीरवत्समाचरितसरूपौ श्रूतमविरापरदारचौर्याधनार्यकार्यपर्यायप्रवर्त्त-
नमुखौ सन्तौ तेनावनीपतिनात्मीयनगरात्सन्निकार निर्वासितौ कुरुजाङ्ग-
लदेशेषु वीरमतिमहादेवीचरेण वीरनरेश्वरेणाधिष्ठितं यमदण्डतरपा-
लेनाश्रितमशेषसारसारसीमन्विनीमनोहरं इस्तिनागपुरमवाप्य सपादि-

तावस्थितौ कदाचिदस्तसमस्तकोत्तंसतपनातपनिश्चये संध्यासमये मदपक्षी-
मलिनकपोलपालीनिलीनालिकुलालिख्यमानमुख्यपटाभोगभङ्गीप्रसराञ्जील-
गिरिकुञ्जरात्स्वच्छन्दतोऽभिमुखमागच्छतो निवृत्ते श्रीधर्माचार्योच्चार्यमाण-
धर्मश्रवणोचितं नित्यमण्डितं नाम चैत्यालयमासादयामासतुः ।

तत्र च 'धन्वन्तरे, यदि सीधुपिशितोपदंशप्रमुखानि संसारसुखानि
स्वेच्छयानुभवितुमिच्छसि, तदा वायममीषामम्बराम्बरावृत्तवपुषां धर्मो
न श्रोतव्यः' इत्यभिधाय च श्रवणयुगलमतिनिर्भरं प्रमीलावलम्बिलो-
चनायामो विश्वानुलोमः सुष्वाप । धन्वन्तरिस्तु 'प्राणिना हि नियमेन
किमप्यचलितात्मतया व्रतमुपात्तं भवति । उदकेऽवश्यं स्वःश्रेयसि निमित्तम्'
इति प्रस्तावायातमाचार्योदितमुपश्रुत्य, प्रणिपत्य च 'यद्येवं तर्हि भगवन्, अय-
मपि जनोऽनुगृह्यतां कस्यापि व्रतस्य प्रदानेन' इत्यवोचत् । तदनु 'ततः सूरैः
खलतिविलोकनात्त्वयात्तव्यम्' इति व्रतेन कुलालालब्धनिधानः पयःपूरा-
विष्टपिष्टशकटपरित्यागाद्विगतोरगोद्गीर्णगरलजनितमृत्युसंगतिरज्ञातनामानो-
कहपरित्यागेन व्यतिक्रान्तकिंपाकफलादितापत्तिः पुनरविचार्य किमपि
कार्यं नार्यमिति गृहीतव्रतजातिरेकदा निशि नगरनायकनिलये नटनृ-
त्यनिरीक्षणात्कृतकालक्षेपणः स्वावासमनुसृत्य शनैर्विघटितकपाटपुटसंधि-
बन्धः स्वकीयया सविज्ञया विहितगाढावरुण्डनमात्मकलत्रं जातनिद्रातन्त्र-
मवलोक्योपपत्तिशङ्कया मुहुरुत्खातखड्गो भगवतोपपादितं व्रतमनुसस्मार ।
शुश्राव च दैवात्तदैव 'मनागतः परतः सर, खरं मे शरीरसंबाधः' इति गृहि-
णीगिरम् । ततश्च 'यदीदं व्रतमहमद्य नाग्रहीषम्, तदेमां मातरमिदं च प्रियक-
लत्रमसंशयं विशस्येह दुरपवादरजसाममुत्र च दुरन्तैनसा भागी भवेयम्'
इति जातनिर्वेदः सर्वमपि ज्ञातिलोकं यथायथं मनोरथोत्सेकमवस्थाप्य 'यत्रैव
देशे दुरपवादोपहतं चेतस्तत्रैव देशे समाश्रीयमाणमाचरणं न भवति निर-
पवादम्' इति प्रकाशितोपदेशस्य तस्य भगवतो निदेशाद्धरणिभूषणभूष-
रोपकण्ठे तपस्यतः कान्तारदेवताविहितसपर्याद्विरधर्माचार्यात्सुरसुन्दरीकटा-
क्षविपक्षां दीक्षामादाय विदितवेदितव्यसंप्रदायः सन्नम्बरे स्तम्बाडम्बरितो-
पात्तपलाशिमालायामेतदचलमेखलायामातापनयोगस्थितोऽनवरतप्रवर्धमाना-

ध्यात्मध्यानावन्ध्यबोध्यनिरत 'किमय कर्कूरोत्कीर्ण , किं वासादेव पर्व-
तास्त्रिरूढ ' इति वितर्काम्यर्णो बभूव ।

संजातसुहृत्समालोकनकामो विश्वानुलोमोऽपि तत्परिजनात्परिशतै-
तत्परजनव्यतिकर 'मित्रधेयस्य धन्वन्तरेर्या गति सा ममापि' इति प्रति
ज्ञाप्रवरस्तत्रागत्य जैनवनसमवस्थितिमनवबुध्यमान 'हहो मनोहर वयस्य,
चिरान्मिलितोऽसि । किमिति न मे गाढामङ्गपालीं ददासि, किमिति न
काममालापयसि, किमिति न सादर वार्त्तामापृच्छसे' इत्यादि बहु सप्रश्र-
यमामाप्य निजनियमानुष्ठानैकतानमनसि निरागसि धन्वन्तरियतीश्वरे प्र-
रुप्य सविधाशिवताति प्रादुर्भवदप्रीतिर्भूतरमणीयधरणिवरसमीपसमुत्पादि-
तोऽजस्य सहस्रबटस्य जटिनो निकटे शतजटोऽब्जनिष्ठ । धन्वन्तरिरप्या-
तापनयोगान्ते तस्य सवोधनाय समन्ते समुपसद्य 'मत्प्रणयपान्थविश्रामाराम
विश्वानुलोम, जिनधर्मेस्थितिमनवबुध्यमानः किमित्यकाण्डे चण्डमाव-
मादाय दुराचारप्रधान समभू । तदेहि । विहायेम दु पथकयासनाय श्रम
यावसमनोरथ सहैव तपस्याव ' इति बहुश कृतप्रयत्नप्रकाशोऽपि दु शि-
क्षाशक्तमोतपोतरुतमीतपतङ्गपाकमिव मुधामौनमूकतोत्तरङ्गितचित्तोत्सेक
तितउपात्र इव तन्मनोमन्त्रेऽप्राप्तसदुपदेशपयोवस्थान प्रतिबोधयितुमश-
क्नुवन्गुरुपादमूलमनुशील्य कालेन प्रवचनोचित चरमाचरणाधिकृत विधिं
विधाय विधुधाङ्गनाजमोक्षार्थमाणमङ्गलपरम्परानल्येऽच्युतकल्पे समस्तसुरस-
पाजस्तूयमानमहातप परायणप्रतिभोऽमितप्रभो नाम देवोऽभवत् ।

विश्वानुलोमोऽपि पुरोपार्जितजीवितावसाने विपद्योत्पद्य च व्यन्त-
रेषु गजानीकमध्ये विजयनामधेयस्य विद्युत्प्रभाख्यया चाह्नो बभूव ।
पुनरेकेवा पुद्गरपुरसरेण दिविजघृन्धेन सह नन्दीश्वरद्वीपात्तत्रत्यै-
त्यालयाश्रयामष्टाह्वर्यक्रिया निर्वर्त्यागच्छन्नसावमितप्रभो देवस्त विद्युत्प्र-
भमिमववेक्ष्याह्लादमानमानस प्रयुज्यावधिमवबुद्धपूर्ववृत्तान्त 'विद्युत्प्रभ,
किं सरसि जन्मान्तरोदन्तम्' इत्यभाषत । विद्युत्प्रभः 'अमितप्रभ, नाह
सरसि । किं तु सकलप्रवरित्राधिष्ठानादनुष्ठानान्ममैवविध कर्मविपाकानु-
रोध । तव तु ब्रह्मचर्यवशात्कायक्लेशादीदृश । ये च मदीये समये जमदग्नि

मतङ्ग-पिङ्गल-कपिञ्जलादयो महर्षयस्ते तपोविशेषादिहागत्य भवतोऽप्यभ्य-
धिका भविष्यन्ति । ततो न विसेतव्यम्' । अमितप्रभः—'विद्युत्प्रभ,
संप्रत्यपि न मुञ्चसि दुराग्रहम् । तदेहि । तव मम च लोकस्य परीक्ष्यावहे
चित्तम्' इति विहितविवादौ तौ द्वावपि देवौ करहाटदेशस्य पश्चिम-
दिग्भागमाश्रित्य काश्यपीतलमवतेरतुः ।

तत्र च वनेचरसैन्यसौजन्याशून्ये तन्निकटदण्डकारण्यवने समित्काश-
कुशाशयप्रकामे बदरिकाश्रमे बहुलकालकृतकृच्छृतपसं चन्द्रचण्डमरीचि-
रुचिपानपरायणमानसमूर्ध्वबाहुमेकपादावस्थानाग्रहराहुमनल्पोल्लसत्पल्लवा-
विरलवल्लीगुल्मवल्मीकावरुद्धवपुषमतिप्रवृद्धवृद्धतासुधाधवलितशिरःश्मश्रु-
जटाजालत्विषमृषेः कश्यपस्य शिष्यं जमदग्निमवलोक्य पत्ररथमिथुनकथो-
चिताश्लेषं विषं विरचय्य तत्कूर्चकुलायकुटीरकोटरे निविष्टौ 'कान्ते, काञ्च-
नाचलचमूमेखलायामशेषशकुन्तचक्रवर्तिनो वैनतेयस्य वातराजसुतया
मदनकन्दलीनामया सह महान्विवाहोत्सवो वर्तते । तत्र मयावश्य गन्त-
व्यम् । त्वं तु सखि, समासन्नप्रसवसमया सती न शक्यसे नेतुम् । अहं पुनस्त-
द्विवाहोत्सवानन्तरमकालक्षेपमागमिष्यामि । यथा चाहं तत्र चिर नावस्थास्ये
तथा मातुः पितुश्चोपरि महान्तः शपथाः । किं च बहunoक्तेन । यद्यहमन्यथा
वदामि तदास्य पापकर्मणस्तपस्विनो दुरितभागी स्याम्' इत्यालापं चक्रतुः ।
तं च जमदग्निः कर्णकटुमालापमाकर्ण्य प्रवृद्धक्रोधः कराभ्यां तत्कदर्पणार्थं
कूर्चं मलितवान् । अमरचरौ विकिरावप्युड्डीय तदग्रविटपिनि संनिविश्य
पुनरपि तं तापसमवलोल्लालापौ निकाममुपजहसतुः । तापसः साध्वसवि-
स्मयोपसृतमानसः 'नैतौ खलु पक्षिणौ भवतः । किं तु रूपान्तरावुमामहे-
श्वराविव कौचिद्देवविशेषौ । तदुपगम्य प्रणम्य च पृच्छामि तावदात्मनः
पापकर्मत्वकारणम् । अहो मत्पूर्वपुण्यसंपादितावलोकनदिव्यद्विजोत्तमान्व-
यसंभवसदनपतङ्गमिथुन, कथयतां भवन्तौ कथमहं पापकर्मा' इति ।
पतन्निणौ 'तपस्विन्, आकर्णय ।

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ।

तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा पश्चाद्भवति भिक्षुकः ॥

तथा—

अधीत्य विधिषद्वेदा पुत्रोऽभ्युत्पाद्य युक्तित ।

इष्टा यज्ञे यथाकालं ततः प्रव्रजितो भवेत् ॥

इति स्मृतिकारकीर्तितमप्रमाणीकृत्य तपस्यसि' इति । 'कथं तर्हि मे शुभा-
परलोका' । 'परिणयनकरणादौरसपुत्रोत्पादनेन' । 'किमत्र दुष्करम्' इ-
त्यभिधाय मातुलस्य विजयामहादेवीपतेरिन्द्रपुरैश्वर्यभाज काशिराजस्य
भूभुजो भवनभाग्भूत्वा तदुदितर रेणुकां परिणीयाविरलकलापोलपालकृतपु-
लिनासराले मन्दाकिनीकूले महदाश्रमपद सपाद्य परशुरामपिताभूत् ।

भवति चात्र श्लोक —

अतस्त्वत्त्वविहीनस्य धृया व्रतसमुद्यम ।

पुंसः स्वभावमीरो स्यान्न शौर्यायायुधग्रह ॥

इत्युपासकपुत्रे जन्मवृत्तिप्राप्त्यवसादनो नाम पञ्चमः कृत्य ।

पुनस्तौ त्रिदशौ मगधदेशेषु कुशाग्रनगरोपान्तापातिनि पितृवने कृष्ण-
चतुर्दशीनिशि निशाप्रतिमाशयवक्षमेकाकिन जिनदत्तनामानमुपासकमव-
लोक्य साक्षेपम् 'अरे दुराचाराचरणमते निराकृते अविदितपरमपद मनुष्या-
पसद, शीघ्रमिमामूर्ध्वशोप शुष्कस्थाणुसमा प्रतिमा परित्यज्य पलायस्य । न
श्रेयस्करं स्तुतुं तवाश्रावसरं पश्यामि । यस्मादावां ह्येतस्या परेतपुरभूयस्या
भूमे पिशाचपरमेश्वरौ । तदलमत्र कालव्यालावलोकनकरप्रस्थानेन । मा हि
कार्पीरन्तरायोत्कर्षाभावमतुच्छस्यच्छन्दकेलिकुतूहल्यहलान्त करणप्रसव-
धोरावयो' इत्युक्तमपि प्रकामप्रणिधानोद्युक्तमवेक्ष्य न्यक्षत कीनाशकाशर-
निकायकायाकारधोरधनधस्मराढम्बरप्रथमप्रारम्भावहै प्रचण्डतडिहण्डस-
घटोच्छलच्छब्दसदोहदु सहै निःसीमसमीरासरालवृत्तारसारप्रसरधवलै-
करालवेतालकुलकाहलकोलाहलानुकूलैरन्यसामान्यैरन्यैश्च परिगृहीतगृहदा-
हवान्धवधनविध्वंसानुबन्धै प्रत्यहप्रवन्धै सवहुमानैस्तत्तद्वरप्रदानैश्च नि शे-
पामप्युपामध्यात्मसमाधिनिरोधनिघ्नौ विहितविघ्नावपि तमेकाग्रभावाम्यासा-
त्मसात्कृतान्त करणं नहि करणेहितं शर्महर्म्यनिर्माणकर्मणपरमाणुप्रबन्ध-
नाद्भर्मध्यानाच्चालपितुं न श्रेयस्तु' । सजाते च स्वरकिरणविरोकनिकरनिरा-

कृतान्धकारोदये प्रभातसमये समुपहतोपसर्गवर्गौ प्रकाशप्रसन्नसर्गौ तैस्तैर्महाभोगोचितैः प्रणयोदितैराश्लाघ्य तस्मै जिनदत्ताय विहायोपविहाराय पञ्चत्रिंशद्वर्णानविद्यां विद्यां वितेरतुः । इयं हि विद्या तवास्मदनुग्रहादम्बर-विहारायासं साधितापि भविष्यति परेषां त्वस्माद्विधेरिति जिनदत्तोऽपि कुलशैलशिखण्डमण्डनजिनायतनालोकनकुतूहलिताक्षयः समाचरितामरानुवर्तनसमयस्ता विद्यां प्रतिपद्य हृदयदर्शनोत्सवसमानीतनिखिलनिलिम्पाचलचैत्यालयस्तदवलोकनकौतुकाय धरसेनाय परमाप्तोपासनपटवे पुष्पवटवे प्रादात् ।

पुनरप्यमितप्रभः 'विद्युत्प्रभ, जिनदत्तोऽयमतीवार्हदभिमतवस्तुपरिणतचित्तः स्वभावादेव च स्थिरमतिरशेषोपसर्गसहनप्रकृतिश्च । तदत्र महदप्यकृतं कुलिशे घुणकीटचेष्टितमिव न भवति समर्थम् । अतोऽन्यमेव काञ्चनाभिनवजिनोपासनायतनचैतन्यं निकषावः' इति विमृश्योच्चलिताभ्यामेताभ्यां मगधमण्डलमण्डनसनाथो मिथिलापुरीनाथः पद्मरथो नाम नरपतिर्निजनगरनिकटतटीधरवृत्तदेहायां कालगुहायां निवासरसमनसो दीप्ततपसो निःशेषानिषिषपरिषन्निषेव्यमाणाचरणचातुर्यात्सुधर्माचार्यात्तदङ्गाञ्जुतप्रभाप्रभावदर्शनोपशान्ताशयःसम्यग्दर्शनमणुव्रताश्रयमादाय तद्विवस एव तदुपदेशान्निश्चिताहर्त्परमेश्वरशरीरनिरतिशयप्रकाशमहिमः कृतनियमः सकलभुवनपतिस्तूयमानगुणगणोदन्तं श्रीवासपूज्यभगवन्तमुपासितुं प्रतिष्ठमानः प्रमदनादसुन्दरं दुन्दुभिरवाकारितनिरवशेषपरिजनः समासृजत्समाप्तविष्टविशिष्टादृष्टचेष्टः । स च दृष्टः कदाचिदपि क्षुद्रोपद्रवाद्विप्रलब्धप्रारब्धश्च पुरण्डोषान्तःपुरविध्वंसवरूथिनीमथनप्रसभप्रभञ्जनोर्जितपर्जन्यपरुषवर्षोपलासारादिवसतिभिर्दुर्दमशार्दूलोत्तराकृतिभिर्विकृतिभिरुपद्रोतुं तथाप्यविचलितचेतसमवसाय सनरवरं कुञ्जरं मायामयप्रतिघे(?)स्ताघे व्याप्ताखिलदिगारामसंगमे कर्दमे निमज्जयद्भ्यां ताभ्यां 'नमः सुरासुरोपसर्गसङ्गसूदनाभिधानमात्रमन्त्रमाहात्म्यसाम्राज्याय श्रीवासुपूज्याय' इति तत्र निमज्जतो भूभृतो वचनमाकर्ण्य तद्वैर्योत्कर्षोन्मिषत्तोषमनीषाप्रसराभ्यां लघु परिमुषिताशेषव्याघ्रव्यतिकराभ्यामाचरितसत्काराभ्याम् 'अहो नूतनस्य सम्य-

क्त्वरत्नस्याच्छन्नसम्पदं पद्मरय, नैतद्विभ्रमत्र यत्सघासत्त्वाम्यामखिलैरपि
लोकैरसदृशेषु भवादृशेषु न प्रभवन्ति प्रसमप्रसवा क्षुद्रोपद्रवा । यत ।

एकापि समर्थेय जिनमक्तिर्दुर्गतिं निवारयितुम् ।

पुण्यानि च पूरयितुं दातु मुक्तिश्रिय कृतिन ॥'

इति निगीर्य, वितीर्य च जिनसमयाराधनवशे भवद्वशे सर्वरुजापहारोऽय
हार, सकलसपत्नसतानोच्छेद्यमिदमातोथ च प्रेषणं करिष्यतीति कृतशक्त
ताभ्यां तद्वयमभिमतावस्थान स्थान प्रास्थायि । त्रिदशेश्वरवदनजृम्भमाणगु-
णसकय पद्मरयोऽपि तत्तीर्थकृतो गणधरपदाधिकृतो भूत्वा कृत्वा चा-
त्मानमनूनररत्नत्रयतश्च मोक्षामृतपात्रमजायत ।

भवति चात्र श्लोक —

उररीकृतनिर्वाहसाहसोचितचेतसाम् ।

उमौ कामदुघौ लोकौ कीर्तिश्चाल्प जगन्मयम् ॥

इत्युपासकश्च्यवने जिनवृत्तस्य पद्मरयपृथ्वीनायस्य च प्रतिज्ञानिर्वाहसाहसो नाम
पष्ठं कल्प ।

इतश्च सगमितसकलोपकरणसेनो धरसेनोऽप्यतुच्छमूच्छायावन्ध्ये
पर्वदिवसवासतेयीमध्ये सर्वतो यातुधानधावनप्रवर्धिनीषु स्मशानमेदिनीषु
प्रवर्तिततदाराधनानुकूलमण्डलो न्यक्षासु दिक्षु निक्षिप्ररक्षावलोऽवगण कृत-
सकलीकरणो भागधेयीविधानसमये षट्पटपात्रे पतिवराकरकर्तितसूत्रसहस्र
सपादितमात्मासनसमानान्तरालोचितमन्तर्बल्पसकल्पितमग्नवाक्य सिक्क्य
निषध्य प्रबन्धनाध्वस्तादूर्ध्वमुखविन्यस्तनिक्षिताशेषशब्दो यथाशास्त्रं बहि-
निवेशिताष्टविधेष्टिसिद्धिस्तद्विधाराधनसमृद्धवुद्धिर्विभूष ।

अत्रान्तरे निष्कारणकलिकार्याञ्जनसुन्दर्या निशीथपथवर्तिवीक्षणे क्षपा-
क्षणे मध्यदेशे प्रसिद्धविजयपुरस्वामिन सुन्दरीमहादेवीविलासिन
स्वकीयप्रतापबहुलवाहनाहुतीकृतारातिसमितेररिमन्यमहीपतेर्ललितो नाम
सुत समस्तव्यसनाभिमूतत्वाद्यायादक्रव्यादसपादितसाम्राज्यपदापाय पर-
मुपायमपश्यन्नदृश्याञ्जनावर्जितोर्जितप्रज्ञ प्रतीताञ्जनचोरापरसंज्ञ किलै-

वमुक्तः—‘कुशाग्रपुरपरमेश्वरस्याग्रमहिष्याः स्ताविष्याः सौभाग्यरत्नाकरं
 नाम कण्ठालंकारमिदानीमेव यद्यानीय प्रयच्छसि, तदा त्वं मे कान्तः,
 अन्यथा प्रणयान्तः’ इति । सोऽपि ‘कियद्गहनमेतत्’ इत्युदाहृत्य प्रियतमाम-
 नोरथमन्वर्थकं चिकीर्षुर्निजच्छायादृश्यताशीलकज्जलबहल लोचनयुगलं वि-
 धाय प्रयाय च तन्महीश्वरगृहम् । गृहतस्तदलंकारस्तत्प्रभाप्रसरसमुल्लक्ष्यमाण-
 चरणसंचारः शब्दशस्त्रौत्तालाननकरैस्तलवरानुचरैरभियुक्तो निस्तरीतुमशक्तः
 परित्यज्य तदाभरणमितस्ततो नगरबाहिरिकायां विहरमाणस्तं धर-
 सेनं प्रदीपदीप्तिवशादधस्तादस्त्रनिवेशभयावेशान्मुहुर्मुहुरारोहावरोहावहदे-
 हदीनमवलोक्योपढौक्य च तं देशमेवं निर्दिदेश—‘अहो प्रलयकाला-
 न्धकाराविलायामस्यां वेलयां महासाहसिकवृषन्दुष्करकर्मकारिन्, को नाम
 भगवान्धरसेनः’ । ‘कल्याणबन्धो, महाभागवृत्तस्य जिनदत्तस्य विदित-
 पुष्पवटुनियोगसंबन्धोऽहमेतदुपदेशादाकाशविहारव्यवहारनिषद्या विद्यां सि-
 साधयिषुरत्रापाशिक्षम्’ । अञ्जनचोरः—‘कथमयं साध्यते धरसेनः’ ।
 ‘कथयामि । पूजोपचारनिषेकेऽस्मिन्निःशङ्कमुपविश्य विद्यामिमामकुण्ठकुण्ठं
 पठन्नेकैकं शरप्रवेकं स्वच्छधीष्ठिच्छादवसाने गगनगमने । न युज्यते
 यद्येवमपसरापसर’ । ‘त्वं हि तलोन्मुखनिखातनिशितशस्त्रसंजातभीतमतिर्न
 खलु भवसि । एतद्यज्ञोपवीतदर्शनेनार्थावर्जनकृतार्थः समर्थः । तत्कथय मे
 यथार्थवादहृद्यां विद्याम् । एनां साधयामि’ । ततस्तेनात्महितकटुना पुष्पव-
 टुना साधुसमर्पितविद्यः सम्यग्विदितवेद्यः संपत्त्यासन्नशिवागारोऽञ्जनचौरः
 स्वप्नेऽप्यपरवञ्चनाचारनिवृत्तचित्तो जिनदत्तः । स खलु महतामपि महान्प्रति-
 पन्नदेशयतिव्रततत्रो जन्तुमात्रस्याप्यन्यथा न चिन्तयति, किं पुनश्चिराय
 समाचरितोपचारस्य तनूद्भवति । निर्विशेषं पोषितस्यास्य धरसेनस्यान्यथा
 चिन्तयेत्’ इति निश्चित्य निविश्य च सौत्सुक्यं सिक्थे निःशङ्कशेमुषीकः
 स्वकीयसाहसव्यवसायसंतोषितसुरासुरानीकः सकृदेव तच्छरप्रसरं चिच्छेद,
 आससाद च खेचरपदम् । पुनर्यत्र जिनदत्तस्तत्र मे गमनं भूयादिति विहि-
 ताशंसनः काञ्चनाचलमेखलानिलयिनि सौमनसवनोदयिनि जिनसद्मनि
 जिनदत्तस्य धर्मश्रवणकृतो गुरुदेवभगवतः समीपे तपो गृहीत्वावगाहित-

समस्तैतिस्तत्त्वो हिमवच्छैलचूलिकोन्मीलितकेवलज्ञान कैलासकेसरका-
न्तारगतो मुक्तिश्रीसमागमसङ्गिमोगायतनो बभूव ।

भवति चात्र श्लोक—

क्षत्रपुत्रोऽश्वविसिप्त शिक्षितादृश्यकज्जल ।

अन्तरिक्षगतिं प्राप नि शङ्कोऽञ्जनतत्स्कर ॥

इत्युपासकप्ययने निःशङ्कितत्त्वप्रकाशनो नाम सप्तमः कव्य ।

स्या देव स्यामह यक्ष स्यां वा वसुमतीपति ।

यदि सम्यक्त्वमाहात्म्यमस्तीतीच्छा परित्यजेत् ॥

उदश्वितेव माणिक्य सम्यक्त्व भवजै सुखे ।

विक्रीणान पुमान्स्वस्य वञ्चक केवल भवेत् ॥

चित्ते चिन्तामणिर्यस्य यस्य हस्ते सुरद्रुम ।

कामधेनुर्ध्वने यस्य तस्य क प्रार्थनाक्रम ॥

उच्यते स्थानके यस्य चित्तवृत्तिरनाकुला ।

त श्रिय स्वयमायान्ति स्रोतस्विन्य इवाम्बुधिम् ॥

तत्कुदृष्ट्यन्तरोद्भूतामिहामुत्र च समवाम् ।

सम्यग्दर्शनशुद्धचर्यमाकाङ्क्षां त्रिविधा त्यजेत् ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—अङ्गमण्डलेषु समस्तसप्तसमरसमारम्भनिष्प्र
कम्पायां चम्पाया पुरि लक्ष्मीमतिमहादेवीदयितस्य वसुवर्धनाभिधानो-
चितस्य वसुधापतेर्निरवशेषधैवेहकवरिष्ट किल प्रियदत्तश्रेष्ठी धर्मपत्न्या
गृहलक्ष्मीसपत्न्या सकलस्त्रैगुणधाम्नाङ्गवतीनाम्ना सहाहायप्राहेऽष्टाद्दीक्रि-
याकाण्डकरणायाअकपकूटकोटिघटितपताकापटप्रतानाञ्चलजालस्खलित-
निलिम्पविमानवलय सहस्रकूटचैत्यालय यियासु स्वकीयसुतावयस्यामनङ्गम-
तिमेवमपृच्छत्—‘वत्से, अभिनवविवाहभूषणसुमगहस्ते, कास्ते समुल्लिखित
लाञ्छनेन्दुसुन्दरमुखी प्रियसखी तथातीव केलिशीलप्रकृतिरनन्तमतिरनङ्ग-
मतिः’ । ‘तात, वणिगृन्धारकदारिकोद्गीयमानमङ्गलाकृन्निमपुत्रकवरव्याजे-
नात्मपरिणयनाचरणपरिणामपेशला पञ्जरास्थितशुकसारिकावदनवाद्यमुन्दरे

वासावासपरिसरे समास्ते' । 'समाहूयतामितः' । 'यथादिशति तातः' । प्रिय-
दत्तश्रेष्ठी वृद्धभावात्परिहासालापनपरमेष्ठी समागता गुतामवलोक्य 'पुत्रि,
निसर्गविलासरसोत्तरङ्गापाङ्गापहसितामृतमरणिविषये सदैव पञ्चालिककेलि-
किलहृदये संप्रत्येव तव मन्मथपथाः परिणयनमनोरथाः । तद्गृह्यतां तावत्स-
मस्तत्रतैश्वर्यवर्यं ब्रह्मचर्यम् । अत्रैष ते साक्षी भगवानशेषश्रुतप्रकाशनाशयभू-
रिधर्मकीर्तिसूरिरनन्तमतिः' । 'तात, नितान्तं गृहीतवत्यस्मि । न केवलमत्र
मे भगवानेव साक्षी, किं तु भवानम्वा च' । अन्यदा तु

उद्धिन्ने स्तनकुञ्जले स्फुटरसे हास्ये विलासालसे
किंचित्कम्पितकैतवाधर.....प्राये वचःप्रक्रमे ।
कन्दर्पाभिभवारुवृत्तिचतुरे नेत्राश्रिते विभ्रमे
प्रादायेव च मध्यगौरवगुणं वृद्धे नितम्बे सति ॥

समायाते मुहुरुत्पथप्रमाणमन्मथोन्माथमन्थरसमस्तसत्त्वस्वान्ते सद्यःप्रसू-
तसहकाराङ्कुरकवलकपायकण्ठकोकिलकामिनीकुहारावासरालितमनोजवि-
जये मलयाचलमेखलानिलीनकिन्नरमिथुनमोहनामोदभेदुरपरिसरन्समीरस-
मुदये विकसत्कोशकुरवकप्रसवपरिमलपानलुब्धमधुकरीणि
प्रसरे वसन्तसमयावसरे सा प्रसरत्स्मरविकारा स्मरस्खलन्मति-
सह सहचरीसमूहेन मदनोत्सवदिवसे दोलान्दोलनलालसमा
रूपातिशयसंपत्तिरस्कृतसकलभवनाङ्गनाङ्गविलासा सुकेशी
कृतकामचारप्रचारचेतसा पूर्वापराकूपारपालिन्द्रीसुन्दरीस-
विजयार्धावनीधरस्य विद्याधरविनोदपादपोत्पादक्षोण्यां
किन्नरगीतनामनगरनरेन्द्रेण कुण्डलमण्डितनाम्नाम्बरचरेण

शृङ्गारसारममृतद्रुतिमिन्दुकान्ति-
मिन्दीवरद्युतिमनङ्गशरांश्च सर्वान् ।
आदाय नूनमियमात्मभुवा प्रयत्ना-
त्सृष्टा जगत्रयवशीकरणाय बाला ॥

इति विचिन्त्याभिलषिता च । ततस्तामपजिहीर्षुधिषणेन मुहुर्निवृत्य

निर्वर्तितनिबिलयसुकेशीनिवेशेन प्रत्यागत्यापहत्य च पुनर्नभश्चरपुर
 प्रत्यनुसरता गगनमार्गाद्धि मतिनिवृत्तकुपितसुकेशीदर्शनाशङ्किताशयेन
 तत्कायसक्रमितावलोकिनीपर्णलघुविद्याद्वयेन शङ्खपुराम्यर्णभागिनि भीमवन-
 नामनि कानने मुक्ता । तत्र च मृगयाप्रशसनमागतेन भीमनाम्ना किरात
 राजलक्ष्मीसीमावलोकिता, नीता चोपान्तप्रकीर्णैर्द्भुवीफलच्छलिं पल्लिम् ।
 एतद्रूपदर्शनदीप्तमदमदनेन च तेन स्वत परतश्च तैस्तैरुपायैरात्मसमो-
 गसहायै प्रार्थिताप्यसजातकामिता हठात्कृतकठोरकामोपक्रमेण तत्परिगृही-
 तमृतस्यैर्याश्चर्यितकान्तारदेवताप्रतिहार्यात्पर्याप्तपक्षणहोपेण मृत्युहेतुकात
 कृपावक्रपन्थ्यमानस्तरिरेण च 'मात, क्षमस्वैकमिममपराधम्' इत्यभिधाय वने-
 चरोपचारोपधीयमानसहचरीचित्तोत्कण्ठे शङ्खपुरपर्यन्तपर्वतोपकण्ठे परि-
 हृता तत्समीपसमावासितसार्थानीकेन पुष्पकनामकेन वणिक्पतिपाकेनाव-
 लोकिता सती स्वीकृता च तेन तेन धार्येन स्वस्य वशमानेतुमसमर्थेन
 कोशलदेशमध्यायामयोध्यायां पुरि व्यालिकाभिधानकामपल्लवकन्दल्या
 यफलया समर्पिता । तयापि भवनमदसपादनावसमाभि कथाभि क्षोभयि
 तुमशक्या तद्राजघानीविनिवेशस्य सिंहमहीशस्योपायनीकृता । तेनाप्यलब्ध-
 तन्मन प्रवेशेन विलक्षिताक्षितदुरभिसधिना तत्कन्यापुण्यप्रभावप्रेरितपुर-
 देवतापादितान्त पुरपुरीपरिजनापकारविधिना साधु सधोध्य नियमसमाहि
 तहृदयचेष्टाविद्युष्टा पितृस्वसु मुदेवीनामधेयाया पत्यु पितृश्चार्हहृत्त-
 स्य गृहीतनामवृत्तस्य जिनेन्द्रदत्तस्योदवसितसमीपवर्तिन विरतिचैत्याल-
 यमवाप्य तत्र निवसन्ती यमनियमोपवासपूर्वकैर्विधिभि क्षपितेन्द्रियमनो
 वृत्तिर्मयन्ती तस्मादङ्गदेशनगराज्जिनेन्द्रदत्त धिरविरहोत्ताल श्याल विलो-
 कितुमागतेन प्रियदत्तीश्रेष्ठिना वीक्ष्य विषयाभिछापमोपपरुषका सा
 विहितबहुशुभा पुन प्रत्याप्य तस्यै जिनेन्द्रदत्तसुतायार्हहृत्ताय दातुमुप-
 क्रान्ता—'तात, त भदन्त भगवन्त पितर ता प्रमाणीकृत्य कृतनिरवधिचतु-
 र्यत्रतपरिग्रहा । तत कथमहमिदानीं विवाहविषये परिकल्पनीया' इति
 निगीर्य कमलश्रीसकाशे विरतिविशेषवशरत्नत्रयकोशममजत् ।

भवति चात्र श्लोकः—

हासात्पितुश्चतुर्थेऽस्मिन्त्रतेऽनन्तमतिः स्थिता ।
 कृत्वा तपश्च निष्काङ्क्षा कल्पं द्वादशमाविशत् ॥
 अत्युपासकाभ्ययने निष्काङ्क्षितत्वावेक्षणो नागाष्टमः कल्पः ।
 तपस्तीव्रं जिनेन्द्राणा नेदं सवादिमन्दिरम् ।
 आदौपवादि चेत्येवं चेतः स्याद्विचिकित्सना ॥
 स्वस्यैव हि स दोषोऽयं येन शक्तः श्रुताशयम् ।
 शीलमाश्रयितु यन्तुस्तदर्थं वा निबोधितुम् ॥
 स्वतःशुद्धमपि व्योम वीक्षते यन्मलीमसम् ।
 नासौ दोषोऽस्य किं तु स्यात्स दोषश्चक्षुराश्रयः ॥
 दर्शनाद्देहदोषस्य यस्तत्त्वाय जुगुप्सते ।
 स लोहे कालिकालोकान्नूनं मुञ्चति काञ्चनम् ॥
 स्वस्यान्यस्य च कायोऽयं बहिश्छायामनोहरः ।
 अन्तर्विचार्यमाणः स्यादौदुम्बरफलोपमः ॥
 तदैतिह्ये च देहे च याथात्म्यं पश्यतां सताम् ।
 उद्वेगाय कथं नाम चित्तवृत्तिः प्रवर्तताम् ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—मतिश्रुतावधिवोधमार्गत्रयप्रवृत्तमतिमन्दाकिनी-
 सान्द्रः सौधर्मेन्द्रः किल सकलसुरसेवासभावसरसमये सम्यक्त्वरत्नगुणान्गीर्वा-
 णानुग्रहायोदाहरन्निदानीमिन्द्रकच्छदेशेषु मायापुरीत्यपरनामावसरस्य प्र-
 भोः प्रभावतीमहादेवीविनोदायतनादौद्वायनान्मेदिनीपतेः सदृशं नशरीरग-
 दचिकित्सायामचिकित्सायामपरः कोऽपि क्षान्तिमतिप्रसरो मोकलक्ष्मीकटा-
 क्षावेक्षणाक्षूणपात्रे मर्त्यक्षेत्रे नास्तीत्येतच्च वासवसञ्ज्ञेशस्त्रिदशः पुरंदरोदितास-
 हमानप्रज्ञस्तत्र महामुनिसमूहप्रचारप्रचरे नगरेऽवतीर्य सर्वाङ्गाधिना प्रतिष्ठकु-
 ष्ठकोष्ठकं निष्ठचूतद्रवोद्रेकोपद्रुतदेहमखिलदेहिसंदोहोद्वेजनश्रवणेक्षणघ्राण-
 गरणविनिर्गलदनर्गलदुर्गन्धपूयप्रवाहमूर्धस्फुटितस्फोटस्फुटचेष्टितानिष्टमक्षि-
 काक्षिप्ताशेषशरीरमभ्यन्तरोच्छ्रयथुकोथोत्तरङ्गत्वगन्तरालप्रलीनाखिलनख-

नासीरमविच्छिन्नोन्मूर्छवनुच्छकच्छूच्छजसृक्सारिणीसरन्सततलालास्त्रावम-
नवरसस्रोत स्रतातीसारसभूतधीमत्सभावनैकशो विशिखाशिखोत्पतनिमता
श्रिताशुचिराशिदुर्दर्शवपुपट्टपिवेपमादायादनायावनीपतिमवनममजत् । भूप-
तिरपि सप्ततलारव्वसौघमध्यमध्यासीनस्तमसाध्यव्याधिविधुरधिपणादाधीन-
विष्वाणाध्येषणाय निजनिलयमालीममानमवलोक्य सौत्सुक्यमालोक्य स्वीकृ-
त्य च कृत्रिमातङ्कपावकपरवशास्वनित मुहुर्मुहुर्महीतले नियत तमनुद्विग्नमन-
श्चरित्रं प्रकामदुर्जयस्वर्जनार्जनजर्जरितगात्र काश्मीरपङ्कपिञ्जरेण भुजपञ्जरे-
णोदानीयानीय चाञ्चनवेश्मोदर स्वयमेव समाचरितोचितोपचारस्तदमिला-
पोन्मेपसारैराहारैरुपशान्ताश्रयानोत्कण्ठमाकण्ठ भोजयामास ।

मायामुनिः पुनरपि तन्मनोजिज्ञासमानमानस प्रसममतिगम्भीरगलगु-
हाकुहरोज्जिहानघोरघोषामिघातघनघूर्णितापघनमप्रतिघ चावमीत् । भूमीप-
तिरपि 'आ , कष्टमजनिष्ट, यन्मे मन्दभाग्यस्य गृहे गृहीताहारोपयोगस्यास्य मु-
नेर्मन स्वेदपादपवितर्दिच्छर्दि समभूत्' इत्युपकुष्ठानिष्टचेष्टितवर्त्मानमात्मान
विनिन्दन्मायामयमक्षिकामण्डलितकपोल्लरेखा तदेतन्मुखादसराललाळाक्लि-
न्नमलमिन्दिरारविन्दोदरसौन्दर्यनिकटेनाञ्जलिपुटेनादायादाय मेदिन्यामुद-
स्रजत् । पुनश्चोद्वीर्णोदीर्णदुर्वर्णकूरनिकरे भर्भिन्नमिनिर्मरारम्भपतितशरीर स
प्रयत्नकरस्थामसीम समुत्थाप्य जलजनिताकालनप्रसङ्गमुत्तरीयदुकूलाञ्जलि-
लुप्तसलिलसङ्गमङ्गसवाहनेनानुकम्पनविधानोचितवचनरचनेन च साधु समा-
श्वासयत् । तदनु प्रमोदामृतामन्दद्वन्द्वदयालवालवलयोल्लसत्प्रीतिलतावनि सु-
रचरो मुनिर्यथैवाय सदृशंनश्रवणोत्कण्ठितहृदि यन्निदिवोत्पादि परिषदि पर-
गुणग्रहणाग्रहनिधानेन विबुधप्रधानेन प्राज्यराज्यसमज्यार्जुनसञ्जितजगन्मयी
निजनामधेयप्रसिद्धिर्यथोक्तसमत्वाधिगमावधेयबुद्धिरुपवर्णितस्तथैवाय मया
महामागो निर्वर्णित इति विचिन्त्य प्रकटितात्मरूपप्रसरस्त्रमवनीश्वरममरत-
रुप्रसूनवर्णानन्ददुन्दुमीनादोषघातशुचिमि साधुकारपरव्याहारावसरशुचि-
मिरुदारैरुपचारैरनिमिषविषयसभूषणुभिर्मनोमिलयितसपादनजिष्णुमिस्त्रैस्तै
पठितमात्रविधेयविशोपदेशगर्भैर्वस्त्रसदर्भैश्च सभाव्य सुरसेव्य देशमाविवेश ।

भवति चात्र श्लोकः—

बालवृद्धगदग्लानान्मुनीनौद्दयनः स्वयम् ।

भजन्निर्विचिकित्सात्मा स्तुतिं प्रापत्पुरदरात् ॥

इत्युपासकाध्ययने निर्विचिकित्सासमुत्सादनो नाम नयमः कथः ।

अन्तर्दुरन्तसंचार बहिराकारमुन्दरम् ।

न श्रद्दध्यात्कुदृष्टीना मतं किम्पाकसंनिभम् ॥

श्रुतिशाक्यशिवास्नायः क्षौद्रमासासवाश्रयः ।

यदन्ते मखमोक्षाय विधिरत्रैतदन्वयः ॥

भर्मिभस्मजटावोटयोगपट्टकटासनम् ।

मेखलाप्रोक्षणं मुद्रा वृसीदण्डः करण्डकः ॥

शौचं मज्जनमाचामः पितृपूजानलार्चनम् ।

अन्तस्तत्त्वविहीनाना प्रक्रियेयं विराजते ॥

को देवः किमिदं ज्ञानं किं तत्त्वं कस्तपःक्रमः ।

को बन्धः कश्च मोक्षो वा यत्तवेदं न विद्यते ॥

आप्तागमाविशुद्धत्वे क्रिया शुद्धापि देहिषु ।

नाभिजातफलप्राप्त्यै विजातिष्विव जायते ॥

तत्संस्तवं प्रशंसा वा न कुर्वीत कुदृष्टिषु ।

ज्ञानविज्ञानयोस्तेषां विपश्चिन्नं च विभ्रमेत् ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—मुक्ताफलमञ्जरीविराजितविलासिनीकर्णकुण्ड-
लेषु पाण्ड्यमण्डलेषु पौरपुण्याचारविदूरितविधुरायां दक्षिणमथुरायामशे-
षश्रुतपारावारगमवधिवोधाम्बुधिमध्यसाधितसकलभुवनभागम्, अष्टाङ्गम-
हानिमित्तसंपत्तिसमधिकधिषणाधिकरणम्, अखिलश्रमणसंघसिंहोपास्यमान-
चरणम्, अत्याश्चर्यतपश्चरणगोचराचारचातुरीचमत्कृतचित्तखचेश्वरविर-
चितचरणार्चनोपचारं श्रीसुनिगुप्तनामव्याहारं भदन्तं भगवन्तं गगनमन-
ङ्गनापाङ्गामृतसारणीसंबन्धवीध्रस्य विजयार्धमेदिनीध्रस्य रतिकेलिविलास-
विगलितनिलिम्पललनामेखलामणौ दक्षिणश्रेणौ मेघकूटपट्टनाधिपत्योपान्तः

मन्तिनीकान्त ससारसुखपराभ्युत्थप्रतिमश्चन्द्रशेखराय सुताय निजैश्वर्यं
 वितीर्य पर्यवसितदेशयतिरूप सकलाम्बरचरविद्यापरिग्रहसमीपः सप्रश्रय-
 मभिवन्द्यानवधविधामहन् भगवन्, पौराङ्गनाश्रुङ्गारोत्तरङ्गापाङ्गपुनरुक्तसर-
 शरायामुत्तरमधुराया जिनेन्द्रमन्विरवन्दारुद्धवयोदोहदवर्ती वर्तेऽहम् ।
 अतस्तल्लगरीगमनाय तत्र भगवतानुज्ञातोऽस्मि । किं च कस्य तस्यां पुरि
 कथयितव्यम् । अपृच्छन्मुनिसत्तम —‘प्रियतम, यथा ते मनोरथस्तथा-
 मिमतपथ समस्तु । संदेष्टव्यं पुनस्तत्रैतावदेव यदुत तत्पुरीपुरवरस्य
 धरुणधरणीश्वरस्य श्वचीदृश सुदृश पतिर्जिनपतिचित्तचरणोपचारपदव्या
 महादेव्या रेवतीति गृहीतनामया मदीयाशीर्षाच्या तथावश्यकविशेष-
 श्यचित्तं सुमतमगवतो वन्दना च देशे यतिवर किमपर । ‘तत्र भगवन्,
 जैनो जनो नास्ति’ । भगवान्—‘देशमतिन्, अल विकल्पेन । तत्र गतस्व
 भविष्यति समस्तप्याहतेतरशरीरिसपक्षासमक्षा स्थिति । ‘स्वचरविद्या धीज-
 मरोहमल्लकः क्षुल्लको यथादिशति दिव्यज्ञानसङ्गचान्भगवान्’ इति निगीर्य
 गगनचर्ययावतीर्य चोत्तरमधुरायां परीक्षेय तावदेकादशाङ्गनिधान भव्य-
 सेनम् । तदनु परीक्षिष्ये सम्यक्स्वरत्नवन्तीं रेवतीमिति कृतकौतुकः
 कलमकणिष्ठाकिंश्चारुप्रकाशकेशपेशलासरालचूतमुत्तप्तकाञ्चनरुचिरुचिरशरी-
 रगौरतानुकूलमरविन्दमकरन्दपरागपिङ्गलनयनमतिस्पष्टविकटवर्णवर्णनो
 दीर्णवदनमेकादशवर्षदेशीयमतिविस्मयनीय कपटबटुवेपमालिष्य तन्मुनि
 मतमुदवसितमयासीत् ।

वेपमुनिस्तमीक्षणकमनीय द्विभात्मजसच्चातीय विलोक्य किलैव स्नेहा-
 धिष्यमालीलपत्—‘हहो, निखिलद्विजवक्ष्यतिरिक्तसुकृतकृतकल्याणप्र
 कृतितया समस्तलोकलोचनानन्दोत्पादनपटो मटो, कुत खलु समागतोऽसि’ ।
 ‘अमिनवजनमनोहावनचचनागदप्रयोग चरकमट्टारक, सकलकलाविलासा
 वासविद्वज्जनपवित्रात्पाटलिपुत्रात्’ । ‘किमर्थम्’ । ‘अध्ययनार्थम्’ । ‘काधि-
 बिगांसाभिकरणमन्त करणम्’ । ‘वाङ्मलक्षालनकरप्रकरणे व्याकरणे’ । ‘यद्येव
 मवन्तिके स्वाध्यायध्यानसर्वस्वसमा स्वपरवादिमदविदारणवाक्प्रक्रमासे’ ।

‘भगवन्, साधु । समासे’ । तदन्वतीतवतीषु कियतीषु चित्कालकलासु
‘बटो, ललाटंतपो वर्तते मार्तण्डः । तद्रूहाणेमं कमण्डलुम् । पर्याद्याग-
च्छावः’ । बटुः—‘यथाज्ञापयति भगवान्’ । पुनर्नगरवाहिरिकायां निर्गते
ससूपसंयते स कपटवटुर्मोयामयसस्याङ्कुरनिकरनिकीर्णा विहारावतीर्णामव-
निमकार्षीत् । तद्दर्शनादाकृतियतिरपि मनाग्व्यलम्बिष्ट । बटुः—‘भगवन्,
किमित्यकाण्डे विलम्ब्यते’ । ‘बटो, प्रवचने किलैते सस्याङ्कुराः स्थावराः
प्राणिनः पठ्यन्ते’ । ‘भगवन्, श्वासादिषु मध्ये कियति गुणः खल्वमीषां
प्राणः । केवलं रत्नाङ्कुरा इव धराविकारा ह्येते सस्याङ्कुराः’ । वेपमुनिः
‘साध्वयमभिदधाति’ इति विचिन्त्य विहृत्य च निःशङ्कं निष्पादितानाहारो
विरहितव्याहारः करेण किमप्यभिनयन्नेवमनेनोक्तः—‘भगवन्, किमिदं
मौनेनाभिनीयते जिनरूपाजीवोऽभिमानस्य रक्षार्थं प्रतीक्षार्थं श्रुतस्य च
ध्वनन्ति मुनयो मौनमदनादिषु कर्मसु’ इति मौनफलमविकल्पजातजल्पः
‘द्विजात्मज, समन्विष्य समानीयतामावा(?)यत्कायो गोमयो भसितपटल-
मिष्टकाशकलं वा’ । ‘भगवन्, अखिललोकशौचोचितप्रवृत्तिकायां मृत्ति-
कायां को दोषः’ । ‘बटो, प्रवचनलोचननिचायिकास्तत्कायिकाः किल
तत्र सन्ति जीवाः’ । ‘भगवन्, ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणो जीवगुणः’ । ‘न
च तेषु तद्व्यमुपलभ्यते’ । ‘यद्येवमानीयता मृत्स्ना कृत्स्ना द्रुमुमत्सेव्या’ ।
बटुस्तथाचर्य कुण्डिकामर्षयति । मुधामुनिर्जलविकलां कमण्डलुं करेणा-
कलय्य ‘बटो, रिक्तोऽयं कमण्डलुः’ । ‘भगवन्, इदमुदकमचिरवले तले
समास्ते’ । ‘बटो, पटापूतपानीयादाने महदादीनवं किमिति यतो जन्तवः
सन्ति । तदसत्यमिह स्वच्छतया विहायसीव पयसि तदनवलोकनादिति
वचनात्तत्र बहिस्तन्नसंयमिनि तत्त्वामिनिवेशवशिकाशयवेशमनि तद्देशमुद्दि-
श्याश्रितशौचे खचरेण चिन्तितम् । अत एव भगवानतीन्द्रियपदार्थप्रका-
शनशेमुषीं प्राप्तः । श्रीमुनिगुह्योऽस्य किमपि न वाचिकं प्राहिणोत् ।
यस्मादस्मिन्प्रदीपवर्तिवदनमिवान्तस्तत्त्वसर्गे निसर्गमलीमसं मानसं बहिः
प्रकाशनसरसं च ।

भवति चात्र श्लोक —

जले तैलमिवैतिष्ठ धृया तत्र बहिर्द्युति ।

रसवत्स्यान्न यत्रान्तर्वोषो वेधाय धातुषु ॥

इत्युपासकप्रथयने भवसेनदुर्विलसन्नो नाम दशमः कल्पः ।

परीक्षितश्चावत्प्रसमाविर्भविष्यद्भवसेनो भवसेनस्तदानीं भगवदाक्षीर्षा-
दपादयोत्पादवसुमतीं रेवतीं परोक्ष इत्याक्षिप्तान्त करण पुरस्य पुरवरदिशि
हसांशोत्तसावासवेदिकान्तरालकमलकर्णिकास्तीर्णमृगाजिनापर्यङ्कपर्यायम्,
अमरसर सजातसरोजसूत्रवर्तितोपवीतपूतकायम्, अमृतकरकुरङ्गकुलकू-
ष्णसारकृत्तिकृतोत्तरासक्तसंनिवेशम्, अनवरतहोमारम्भसभूतमसितपाण्डु
पुण्ड्रकोत्कटनिटलदेशम्, अम्बरचरतरङ्गिणीजलक्षालितकल्पकुजवलकलव-
लितोत्तरीयप्रतानपरिवेष्टितजटावलयम्, अमृतान्धसिन्धुरोधःसंजातकुसपा-
ङ्कुरोक्षमालाकमण्डलुयोममुद्राङ्कितकरचतुष्टयम्, उपासनसमायात-मत्तङ्ग-
भृगु भर्ग-भरत-गौतम-नर्ग पिङ्गल पुलह पुलोम पुलस्ति-पराशर-मरी-
चि-विरोचन-षड्वरीकानीकास्थाद्यमानवदनारविन्दकन्दरविनिर्गलभिस्त्रिल-
वेदमकरन्दसदोहम्, उभयपार्श्ववस्थितमूर्तिमभिस्त्रिलकलाविलासिनीसमा-
जसचार्यमाणचामरप्रवाहम्, उदारनादनारदमुनिना मन्यमानप्रतीहारष्यव-
हारम्, अम्मोद्भवाकारमासाद्य स विद्याधरः समस्तमपि नगरे क्षोभयामास ।
सापि निनेश्वरचरणप्रणयमण्डपमण्डनमाघवीवरुणधरणीश्वरमहादेवी नृपति-
पुरोहिताद्यमुदन्तमाकर्ण्य त्रिपट्टिच्छलाकोन्मेपेषु पुरुषेषु मध्ये ब्रह्मा नाम न
कोऽपि श्रूयते । तथा—

आत्मनि मोक्षे ज्ञाने वृत्ते ताते च भरतराजस्य ।

ब्रह्मेति गी मगीता न चापरो विद्यते ब्रह्मा ॥

इति चानुस्मृत्य विस्मयमतिरतिष्ठत् ।

पुन क्रीनाशदिक्षि पवनाशनेश्वरशरीरस्थयनाश्रितापघनमितस्तत् प्रका-
मप्रसरत्तदङ्गोपरङ्गकान्तिप्रकाशपरिकल्पितमृताम्बुधिसनिधानम्, उल्लेखोल्ल-
सत्प्रणामणिमरीचिनिचयसिचयाचरितनिरालम्बाम्बरवितानभावम्, अमर्त्यो
द्यानप्रसूनमञ्जरीजलजटिलप्रतानवनमालामकरन्दमण्डितकौस्तुभप्रभाषम्,

असितसितरत्नकुण्डलोद्द्योतसंपादितोभयपक्षपक्षद्वयाक्षेयम्, अनेकमाणिक्याधिकाघटितकिरीटकोटिविन्यस्तास्तोकस्तवकपारिजातप्रसवपरिमलपानपरिचयचटुलचञ्चरीकचयरच्यमानापरेन्दीवरशेखरकलापमिति गम्भीरनाभीनदनिर्गतोन्नालनलनिलयनिलीनहिरण्यगर्भसंभाष्यमाणनामसहस्रकलमाखण्डलजलधिसुतासंवाह्यमानक्रमकमलमनश्चरणशङ्खसारङ्गनन्दकसंकीर्णकरम्, असुरवृन्दबन्दीकृतसुन्दरीसंपाद्यमानचामरोपचरव्यतिकरम्, अरुणानुजविनीयमानसेवागतसुरसमाजम्, अधोक्षजवेषं विशिष्य स विद्याधरः समस्तमपि नगरं क्षोभयामास । सापि जिनसमयरहस्यावसायसरस्वती रेवती कर्णपरम्परया किंवदन्तीमेतामुपश्रुत्य 'सन्ति खल्वर्धचक्रवर्तिनो नव-कौमोदकीप्रभवाः । ते तु संप्रति न विद्यन्ते । अयं पुनरपर एव कश्चिदिन्द्रजालिको लोकविप्रलम्भनायावतीर्णः' इति निर्णीयाविचलितचित्ता समासीत् ।

पुनः पाशभृद्दिशि शिशिरगिरिशिखराकारकायशाक्कराश्रितशरीराभोगमन्वग्भूतनगनन्दनानिबिरीशस्तनतुङ्गिमस्तिमितपृष्ठभागम्, अनिशवनविसर्पिकर्पूरोद्भिदगर्भसंभवपरागपाण्डुरितपिण्डपरिकरम्, अचिरगोचरो नाभङ्गरागपिङ्गलाम्बकपरिकल्पितभालसरःस्वर्णसरोजाकरम्, अबालकपालदलकलापालवालवलयविलसन्मौलिमूलव्यतिकरम्, अतिविकटजटाजूटकोटरपर्यटद्गगनाटनतटिनीतरङ्गकरकेलिकुतूहलितवालप्रालेयकरम्, आभरणभङ्गिसंदर्भितानर्भकभुजङ्गभोगसंगतानेकमाणिक्यविरोकनिकरातिशयसारशार्दूलाजिनविराजमानम्, उड्डुमरडमरुकाजकावकृपाणपरशुत्रिशूलखटवाङ्गादिसङ्गसंकटशकोटकोटिविस्तारम्, स्तम्भेरमासुरवर्मद्रवद्रुधिरदुर्दिनीकृतनर्तावनीप्रतानम्, अनलोज्ज्वल-निकुम्भ-कुम्भोदर-हेरम्ब-भिङ्गिरिटि-प्रभृति-पारिषदपरिषत्परिकल्प्यमानबलिविधानम्, अहिर्बुधावतरनिधानमाकारमनुकृत्य स विद्याधरः समस्तमपि नगरं क्षोभयामास । सापि स्याद्वादसरस्वतीसुरभिसंभावनवल्लवीवरुणमहीशमहादेवी इमां जनश्रुतिं कुतश्चित्पश्चिमप्रतोलिसृताद्विपश्चितो निश्चित्य निशम्य ते खलु प्रवचने तपःप्रत्यवायवार्ता भद्रा रुद्रास्ते पुनः संप्रति स्वकीयकर्मणां विपाकात्कालिन्दीसोदरो-

दरगर्तवर्तिन सजाता । तदयमपर एव कश्चिन्नेन्द्रेन्द्रविद्याविनोदाविदग्धह-
दयमर्दीति च प्रपद्य निःसंदिग्धघोषा समासिष्ट ।

पुन स्थापतेष्वदिविषि विश्वमरातलादूर्ध्वम्, अयोमुखासनदशसद्वसार्धा-
वकृष्टम्, एकेन्द्रनीलशिलावर्तुलाधिष्ठानोत्कृष्टम्, अखिलगतितर्गतोत्तरण-
मार्गैरिव सोपानसर्गैश्चतुर्विंशमुपाहितावतारम्, अनर्थद्रुघणमणिभ्लाध्यो-
न्नतनवप्राकारान्तराचरितस्पष्टाष्टविधवस्तुधरम्, अनवधिनिर्माणमाणिक्य-
सूत्रितप्रिमेखलालकारकण्ठीरवपीठप्रतिष्ठपरमेष्ठिप्रतिमशेषत समासीनद्वा-
वशसमान्तरालविलसन्मिलम्पानकाशोकानोकह्रममुखप्रातिहार्योपशोभितम्,
ईषदुन्मिषदनिमिषोद्यानप्रसूनोपहारहरिचन्दनामोदसनाथगन्धकुटीसमेतम्,
अनेकमानस्त्रम्मतढागतोरणस्तूपध्वजघूपनिपनिधाननिर्भरमुरगनरानिमिष-
नायकानीकानीतमहामहोत्सवप्रसरम्, अभितो भवसेनप्रभृत्यार्हताभास-
प्रमावितयात्राधिकरणं समवधरण विस्वार्य स विधाधर समस्तमपि नगर
क्षोभयामास । सापि जिनसमयोपदेशरसैरावती रेवतीम व्रतान्तोपक्रमं
कुतोऽपि जैनाभासप्रतिमातावबुध्य 'सिद्धान्ते स्रल चतुर्विंशतिरेव तीर्थ-
कराः, ते चाधुना सिद्धिबधूसौधमध्यविहारा, तदेपोऽपर एव कोऽपि
मायाचारी तद्रूपधारी' इति चावधार्याविपर्यस्तमति पर्यात्मधामन्येष प्रथ-
तितधर्मकर्मचक्रे मुखेनासाचक्रे ।

पुनर्बहुकूटकपटमतिर्वैश्रयतिस्त्वामिर्विविधप्रकृतिभिराकृतिमिस्त्रवास्त्र-
नितमङ्गुभिसमवगत्योपाचमासोपवासिवेष क्रियामात्रानुमेयनिखिलकरणो-
न्मेषो गोचराय सदाख्य प्रविष्टस्तया स्वयमेव यथाविधिप्रतिपन्नचेष्टस्त-
थापि विधाबलादनलनाशवमनादिविकारप्रबलात्कृतानेकमानसोद्वेगनवै-
यात्यो रेवत्याः कचिदपि मनोमूढतामपश्यन् । 'अम्ब, सर्वाम्बरचरचित्ता
लकारसम्यक्त्वरत्नाकरक्षोणि दक्षिणमधुरायां प्रसिद्धावसथ सकलगुण
मणिनिर्माणविदूरावनि श्रीमृनिगुप्तमुनिर्मर्षपितरचनैर्बचनैः परिमुपिताश्वे-
पकल्मषसवनैरस्त्रिलकस्वपरम्पराविरोचनैर्भवती रेवतीमभिनन्दयति । रे-
वती भक्तिरसवशोल्लसच्छपनरागाभिरामं ससंभ्रमं च सप्तप्रचारोपसदै, पदैस्त्रां

दिशमाश्रित्य श्रुतविधानेन विहितप्रणामा प्रमोदमानमनःपरिणामा तद-
र्पितान्याशीर्वचनान्यापादितः ।

भवति चात्र श्लोकः—

कादम्बताक्षर्यगोसिंहपीठाधिपतिषु स्वयम् ।

आगतेष्वप्यभून्नैषा रेवती मूढतावती ॥

इत्युपासकाध्ययनेऽमूढताप्रौढिपरिवृद्धो नामैकादशः कल्पः ।

उपगूहस्थितीकारौ यथाशक्तिप्रभावनम् ।

वात्सल्यं च भवन्त्येते गुणाः सम्यक्त्वसंपदे ॥

तत्र—क्षान्त्या सत्येन शौचेन मार्दवेनार्जवेन च ।

तपोभिः संयमैर्दानैः कुर्यात्समयवृंहणम् ॥

सवित्रीव तनूजानामपराधं सधर्मसु ।

दैवप्रमादसंपन्नं निगूहेद्गुणसंपदा ॥

असक्तस्यापराधेन किं धर्मो मलिनो भवेत् ।

न हि भेके मृते याति पयोधिः पूतिगन्धताम् ॥

दोषं गूहति नो जातं यस्तु धर्मं न वृंहयेत् ।

दुष्करं तत्र सम्यक्त्वं जिनागमबहिस्थिते ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—सुराष्ट्रदेशेषु मृगेक्षणापक्षमलमूलावलोकितप-
हसितानगास्त्रतन्त्रे पाटलिपुत्रे सुसीमाकामिनीमकरध्वजस्य यशोध्वजस्य
भूभुजः पराक्रमाक्रमाक्रान्तसकलप्रवीरः सुवीरो नाम सूनुरनासादितवि-
द्यावृद्धसंयोगसमयत्वाद्विटविदूषदूषितहृदयत्वाच्च प्रायेण परद्रविणदारादा-
नोदारक्रियः क्रीडार्थमेकदा क्रीडावने गतः कितवकिरातपश्यतोहरवीरप-
रिषदमिदमवादीत्—‘अहो, विक्रमैकरसिकेषु महासाहसिकेषु भवत्सु
मध्ये किं कोऽपि मे प्रार्थनातिथिमनोरथसारथिरस्ति, यः खलु पूर्वदे-
शवेशावाप्तकीर्तने तामलिप्तिपत्तने पुण्यपुरुषकाराभ्यामात्मसात्कृतरत्नाकरस्य
जिनेद्रभक्तनामावतारस्य वणिक्पतेः सप्ततलगाराग्रिमभूमिभागिनि जि-
नसद्मनि छत्रत्रयशिखण्डमण्डनीभूतमद्भुतमद्भुतद्योतसनीडं वैडूर्यमणिमा-
नयति, तदानेतुः पुनरभिलाषविषयनिषेकमेव पारितोषिकम् । तत्र च

सदप्य सूर्यो नाम समस्तमलिम्बुचाग्रेसरो वीर किलैवमलापीत्—‘देव,
 क्रियद्बहनमेतद्यतो योऽहं देवप्रसादाद्वियदाववसानविरचितामरावतीपु
 रस्य पुरदरस्थापि चूडालकारनूतन रत्नं पातालमूलनिलीनमोगवतीनगर
 स्त्रोरगेश्वरस्यापि फणगुम्फनाधिक्य माणिक्यमपहरामि, तस्य मे मनुष्य-
 मात्रपरित्राणघरणि मणिलोचनगोचरागारविहारमपहरत कियन्मात्र महा-
 साहसम्’ इति शौर्यं गर्जित्वानिर्गत्यागत्य च गौडमण्डलमपरमुपायमप-
 द्यन्मणिमोपायाक्षिसमुल्लङ्घयेयम्वान्द्रायणाचरणै पक्षपारणाकरणैर्मसोप-
 वासप्रारम्भैरपरैरपि तप सरम्भै क्षोभितनगनगरग्रामग्रामणीगण क्रमेण
 जिनेन्द्रभक्तभावाधिकरणताममजत् । एकान्तभक्तिशक्तः स जि-
 नेन्द्रभक्तस्त मायात्मसात्कृतप्रियतमाकारमपरमार्थचारमजानभार्यवर्या
 वश्यमनेकानर्घ्यरत्नरचितजिनदेहसंदोहेऽस्माद्देवगृहे त्वया तावदासितव्य
 यावदहं बहिःत्रयात्रां विधाय समायामि’ इत्ययाचतोऽप्रकटकूटकपटकम
 ‘प्रियतम, श्रेष्ठिन्, मैव मापिष्टा, यदङ्गनाजनसंकीर्णेषु द्रविणोदीर्णेषु
 देशेषु विहितौकसां प्रायेणामलिनमनसामपि मुलभोदाहारा खलु खलज
 नतिरस्कारा’ । श्रेष्ठी—‘देशयतीश, न सत्यमेतत् । अपरिज्ञातपरलोकव्यव-
 हारस्यावशेन्द्रियव्यापारस्य हि पुरुषस्य यदि सङ्गे स्वात विकुरुतां नाम
 न पुनर्यथार्थदृष्टामनन्यसामान्यसयमस्पृशां भवादृशा यतीशानाम्’ इति
 बहामह देवग्रहपरिग्रहाय तमयथार्थमुनिमर्म्यर्थकलत्रपुत्रमित्रभान्धवेष्वकृत-
 विश्वासो मन परिजनदिनशकुनपवनानुकूलतया नगरबाहिरिकायां प्र-
 स्नानमकार्षीत् । मायामुनिस्त्रसिमेवावसरे तदगारमाकुलपरिवारमवबु-
 ध्यार्थावशेषार्या निशि कूतरत्नापहारस्तन्मरीचिमचारादारक्षिकैरनुव्रुतश-
 रीर पलायितुमशक्तस्तस्यैव धर्महर्म्यनिर्माणपरमेष्ठिन श्रेष्ठिन प्रस्था
 नावासनिवेशमाविवेश । श्रेष्ठ्यपि दुरालापबहलात्तत्कोलाहलाद्वाग्विद्राण-
 निद्रस्तदैव मृषामुनिमुद्रमवसाय स्वभावतः शुद्धाज्ञागमपदार्थसमाचारन-
 यस्य निःशेषान्यदर्शनव्यतिरिक्तान्वयस्य समयस्याविदितपरमार्थजनापे-
 क्षया दुरपवादो माभूदिति च विचिन्त्य समस्तमप्यारक्षिकलोकमेवमभ-
 णीत्—‘अहो दुर्वाणीका, किमित्येन सममिनममल्लेन समावयन्ति

भवन्तः, यदेष खलु महातपस्विनामपि महातपस्वी परमनिःस्पृहाणामपि परमनिःस्पृहः प्रकृत्यैव महापुरुषो मायामोहरहितचित्तवृत्तिरस्सदभिमतेन मणिमेनमानयत्कथं नाम तेन भावेन भवद्भिः संभावनीयः । तत्प्रतूर्ण-मभ्यर्णीभूय प्रसन्नवपुषः सदाचारकैरवार्जनज्योतिषमेनं क्षमयत स्तुत नमस्यत वरिवस्यत च ।

भवति चात्र श्लोकः—

मायासंयमनोत्सूर्पे सूर्पे रत्नापहारिणि ।

दोषं निषूदयामास जिनेन्द्रो भक्तवाक्परः ॥

इत्युपासकाध्ययने धर्मोपबृहणार्हणो नाम द्वादशः कल्पः ।

परीषहव्रतोद्विग्नमजातागमसंगमम् ।

स्थापयेद्भ्रस्यदात्मानं समयी समयस्थितम् ॥

तपसः प्रत्यवस्यन्तं यो न रक्षति संयतम् ।

नूनं सदृशनाद्वाह्यसमयस्थितिलङ्घनात् ॥

नवैः संदिग्धनिर्वाहैर्विदध्याद्गणवर्धनम् ।

एकदोषकृते त्याज्यः प्राप्ततत्त्वः कथं नरः ॥

यतः समयकार्यार्थो नानापञ्चजनाश्रयः ।

अतः संबोध्य यो यत्र योग्यस्तं तत्र योजयेत् ॥

उपेक्षायां तु जायेत तत्त्वाद्दूरतरो नरः ।

ततस्तस्य भवो दीर्घः समयोऽपि च हीयते ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—मगधदेशेषु राजगृहापरनामावसरे पञ्चशै-लपुरे चेलिनीमहादेवीप्रणयक्रेणिकस्य श्रेणिकस्य गोत्राकलत्रस्य पुत्रः सकलवैरिपुराभिषेणो वारिषेणो नाम । स किल कुमारकाल एव संसार-सुखसमागमविमुखमानसः परमवैराग्योद्गूढः पूर्णनिर्णयरसः श्रावकधर्मा-राधनधन्यधिषणतया गुरुपासनसंवीणतया च सम्यगवसितोपासकाध्य-यनविधिराश्चर्यशौर्यनिधिरेकदा प्रेतभूमिषु भूतवासरविभावर्षा रात्रिप्र-तिमास्थितो बभूव । अत्रावसरे क्षपायाः परिणताभोगे खलु मध्यभागे मगधसुन्दरीनामया पण्याङ्गनयात्मन्यतीवासक्तचित्तवृत्तिप्रसरो मृगवेग-

नामा धीर क्षयनतलमापन्न सन्नेवमुक्त—‘रानधेष्ठिनो घनदत्तनाम-
 निष्ठस्य कीर्तिपतीनामाया प्रियतमाया स्तनमण्डनोदारमलकारसार
 हारमिदानीमेवानीय यदि विश्राणसि, तदा त्व मे रतिराम, अन्यथा
 प्रणयविराम’ इति । सोऽप्यवशानङ्गवेगो मृगवेगस्तद्वचनादेव तदायत-
 नाग्नि सत्याभिष्टृत्य च निजकलाबलात्तस्य घनदत्तस्यागारमाचरितहारा
 पहारस्तत्किरणनिकरनिश्चितचरणचारस्तलारानुचरैरनुसृतो मृगायितुमस-
 मर्थस्तस्य व्युत्सर्गावेगमुपेयुषो वारिपेणस्य पुरतो हारमपहाय तिरोदधे ।
 तदनुचरास्तत्प्रकाशविशेषवशात् ‘वारिपेणोऽय ननु राजकुमार पला-
 यितुमशक्त पित्रो श्रावकत्वादिमामर्हत्यतिमासमानाकृतिं प्रतिपद्य पुरो
 निहितहार सप्तास’ इत्यवमृश्य प्रविश्य च विश्वभराधीशवेशमनिवेशमेत
 त्सितु प्रतिपादितवृत्तान्ता

दण्डो हि केवलो लोक पर चेम च रक्षति ।

राज्ञा शत्रौ च पुत्रे च ययादोष सम घृत ॥

इति वचनात् ‘नहि महीमुजा गुणदोषाम्यामत्र मित्रामित्रव्यवस्थिति,
 तदस्य रत्नापहारोपहतचरित्रस्य पुत्रशत्रोर्न प्राणप्रयाणादपरक्षण्डो दण्ड
 समस्ति’ इति न्यायनिष्ठरतावेशात्तज्जनकावेशादागत्य त सदाचारम-
 हान्त प्रहरन्त शरविशरान्प्रसूनशेखरता भ्रमिलमण्डलानि कर्णकुण्ड-
 लता कृपाणनिकरान्मुक्ताहारतामेवमपराप्यप्यस्त्राणि भूषणतामनुसरन्ति ।
 निबुध्य तद्व्यानधैर्यप्रवृद्धप्रमोदतया स्वयमेव पुरदेवताकरविकीर्णमाणा-
 मरतरूपसघोषहारमन्वरचरकुमारास्फाल्यमानानेकनिकरमनिमिषनिकाय-
 फीर्त्यमानानेकस्तुतिव्यतिकरमितस्ततो महामहोत्सवावतार च निचाप्य
 सत्वरमतिभीतिविक्षितान्त करण श्रेणिकघरणीश्वरायेव निवेदयामासु ।
 नरवर सोत्ताल तत्रागत सन्कुमाराचारानुरागरसोत्सारितमृतिभीतिस
 क्तामृगवेगादवगतामूलवृत्तान्त साधु त कुमार समयामास । नृपनन्द-
 नोऽपि प्रतिज्ञातसमयावसाने ‘प्राणिना मुलभसपाता खलु ससारे व्यसन
 विनिपाता । तदुलमत्र कालकवल्लनावलम्बेन विलम्बेन । एषोऽहमिदानीमवा
 तयभार्यमनीपोन्मेपस्त्रावठात्महितस्योपस्करिष्ये’ इति निश्चयमुपश्लिष्याभाष्य

पितरमापिष्य च बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहाग्रहमाचार्यस्य सुरदेवस्यान्तिके तपो जग्राह ।

भवति चात्र श्लोकः—

विशुद्धमनसां पुंसां परिच्छेदपरात्मनाम् ।

किं कुर्वन्ति कृता विघ्नाः सदाचाराखिलैः खलैः ॥

इत्युपासकाध्ययने चारिषेणकुमारप्रवृज्याव्रजनो नाम त्रयोदशः कल्पः ।

पुनः 'इष्टं धर्मे नियोजयेत्, तथा आतुरस्यागदंकारोपयोग इवानिच्छतोऽपि जन्तोर्धर्मयोगः कुशलैः क्रियमाणो भवत्यायत्यामवश्यं निःश्रेयसाय' इति जा-
तमतिस्तपःपरिग्रहेऽपि सह पांसुक्रीडितत्वाच्चिरपरिचयरूढप्रणयत्वाच्चात्मनः
प्रियसुहृदं पुष्पवतीभट्टिनीभर्तुरमात्यस्य शाण्डिल्यायनस्य नन्दनमभिनव-
विवाहविहितकङ्कणवन्धनं पुष्पदन्ताभिधानमेतदायतनानुगमनेन स्वामिपु-
त्रत्वात्प्रतिपन्नमहामुनिरूपत्वाच्चाचरिताभ्युत्थानं हस्तेनावलम्ब्य पुनः 'अतो-
ऽतश्च प्रदेशान्मा व्यावर्तयिष्यत्ययं भगवान्' इति सहानुसरन्तमवाप्तवन्तं
च गुरुपान्तम्, 'भदन्त, एष खलु महानुभावतालतालम्बतरुः स्वभावेनैव
भवभीरुर्भोगानुभवने विरक्तिचित्तः सर्वसंयतवृत्तार्थी भगवत्पादमूलमायातः'
इति सूचयित्वा भगवतोऽभ्यर्णे कामकरिकदलिकावहीभारमिव मूर्धज-
निकरमपनाय्य दीक्षां ग्राहयामास । सोऽपि तदुपरोधाक्षेपाद्दीक्षामादाय
हृदयस्याविदितवेदितव्यत्वादनङ्गग्रहग्रसितत्वाच्च पञ्जरपात्रः पतञ्जीव मन्त्र-
शक्तिकीलितप्रतापः पृदाकुरिव गाढबन्धनालानितो व्यालशुण्डाल इव
चाहर्निशं चारिषेणऋषिणा रक्ष्यमाणोऽपि

अलकवलयरम्यं भ्रूलतानर्तकान्तं

नवनयनविलासं चारुगण्डस्थलं च ।

मधुरवचनगर्भं स्मेरबिम्बाधरायाः

पुरत इव समास्ते तन्मुखं मे प्रियायाः ॥

कर्णावतंसमुखमण्डनकं च भूषा

वक्षोजपत्रजघनाभरणानि रागात् ।

लिखिता इव सुभगभोगायतनाभोगाः, कङ्कल्लिकाननक्षितय इव पादपल्ल-
 वोल्लासितविहारविषयाः, कमलिन्य इव मणिमञ्जरीमणितोन्मदमरालमण्ड-
 लस्खलितचलनलेशयाः, स्वकीयरूपसंपत्तिरस्कृतत्रिभुवनरामारामणीयकाः
 सलीलमहमहमिकोत्सुकाः समागत्य समन्तात्परिवत्रुः पुण्यदेवता इव ता-
 स्ववासिन्यः । ‘अम्ब, मञ्ज्रातृजाया सुदत्यप्याकार्यताम्’ । ततः संध्येव धातु-
 रक्ताम्बरचराटोपा, तपसःश्रीरिव विलुप्तकुन्तकलापा, भव्यजनमतिरिव
 विभ्रमभ्रंशिदर्शना, हिमोन्मथिता कमलिनीव क्षामच्छायापथना, शरदिव
 दीनपयोधरभरा, खट्वाङ्गकरङ्गाकृतिरिव प्रकटकीकसनिकरा सकलसंसार-
 सुखव्यावृत्तिनीतिर्मूर्तिमती वैराग्यस्थितिरेव विवेश ।

पुष्पदन्तहृदयकन्दलोल्लासवसुमती सुदती वारिषेणोऽवधार्य ‘मित्र
 सेयं तव प्रणयिनी यन्निमित्तमद्यापि न संपद्यसे मनो नो मुनिरिति
 एताश्चैवंविधकायास्तव आतृजायाः, तथैते च वयं तव समक्षोदयं समाच-
 रिताभिजातजनोचितचरिताः’ । पुष्पदन्तः—

स्नानानुलेपवसनाभरणप्रसून-

ताम्बूलवासविधिनी क्षणमात्रमेतत् ।

आधेयभावसुमगं वपुरङ्गनानां

नैसर्गिकी तु किमिव स्थितिरस्य वाच्या ॥

इत्यसंशयमासय्य स्त्रैणेषु सुखकरणेषु विचित्सासज्जां लज्जामभिनीय
 ‘हंहो निकामनिरुद्धमकरध्वजोद्धवविधुरबान्धव संसारसुखसरोजोत्सारनी
 हारायमाणचरण वारिषेण, पर्याप्तमन्त्रावस्थानेन । प्रकामं शकलितकुसुमा
 स्तरसरहस्य वयस्य, इदानीं यथार्थनिर्वेदावनिर्मनो मुनिरस्मीति चावधार्य
 विशुद्धहृदयौ द्वावपि तौ चेलिनीमहादेवीमभिनन्द्योपसद्य च गुरुपादो
 पशल्यं निःशल्याशयौ साधु तपश्चक्रतुः ।

भवति चात्र श्लोकः—

सुदतीसङ्गमासक्तं पुष्पदन्तं तपस्विनम् ।

वारिषेणः कृतत्राणः स्थापयामास संयमे ॥

इत्युपासकाध्ययने स्थितिकारकीर्तनो नाम चतुर्दशः कल्पः ।

चैत्यैश्चैत्यालयैर्जनैस्तपोभिर्विविधात्मकैः ।
 पूजामहाध्वजाद्यैश्च कुर्यान्मार्गप्रभावनम् ॥
 ज्ञाते तपसि पूजाया यतीनां यस्त्वसूयते ।
 स्वर्गापवर्गमूर्लक्ष्मीर्नूनं तस्याप्यसूयते ॥
 समर्थश्चित्तवित्ताभ्यामिहाशासनमासकः ।
 समर्थश्चित्तवित्ताभ्यां स्वस्यामुत्र न मासकः ॥
 तद्दानज्ञानविज्ञानमहामहमहोत्सवैः ।
 दर्शनद्योतनं कुर्यादैहिका (१)पेयोज्झित ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—पञ्चालदेशेपु श्रीमत्पार्श्वनाथपरमेश्वरयश
 प्रकाशनामत्रे अहिच्छत्रे चन्द्राननाङ्गनारतिकुसुमचापस्य द्विपतपस्य भूप-
 तेरुदितोदितकुलशील पङ्कजे वेदे दैवे निमित्ते दण्डनीत्या चाभिविनीतम-
 तिरापदा दैवीनां मानुषीणा च प्रतिकर्ता यज्ञदत्ता भट्टिनीमर्ता सोमदत्तो
 नाम पुरोहितोऽभूत् । एकदा तु सा किल यज्ञदत्तान्तर्वती सती माकन्दम-
 ञ्जरीकर्णपुरेषु तत्परिणतफलाहारेषु च समासादितदोहला व्यतिक्रान्तरसा-
 लवल्लीफलकालतया कामितमनवाप्तवती शिफासु व्यथमाना प्रतानि-
 नीव तनुतानवमुपेयुषी तेन पुरोहितेन ज्ञातिजनेन च प्रबन्धेन पृष्टा हृद-
 येष्टमभापिष्ट । भट्टस्त्रिंशस्य 'कथमेतन्मनोरथमयथार्थपथमस्मन्मथ(त)-
 मव्यर्थप्रार्थनं कथं करिष्यामि' इत्याकुलमन परिच्छदच्छात्रतन्त्रानुपद सात
 पञ्चपदत्राणस्तद्ग्वेषणधिपणापरायण सन्नितस्ततो ब्रजन् जलवाहिनी
 नाम नदीतटनिकटनिविष्टप्रतनने महति कालिदासकानने परमतपश्चर-
 णाचरणशुचिशरीरेण नि शेषश्रुतश्रवणप्रसूतमनस्कारेण समस्तसत्त्वनि-
 रूपणस्वाध्यायध्वनिसिद्धौषधिसविधसाधितवनदेवतानिकरेण मूर्तिमतेव ध-
 र्मेण विनेयदैर्घिकेयमित्रेण सुमित्रेण मुनिनालकृतावालयमेतद्भूषवर्चस-
 माह्वही(१)त्प्यादामूलमाचूल चैक चूतमुल्लसल्लवलीफलगुलुच्छस्फीतमव-
 लोक्य च्छेकच्छात्रहस्ते कलत्रस्य पिकप्रियप्रसवफलप्रतोलीं प्रहृत्य ततो
 भगवतोऽवधिपयोधिमध्यसनिधायमानसकलाकलापरत्नाद्धर्मश्रवणावसरप्रय-
 स्नात्समायात सहस्रारकल्पे सूर्यविमानसभूत सूर्यचरामिधानानुगतमत्यल्प-

विभवपरिप्लुतमात्मगोचरं भवान्तरमाकर्ण्योदीर्णजातिसरभावः स्वप्नसमादि-
तसाम्राज्यसमानसारात्संसारद्विरज्य मनोजविजयप्राज्यां प्रव्रज्यामासज्य
प्रबुद्धासिद्धान्तहृदयो सगधविषये सोपारपुरपर्यन्तधाम्नि नाभिगिरिनाम्नि
महीधरे सम्यग्योगातापनयोगधरो बभूव ।

तदनु सा तद्वियोगातङ्कोद्वृत्तचित्ता यज्ञदत्ता तदन्तेवासिभ्यः सोम-
दत्तव्रतव्यतिकरमात्मखेदकरमनुभूय प्रसूय च समये स्तनंधयं पुनस्त-
मादाय प्रयाय च तं भूमिभृतम् 'अहो कूटकपटकपिकटमन्मानोवनदा-
हदावपावकनिःस्निग्ध दुर्विदग्ध, यदीमं दिगम्बरप्रतिच्छन्दमवच्छिद्य
स्वेच्छयेच्छयागच्छ । नो चेद्गृहाणैनमात्मनो नन्दनम्' इति व्याहृत्यास्यो-
र्ध्वज्ञो भगवतः पुरतः शिलातले बालकमुत्सृज्य विजहार निजं निवासम् ।
भगवानपि तेन सुतेन दृषदः प्लोपोत्कर्षकलुपत्वाद्विष्टरीकृतचरणवर्गः सो-
पसर्गस्तथैवावतस्थे ।

अत्रान्तरे सहचरानुचरसंचरत्खेचरीचरणालक्तकरक्तरन्ध्रस्य विजया-
र्धतटीध्रस्य दयिताविदूरविद्याधरीविनोदविहारपरिमलितकान्तारधरण्यामु-
त्तरश्रेण्याममरावतीपुरीपरमेश्वरः सुमङ्गलाबलावरः प्रकामनिखाताराति-
कान्ताशयशोकशङ्कुस्त्रिशङ्कुर्नाम नृपतिः समरावसराभिसरत्सपत्नसंतानाव-
सानसारशिलीमुखश्चिराय राज्यसुखमनुभूय जिनागमादवगतसंसारशरी-
रभोगवैराग्यस्थितिर्यतिर्बुभूषुर्भूगोचरसंचाराय हेमपुरेश्वराय समस्तमही-
शमान्यशासनाय बलवाहनाय सुतां सुदेवीं राज्यं च ज्येष्ठाय पुत्राय
भास्करदेवाय प्रदाय सुप्रभसूरिसमीपे संयमी समजनि । ततो गतेषु
कतिपयेषु चिद्दिवसेषु समुत्साहितात्मीयसमूहेन स्वदोर्दर्पविद्याबलव्यूहेन
दुर्विनीतवरिष्ठेन कनिष्ठेनानुजेन पुरंदरदेवेन विहितराज्यापहारः परि-
जनेन समं स भास्करदेवस्तत्र बलवाहनपुरे शिविरमधिनिवेश्य मणि-
मालया महिष्यानुगस्तं सोमदत्तभगवन्तमुपासितुमागतस्तत्पादमूले स्थ-
लकमलमिव तं बालकमवलोक्य 'अहो महदाश्चर्यम् । यतः कथमिदमर-
त्नाकरमपि रत्नम्, अजलाशयमपि कुशेशयम्, अनिन्धनमपि तेजःपुञ्जम्,
अचण्डकरमप्युग्रत्विषम्, अनिलामातुलमपि कमनीयम्, अपि च कथमयं

वालपल्लव इव पाणिस्पर्शेनापि म्लायमानलावण्य , कठोरोष्मणि ग्रावणि
वज्रघटित इव रिरसमानमानस , मातुरुत्सङ्गत इव सुखेन समास्ते'
इति कृतवति सति प्रियतमे 'काम स्तनघयघृतमनोरथायास्तवाय भग-
वत्प्रसादसपन्न सर्वलक्षणोपपन्नो वज्रकुमारो नामासदीयवशविशालता-
विधायिपात्रम्' इत्यभिधाय विधाय च यथावत्तस्य भगवत पर्युपासन
पुनरत एव महतोऽधिगतैतदपत्यवृष्टान्तो भावपुरमनुससार ।

भवति चात्र श्लोक —

अन्तःसारशरीरेषु हितायैवाहिते हितम् ।

किं न स्यादभिसयोग स्वर्णत्वाय तदस्मि ॥

इत्युपासकचम्पूने वज्रकुमारस्य विधाधरसमागमो नाम पञ्चदश कृत्य ।

पुनर्वालिभावाच्छोणच्छायकाय कङ्क्रेष्ठिपल्लव इव घातकीप्रसव स्तवक
इवारुणमणिकन्दुक इव च बन्धूनामानन्दितनिरीक्षितामृतपीथमन्यरितमु-
स्र सखेल करपरम्परया सचार्यमाण क्रमेणोत्तानशयदरहसितजानुचङ्क्रम-
णगद्गदालापस्पष्टक्रियापञ्चकस्थामवस्थामनुभूय मरुमार्ग इव छायापादपेन,
छायापादप इव जलाशयेन, जलाशय इव कमलाकरेण, कमलाकर इव
कलहसनिवहेन, कलहसनिवह इव रामासमागमेन, रामासमागम इव च
सरलीलायितेन, तरुणीजनमनोमृगप्रमदवनेन यौवनेनालचक्रे ।

तदनु बाढ प्ररूढप्रौढयौवनावतारसारो वज्रकुमारः पितुर्मातुश्च
वशनिवेशानवथाभिर्विधामि प्रवलितप्रतापगुप्त प्राप्तस्वचरलोकाधिक्य
सुवाक्यमूर्तिनामघामस्य मामस्य भवनमदपण्यतारुण्यलावण्यारण्यवन-
देवतावतरवसुमसीमिन्दुमतीं दुहितर परिणीय मणिकुण्डल-रत्नश्रेस्व-
र याणिक्य शिखण्ड किरीट-कीर्तित-कौस्तुभ-कर्णपूरपुर सरैर्नमश्चरकु-
मारैरनुसृतस्त पूर्वापरावारपारतरङ्गदन्तुरकन्दराधर श्रीहारसवर्धनोत्तुर
विजयार्धमहीधरमध्यास्य विरहायश्चरीपरिमलनम्लानमृणालजलेजमशोक-
लशय्यादमितासाधविधाधरीसुरतपरिमलबहलमिदमुपवनलतास्थान कन्दुक-
विनोदपरिमताम्बरचरीचरणालक्तकाङ्कितमदस्तमालमूलावलयमेवमिद र-

मणीयं मन्मनोहरमदश्च सुन्दरमटनीध्रतटमिति निधायन् समाचरित-
 तस्त्रैविहारः पुनः प्राप्तहिमवद्भिरिप्राग्भारः खेचरीलोचनचन्द्रस्य पुरेन्द्र-
 स्याङ्गवती युवतिप्रीतिधाम्नो गरुडवेगनाम्नो विद्याधरपतेरतिशयरूप-
 णपात्री प्रियपत्नी पवनवेगां नाम सङ्गाप्रालेयाचलमेखलाखलतिक-
 लतालयनिलीनाङ्गा वहरूपिणीं नाम निपद्या विद्यामाराधयन्तीमनयैव
 विघ्नविघ्नया जाताजगररूपया विद्यया निगीर्णवदनामुपलक्ष्य परोपकार-
 विचक्षणस्ताक्षर्यविद्यया तमेतल्लपनाविलतालुं मायाशयालुं वित्रासयामास ।
 पवनवेगा तत्प्रत्यूहाभोगापगमानन्तरमेव विद्यायाः सिद्धिं प्रपद्य 'अवश्यमिह
 जन्मन्ययमेव मे कृतप्राणत्राणावेशः प्राणेशः' इति चेतस्यभिनिविश्य पुन-
 रस्यैव नीहारमहीधरस्य नितान्तं तीरिणीपर्यन्ते सूर्यप्रतिमा समाश्रित-
 वतो भगवतस्तपःप्रभावसंपादितसमस्तसत्त्वव्यापदं तस्य संयतस्य पादपी-
 ठोपकण्ठे पठतस्तवेयं सेत्स्यतीत्युपदेशावेशाभिनवमाराय वज्रकुमाराय
 गगनगमनाङ्गना जीवितभूतामभिमतार्थसाधनपर्याप्तिं प्रज्ञप्तिं विद्यां
 वितीर्थं निजनगर्यां पर्यटन् वज्रकुमारस्तथैव तत्सूरिसमक्षं फेनमालिनी-
 कूले विद्यां प्रसाध्यासाध्यसाधनप्रवृद्धपराक्रमस्तमक्रमविक्रमाल्पीभूतदैवं
 पुरंदरदेवं पितृव्यमव्याजमुच्छिद्य सद्यस्तां विजयोत्सवपरम्परावतीममरावतीं
 पुरमात्मपितरमखिलखचराचरितचरणसेवं भास्करदेवं निवेश्य वश्येन्द्रियः
 स्वयंवरव्याजेन विहिताभिलषितकान्तसङ्गामनङ्गसङ्गसंगतशृङ्गारसुभगां प-
 वनवेगामपराश्चाम्बरचरपतिवरां विवाह्य महाभागगृह्यो विहायश्चरचित्त-
 चिन्तामात्रायासैस्तैस्तैर्विलासैः कालमतिवाहयामास ।

अन्यदा पुनरिष्टदुष्टज्ञातिप्रज्ञातिप्रज्ञावज्ञामात्मनः परैधित्वमवबुध्य नि-
 जान्वयनिश्चये सति शारीरेषूपचारेषु प्रवृत्तिरन्यथा निवृत्तिरित्याचरितसं-
 गरस्ताभ्यां महामुनिमाहात्म्यमन्त्रवित्रासितदूरितिनिशाचरायां मथुरायां
 तपस्यतः सोमदत्तस्य भगवतः सनीडे नीतस्तदङ्गमुद्राप्रायपात्मकाय-
 मावसाय संजातानन्दनिकायस्तावुभावप्युपनेतारौ मातापितरौ सादरमुक्ति-
 युक्तिभ्यां प्रतिबोध्यावधीरितोभयग्रन्थो निग्रन्थश्चारणऋद्धिवद्धिः समपादि ।

भवति चात्रार्या—

तृणकल्प श्रीकल्प कान्तालोकक्षितो चितालोक ।

पुण्यजनश्च स्वजन कामविदूरे नरे भवति ॥

इत्युपासकाम्भयने यज्ञकुमारस्य तपोग्रहणो नाम पोद्घा कल्पः ।

पुनर्मेहामहोत्सवोत्साहितातोद्यवादनादमेदुरप्रासादकन्दरायामेतस्यामेव
मथुराया किल गोचराय चारणक्रद्वियुगल नगरमार्गे सगतगतिसर्गं स
तत्र द्वित्रिपरिवत्सर एवावस्थावसरे घालिकामेकां चिच्छचिकिनलोचन-
सनाथामनायामापणाङ्गणधारिणीं स्थलद्रुमनविहारिणीं निरीक्ष्य प्रतीक्ष्य
पश्चाच्चर मुनन्दनाभिधानगोचरो भगवानेवमवादीत्—‘अहो, दुरालोक
खलु प्राणिनां कर्मविपाकः, यदस्यामेष दशाया क्लेशाय प्रभवति’ इति ।
पुरश्चारी भगवानभिनन्दननामधारी—‘तप कल्पद्रुमोत्पादनन्दनमुनन्द-
मुने, मैव वादी । यद्यपीय गर्भसभूता सती राजश्रेष्ठिपदप्रवृत्त समुद्रदत्त
पितर जातमात्रतद्वियोगदुःखोपसदां धनदां मातर प्रवर्धमाना च बन्धु-
जनमकाण्ड एव दशमीं दक्षामानीय इदमवस्थान्तरमनुभवन्ती तिष्ठति,
तथाप्यनया मौढ्यौवनयास्य मथुरानाथस्योर्विलादेवीविनोदावसथस्य
पूतिकवाहनस्य महीनस्याग्रमहिष्या भवितव्यम्’ इत्यवोचत् । एतच्च
तत्रैव प्रस्तावे पिण्डपाताय हिण्डमान शाक्यभिक्षुरुपश्रुत्य ‘नान्यथा मुनि
मापितम्’ इति निर्विकल्प सकल्प्य, स्वीकृत्य चैनामभिकामाहितविहारवस-
तिकामभिलषितानुहारैराहारैरवीवृषत् । जुहाव च बुद्धदासीति परिज-
नपरिहासतन्त्रेण गोत्रेण । ततो गतेषु केषुचिद्वर्षेषु अमरकमङ्गाभिनय-
नमरते भूविभ्रमारम्भोपाध्यायस्थानि निलोचनविधारचातुर्याचार्ये चतु
रोक्तिचातुरीप्रचारगुरुणि विम्बाधरविकारसौन्दर्यकादम्बरीयोगे निम्नो
लसप्रदेशप्रकाशनशिल्पिनि मनसिजगजमदोद्दीपनपिण्डपिण्डिते शृङ्गारग-
र्भगतिरहस्योपदेशिनि समस्तभुवनमनोमोहनसिद्धौषधे प्रतिदिनप्रादुर्भावस-
विधे सति यौवने सा रूपसपन्नहीयसी बुद्धदासी सोणालमुचुङ्गतमङ्गशृ
ङ्गोत्सङ्गसगता त अमणिकया कृतविहारोपान्तागमन पूतिकवाहनं
राजानमदर्शत् । राज्ञा—

‘अलकवलयवर्तभ्रान्ताविलोचनवीचिका
 प्रसरविधुरा मन्दोद्योगा स्तनद्वयसैकते ।
 त्रिवलिवलनश्रान्ता नाभौ पुनश्च निमज्जना-
 दिह हि सरिति प्रायेणैवं मतिर्मम वर्तते ॥’

इति विचिन्त्य, चेतोभूविजृम्भप्रारम्भं निवार्य च, ‘किमियं विहितविवाहो-
 पचारा, किं वाद्यापि पतिवरा’ इति भिक्षूनापृच्छ्य तत्र ‘द्वितीयपक्षे
 सर्वथास्तपक्षे कर्तव्या’ इति समर्पिताभिलाषमाप्तपुरुषं प्रेष्य रणरणकजडीतः
 करणः शरणमगात् । आप्तपुरुषोऽप्यग्रमहिषीपदपणबन्धेन साध्यसिद्धिं वि-
 धाय स्वामिनं तत्समागमिनमकरोत् ।

भवति चान्त्रार्या—

पुण्यं वा पापं वा यत्काले जन्तुना पुराचरितम् ।
 तत्तत्समये तस्य हि सुखं च दुःखं च योजयति ॥

इत्युपासकाध्ययने बुद्धदास्याः पूतिकवाहनवरणो नाम सप्तदशः कल्पः ।

अथ समायाते भव्यजनानन्दसंपादितकर्मणि नन्दीश्वरपर्वणि तया
 प्रतिप्रणयप्रेयस्या बुद्धदास्या प्रतिचातुर्मास्यमौर्विलादेव्याः स्यन्दनविनि-
 र्गमेण भगवतः सकलभुवनोद्धरणस्थितेर्जिनपतेर्महामहोत्सवकरणमुत्सेतुमि-
 च्छन्त्या शुद्धोदनतनयस्येष्टार्थमष्टाहा सकलपरिवारानुगतमेतदुचितमुपकर-
 णजातमवनिपतिर्याचितस्तथैव प्रत्यपद्यत । ऊर्विलादेव्यपि सुभगभावात्सप-
 तीप्रभवं दौर्जन्यमनन्यसामान्यमप्रतीकारमालप्य सोमदत्ताचार्यमुपसद्य
 ‘भदन्त, यद्येतस्मिन्निद्वित्रिदिनभाविन्यष्टाहामहे पूर्वक्रमेण जिनपूजार्थं मथुरायां
 मदीयो रथो भ्रमिष्यति, तदा मे देहस्थितिहेतुषु वस्तुषु साभिलाषं मनः,
 अन्यथा निरभिलाषम्’ इति प्रतिजिज्ञासमाना तेन सोमदत्तेन भगवता तन्म-
 नोरथसमर्थनार्थमवलोकितवक्त्रेण वज्रकुमारेण साधुना साधु संबोधिता
 ‘मातः, सम्यग्दृशामेणीदृशामवाप्तप्रथमकथे, अलमलमावेगेन । यतो न
 खलु मयि तव समयविज्ञाश्चिन्तके पुत्रके सति भवितार्हतामर्हणायाः
 प्रत्यवायः । तत्त्वस्थं पूर्वस्थित्यात्मस्थाने स्थातव्यम्’ इति हृद्यमनवद्यममृषोद्यं

च निगद्य, आसाद्य च द्युतिगतिविद्याधरपुर महाभुनितया बान्धवधिपण-
तया च निखिलेन भास्करदेवमुख्येनान्ध्ररक्षकेण क्रमशः कृतान्मुत्थानादि-
क्रिय सप्रश्रयमागमनायतनमाष्ट स्पष्टमाचष्ट ।

तदनन्तरमानकदुन्दुभिनाद्योत्तालक्ष्वेलितमुखरमुखमण्डलैः, सामायि
कालकारसारसज्जितगजवाजिविमानगमनप्रचलत्कर्णकुण्डलैः, अनेकानणुम-
णिकिङ्किणीजालजटिलदुकूलकल्पितपालिध्वनराजिविराजितभुजपञ्जरैः, क-
रिमकरसिंहशार्ङ्गूलशरभकुम्भीरशरफरशकुन्तेश्वरपुर सराकारपताकासता
नास्त्रिमितकरैः, मानस्तम्भस्तूपतोरणमणिवितानदर्पणसितातपत्रचामरविरो-
चनचन्द्रमद्रकुम्भसभूतशयैः, अतुच्छदेवच्छन्दाविच्छिन्नकर्णारयस्यन्दन-
द्विपत्रगनरनिकीर्णशयननिचयैः, सज्जयघण्टापटुपटहकरटामृदङ्गशङ्खा
हलत्रिविलतालक्ष्मरीमेरिमम्मादिवाद्यानुगतगीतसगताङ्गनाभोगसुमगसधा-
रैः, कुञ्जवामनकिरातकितवनटनर्तकवन्दिवाग्जीवनविनोदानन्दितदिवि
जमनस्कारैः, सस्त्रेलखेचरसहचरीहस्तविन्यस्तलक्ष्मिकप्रदीपधूपनिपप्रभृति-
विचित्रार्चनोपकरणरमणीयप्रसरैः, पिष्टातकपटवासप्रसूनोपहारामिरामरम-
णीनिकरैः, अपरैश्च तैस्तैर्विधृतपूजापर्यायपरिवारैर्विहामोविहारैः सह त
वज्रकुमारभगवन्तमन्वरादवतरन्तमुत्प्रेक्ष्य 'भिक्षुदीक्षापटीयसी पुण्यभूयसी
खल्ल बुद्धदासी, यस्याः सुगतसपर्यासमये समायात सकलमेतत्सुरसैन्यम्'
इति धृतधिपणे पौरजनान्त करणे सति स भगवान्गगनगमनानीकैः साक-
मौर्विलानिलये निलीय सावष्टम्भमष्टाद्वी मथुरायां चक्रचरण परिभ्रमय्या
हृत्प्रतिविम्नाङ्कितमेकं स्तूपं तत्रातिष्ठत् । अत एवाद्यापि तत्तीर्थं देवनि-
र्मिताख्यया प्रथते । बुद्धदासी दासीवासीद्भ्रमननोरथा ।

भवति चात्र श्लोक —

और्विलया महादेव्या पूतिकस्य महीसुज ।

स्यन्दन भ्रमयामास मुनिर्वज्रकुमारकः ॥

इत्युपासन्नप्ययने प्रभावनविभावनो नामाद्यदक्ष कल्प ।

अर्थित्व भक्तिसपत्तिं प्रयुक्तिं सत्क्रियाविधि ।

सधर्मसु च सौचित्यकृतिर्वत्सलता मता ॥

स्वाध्याये संयमे सङ्घे गुरौ सन्नह्यचारिणि ।
 यथौचित्यं कृतात्मानो विनयं प्राहुरादरम् ॥
 आधिव्याधिनिरुद्धस्य निरवद्येन कर्मणा ।
 सौचित्यकरणं प्रोक्तं वैयावृत्यं विमुक्तये ॥
 जिने जिनागमे सूरौ तपःश्रुतपरायणे ।
 सद्भावशुद्धिसंपन्नोऽनुरागो भक्तिरुच्यते ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य सङ्घस्य यथायोग्यं प्रमोदवान् ।
 वात्सल्यं यस्तु नो कुर्यात्स भवेत्समयी कथम् ॥
 तद्गतैर्विद्यया विज्ञैः शारीरैः श्रीमदाश्रयैः ।
 त्रिविधातङ्कसंप्राप्तानुपकुर्वन्तु संयतात् ॥

श्रूयतामत्रोपाख्यानम्—अवन्तिविषयेषु सुधान्धःसौधस्पर्द्धिशालायां
 विशालायां पुरि प्रभावतीमहादेवीश्रितशर्मसीमा जयवर्मनामा काश्य-
 पीश्वरः शाक्यवाक्यवारिधिविक्रान्तिनक्रेण शुक्रेण चार्वाकलोकदिवस्पतिना
 बृहस्पतिना रुद्रमुद्रानुद्रितविवेकेन प्रह्लादकेन चानुजेनानुगतेन वेदविद्याब-
 ल्लिना सचिवेन चिन्त्यमानराज्यस्थितिरेकदा समस्तशास्त्राभ्यासवर्षविस्फारि-
 तसरस्वतीतरङ्गपरम्पराप्लावनपवित्रितविनेयजनमनोनलिननिकुरुम्बस्य पर-
 मतपश्चरणगणग्रहणाजिह्वब्रह्मस्तम्बस्य महामुनिशतीव्र्यस्य भगवतोऽकम्प-
 नाचार्यस्य महद्विषुषः सर्वजनानन्दनं नाम नगरोपवनमधितस्थुषश्चरणा-
 र्चनोपचाराय राजमार्गेषु महोत्सवोत्साहोत्सेकिपरिजनं पौरजनमभ्रंलिहगे-
 हाग्रभागावसरे दिग्विलोकानन्दमन्दिरे स्थितः समवलोक्य 'कोऽयमकाण्डे
 प्रचण्डः पौराणामुद्यानोद्योगे नियोगः' इति वितर्कयन्, सकलसमयसंभववि-
 प्रसूनस्तिमितहस्तपल्लवान्तरालाद्वनपालात् 'देव, भवद्दर्शनोत्सुकवनदेवतालो-
 चने भगवत्तपःप्रभावप्रवृत्तसमस्तर्तून्मादितमेदिनीनन्दने निजलक्ष्मीविलक्ष्मी-
 कृतगन्धमादने पुरोपवने सद्गुणश्रीसंपादितसमूहेन महता मुनिसमूहेन सर्व-
 सत्त्वानन्दप्रदानोदाराभिधा सुधाप्रबन्धावधीरितामृतमरीचिमण्डलो निखि-
 लदिकपालमौलिमणिनायकमुकुरन्दीभवत्पादनखमण्डलः पुण्यद्विपयूथबन्ध-

नवारिरकम्पनसूरिः समायात । तदुपासनाय चास्योज्जयिनीजनस
महामहाबह्विचोत्साह' इत्याकर्ष्य प्रतूर्णमेतत्पादधन्वनोधतहृदयस्तत्र
गमनाय त मिथ्यात्वप्रबलतालताम्रयकलिं बलिमपृच्छत् ।

सद्धर्मधुरोद्धरणगलिर्बलिः—'देव,

न वेदादपर तत्त्वं न श्रद्धादपरो विधि ।

न यज्ञादपरो धर्मो न द्विजादपरो यति ॥'

सन्मार्गसर्गोच्छेदकः प्रहादकः—

'अद्वैताक्ष परं तत्त्वं न देव शक्यतात्पर ।

शैवशास्त्रात्पर नास्ति मुक्तिमुक्तिप्रदं वच ॥'

तथा नास्ति क्वाधिक्यवाचस्पती शुक्रवृहस्पती अपि राज्ञे स्वप्रज्ञां वि-
ज्ञापयामासत्तु । मनागन्त क्षुभितमति क्षितिपति —'अहो दुर्जनतालताल
म्भनकुजद्विजा, किं ममैव पुरतो भवता भारती प्रगल्भते । किं वा बुधप्रवे-
कस्य लोकस्यापि । सस्त्रीतिवसुमतीविदारणहलिर्बलिः—'इलापाल, यदि
तवासन्मनीषोत्कर्षविषये सेष्यं मन, तदास्ता तावदभ्यस्तज्ञाज्ञप्रवीणप्रज्ञ
पर प्राज्ञ । किं तु सर्वज्ञस्यापि वादेर्वादे पुरस्तात्परिगृहीतविधानवधा एव' ।
स्विरप्रकृति क्षोणीपति,—'यद्येव शूराणा कातराणा च रणे व्यक्तिर्भवि
ष्यति' इत्यभिधायानन्ददुन्दुभिरवोपार्जितपरिजनपूजोपकरणो विजयशेखरं
नाम करिणमारुहान्त पुरानुगमप्राप्तोऽतिवाह्य नगरमार्गमुपगतारामसीमस-
सर्ग, ततः करिणोऽवतीर्य गृहीतार्यवेपपरिकर कतिपयात्तपरिवारपुर सरस्व
प्रतविधानवध मगधन्त यथावदभिवन्ध समाचरितनीचासनपरिग्रह सवि
नमाग्रह स्वर्गापवर्गस्वरूपनिरूपणपरायण सद्धर्मसनायां कथां प्रथयामास ।

सत्कर्मवधप्रमिदलिर्बलिः—'स्यामिन्, कोऽयं स्वर्गापवर्गास्तित्वसग्रहे
देवस्य दुराग्रह, यतो द्वादशवर्षा स्त्री षोडशवर्ष पुरुष । सयोरन्योन्यमन-
न्यसामान्यस्नेहरसोत्तेकप्रादुर्भूति प्रीति । प्रत्यक्षसमविसर्ग स्वर्गो न पुनर-
दृष्ट । कोऽपीष्ट स्वर्ग समस्ति' । गुणभूरि सूरि —'सकले प्रमाणबले बले,
किं प्रत्यक्षताधिकरणभेकमेव प्रमाण समस्ति' । नास्तिकेन्द्रमनोरथरथमातलि-

वलिः—‘अखिलश्रुतधारोद्धारादिपुरुषविदुषः, एकमेव’ । भगवान्—‘कथं तर्हि भवतः पित्रोर्विवाहाद्यस्तित्वतन्त्रम्, कथं वा तवाद्दृश्यानां वंश्यानामवस्थितिः । स्वयमप्रत्यक्षप्रमेयत्वादाप्तपुरुषोपदेशाश्रितौ स्वपक्षपरिक्षितिः परमतोत्सवकृतिश्च । वलिभट्टो भट्ट इवेतस्तटमितो मदोत्कटः करटीति संकटप्रघटकमायतितः परं सभाजनकरमुत्तरमपश्यन्नश्लीलमसभ्यसर्गं निरर्गलमार्गं किमपि तं भगवन्तं प्रत्युवाच । क्षितिपतिरतीवमन्दाक्षविक्षितवीक्षणो मुमुक्षुसमक्षमासन्नाशिवताशनिसंघट्टं वलिभट्टं प्रतिष्ठाभङ्गभयात्किमप्यनभिलष्य ‘भगवन्, संपन्नतत्त्वसंबन्धस्य निजस्खलितप्रवृत्तचित्तमहामोहान्धस्य सद्धर्मध्वंसहेतोर्जन्तोर्निसर्गस्थैर्यमेरुपु गुणगुरुपु न खलु दुरपवादकरणात्परमवसाने प्रहरणमस्ति’ इति वचनपुरःसरं कथान्तरमनुवध्य साधु समाराध्य च प्रशान्तिहैमवतीप्रभवगिरिमकम्पनस्रूरिं विनेयजनसंभावनौचित्यज्ञया तदनुज्ञयात्मसदनमासाद्यापरेद्युरपरदोषमिषेण सनिकारकरणमनुजैः सह कर्मस्कन्धवन्धवाद्धलिं वलिं निजदेशान्निर्वासयामास ।

भवतश्चात्र श्लोकौ—

सन्नसंश्च समावेव यदि चित्तं मलीमसम् ।

यात्यक्षान्तेः क्षयं पूर्वः परश्चाशुभचेष्टितात् ॥

स्वमेव हन्तुमीहेत दुर्जनः सज्जनं द्विषन् ।

योऽधितिष्ठेत्तुलामेकः किमसौ न व्रजेदधः ॥

इत्युपासकाध्ययने वलिनिवासनो नामैकोनविंशः कल्पः ।

वलिद्विजः सानुजस्तथा सकलजनसमक्षमसूक्ष्मसूक्ष्मणपूर्वकं निर्वासितः सन्मुनिविषयरोषोन्मेषकलुषितः कुरुजाङ्गलमण्डलेषु तद्विलासिनीजलकेलिविगलितकालेयपाटलकल्लोलाधरसुरसरित्सीमन्तिनीचुम्बितपर्यन्तप्रसरे हस्तिनागपुरे साम्राज्यलक्ष्मीमिव लक्ष्मीपतीं महादेवीमवहाय सरस्वतीरसावगाहसागरस्य श्रुतसागरस्य भगवतोऽभ्यर्णे पितृविनयविष्णुना विष्णुना लघुजन्मना सूनुना सार्धं प्रवर्धितदीक्षापद्मस्य महीपतेर्महान्तं पद्मनामनिलयं तनयमशिश्रियत् । पद्मोऽपि चारसंचाराद्विदितवंशविद्याप्रभावाय तस्मै वलिसचिवाय सर्वाधिकारिकं स्थानमदात् । वलिः—‘देव, गृहीतोऽयमनन्य-

सामान्यसभावनाद्वाद् प्रसाद । किं तु कर्णेजपवृत्तीनां लघुलघ्वनोचितधेतु-
प्रवृत्तीनां च प्रायेण पुरुषाणां नियोगिपद हृदयास्पद न शौर्योर्जितचित्त-
स्योदारवृत्तस्य च तदसाध्यसाधनेन, नन्वय जनो निदेशदानेनागृहीतव्य ।
पद्मः—‘सत्यमिदम्, किं तु स्वामिसमीहितसमनसवीणेपु भवद्विधेषु सधिवेषु
सत्सु किं नामासाध्य समस्ति ।’ अन्यदा तु कुम्भपराधिकृतमूर्तिं सिंहकीर्ति
नाम नृपतिरनेकयोधनलब्धयश्च प्रसाधन सनद्धसारसाधनो हस्तिनागपुरा-
वस्कन्दप्रदानायागच्छन्, एतन्नगरच्छावसर्पनिवेदितागमन पद्मनिदेशा-
दभ्यर्णमित्रीणप्रयाणपरायणेन कूटप्रकामकदनक्रोविदधिपणेन वलिनावि
मध्ये प्रवधेन युद्धचमान, नामनिर्गमविधानै प्रधानैर्युद्धसिद्धान्तोपान्तै
सामन्तैश्च सार्धं प्रवध्य तस्मै हृदयशल्योन्मूलनप्रमदमतये क्षितिपतये
प्रामृतीकृत । क्षितिपति —‘शस्त्रशास्त्रविद्याधिकरणव्याकरणपतञ्जले घले,
निखिलेऽपि बले चिरकालमनेकश कृतकृष्णवदनच्छायस्यास्य द्विष्टस्य
विजयान्त्रितान्तं त्रुष्टोऽस्मि । तद्याप्यता मनोभिलाषधरो धर ।’ वलिः—
‘अक(१)यदाह याचे तदार्य, प्रसादीकर्तव्य ’ इत्युदारमुदीर्य पुनश्चतुरङ्गवल-
प्रबल प्रतिकूलभूपालविनयाय पद्ममवनीपतिमादेश याचित्वा सत्वरमशे-
पाशावशनिवेशानीकसूत्रितसकलमहीतलो दिग्विजययात्रार्थमुच्चचाल ।

अत्रान्तरे बिहारवशाद्भगवानकम्पनाचार्यस्तेन महता मुनिनिकायेन
साकं हास्तिनपुरमनुसृत्योत्तरदिग्विलासिन्यवतसकुसुमतरौ हेमगिरौ म-
हावगाहायां गुहायां चातुर्मसीनिमित्तं स्थितिं धनन्ध । वलिरपि निखिल-
बलधिरोधसविधवनविनोदितधीरवधूहृदयो दिग्विजय विद्यायागतस्त
भगवन्तमवबुध्य चिरकालव्यवधानेऽप्यलर्कविपनिपेक इव आतप्रकोपोद्रेक-
स्तदपरावविधानाय धराधीश्वर पुरावितीर्णधरव्याजेन समाशास्त्रार्थमात्मै-
कशासनप्राज्य राज्यमन्त पुरप्रचारैश्चर्यमात्रसन्नत पद्मतोऽभ्यर्च्य मस्त्रमिपेण
मुनिसैन्याबनोत्कर्षं चिकीर्षुर्मदनद्रव्याधिकरणैरुपकरणैरग्निहोत्रमारेभे ।

अत्रावसरे निजनिवासपवित्रितमिथिलापुरे जिष्णुसूररन्तेषासी भ्रा-
जिष्णुर्नाम तमीमध्यसमये बहिर्विहितविहार समीरमार्गे नक्षत्रवीथीं

लोचनालोकनसनाथां विदधानश्चमूरुसंचारचकितगात्रं कुरङ्गकलत्रमिव,
तरलतारकाश्रयणं श्रमणमवेक्ष्यान्तरिक्षे लक्ष्यं वध्वा किलैवमुच्चैरवोचत्—
‘अहो, न जाने क्वचिन्महामुनीनां महानुपसर्गो वर्तते’ इति । एतच्च
श्रमणशरणगणी समाकर्ण्य प्रयुक्तावधिवोधस्तन्नगरगिरिगुहायामकम्पना-
चार्यस्य बलिदुर्विलसितमवधार्याकार्यं च गगनगमनप्रभावं पुष्पकदेवं देश-
त्रतसेवम् ‘हंहो पुष्पकदेव, तव विक्रयर्द्धैर्धुर्यान्न तदुपसर्गविसर्गे सामर्थ्य-
मस्ति । ततस्तथाविधर्द्धिवृद्धिरोचिष्णवे विष्णवे तामदृष्टविशिष्टताभिवर्त्म-
स्थितामप्यविदुषे निवेद्य तदुपसर्गापवर्गायास्मत्सर्गान्नियोजयितव्यः’ । पुष्प-
कदेवस्त्रिदशोचितचरणसेवस्य तस्य महर्षेर्भाषितात्तं देशमासाद्य विष्णु-
मुनये तथाविधर्द्धिवृत्तिं गुरुनिदेशवृत्तिं प्रतिपादयामास । विष्णुमुनिः
प्रदीप इव स्फाटिकभीतिमध्यलब्धप्रसरेण किरणनिकरेण वारिधिवज्रवे-
दिकानिर्भेदनेन मानुषोत्तरगिरिपर्यन्तसंवेदनेन मनुष्यक्षेत्रस्तत्र पातविडम्ब-
नकरेण करेणोर्णनाभ इव तन्तुनिकाये काये स्ववशाश्रयया व्यासस-
मासक्रियया च तामवगम्योपगम्य च हास्तिनपुरं ‘न खल्वनिवेद्य नि-
खिलवर्णिवर्णाश्रमपालाय मध्यमलोकपालायामकर्षप्रवृत्ततन्त्रेण हुंकारमात्रे-
णाप्यकम्पितजगत्रया असंख्यानवनविध्वंसदावे तपःप्रभावे दुर्जनविनय-
नार्थमभिनिविशन्ते यतीशाः’ इति च परामृश्य, प्रविश्य च पुरैव चिरपरि-
चितकञ्चुकिसूचितप्रचारोऽन्तःपुरं ‘पद्ममहीपते, राजधानीष्वरण्यानीषु वा
तपस्यतः संयतलोकस्य न खलु नरेश्वरात्परः प्रायेणास्ति गोपायिता । तत्कथं
नाम तृणमात्रेऽप्यनपराधमतीनां यतीनामात्मन्यशुभलोकनिषेकसर्गमुपसर्गं
सहसा’ इत्युक्तम् । ‘भगवन्, सत्यमेवैतत् । किं तु कतिचिद्दिनानि बलिरत्र
राजा, नाहम्’ इति प्रत्युक्तियुक्तस्थितिं पद्मनृपतिमवमत्य ‘छलेन खलु परेषु
प्रायेण फलोल्लासनशीलास्तपःप्रभवर्द्धिलीलाः’ इति वावगत्य शालाजिरसंपु-
टकोटरावकाशप्रदीपप्रकाश इव संजातवामनाकृतिः ससतन्तुवसुमतीमनु-
सृत्य मधुरध्वनितृतीयेन सवनेन प्राध्ययनं व्यधात् । बलिर्जलधरध्वान-
बन्धुरं वाक्प्रसरं सिन्धुर इव निभृतकर्णो निर्वर्ण्य ‘कोऽयं खलु वेदवाचि
विरिञ्च इवोच्चारचतुरः’ इति कुतूहलितहृदयः सत्रनिलयान्निर्गत्य वयसि च

निश्चिताश्चर्यसौदर्यं द्विजवर्यमेनमवादीत्—‘मह्य, किमिष्टं वस्तु चेतसि
निधाय प्राधीये’ । ‘बले, दायादविलसालयत्वात्तदर्थं पादत्रयप्रमाणकलमव
घनितल द्विजोत्तमनिकाम दत्तम्’ । ‘यथेव बहुमानयजमान, विधीयतामुदक
धारोत्तरप्रवृत्ति वृत्ति’ । बलिः प्रबलामालूमादाय ‘द्विजाचार्य, प्रसार्यतां
हस्त’ इत्युक्तवति शुक्र सकन्दनमिव कुलिशनिकेतनम्, मासादमिव फल-
शाङ्कादम्, जलाश्रयमिव मत्साश्रयम्, सरिन्नाथमिव शङ्खसनाथम्, विरहि-
णीवासरगणनकुम्भप्रदेशमिवोर्ध्वरेखावकाशम्, नारायणमिव चक्रलक्षणम्,
यज्ञोपकरणमिव यथाधिकरणम्, जलयानपात्रमिव निश्छिद्रतामत्रम्, स्वन्वे-
रमकरमिव दीर्घाङ्गुलिप्रसरम्, वशकिशलयमिवानुपूर्वाप्रकृत्यपर्यसचयम्, क-
मलकोशमिवारुणप्रकाशनिवेशम्, विट्ठलमङ्गलमोगमिव सिग्धपाटलनखरात्रं
लक्ष्मीलताविर्भावोदय स्वयमुपलक्ष्य बलिना स्वत्वयमेवंविधपाणितलस-
बन्धो गोघ परेषां याचिता किं नु याच्य इति वचनवक्त्र शुक्रमवगणय्य
बलिः स्वकीयां दत्तिमुदकधारोत्तरामकार्षीत् ।

तदनु स विष्णुमुनिर्विरोचविरोकनिकर इव क्रमेणोर्ध्वमधश्चानवधिवृ-
द्धिपर, सर्वतश्चोभयतः प्रवृत्तापगाप्रवाह इव तिरःप्रसरद्देह, कायधरमेक-
मकूपारवपुर्वेदिकाय निधाय पर न क्रम चक्रवालचूलिकायां पुनस्तृती-
यस्य मेदिनीमलभमानस्तपनरथस्खलनसेतुना सुरसरिपुरीयस्तोतोहेतुना(?)
सपादितदिविजसुन्दरीचरणमार्गविभ्रमेण समाचरितस्त्रेचरीचेतसत्रमेण
भूगोलगौरवपरिच्छेदे तुलावण्डविह्वलनेन चरणेन क्षोभितान्तरिक्षचरपुर
कक्ष किन्नरामरस्वचरचारणादिवृन्दैर्वन्द्यमानपादारविन्दसंयतजनोपकार-
सारस्वकीर्याद्विवृद्धिपरितोषितमनीषैर्व्यन्तरानिमिषैरकारणखलतास्थलिं बलिं
सबान्धवमबन्धयत् । प्रावेशयच्च सदैह रसातलगेहम् ।

भवति चात्र श्लोक —

महापद्मसुतो विष्णुर्मुनीनां हास्तिने पुरे ।

बलिद्विजकृत विभ्रं शमयामास वत्सल ॥

इत्युपासकव्यक्त्येन वत्सस्वरचनो नाम विंशतितमः कल्पः ।

निसर्गोऽधिगमो वापि तदाप्तौ कारणद्वयम् ।

सम्यक्त्वभाक्पुमान्यस्मादल्पानल्पप्रयासतः ॥

उक्तं च—

आसन्नभव्यताकर्महानिसंज्ञत्वशुद्धपरिणामाः ।

सम्यक्त्वहेतुरन्तर्वाह्योऽप्युपदेशकादिश्च ॥

एतदुक्तं भवति—कस्यचिदासन्नभव्यस्य तन्निदानद्रव्यक्षेत्रकालभावभव-
संपत्सेव्यस्य विधूतैतत्प्रतिबन्धकान्धकारसंबन्धस्याक्षिप्तशिक्षाक्रियालापनिपु-
णकरणानुबन्धस्य नवस्य भाजनस्येवासंजातदुर्वासनागन्धस्य झटिति य-
थावस्थितवस्तुस्वरूपसंक्रान्तिहेतुभयात्स्फाटिकमणिदर्पणसगन्धस्य पूर्वभ-
वसंभालनेन वा वेदनानुभवनेन वा धर्मश्रवणाकर्णनेन वार्हत्प्रतिनिधिनि-
ध्यानेन वा महामहोत्सवनिहालनेन वा महर्द्धिप्राप्तचार्यवाहनेन वा नृप-
नाकिषु वा तन्माहात्म्यसंभूतविभवसंभावेन वान्येन वा केनचित्कारण-
मात्रेण विचारकान्तारेषु मनोविहारास्पदं खेदमनापद्य यदा जीवादिषु
पदार्थेषु वा याथात्म्यसमवधानं श्रद्धानं भवति तदा प्रयोक्तुः सुकरक्रिय-
त्वाल्लूयन्ते शालयः स्वयमेव, विनीयन्ते कुशलाशयाः स्वयमेव, इत्यादिव-
त्तन्निर्गतात्संजातमित्युच्यते । यदा त्वव्युत्पत्तिसशीतिविपर्यस्तिसमधिकबो-
धस्योधिमुक्तियुक्तिसूक्तिसंबन्धसविधस्य प्रमाणनयनिक्षेपानुयोगोपयोगावगा-
ह्येषु समस्तेष्वैतिह्येषु परीक्षोपक्षेपादतिक्लिश्य निःशेषदुराशाविनाशाविना-
शनांशुमन्मरीचिशिरेण तत्त्वेषु रुचिः संजायते, तदा विधातुरायासहेतुत्वा-
न्मया निर्मापितोऽयं सूत्रानुसारो हारो मयेदं संपादितं रत्नरचनाधिकरण-
माभरणमित्यादिवत्तदाधिगमादाविर्भूतमित्युच्यते । उक्तं च—

अबुद्धिपूर्वापेक्षायामिष्टानिष्टं—

बुद्धिपूर्वव्यपेक्षायामिष्टानिष्टं स्वपौरुषात् ॥

द्विविध त्रिविधं दशविधमाहुः सम्यक्त्वमात्महितमतयः ।

तत्त्वश्रद्धानविधिः सर्वत्र च तत्र समवृत्तिः ॥

सरागवीतरागात्मविषयत्वाद्विधा स्मृतम् ।

प्रशमादिगुणं पूर्वं परं चात्मविशुद्धिभाक् ॥

यथा हि पुरुषस्य पुरुषशक्तिरियमतीन्द्रियाप्यङ्गनाजनाङ्गसमोगेनापत्यो
त्पादनेन च विपदि धैर्यावलम्बनेन वा प्रारब्धवस्तुनिर्वहणेन वा निश्चेर्तुं
शक्यते, तथात्मस्वभावतयातिसूक्ष्मयत्नमपि सम्यक्त्वरत्न प्रशमसवेगानुक
म्पास्तिक्यैरेव वाक्ष्यैराकलयितुं शक्यम् । तत्र —

यद्वागादिषु दोषेषु चित्तवृत्तिनिर्बहणम् ।
त प्राहुः प्रशम प्राज्ञा समस्तप्रतभूषिणम् ॥
शारीरमानसागन्तुवेदनाप्रमवाद्भयात् ।
स्वप्नेन्द्रजालसकल्पाद्भीतिसवेगमुच्यते ॥
सत्त्वे सर्वत्र चित्तस्य दयार्द्रत्वं दयालव ।
धर्मस्य परमं मूलमनुकम्पां प्रचक्षते ॥
आप्ते श्रुतिप्रते तत्त्वे चित्तमस्ति त्यसंस्तुतम् ।
आस्तिक्यमास्तिकैरुक्त मुक्तियुक्तिधरे नरे ॥
रागरोषधरे नित्यं निर्ग्रते निर्दयात्मनि ।
ससारो दीर्घसारः स्यान्नेरे नास्तिकनीतिके ॥
कर्मणां क्षयत शान्ते क्षयोपशमतस्तथा ।
श्रद्धान त्रिविध बोध्य गतौ सर्वत्र जन्तुषु ॥

दशविधं तदाह—

आज्ञामार्गसमुद्भवमुपवेशात्सूत्रवीजसक्षेपात् ।
विस्तारार्थम्या भवमभपरभाषादिगाढ च ॥

अस्मायमर्थ — भगवदर्हत्सर्वज्ञप्रणीतागमानुज्ञासञ्ज्ञा आज्ञा, रत्नत्रयवि-
चारसर्गो मार्ग, पुराणपुरुषचरितश्रवणाभिनिवेश उपदेश, यतिजनाचरण-
निरूपणपात्र सूत्रम्, सकलसमयदलसूचनाव्याजं वीनम्, आसञ्चुतप्रतप-
वार्थसमासालापाक्षेप सक्षेप, द्वादशाङ्गचतुर्दशपूर्वप्रकीर्णविस्तीर्णश्रुतार्थ-
समर्थनप्रस्तारो विस्तार, प्रवचनविषये स्वप्रत्ययसमर्थोऽर्थ, त्रिविधस्याग-
मस्य निःशेषतोऽन्यतमदेशावगाहलीढमयगाढम्, अवधिमन पर्ययकेवल-
धिकपुरुषप्रत्ययप्रसूढ परमावगाढम् ।

गृहस्थो वा यतिर्वापि सम्यक्त्वस्य समाश्रयः ।
 एकादशविधः पूर्वश्चरमश्च चतुर्विधः ॥
 मायानिदानमिथ्यात्वशल्यत्रितयमुद्धरेत् ।
 आर्जवाकाङ्क्षणाभावतत्त्वभावनकीलकैः ॥
 दृष्टिहीनः पुमानेति न यथा पदमीप्सितम् ।
 दृष्टिहीनः पुमानेति न तथा पदमीप्सितम् ॥
 सम्यक्त्वं नाङ्गहीनं स्याद्राज्यवत्प्राज्यभूतये ।
 ततस्तदङ्गसंगत्यामङ्गी निःसङ्गमीहताम् ॥
 विद्याविभूतिरूपाद्याः सम्यक्त्वरहिते कुतः ।
 नहि बीजव्यपायेऽस्ति सस्यसंपत्तिरङ्गिनि ॥
 चक्रिन्ः संश्रयोत्कण्ठा नाकिन्ः दर्शनोत्सुका ।
 तस्य दूरे न मुक्तिर्निर्दिष्टं यस्य दर्शनम् ॥
 मूढत्रयं मदाश्चाष्टौ तथानायतनानि षट् ।
 अष्टौ शङ्कादयश्चेति दृग्दोषाः पञ्चविंशतिः ॥
 निश्चयोचितचारित्रः सुदृष्टिस्तत्त्वकोविदः ।
 अत्रतस्थोऽपि मुक्तिस्थो न त्रतस्थोऽप्यदर्शनः ॥
 बहिःक्रिया बहिष्कर्म कारणं केवलं भवेत् ।
 रत्नत्रयसमृद्धेः स्यादात्मा रत्नत्रयात्मकः ॥
 विशुद्धवस्तुधीर्दृष्टिर्बोधः साकारगोचरः ।
 अप्रसङ्गस्तयोर्वृत्तं भूतार्थनयवादिनाम् ॥
 अज्ञाज्ज्ञानं रुचिर्मोहाद्देहाद्वृत्तं च नास्ति यत् ।
 आत्मन्यसिञ्जिष्वीभूते तस्मादात्मैव तत्रयम् ॥
 नात्मा कर्म न कर्मात्मा तयोर्यन्महदन्तरम् ।
 तदात्मैव तदा सत्ता वात्माद्योमेव केवलम् ॥
 क्लेशाय कारणं कर्म विशुद्धे स्वयमात्मनि ।
 नोष्णमम्बु स्वतः किञ्चिदुष्णं तु बहिसंश्रयम् ॥

आत्मा कर्ता स्वपर्याये कर्मकर्तृत्वपर्याये ।
 मिथो न जातु कर्तृत्वमपरत्रोपचारत ॥
 स्वत सर्व स्वभावेपु सक्रिय सचराचरम् ।
 निमित्तमात्रमन्यत्र मार्गतेरिव सारिणि ॥
 जीयन्तु वा म्रियन्तां वा प्राणिनोऽमी स्वकर्मत ।
 स्व विशुद्ध मनो हिंसन्द्दिसक पापभाग्भवेत् ॥
 शुद्धमार्गमतोद्योग शुद्धचेतो वचो वपु ।
 शुद्धान्तरात्मसपत्नो हिंसकोऽपि न हिंसक ॥
 पुण्यायामिमवेद्बु स्व पापायामिमवेत्सुखम् ।
 स्वसिन्नन्यत्र वा नीतमचिन्त्य चित्तचेष्टितम् ॥
 सुख दुःखविधातापि भवेत्पापसमाश्रय ।
 पेटीमध्यविनिक्षिप्त वास स्यान्मलिन न किम् ॥
 वहिष्कार्यासमर्थोऽपि हृदि हृद्येव सस्थिते ।
 पर पापं पर पुण्य परम च पद भवेत् ॥
 प्रकुर्वाण क्रियास्तास्ता केवल क्लेशमाजन ।
 यो न चित्तप्रचारज्ञस्तस्य मोक्षपद कुत ॥
 यज्जानाति यथावस्य वस्तुसर्वस्वमजसा ।
 तृतीय लोचन नृणां सम्यग्ज्ञान तदुच्यते ॥
 यद्विषयज्जनुयान्धस्य तत्स्यात्सुकृतचेतसः ।
 प्रवृत्तिचितिवृत्त्यङ्ग हिताहितविषेचनात् ॥
 मतिर्जागर्ति दृष्टेऽर्थे दृष्टेऽदृष्टे तथागम ।
 अतो न दुर्लभ तत्त्वं यदि निर्मत्सर मन ॥
 यद्यर्थे दर्शितेऽपि स्याज्जन्तो सतमसा मति ।
 ज्ञानमालोक्यत्तस्य वृथा रविरिपोरिव ॥
 शत्रुरेव स दोषोऽयं यदवाधेऽपि वस्तुनि ।
 मतिर्विपर्यय वसे यथेन्दौ मन्वचक्षुष ॥

ज्ञानमेकं पुनर्द्वेधा पञ्चधा चापि तद्ववेत् ।
 अन्यत्र केवलज्ञानात्तत्प्रत्येकमनेकधा ॥
 अधर्मकर्मनिर्मुक्तिर्धर्मकर्मविनिर्मितिः ।
 चारित्रं तच्च सागारानगारयति संश्रयम् ॥
 देशतः प्रथमं तत्स्यात्सर्वतस्तु द्वितीयकम् ।
 चारित्रं चारुचारित्रविचारोचितचेतसाम् ॥
 देशतः सर्वतो वापि नरो न लभते व्रतम् ।
 स्वर्गापवर्गयोर्यस्य नास्त्यन्यतरयोग्यता ॥
 तुण्डकण्डूहरं शास्त्रं सम्यक्त्वविधुरे नरे ।
 ज्ञानहीने तु चारित्रं दुर्भगाभरणोपमम् ॥
 सम्यक्त्वात्सुगतिः प्रोक्ता ज्ञानात्कीर्तिरुदाहृता ।
 वृत्तात्पूजामवाप्नोति त्रयाच्च लभते शिवम् ॥
 रुचिस्तत्त्वेषु सम्यक्त्वं ज्ञानं तत्त्वनिरूपणम् ।
 औदासीन्यं परं प्राहुर्वृत्तं सर्वक्रियोज्झितम् ॥
 वृत्तमग्निरुपायो धीः सम्यक्त्वं च रसौषधिः ।
 ताडुत्तिद्धे ~~गन्धे~~ तल्लाभादात्मपारतः ॥
 सम्यक्त्वस्याश्रयश्चित्तमभ्यासो ~~तत्त्वसिद्धिः~~ ॥
 चारित्रस्य शरीरं स्याद्वित्तं दानादिकर्मणः ॥

इत्युपासकाध्ययने रत्नत्रयस्वरूपनिरूपणो नामैकविंशतितमः कल्पः ।

इति सकलतार्किकलोकचूडामणे श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योनवद्यगद्यपद्य-
 विद्याधरचक्रचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवचरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते
 यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्न्यपवर्गमार्गमहोदयो
 नाम षष्ठ आश्वासः ।

सप्तम आश्वास ।

पुनर्गुणमणिकटकचेकटकमेव भाणिक्यस्य, सुधाविधानमिव प्रासादस्य,
 पुरुषकारानुष्ठानमिव वैवसपद, परक्रमावलम्बनमिव नीतिमार्गस्य, विद्ये-
 पवेदित्वमिव सेव्यत्वस्य, अत हि खलु सम्यक्त्वरत्नस्योपशृङ्खलमाहु । तच्च
 देशयतीनां द्विविध मूलोत्तरगुणाश्रयणात् । तत्र—

मद्यमांसमधुत्यागा संहोडुम्यरपञ्चका ।
 अष्टावेते गृहस्थानामुक्ता मूलगुणा श्रुते ॥
 सर्वदोषोदयो मद्यान्महामोहकृतेर्मते ।
 सर्वेषा पातकाना च पुर सरतया स्थितम् ॥
 हिताहितविमोहेन देहिन किं न पातकम् ।
 कुर्यु ससारकान्तारपरिभ्रमणकारणम् ॥
 मद्येन यादवा नष्टा नष्टा द्यूतेन पाण्डया ।
 इति सर्वत्र लोकेऽस्मिन्सुप्रसिद्धं कथानकम् ॥
 समुत्पद्य विषयेह देहिनोऽनेकशः किल ।
 मधीभवन्ति कालेन मनोमोहाय देहिनाम् ॥
 मद्यैकचिन्दुसपञ्चा प्राणिन प्रचरन्ति चेत् ।
 पूरयेयुर्न सदेहं समस्तमपि विष्टपम् ॥
 मनोमोहस्य हेतुत्वान्निदानत्वाच्च दुर्गते ।
 मद्य सद्भि सदा त्याज्यमिहामुत्र च दोषकृत् ॥

श्रूयतामत्र मद्यप्रवृत्तिदोषस्योपाख्यानम्—तदुर्वीश्वरास्वर्गवर्षावर्षानला-
 हुतीभूताहितान्वयनक्रादेकचक्रात्पुरादेकपात्राभ्य परित्राजको जाह्नवीमलेषु
 मञ्जनाय भ्रजन्निजच्छायापरद्विपाशङ्कातिकुद्धमदान्धगन्धसिन्धुरोक्षुरविषा
 णविदार्यमाणमेदिनीहृदये विन्ध्याटवीविषये प्ररूढप्रौढयौवनासवास्वाद-
 पुनरुक्तकादम्बरीपानप्रसूतासरालविलासग्रहिकाभिर्महिलाभि सह पलोपद-
 शवश्यकमासेवमानस्य महतो मातङ्गसमूहस्य मध्ये निपतित सन् सीधुस-
 मन्धविधुरसङ्गैर्मतीतङ्गैरुपबध्य असौ कैलैवमुक्त —‘त्वया मद्यमांसमहिलासु
 मध्येऽन्यत्तमसमागम कर्तव्य, अन्यथा जीवन्न पश्यसि मन्दाकिनीम्’ इति ।

सोऽप्येवमुक्तस्तिलसर्पपप्रमितस्यापि हि पिशितस्य प्राग्ने स्मृतिषु महाव्रत
 ....(?)विपत्तयः श्रूयन्ते । मातङ्गीसङ्गे च मृतिनिकेतनं प्रायश्चेतनम् । य
 एवंविधां सुरां पिवति न तेन सुरा पीता भवतीति निखिलमखशिखामणौ
 सौत्रामणौ मदिरास्वादाभिसंधिरनुमतविधिरस्ति । यैश्च पिष्टोदकगुडधातकी-
 प्रायैर्वस्तुकायैः सुरा संधीयते तान्यपि वस्तूनि विशुद्धान्येवेति चिरं
 चेतसि विचार्यानार्थविद्याविधानः कृतमंघ्रपानस्तन्माहात्म्यात्समाविर्भूतम-
 नोमहामोहः कौपीनमपहाय हारहरव्यवहारातिलक्षितमातङ्गिकागीतानुग-
 तकरतालिकाविडम्बनावसरो ग्रहगृहीतशरीर इवानीतानेकविकारः पुनर्वु-
 भुक्षाशुशुक्षिणिक्षीणकुक्षिकुहरस्तरसमपि भक्षितवान् । प्रादुर्भवदुःसहोद्रे-
 कमदनो मातङ्गी कागितवान् ।

भवति चात्र श्लोकः—

हेतुशुद्धेः श्रुतेर्वाक्यात्पीतमद्यः किलैकपात् ।

मासमातङ्गिकासङ्गमकरोन्मूढमानसः ॥

इत्युपासकाध्ययने मद्यप्रवृत्तिदोषदर्शनो नाम द्वाविंशः कल्पः ।

श्रूयतां मद्यनिवृत्तिगुणस्योपाख्यानम्—अशेषविद्यावैशारद्यमदमत्तम-
 नीषिमत्तालिकुलकेलिकमलनाभ्यां वलभ्यां पुरि खात्रचरित्रशीलः कर-
 वालः, कपाटोद्धाटनपटुर्वटुः, मंहानिद्रासंपादनकुशलो धूर्तिलः, परगोपा-
 यितद्रग्विणदेशविशारदः शारदः, खरपटागमविलासः कृकिलासश्चेति
 पञ्च मलिम्लुचाः प्रतिपन्नपरस्परप्रीतिप्रपञ्चाः स्वव्यवसायसाहसाभ्यामी-
 श्वरशरीरार्धवासिनीं भवानीमपि मुकुन्दहृदयाश्रयधियं श्रियमपि कात्या-
 यनीलोचनासज्जनमञ्जनमपि हर्तुं समर्थाः, पश्यतोहराणामपि पश्यतोहराः,
 कृतान्तदूतानामपि कृतान्तदूताः, कदाचिदेकस्यां निशि चेलालोपं वर्षति
 देवे कज्जलपटलकालकायप्रतिष्ठासु सकलासु काष्ठासु विहितपुरसारापहाराः
 पुरबाहिरिकोपवने धनं विभजन्तस्तवेदं ममेदमिति विवदमानाः कन्द-
 लमपहाय समानायितमैरेयाः पानगोष्ठीमनुतिष्ठन्तः पूर्वाहितकलहकोपोन्मे-
 षकलुषधिषणाः यष्टायष्टि मुष्टासुष्टि च युद्धं विधाय सर्वेऽपि मम्रुरन्यत्र

धूर्तिलात् । स किल यथादर्शनसमव महामुनिविलोकनात्सिद्धहृदयेक
व्रत गृह्णाति । तत्र च दिने तद्दर्शनादासव्रतमग्रहीत् ।

तदनु धूर्तिलः समानशीलेषु कस्य वश्यं विनाशलेश्यामात्मसमक्षमु-
पयुज्य विरज्याजवं जवादसुखव्रीजादुत्पाद्य च मनोजकुजजटाजालनिवेश-
मिव केशपाश चिरन्नाय^(१)परव्राहितजैन्नाय समीहांचके ।

भवति चात्र श्लोक —

एकसिन्वासरे मद्यनिवृत्तेर्धूर्तिलः किल ।

एतद्दोषात्सहायेषु मृतेष्वापदनापदम् ॥

इत्युपासन्नप्ययने मद्यनिवृत्तिगुणनिदानो नाम त्रयोविंशतितमः कस्य ।

स्वभावाशुचिदुर्गन्धमन्यापायदुरास्पदम् ।

सन्तोऽवन्ति कथं मांस विपाके दुर्गतिप्रदम् ॥

कर्माकृत्यमपि प्राणी करोतु यदि चात्मन ।

हन्यमानविधिर्न स्यादन्यथा वा न जीवनम् ॥

धर्माच्छर्मभुजा धर्मे किं तु विद्वेषकारणम् ।

प्रार्थितार्थप्रदं द्वेष्टु को नामामरपादपम् ॥

अल्पाक्लेशात्सुखं सुष्टु सुधीश्चेत्स्वस्य वान्छति ।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥

स सुखं सेवमानोऽपि जन्मान्तरमुत्ताश्रय ।

य परानुपघातेन सुखसेवापरायण ॥

स पुमान्नु लोकेऽसिन्नुदर्के दुःस्वर्जित ।

यस्तदा त्वमुखासक्ताश्च मुक्षेद्धर्मकर्मणि ॥

स भूमारः पर प्राणी जीवन्नपि मृतश्च स ।

यो न धर्मार्थकामेषु भवेदन्यसमाश्रय ॥

स मूर्खः स जडः सोऽञ्च स पशुश्च पक्षोरपि ।

योऽन्नन्नपि फलं धर्माद्धर्मे भवति मन्दधीः ॥

स विद्वान्स महाप्राज्ञः स धीमान्स च पण्डितः ।

यः स्वतो वान्यतो वापि नाधर्माय समीहते ॥

तत्स्वस्य हितमिच्छन्तो मुञ्चन्तश्चाहितं मुहुः ।
 अन्यमांसैः स्वमांसस्य कथं वृद्धिविधायिनः ॥
 यत्परत्र करोतीह सुखं वा दुःखमेव वा ।
 वृद्धये धनवद्दत्तं स्वस्य तज्जायतेऽधिकम् ॥
 मद्यमांसमधुप्रायं कर्म धर्माय चेन्मतम् ।
 अधर्मः कोऽपरः किं वा भवेद्दुर्गतिदायकम् ॥
 स धर्मो यत्र नाधर्मस्तत्सुखं यत्र नासुखम् ।
 तज्ज्ञानं यत्र नाज्ञानं सा गतिर्यत्र नागतिः ॥
 स्वकीयं जीवितं यद्वत्सर्वस्य प्राणिनः प्रियम् ।
 तद्वदेतत्परस्याहिं ततो हिंसां परित्यजेत् ॥
 मांसादिषु दया नास्ति न सत्यं मद्यपायिषु ।
 आनृशंस्यं न मर्त्येषु मधूर्दुर्वरसेविषु ॥
 मक्षिकागर्भसंभूतवालाण्डकिनिपीडनात् ।
 जातं मधु कथं सन्तः सेवन्ते कललाकृति ॥
 उद्भ्रान्तार्भकगर्भेऽस्मिन्नण्डजाण्डकखण्डवत् ।
 कुतो मधु मधुच्छत्रे व्याधलुब्धकजीवितम् ॥
 अश्वत्थोदुम्बरप्लक्ष्म्यग्रोधादिफलेष्वपि ।
 प्रत्यक्षाः प्राणिनः स्थूलाः सूक्ष्माश्चागमोचराः ॥
 मद्यादिस्वादिगेहेषु पानमन्नं च नाचरेत् ।
 तदमन्नादिसंपर्कं न कुर्वीत कदाचन ॥
 कुर्वन्नवृत्तिभिः सार्धं संसर्गं भोजनादिषु ।
 प्राप्नोति वाच्यतामत्र परत्रेह च सत्फलम् ॥
 दृष्टिप्रायेषु पानीयं स्नेहं च कुतपादिषु ।
 व्रतस्थो वर्जयेन्नित्यं योषितश्चाव्रतोचिताः ॥
 जीवयोग्या विशेषेण मयमेषादिकायवत् ।
 मुद्गमाषादिकायोऽपि मांसमित्यपरे जगुः ॥

तदयुक्तम् । तदाह—

मांस जीवशरीर जीवशरीर भवेन्न वा मांसम् ।

यद्वक्षिम्यो वृक्षो वृक्षस्तु भवेन्न वा निम्ब ॥

किं च ।

द्विजाण्डजनिहन्तृणा यथा पाप विशिष्यते ।

बीजयोगाविक्षेपेऽपि तथा पलपलाशिनाम् ॥

स्त्रीत्वपेयत्वसामान्याद्वारवारिवदीहताम् ।

एष वादी वदन्नेव मधमातृसमागमे ॥

शुद्ध दुग्ध न गोर्मास वस्तुवैचित्र्यमीदृशम् ।

विपन्न रत्नमाहेय विष च विपदे यत ॥

अथवा ।

हेय पल पय पेय समे सत्यपि कारणे ।

विपद्रोरायुषे (१) पन्न मूल तु मृतये मतम् ॥

अपि च ।

क्षरीरावयवत्वेऽपि मांसे दोषो न सर्पिषि ।

जिह्वावन्न हि दोषाय पादे मध द्विजातिषु ॥

विधिक्षेत्केवल शुद्धचै द्विजै सर्व निषेध्यताम् ।

शुद्धचै केकेवल वस्तु भुज्यता श्वपचालये ॥

तद्व्यदातृपात्राणा विशुद्धौ विधिशुद्धता ।

यत्सस्कारशतेनापि नानातिद्विजतां ब्रजेत् ॥

तच्छाक्यसाख्यचार्याकवेदवैद्यकपर्दिनाम् ।

मत विहाय हातव्य मांस श्रेयोऽर्थमि सदा ॥

यस्तु लौल्येन मांसाक्षी घर्मर्षि स द्विपातक ।

परदारक्रियाकारी मात्रा सन्न यथा नर ॥

श्रूयतामत्र मासाशनाभिध्यानमात्रस्यापि पातकस्य फलम्—श्रीमत्पु-
ण्यदन्तमदन्तावतारावतीर्णत्रिदिषपतिसपादितो धावेन्दिरासधां काका-
न्यां पुरि चार्षाकान्वयसमूति सौरसेनो नाम नृपति कुलधर्मानुरोध

बुद्ध्या गृहीतपिशितव्रतः पुनर्वेदवैद्याद्वैतमतमोहितमतिः संजातजाङ्ग-
लिजिघित्सानुमतिरङ्गीकृतवस्तुनिर्वहणाज्जनापवादाज्जगुप्समानो मनोवि-
श्रान्तिहेतुना कर्मप्रियनामकेतुना बलवेन रहसि विलस्थलजलान्तरालच-
रतरसमानाययन्नप्यनेकराजकार्यपर्याकुलमानसतया मांसभक्षणक्षणं नावाप ।

कर्मप्रियोऽपि तथा पृथिवीश्वरनिदेशमनुदिनमनुतिष्ठन्नेकदा पृदाकु-
पाकोपद्रुतः प्रेत्य स्वयंभूरमणाभिधानमुद्रे समुद्रे महादेववलस्तिमिङ्गिलगिलो
वभूव । भूपालो चिरकालेन कथाशेषतामाश्रित्य पिशिताशनाशयानुबन्धात्त-
त्रैव सिन्धौ तस्यैव महामीनस्य कर्णविले तन्मलाशनशीलः शालिसिक्थकल-
कलेवरः शफरोऽभूत् । तदन्वेष पर्याप्तोभयकरणस्तस्य वदनं व्यादाय निद्राय-
त्तो गलगुहावगाहे वेलानदीप्रवाह इवानेकं जलचरानीकं प्रविश्य तथैव
निष्क्रामन्निरीक्ष्य पापकर्मा निर्भाग्याणां चाग्रणीधर्मा खल्वेष श्लो-
यद्वक्त्रसंपातनचेतांस्यपि न शक्नोति अशितुं यादांसि । मम पुनर्यदि हृदये-
प्सितप्रभावाद्देवादेतावन्मात्रं गात्रं स्यात्तदा समस्तमपि समुद्र विद्रुतसकल-
सत्त्वसंचारमुद्रं विदधामि' इत्यभिध्यानादल्पकायकलः शकुलो निखिलनक्र-
चक्रचाराच्च महादेहाधीनो मीनः कालेन विपद्योत्पद्य चोत्तमतस्त्रयस्त्रिंश-
त्सागरोपमायुर्निलये निरये भवप्रत्ययायत्ताविर्भूतज्ञानविशेषौ तावनिमिषचरौ
नारकपर्यायधरौ किलैवमालापं चक्रतुः—'अहो क्षुद्रमत्स्य, तथा निर्मित-
कर्मणो दुष्कर्मणो ममात्रागतिरुचितैव । तव तु मत्कर्णविले मलोपजीवनस्य
कथमत्रागमनमभून्महामत्स्यचेष्टितादपि दुरन्तदुःखसंबन्धनिबन्धनादशुभ-
ध्यानात् ।'

भवति चात्र श्लोकः—

क्षुद्रमत्स्यः किलैकस्तु स्वयंभूरमणोदधौ ।

महामत्स्यः कर्णस्थः स्मृतिदोषादधो गतः ॥

इत्युपासकाध्ययने मासाभिलाषमात्रफलप्रलपनो नाम चतुर्विंशतितमः कल्पः ।

श्रूयतामत्र मांसनिवृत्तिफलस्योपाख्यानम्—अवन्तिमण्डलनलिनाभि-
निवाससरस्यामेकानस्यां पुरि पुरबाहिरिकायां देविलामहिलाविलासविशि-
खवृत्तिकोदण्डस्य चण्डनाम्नो मातङ्गस्यैकस्यां दिशि निवेशितपिशितोप-

दक्षस्यापरस्यां दिशि विन्यस्तसुरासुरसमृतकलशस्य ता पलावशोदारां सुरां
 पाय पाय तदुभयान्तराले चर्मनिर्माणतन्नां वरत्रां वर्तयतो वियद्विहारोऽङ्गी
 नाण्डजह्निम्मतुण्डस्वण्डनविनिप्पन्दिविषवरविषदोषावसरा सुरासीत् । अत्रै-
 वावसरे तत्समीपवर्त्मगोचरे धर्मश्रवणजन्मान्तरादिप्रकाशनपथमि कथा-
 भिविनेयजनोपकाराय कृतकामचारप्रचारमम्बरान्मूर्तिमत्स्वर्गापवर्गमार्गयम
 लमिवावतरञ्चारणपियुगलमवलोक्य सजातकुतूहलस्त देशमनुगम्य नगरे
 तद्दर्शनेन श्रावकलोक व्रतानि समाददानमनुस्मृत्य समाचरितप्रणाम सुन-
 न्दनाग्रे सरगमनमभिनन्दन भगवन्तमात्मोचित व्रतमयाचत भोगवान् ।

उपकाराय सर्वस्य पर्बन्य इव धार्मिक ।

तत्स्थानास्थानचिन्तेयं वृष्टिवन्न हितोक्तिषु ॥

इत्यवगम्य सम्यगवधिवोधोपायोगादवगतैतदासन्नपरासुतायोगस्तन्मात-
 र्ज्ञमेवमवोचत्—‘अहो मातङ्ग, तदुभयान्तरालसज्जा रज्जू सूजतस्तन्मध्ये
 तव तन्निवृत्तिव्रतम्’ इति । मातङ्गस्तथा प्रतिपद्योपसथ च तमवकाश पिशित
 प्राश्य ‘यावदहमिदं स्थानकं नायामि तावन्मेऽस्य निवृत्ति’ इत्यभिधाय
 समासादितमविरास्थान प्रतिपन्नपानस्तदुग्रतरगरभराण्डधूलिहितमतिप्र
 सरस्तन्निवृत्तिमलममानचितोऽपि प्रेत्य तावन्मात्रव्रतमाहात्म्येन यक्षकुले
 यक्षमुख्यत्व प्रतिपेदे ।

भवति चात्र श्लोक —

चण्डोऽवन्तिषु मातङ्ग पिशितस्य निवृत्ति ।

अत्यल्पकालमाविन्या प्रपेदे यक्षमुख्यताम् ॥

इत्युपासन्नध्ययने मांसनिवृत्तिफलस्थानो नाम पञ्चविंशतितमः कल्प ।

अथ के ते उत्तरगुणा —

अणुव्रतानि पञ्चैव त्रिप्रकारं गुणव्रतम् ।

शिक्षाव्रतानि चत्वारि गुणा स्युर्द्वादशोत्तरे ॥

तत्र—

हिंसास्तेयानृत्याव्रतपरिग्रहविनिग्रहा ।

एतानि देशतः पञ्चाणुव्रतानि प्रचक्षते ॥

संकल्पपूर्वकः सेव्यो नियमो व्रतमुच्यते ।
 प्रवृत्तिविनिवृत्ती वा सदसत्कर्मसंभवे ॥
 हिंसायामनृते चौर्यामन्नह्मणि परिग्रहे ।
 दृष्टा विपत्तिरत्रैव परत्रैव च दुर्गतिः ॥
 यत्स्यात्प्रमादयोगेन प्राणिषु प्राणहापनम् ।
 सा हिंसा रक्षणं तेषामहिंसा तु सतां मता ॥
 विकथाक्षकषायाणा निद्रायाः प्रणयस्य च ।
 अभ्यासाभिरतो जन्तुः प्रमत्तः परिकीर्तितः ॥
 देवतातिथिपित्रर्थं मन्त्रौषधिभयाय वा ।
 न हिंस्यात्प्राणिनः सर्वान्निहिंसा नाम तद्भूतम् ॥
 गृहकार्याणि सर्वाणि दृष्टिपूतानि कारयेत् ।
 द्रवद्रव्याणि सर्वाणि पटपूतानि योजयेत् ॥
 आसनं शयनं मार्गमन्नमन्यच्च वस्तु यत् ।
 अदृष्टं तन्न सेवेत यथाकालं भजन्नपि ॥
 दर्शनस्पर्शसंकल्पसंसर्गत्यक्तभोजिताः ।
 हिंसनाक्रन्दनप्रायाः प्राशप्रत्यूहकारकाः ॥
 अतिप्रसङ्गहानाय तपसः परिवृद्धये ।
 अन्तरायाः स्मृता सद्भिर्ब्रतबीजविनिक्रियाः ॥
 अहिंसाव्रतरक्षार्थं मूलव्रतविशुद्धये ।
 निशायां वर्जयेद्भुक्तिमिहामुत्र च दुःखदाम् ॥
 आश्रितेषु च सर्वेषु यथावद्विहितस्थितिः ।
 गृहाश्रमी समीहेत शरीरेऽवसरे स्वयम् ॥
 संधानं पातकं धान्यं पुष्पं मूलं फलं धनम् ।
 जीवयोनि न संग्राह्यं यच्च जीवैरुपद्रुतम् ॥
 अमिश्रं मिश्रमुत्सर्गं कालदेशदशाश्रयम् ।
 वस्तु किञ्चित्परित्याज्यमपीहास्ति जिनागमे ॥

यदन्तःशुषिरप्राय हेय नालीनलादि तत् ।
 अनन्तफायिकप्राय वल्लीकन्दादिक त्यजेत् ॥
 द्विदल द्विदल प्राश्य प्रायेणानवतां गतम् ।
 सिद्धय सकलास्त्याज्या साधिता सकलाश्च या ॥
 तत्रार्हिसा कुतो यत्र बह्वारम्भपरिग्रह ।
 वञ्चके च कुशीले च नरे नास्ति दयालुता ॥
 शोकसंतापसफ्रन्दपरिदेवनदु स्वधी ।
 मवन्त्वपरयोर्जन्तुरसद्वेद्याय जायते ॥
 कपायोदयतीमात्मा भाषो यस्योपजायते ।
 जीवो जायेत चारित्रमोहस्यासौ समाश्रयः ॥
 मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि यथाक्रमम् ।
 सत्त्वे गुणाधिके क्लिष्टे निर्गुणेऽपि च भावयेत् ॥
 कायेन मनसा वाचा परे सर्वत्र देहिनि ।
 अदुःखजननी वृत्तिर्मैत्री मैत्रीविदा मता ॥
 तपोगुणाधिके पुंसि प्रश्रयाश्रयनिर्भर ।
 जायमानो मनोराग प्रमोदो विदुषा मत ॥
 दीनाम्युद्धरणे बुद्धि कारुण्य करुणात्मनाम् ।
 हर्षामर्षोज्ज्वला वृत्तिर्माध्यस्थ्य निर्गुणात्मनि ॥
 इत्थं प्रयतमानस्य गृहस्थस्यापि देहिनि ।
 करस्यो जायते स्वर्गो नास्य वूरे च तत्पदम् ॥
 पुण्य तेजोमय प्राहु प्राहु पाप तमोमयम् ।
 तत्पाप पुंसि किं तिष्ठेद्दयादीधितिमालिनि ॥
 सा क्रिया कापि नास्तीह यस्या हिंसा न विद्यते ।
 विशिष्येते पर भावावत्र मुख्यानुषङ्गिकौ ॥
 अन्नन्नपि भवेत्पापी निमन्नपि न पापभाक् ।
 अमिध्यानविशेषेण यथा धीवरकर्षकौ ॥

कस्यचित्संनिविष्टस्य दारान्मातरमन्तरा ।
वपुःस्पर्शविशेषेऽपि शेमुषी तु विशिष्यते ॥

तदुक्तम्—

परिणाममेव कारणमाहुः खलु पुण्यपापयोः कुशलाः ।
तस्मात्पुण्योपचयः पापापचयश्च सुविधेयः ॥

वपुषो वचसो वापि शुभाशुभसमाश्रया ।
क्रियान्यत्र क्रमेण स्यात्क्रियत्स्वेव च वस्तुषु ।
जगन्नयादपि स्फारा चित्ते तु क्षणतः क्रिया ॥

तथा च लोकोक्तिः—

एकस्मिन्मनसः कोणे पुंसामुत्साहशालिनाम् ।
अनायासेन संमान्ति भुवनानि चतुर्दश ॥
भूपयःपवनाग्नीना तृणादीना च हिंसनम् ।
यावत्प्रयोजनं स्वस्य तावत्कुर्यादयं तु यत् ॥
ग्रामस्वामिस्वकार्येषु यथालोकं प्रवर्तताम् ।
गुणदोषविभागेऽत्र लोक एव यतो गुरुः ॥
दर्पेण वा प्रमादाद्वा धीन्द्रियादिविराघने ।
प्रायश्चित्तविधिं कुर्याद्यथादोष यथागमम् ॥
प्राय इत्युच्यते लोकस्तस्य चित्तं मनो भवेत् ।
एतच्छुद्धिकरं कर्म प्रायश्चित्तं प्रचक्षते ॥
द्वादशाङ्गधरोऽप्येको न कृच्छ्रं दातुमर्हति ।
तस्माद्बहुश्रुताः प्राज्ञाः प्रायश्चित्तप्रदाः स्मृताः ॥
मनसा कर्मणा वाचा यदुष्कृतमुपार्जितम् ।
मनसा कर्मणा वाचा तथैव.....विहापयेत् ॥
आत्मदेशपरिस्पन्दो योगो योगविदां मतः ।
मनोवाक्कायतस्त्रेधा पुण्यपापश्रवाश्रयः ॥
हिंसनाब्रह्मचौर्यादि काये कर्माशुभं विदुः ।
असत्यासभ्यपारुष्यप्रायं वचनगोचरम् ॥

मदेर्ध्यासूयनादि स्वान्मनोव्यापारसश्रयम् ।
 एतद्विपर्ययाज्जेय शुभमेतेषु तत्पुन ॥
 हिरण्यपशुभूमीनां कन्याशय्यान्नवाससाम् ।
 दानैर्बहुविधैश्चान्यैर्न पापमुपशाम्यति ॥
 लङ्घनौपघसाध्याना व्याधीनां बाष्पको विधि ।
 यथाकिंचित्करो लोके तथा पापोऽपि मन्यताम् ॥
 निहत्य निखिल पाप मनोवाग्देहदण्डनै ।
 करोतु सकल कर्म दानपूजादिक तत ॥
 आप्रवृत्तेर्निवृत्तिर्मे सर्वस्येति कृतक्रिय ।
 सस्मृत्य गुरुनामानि कुर्यान्निद्रादिक विधिम् ॥
 दैवादायुर्विरामे स्वात्मत्याख्यानफल महत् ।
 भोगशून्यमत काल नावहेदन्नत मती ॥
 एका जीवदयैकत्र परत्र सकला क्रिया ।
 पर फलं तु पूर्वत्र कृपेस्विन्तामणेरिव ॥
 आयुष्मान्नुभग श्रीमान्पुरुष क्रीर्तिमाञ्जर ।
 अहिंसाव्रतमाहात्म्यादेकस्मादेव जायते ॥

श्रूयतामत्र हिंसाफलस्योपाख्यानम्—अवन्तिदेशेषु सकललोकमनो-
 हरागमारामे शिरीषग्रामे मृगसेनाभिधानो मत्स्यबन्ध स्कन्धावलम्बित-
 गलजालाद्युपकरण पृथुरोमसमानयनोपनीतविहारण कल्लोलजलप्लावित-
 कूलशालेयमालवप्रां सुप्रां सरितमनुसरन्नश्लेषमहर्षिपरिषद्वर्षमस्विलमहाभाग-
 भूपतिपरिकल्पितसपर्य मिथ्याविरहितधर्मचर्यं श्रीयशो(?)चार्य निचाय्य
 समासन्नसुकृतासायद्धृदयत्वाद्गूरादेव परित्यक्तपापसपादनोपकरणग्राम सस-
 त्रम सपादित(?)दीप्रणाम प्रकामप्रगल्बेना समाहितमना 'साधुसमाजस-
 त्तम, समस्तमहामुनिजनोत्तम, दैवादुपपन्नपुण्यगृहभावोऽनुगृह्यता कस्यचिद्
 तस्य प्रदानेनाय जन ' इत्यभाषत । भगवान्—'ननु कथमस्य पय पतज्जस्येव
 सदैव शकुलिविनाशनि सूकाशयवयस्य अतग्रहणोपदेशे प्रवीणमन्त करण-
 मभूत् । अस्ति हि लोके प्रवाव , न खलु प्रायेण प्राणिनां प्रकृतेर्विकृतिरापत्त्यां

शुभमशुभं वा विना भवति' इत्युपयुक्तावधिः सम्यगवबुद्धसविधैतज्जीविताव-
धिस्तमेवमवादीत्—'अहो शुभाशयायतन, अद्यतनाहनि यन्तवादावेवानाये
मीनः समापतितः स त्वया न प्रमापयितव्यः । यावच्चात्मवृत्तिविषयमामिषं
प्राप्नोषि तावत्तव तन्निवृत्तिः । अयं पुनः पञ्चत्रिंशदक्षरपवित्रो मन्त्रः सर्वदा सु-
स्थितेन दुःस्थितेन च त्वया ध्यातव्यः' इति। मृगसेनः 'यथादिशति बहुमानस्त-
थास्तु' इत्यभिनिविश्य तां शैवल्लिनीमनुसृत्य जनितजालक्षेपो कालक्षेपमतनु-
कारणं वैसारिणमासाद्य स्मृतव्रतस्तस्य श्रवसि चिह्नाय चीरचीरा निवध्या-
त्याक्षीत् । पुनरपरावकाशे तीरिणीप्रदेशे तथैवादूरतरशर्मा समाचरितकर्मा
तमेवापडक्षीणमक्षीणायुषमवाप्यामुञ्चत । तदेवमेतस्मिन्ननणिष्ठे पाठीनवरिष्ठे
पञ्चकृत्वो लम्बे विषदमग्ने मुच्यमाने सति, असमस्तकमध्यास्त घनघुसृणरसा-
रुणितवरुणपुरपुरंध्रीकपोलकान्तिशाली गभस्तिमाली । तदनु तं गृहीतत्र-
तापरित्यागमोदमानचेतनं मृगसेनमधार्मिकलोकव्यतिरिक्तं रिक्तमागच्छन्तं
परिच्छिद्य, अतुच्छकोपापरिहार्या तद्धार्या घण्टाख्या यमघटेव किमपि
कर्णकटुः कणन्ती कुटीरान्तःश्रितशरीरा निर्विवरमररं प्रदायास्थात् ।
मृगसेनोऽपि तया निरुद्धवेश्मप्रवेशनस्तन्मन्त्रस्मरणसक्तचित्तः पुराणतर-
तरुभित्तमुच्छीर्षे विधाय सान्द्रं निन्द्रायन्नेतत्तुरुभित्ताभ्यन्तरविनिःसृतेन
सरीसृपसुतेन दष्टः कष्टमवस्थान्तरमाविष्टो व्युष्टसमये घण्टया दष्टः ।
पुनरनेन सार्धमुष्वर्धमध्यानुमोचितनिश्चयात्मनि विहितबहुनिन्दया शोचि-
तश्च । ततः सा 'यदेवास्य व्रतं तदेव ममापि । जन्मान्तरे चायमेव मे
पतिः' इत्यावेदितनिदाना समित्समिद्धमहसि द्रविणोदसि हव्यसमस्नेहं देहं
जुहाव ।

अथ विलासिनीविलोचनोत्पलपुनरुक्तवन्दनमालायां विशालायां पुरि
विश्वगुणो महादेवीश्वरो विश्वंभरो विश्वंभरो नाम नृपतिः । धनश्री-
पतिः पिता च दुहितुः सुबन्धोर्गुणपालो नाम श्रेष्ठी । तस्य किल
गुणपालस्य मनोरथपान्थप्रीतिप्रपालिकायामेतस्यां कुलपालिकायामनेन
मृगसेनेन समापन्नसत्त्वायां सत्याम्, असौ वसुधापतिर्विटकथासंसृष्टतया
प्रतिपन्नपाञ्चजनीनभावो नर्मभर्मनाम्नो नर्मसचिवस्य सुताय नर्मधर्मणे

गुणपालश्रेष्ठिनमखिलकलाकलापालकृतस्वरूपसमन्विता सुतामयाचत । श्रेष्ठी दुष्प्रज्ञेन राज्ञा तथा याचित 'यदि नर्मसचिवसुताय सुतां वितरामि तदावश्य कुलक्रमव्यतिक्रमो दुरपवादोपक्रमश्च । अयं स्वामिज्ञासनमति क्रम्याश्रैवासे तदा सर्वस्वापहार प्राणसंहारश्च' इति निश्चित्य प्रियमुद्दद श्रीदत्तस्य वणिक्पतेर्निकेतने समणिमेखलकलत्र कलत्रमवस्थाप्य स्थप तेयसार दुहितर चात्मसात्कृत्य सुलभकेलिवनवनाशयनिवेश कौशाम्बी देशमयासीत् ।

अत्रान्तरे श्रीमद्हरिद्रमन्दिरनिर्विशेषमाचरितचर्यापर्यटनौ शिवगुप्त-मुनिगुप्तनामानौ मुनी श्रीदत्तप्रतिवेशनिवासिनोपासकेन यथाविधिविहित-प्रतिग्रहौ कृतोपचारविग्रहौ च तामङ्गणाश्रया धनश्रियमपश्यताम् ।

तत्र मुनिगुप्तमगवान्किल केवलस्वलिङ्गानपरुपमुद्गमनीयसगताङ्गा भोगत्वियमवैधव्यचिह्नदवरकमात्रालङ्कारजुष्टमासकान्तापत्यपरिजनविरहदे-हसादां गर्भगौरवस्वेदां च शिशिराजसूवास्रवशक्तिनी स्थलमलिनी मिव मलिनच्छविमुदवसितपरिसरे परगृहवासविशीर्यमाणमुखश्रिय धन-श्रिय निध्याय 'अहो, महीयसां खलु एनसामावास कोऽप्यस्या कुक्षौ महापुरुषोऽवतीर्णः, येनावतीर्णमात्रेणापि दुष्पुत्रेणैव वराक्री इयदावेशां दशमशिश्रयत्' इत्यमापत । मुनिवृषा शिवगुप्तः—'मैव मापिष्टा । यतो यद्यपीय श्रेष्ठिनी कानिचिद्दिनान्येवभूता सती परापिष्टाने तिष्ठति, तथा-प्येतन्नन्दनेन सकलवणिक्पतिना राजश्रेष्ठिना निरवविशेषवधीश्वरेण विश्व-भरेश्वरसुतावरेण च भवितव्यम्' इत्यवोचत् ।

एतच्च स्वकीयमन्दिरालिन्दगत श्रीदत्तो निशम्य 'न खलु प्रायेणा-सत्यमिदमुक्तं भविष्यति महर्षे' इत्यवधार्य सूचीमुखसर्पवहुरीहितदत्तचे तोवृत्तिरासीत् । धनश्रीश्च परिभासप्रसवदिवसा सती सुतमसूत ।

श्रीदत्तः—'चित्रमानुरिवायमाश्रयाश्च खलु बालिष्ठ । तदसञ्जातस्नेहा-याभेवास्य जनन्यामुपाशुवण्ड श्रेयान्' इति परामृश्य प्रसूतिदुःखेनातुच्छ मूर्छापाश्रया धनश्रियमाकलय्य निजपरिजनजरतीमुखेन 'प्रमीत एवाय

तनयः संजातः' इति प्रसिद्धिं विधायाकार्यं चैकमाचरितोपचारप्रपञ्चं श्वपचं जिह्मब्राह्मीरहस्यनिकेतः कृतापायसंकेतस्तं स्तन्यपमेतस्मै समर्पयामास ।

सोऽपि जनंगमः स्वर्भानुप्रभेण करेण रामरश्मिमिव तं स्तनंधयमुपरुध्य निःशलाकावकाशं देशमाश्रित्य पुण्यपरमाणुपुञ्जमिव शुभशरीरभाजमे-
नमवेक्ष्य संजातकरुणारसप्रसरप्रसन्नमुखः सुखेन विनिधाय स्वकीयमटी-
कत । पुनरस्यैवाधरभवभगिनिपतिरशेषापणिकपणपरमेष्ठी इन्द्रदत्तश्रेष्ठी
विक्रयाडम्बरितशण्डमण्डलाधीन पेठोपकण्ठगोष्ठीनमनुसृतो वत्सीयवि-
षयसनीडक्रीडागतगोपालबालकलपनपरम्परालापद्वत्सतरतानकसंतानपरिवृ-
तमनेकचन्द्रकान्तोपलान्तरालनिलीनमरुणमणिनिधानमिव तं जातमुप-
लभ्य स्वयमदृष्टनन्दनवदनत्वात्तद्गुह्या साधवनुरुध्य 'स्तनंधयावधानधृत-
बोधे राधे, तवायं गूढगर्भसम्भवस्तनूद्भवः' इति प्रवर्धितप्रसिद्धिर्महान्तमप-
त्योत्पत्तिमहोत्सवमकार्षीत् ।

श्रीदत्तः श्रवणपरम्परया तमेनं वृत्तान्तमुपश्रुत्य शिशुविनाशनाश-
येन कीनाश इव तन्निवेशम् 'इन्द्रदत्त, अयं महाभागधेयो भागिनेयो ममैव
तावद्भाम्नि वर्धताम्' इत्यभिधाय सभागिनीकं तोकमात्मावासमानीय पुरा-
वत्क्रूरप्रज्ञः संज्ञपनार्थमन्तावसायिने प्रायच्छत । सोऽपि दिवाकीर्तिरु-
पात्तपुत्रभाण्डः सत्वरमुपह्वरानुसारी समीरवशविगलितघनाम्बरावरणं
हरिणकिरणमिव ईक्षणरमणीयं गुणपालतनयमालोक्य सदयहृदयः प्रबल-
विटपिसंकटे सरित्तटनिकटे परित्यज्य यथायथमश्र्वलीत्(?) ।

तत्राप्यसौ पुरोपार्जितपुण्यप्रभावादुपमातृभिरिव एतद्वीक्षणात्क्षरत्क्षी-
रस्तनाभिरानन्दोदीरितनिर्भरहंभाध्वनिभिः प्रचारायागताभिः कुण्डो-
ष्ठीभिर्ब्रजलोकधेनुभिरुपरुद्धसविधभागोऽपदान्तरमागतेन तद्रक्षणदक्षेण
गोपालजनेन अस्तावतंसिभासिन्यशोकस्तबकसुन्दरे सरोजसुहृदि सति
विलोकितः । कथितश्च सकलगोष्ठज्येष्ठाय बल्लवकुलवरिष्ठाय निजाननापह-
सितारविन्दाय गोविन्दाय । सोऽपि पुत्रप्रेम्णा प्रमोदगरिम्णा चानीय
जनितहृदयानन्दायाः सुनन्दायाः समर्पितवान् । अस्येन्दिरामन्दिरस्य
धनकीर्तिरिति नाम । ततोऽसौ क्रमेण मकरन्दपरित्यक्तशैशवदशः कमलेश

इव युवजनमन पुण्यतारुण्योत्कृष्टबलवीलोचनालिकुलावलेखलावण्यमकर-
न्दममन्दानन्दकामदमतिकान्तरूपायतन यौवनमासादित पुनरपि प्राज्या
ज्यवणिज्योपार्जनसज्जागमनेन तेन श्रीदत्तेन दृष्ट । पृष्टश्च गोविन्द-
स्तदवाप्तिप्रपञ्च । श्रीदत्त — 'गोविन्द, मदीये सद्ये किमपि महत्कार्य-
मात्मजस्य निवेद्यमस्ति । तदयं प्रभुरिम लेख आह्वयित्वा सत्वरं ग्रहेतव्य ।'
गोविन्दः— 'श्रेष्ठिन्, एवमस्तु ।' लेखं चैवमलिखत्— 'अहो विदितसमस्त-
पौतवकल महाबल, एष स्वत्वसद्वशविनाशवैश्वानरोऽवश्यं विप्यो मुशस्यो
वा विघातव्य' इति । धनकीर्तिस्तथा तातवणिक्यतिम्यामादिष्ट
सावष्टम्भ गलालकारसख लेखं कृत्वा गत्वा च जन्मान्तरोपकाराधीनमी-
नावतारसरसीमेकानस्यां तत्प्रवेशपदिरपर्यन्तवर्तिनि बने वर्त्मभ्रमापनयनाय
पिक्प्रियालवालपरिसरे नि सञ्जमस्वाप्सीत् ।

अत्रावसरे विहितपुष्पावचयविनोदा सपरिच्छदा निखिलविद्याविदग्धा
पूर्वभवोपकारस्त्रिधा सजीवनौपधिसमानानङ्गसेनानामिका गणिका
तस्यैव सहकारतरोस्तलमुपदौक्यं विलोक्य च निस्पन्दलोचना चिराय
तमनङ्गमिव मुक्तकुसुमाञ्जतघ्न लोकान्तरमिभ्रमशेषलक्षणोपलक्षितमूर्तिं
धनकीर्तिं पुनरायु श्रीसरस्वतीसमागमादेश^(१)स्ता त्रयेणेव प्रकटवित
किंतकर्कोटत्रयेण बन्धुरमध्यप्रदेशात्कण्ठदेशादादायापायप्रतिपादनाक्षरा-
लेखं लेखमवाचयत् ।

लिलेख च त वाणिजकापसद हृदयेन विकुर्वती लोचनाञ्जनकरण्डा-
दुपात्तेन धनवलिपल्लवनिर्यासरसद्वृत्तेन कज्जलेनार्जुनशलाकया तत्रैव परि-
म्लिष्टपुरातनसूत्रे पत्रे लेखान्तरम् । तथा हि— 'यदि श्रेष्ठिनी मामवधेयवचन
श्रेष्ठिन् मन्यते, महाबलश्च यदि मामनुलङ्घनीयवाक्प्रसर पितरं गणयति,
तदास्मै निकाम सप्तपुरुषपर्यन्तपरीक्षितान्वयसप्तये धनकीर्तये रूपदप्रक-
मेण द्विजदेवसमक्षमविचारापेक्ष श्रीमतिर्दातव्या' इति । ततो यथामात-
विशिस्तमिमं लेखमामुच्य समाचरितगमनायामनङ्गसेनायां धनकीर्तिंश्चि-
रेण विद्राणसान्द्रनिद्रोद्रेक सोत्तेकमुच्छ्राय प्रयाय च श्रीदत्तनिकेतन
जननीसमन्विताय महाबलाय प्रदर्शितलेखं श्रीमतिसखोऽभवत् ।

श्रीदत्तो वार्तामिमामाकर्ण्य प्रतूर्णं प्रत्यावर्त्य निधाय च तद्वधाय
राजधानीवाहिरिकाया चण्डिकायतने कृतसकेत संनद्धवपुषं पुरुषं कच्च-
राचरणपिशार्ची देवद्वीची च परिप्राप्तोदवसितो रहसि धनकीर्तिं मुहुरा-
हूय बहुकूटकपटमतिरेवमावभाषे—‘वत्स, मदीये कुले किलैवमाचारो
पटुतर्यामिनीमुखे कात्यायिनीप्रमुखे प्रदेशे प्रतिपन्नाभिनवकङ्कणवन्धेन
स्तनधयागोधेन महारजनरसरक्ताशुकसमाश्रयः स्वयमेव मापमयमोर-
मौकुलिर्वलिरुपहर्तव्यः ।’ धनकीर्तिः—‘तात तात, यथा तातादेशः’ इति
निगीर्य गृहीतकुलदेवतादेयहन्तकारोपकरणस्तेन श्यालेन महाबलेन पुर-
प्रदेशान्निःसरन्नवलोकितः । समालापितश्च—‘हंहो धनकीर्ते, प्रवर्धमानान्ध-
कारावन्धायामस्या वेलायामवगणः कोच्चालितोऽसि ।’ ‘महाबल, मातुल-
निदेशान्नमसितनिवेदनाय दुर्गालये ।’ ‘यद्येवं नगरजनासंस्तुतत्वात्तं निवासं
प्रति निवर्तस्व । अहमेतदुपयाचितमैशान्याः स्पर्शयितुं प्रगच्छामि । यद्यत्र
तातो रोचिष्यति तदा तद्रोधमहमपनेष्यामि ।’ ततो धनकीर्तिर्मन्दिरमगात्,
महाबलश्च कृतान्तोदरकन्दरम् । श्रीदत्तः सुतमरणशोकातङ्कोपान्तः
प्रकाशिताशेषवृत्तान्तः ‘सकलनिकाय्यकार्यानुष्ठानपरमेष्ठिनि मन्मनोहाद-
चन्द्रलेखे विशाखे, कथमयं वैधेयो ममान्वयापायहेतुः प्रयुक्तोपायविलोप-
नकेतुः प्रवाशयितव्यः ।’ विशाखा—‘श्रेष्ठिन्, भेलभावात्सर्वमनुपपन्नं त्वया
चेष्टितम् । अतः कुरुण्डतो भीतः कुक्कुटपोत इव तूष्णीमास्त्व । भविष्यति
भवतोऽशेषं मनीषितम्’ इत्याभाष्य अपरेद्युर्दयितजीवितव्यतोदकेषु मोद-
केषु विषं संचार्य ‘सुते श्रीमते, य एते कुन्दकुमुदकान्तयो मोदकास्ते
स्वकीयाय कान्ताय देयाः, श्यावश्यामाकश्यामलरुचयश्च जनकाय’ इति
समर्पितसमया समासन्नमरणसमया सरिति सवनायानुससार । श्रीमतिः ‘य-
च्चोक्ष(?)भक्षन्तप्रतीक्षाय ताताय वितरीतव्यम्’ इत्यवगत्याविज्ञातसवित्रीचि-
त्तकौटिल्या निःशल्यहृदया तानेतयोर्विपर्ययेणावीवृधत् । विशाखा पतिशू-
न्यमरण्यसामान्यमगारमाप्य परिदेव्य च सुचिरं पुनः ‘पुत्रि, किमन्यथा
भवति महामुनिभाषितम् । केवलं तव चापेन मया च स्थेयात्मीयान्वयवि-
लोपायकृत्योत्थापनमाचरितम् । तदलमत्र बहुप्रलापेन । कल्पद्रुमेण कल्पयतेव

त्वमनेन दैवदेयदेहरक्षाविधानेन धवेन सार्धमाकल्यमिन्द्रियैश्वर्यमुत्तमनुभ-
व' इति समाविताशीर्वादा तमेक मोदकमास्थाद्य पत्यु पथि प्रतस्थे ।

एव विहितदुरीहितवशादुपात्तामित्तोकशोकावतस्थे दशमीस्थे तस्मिन्ध
शुरेश्वशूनने च सति स पुरातनपुण्यमाहात्म्यादुलङ्घितघोरप्रतिघपञ्चकापत्र
तिविनमुदीयमानसपदेकदा तेन विश्वभरेण क्षितीश्वरेण निरीक्षित । तद्रूप-
सपत्नौ जातबहुविस्मयेन तनूजया सह उभयेन विश्वामाधिपत्यपदेन योजि-
तश्च । गुणपालः किञ्चदन्तीपरम्परया अस्य कल्याणपरम्परामुपश्रुत्य कौ-
शाम्बीदेशात्पद्मावतीपुरमागत्य अनेनाश्वर्यैश्वर्यमाज्जानुजा सह सजग्मे ।

अथान्यदा सकलत्रपुत्रमित्रतन्त्रेण धनकीर्तिना दर्शनायागतयानङ्गसे-
नया चानुगतिनिष्ठो गुणपालश्रेष्ठो मतिश्रुतावधिमन पर्ययविषयसम्राज
मखिलमुनिमण्डलीराज श्रीयशोध्वजानाममानन भगवन्तमभिषन्ध सब-
हुप्रश्रयमेवमपृच्छत्—'भगवन्, किं नाम जन्मान्तरे धर्ममूर्तिना धन-
कीर्तिना सुकृतमुपावितम्, यने बालकालेऽपि तानि तानि दैवैकशरप्रती-
काराणि व्यसनानि व्यतिक्रान्त, येनासिन्व्यतिरिक्तरसारूपसपन्नोऽभूत्,
येनादमाभ्रियविभावसुप्रमाससार इव देवानामप्यप्रतिहतमह समजनि, येन
आपरेषामपि तेषा तेषां महापुरुषकक्षावग्रहाणां गुणाना समवायोऽभवत् ।
तथा हि—स्यान वदान्यताया, समाश्रयो वदान्यभावस्य, निकेतनम-
वदानकर्मण, क्षेत्र मैत्रेयिकाया, स्वप्नेऽपि न स्वजनस्याजनि मनो मनु (?)
कन्तुरिव च कामिनीलोकस्य । तदस्य भदन्त, प्रापणिकपरिपत्नवणस्य
निःशेषशास्त्रप्रवीणान्त करणस्य निसर्गादेव निखिलपरिजनालापनसक्तस्य
विनेयजनमनःकुबलयानन्दिकथावतारामृतमूर्ते सुकीर्तेर्धनकीर्तेः पुरोपा-
वित सुकृत कथयितुमर्हसि ।' भगवान्—'श्रेष्ठिन्, श्रूयताम् ।' तत्सप्तधसक्त
पूर्वोक्त वृत्तान्तमचकथत्—'या चास्य पूर्वमवनिकटा घण्टा वधूटी सा कृतनि-
वानादमूनसिप्रवेशादिय सप्रति श्रीमति सज्जाता । यश्च स मीन स का-
लक्रमेण व्यतिक्रम्य पूर्वं पर्यायपर्वयमनङ्गसेनाभूत् । अतोऽस्य महामागस्यै-
कदिवसा हिंसाफलमेतद्विजृम्भते । धनकीर्तिरेतद्वचप्रपवित्रश्रोत्रवर्त्मा ।
तथा श्रीमतिरनङ्गसेना च पुरामव भव समाल्योन्मूल्य च तम सतानतरु-

निवेशमिव केशपाशं तस्यैव दोषज्ञस्यान्तिके यथायोग्यताविकल्पं तपः-
कल्पमादाय जिनमार्गोचितेनाचरितेन चिरायाराध्य रत्नत्रयं विधाय च
विधिवन्निरजन्मनोवर्तनं प्रायोपवेशनम् । तदनु धनकीर्तिः सर्वार्थसिद्धि-
माधनकीर्तिर्वभूव । श्रीमतिरनङ्गसेना च कल्पान्तरसंयोज्यं देवसायुज्य-
समजत् ।

भवति चात्र श्लोकः सर्वार्थः—

पञ्चकृत्वः किलैकस्य मत्स्यस्याहिंसनात्पुरा ।

अभूत्पञ्चापदोऽतीत्य धनकीर्तिः पतिः श्रियः ॥

इत्युपासकाध्ययने अहिंसाफलावलोकनो नाम पट्विंशः कल्पः ।

अदत्तस्य परस्वस्य ग्रहणं स्तेयमुच्यते ।

सर्वभोग्यात्तदन्यत्र भावात्तोयतृणादितः ॥

ज्ञातीनामत्यये वित्तमदत्तमपि संमतम् ।

जीवतां तु निवेशेन व्रतक्षतिरतोऽन्यथा ॥

संक्लेशाभिनिवेशेन प्रवृत्तिर्यत्र जायते ।

तत्सर्वं राज्ञि विज्ञेयं स्तेयं स्वान्यजनाश्रये ॥

रिक्थं निधिनिधानोत्थं न राज्ञोऽन्यस्य युज्यते ।

यत्स्वस्यास्वामिकस्येह दायादो मेदिनीपतिः ॥

आत्मार्जितमपि द्रव्यं द्वापरायान्यथा भवेत् ।

निजान्वयादतोऽन्यस्य व्रती स्वं परिवर्जयेत् ॥

मन्दिरे पदिरे नीरे कान्तारे धरणीधरे ।

तन्नान्यदीयमादेयं स्वापतेयं व्रताश्रयैः ॥

पौतवन्धूनाधिक्ये स्तेनकर्म ततो ग्रहः ।

विग्रहे संग्रहोऽर्थस्यास्तेयस्यैते निवर्तकाः ॥

रत्नरत्नाङ्गरत्नस्त्रीरत्नाम्बरविभूतयः ।

भवन्त्यचिन्तितास्तेषामस्तेयं येषु निर्मलम् ॥

परप्रमोषतोषेण तृष्णाकृष्णधिया नृणाम् ।

अत्रैव दोषसंभूतिः परत्रैव च दुर्गतिः ॥

श्रूयतामत्र स्तेयफलस्योपाख्यानम्—प्रयागदेशेषु निवासविलासवार-
लाप्रलापवाचालितविलासिनीनूपुरे सिंहपुरे समस्तमुद्रमुद्रितमेदिनीप्रसा-
घनसेन पराक्रमेण सिंह इव सिंहसेनो नाम नृपति । तस्य निखिलभुव-
नजनस्तवनोषितवृत्ता रामदत्ता नामाग्रमहिषी । सुतौ चानयोराश्चर्यसौ-
न्दर्यपरिसोपितानिमिपेन्द्रौ सिंहचन्द्र-पूर्णचन्द्रौ नाम । निशेषशास्त्रविशा-
रदमति श्रीभूतिरस्य पुरोहित सुवृत्ताधिकधियणतया सत्यघोषापरनाम-
धेय । धर्मपत्नी चास्य पतिहितैकचिन्ता श्रीदत्ता नामाभूत् ।

स किल श्रीभूतिर्विश्वासरसनिर्विघ्नतया परोपकारनिष्ठतया च विम-
क्तानेकापवरकरचनाशालिनीभिर्महामाण्डवाहिनीभिर्गोशालोपशल्यामि
कुल्यामि समन्वितमतिसुलभजलयवसेन्धनप्रचार माण्डनारम्भोद्भटम-
रीरपेटकपक्षरक्षासारं गोरुतप्रमाणषप्रप्राकारमतोलिपरिस्वास्त्यत्रितत्राणं प्रपा-
सन्नसमासनायवीथिनिवेशन पण्यपुटभेदन विदूरितकितवविटविदूषकपी-
ठमर्दावस्थान पेण्ठास्थान विनिर्माय नानादिग्देशोपसर्पणयुजां वणिजां
प्रशान्तशुक्लभाटकभागहारव्यवहारमचीकरत् ।

अत्रान्तरे पद्मिनीखेटपट्टनविनिविष्टावासतन्त्रस्य सुदत्ताकलत्रचरित्र-
पवित्रितगोत्रस्य वणिकपते भूमित्रस्य निजासनाभिजनाम्भोजमानु सू-
नुर्भद्रमित्रो नाम समानधनचारित्रैर्वणिकपुत्रैः सन्न वहिन्नयात्रायां यियासु

‘यादमायाभिर्वि कुर्यात्पाद वित्ताय कल्पयेत् ।

धर्मोपभोगयो पाद पाद मर्तव्यपोषणे ॥’ इति पुण्यश्लोका ।

श्लोकार्थमवधार्य विचार्य चातिचिरमुपनिविन्यासयोग्यमावासम् उद्विता-
चारसेव्योऽवधारितेतिकर्तव्यस्तस्यास्थिललोकश्लाघ्यविश्वासप्रसूतेः श्रीभूते
हस्ते तत्पत्नीसमस्तमनर्वकक्षमनुगतासक रत्नसप्तक निधाय विधाय च जल
यात्रासमर्थमर्थमेकवर्णप्रजाप्रलापसुवर्णद्वीपमनुससार ।

पुनरगण्यपण्यविनिमयेन तत्रत्यमचिन्त्यमात्माभिमतवस्तुस्कन्धमादाय
प्रत्यावर्तमानस्यादूरसागरावसानस्याकाण्डप्रचण्डबलादनिलात्परिवर्तितपो-
त्रस्य यद्भविष्यतया आयुष शेपत्वात्तस्यैकस्य प्रमादफलकावलम्बनो

द्यतस्य कण्ठप्रदेशंप्राप्तजीवितस्य कथं कथमपि क्षणदायाः क्षणचरम-
यामक्षणेऽब्धिरोधोपलब्धिर्भवत् ।

ततोऽसौ सुखैधितशरीरत्वादपाराकूपारक्षारवारिवशवशिकाशयश्चिरा-
यापचितमूर्छोदयः करप्रचारचूर्णितचक्रवाकचिन्तामणौ प्रागचलचूलि-
काचक्रवालचूडामणौ कमलिनीकुलविकासहितहंसवासिताशर्मणि विश्वक-
र्मणि दरत्रलिनान्तरालरुचिरे लोचनगोचरे संजाते सति वान्धवजमरणा-
द्भविणसंद्रवणाच्चातीवार्तमनस्तया छातच्छायकायः पटच्चरचेलचीरीनिचि-
ताङ्गशकटिः कर्पटिः परपस्त्योपास्तिनिरस्ताभिमानावनिरवर्तनिः सन-
क्रमेण सिंहपुरं नगरमागत्य गीर्मान्रावसेयपूर्वपर्यायस्तं महामोहरसो-
त्सारितप्रीतिं श्रीभूतिमभिज्ञानाधिकवाक्यो माणिकसप्तकमयाचत । पर-
प्रतारणाभ्यस्तश्रुतिगीतिः श्रीभूतिः

‘सुप्रयुक्तेन दम्भेन स्वयंभूरपि वञ्चयते ।

का नामालोचनान्यत्र संवृत्तिः परमा यदि ॥’

इति परामृश्य महावद्वाप्रातचेतास्तमायातशुचमेवमवोचत्—‘अहो दु-
र्दुरूट किराट, किमिह खलु त्वं केनचित्पिशाचेन छलितः, किमु मनो-
महानुरोधेन मोहनौषधेनातिलङ्घितः, किं वा कितवव्यवहारेषु हारित-
समस्तचित्तवृत्तिः, उत अहो परचित्तवञ्चनपिशाचिकया कयाचिल्लिङ्गिकया
जनितदुष्प्रवृत्तिः, आहोस्वित्फलवतः पादपस्येव श्रीमतेः क्रियमाणोऽभि-
योगो न खलु किमपि फलमसंपाद्य विश्राम्यतीति चेतसा केनचिद्दु-
र्मेधसा विप्रलब्धबुद्धिर्येनैवमतिविरुद्धमभिधत्से । काहम्, क भवान्, व
मणयः, कश्चावयोः संबन्धः । तत्कूटकपटचेष्टिताकरपट्टनपाटच्चर, अणक
पणिक, सकलमण्डलप्रतीतप्रत्ययिकशीलमतिवेलमेव मामकाण्डे चण्डकर्मन्प-
र्यनुयुञ्जानः कथं न लज्जसे’ । पुनश्चैनमर्थप्रार्थनपथमनोरथविशालं शब्दालं
बलात्पालिन्दमन्दिरमनुचरैरानाड्यानाड्यमतिः, ‘देव, अयं वणिग्प्रिष्कारण-
मस्माकं दुरपवादमृदङ्गवन्मुखरमुखः सुखेनानस्तितस्नातक इवास्तितुं न
दंदाति’ इत्यादिभिरुदितैरवाप्तप्रसरतयोत्तेजितराजहृदयस्तथैव पृथिवीनाथे-
नापि निराकारयत् । भद्रमित्रः ‘चित्रमेतन्ननु यन्मामपि परविप्रलम्भाय कुल-

क्रमायाता।खिलकमलानिलयमनन्यसामान्यसाहसालयमोपमौपधिपणानिधिर
 पर इवापायजलधिर्नगरमध्येऽपि मोपितुमभिलपति' इति जातामर्षोत्कर्षस्त्वं
 न्यासार्पणेऽतिचिक्कणचिच्छ निश्चित्य स्वाध्यायिपरिपदि महापरिपदि च तद-
 न्यायोपविन्यासेन साध्यसिद्धिमनवबुद्धानधीनधी अशङ्कशुकमतिर्महादेवी
 धाम नेमनिवेशमन्त्रिकानोकहशिखादेशमारुणापद्रुष कुररीविरहावसर कु-
 रर इव तमभ्यिनीप्रथमपश्चिमयामसमये 'सुहृद्वराहुति श्रीभूतिरेवविधकर
 ण्डविन्यस्तम्, ह्यत्सस्थानसदनम्, एतद्वर्णम्, अद सख्याभ्यर्णै च मदीय
 मणिगणमुपनिधिनिधेय न प्रतिददातीत्यत्र चास्यैव धर्मरमणी साक्षिणी च ।
 यदि मद्गतयैतदन्यथा मनागपि भवति तदा मे चित्रवधो विधातव्य ' इति
 दीर्घघोषधूर्णितमूर्धमध्यमूर्ध्वबाहु' सर्वद्वपरिवर्तार्धं पूत्कुर्वन्नेकदा नगराङ्ग-
 नाजनस्य चन्द्रामृतपात्रयश्चधारागृहावगाहगौरितजगन्मय कौमुदीमहोत्स-
 वसमयमालोकमानया तमङ्कोत्सङ्गसमासीनया निपुणिकाभिधानोपस-
 वित्रीसमेतया अनाथलोकलोचनचक्रोरकौमुदीकल्पवृत्तया रामदत्तया करु
 णारसप्रचारपदव्या महादेव्याकर्णितानुक्रोशाजिर्वर्णितश्च । तदनु 'सन्म
 नसधात्रि धात्रि, न स्वल्पेप मनुष्य पिशाचपरिहृतो नाप्युन्मत्ताचरितो
 यतस्त दिवसमाद्य कृत्वा सकलमपि परिवत्सरदलमेकवाक्यव्याहाराकण्ठ-
 पाठकठोरनाल । तद्विचारयेय तावदचिरकाल क्षारविशारद्वदयाम्बुजस्य
 एतत्क्रीडाव्याजेन मन्त्रेरन्त करणम् । अम्बिके, त्वयापि द्यूतदेवनावसरे यथह-
 मेनमेनककुचनाचारनिचितचित्तमतिबहुक्रुक्रुटिचेष्टित यकोटवृत्तमुदन्तआत
 पृच्छामि, यद्यथास्य कटकोर्मिकांशुकादिक जयामि, तत्तदेवाभिज्ञानीकृत्य
 मृगीमुसव्याघ्रीसमाचारकुट्टिनी श्रीदत्ता भट्टिनी तित्तिणीकातरुमार्जोऽस्य
 वणिजो विपमरुचिमरीचिसख्यासपञ्चानि रत्नानि याचयितव्या' इति निपु-
 णिकाया कृतसगीति श्वस्त्येहानि 'सदैव मदीयहृदयानन्ददुन्दुमे दुन्दुमे,
 त्वयापि भगवत्या साधु विनृन्मितव्यम्, यद्यस्य चिन्मापुरुषस्यास्ति सत्यता'
 इत्यध्येष्य तथैवाचरिताचरणा शतशस्तत्तदभिज्ञानज्ञापनानुबन्धतन्नात्तत्कल-
 भ्रान्तमणीनुपप्रणीय राज्ञ समर्पयामास । राज्ञान्मुतांशौ स्वकीयप्रभराशौ
 तानि सकीर्य, आकार्य चैनमासन्नलक्ष्मीकल्पलताविलासनन्दन वैदेहकन

न्दनम्, 'अहो वणिक्तनय, यान्यत्र रत्ननिचये तव रत्नानि सन्ति तानि त्वं विचिन्त्य गृहाण' इत्यभाणीत् । भद्रमित्रः 'चिरत्राय ननु दिष्ट्या वर्धे-
ऽहम्' इति मनस्यभिनिविश्य 'यथादिशति विशां पतिः' इत्युपादिश्य विमृश्य च तस्यां माणिक्यपुञ्जौ निजान्येव मनाग्विलम्बितपरिचयानि रत्नानि समग्रहीत् ।

ततः स नरवरः सपरिवारः प्रकामं विस्मितमतिः 'वणिकपते, त्वमेवात्रा-
न्वर्थतः सत्यघोषः, त्वमेव च परमनिस्पृहमनीषः, यत्तव चेतसि च न मनागप्यन्यथाभावः समस्ति' इति प्रतीतिभिः पारितोषिकप्रदानपुरःसरप्रकृ-
तिभिस्तत्तदौपयिकोपचितिवसतिभिश्च भणितिभिस्तमखिलब्रह्मस्तम्बस्तिनी-
विजृम्भमाणगुणगणस्तोत्रं भद्रमित्रं कथंकारं न श्लाघयामास । पुनरदूराशि-
वतातिं श्रीभूतिं निखिललोकलपनालवालमूलकौलीनतालताश्रयशाखिनं
न्युञ्जाननं निसर्गेण हरिणीसमच्छायमपि महासाहसानुष्ठानात्सूमीसमान-
कायमनल्पवैलक्ष्यस्फुटदास्वनितमतीव भयाविर्भूतोत्पथवेपथुस्तिमितमवेक्ष्य
बह्वाक्षेपम्, 'आः सोमपायिनामपाङ्केय वैधेय, विश्वासघातपातकप्रसवश्रो-
त्रिय, कितवदुराचारप्रवर्तितनूत्तरत्नापहार, कुशिककुलपांसन, वकानुष्ठानस-
दन, साधुजनमनःशकुनिबन्धनायातनुतन्त्रीजालमिव खलु तदेवं यज्ञोपवी-
तम् । असदाचारावधिक वेदवैवधिक, सद्धर्मधामध्यामलताविधानाय विश्व-
भोजः समेधन, अकृत्यचैत्यवात्यामात्यजरायमदूतिकोपपत्तिक दुर्गतिक, कि-
मात्मनो न पश्यसि चर्मितरुत्वचमिवातिप्रवृद्धविश्रो वात्योन्माथशिथिलितां
प्रभातप्रदीपिकामिवास्तासन्नजीवितरविमङ्गच्छर्विं येनाद्यापि वयोधसि वर्तमान
इव चेष्टसे । तदिदानीं यदि घनाभिधारघोरतेजसि विश्ववेदसि निक्षिप्यसे,
तदा चिरोपचितदुरावारग्रहस्य स तवाचिरदुःखदायिपरिग्रहोऽनुग्रहोऽनुग्रह
इव । ततो द्विजापसद, कदाचित्त्वयेदमतिदुर्गन्धगोर्वरोद्भवितमध्याशयं शा-
लाजिरत्रयमशितव्यम्, नो चेदशरालवलोत्फुल्लगल्लानां मल्लानां मल्लानां त्रय-
स्त्रिंशदपहस्तप्रदूतानि सहितव्यानि । ध्रुवमन्यथा तव सर्वस्वापहारः ।' प्राणा-
शावकाशविभूतिः श्रीभूतिराद्यनयं दण्डद्वयं क्रमेणातितिक्षमाणः पर्याप्तस-
मस्तद्रविणः किमिकिमीरपरिषत्परिकल्पितमार्ष्टिकृतकशलकपालमालावासि-

कस्यष्टिरुत्सृष्टसरावसक्परिष्कृत पुरादवालघालेयकमारोह सनिकार निष्का
सित पापविपाकोपपन्नामतिष्ठकुटो दुष्परिणामकनिष्ठ शुभाशयारण्यवि
नाशमहसि हिरण्यरेतसि तनुविसर्गादतिरौद्रसर्गादाहयेऽन्वपाये प्रादुर्भूय
चिरायापराध्य च प्राणिषु जातजीवितावधिरघ प्रधानानिधिर्वभूव ।

भवति चात्र श्लोक —

श्रीभूति स्तेयदोषेण पत्यु प्राप्य पराभवम् ।

रोदिददवप्रवेशेन वशेर सन्नधोगत ॥

इत्युपासकाभ्ययने स्तेयफलप्रलपनो नाम सप्तविंशतितमः ॥

अत्युक्तिमन्यदोषोक्तिमसम्बोक्तिं च वर्जयेत् ।

भाषेत वचन नित्यमभिजात हित मितम् ॥

तत्सत्यमपि नो वाच्य यत्स्यात्परविपत्तये ।

जायन्ते येन वा स्वस्य व्यापदश्च दुरास्पदा ॥

प्रियशील प्रियाचार प्रियकारी प्रियवद ।

स्यादानृशंसधीर्नित्य नित्य परहिते रत ॥

केवलश्रुतिसङ्घेषु देवधर्मतप सु च ।

अवर्णवाद्वाञ्छन्तुर्मवेद्दर्शनमोहवान् ॥

मोक्षमार्गं स्वयं जानन्नार्थने यो न भाषते ।

मदापह्नवमात्सर्यं स स्यादावरणद्वयी ॥

मन्त्रभेद परीचाद् पैशून्य कूटलेखनम् ।

मुधासाक्षिपदोक्तिश्च सत्यस्यैते विघातका ॥

परस्त्रीराजविद्विष्टलोकविद्विष्टसश्रयाम् ।

अनायकसमारम्भा न कथा कथयेद्बुध ॥

असत्य सत्यग किञ्चित्किञ्चित्सत्यमसत्यगम् ।

सत्यसत्य पुन किञ्चिदसत्यासत्यमेव च ॥

अस्येदमैदपर्यमसत्यमपि किञ्चित्सत्यमेव, यथान्धांसि रन्धयति घयति
वासांसीति । सत्यमप्यसत्यं किञ्चिद्यथार्थभासतमे दिवसे तवेद देयमित्या

स्थाय मासतमे संवत्सरतमे वा दिवसे ददातीति । सत्यसत्यं किञ्चिद्यद्वस्तु
यद्देशकालाकारप्रमाणं प्रतिपन्नं तत्र तथैवाविसंवादः । असत्यासत्यं किं-
चित्स्वस्यासत्संगिरते कल्पे दास्यामीति ।

तुरीयं वर्जयेन्नित्यं लोकयात्रात्रये स्थिता ।
सा मिथ्यापि न गीर्मिथ्या या गुर्वादिप्रसादिनी ॥
न स्तूयादात्मनात्मानं न परं परिवादयेत् ।
न सतोऽन्यगुणान्हस्यान्नासतः स्वस्य वर्णयेत् ॥
तथा कुर्वन्प्रजायेत नीचैर्गोत्रोचितः पुमान् ।
उच्चैर्गोत्रमवाप्नोति विपरीतकृतेः कृती ॥
यत्परस्य प्रियं कुर्यादात्मनस्तत्प्रियं हि तत् ।
अतः किमिति लोकोऽयं पराप्रियपरायणः ॥
यथा यथा परेष्वेतच्चेतो वितनुते तमः ।
तथा तथात्मनाडीषु तमोधारा निषिञ्चति ॥
दोषतोयैर्गुणग्रीष्मैः संगन्तृणि शरीरिणाम् ।
भवन्ति चित्तवासांसि गुरूणि च लघूनि च ॥
सत्यवाक्सत्यसामर्थ्याद्वचःसिद्धिं समश्नुते ।
वाणी चास्य भवन्मान्या यत्र यत्रोपजायते ॥
तर्षेर्ष्यामर्षहर्षाद्यैर्मृषाभाषामनीषितः ।
जिह्वाच्छेदमवाप्नोति परत्र च गतिक्षतिम् ॥

श्रूयतामत्रासत्यफलस्योपाख्यानम्—जाङ्गलदेशेषु हस्तिनागनामाव-
नीश्वरकुञ्जरजनिजतावतारे हस्तिनागपुरे प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डन-
मण्डलाग्रखण्डितमण्डनकण्डूलारातिकीर्तिलतानिबन्धनोऽभूद्योधनो नाम
नृपतिः । अनवरतवसुविश्राणनप्रीणितातिथिरतिथिर्नामा चास्य महादेवी ।
सुता चानयोः सकलकलावलोकानलसा मुलसा नाम । सा किल तथा
महादेव्या गर्भगतापि ज्ञाते येनैकोदरशालिनोरम्यकदेशनिवेशोपेतपौदन-
पुरनिवेशिनो निर्विपक्षलक्ष्मीलक्षिताक्षूणमङ्गलस्य मधुपिङ्गलस्य गुणगीर्वा-

णाचलरत्नसानने) सूनवे दुर्वारवैरिवक्ष्यलोद्दशनं वदानोद्योगलाङ्गलाय मधु
पिङ्गलाय परिणीता बभूव ।

भूमजा च महोदयेन तेन विदितमहादेवीहृदयेनापि 'यस्यकस्यचिन्म
हामागस्य माग्यैर्मोग्यतया योग्यमिदं स्त्रीण द्रविण तस्यैतद्भूयात् । अत्र
सर्वेषामपि वपुष्मतामचिन्तितसुखदुःखागमानुमेयप्रभाव दैवमेव शरणम्'
इति विगणय्य स्वयंवराय भीम भीष्म भरत-भाग-सङ्ग-सगर मुष्ण्डु
मधुपिङ्गलादीनामवनिपतीनामुपदानं कूलं मूलं प्रस्थापयामभूवे ।

अत्रान्तरे मगधमध्यप्रसिद्धाराध्यायामयोध्यायां नरवर सगरो नाम ।
स किल लास्यादिविलासकौशलसरसाया सुलसाया कर्णपरम्परया
श्रुतसौरूप्यातिशयो मनागुपरमत्तारुण्यलावण्योदय प्रयोगेण तामात्मसा-
क्षिकीर्षुस्त्रौर्यत्रिकसूत्रे प्रतिकर्मविकल्पेषु सभोगसिद्धान्ते विप्रश्रविषायां
स्त्रीपुरुषलक्षणेपु कथारूपायिकाख्यानप्रवाहीकास्वपरासु च तासु तासु
कलासु परमसवीणतालताधरित्रीं मन्दोदरीं नाम धात्रीं ज्योतिषादिशास्त्र
निश्चितमतिप्रसूतिं विश्वभूतिं च बहुमानसमावितमनस पुरोवस तत्र
पुरि प्रादिणोत् ।

विशिकाशयशार्दूलदरी मन्दोदरी तां पुरमुपगम्य परप्रतारणप्रगल्भम-
नीषा कृतकात्यायिनीवेषा तत्तत्कलावलोकनकुतूहलमयोधनधरापाल निज
नाभार्पसिद्धिपरवती रक्षितवती सती शुद्धान्तोपाध्यायी भूत्वा सुलसां
सगरे सगरं ग्राहयामास । तथा बकोटवृत्तिवेषा स पुरोधाश्च तैस्तैरादेशै
स्तस्य नृपस्य महादेव्याश्च वशीकृतचित्तवृत्ति

कुण्ठे(ले) पट्टिरङ्गीति स्यादेकाक्षे बधिरे शतम् ।

वामने च शतं विंश दोषाः पिङ्गे त्वसंख्यया ॥

मुखस्पर्धं शरीरं स्याद्ग्राणार्धं मुखमुच्यते ।

नेत्रार्धं प्राणमित्याहुस्तत्तेषु नयने परे ॥

इत्यादिभिः स्वयं विहितविरचनैर्मधुपिङ्गले विप्रीतिं कारयामास ।

ततश्चाप्येयमञ्जरीसौरभपय पानलुब्धवोषस्तनघयेषु पुण्यधयेष्विव मिलि

तेषु स्वयंवराह्वानशृङ्गारिताहंकारेषु महीश्वरेषु सा मन्दोदरीवशमानसा
सुलसा श्रुतिमनोहरं सगरमवृणीत्तन्निम्नधरोपगापगेव सागरम् ।

भवति चात्र श्लोकः—

अल्पैरपि समर्थैः स्यात्सहायैर्विजयी नृपः ।

कार्यायान्तो हि कुन्तस्य दण्डस्त्वस्य परिच्छदः ॥

इत्युपासकाभ्ययने सुलसायाः सगरसंगमो नामाष्टाविंशः कल्पः ।

प्ररूढनिर्वेदकन्दलो मधुपिङ्गलः ‘धिगिदमभोगायतनं भोगायतनं यदे-
कदेशदोषादिमामुचितसमागमामपि मामतनूद्ब्रह्महं नालप्सि’ इति मत्वा
विमुक्तसंसारपक्षः परिगृहीतदीक्षः क्रमेण तांस्तान्त्रामारामनिवेशान्निरनुको
जङ्घारिक इव लोचनोत्सवतां नयन्नशनायाबुद्ध्यायोध्यामागत्यानेकोपवा-
सपरवशहृदयोत्साहस्तीव्रतयातिश्रान्तदेहो वाष्पीह इव क्लमथुव्यपोहाय
सगरागारद्वारमन्दिरे मनाग्व्यलम्बत । तत्र च पुराप्रयुपरिणयापायनीति-
र्विश्वभूतिः प्रगल्भमतये शिवभूतये रुचिष्याय शिष्याय रहितरहस्य-
मुद्रकं सामुद्रकमशेषविदुषविचक्षणो व्याचक्षाणो बभूव । परामर्शवशा-
शीतिः शिवभूतिस्तं न्यक्षलक्षणपेशलं मधुपिङ्गलमवलोक्य उपाध्यायघन-
घृताहुतिवृद्धिमद्वामशालिनि क्षवालामालिनि ‘दद्यतामेतदैतिह्यस्वाध्यायो यदे-
वंविधमूर्तिरप्ययमीदृगवस्थाकीर्तिः सदाचारनिगृहीतिर्विश्वभूतिः । अपर्या-
प्तपूर्वापरसंगीते शिवभूते, मा गाः खेदम्, यदेष नृपवरस्य सगरस्य निदेशा-
देशादसदुपदेशादनन्यसामान्यलावण्यविनिवासा सुलसामलभमानस्तपस्वी
तपस्वी समभूत् । एतच्चासन्नारिष्टततेर्विश्वभूतेर्वचनमेकायतमनाः स यतिर्नि-
शम्य प्रवृद्धक्रोधानलः कालेन विपद्योत्पद्य चासुरेषु कालासुरनामा भव-
प्रत्ययमाहात्म्यादुपजातावधिसन्निधिस्तपस्याप्रपञ्चमसुरान्वयोदञ्च चात्मनो
विनिश्चित्य यदीदानीमेव महापराधनगरं सगरमकारणं प्रकाशितदोषजातिं
विश्वभूतिं च चूर्णपेषं पिनष्मि । तदानयोः सुकृतभूयिष्ठत्वात्प्रेत्यापि सुर-
श्रेष्ठत्वावाप्तिरिति न साध्वपराधः स्यात् । ततो यथेहानयोर्बहुविडम्बनावरोधो
वधः, परत्र च दुःखपरम्परानुरोधो भवति, तथा विधेयम् । न चैकस्य बृहस्प-

तेरपि कार्यसिद्धिरस्ति' इत्यभिप्रायेणात्मवैकारिकद्वन्द्वप्रदर्शनातिथिं वैरनिर्यात नमनोरथरथसारयिमन्वेपणमतिरासीत् ।

अथ कामकोदण्डकारणकान्तारैरिषेक्षुवणावतारैर्विराजितमण्डलायां द-
हालामासि स्वस्तिमती नाम पुरी । तस्यामभिचन्द्रापरनामवसुविश्वा
वसुर्नाम नृपति । तस्य निखिलगुणमणिप्रसूतिर्धूमती नामाग्रमहिषी । सनु-
रनयो समस्तसपत्नभूरुहविभावसुर्वसु । पुरोहितश्च निश्चिताक्षेपशास्त्ररह-
स्यनिकुरम्ब क्षीरकदम्ब । कुटुम्बिनी पुनरस्य सती व्रतोपास्तिमती
स्वस्तिमती नाम । जन्पुरनयोरनेकनमसितपर्वतप्राप्त पर्वतो नाम । स किल
सदाचारणभूरि क्षीरकदम्बकसूरि शिष्यशेमुष्यामिव स्वाध्यायसपादन-
विशालाया सुवर्णगिरिगुहाङ्गणशिलायामेकदा तस्मै मुदा गतस्मायाय यथा
विधि समाधिगासवे वसवे प्रगलितपितृपाण्डित्यगर्वपर्वताय तस्मै पर्वताय
गिरिकूटपत्तनषसतेर्विश्वनाम्नो विश्वभरापते पुरोहितस्य विहितानवध-
विद्याचार्यचरणसेवस्य विश्वदेवस्य नन्दनाय नारदाभिधानाय च निखि-
लभुवनव्यवहारतन्त्रमागमसूत्रमतिमधुरस्यरापदेशमुपदिशन्नम्बरादवतरञ्चां
सूर्याचन्द्रमोम्याममितगत्यनन्तगतिम्यामृपिम्यामीक्षांचके ।

तत्र समासस्रगुतिरनन्तगतिर्भगवान्किलैवमापत्—'भगवन्, अत
एव खलु विदुष्या शिष्या, यदेवमनवद्य ब्रह्मोषविद्यमेतस्माद्वन्धार्थप्रयोगम-
ङ्गीषु यथार्थप्रदर्शनतया विधूतोपाध्यायादुपाध्यायादेकसर्गाधियोऽधीयते' ।
प्रयुक्तावधिबोधस्तिरमितगत्यनन्तगतिर्भगवान्—'मुनिवृषन्, सत्यमेवैतत् । किं
त्वेतेषु चतुर्षु सध्ये द्वाभ्यामसितगौरवोपेतपदार्थवदध प्रबोधोषितमतिम्या-
मिवमतिपवित्रमपि सूत्र विपर्यासयितव्यम्' । एतच्च प्रवचनलोचनालोकित
ब्रह्मस्तम्ब क्षीरकदम्बः सश्रुत्य 'नूनमस्मिन्महासुनिवाक्येऽर्थात्सत्तत्त्वचिह्नरी
चिह्नद्व्याभ्यामूर्ध्वगाम्या मवितव्यमिति प्रतीयते । तत्राह तावदेकदेशयतिपूता-
त्मानमधरधामसनिधान न सवयेयम् । नरकान्त राज्यम्, धनान्तो नियोग,
मरणान्त स्त्रीषु विश्वास, विपदन्ता खलेषु मैत्री, इति वचनादिन्दिराम
दिरामदमलिनप्रचारे राज्यभरे प्रसरदसु वसु च नोर्ध्वं यियासुम् । तस्मैरदप-
र्वतौ परीक्षाधिकृतौ' इति ज्ञिष्वित्य समिधमयमूर्णायुद्धय निर्माय प्रदाय च

ताभ्याम् 'अहो, द्वाभ्यामपि भवञ्चामिदमुरणयुगलं यत्र न कोऽप्यालोक्ते तत्र विनाश्य प्राशितव्यम्' इत्यादिदेश । तावपि तदादेशेन हव्यवाहनद्वितयं प्रत्येकमादाय यथायथमयासिष्टाम् । तत्र सत्ख्यातिखर्वः पर्वतः पस्त्यपा-
श्चात्यकुम्भामुपसद्याह्रस्वः संपाद्य च भट्टित्रसुरभ्रमुत्रमुदरानलपात्रमकार्षीत् । शुभाशयविशारदो नारदस्तु 'यत्र न कोऽप्यालोक्ते' इत्युपाध्यायोक्तं ध्यायन् 'को नामात्र पुरे कान्तारे वा सद्गुणो योऽधिकरणं नात्मेक्षणस्य व्यन्तरगणस्य महामुनिजनान्तःकरणस्य च' इति विचिन्त्य तथैव तं वृष्णिमुपाध्यायाय समर्पयामास ।

उपाध्यायो नारदमप्यूर्ध्वगमवबुद्धयः संसारतरुस्तम्बमिव कचनिकरम्ब-
मुत्पाद्य स्वर्गलक्ष्मीसपक्षां दीक्षामादाय निखिलागमसमीक्षां शिक्षामनुश्रित्य
चातुर्वर्ण्यश्रमणसङ्घसंतोषणं गणपोषणमात्मसात्कृत्य एकत्वादिभावनापुर-
स्कारमात्मसंस्कारं विधाय कायकषायकर्शनां सल्लेखनामनुष्ठाय निःशेषदो-
षालोचनपूर्वकाङ्गविसर्गसमर्थमुत्तमार्थं च प्रतिपद्य सुरसुखकृतार्थो बभूव ।
पूर्वमेव तदादेशादात्मदेशोपदेशः सकलसिद्धान्तकोविदो नारदः सद्गुणभूरेः
क्षीरकदम्बसूरेः प्रव्रज्याचरणं स्वर्गाविरोहणं चावगत्य 'गुरुवद्गुरुपुत्रं च पश्ये-
त्' इति कृतसूक्तस्मरणपर्याप्ततदाराधनोपकरणस्तद्विरहदुःखदुर्मनसमुपाध्या-
यानीं जननीं सह पांसुक्रीडितं पर्वतं च द्रष्टुमागतः । अपरेद्युस्तं पर्वतम्
'अजैर्यष्टव्यम्' इति वाक्यम् 'अजैरजात्मजैर्यष्टव्यं हव्यकव्यार्थो विधिर्विधा-
तव्यः' इति श्रद्धामात्रावभासिभ्योऽन्तेवासिभ्यो व्याहरन्तमुपश्रुत्य बृहस्प-
तिप्रज्ञः—'पर्वत, मैवं व्याख्यः । किं तु 'न जायन्त इत्यजा वर्षत्रयवृत्तयो
व्रीहयस्तैर्यष्टव्यं शान्तिपौष्टिकार्था क्रिया कार्या' इति परार्येवाचार्यादिदं
वाक्यमेवमश्रौध्व परुत्सजूस्तथैवाचिन्तयाव । तत्कथमैषम एव तव मतिर्द्वापर-
वसतिः समजनीति बहुविस्मयं मे मनः । आचार्यनिकेत पर्वत, यद्येवमद्य-
श्चीनेऽप्यथाभिधाने भवानपरवानपि विपर्यस्यति, तदा पराधीने मादृग्वि-
धीने को नाम संप्रत्ययः' । पर्वतः—'नारद, नेदमस्तु कारं यदस्य पदस्य
मन्निरुक्त एवातिसूक्तोऽर्थः । यदि चायमन्यथा स्यात्तदा रसवाहिनीखण्ड-
नेमेव मे दण्डः' । नारदः—'पर्वत, को नु खल्वत्र विवदमानयोर्निकष-

भूमि' । पर्वतः—'नारद, वसुः । कर्हि तर्हि त समयानुसर्तव्यम् । इदानीमेव नाश्रोद्धार' इत्यभिधाय द्वावपि तौ वसु निकषा प्राप्तिपाताम्, ऐक्षिपातां च । तयोपस्थितौ तेन वसुना गुरुनिर्विशेषमाचरितसमानौ यथावस्कृतफसि-पुविधानौ विहितोचितोचितकाञ्चनदानौ समागमनकारणमापृष्टौ स्वाभिप्रायममापिपाताम् । वसुः—'यथाहदुस्तत्रभवन्तौ तथा प्रातरेषानुतिष्ठेयम्' ।

अत्रान्तरे वसुलक्ष्मीक्षयक्षपेव क्षपायां सा किलोपाध्याया नारदपक्षानुमत क्षीरकदम्बाचार्यकृत तद्वाक्यव्याख्यान सारन्ती स्वस्तिमती पर्व-तपरिमवापाद्यबुद्ध्या वसुमनुसृत्य 'वत्स वसो, य पूर्वमुपाध्यायादन्तर्वा-नापराधलक्षणावसरो वरस्त्वयादायि, स मे सप्रति समर्पयितव्य' इत्युवाच । सत्यप्रतिपालनासुर्वसुः—'किमम्ब, सदेहस्तत्र । यथेव यथा सहाध्यायी पर्वतो वदति, तथा त्वया साक्षिणा भवितव्यम्' । वसुस्तथा स्वयमाचार्याप्यामिहित—'यदि साक्षी भवामि तदावश्य निरये पतामि । अथ न भवामि तदा सत्यात्प्रचलामि' इत्युभयाशयशार्दूलविद्वत्तमनोमृगाभिर विचिन्त्य 'न व्रतमस्थिग्रहण शाकपयोमूलभैक्षचर्या वा ।

व्रतमेतदुन्नतधियामङ्गीकृतवस्तुनिर्वहणम् ॥'

इति च विमृश्य निरयनिदानदक्ष चरमपक्षमेव पक्षमाक्षेप्सीत् ।

तदनु मुमुविपमाणारविन्दहृदयविनिन्द्रेन्द्विरचरणप्रचारोदञ्चन्मकर-न्दसिन्दूरितनीरदेवतासीमन्तान्तराले प्रभातफाले, सेवासमागतसमस्तसामन्तोपाक्षिपर्यस्तोत्तसकुसुमसपादितोपहारमहीयसि च सति सदसि मृगया व्यसनव्यावशरव्यीकृते कुरङ्गपोते, अपराद्धेषु प्रत्यावृत्यासादितस्पर्शमात्रा वक्षेपाकाशस्फटिकघटितविलसन सिंहासनमुपगत्य 'सत्यशौचादिमाहात्म्या-वह विहायसि गतो जगद्यवहार निहाल्यामि' इत्यात्मानमुत्कुर्वाणो विषावस मये तेन विनतवरदेन नारदेन 'अहो मृपोद्योद्भिर्वविमावसो वसो, अद्यापि न किञ्चिन्नश्यति । तत्सत्य मूढि' इत्यनेकश कृतोपदेश काश्यपीतल यिया सुर्वसुः—'नारद, यथैवाह पर्वतस्तथैव सत्यम्' इत्यसमीक्ष्य साक्ष्य वदन् 'देव, अद्यापि यथायथ वद' इत्यालापवदुले समन्युमानसविलासिनीस्सलितो फिछोहृते विषादासादिहृदमप्रजामजल्पकाहले स्फुटद्भ्राण्डखण्डध्वनिकुतू-

हले समुच्छलति परिच्छदकोलाहले सत्यधर्मकर्मप्रवर्तनकुपितपुरदेवतावश-
दुर्विलसनः ससिंहासनः क्षणमात्रमप्यनासादितमुखकालं पातालमूलं जगाहे ।
अत एवाद्यापि प्रथममाहुतिवेलायां प्रजा जल्पन्ति—‘उत्तिष्ठ वसो, स्वर्गं
गच्छ’ इति ।

भवति चात्र श्लोकः—

अस्थाने वद्धकक्षाणां नराणां मुलभं द्वयम् ।

परत्र दुर्गतिर्दीर्घा दुष्क्रीर्तिश्चात्र शाश्वती ॥

इत्युपासकाध्ययने वसो रसालासादनो नामैकोनविंशः कल्पः ।

नारदस्तमेव निवेदमुररीकृत्य नतभ्रूविभ्रमभ्रमरकुलनिलयनीलोत्पलस्तू-
पमिव कुन्तलकलापमुन्मूल्य परमनिष्किंचनतानिरूपं जातरूपमास्थाय सक-
लसत्त्वाभयप्रदानामृतवर्षाधिकरणं संयमोपकरणमाकलय्य मुक्तिलक्ष्मीसमा-
गमसंचारिकामिवोदकपरिचारिकामादृत्य शिवश्रीवशीकरणाध्यायमिव स्वा-
ध्यायमनुवद्ध्य मनोमर्कटक्रीडाप्रकाममिन्द्रियाराममुपरम्य अन्तरात्महेमा-
श्मसमस्तमलदहनं ध्यानदहनमुद्दीप्य संजातकेवलस्तत्पदासिपेशलो बभूव ।

पर्वतस्तु तथा सर्वसभासमाजोदीरितोद्दीर्घदुरपवादरजसि मिथ्यासाक्षि-
पक्षविचक्षणवक्षसि दुराचारे क्षणक्षुभितसहस्राक्षानुचरीक्षितजीवितमहसि
कथाशेषतेजसि वासौ सति अहस्वहीणतया पौरापचिकीर्षया च निरन्त-
रोदञ्चरोमाञ्चनिकायः शललशलाकानिकीर्णकाय इव निजागण्यदुरीहि-
तान्ध्मातोदरचर्मपुटः स्फुटन्निव च तैर्नृपतिविनाशयशामर्षिभिः संभूयोप-
दिष्टलोष्टवर्षिभिरतुच्छपिञ्जलदलास्फालनप्रकर्षिभिः प्रतिघातोच्छलच्छक-
लकषाप्रहारतर्षिभिर्नगरनिवासहर्षिभिर्जनैरगणितापकारं सरासभारोहणाव-
तारो महान्कण्ठप्रदेशप्राप्तप्राणः पुरुहूतोल्बणकाणः सकलपुरवीथिषु विश्व-
रद्युष्ठानुजातो निष्काशितः श्वपचस्मशानांशुकपिहितमेहनो विपरीतक्षुरधा-
राचरितमार्गमुण्डनः प्रकाशितशिखाश्रीफलजालो गलनालावलम्बितशराव-
मालः प्रथीयसि वनगहनरहसि प्रविष्टः तुच्छोदकद्वीपिनीतटिनीतटनिक-
टोपविष्टस्तेन कालासुरेण दृष्टः । प्रत्यवमृष्टहृच्चेष्टेन चाहं तावद्वैकारिकर्द्धि-
प्रचिकाशयिषुशक्तिः ‘एषोऽपि स्वमतप्रतिष्ठीपयिषुमतिप्रशक्तिरतः । निष्प्र-

तिष्ठ खलु मे कार्योल्लास 'इति निभृत वितर्क्य पर्याप्तपरिग्राहकवेपेण माया
मयमनीषेण मायितश्च । तथा हि—'पर्वत, केन खलु समासधकीनाशकेलि-
नर्मणा दुष्कर्मणा विनिर्मापितनिर्धरापकार ' । पर्वतः—'ताव, को भवान्' ।
'पर्वत, भवत्पितु खलु प्रियमुद्दह सह्याध्यायी शाण्डिल्य इति नामाभि-
धायी । यदा हि वत्स, मथान्तसमभवत्तदाह तीर्थयात्रायामगाम् । इदानीं
चागाम् । अतो न भवान्मा सम्यगवधारयति । तत्कथय हन्त कारणमस्य
व्यतिकरस्य' । पर्वतः—'मत्प्राणितपरित्राणसम्पन्न भगवन्, समार्कण्य ।
समस्त्रागमरत्नसनिधातरि सुकृतमणिसमाहर्तरि निजरूपानुजातरि पितरि
नाकलोकमिते समिते सति स्वातन्त्र्यादेकदा प्रदीप्तनिकामकामोद्गम
सपन्नपण्याङ्गनाजनसमागम कृतपिशिकापिस्त्रापनस्वाद पापकर्मप्रसाद
चेतनप्यार्योपदिष्ट विशिष्ट व्याख्यानमह दुरात्माख्यान स्वयसनविवृद्धये
धर्मबुद्ध्या साधुमध्ये अर्च्यैष्टव्यमितीद वाक्यमशेषकर्मपनिषेक्योऽन्यथोप-
न्यस्मानो नारदेनापादितवचनस्खलन सन् एतावद्विपत्तिस्थामवस्था-
मवापम्' । कालासुर.—'पर्वत, मा शोच । मुञ्च त्वमशेष धिपणाकल-
पम् । अङ्ग, साधु सवोधयात्मानम् । न खलु निरीहस्य नरस्यास्ति काचिन्म-
नीपितावासि । तदल हन्त हृदयदाहानुगेनावेगेन । इहो पुत्र पर्वत, यथा
स्वकीयसकेताङ्ग ब्राह्मणोसवाश्वमेधसौत्रामणिवाजपेयराजसूयपुण्डरीकप्रभृ-
तीनां सप्ततन्तूनां प्रतिपादकानि वाक्यानि विरचय्य अन्तरान्तरा वेदवचनेषु
निषेक्ष्य । वत्स, मयि भूर्भुव स्वस्वयीविपर्यासनसमर्थमन्नमाहात्म्ये, त्वयि
च तरसासवसवित्रीप्रवृत्तिहेतुश्रुतिगीतिसमम्यस्तसात्म्ये, किं नु नामेहासा-
ध्यम्' इत्युत्साह स्वय विद्यावष्टम्भसृष्टामिरष्टाभिरपीतिभिरुपद्रूयमाणजन-
पदहृदयमयोध्याविषयमागत्य नगरबाहिरिकाया स देवश्चतुराननोऽभूत् ।
अध्वर्यु पर्वतः समासीत् । मायामयसृष्टय पिङ्गल मनु-मतङ्ग मरीचि
गौतमादयश्च ऋत्विजोऽन्ननिपत । तत्र श्रुतिधृतिश्चतुर्भिर्वदनैरुपदिशति ।
पर्वतस्तु

यज्ञार्थं पञ्चव सृष्टा स्वयमेव स्वयमुवा ।

यज्ञो हि मूल्ये सर्वेषां तस्माद्यज्ञे यधोऽवध ॥

ब्राह्मणो ब्राह्मणमालभेत इन्द्राय, क्षत्रियं मरुद्भ्यः, वैश्यं तमसे, शूद्रमूत्तमसे, तस्करं आत्मने, क्लीवं कामाय, पुंश्चलमतिक्रुष्टाय, मागधं गीताय, सुत-
मादित्याय, स्त्रियं गर्भिणीं सौत्रामणौ । य एवंविधां सुरां पिबति, न तेन
सुरा पीता भवति । सुराश्च तिस्र एव श्रुतौ संमताः—पैष्टी, गौडी,
मागधी चेति । गोसवे ब्राह्मणो गोसवेनेष्ट्रा संवत्सरान्ते मातरमप्यभिलपति ।
उपेहि मातरम्, उपेहि स्वसारम् ।

पट्शतानि नियुज्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि ।
अश्वमेधस्य कचनानि.....पशुभिसिद्धिभिः ॥
महोक्षो वा महाजो वा श्रोत्रियाय विशस्यते ।
.....तु दिव्याय स्वक्सुगन्धे निधिर्विधिः ॥
गोसवे सुरभि हन्याद्राजसूये तु भूभुजम् ।
अश्वमेधे हयं हन्यात्पौण्डरीके च दन्तिनम् ॥
औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणो नराः ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितां गतिम् ॥
मानवं व्यासवासिष्ठं वचनं वेदसंयुतम् ।
अप्रमाणं तु यो ब्रूयात्स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥
पुराणं मानवो धर्मः साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् ।
आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

इति मनु-मरीचि-मतङ्गप्रभृतयश्च सवषट्कारमजद्विजगजवाजिप्रभृतीन्देहिनो
जुह्वति । तदेवं श्रुतिशस्त्रवाणिज्यजित्योपजीविनामीताः(?) पर्वतो व्यपो-
हति । कालासुरः पुनरालभ्यमानाः प्राणिनः साक्षाद्विमानारूढान्स्वर्गे
सांवर्या पर्यटतो दर्शयति । मनुप्रमुखाश्च मुनयः प्रभावयन्ति । ततो
मायाप्रदर्शितत्रिदशवेश्मप्रदेशादिलोभे संजाते सकलजनक्षोभे सप्रत्यास-
न्ननरकनगरः सगरः । स च श्वभ्रविभ्रमोचितस्थितिर्विश्वभूतिस्तदुपदे-
शात्तांस्तान्हत्वा प्लात्वा च दुरन्तदुरितचित्तचेतसौ मखमिषात्काला-
सुरेण स्मारितपूर्वभवागसौ वीतिहोत्राहुतिविहितविचित्रवधरहसौ विचित्रा-
या धरित्र्या द्राघीयो दुःखदवधुमन्थर तलमगाताम् ।

पर्वतोऽप्यग्रायीपतिविनये जठरघनजये च हव्यकव्यकर्मभि समाच-
रितसमस्तसत्त्वसहार कालामुरतिरोधानविषुरविधिसारस्त्रद्विरहातश्शो
चि क्लेशकृश्यच्छरीर कालेन जीनजीवितप्रधार सप्तमरसावसर सम
पादि ।

भवति चात्र श्लोक —

मृषोषादीनयोयोगात्पर्वतेन सम षणु ।

जगाम जगतीमूल ज्वलदातङ्कपावकम् ॥

इत्युपासकप्रप्ययने असत्पफस्मूयनो नाम प्रिधत्तम कल्प ।

वधूविचस्त्रियौ मुक्त्वा सर्वत्राम्यत्र तज्जने ।

माता स्वसा तनूजेति मतिर्ब्रह्म गृहाश्रमे ॥

धर्ममूमौ स्वमावेन मनुष्यो नियतस्मर ।

यज्जात्वैव परा जातिव धुलिङ्गिस्त्रियस्त्यजेत् ॥

रक्ष्यमाणे हि शृहन्ति यत्रार्हिसादयो गुणा ।

उदाहरन्ति तद्गुणं ब्रह्मविद्याविशारदा ॥

मदनोद्दीपनैर्बृत्तैर्मदनोद्दीपनै रसै ।

मदनोद्दीपनै श्लाघैर्मदमात्मनि नाचरेत् ॥

हव्यैरिव हुतप्रीति पायोभिरिव नीरधि ।

तोषमेति पुमानेय न भोगैर्भयसंभवै ॥

विषयद्विषया पुसामापाते मधुरागमा ।

अन्ते विपत्तिफलदास्तत्सतामिह को ग्रह ॥

बहिस्तास्ता क्रिया कुर्वन्नर सकल्पजल्पवान् ।

भाषासावेव निर्वाति क्लेशस्तत्राधिक परम् ॥

निकाम कामकामात्मा तृतीया प्रकृतिर्भवेत् ।

अनन्तवीर्यपर्यायस्तस्यानारतसेवने ॥

सर्वा क्रियानुलोमा स्यात्कलाय हितकामिनाम् ।

अपरत्रार्थकामान्मां यत्तौ स्ता तदभिपु ॥

क्षमामयसमः कामः सर्वदोषोदयद्युतिः ।
 उत्सूत्रे तत्र मर्त्यानां कुतः श्रेयःसमागमः ॥
 देहद्रविणसंस्कारसमुपार्जनवृत्तयः ।
 जितकामे वृथा सर्वास्तत्कामः सर्वदोषभाक् ॥
 स्वाध्यायध्यानधर्माद्याः क्रियास्तावन्नरे कुतः ।
 इन्धे चित्तेन्धने यावदेष कामाशुशुक्षणिः ॥
 ऐदंपर्यमतो मुक्ता भोगानाहारवद्भजेत् ।
 देहदाहोपशान्त्यर्थमभिध्यानविहानये ॥
 परस्त्रीसंगमानङ्गक्रीडान्योपयमक्रियाः ।
 तीव्रता रतिकैतव्ये हन्युरेतानि तद्व्रतम् ॥
 मद्यं द्यूतमुपद्रव्यं तौर्यत्रिकमलंक्रियाः ।
 मदो विटा वृथाचेति दशधानङ्गजो गणः ॥
 हिंसनं साहसं द्रोहः पौरे भाग्यार्थदूषणे ।
 ईर्ष्यावाग्दण्डपारुष्ये कोपजः स्याद्गणोऽष्टधा ॥
 ऐश्वर्यौदार्यशौण्डीर्यधैर्यसौन्दर्यवीर्यता ।
 लोभेताद्भुतसंचारांश्चतुर्थव्रतपूतधीः ॥
 अनङ्गानलसंलीढे परस्त्रीरतिचेतसि ।
 सद्यस्का विपदो ह्यत्र परत्र च दुरास्पदाः ॥

श्रूयतामत्राब्रह्मफलस्योपाख्यानम्—काशिदेशेषु सुरसुन्दरीसपत्न्यौ-
 राङ्गनाजनविनोदारविन्दसरस्यां वाराणस्यां संपादितसमस्तारातिसंतानप्र-
 कर्षकर्षणो धर्षणो नाम नृपतिः । अस्यातिचारप्ररूढप्रणयसहकारमञ्जरी
 सुमञ्जरी नामाग्रमहादेवी । पञ्चतन्त्रादिशास्त्रविस्तृतवचन उग्रसेनो नाम
 सचिवः । पतिहितैकमनोमुद्रा सुभद्रा नामास्य पत्नी । दुर्विलासरसरङ्गः
 कडारपिङ्गो नामानयोः सूनुः । अनवद्यविद्योपदेशप्रकाशिताशेषशिष्यः
 पुण्यो नाम पुरोहितः । सौरूप्यातिशयापहसितपद्मा पद्मा नामास्य धर्मपत्नी ।
 समस्ताभिजातजनवाह्यव्यवहारानुगः सकडारपिङ्गः स कडारपिङ्गः स्वाप-
 तेयतारुण्यमदमन्दमानबलाच्चापलाहुरालपनभण्डेन खिङ्गखण्डेन सह न-

सम्प्रविभ्रमान्यर्घ्यमानभुजङ्गातिथिषु वीधिषु संचरमाणस्तामेकदा प्रा-
सावतलोपसदामरालपक्ष्मेक्षणाक्षिप्तपद्मां पद्मामवलोक्य

‘एषेन्द्रियद्वमसमुल्लसनाम्बुवृष्टि-

रेषा मनोमृगविनोदविहारभूमिः ।

एषा स्मरद्विरदधन्धनवारिवृत्ति

किं स्नेचरी किममरी किमिय रतिर्षा ॥’

इति च विचिन्त्य मकरकेतुवशव्यापारनिधि प्रवृत्तदुरमिसधिः पुरुष-
प्रयोगेणामिमतसिद्धिमनवबुध्यमान पराश्रयश्चैलविदारणतद्विल्लतामिव स-
द्विल्लता नाम धात्री अपहृक्षीणे शरणे मुनयायतनादिभि पादपतनादिभि
प्रश्रयैरसदाशयाश्रयैरवन्ध्यसाध्यमुपगृह्य स्वकीयाकृतकान्तारप्रवर्धनधरि-
श्रीमकरोत् ।

तदुपायोषात्तविषविधिविधात्री धात्री—(स्वगतम् ।) ‘परपरिग्रहोऽन्य-
तरानुरागग्रहश्चेति दुर्घटप्रतिभास खलु कार्योपन्यास । अथवा सुषट
एषाय कार्यघट । यतस्तप्तातप्तप्लवयसोरसयसोरिव चेतसो सगत्याय खलु
पण्डितैर्दौत्य दौत्यमन्यथा सरसतरसोरम्मसोरिव द्वयोरपि द्रवस्वभावयोरे-
कीकरणे किं नु नाम प्रतिमाविजृम्भितम् । किं च ।

सा वृत्तिकामिमतकार्यविधौ बुधानां

चातुर्यवर्यवचनोचितचिघटवृत्ति ।

या चुम्बकोपलकलेव शल्यमन्त-

श्चेतोनिरूढमपरस्त्यबहिष्करोति ॥

तदल विलम्बेन । परिपक्वफलमिव न खलु व्यक्तिकान्तकालमद सर-
सवाधिष्ठानमनुष्ठानम् । किं त्वस्य साहसावलम्बनधर्मण कर्मण सिद्धाव
सिद्धौ वा दैवात्यरेङ्गिताकारसर्वशै प्राज्ञै कथमपि बहुजनावकाशे कृते सति
पुरश्चारी हि शरीरी भवति । दुरपवादपरागावसरो व्यसनगोचरश्च । तद्वृत
येयमिदमवसेयमद्वितीयापत्यप्रसवाय सधिवाय तदुदाहरन्ति । न चानि-
वेद्य भर्तु किंचिदारम्भ कुर्यादन्यत्रापत्प्रतीकारेभ्य ।’ इति । (प्रकाशम् ।)

‘प्राणप्रियैकापत्य अमात्य, ईदृश इव ननु भवादृशोऽपि जनो जातजी-
वितामृतानिषेकाय अचिरत्वं यत्नं कर्तुमर्हति ।’

अमात्यः—‘समस्तमनोरथसमर्थनकथास्मार्ये आर्ये, तज्जीवितामृतनि-
षेकाय मज्जीवितोचितविवेकाय च तत्रभवत्येवत्येव प्रभवति ।’

धात्री—‘अथ किम् । तथाप्यबलाजनमनोतिरिक्तप्रतिभावता तत्रभ-
वतापि प्रतियतितव्यम् ।’ इत्यभिधाय धृतकात्यायिनीप्रतिकर्मा करतला-
मलकमिवाकलितसकलस्त्रैणधर्मा तैस्तैः परचित्ताकर्षणमन्त्रैर्वचनैश्चक्षुश्चेतो-
ह्लादवास्तुभिश्च अतिचिरायाचरितोपचारा परिप्राप्तप्रणयप्रसरावतारा च
एकदा मुदा रहसीमं प्रस्तुतकार्यघटनासमसीमं तां पुण्यकान्तामुद्दिश्य
श्लोकमुदाहर्षीत् ।

स्त्रीषु धन्यात्र गङ्गैव परभोगोपगापि या ।

मणिमालेव सोल्लासं प्रियते मूर्ध्नि शंभुना ॥’

भट्टिनी—(स्वगतम् ।) इत्वरीजनाचरणहर्म्यनिर्माणाय प्रथमसूत्रपात
इवायं वाक्योपोद्धातः । तथा चाह येयं तावदेतदाकूतपरिपाकम् ।
(प्रकाशम् ।) आर्ये, किमस्य सुभाषितस्य ऐदंपर्यम् ।

धात्री—परमसौभाग्यभागिनि भट्टिनि, जानासि एवास्य सुभाषितस्य
कैपर्यम्, यदि न वज्रघटितहृदयासि ।

भट्टिनी—(स्वगतम् ।) सत्यं वज्रघटितहृदयाहम्, यदि भवत्प्रयुक्तो-
पघातघणजर्जरितकाया न भविष्यामि । (प्रकाशम् ।) आर्ये, हृदयेऽभि-
निविष्टमर्थं श्रोतुमिच्छामि ।

धात्री—वत्से, कथयामि । किं तु ।

चित्तं द्वयोः पुरत एव निवेदनीयं

ज्ञानाभिमानधनधान्यधिपा नरेण ।

यः प्रार्थितं न रहयत्यभियुज्यमानो

यो वा भवेन्ननु जनो मनसोऽनुकूलः ॥

भट्टिनी—(स्वगतम् ।) अहो नभःप्रकृतिमपीयं पङ्कैरुपलेमुमिच्छति ।
(प्रकाशम् ।) आर्ये, उभयत्रापि समर्थाहं न चैतन्मदुपज्ञं भवदुपक्रमं वा ।

घात्री—(स्वगतम् ।) अनुगुणेय खलु कार्यपरिणति, यदि निक-
टतटतप्तस्य वह्निप्रपात्रस्येव दुर्वातालीसनिपातो न भवेत् । (प्रकाशम् ।)
अत एव मदे, वदन्ति पुराणविदः—

‘विधुर्गुरो कलत्रेण गोतमस्यामरेश्वर ।

सतनोभ्यापि दुग्धर्मा समगस्त पुरा किल ॥’

भट्टिनी—आर्ये, एवमेव । यत ।

स्त्रीणां वपुर्वन्धुभिरभिसाक्षिक परत्र विक्रीतमिव न मानसम् ।

स एव तस्याधिपतिर्मत कृती विस्त्रम्भगर्मा ननु यत्र निर्वृति ॥

घात्री—पुत्रि, तर्हि श्रूयताम् । त्व किलैकदा कस्यचित्कुसुमकिसारुनि-
विशेषपुष्प पुराङ्गनाननलोचनोत्पलोत्सवामृतरोचिष प्रासादपरिसरवि-
हारिणी वीक्षणपथानुसारिणी सती कौमुदीव हृदयचन्द्रका तानन्दस्पन्दस-
पादिनी अभू । तत्प्रभृति ननु तस्य मदनसुन्दरस्य यून प्रत्यवसितव-
सन्तश्चीसमागमसमयस्य पुष्पधयस्येव रसालमक्षर्यामिव भवत्या महान्ति
खलु मन्दमकरन्दास्वादने दोहदानि, नितान्त चिन्ताचक्रपरिक्रान्त
स्वान्तम्, प्रसम गुणस्मरणपरिणामाधिकरणमन्त करणम्, अनवरत रामणी-
यकानुकीर्तनसंकेत चेत, प्रविकसत्कुसुमविद्यासोचितसनिहितेऽप्यन्यस्मि
स्रताफान्ताब्जने महानुद्वेग, पिशाचछलितस्येवास्थानानुबन्ध, सजातोन्मा-
दस्येव विचित्रोपलम्भक्रियाप्रारम्भ, स्कन्धगदगृहीतस्येव प्रतिवासर
काश्यावतार, सराराधनप्रणीतप्रणिधानस्येवेन्द्रियेषु सन्नता, प्राणेषु चाद्य-
श्चीनपयाक्या । अपि च ।

अनवरतजलाद्वन्दोलनस्पन्दमन्दै-

रतिसरसमृणालीकन्दलैश्चन्दनार्दै ।

अमृतरुचिमरीचिप्रौढिताया निष्ठायां

मियसस्ति सुहृदस्ते किञ्चिदात्मप्रबोध ॥

भट्टिनी—आर्ये, किमित्यद्यापि गोपायसे ।

घात्री—(कर्णजाहमनुसृत्य ।) एवमेवम् ।

भट्टिनी—को दोषः ।

धात्री—कदा ।

भट्टिनी—यदा तुभ्यं रोचते ।

इतश्चानन्तरायतया तयानुमता हि मता हि मतिपाटवः सचिवोऽपि नृपतिनिवासोचितप्रचारेषु वासरेषु गुणव्यावर्णनावसरायातमेतस्य महीपतेः पुरस्ताच्छ्लोकमिममुपन्यास्यत्—

‘राज्यं प्रवर्धते तस्य किञ्चल्पो यस्य वेश्मनि ।

शत्रवश्च क्षयं यान्ति सिद्धाच्चिन्तामणेरिव ॥’

राजा—अमात्य, क तस्य प्रादुर्भूतिः, कीदृशी च तस्याकृतिः । —

अमात्यः—देव, भगवतः पार्वतीपतेः श्वशुरस्य मन्दाकिनीस्पन्दनिदानकन्दरनीहारस्य रमणसहचरखेचरीसुरतपरिमलमत्तमत्तालिमण्डलीविलिख्यमानमरकतमणिमेखलस्य वृक्षोत्पलखण्डमण्डितशिखण्डस्य रत्नशिखण्डनाम्नः शिखरस्याभ्यासे निःशेषकुन्तसंभवावहा गुहा समस्ति । यस्यां जटायु-वैनतेय-वैशम्पायनप्रभृतयः शकुन्तयः प्रादुरासन् । तस्यामेव तस्योत्पत्तिः । तां च गुहामहं पुण्यश्चानेकशो नन्दाभगवतीयात्रानुसारित्वात्साधु जानीवः । प्रकृतिश्चास्यानेकवर्णा मनुष्यसवर्णा च ।

भूपालः—(संजातकुतूहलः ।) अमात्य, कथं तद्दर्शनोत्कण्ठा ममानुकण्ठा स्यात् ।

अमात्यः—देव, मयि पुण्ये चागते सति ।

राजा—अमात्य, भवानतीव प्रवयाः । तत्पुण्यः प्रयातु ।

अमात्यः—देव, तर्हि दीयतामस्मै सरत्नालंकारप्रवेकं पारितोषिकम्, अगण्यं पाथ्यं च ।

राजा—बाढम् ।

स्वामिचिन्ताचारचक्षुष्यः पुण्यस्तथादिष्टो गेहमागत्य ‘आदेशं न विकल्पयेत्’ इति मतानुसारी प्रयाणसामग्रीं कुर्वाणस्तया सतीव्रतपवित्रितसन्नया पद्मया पृष्टः—‘भट्ट, किमकाण्डे प्रयाणाडम्बरः ।

पुण्यः प्रस्तुतमाचष्टे ।

भट्टिनी—भट्ट, सर्वमेतत्सचिवस्य कूटफण्टचेष्टितम् ।

भट्टः—भट्टिनि, किं नु खल्वेतच्चेष्टितस्यायतनम् ।

भट्टिनी प्रक्रान्तमभाषिष्ट ।

भट्टः—किमत्र कार्यम् ।

भट्टिनी—कार्यमेतदेव । विद्या सप्रकाशमेतस्मात्पुरात्प्रम्याय निश्चि नि-
मृत च प्रत्यावृत्य अत्रैव महावकाशे निजनिवासनिवेशे सुखेन वस्तव्यम् ।
उत्तरप्राह जानामि ।

भट्टः—तथास्तु ।

ततोऽन्यथा तथा परनिवृत्तिपाष्या धाव्या स दुराचाराभिपन्न कटा-
रपिङ्गः सुप्तजनसमये समानीतः 'समम्यसत्तु तावदिदंवेयमय च मही
मूलं यियासु पातालवासदुःखम्' इत्यनुध्याय तथा पद्मया महावर्तस्य
गर्तस्योपरि कल्पितायामवानीयां स्वद्यायां क्रमेणोपवेशितवपुषौ तौ द्वावपि
दुरातङ्गाभन्वे श्वभ्रममध्ये विनिपेततु । अनुबभूवतुश्च निस्तिलपरिजनो-
च्छिष्टसिक्थजीविनौ कुम्भीपाकोपक्रम पद्मसमाशास्वान्दु स्वक्रमम् ।

पुनरेकदा 'स्वाम्यादेशविशेषविदुष्य पुण्यः तथाविधपक्षिप्रसवसमर्थय-
क्षिणीसहित कृतपञ्जरपरिकल्प किञ्जल्पमादाम अगच्छस्त्रिचतुरेषु वासरेष्व-
स्यां पुरि प्रविशति' इति प्रसिद्धम् । प्रवर्तिनी भट्टिनी विविधवर्णविह्वलितका-
येन चटफचक्रोरचापचातकादिछदच्छादितप्रतीकनिकायेन पञ्जरालयेन तद्व-
येन सह रुचिरप्रवासोचितवेषजोष्य पुण्यं पुरो धने विनिवेश्य भट्टोद्भूतार-
म्भसमापणसनायसस्त्रीजनसकल्या धृतप्रोषितभर्तृकाकल्याभिमुखमयासीत् ।
अपरेषु स निस्तिलगुणविणविशेष्य पुण्यः पृथिवीपतिभवनमनुगम्य 'देव,
अयं स किञ्जल्प पक्षी, इयं च तत्प्रसवित्री पतत्रिणी च' इत्याचरत् ।

राजा—(चिर निर्घर्ण्य निर्णीय च स्वरेण ।) पुरोहित, नैष खलु
किञ्जल्प पक्षी, किं तु कटारपिङ्गोऽयम् । एषापि विहङ्गी न भवति, किं
तु सदिल्लतेय कुट्टिनी ।

पुण्यः—देव, एतत्परिज्ञाने प्रगल्भमतिप्रसवः सचिवः ।

राज्ञा सचिवस्तथा पृष्टः क्षमातलं प्रविविक्षुरिव क्षोणीतलमवालोक्त ।

राजा—पुण्य, समास्ताम् । अयं भवानैतिह्यनिकरं कथयितुमर्हति ।

पुण्यः—स्वामिन्, कुलपालिकात्र प्रगल्भते ।

भूपतिः भट्टिनीमाहूय 'अम्ब, कोऽयं व्यतिकरः' इत्यपृच्छत् । भट्टिनी दन्तमाख्यत्—काश्यपीश्वरः शैलूष इव हर्षामर्षोत्कर्षगतमुस्थामवस्थामनुभवन्निखिलान्तःपुरपुरंध्रीजनवन्द्यमानपादपद्मां पद्मां तैस्तैः सतीजनप्रह्लादवचनैः संमानसंनिधानैरलंकारदानैश्चोपचर्य, प्रवेश्य च वेदविद्विजोह्यमानकर्णोरथारूढां वेश्म, पुनः 'अरे निहीन, किमिह नगरे न सन्ति सकललोकसाधारणभोगाः सुभगाः सीमन्तिन्यः, येनैवमाचरः । कथं च दुराचार, एवमाचरन्नात्र विलायं विलीनोऽसि । तदिदानीमेव यदि भवन्तं तृणाङ्कुरमिव तृणेहि तदा तव हुंकृतमपकृतं स्यात्' इति निर्वरं निर्भर्त्स्य दुर्नयगरभुजङ्गं कडारपिङ्गं कुट्टिनीमनोरथातिथिसतृणमुग्रसेनमन्त्रिणं च निखिलजनसमक्षमाक्षारणापूर्वकं प्रावासयत् । दुष्प्रवृत्तानङ्गमतङ्गः कडारपिङ्गस्तथा प्रजाप्रत्यक्षमाक्षारितः सुचिरमेतदेनःफलमनुभूय दशमीस्थः सन् श्वश्रुप्रभवभाजनं जनमभजत ।

भवति चात्र श्लोकः—

मन्मथोन्माथितस्वान्तः परस्त्रीरतिजातधीः ।

कडारपिङ्गः संकल्पान्निष्पपात रसातले ॥

इत्युपासकाध्ययनेऽब्रह्मफलसाधारणो नामैकत्रिंशत्तमः कल्पः ।

ममेदमिति संकल्पो बाह्याभ्यन्तरवस्तुषु ।

परिग्रहो मतस्तत्र कुर्याच्चेतो निकुञ्चनम् ॥

क्षेत्रं धान्यं धनं वास्तु कुप्यं शयनमासनम् ।

द्विपदाः पशवो भाण्डं बाह्या दश परिग्रहाः ॥

समिथ्यात्वास्त्रयो वेदा हास्यप्रभृतयोऽपि षट् ।

चत्वारश्च कषायाः स्युरन्तर्ग्रन्थाश्चतुर्दश ॥

अथ वा ।

चेतनाचेतनासक्ताहिषा बाह्यपरिमह ।
 अन्त स एक एव स्याद्भवहेत्वाशयाश्रय ॥
 धनायाविद्वन्बुद्धीनामधना स्युर्मनोरथा ।
 न धनर्यक्त्रियारम्भा धीस्तदर्थेषु कामधुक् ॥
 सहसंभूतिरप्येष देहो यत्र न ज्ञाश्वत ।
 द्रव्यदारकदारेषु तत्र काष्ठा महात्मनाम् ॥
 स श्रीमानपि नि श्रीक स नरश्च नराधम ।
 यो न धर्माय भोगाय विनयेत धनागमम् ॥
 प्राप्तेऽर्थे ये न माद्यन्ति न प्राप्तिस्पृहयालव ।
 लोकद्वयमिता श्रीणां त एव परमेश्वरा ॥
 चित्तस्य चित्तचिन्तायां न फल परमेनस ।
 अस्थाने क्लिश्यमानस्य न हि क्लेशात्पर फलम् ॥
 अन्तर्बहिर्गते सङ्गे नि सङ्ग यस्य मानसम् ।
 सोऽगण्यपुण्यसपन्न सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
 बाह्यसङ्गरते पुंसि कुतश्चित्तविशुद्धता ।
 सत्तुपे हि बहिर्धान्ये दुर्लभान्तर्विशुद्धता ॥
 सत्पात्रविनियोगेन योऽर्थसमग्रहतत्पर ।
 लुब्धेषु स परं लुब्ध सहामुत्र धन न यत् ॥
 कृतप्रमाणाहोमेन धनादधिकसमग्रह ।
 पञ्चमाणुमत ज्यानि करोति गृहमेधिनाम् ॥
 यस्य द्वन्द्वद्वयेऽप्यसिन्निस्पृह देहिनो मन ।
 स्वर्गापवर्गलक्ष्मीणा क्षणात्पक्षे सदक्षते ॥
 अत्यर्थमर्थकाङ्क्षायामवश्य नायते नृणाम् ।
 अथ सधचित्त चेत ससारावर्तवर्तग ॥

श्रूयतामत्र परिग्रहामहस्योपाख्यानम्—पञ्चालदेशेषु त्रिवसनिवेशा-
 नुकूलोपश्लये काम्पिल्ये निजमतिमाहात्म्यापहसितामराचार्यप्रविभो रत्न-

प्रभो नाम नृपतिः । आत्मीयकपोलकान्तिविजितामृतमरीचिमण्डला
मणिकुण्डला नामास्य महादेवी । कुलकमागतात्मोपार्जितामितवित्तः
सागरदत्तो नाम श्रेष्ठी । गृहस्य श्रीरिव धनश्रीर्नामास्य भार्या । सूनुरनयो-
न्याय्यार्थोपार्जनैकचित् । सुदत्तो नाम । स महानोभविभावमुज्ज्वलचित्त-
गित्तः सागरदत्तः पुरुषपरम्परायातायाः काञ्चनकोटरेकस्याः स्वयमुपार्जिता-
र्धकोटेः पतिर्भवन्नपि शालीयादिभक्तभोजने द्वितयतुपापनीतिर्द्वावनाश्राव-
णकृतिश्च, शाकपाकविधाने संभारादिकृतिः प्रसभाभ्यवहतिश्च, धार्तरूप-
रिमावेष्टिमादिभक्ष्योपक्षेपे महती ज्ञेहापहतिरिन्धनविरतिश्च, दुग्धदधिवो-
लरसाद्युपयोगे न विक्रयाय घृतं न च तक्रं कडङ्गरायेति च मन्य स्वयमेव
प्रतिदिवसवृद्धिग्रहणाय ध्वजलोकपाटके विहरमाणः प्रतिपितृप्रिययन्त्रमुप-
सृत्य 'आः, सुरभिः खल्वेप खलः संजातः' इति सस्मेरं व्याहरन्, गृहीत-
पिण्डखण्डः प्रत्यवसानसमये तद्गन्धमाजिग्रन्सन्, सर्वलोकपरिहृतमनवधि-
कालोपितमतिसमर्पतां गतमकण्डितमेव च स्थालीविलयं भवति तत्केवलव-
न्तिसोमसहायमाहरति । अत एवास्य महामोहानुबन्धस्य पिण्याकगन्ध इति
जगति नाम पप्रथे । 'मुखामोदमात्रेण च प्रयोजनम् । तदलं ताम्बूलार्थमर्थव्य-
येन' इति विचिन्त्य विष्णुतरुत्वचः कालवल्लीदलोत्तरास्वादरुचः कवलयति ।
'अर्धघ्राणोदरः परिवारः कदाचिदपि देहे हृदये वा न मनागपि विकुरुते'
इति मत्वा न कमप्यूर्ध्वपूरं पूरयति । प्रतिचारकांश्चैवं शिक्षयति—'न तैलार्थं
लवणार्थं चित्तं व्ययितव्यम्, किं तु कार्पाषणं मापं चादाय आपणमुपढौक्य
तदुभयं गृहीत्वा पुनरिदं साधु न भवतीति प्रतिसमर्पयंस्तत्र मापे किञ्चिल-
ग्रमायाति तेन शारीरो विधिर्विधातव्यः ।' परिजनार्भकान्स्वकीयांश्चैवमुपजय-
ति—'न भवद्भिरङ्गाभ्यङ्गार्थं भवनमुपप्रोतव्यम्, किं तु सस्नेहदेहैः प्रातिवेशि-
कशिशुसंदोहैः सहाजिसंवाधं योद्धव्यम् । अतो भवतामनुपायसंनिधिः स्नान-
विधिः । क्षपायां च प्रतिवेशवेश्मप्रदीपप्रभाप्रज्वलितेन वलीकान्तावलम्बितेन
काचमुकुरेण गृहाङ्गणे प्रदीपकार्यं निकाट्य मध्ये च सणसरण्डप्रोतैर्विषम-
रुचिदीप्तैरुन्मूलकबीजैः करोति । सकलजनसाधारणाश्च नवीनसङ्गा एव युगाः
सपरिच्छदः परिदधाति । मनाग्मलीमसरागाश्च विक्रीणाते । ततोऽस्य वसनधा-

वनार्थमपि न कपर्दकौपसय । पर्वाणि च पुराणपल्लवकचवरापनयनकरणो
त्करेणातपतससघाटसेहद्रवेण गुडगोणीक्षालनकपायेण च निवर्तयति । प्र-
त्यामग्नयेन द्रविणव्यात्यापरागारमोजनावलोकनेनाश्रितजनमनोविनाशमया
क्षामन्त्रितो न कस्यापि निकेतने प्लाति ।

एवमतीवतर्षोत्कर्षरसहार्ये सकलकदर्याचार्ये तस्मिन्नीवत्यपि मृतकल्प
मनसि वसति सति एकदा स लक्ष्मीकमलिनीपरिमलनकलमो रत्नप्रभो
राजसिन्दुरप्रबाधावसदर्शनमासादसपादनाय श्रवणाश्रयवृत्तस्य ग्रन्थदत्तस्य
महीपते कालेन स्पण्डिलतालुतावकाशे भवनप्रदेशे भूशोधन विधाय यत्ने
तदास्थानमण्डपामोगमन्वयुष प्रकामोपरदोषकलपवपुष सपूर्णविस्तार-
युष प्रथिमगुणविशिष्टका सुवर्णेष्टका समालोक्य बहिर्निकाम कलङ्कम-
लिनत्वादितरेष्टकाविशिष्टत्वमाकलयन् 'एता खलु चैत्यालयनिर्माणाय
योग्या' इति चेतसैकत्र स्तूपतामानयामास ।

अत्रान्तरे समस्तमितपचपुरोगमसवन्ध पिण्याकगन्धः सरमसमपत
तामिष्टकावहता वैवधिकनिवहानां सायसममे मार्गविषये पतितामेकामिष्ट-
कामवाप्य चलनक्षालनदेशे न्यधात् । तत्र च प्रतिधसमद्विसधर्पावशेषकाल-
ध्यमोपे भर्मनिर्मितत्वमवेत्य तैस्तै प्रलोमनवस्तुभि काचवहाना विहितो
पचारस्ता सगृह्णन् श्रुतस्वस्तीयापायोदन्त फायमानमनोमन्युकृतान्त
पिण्याकगन्धः 'पुत्र, निखिलकलावदातचित्त सुदत्त, भवत्पितृस्वस्र
सुतशोकमनाय मयावश्य तत्र गन्तव्यमपज्ञातव्य च । ततस्त्वप्यप्येता
परिस्कन्दलोकप्रलोमनेन साधु संग्रहीतव्या' इत्युपहरे व्याहृत्य सकलज
गद्यवहारावतारत्रिवेद्या काकन्धां लोकशोकभूयिष्ठायास्त्रूणा कनिष्ठाया
दर्शनार्थमगच्छत् । असद्यवहारव्यावृत्त सुदत्तः ततोपदेशमनिश्रेयसमव-
श्यन् यतो रामपरिगृहीत तृणमपि काञ्चनीभवति सपद्यते च पूर्वोपा-
श्रितस्याप्यर्थस्यापहाराय प्राणसहाराय चेति जातमतिर्नैकामपीष्टकां स
मग्रहीत् ।

महालोमलोलतान्ध पिण्याकगन्धस्तस्या पुरोपज्ञातायागत सुत
मप्राक्षीत्—'वत्स, कियती खलु त्वमिष्टकातती पर्यग्रही ।'

स्तेययोगविनिवृत्तः सुदत्तः—‘तात, नैकामपि ।’

प्रादुर्भवद्दीर्घदुर्गतिदुरितबन्धः पिण्याकगन्धः समर्थे सदाचारकृतार्थे पुण्यभाजि तुजि परमुत्तरमपश्यन्, ‘यदीमौ क्रमौ परिक्रमणक्षमौ मम नाभ-
विष्यतां तदा कथंकारमहं मन्मनोरथवन्ध्यां काकन्ध्यामगमिष्यम् । अत ए-
तावेवात्र श्रीविरामावहो द्रोहौ’ इति विचिन्त्योद्वर्तनं वर्तयन्त्याः स्ववा-
सिन्याः करादाक्षिसशरीरेण शिलापुत्रकेण तौ जर्जरितावजीजनत् । एतच्च
वैदेहकाव्यञ्जनपरिजनात्प्राचीनवर्हिनिभः क्षितिरमणीकरिणीभः रत्नप्रभः
श्रुत्वा दासीवक्त्रेण शिल्पिभिर्विधापितेष्टकातक्षणः सुवर्णत्वं निर्णाय विहि-
तसर्वस्वापहारं सनिकारं नगरजनोच्चार्यमाणदुरपवादप्रबन्धं पिण्याकगन्धं
निरवासयत् । ‘इन्द्रियमस्थानं हि गुणदोषयोर्महीपतयः’ इति नीतिवाक्यम-
नुस्मृत्य मूलधनप्रदानेनान्वयागतनिवासनिवेदनेन च परद्रव्यादाननिवृत्तं
सुदत्तं साधु समाश्वासयत् । स तथा निर्वासितः संजातनरकनिबन्धः कृत-
प्रकाम मलोभसंबन्धश्चिरायोपाजितदुरन्तदुष्कर्मस्कन्धः पिण्याकगन्धः
प्रेत्य पातालमगात् ।

भवति चात्र श्लोकः—

पथ्याः क्षितेस्तृतीयेऽस्मिन्नल्लुके दुःखमल्लुके ।

पेते पण्याकगन्धेन धनायाविद्धचेतसा ॥

इत्युपासकाध्ययने परिग्रहाग्रहफलफुल्लनो नाम द्वात्रिंशः कल्पः ।

दिग्देशानर्थदण्डानां विरतिस्त्रितयाश्रयम् ।

गुणव्रतत्रयं सद्भिः सागारयतिषु स्मृतम् ॥

दिक्षु सर्वास्वधःप्रोर्ध्वदेशेषु निखिलेषु च ।

एतस्यां दिशि देशेऽस्मिन्नियत्येवं गतिर्मम ॥

दिग्देशनियमादेवं ततो बाह्येषु वस्तुषु ।

हिंसालोभोपभोगादिनिवृत्तेश्चित्तयन्त्रणा ॥

रक्षन्निदं प्रयत्नेन गुणव्रतत्रयं गृही ।

आज्ञैश्वर्यं लभेतैष यत्र यत्रोपजायते ॥

आशादेशप्रमाणस्य गृहीतस्य व्यतिक्रमात् ।
 देशव्रती प्रजायेत प्रायश्चित्तसमाश्रय ॥
 शिखण्डिकुकुटस्थेनविडालव्यालवन्नव ।
 विषकण्टकशस्त्रामिकपापाशकरज्ज्व ॥
 पापाख्यानाशुमाध्यानहिंसाक्रीडावृथाक्रिया ।
 परोपतापैशून्यशोकाक्रन्दनकारिता ॥
 वधबन्धनसरोघहेतवोऽन्येऽपि चेदृशा ।
 भवन्त्यनर्थदण्डाख्या सांपरायप्रवर्धकात् ॥
 पोषण क्रूरसत्त्वानां हिंसोपकरणक्रियाम् ।
 देशव्रती न कुर्वीत स्वकीयाचारचारुधी ॥
 अनर्थदण्डनिर्माक्षादवश्य देशतो यति ।
 सुद्धतां सर्वभूतेषु स्वामित्वं च प्रपद्यते ॥
 वधनारम्भहिंसानामुपदेशाद्यवर्तनम् ।
 माराधिकाधिककेशौ तृतीयगुणहानये ॥

इत्युपासकप्रत्ययने गुणव्रतत्रयसूत्रणो नाम त्रयस्त्रिंशत्तमः पद्यः ।

इति सकलतार्किकमोक्षमार्गणे धीमन्नेमिदेवभगवत शिष्येण सद्यो नवद्यग्यपरा
 विद्यापरमवर्तिशिखण्डमण्डनीभववरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते यशो
 धरमहाराजचरिते यशस्विलकापरनाम्नि महाकाव्ये सप्तत्रिंशन्तामसिर्नाम
 सप्तमः आश्वासः ॥

अष्टम आश्रयः ।

आदौ सामायिकं कर्म प्रोषधोपासनक्रिया ।
 सेव्याथ नियमो दानं शिक्षाव्रतचतुष्टयम् ॥
 आससेवोपदेशः स्यात्समयः समयार्थिनाम् ।
 नियुक्तं तत्र यत्कर्म तत्सामायिकमूचिरे ॥
 आसस्यासन्निधानेऽपि पुण्यायाकृतिपूजनम् ।
 तादर्थ्यमुद्रा न किं कुर्याद्विषसामर्थ्यसूदनम् ॥
 अन्तःशुद्धिं बहिःशुद्धिं विदध्याद्देवतार्चनम् ।
 आद्या दौश्चित्यनिर्मोक्षादन्या स्नानाद्यथाविधिः ॥
 नित्यस्नानं गृहस्थस्य देवार्चनपरिग्रहे ।
 यतेस्तु दुर्जनस्पर्शात्स्नानमन्यद्विगर्हितम् ॥
 वातातपादिसंस्पृष्टे भूरितोये जलाशये ।
 अवगाह्याचरेत्स्नानमतोऽन्यद्दालितं भजेत् ॥
 पादजानुकटिग्रीवाशिरःपर्यन्तसंश्रयम् ।
 स्नानं पञ्चविधं ज्ञेयं यथादोषं शरीरिणाम् ॥
 ब्रह्मचर्योपपन्नस्य निवृत्तारम्भकर्मणः ।
 यद्वा तद्वा भवेत्स्नानमन्त्यमन्यस्य तद्वयम् ॥
 सर्वारम्भविजृम्भस्य ब्रह्मजिह्वस्य देहिनः ।
 अविधाय बहिःशुद्धिं नाप्तोपास्त्यधिकारिता ॥
 अद्धिः शुद्धिं निराकुर्वन्मन्त्रमात्रपरायणः ।
 स मन्त्रैः शुद्धिभाङ् नूनं भुक्त्वा हत्वा विहृत्य च ॥
 मृत्स्त्रयेष्टकया वापि भस्मना गोमयेन च ।
 शौचं तावत्प्रकुर्वीत यावन्निर्मलता भवेत् ॥
 बहिर्विहृत्य संप्राप्तो नानाचम्य गृहं विशेत् ।
 स्थानान्तरात्समायातं सर्वं प्रोक्षितमाचरेत् ॥
 आश्रुतः संश्रुतः स्वान्तः शुचिवासो विभूषितः ।
 मौनसंयमसंपन्नः कुर्याद्देवार्चनाविधिम् ॥

वन्तधावनशुद्धास्यो मुखवासोचितानन ।
 असजातान्यससर्गं सुधीर्देवानुपाचरेत् ॥
 होमभूतबलीपूर्वरुक्तौ मक्तविशुद्धये ।
 मुक्त्यादौ सलिल सर्पिरूधस्य च रसायनम् ॥
 पतद्विधिर्न धर्माय नाधर्माय तदक्रिया ।
 दर्भपुष्पाक्षतश्रोत्रवन्दनादिविधानवत् ॥
 द्वौ हि धर्मौ गृहस्थानां लौकिक पारलौकिक ।
 लोकाश्रयो भवेदाद्य पर स्यादागमाश्रय ॥
 जातयोनादय सर्वास्तत्क्रियापि तथाविधा ।
 श्रुति स्मृत्तान्तर वास्तु प्रमाण कात्र न क्षिति ॥
 स्वजात्यैव विशुद्धानां वर्णानामिह रक्षवत् ।
 तत्क्रियाविनियोगाय जैनागमविधि परम् ॥
 यद्भवभ्रान्तिनिर्मुक्तिहेतुधीस्तत्र दुर्लभा ।
 ससारव्यवहारे तु स्वतः सिद्धे कृपागम ॥

तथा च ।

सर्व एव हि जैनानां प्रमाण लौकिको विधि ।
 यत्र सम्यक्त्वहानिर्न यत्र न व्रतदूषणम् ॥

इत्युपासकप्ययने ज्ञानविधिनाम चतुर्विंशत्तमः स्कन्धः ।

द्वये देवसेवाधिकृता सकल्पितासंपूज्यपरिग्रहा कृतप्रतिमापरिग्रहाश्च
 सकल्योऽपि दलफलोपलादिष्विव न समयान्तरप्रतिमास्तु विधेय । यत् ।

शुद्धे वस्तुनि सकल्प फन्याजन इवोचित ।

नाकारान्तरसक्रान्ते यथा परपरिग्रहे ॥

तत्र प्रथम प्रतिसमयसमाचारविधिमभिधास्याम । तथा हि ।

अर्हज तनुमध्ये दक्षिणतो गणधरस्त्वया पश्चात् ।

श्रुतगी साधुस्तदनु च पुरोऽपि द्वगवगमवृत्तानि ॥

मूर्जे फलके सिचये शिलातले सैकते क्षितौ व्योम्नि ।

हृदये चेति स्थाप्या समयसमाचारवेदिमिर्नित्यम् ॥

रत्नत्रयपुरस्काराः पञ्चापि परमेष्ठिनः ।

भव्यरत्नाकरानन्दं कुर्वन्तु भुवनेन्दवः ॥

ॐ निखिलभुवनपतिविहितनिरतिशयसपर्यापरम्परस्य परानपेक्षापर्या-
यप्रवृत्तसमस्तार्थवलोकलोचनकेवलज्ञानसाम्राज्यलाञ्छनपञ्चमहाकल्याणा-
ष्टकमहाप्रातिहार्यचतुस्त्रिंशदतिशयविराजितस्य षोडशार्धलक्षणसहस्राङ्कित-
दिव्यदेहमाहात्म्यस्य द्वादशगणप्रमुखमहामुनिमनःप्रणिधानसंनिधीयमान-
परमेश्वरपरमसर्वज्ञादिनामसहस्रस्य विरहितारिरजोरहःकुहकभावस्य स-
मवसरणसरोवतीर्णजगत्रयपुण्डरीकखण्डमार्तण्डमण्डलस्य दुष्पाराजवज्रवी-
भावजलनिमज्जन्तुजातहस्तावलम्बपरमागमस्य भक्तिभरविनतविष्टपत्रयी-
पालमौलिमणिप्रभाभोगनभोजिजृम्भमाणचरणनक्षत्रनिकुरुम्बस्य सरस्वती-
वरप्रसादचिन्तामणेर्लक्ष्मीलतानिकेतकल्पानोकहस्य कीर्तिपोतिकाप्रवर्धनि-
कामध्ये नीरवीचिपरिचयखलीकारकारणाभिधानपात्रमन्नप्रभावस्य सौभा-
ग्यसौरभसंपादनपारिजातप्रसवस्तवकस्य सौरूप्योत्पत्तिमणिमकरिकाघटन-
विकटाकारस्य रत्नत्रयपुरःसरस्य भगवतोऽर्हत्परमेष्ठिनोऽष्टतयीमिष्टिं करो-
मीति स्वाहा ।

अपि च ।

नरोरगसुराम्भोजविरोचनरुचिश्रियम् ।

आरोग्याय जिनाधीशं करोम्यर्चनगोचरम् ॥

ॐ सहचरसमीचीनचार्वात्रयविचारगोचरोचितहिताहितप्रविभागस्य
अतएव परनिरपेक्षतया स्वयंभुवः सलिलान्मुक्ताफलमिव उपलादिव
च कीचनमदेवात्मनः कारणविशेषोपसर्पणवशादाविर्भूतमखिलबलविल-
यलब्धात्मस्वभावमसमसहायमक्रममवधीरितान्यसंनिधिव्यवधानमनवधिमय-
लसाध्यमवसितातिशयसीमानमात्मस्वरूपैकनिबन्धनमन्तःप्रकाशमध्यासि-
तवन्तमनन्तदर्शनवैशद्यविशेषसाक्षात्कृतसकलवस्तुसर्वस्वमनवसानसुखस्रो-
तसमर्पयन्तवीर्यमचाक्षुषसूक्ष्मावभासमसदृशाभिनिवेशावगाहमलघुव्यपदेश-
मपगतबाधापराकारसंक्रममतिविशुद्धस्वभावतया निवृत्ताशेषशारीरद्वारतया
च मनाञ्जुक्तपूर्वावस्थान्तरमरूपरसगन्धशब्दस्पर्शमशेषभुवमाशिरःशेख-

रायमाणपदविश्वभरमुपशान्तसकलसंसारदोषप्रसरं परमात्मानमुपेयुषो गु
रुणापि प्रतिपन्नगुरुभावस्य रत्नत्रयपुरसरस्य भगवत सिद्धपरमेष्ठिनोऽष्टत-
यीमिष्टिं करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

प्रब्रकर्मविनिर्मुक्ताञ्चूत्रकर्मविवर्जितान् ।

यत्रत सस्तुवे सिद्धान्तरत्नत्रयमहीयस ॥

ॐ पूज्यतमस्य उदिगेतोदितकुलशीलगुरुपरम्परोपात्तसमस्तैतिहरहस्य
सारस्य अध्ययनाध्यायविनियोगविनयनियमोपनयनादिक्रियाकाण्डनिःक्रा-
तचित्तस्य चातुर्धर्षसधप्रवर्धनाधुरधरस्य द्विविधात्मधर्मावबोधनविधूतैहिक-
व्यपेक्षासबन्धस्य सकलवर्णाश्रमसमयसमाचारविचारोचितवचनप्रपञ्चमरी-
चिविदलितनिसिलजनतारविन्दनीमिथ्यात्वमोहाघकारपटलस्य ज्ञानतप-
प्रभावप्रकाशितजिनश्चासनस्य शिष्यसपदाशेषमिव भुवनमुद्धर्तुमुद्यतस्य भग-
वतो रत्नत्रयस्य पुर सरस्याचार्यपरमेष्ठिनोऽष्टतयीमिष्टिं करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

विचार्य सर्वमैतिह्यमाचार्यकमुपेयुष ।

आचार्यवर्मानर्चामि सचार्य हृदयाम्बुजे ॥

ॐ श्रीमद्भगवद्वर्द्धद्वदनारविन्दविनिर्गतद्वादशाङ्गचतुर्दशपूर्वप्रकीर्णवि-
स्तीर्णश्रुतपारावारपारगमस्य अपारसपरायारम्भविनिर्गमानुपसर्गमार्गणनिरत-
विनेयजनशरण्यस्य दुरन्तैकान्तवादमदमपीमलिनपरवादिकरिकण्ठीरवोत्क-
ण्ठकण्ठारवायमाणप्रमाणनयनिक्षेपानुयोगवाग्व्यतिकरस्य श्रवणग्रहणाव-
गाहनावधारणप्रयोगवाग्मित्वकवित्वगमकक्षक्तिविस्रापितविततनरनिलिम्पा
भ्यरचरचक्रवर्तिसीमन्तप्रीतपर्यस्तोत्तसत्तक्सौरभाधिवासितपादपीठोपकण्ठ
स्य प्रतविधानवद्यद्दयस्य भगवतो रत्नत्रयपुर सरस्य उपाध्यायपरमेष्ठिनो-
ऽष्टतयीमिष्टिं करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

अपास्तैकान्तवादीन्द्रानपारागमपारगान् ।

उपाध्यायानुपासेहमुपायाय श्रुताष्टये ॥

ॐ विदितवेदितव्यस्य वाद्याभ्यन्तराचरणकरणत्रयविशुद्धिपथगा-
पगाप्रवहनिर्मूलितमनोजकुजकुदुम्बाडम्बरस्य अमराम्बरचरनितम्बिनी-
दम्बनदप्रादुर्भूतमदनमदमकरन्ददुर्दिनविनोदारविन्दचन्द्रायमाणोदितोदि-
तत्रतत्रातापहसितार्वाचीयकामनचरित्रच्युतविरञ्चविरोचनादिवैखानसरस-
स्य अनेकशस्तिभुवनक्षोभविधायिभिर्ध्यानधैर्यावधूतविश्वक्प्रत्यूहव्यूहैरनन्त-
जनसामान्यवृत्तिभिर्मनोगोचरातिचैरैराश्चर्यप्रभावभूमिभिरनवधारितविधानै-
स्तैस्तैर्मूलोत्तरगुणग्रामणीभिस्तपःप्रारम्भैः सकलैहिके सुखसाम्राज्यवरप्रदान-
वहितायातावधीरितविस्मितोपनतवनदेवतालकालिकुलविलुप्यमानचरणस-
रसि सहपरागस्य निर्वाणपथनिष्ठितात्मनो रत्नत्रयस्य पुरःसरस्य भगवतः सर्व-
साधुपरमेष्ठिनोऽष्टतयीमिष्टि करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

बोधापगाप्रवाहेण विध्यातानङ्गवहयः ।

विध्याराध्याङ्घ्रयः सन्तु सांध्यबोध्याय साधवः ॥

ॐ जिनजिनागमजिनधर्मजिनोक्तजीवादितत्त्वावधारणद्वयविजम्भित-
निरतिशयाभिनिवेशाधिष्ठानासु प्रकाशितशङ्काप्राकाश्यावहादनकुमतार्तिश-
ल्योद्धारासु प्रशमसंवेगानुकम्पास्तिक्यस्तम्भसंभृतासु स्थितिकरणोपगूहन-
वात्सल्यप्रभावनोपचरितोत्सवसपर्यासु अनेकत्रिदशविशेषनिर्मापितभूमिकासु
सुकृतिचेतःप्रासादपरम्परासु कृतक्रीडाविहारमपि च यन्निसर्गान्महामुनि-
मनःपयोधिपरिचितं अशेषभरतैरावतविदेहवर्षधरचक्रवर्तिचूडामणिकुलदैवतं
अमरेश्वरमतिदेवतावतंसकल्पवल्लीपल्लवं अम्बरचरलोकहृदयैकमण्डनं अ-
षवर्गपुरप्रवेशागण्यपण्यात्मसात्करणसत्यंकारं अनुलङ्घ्यदुरघघनघटादुर्दि-
नेष्वपि जन्तुषु ज्योतिर्लोकादिगतिगर्तपातनमस्काण्डभेदनमामनन्ति मनी-
षिणः, तस्य संसारपादपोच्छेदप्रथमकारणस्य सकलमङ्गलविधायिनः पञ्च-
परमेष्ठिपुरःसरस्य भगवतः सम्यग्दर्शनरत्नस्याष्टतयीमिष्टि करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

मुक्तिलक्ष्मीलतामूलं युक्तिश्रीवल्लरीवनम् ।

भक्तितोऽर्हामि सम्यक्त्वं भुक्तिचिन्तामणिप्रदम् ॥

ॐ यन्निस्त्रिलोकमुषनतार्तीयलोचनम्, आत्महिताहितविवेकयाथात्म्यावबोधसमासादितसमीचीनभावम्, अधिगमसम्यक्त्वरत्नोत्पत्तिम्यानम्, अस्त्रिलो-
क्यपि दशासु क्षेत्रज्ञस्यभावसाम्राज्यपरमलाञ्छनम्, अपि च यस्मिन्निदानी-
मपि नदीज्ञातचेतोमि सम्यगुपाहितोपयोगसमार्जने शुभणिमणिदर्पण इव
साक्षाद्भवन्ति ते ते भावैकसमत्यया स्वभावक्षेत्रसमयविप्रकार्पणोऽपि भावा
स्त्रस्यात्मलाभनिषधमयहेतुविहितविचित्रपरिणतिभिर्मतिश्रुतावधिमन पर्यय
केवलै पञ्चतयीमवस्थामवगाहमानस्य सकलमङ्गलविधायिन पञ्चपरमेष्ठि
पुर सरस्य भगवत् सम्यग्ज्ञानरत्नस्याष्टतयीमिष्टिं करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

नेत्र हिताहितालोके सूत्र धीसौधसाधने ।

पात्र पूजाविधे कुर्वे क्षेत्र लक्ष्म्या समागमे ॥

ॐ यत्सकललोकालोकावलोकनप्रतिबन्धकान्धकारविध्वसनम्, अनव-
धविद्यामन्दाकिनीधरम्, अशेषसत्त्वोत्सवानन्दचन्द्रोदयम्, अस्त्रिलो-
कसिमितिलतारामपुष्पाकरसमयम्, अनल्पफलप्रदायितरु कल्पद्रुमप्रसवभू-
मिमलयो पञ्चमसौमनस्यवृत्तिधैर्यप्रधानैरनुष्ठीयमानमुद्गन्ति सद्गीमना
परमपदप्राप्ते प्रथममिव सोपानम्, तस्य पञ्चतयारामन सर्वक्रियोपशमानिशा-
पावनस्य सकलमङ्गलविधायिन पञ्चपरमेष्ठिपुर सरस्य भगवत् सम्यक्का-
रिन्तरत्नस्याष्टतयीमिष्टिं करोमीति स्वाहा ।

अपि च ।

धर्मयोगिनरेन्द्रस्य कर्मवैरिन्वयार्जने ।

धर्मकृत्सर्वसत्त्वानां धर्मधीर्बृत्तमाश्रये ॥

जिनसिद्धसूरिदेशकसाधुश्रद्धानोघरत्नानाम् ।

कृत्वाष्टतयीमिष्टिं विदधामि तत् स्तव युक्त्या ॥

तत्त्वेषु प्रणयं परोऽस्य मनस श्रद्धानमुक्त जिनै-

रेतद्विभिदशप्रमेदविषय व्यक्त चतुर्भिर्गुणै ।

अष्टाङ्ग भुवनत्रयार्चितमिदं मूढैरपोढ त्रिभि-

धिते देव दधामि सप्ततिलतोलासावसानोत्सवम् ॥

ते कुर्वन्तु तपांसि दुर्धरधियो ज्ञानानि संचिन्वतां
 चित्तं वा वितरन्तु देव तदपि प्रायो न जन्मच्छिदः ।
 एषा येषु न विद्यते तव वचः श्रद्धावधानोज्जुरा
 दुष्कर्माङ्कुरकुञ्जवज्रदहनद्योतावदाता रुचिः ॥
 संसाराम्बुधिसेतुबन्धमसमप्रारम्भलक्ष्मीवन-
 प्रोल्लासामृतवारिवाहमखिलत्रैलोक्यचिन्तामणिम् ।
 कल्याणारबुजखण्डसंभवसरः सम्यक्त्वरत्नं कृती
 यो धत्ते हृदि तस्य नाथ सुलभाः स्वर्गापवर्गश्रियः ॥

(इति दर्शनभक्तिः)

अत्यल्पा यतिरक्षजा मतिरियं बोधोऽवधिः सावधिः
 साश्चर्यः क्वचिदेव योगिनि स च स्वल्पो मनःपर्ययः ।
 दुष्प्रापं पुनरद्य केवलमिदं ज्योतिःकथागोचरं
 माहात्म्यं निखिलार्थगे तु सुलभे किं वर्णयामः श्रुते ॥
 यद्देवैः शिरसा धृतं गणधरैः कर्णावतंसीकृतं
 न्यस्तं चेतसि योगिभिर्नृपवरैराघ्रातसारं पुनः ।
 हस्ते दृष्टिपथे मुखे च निहितं विद्याधराधीश्वरै-
 स्तत्स्याद्वादसरोरुहं मम मनोहंसस्य भूयान्मुदे ॥
 मिथ्यातमःपटलभेदनकारणाय स्वर्गापवर्गपुरमार्गनिबोधनाय ।
 तत्तत्त्वभावनमनाः प्रणमामि नित्यं त्रैलोक्यमङ्गलकराय जिनागमाय ॥
 (इति ज्ञानभक्तिः)

ज्ञानं दुर्भगदेहमण्डनमिव स्यात्स्वस्य खेदावहं
 धत्ते साधु न तत्फलश्रियमयं सम्यक्त्वरत्नाङ्कुरः ।
 कामं देव यदन्तरेण विफलास्तास्तास्तपोभूमय-
 स्तस्मै त्वच्चरिताय संयमदमध्यानादिधाम्ने नमः ॥
 यच्चिन्तामणिरीप्सितेषु वसतिः सौरूप्यसौभाग्ययोः
 श्रीपाणिग्रहकौतुकं कुलबलारोग्यागमे संगमः ।

यत्पूर्वैश्चरित समाधिनिधिभिर्मोक्षाय पञ्चात्मक
 तच्चारित्रमह नमामि विविध स्वर्गापवर्गास्ये ॥
 हस्ते स्वर्गमुत्खान्यतर्कितभवास्ताश्चक्रवर्तिश्रियो
 देवा पादतले लुठन्ति फलति द्यौः कागित सर्वत ।
 कल्याणोत्सवसपथ पुनरिमास्तस्यावतारालये
 प्रागेवावतरन्ति यस्य चरितैर्जनैः पवित्र मन ॥

(इति चारित्रभक्ति)

धोघोऽवधि ध्रुतमशेषनिरूपितार्थमन्तर्बहिः करणजा सहमा मतिस्ते ।
 इत्थं स्वतः सकलयस्तुविषेकबुद्धे का स्याज्जिनेन्द्र भवत परतो व्यपेक्षा ॥
 ध्यानावलोकविगलचिमिरमताने तां देव केवलमयीं श्रियमादधाने ।
 आसीत्त्वयि त्रिभुवन मुहुरुत्सवाय व्यापारमन्थरमिषैकपुर महाय ॥
 छन्न दधामि किमु चामरमुत्क्षिपामि हेमाम्बुजान्यथ जिनस्य पदेऽर्पयामि ।
 इत्थं मुदामरपति स्वयमेव यत्र सेवापर परमह किमु वच्मि तत्र ॥
 त्व सर्वदोषरहितः सुनय वचस्ते सत्त्वानुकम्पनपर सफलो विधिश्च ।
 लोकस्तथापि यदि मोक्षयति न त्वयीश कर्मास्य तन्ननु रयाविव कौशिकस्य ॥
 पुष्प त्वदीयचरणार्चनपीठसङ्गाच्छ्रुहामणी भवति देव जगन्नयस्य ।
 अस्पृश्यमन्यशिरसि स्थितमप्यतस्ते को नाम साम्यमनुशास्त्रमनीश्वराद्यै ॥
 मिथ्यामहान्वतमसाधृतमप्रबोधमेतत्पुरा जगदभूद्भवगर्तपाति ।
 तदेव दृष्टिद्वयाङ्गविकासकान्तैः स्याद्वादरदिमभिरथोद्धृतवांस्त्वमेव ॥
 पादाम्बुजद्वयमिदं तव देव यस्य स्वच्छे मन सरसि सनिहित समास्ते ।
 त श्री स्वयं भजति तं नियतं वृणीते स्वर्गापवर्गजननीय सरस्वतीयम् ॥

(इत्यर्हद्भक्ति)

सम्यग्ज्ञानत्रयेण प्रविदितनिखिलज्ञेयतत्त्वप्रपञ्चा
 प्रोद्भूय ध्यानवाते सकलमथ रज प्राप्तकैवल्यरूपा ।
 कृत्वा सत्त्वोपकार त्रिभुवनपतिभिर्दत्तयात्रोत्सवा ये
 ते सिद्धा सन्तु लोकत्रयसिखरपुरीवासिनः सिद्धये व ॥

दानज्ञानचरित्रसंयमनयप्रारम्भगर्भं मनः

कृत्वान्तर्बहिरिन्द्रियाणि गरुतः संयम्य पञ्चापि च ।

पश्चाद्दीप्तविकल्पजालमखिलं अस्यत्तमःसंतति

ध्यानं तत्प्रविधाय ये च गुमुचुस्तेभ्योऽपि वद्धोऽञ्जलिः ॥

इत्थं येऽत्र समुद्रकन्दरसरःस्रोतस्विनीभूनभो-

द्वीपाद्रिद्रुमकाननादिषु धृतध्यानावधानोर्द्धयः ।

कालेषु त्रिषु मुक्तिसंगमजुपस्तुत्यास्त्रिभिर्विष्टपै-

स्ते रत्नत्रयमङ्गलानि दधती भव्येषु रत्नाकरः ॥

(इति सिद्धभक्तिः)

भौमव्यन्तरमर्त्यभास्करसुरश्रेणीविमानाश्रिताः

स्वर्ज्योतिःकुलपर्वतान्तरधरारन्ध्रप्रवन्धस्थितीः ।

वन्दे तत्पुरपालमौलिविलसद्गतप्रदीपाचिताः

साम्राज्याय जिनेन्द्रसिद्धगणभृत्स्वाध्यायिसाध्वीकृती ॥

(इति चैत्यभक्तिः)

समवसरणवासान्मुक्तिलक्ष्मीविलासा-

न्सकलसमयनाथान्वाक्यविद्यासनाथान् ।

भवनिगलविनाशोद्योगयोगप्रकाशा-

न्निरुपमगुणभावान्संस्तुचेऽहं क्रियावान् ॥

(इति पञ्चगुरुर्भा)

भवदुःखानलशान्तिर्धर्माभृतवर्षजनितजनशान्तिः ।

शिवशर्मास्रवशान्तिः शान्तिकरः स्ताज्जिनः शान्तिः ॥

(इति शान्तिभक्तिः)

मनोमात्रोचितायापि यः पुण्याय न चेष्टते ।

हताशस्य कथं तस्य कृतार्थाः स्युर्मनोरथाः ॥

येषां तृष्णातिमिरभिदुरस्तत्त्वलोकावल्लोका-

त्पारेवारे प्रशमजलधेः सङ्गवार्धेः परेऽस्मिन् ।

वाङ्मयातिप्रसरविधुरश्चित्तवृत्तिप्रचार
 स्तेषामर्चाविधिषु भवताद्वारिपूरं श्रियेव ॥
 दूरारूढे प्रणिधितरणावन्तरात्मान्धरेऽसि
 आस्ते येषां हृदयकमल मोदनिस्पन्दवृत्ति ।
 तत्त्वालोकावगमगलितध्वान्तबन्धस्थिलीना
 मिष्टिं तेषामहमुपनये पादयोश्चन्दनेन ॥
 येषामन्तस्तदमृतरसास्वादमन्दप्रचारे
 क्षेत्राधीशे विगतनिखिलारम्भसभोगमाव ।
 ग्रामोक्षाणामुदुपित इवाभाति योगीश्वराणां
 कुर्मस्तेषां फलमसदकै पूजन निर्ममाणाम् ॥
 देहारामेऽप्युपरतधिय सर्वसकल्पशान्ते-
 र्येषामूर्मिस्मयविरहिता ब्रह्मषामामृतासे ।
 आत्मात्मीयामुगमविगमाहृतय शुद्धयोषा
 स्तेषां पुण्यैश्वर्यक्रमलान्यर्चयेय शिवाय ॥
 येषामङ्गे मलयजरसै सगम कर्दमैर्वा
 स्त्रीबिम्बोक्तै पितृवनचितामसार्भिवा समान ।
 मित्रे शत्रावपि च विषये निस्तरङ्गोऽनुपङ्ग
 स्तेषां पूजाव्यतिकरविधावस्तु भूत्यै हविर्व ॥
 योगाभोगाचरणचतुरे दीर्णकन्दर्पदर्पे
 स्थान्ते ध्वान्तोद्धरणसविधे ज्योतिरुन्मेषभाजि ।
 समोदेतामृतभृत इव क्षेत्रनाथोऽन्तरुचै-
 र्येषां तेषु क्रमपरिचयात्स्याच्छिद्ये व प्रदीप ॥
 येषां ध्येयाशयकुचलयानन्दचन्द्रोदयानां
 मोषान्मोधि प्रमदसलिलैर्मोति नात्मावकाशे ।
 लब्धाप्येतामखिलभुवनैश्वर्यलक्ष्मीं निरीह
 चेतस्तेषामपमयचितौ श्रेयसे वोऽस्तु धूप ॥

चित्ते चित्ते विंशति करणेष्वन्तरात्मस्थितेषु
 स्रोतस्यूते वहिरखिलतो व्याप्तिशून्ये च पुंसि ।
 येषां ज्योतिः किमपि परमानन्दसंदर्भगर्भं
 जन्मच्छेदि प्रभवति फलैस्तेषु कुर्मः सपर्याम् ॥
 वाग्देवतावर इवायमुपासकानामागमितफलविधाविव पुण्यपुञ्जः ।
 लक्ष्मीकटाक्षमधुपागमनैकहेतुः पुष्पाञ्जलिर्भवतु तच्चरणार्चनेन ॥
 (इत्याचार्यभक्तिः)

इत्युपासकाध्ययने समयसमाचारविधिनाम पञ्चत्रिंशत्तमः कल्पः ।
 इदानीं ये कृतप्रतिमापरिग्रहास्तान्प्रति स्तूपनार्चनस्तवजपध्यानश्रुत-
 देवताराधनविधीन् षट् प्रोदाहरिष्यामः । तथा हि—
 श्रीकेतनं वाग्वनितानिवासं पुण्यार्चनक्षेत्रमुपासकानाम् ।
 स्वर्गापवर्गागमनैकहेतुं जिनाभिषेकाश्रयमाश्रयामि ॥
 भावामृतेन मनसि प्रतिलब्धशुद्धिः पुण्यामृतेन च तनौ नितरां पवित्रः ।
 श्रीमण्डपे विविधवस्तुविभूषितायां वेद्यां जिनस्य सवनं विधिवत्तनोमि ॥
 उदङ्मुखं स्वयं तिष्ठेत्प्राङ्मुखं स्थापयेज्जिनम् ।
 पूजाक्षणे भवेन्नित्यं यमी वाचंयमक्रियः ॥
 प्रस्तावना पुराकर्म स्थापना संनिधापनम् ।
 पूजा पूजाफलं चेति षड्विधं देवसेवनम् ॥
 यः श्रीजन्मपयोनिधिर्मनसि च ध्यायन्ति यं योगिनो
 येनेदं भुवन सनाथममरा यस्मै नमस्कुर्वते ।
 यस्मात्प्रादुरभूच्छ्रुतिः सुकृतिनो यस्य प्रसादाज्जना
 यस्मिन्नेष भवाश्रयो व्यतिकरस्तस्यारभे स्थापनाम् ॥
 वीतोपलेपवपुषो न मलानुषङ्गस्त्रैलोक्यपूज्यचरणस्य कुतः परोऽर्घ्यः ।
 मोक्षामृते धृतधियस्तव नैव कामः स्नानं ततः कमुपकारमिदं करोतु ॥
 तथापि स्वस्य पुण्यार्थं प्रस्तुवेऽभिषवं तव ।
 को नाम रूपकारार्थं फलार्थी विहितोद्यमः ॥
 (इति प्रस्तावना)

रक्षाम्बुभि कुशकृशानुभिरात्तशुद्धौ भूमौ भुजङ्गमपत्नीनमृतैरुपास्य ।

कुर्म प्रजापतिनिकेतनदिभ्युत्थानि धूर्वाक्षतप्रसवदर्भविदर्भितानि ॥

पाय पूर्णान्कुम्भान्कोणेषु सुपल्लवप्रसूनार्चान् ।

दुग्धाब्धीनिव विदधे प्रवालमुक्तोल्मणाश्चतुर ॥

(इति पुराणकर्म)

यस्य स्थानं त्रिभुवनशिर शेखराग्रे निसर्गा

तस्यामर्त्यक्षितिभृति भवेन्नाद्भुत स्नानपीठी ।

लोकानन्दामृतजलनिधेर्वारि चैतस्सुधात्व

घसे यत्ते सवनसमये तत्र चिप्रीयते क ॥

तीर्थोदकैर्मणिसुवर्णघटोपनीतै पीठे पवित्रचपुषि प्रतिकल्पितार्थे ।

लक्ष्मीश्रुतागमनवीजविदर्भगर्भे सस्थापयामि भुवनाधिपतिं जिनेन्द्रम् ॥

(इति स्थापना)

सोऽयं जिनः सुरगिरिर्ननु पीठमेतदेतानि दुग्धजलधे सलिलानि साक्षात् ।

इन्द्रस्त्वहं तव सवप्रतिकर्मयोगात्पूर्णा तत कथमियं न महोत्सवश्री ॥

(इति संनिधापनम्)

योगेऽस्मिन्नाकनाथ ज्वलनपितृपते नैगमेय प्रचेतो

वायो रैदेशशेषोद्भुपसपरिजना यूयमेत्य ग्रहाग्रा ।

मन्त्रैर्मू स्व सुधाधैरधिगतवलय स्वासु दिक्षूपविष्टा

क्षेपीय क्षेमदक्षा कुरुत जिनसचोत्साहिन विघ्नशान्तिम् ॥

देहेऽस्मिन्विहितार्चने निनदति प्रारब्धगीतध्वना-

वातोद्यै स्तुतिपाठमङ्गलरवैश्चानन्दिनि प्राङ्गणे ।

मृत्स्नागोमयभूतिपिण्डहरितादर्भप्रसूनाक्षतै

रम्भोभिश्च सचन्दनैर्जिनपतेर्नाराजनां प्रसुवे ॥

पुण्यद्रुमधिरमय नवपल्लवश्रीश्वेत सर प्रमदमन्दसरोजगर्भम् ।

वागापगा च मम दुस्तरतीरमार्गस्नानामृतैर्जिनपतेस्त्रिजगत्प्रमोदै ॥

ब्राह्माखर्जूरचोचेशुप्राचीनामलकोद्भवै ।

राजादनाम्रपूगोत्थैः स्नापयामि जिन रसै ॥

आयुः प्रजासु परमं भवतात्सदैव धर्मावबोधसुरभिश्चिरमस्तु भूयः ।
पुष्टिं विनेयजनता वितनोतु कामं हैयंगवीनसवनेन जिनेश्वरस्य ॥

येषां कर्मभुजङ्गनिर्विषविधौ बुद्धिप्रबन्धो नृणां

येषां जातिजरामृतिव्युपरमध्यानप्रपञ्चाग्रहः ।

येषामात्मविशुद्धबोधविभवालोके सतृष्णं मन-

स्ते धारोष्णपयःप्रवाहधवलं ध्यायन्तु जैनं वपुः ॥

जन्मस्नेहच्छिदपि जगतः स्नेहेहेतुर्निसर्गा-

त्पुण्योपाये मृदुगुणमपि स्तब्धलब्धात्मवृत्तिः ।

चेतोजाड्यं हरदपि दधिप्राप्तजाड्यस्वभावं

जैनस्नानानुभवनविधौ मङ्गलं वस्तनोतु ॥

एलालवङ्गकङ्कोलमालयागरुमिश्रितैः ।

पिष्टैः कल्कैः कषायैश्च जिनदेहमुपास्महे ॥

नन्धावर्तस्वस्तिकफलप्रसूनाक्षताम्बुकुशपूलैः ।

अवतारयामि देवं जिनेश्वरं वर्धमानैश्च ॥

ॐ भक्तिभरविनतोरगनरसुरासुरेश्वरशिरःकिरीटकोटिकल्पतरुपल्ला-
यमानचरणयुगलम्, अमृताशनाङ्गनाकरविकीर्यमाणमन्दारनमेरुपारिजात-
संतानकवनप्रसूनस्पन्दमानमकरन्दस्वादोन्मदमिलन्मत्तालिकुलप्रलोपोत्तालि-
तनिलिम्पालसिंव्यापारगिलसः वरचरक्रमारहेलास्फालितवेणुवल्लकीपणवान-
कमृदङ्गशङ्खकाहलत्रिविलतालझलरीमेरीभम्माप्रभृत्यनवधिघनशुषिरतताव-
नद्धवादनादनिवेदितनिखिलविष्टिपाधिपोपासनावसरम्, अनेकामरविकिर-
त्रुलकीर्णकिशल्याशोकानोकहोलसत्प्रसवपरागपुनरुक्तसकलदिक्पालहृदय-
रागप्रसरम्, अखिलभुवनैश्वर्यलाञ्छनातपत्रत्रयशिखण्डमण्डनमणिमयूखरे-
खालिख्यमानमखमुखरस्वेचरीभालतलतिलकपत्रम्, अनवरतयक्षविक्षिप्य-
माणोभयपक्षचामरपरम्परांशुजालधवलितविनेयजनमनप्रासादचरित्रम्, अ-
शेषप्रकाशितपदार्थातिशायीशारीरप्रभापरिवेषमुषितपरिषत्सभास्तारमति-
मिरनिकरम्, अनवधिवस्तुविस्तारात्मसात्कारासारविस्फारितसरस्वतीतरङ्ग-
सङ्गसंतर्पितसमस्तसत्त्वसरोजाकरम्, इभारातिपरिवृद्धोपवाह्यमानासनावसा-

नलग्ररत्नकरप्रसरपल्लवितवियत्पादपादपाभोगम्, अनन्यसामान्यसमवसरण-
समासीनमनुजदिविजभुजङ्गेन्द्रवृन्दबन्धमानपादारविन्दयुगलम्,

मद्गाविलक्ष्मीलतिकावनस्य प्रवर्धनावर्जितवारिपूरै ।

जिन चतुर्भि स्तपयामि कुम्भैर्नम सदो धेनुपयोधराभै ॥

लक्ष्मीकल्पलते समुल्लस जनानन्दै पर पल्लवै-

र्धमाराम फलै प्रकामसुभगस्त्व मव्यसेव्यो भव ।

नोधाधीश तिमुन्त सप्रति मुहुर्दुष्कर्मधर्मक्लम

त्रैलोक्यप्रमदावहैर्जिनपतेर्गन्धोदकै स्नापनात् ॥

शुद्धैर्विशुद्धबोधस्य जिनेशस्योत्तरोदकै ।

करोम्यवमृष्यज्ञानमुत्तरोत्तरसपदे ॥

अमृतकृतकर्णिकेऽसिभिजाङ्गवीजे कलावले कमले ।

सस्थाप्य पूजयेय त्रिभुवनवरद जिन विधिना ॥

पुण्योपार्जनशरण पुराणपुरुष स्वबोचिताचरणम् ।

पुरुहूतविहितसेव पुरदेव पूजयामि तोयेन ॥

मन्दमदमदनदमन मन्दरगिरिशिखरमज्जनावसरे ।

कन्दमुमालतिकायाश्चन्दनचर्चार्चित जिन कुर्वे ॥

अवम तरुगहनदहन निकाससुखसमवामृतस्थानम् ।

आगमदीपालोक फलमभवैस्तन्दुलैर्मजामि जिनम् ॥

स्मररसविमुक्तसूक्तिं विशानसमुद्रमुद्रिताशेषम् ।

ध्रीमानसकलहस कुसुमश्रैरैर्चयामि जिननाभम् ॥

अर्हन्तममितनीतिं निरञ्जन मिहिरमाधिदावाग्ने ।

आराधयामि हविषा मुक्तिस्त्रीरमितमान[स]मनङ्गम् ॥

भक्त्या नेतमराशयकमलवनारालतिमिरमार्तण्डम् ।

जिनमुपचरामि दीपै सकलसुखारामकामदमकामम् ॥

अनुपमक्रेवलवपुषं सकलकलाविलयवर्तिरूपस्यम् ।

योगावगम्यनिलय यजामहे निखिलग जिन धूपै ॥

स्वर्गापवर्गसंगतिविधायिनं व्यस्तजातिवृत्तिदोषम् ।
 व्योमचरामरपतिभिः स्मृतं फलैर्जिनपतिमुपासे ॥
 अम्भश्चन्दनतन्दुलोद्गमहविर्दीपैः सधूपैः फलै-
 रचित्वा त्रिजगद्गुरुं जिनपतिं स्नानोत्सवान्तरम् ।
 तं स्तौमि प्रजपामि चेतसि दधे कुर्वे श्रुताराधनं
 त्रैलोक्यप्रभवं च तन्महमहं कालत्रये श्रद्धधे ॥
 यज्ञैर्मुदावभृथभागिरुपास्य देवं पुष्पाञ्जलिप्रकरपूरितपादपीठम् ।
 श्वेतातपत्रचमरीरुहदर्पणाद्यैराराधयामि पुनरेनमिनं जिनानाम् ॥
 (इति पूजा)

भक्तिर्नित्यं जिनचरणयोः सर्वसत्त्वेषु भैत्री
 सर्वातिथ्ये मम विभवधीर्बुद्धिरध्यात्मतत्त्वे ।
 सद्भिद्येषु प्रणयपरता चित्तवृत्तिः परार्थे
 भूयादेतद्भवति भगवन्धाम यावत्त्वदीयम् ॥
 प्रातर्विधिस्तव पदाम्बुजपूजनेन मध्याह्नसंनिधिरयं मुनिमाननेन ।
 सायंतनोऽपि समयो मम देव यायान्नित्यं त्वदाचरणकीर्तिं(र्त)नकामितेन ॥
 धर्मेषु धर्मनिरतात्मसु धर्महेतोर्धर्मादिवाप्तमहिमास्तु नृपोऽनुकूलः ।
 नित्यं जिनेन्द्रचरणार्चनपुण्यधन्याः कामं प्रजाश्च परमां श्रियमाप्नुवन्तु ॥
 (इति पूजाफलम्)

आलस्याद्वपुषो हृषीकहरणैर्व्याक्षेपतो वात्मन-
 श्चापल्यान्मनसो मतेर्जडतया मान्ध्वेन वाक्सौष्टवे ।
 यः कश्चित्तव संस्तेवेषु समभूदेष प्रमादः समे
 मिथ्यास्तास्तनुदेवताः प्रणयिनां तुष्यन्ति भक्त्या यतः ॥
 देवपूजामनिर्माय मुनीननुपचर्य च ।
 यो भुञ्जीत गृहस्थः सन्स भुञ्जीत परं तमः ॥
 इत्युपासकाध्ययने लपनार्चनविधिर्नाम षट्त्रिंशः कल्पः ।
 नमदमरमौलिमण्डलविलग्नरत्नांशुनिकरगगनेऽस्मिन् ।
 अरुणायतेऽङ्घ्रियुगलं यस्य स जीयाज्जिनो देवः ॥

सुरपतियुवतिश्रवसाममरतरुसोरमञ्जरीरुचिरम् ।

चरणनक्षकिरणजालं यस्य स जयताञ्जिनो जगति ॥

वर्णदिविजकुञ्जरमौलिमन्दारमकरन्दस्यन्दकरविसरसारधूसरपदाम्बुज
वैदग्धापरमपद प्राप्तवादजय विजितमनसिज,

मात्रा—

यस्त्वामतितगुण जिन कश्चित्मावधिबोध स्तौति विपश्चित् ।

नूनमसौ ननु काञ्चनशैल तुलयति हस्तेनाचिरकालम् ॥

स्रोत्रे यत्र महामुनिपता सकलैतिष्ठान्मुषिषिषिदक्षा ।

मुमुक्षुश्चिन्तामनवधिषोषास्तत्र कथं ननु सादृग्धेया ॥

तदपि च देयं किमपि जिन त्वयि यद्यपि शक्तिर्नोस्ति तथा मयि ।

यदियं भक्तिर्मा मौनस्य देव नमस्कुरुते स्यस्यम् ॥

चतुष्पदी—

सुरपतिविरचितसस्तव वलिताखिलमव परमधामलब्धोदय ।

कस्तव जन्तुर्गुणमघहरण चरणप्रवितनुता हतनतमय ॥

जय निखिलनिलिम्पापकल्प जगतीस्तुतकीर्तिकलप्रतल्प ।

जय परमधर्महर्म्यावतार लोकत्रितयोद्धरणैकसार ॥

जय लक्ष्मीकरकमलार्चिताङ्ग सारस्वतरसनटनाधरङ्ग ।

जय बोधमध्यसिद्धाखिलार्थ मुक्तिश्रीरमणीरतिकृतार्थ ॥

नमदमरमौलिमन्दरतटान्त राज्यस्पदनस्य श्रकान्त ।

धिवुषस्त्रीनेत्राम्बुजविधोष मकरध्वजधनुरुद्धबनिरोध ॥

बोधत्रयविदितविधेयतत्र का नामापेक्षा तव परत्र ।

दधत प्रबोधममुभृज्जनस्य गुरुरस्ति कोऽपि किमिहारुणस्य ॥

निजश्रीजयलान्मलिनापि महति धी शुद्धि परमाममव भजति ।

युक्ते कनकाङ्गा भवति हेम किं कोऽपि तत्र विवदेत नाम ॥

परिणाममिवातिशयेन विपति मतिरुच्चैर्नरि गुरुतामुपैति ।

तद्विश्वेदिनिन्दा द्विजस्य विश्राम्यति चित्ते देव स्य ॥

कपिलो यदि वाञ्छति वित्तिमचिति गुरगुरुगीर्गुम्फेष्वेष पतति ।
 चैतन्यं वाण्यग्राण्यरहितमुपयोगि कस्य वद तत्र विदित ॥
 भूषवनवनानलतत्वे(१)पु धिपणो निगृणाति विभागमेषु ।
 न पुनर्विदितद्विपरीतधर्म धाम्नि ब्रवीति तत्तस्य कर्म ॥
 विज्ञानप्रमुखाः सन्ति विमुचि न गुणाः किल यस्य न योऽत्र वाचि ।
 तस्यैष पुमानपि नैव तत्र दाहाद्दहनः क इहापरोऽत्र ॥
 धरणीधरधरणिप्रभृति सृजति ननु नियमगृहादि गिरिशः करोति ।
 चित्रं तथापि यत्तद्वचासि लोकेषु भवन्ति महायशांसि ॥
 पुरुषत्रयमवलासक्तमूर्ति तस्मात्परस्तु गतकायकीर्ति ।
 एवं सति नाथ कथ द्विजसूत्रमाभाति हिताहितविषयमत्र ॥
 सोऽहं योऽभूवं बालवयसि निश्चिन्वन्क्षणिकमतं जहासि ।
 संतानोऽप्यत्र न वासनापि यद्यन्वयभावस्तेन नापि ॥
 चित्तं न विचारकमक्षजनितमखिलं सविकल्पं स्वांशयति ।
 तमुदितानि वस्तु नैव स्पृशन्ति शाक्याः कथमात्महितान्युशन्ति ॥
 अद्वैतं तत्त्वं वदति कोऽपि सुधियां धियमातनुते न सोऽपि ।
 यत्पक्षहेतुदृष्टान्तवचन संस्थाः कुतोऽत्र शिवशर्मसदन ॥
 हेतावनेकधर्मप्रवृद्धिराख्याति जिनेश्वर तत्त्वसिद्धि- ।
 मन्यत्पुनरखिलमतव्यतीतमुद्भाति सर्वमुरुनयनाङ्कित ॥
 मनुजत्वपूर्वनयनायकस्य भवतो भवतोऽपि गुणोत्तमस्य ।
 ये द्वेषकलुषधिषणा भवन्ति ते जडजं मौक्तिकमपि रहन्ति ॥
 नाप्तेषु बहुत्वं यः सहेत पर्यायविभूतिष्वपि महेत ।
 नूनं द्रुहिणादिषु दैवतेषु कं तस्य स्फुटति तथाविधेषु ॥
 दीक्षासु तपसि वचसि त्व[यी] न यदिहैक्यं सकलगुणैरहीन ।
 तस्माद्ब्रवीमि जगतां त्वमेव नाथोऽसि बुधोचितपादसेव ॥
 देव त्वयि कोऽपि तथापि विमुख चित्तो यदि विदलितमदनविशिख ।
 निन्द्यः स एव घूके दिवापि विद्वशीनमुपालभते न कोऽपि ॥

निष्किञ्चनोऽपि जगतेन कानि जिन दिक्षसि निष्काम कामितानि ।
नैवात्र चित्रमथवा समस्ति वृष्टि किमु स्यादिह नो चकास्ति ॥

पद्धतिका—

इति तदमृतनाथ स्मरशरमाथ त्रिभुवनपतिमतिकेतन ।
मम दिश जगदीश प्रशमनिवेश त्वत्पदनुतिहृदय जिन ॥

वृत्ता—

अमरतरुणीनेशानन्दे महोत्सवचन्द्रमा
स्मरमदमयध्वान्तध्वसे मत परमोऽर्यमा ।
अदयद्दय कर्मारातौ न ते च कृपास्मधा-
नित विसदृशव्यापारस्त्व तथापि भवान्महान् ॥
अनन्तगुणसनिधौ नियतशोधसपन्निधौ
श्रुताब्धिवुधसस्रुते परिमितोक्तवृत्तस्थिते ।
जिनेश्वर सतीदृशे त्वयि मयि स्फुट तादृशे
कथं सदृशनिश्चय उदिदमस्तु वस्तुद्वयम् ॥
तदलमतुलस्वादग्व्याणीपथस्त्ववनोचिते
त्वयि गुणगणापात्रे स्तोत्रैर्ब्रह्मस्य हि मादृश ।
प्रणतिविषये व्यापारेऽस्मिन्पुन सुलभे जन
कथमयमवागास्तां स्वामिश्रतोऽस्तु नमोऽस्तु ते ॥
जगन्नेत्र पात्र निखिलविषयज्ञानमहसां
महान्त त्वा सन्त सकलनयनीतिस्मृतगुणम् ।
महोदारं सार विनतहृदयानन्दविषये
ततो याचे नो चेद्भवसि भगवन्नर्थविमुख ॥
मनुजदिविजलक्ष्मीलोचनालोकलाला
भिरमिह चरितार्थास्त्वत्प्रसादात्प्रनाता ।
हृदयमिदमिदानीं स्वामिसेषोत्सुकत्वा-
त्सह वसति सनाथ छात्रमित्रे विदेहि ॥
इत्युपासकाभ्ययने स्ववनधिधिर्नाम सप्तत्रिंशत्तम कल्प ।

सर्वाधरनागाक्षरमुख्याक्षराद्येकवर्णविन्यामात् ।
 निगिरन्ति जयं केचिद्दहं तु सिद्धकर्मरेव ॥
 पातालमर्त्यस्त्रेचरगुरेपु सिद्धकर्मस्य मन्त्रस्य ।
 अधिगानात्संसिद्धः समवाये देवयात्रायाम् ॥
 पुष्पैः पर्वभिरम्बुजव्रीजस्वर्णार्किकान्तरत्नैर्वा ।
 निष्कम्पिताक्षवलयः पर्यङ्कस्थो जपं कुर्यात् ॥
 अङ्गुष्ठे मोक्षार्थी तर्जन्या साधु वहिरिदं नयतु ।
 इतरास्वङ्गुलिषु पुनर्वहिरन्तश्चैहिकोपेक्षी ॥
 वचसा वा मनसा वा कार्यो जाप्यः सव्याहितस्वान्तेः ।
 शतगुणमाद्ये पुण्यं सहस्रसंख्यं द्वितीये तु ॥
 नियमितकरणग्रामः स्थानासनमानसप्रचारज्ञः ।
 पवनप्रयोगनिपुणः सम्यक्सिद्धो भवेदशेषज्ञः ॥
 इममेव मन्त्रमन्ते पञ्चत्रिंशत्प्रकारवर्णस्थम् ।
 मुनयो जपन्ति विधिवत्परमपदावाप्तये नित्यम् ॥
 मन्त्राणामखिलानामयमेकः कार्यकृद्भवेत्सिद्धः ।
 अस्यैकदेशकार्यं परे तु कुर्युर्न ते सर्वे ॥
 कुर्यात्करयोन्यासं कनिष्ठिकान्तः प्रकारयुगलेन ।
 तदनु हृदाननमस्तककवचास्त्रविधिर्विधातव्यः ॥
 संपूर्णमतिस्थपुसो नादमानन्दसुन्दरं जपतः ।
 सर्वसमीहितसिद्धिर्निःसंशयमस्य जायेत ॥
 मन्त्रोऽयमेव सेव्यः परत्र मन्त्रे फलोपलम्भेऽपि ।
 यद्यप्यग्रे विटपी फलति तथाप्यस्य सिच्यते मूलम् ॥
 अत्रामुत्र च नियतं कामितफलसिद्धये परो मन्त्रः ।
 नाभूदस्ति भविष्यति गुरुपञ्चकवाचकान्मन्त्रात् ॥
 अभिलषितकामधेनौ दुरितद्रुमपावके हि मन्त्रेऽस्मिन् ।
 दृष्टादृष्टफले सति परत्र मन्त्रे कथं सजतु ॥

इत्थं मनोमनसि वाद्यमवाप्तवृत्तिं कृत्वा हृषीकनगर मरुतो नियम्य ।
सम्यग्जप विदधत सुधिय प्रयत्नाल्लोकत्रयेऽस्य कृतिन किमसाध्यमस्ति ॥

इत्युपासन्नध्ययने जपविधिनामाष्टत्रिंशत्तमः स्कन्धः ।

आदिध्यासु परज्योतिरीप्सुस्तद्धाम शाश्वतम् ।

इमं ध्यानविधिं यन्नादम्यस्यतु समाहित ॥

तत्त्वचिन्तामृताम्भोधौ दृढमन्नातया मन ।

नहिर्व्यासौ जह कृत्वा द्वयमासनमाचरेत् ॥

सूक्ष्मप्राणयमायाम सन्नसर्वाङ्गसत्त्वर ।

प्रावोत्कीर्ण इवासीत् ध्यानानन्दसुधां लिहन् ॥

यदेन्द्रियाणि पञ्चापि स्वात्मस्थानि समासते ।

तदा ज्योति स्फुरत्यन्तश्चित्ते निमज्जति ॥

चित्तस्यैकाम्रता ध्यान ध्यातात्मा तत्फलप्रभु ।

ध्येयमात्माग ज्योतिस्त्वद्विधिर्देहमातना ॥

तैरश्चमामर मार्त्यं नामस भौममङ्गजम् ।

सहेतुसमधी सर्वमन्तराय द्वायातिग ॥

वाक्षमित्वमविघ्नाय न क्लीबत्वममृत्यवे ।

तस्मादक्लिश्यमानात्मा पर ब्रह्मैव चिन्तयेत् ॥

यत्रायमिन्द्रियप्राप्तो व्यासङ्गस्तेन विभ्रवम् ।

नाश्रुवीत तमुद्देश मजेताभ्यात्मसिद्धये ॥

फल्गुजन्माप्ययं देहो यदलाबुफलायते ।

ससारसागरोत्तारे रक्षस्तस्मात्प्रयत्नत ॥

नरे धीरे वृथा वर्मक्षेत्रे सस्ये वृत्तिर्वृथा ।

यथा तथा वृथा सर्वो ध्यानशून्यस्य तद्विधि ॥

बहिरन्तस्त्रमोवातैरस्पन्द दीपवन्मन ।

यत्तत्वालोकनोल्लासि तत्स्याच्च्यान सवीजकम् ॥

निर्विचारावतारासु चेत स्रोतःप्रवृत्तिषु ।

आत्मन्येव स्फुरन्नात्मा भवेच्छ्यानमवीजकम् ॥

चित्तेऽनन्तप्रभावेऽस्मिन्प्रकृत्या रसवच्चले ।
 तत्तेजसि स्थिरे सिद्धे न किं सिद्धिं जगत्रये ॥
 निर्मनस्के मनोहंसे पुंहंसे सर्वतः स्थिरे ।
 बोधहंसोऽखिलालोक्य सरोहंसः प्रजायते ॥
 यद्यप्यस्मिन्मनःक्षेत्रे क्रिया तां तां समादधत् ।
 किञ्चिद्वेद्यते भावं तथाप्यत्र न विभ्रमेत् ॥
 विपक्षे क्लेशराशीनां यस्मान्नैष विधिर्मतः ।
 तस्मान्न विसयेतास्मिन्परं ब्रह्मसमाश्रितः ॥
 प्रभावैश्वर्यविज्ञानदेवतासंगमादयः ।
 योगोन्मेपाद्भवन्तोऽपि नामी तत्त्वविदां मुदे ॥
 भूमौ जन्मेति रत्नानां यथा सर्वत्र नोद्भवः ।
 तथात्मजमिति ध्यानं सर्वत्राङ्गिनि नोद्भवेत् ॥
 तस्य कालं वदन्त्यन्तमुहूर्तं मुनयः परम् ।
 अपरस्पन्दमानं हि तत्परं दुर्धरं मनः ॥
 तत्कालमपि तच्छानं स्फुरदेकाग्रमात्मनि ।
 उच्चैः कर्मोच्चयं भिन्द्याद्वज्रं शैलमिव क्षणात् ॥
 कल्पैरप्यम्बुभिः शक्यश्चलुकैर्नोच्चुलम्पितुम् ।
 कल्पान्तभूः पुनर्वातस्तं मुहुः शोषमानयेत् ॥
 रूपे मरुति चित्ते च तथान्यत्र.....यो विशेत् ।
 लभेत कामितं तद्वदात्मना परमात्मनि ॥
 वैराग्यं ज्ञानसंपत्तिरसङ्गः स्थिरचित्तता ।
 ऊर्मिस्मयसहत्वं च पञ्च योगस्य हेतवः ॥
 आधिव्याधिविपर्यासप्रमादालस्यविभ्रमाः ।
 अलाभः सङ्गितास्थैर्यमेते तस्यान्तरायकाः ॥
 यः कण्टकैस्तुदत्यङ्गं यश्च लिम्पति चन्दनैः ।
 रोषतोषाविशित्तात्मा तयोरासीत लोष्ठवत् ॥

ज्योतिर्विन्दु कलानाद कुण्डलीवायुसचर ।
मुद्रामण्डलचोद्यानि निर्बीजीकरणादिकम् ॥
नामौ नेत्रे ललाटे च ब्रह्मग्रन्थौ च तालुनि ।
अग्निमध्ये रघौ चन्द्रे लूतातन्तौ हृदङ्गुरे ॥
मृत्युञ्जय यदन्तेषु तत्तत्त्व किल मुक्तये ।
अहो मूढधियामेष नय स्वपरबन्धन ॥
कर्माण्यपि यदीमानि साध्यान्त्येवंविधैर्नये ।
अल तपोजपास्तेष्टिदानाध्ययनकर्मभि ॥
यो विचारितरम्येषु क्षणं देहार्तिहारिषु ।
इन्द्रियार्थेषु वश्यात्मा सोऽपि योगी किलोच्यते ॥
यस्येन्द्रियार्थतृष्णापि अर्जरीकुरुते मन ।
तन्निरोधमुषो धाम्न स ईप्सीत^(१)कथं नर ॥
आत्मज्ञ सचित दोष यातनायोगकर्मभि ।
कालेन क्षपयन्नेति योगी रोगी च कल्पताम् ॥
छामेऽछामे वने वासे मित्रेऽमित्रे प्रियेऽप्रिये ।
सुखे दुःखे समानात्मा भवेत्तद्वचानधी सदा ॥
परे ब्रह्मण्यनूचानो घृतिमैश्रीदयान्वित ।
अन्यत्र सूत्रताद्वाक्याभित्य वाचंयमी भवेत् ॥
सयोगो विप्रलम्भे च निदाने परिदेवने ।
हिंसामामनृते स्तेये भोगरक्षासु तत्परे ॥
अन्तोरनन्तससारभूमौनोरथवर्त्मनी ।
आर्तरौद्रे त्यजेद्ब्रह्म्याने दुरन्तफल्दायिनी ॥
बोध्यागमकपाटे ते मुक्तिमार्गार्गले परे ।
सोपाने श्वभ्रलोकस्य तत्त्वेक्षावृत्तिपक्ष्मणी ॥
लेखतोऽपि मनो यावदेते समधितिष्ठत ।
एष जन्मतुरुस्त्रावदुच्चै समधिरोहति ॥

ज्वलन्नञ्जनमाधत्ते प्रदीपो न रविः पुनः ।
 तथाशयविशेषेण ध्यानमारम्भते फलम् ॥
 प्रमाणनयनिक्षेपैः सानुयोगैर्विशुद्धधीः ।
 मतिं तनोति तत्त्वेषु धर्मध्यानपरायणः ॥
 अरहस्ये यथा लोके सती काञ्चनकर्मणी ।
 अरहस्यं तथेच्छन्ति सुधियः परमागमम् ॥
 यः स्वल्पव्यवधाना विचारेष्वपि मादृशी ।
 स संसारार्णवे मज्जज्जन्त्वालम्बः कथं भवेत् ॥

(इत्याज्ञा ।)

अहो मिथ्यातमः पुंसां युक्तिद्योतैः स्फुरत्यपि ।
 यदन्धयति चेतांसि रत्नत्रयपरिग्रहे ॥
 आशास्महे तदेतेषां.....यत्रास्तकल्मषाः ।
 इदमेते प्रपश्यन्ति तत्त्वं दुःखनिवर्हणम् ॥

(इत्यपापः ।)

अकृत्रिमो विचित्रात्मा मध्ये च त्रसराजिमान् ।
 मरुत्रयीवृतो लोकः प्रान्ते तद्धामनिष्ठितः ॥

(इति लोकः ।)

रेणुवज्जन्तवस्तत्र तिर्यगूर्ध्वमधोऽपि च ।
 अनारतं भ्रमन्त्येते निजकर्मानिलेरिताः ॥

(इति विषाकः ।)

इति चिन्तयतो धर्म्यं यतात्मेन्द्रियचेतसः ।
 तमांसि द्रवमायान्ति द्वादशात्मोदयादिव ॥
 भेदं विवर्जिताभेदमभेदं भेदवर्जितम् ।
 ध्यायन्सूक्ष्मक्रियाशुद्धो निष्क्रियं प्रतिपद्यते ॥
 प्रक्षीणोभयकर्माणं जन्मदोषैर्विवर्जितम् ।
 लब्धात्मगुणमात्मानं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥

मार्गसूत्रमनुप्रेक्षा सप्ततत्त्व जिनेश्वरम् ।
 ध्यायेदागमचसुष्मान्प्रसख्यानपरायण ॥
 जाने तत्त्व यथैतिष्ठ श्रद्धाये तदनन्यधी ।
 मुञ्चेऽह सर्वमारम्भमात्मन्यात्मानमादधे ॥
 आत्माय बोधिसपत्तेरात्मन्यात्मानमात्मना ।
 यदा सूते तदात्मान लभते परमात्मना ॥
 ध्यातात्मा ध्येयमात्मैव ध्यानमात्मा फल तथा ।
 आत्मा रत्नत्रयात्मोक्तो ब्रह्मा युक्तिपरिमह ॥
 सुखामृतसुधासुतिस्तद्रवेरुदयाचल ।
 पर ब्रह्माहमत्रासे तम पाशवशीकृत ॥
 यदा चकास्ति मे चेतस्तद्ब्रह्मानोदयगोचरम् ।
 तदाह जगता चक्षु स्यामादित्य इवातमा ॥
 आदौ मध्वमधुप्रान्ते सर्वमिन्द्रियज सुखम् ।
 प्रातः स्नायिषु हेमन्ते तोयमुष्णमिवाङ्गिषु ॥
 यो दुरामयदुर्देशे बद्धग्रासो यमोऽङ्गिनि ।
 स्वभावसुभगे तस्य स्पृहा केन निवार्यते ॥
 जन्मयौवनसंयोगसुखानि यदि देहिनाम् ।
 निर्बिषक्काणि को नाम सुधी सप्तारमुत्सृजेत् ॥
 अनुयाचेत नायूषि नापि मृत्युमुपाहरेत् ।
 भृतो मृत्य इवासीत् कालावधिमविस्ररन् ॥
 महामोगोऽहमघासि यत्तत्त्वरुचितेजसा ।
 सुविशुद्धान्तरात्मासे तमःपारे प्रतिष्ठित ॥
 तन्नास्ति यदह लोके सुख दुःख च नासृषान् ।
 स्वप्नेऽपि न मया प्राप्तो जैनागमसुधारस ॥
 सम्यगेतत्सुषाम्मोर्ध्वेर्बिन्दुमप्यालिहन्मुहु ।
 जन्तुर्न जातु जायेत जन्मज्वलनभाजन ॥

देवं देवसमासीनं पञ्चकल्याणनायकम् ।
 चतुस्त्रिंशद्गुणोपेतं प्रातिहार्योपशोभितम् ॥
 निरञ्जनं जिनाधीशं परमं रमयाश्रितम् ।
 अच्युतं च्युतदोषौघमभवं भवभृद्गुरुम् ॥
 सर्वसंस्तुत्यमस्तुत्यं सर्वेश्वरमनीश्वरम् ।
 सर्वाराध्यमनाराध्यं सर्वाश्रयमनाश्रयम् ॥
 प्रभवं सर्वविद्यानां सर्वलोकपितामहम् ।
 सर्वसत्त्वहितारम्भं गतसर्वमसर्वगम् ॥
 नम्रामरकिरीटांशुपरिवेपनमस्तले ।
 भवत्पादद्वयद्योतिनखनक्षत्रमण्डलम् ॥
 स्तूयमानमनूचानैर्ब्रह्मोद्यैर्ब्रह्मकामिभिः ।
 अध्यात्मागमवेधोभिर्योगिमुख्यैर्महर्द्धिभिः ॥
 नीरूपं रूपिताशेषमशब्दं शब्दमिष्ठितम् ।
 अस्पर्शं योगसंस्पर्शमरसं सरसागमम् ॥
 गुणैः सुरभितात्मानमगन्धगुणसंगमम् ।
 व्यतीतेन्द्रियसंबन्धमिन्द्रियार्थावभासकम् ॥
 भुवमानन्दसस्यानामम्भस्तृष्णानलार्चिषाम् ।
 पवनं दोषरेणूनामग्निमेनोवनीरुहाम् ॥
 यजमानं सदर्थानां व्योमालेपादिसंपदाम् ।
 भानुं भव्यारविन्दानां चन्द्रं मोक्षामृतश्रियाम् ॥
 अतावकगुणं सर्वं त्वं सर्वगुणभाजनः ।
 त्वं सृष्टिः सर्वकामानां कामसृष्टिनिमीलनः ॥
 खसुप्तदीपनिर्वाणे प्राकृते वा त्वयि स्फुटम् ।
 खसुप्तदीपनिर्वाणं प्राकृतं स्याज्जगन्नयम् ॥
 त्रयीमार्गं त्रयीरूपं त्रयीमुक्तं त्रयीपतिम् ।
 त्रयीव्याप्तं त्रयीतत्त्वं त्रयीचूडामणिस्थितम् ॥

जगता कौमुदीचन्द्र कामकल्पावनीरुहम् ।
गुणचिन्तामणिक्षेत्र कल्याणागमनाकरम् ॥
प्रणिधानप्रदीपेषु साक्षादिव चकास तम् ।
ध्यायेज्जगन्प्रयार्चार्हमर्हन्त सर्वतोमुखम् ॥
आहुस्त्रिस्मात्पर ब्रह्म तस्मादैन्द्र पद करे ।
इमास्तस्मादयत्नाप्याश्वक्राङ्गा क्षितिपत्रिय ॥
य यमध्यात्ममार्गेषु भावमस्यमत्सरा ।
तत्पदाय दधत्यन्त स स तत्रैव लीयते ॥
अनुपायानिलोद्भ्रान्त पुंस्तरूणां मनोदलम् ।
तद्भ्रूमादेव भज्येत लीयमान चिरादपि ॥
ज्योतिरेक वेप करीपाश्मसमिस्सम ।
तत्प्राप्त्युपायदिष्णूदा भ्रमन्ति भवकानने ॥
परापरपर देवमेव चिन्तयतो यते ।
भवन्त्यतीन्द्रियास्ते ते भावा लोकोत्तरश्रिय ॥
व्योमच्छाया नरोत्सङ्गि यथामूर्तमपि स्वयम् ।
योगयोगोत्तथात्माय भवेत्प्रत्यक्षवीक्षण ॥
न ते गुणा न तज्ज्ञान न सा दृष्टिर्न तत्सुखम् ।
यद्योगद्योतनेन स्यादात्मन्यस्ततमश्चये ॥
देव अग्नयीनेत्र व्यन्तराधाश्च देवता ।
सम पूजाविधानेषु पश्यन्तूर ब्रमेदध (म्) ॥
ता श्चासनाधिरक्षार्यै कल्पिता परमागमे ।
अतो यज्ञांशदानेन माननीया सुदृष्टिमि ॥
तच्छासनैकमक्तीना सुदृशां सुव्रतात्मनाम् ।
स्वयमेव प्रसीदन्ति ता पुसां सपुरदरा ॥
तद्धामवद्वक्त्राणा रत्नत्रयमहीयसाम् ।
उभे कामदुष्टे स्याता द्वावामूसी मनोरथे ॥

कुर्यात्तपो जपेन्मन्त्रान्नमस्येद्वापि देवताः ।
 सस्पृहं यदि तच्चेतो रिक्तः सोऽमुत्र चेह च ॥
 ध्यायेद्वा वाङ्मयं ज्योतिर्गुरुपञ्चकवाचकम् ।
 एतद्धि सर्वविद्यानामधिष्ठानमनश्वरम् ॥
 ध्यायन्विन्यस्य देहेऽस्मिन्निदं मन्दरमुद्रया ।
 सर्वनामादिवर्णाहं वर्णाद्यन्तं सवीजकम् ॥
 तपःश्रुतविहीनोऽपि तद्ध्यानाविद्धमानसः ।
 न जातु तमसां सृष्टा तत्तत्त्वरुचिदीप्रधीः ॥
 अधीत्य सर्वशास्त्राणि विधाय च तपः परम् ।
 इदं मन्त्रं स्मरन्त्यन्ते मुनयोऽनन्तचेतसः ॥
 मन्त्रोऽयं स्मृतिधाराभिश्चित्तं यस्याभिवर्षति ।
 तस्य सर्वे प्रशाम्यन्ति क्षुद्रोपद्रवपांसवः ॥
 अपवित्रः पवित्रो वा सुस्थितो दुःस्थितोऽपि वा ।
 भवत्येतत्स्मृतिर्जन्तुरास्पदं सर्वसंपदाम् ॥
 उक्तं लोकोत्तरं ध्यानं किञ्चिल्लौकिकमुच्यते ।
 प्रकीर्णकप्रपञ्चेन दृष्टादृष्टाफलाश्रयम् ॥
 पञ्चमूर्तिमयं बीजं नासिकाग्रे विचिन्तयन् ।
 निधाय संगमं चेतो दिव्यज्ञानमवामुयात् ॥
 यत्र यत्र हृषीकेऽस्मिन्निदधीताचलं मनः ।
 तत्र तत्र लभेतायं बाह्यग्राह्याश्रयं सुखम् ॥
 स्थूलं सूक्ष्मं द्विधा ध्यानं तत्त्वबीजसमाश्रयम् ।
 आद्येन लभते कामं द्वितीयेन परं पदम् ॥
 पद्ममुत्थापयेत्पूर्वं नाडीं संचालयेत्ततः ।
 मरुच्चतुष्टयं पश्चात्प्रचारयतु चेतसि ॥
 दीपहस्तो यथा कश्चित्किञ्चिदालोक्य तं त्यजेत् ।
 ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य पश्चात्तं ज्ञानमुत्सृजेत् ॥

सर्वपापाश्रवे क्षीणे ध्याने भवति भावना ।
 पापोपहतबुद्धीनां ध्यानवार्तापि दुर्लभा ॥
 दधिमाषगत क्षीरं न पुनः क्षीरतां व्रजेत् ।
 सत्त्वज्ञानविशुद्धात्मा पुनः पापैर्न लिप्यते ॥
 मन्दं मन्दं क्षपेद्वायुर्मन्दं मन्दं विनिक्षिपेत् ।
 न कचिद्धार्यते वायुर्न च शीघ्रं प्रमुच्यते ॥
 रूपं स्पर्शं रसं गन्धं शब्दं चैव विदूरतः ।
 आसन्नमिव गृह्णन्ति विचित्रा योगिनो गतिः ॥
 दग्धे घीजे यथात्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
 कर्मघीजे तथा दग्धे न रोहति भवाङ्कुरः ॥
 नामौ चेतसि नासाग्रे दृष्टौ भाले च मूर्धनि ।
 विहारयेन्मनो हसं सदा कायसरोवरे ॥
 यायाद्योमि जले तिष्ठेन्नृपीदेदनलार्चिषि ।
 मनोमरुत्प्रयोगेण शस्त्रैरपि न बाध्यते ॥
 जीवं शिवं शिवोर्जं किं भेदोऽस्त्यत्र कश्चन ।
 पाशबद्धो भवेज्जीवं पाशमुक्तं शिवं पुनः ॥
 साकारं नश्वरं सर्वमनाकारं न दृश्यते ।
 पञ्चद्वयविनिर्मुक्तं कथं ध्यायन्ति योगिनः ॥
 अत्यन्तं मलिनो देहः पुमानत्यन्तनिर्मलः ।
 देहादेन पृथक्कृत्वा तस्मान्नित्यं विचिन्तयेत् ॥
 तोयमध्ये यथा तैलं पृथग्भावेन तिष्ठति ।
 तथा शरीरमध्येऽस्मिन्पुमानास्ते पृथक्कथाः ॥
 दध्ना सर्पिरिवात्मायमुपायेन शरीरतः ।
 पृथक्क्रियेत तत्त्वज्ञैश्चिरं ससर्गवानपि ॥
 पुण्यामोदौ तरुच्छाये यद्वत्सकलनिष्कले ।
 तद्वत्तौ देहदेहसौ यद्वा लपनबिम्बवत् ॥

एकस्तम्भं नवद्वारं पञ्च पञ्चजनाश्रितम् ।
 अनेककक्षमेवेदं शरीरं योगिनां गृहम् ॥
 ध्यानामृतान्न तृप्तस्य क्षान्तियोषिद्रतस्य च ।
 अत्रैव रमते चित्तं योगिनो योगवान्धवे ॥
 रज्जुभिः कृष्यमाणः स्याद्यथा पारिप्लवो हयः ।
 कष्टस्तथेन्द्रियैरात्मा ध्याने लीयेत न क्षणम् ॥
 रक्षा संहरणं सृष्टिं गोमुद्रामृतवर्षणम् ।
 विधाय चिन्तयेदासमाप्तरूपधरः स्वयम् ॥
 धूमवन्निर्वमेत्पापं गुरुबीजेन तादृशा ।
 गृह्णीयादमृतं तेन तद्वर्णेन मुहुर्मुहुः ॥
 संन्यस्ताभ्यामधोद्विभ्यामूर्वोरुपरि युक्तितः ।
 भवेच्च समगुल्फाभ्यां पद्मवीरसुखासनम् ॥

तत्र सुखासनस्येदं लक्षणम्—

गुल्फोत्तानकराङ्गुष्ठे रेखारोमालिनासिकाः ।
 समदृष्टिः समाः कुर्युर्नातिस्तब्धो न वामनः ॥
 तालत्रिभागमध्याङ्घ्रिः स्थिरशीर्षशिरोऽधरः ।
 समनिष्पन्दपाण्यग्रजानुभ्रूहस्तलोचनः ॥
 नखाकृतिर्न कण्डूतिर्नौष्टभक्तिर्न कम्पति ।
 न पर्वगणितिः कार्या नोक्तिरन्दोलितः स्मितिः ॥
 न कुर्याद्दूरदृक्पातं नैव केकवदीक्षणम् ।
 न स्पन्दं पक्ष्ममालानां तिष्ठेन्नासाग्रदर्शनः ॥
 विक्षेपाक्षेपसंमोहदूरीहरहिते हृदि ।
 लब्धतत्त्वे करस्थोऽयमशेषो ध्यानजो विधिः ॥

इत्युपासकाध्ययने ध्यानविधिर्नामैकोनचत्वारिंशः कल्पः ।

यस्यां पदद्वयमलंकृतियुगमयोग्यं लोकत्रयाम्बुजसरः प्रविहारिहारि ।
 तां वाग्विलासवसतिं सलिलेन देवीं सेवे कविद्युतरुमण्डनकल्पवल्लीम् ॥
 (इति तोयम् ।)

यामन्तरेण सकलार्थसमर्थनोऽपि बोधोऽवकेषितरुषन्न फलार्थिसेव्य ।
 सोऽत्य वेद्यपि ययानुगतस्त्रिलोक्या सेव्य सुरद्वुरिव त प्रप्रजेयगन्धै ॥
 (इति गन्धम् ।)

या म्यल्पवस्तुरचनापि मितप्रवृत्ति सस्फारतो भवति तद्विपरीतलक्ष्मी ।
 स्वर्षल्लरीवनलतेव सुधानुबन्धात्तामद्भुतस्थितिमह सदकै श्रयामि ॥
 (इत्यक्षतम् ।)

यद्वीजमल्पमपि सज्जनधीधराया लब्धप्रवृद्धिविविधानवधिप्रयत्नै ।
 सस्यैरपूर्वरसवृत्तिभिरेव रोहत्याश्चर्यगोचरविधिं प्रसवैर्भजेताम् ॥
 (इति पुष्पम् ।)

यास्पष्टताधिकविधि परतन्त्रनीति प्राय कलापरिगतापि मन प्रसूते ।
 स्पष्ट स्वतन्त्रमुपशान्तफल नृणां च चित्रा हि वस्तुगतिरन्नविधैर्यजेत ॥
 (इति चरुम् ।)

एक पद बहुपदापि ददासि त्रुष्टा वर्णात्मिकापि च करोषि न वर्णभाजम् ।
 सेवे तथापि भवतीमथवा जनोऽर्थी दोष न पश्यति तदस्तु तवैष दीप ॥
 (इति दीपम् ।)

चक्षु पर करणकन्दरकूरितेऽर्थे मोहाघकारविधुतौ परम प्रकाश ।
 तद्धामगामिपथवीक्षणरत्नदीपस्त्व सेव्यसे तदिह देवि जनेन धूपै ॥
 (इति धूपम् ।)

चिन्तामणित्रिविधेनुसुरद्वुमाथा पुसां मनोरथपथप्रथितप्रभावा ।
 भावा भवन्ति नियत तव देवि सम्यक्सेवाविधेस्तदिदमस्तु मुदे फल ते ॥
 (इति फलम् ।)

कलधौतकमलमौक्तिकदुकूलमणिजालचामरप्रायै ।

आराधयामि देवीं सरस्वतीं सकलमङ्गलैर्भावै ॥

स्याद्वादभूषणमवा मुनिमाननीया देवैरनन्यशरणै समुपासनीया ।

स्वान्ताश्रिताखिलफलहरप्रवाहा वागापगास्तु मम बोधगजावगाहा ॥

मूर्धामिपिक्तोऽभिपवाज्जिनानामभ्योऽर्चनात्संस्तु वास्तवार्ह ।

जपी जपाद्भयानविधेरवाध्य श्रुताश्रितश्री श्रुतसेवनाच्च ॥

दृष्टस्त्वं जिन सेवितोऽसि नितरां भावैरनन्याश्रयैः

स्निग्धस्त्वं.....तथापि यत्समविधिर्भक्ते विरक्तेऽपि च ।

मच्चैतः पुनरेतदीश भवति प्रेमप्रकृष्टं ततः

किं भाषे परमत्र यामि भवतो भूयात्पुनर्दर्शनम् ॥

इत्युपासकाध्ययने श्रुताराधनविधिर्नाम चत्वारिंशत्तमः कल्पः ।

पर्वाणि प्रोषधान्याहुर्मासे चत्वारि तानि च ।

पूजाक्रियात्रताधिक्याद्धर्मकर्मात्रं बृंहयेत् ॥

रसत्यागैकभक्तैकस्थानोपवसनक्रियाः ।

यथाशक्तिविधेयाः स्युः पर्वसन्धौ च पर्वणि ॥

तत्रैरन्तर्यतिथि.....तीर्थनक्षत्रपूर्वकः ।

उपवासविधिश्चित्रश्चिन्त्यः श्रुतसमाश्रयः ॥

स्नानगन्धाङ्गसंस्कारभूषायाषाविपक्तधीः ।

निवृत्तिसर्वसावद्यक्रियः संयमतत्परः ॥

देवागारे गिरौ चापि गृहे वा गहनेऽपि वा ।

उपोषितो भवेन्नित्यं धर्मध्यानपरायणः ॥

पुंसः कृतोपवासस्य बह्वारम्भरतात्मनः ।

कायक्लेशः प्रजायेत गजस्नानसमक्रियः ॥

अनवेक्षाप्रतिलेखनदुष्कर्मारम्भदुर्मनस्काराः ।

आवश्यकविरतियुताश्चतुर्थमेते विनिघ्नन्ति ॥

विशुद्धेन्नान्तरात्मायं कायक्लेशविधिं विना ।

किमग्रेरन्यदस्तीह काञ्चनाश्मविशुद्धये ॥

हस्ते चिन्तामणिस्तस्य दुःखद्रुमदवानलः ।

पवित्रं यस्य चारित्रैश्चित्तं सुकृतिजन्मनः ॥

इत्युपासकाध्ययने प्रोषधोपवासविधिर्नामैकचत्वारिंशत्तमः कल्पः ।

यः सकृत्सेव्यते भावः स भोगो भोजनादिकः ।

भूषादिपरिभोगः स्यात्पौनःपुन्येन सेवनात् ॥

परिमाण तयो कुर्याच्चित्तव्याप्तिनिवृत्तये ।
 प्राप्ते योग्ये च सर्वस्मिन्निच्छया नियम भजेत् ॥
 यमश्च नियमश्चेति द्वे त्याज्ये वस्तुनी स्मृते ।
 यावज्जीव यमो ज्ञेय सावधिर्नियम स्मृत ॥
 पलाण्डुकेतकीनिम्बसुमन सूरणादिकम् ।
 त्यजेदाजन्म तद्रूपबहुप्राणिसमाश्रयम् ॥
 दुष्पक्कस्य निषिद्धस्य जन्तुसबन्धमिश्रयो ।
 अवीक्षितस्य च प्राशस्तत्स्वरूपाक्षतिकारणम् ॥
 इत्थ नियतवृत्ति स्यादनिच्छोऽप्याश्रयाश्रय ।
 नरो नरेषु देवेषु मुक्तिश्रीसविधागम ॥

इत्युपासन्नप्ययने भोगपरिभोगपरिमाणविधिनाम द्वित्रत्वारिंशत्तम कल्प ।

यथाविधि यथादेश यथाद्रव्य यथागमम् ।
 यथापात्र यथाकाल दान देयं गृहाश्रमै ॥
 आत्मन श्रेयसेऽन्येषां रत्नत्रयसमृद्धये ।
 स्वपरानुग्रहायेत्य यत्स्यात्तद्दानमिष्यते ॥
 दातृपात्रविधिद्रव्यविशेषात्तद्विशिष्यते ।
 यथा घना घनोद्गीर्णं तोय भूमिसमाश्रयम् ॥
 दातानुरागसपन्न पात्र रत्नत्रयोचितम् ।
 सत्कार स्वाद्विधिद्रव्य तप स्वाध्यायसाधकम् ॥
 परलोकधिया कश्चि वैद्विक्चेतसा ।
 औचित्य मनसा कश्चित्सतां वित्तव्ययस्त्रिधा ।
 परलोकैद्विकौचित्येष्वस्ति येषां न धी समा ॥
 धर्म कार्यं यश्चश्चेति तेषामेतन्नय कुत ।
 अमयाहारमैषज्यश्रुतमेवाश्चतुर्विधम् ॥
 दान मनीषिणि प्रोक्तं भक्तिशक्तिसमाश्रयम् ।
 सौरूप्यममयादाहुराहाराद्भोगवान्भवेत् ॥

आरोग्यमौषधाज्ज्ञेयं श्रुतात्स्याच्छ्रुतकेवली ।
 अभयं सर्वसत्त्वानामार्द्रा दद्यात्सुधीः सदा ॥
 तद्धीने हि वृथा सर्वः परलोकोचितो विधिः ।
 दानमन्यद्भवेन्मा वा नरश्चेदभयप्रदः ॥
 सर्वपाप्मेव दानानां यतस्तद्दानमुत्तमम् ।
 तेनाधीतं श्रुतं सर्वं तेन तप्तं तपः परम् ॥
 तेन कृत्स्नं कृतं दानं यः स्यादभयदानवान् ।
 नवोपचारसंपन्नः समेतः सप्तभिर्गुणैः ।
 अन्नैश्चतुर्विधैः शुद्धैः साधूना कल्पयेत्स्थितिम् ॥

प्रतिग्रहोच्चासनपादपूजाप्रणामवाक्कायमनःप्रसादाः ।
 विधाविशुद्धिश्च नवोपचाराः कार्या मुनीनां गृहसंश्रितेन ॥

श्रद्धा तुष्टिर्भक्तिर्विज्ञानमलुब्धता क्षमा शक्तिः ।
 यत्रैते सप्त गुणास्तं दातारं प्रशंसन्ति ॥

तत्र विज्ञानस्येदं लक्षणम्—

विवर्णं विरसं विद्धमसात्म्यं प्रभृतं च यत् ।
 मुनिभ्योऽन्नं न तद्देयं यच्च भुक्तं गदावहम् ॥
 उच्छिष्टं नीचलोकार्हमन्योद्दिष्टं विगर्हितम् ।
 न देयं दुर्जनस्पृष्टं देवयक्षादिकल्पितम् ॥
 ग्रामान्तरात्समानीतं मन्त्रातीतमुपायनम् ।
 न देयमापणक्रीतं विरुद्धं वा यथर्तुकम् ॥
 दधिसर्पिषयोर्भक्ष्यप्रायं पर्युषितं मतम् ।
 गन्धवर्णरसअष्टमन्यत्सर्वं विनिन्दितम् ॥
 वालग्लानतपःक्षीणवृद्धव्याधिसमन्वितान् ।
 मुनीनुपचरेन्नित्यं यथा ते स्युस्तपःक्षमाः ॥
 शाठ्यं सर्वमवज्ञानं परिप्लवमसंयमम् ।
 वाक्पारुष्यं विशेषेण वर्जयेद्भोजनक्षणे ॥

अमक्ताना कदर्याणाममृताना च सभसु ।
 न सुखीत तथा साधुर्दैन्यकारुण्यकारिणाम् ॥
 नाहरन्ति महासत्त्वाश्चित्ते नाप्यनुकम्पिता ।
 किं तु ते दैन्यकारुण्यसकल्योचितवृत्तयः ॥
 धर्मेषु स्वामिसेवाया सुतोत्पत्तौ च क सुधी ।
 अन्यत्र कार्यदैवान्मया प्रतिहस्त्य समादिशेत् ॥
 आत्मवित्तपरित्यागात्परैर्धर्मविधायने ।
 नि सदेहमवाप्नोति परमोगाय तत्फलम् ॥
 भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वरस्त्रिय ।
 विभवो दानशक्तिश्च स्वयं धर्मकृते फलम् ॥
 शिल्पिकारुकृवाक्पण्यसमलीपतितादिषु ॥
 देहस्मितिं न कुर्वीत लिङ्गिलिङ्गोपजीविषु ।
 वीक्षायोग्यास्त्रयो वर्णाश्चत्वारश्च विधोचिता ॥
 मनोवाक्कायधर्माय मता सर्वेऽपि भन्तव ।
 पुण्यादिरशनादिर्वा न स्वयं धर्म एव हि ॥
 सित्यादिरिव धान्यस्य किं तु भावस्य कारणम् ।
 युक्त हि भद्रया साधु सकृदेव मनो नृणाम् ।
 परा शुद्धिमवाप्नोति लोहं विद्ध रसैरिव ।
 तयोदानार्चनाहीनं मन सदयि देहिनाम् ।
 तत्फलप्राप्तये न स्यात्कुशूलस्थितबीजवत् ।
 आवेशिकाभितज्ञातिदीनात्मसु यथाक्रमम् ।
 यथौचित्यं यथाकालं यज्ञपञ्चकमाचरेत् ॥
 काले कलौ चले चित्ते देहे चास्त्रादिकीटके ।
 एतच्चित्रं यद्यथापि निनरूपधरा नरा ।
 यथा पूज्यं जिनेन्द्राणां रूपं लेपादिनिर्मितम् ॥
 तथा पूर्वमुनिच्छाया पूज्या सप्रति सयता ॥

तदुत्तमं भवेत्पात्रं यत्र रत्नत्रयं नरे ।
 देशत्रती भवेन्मध्यमन्यच्चासंयतः सुदृक् ॥
 यत्र रत्नत्रयं नास्ति तदपात्रं विदुर्बुधाः ।
 उत्तं तत्र वृथा सर्वमूखरायां क्षिताविव ॥
 पात्रे दत्तं भवेदन्नं पुण्याय गृहमेधिनाम् ।
 शुक्तावेव हि मेधानां जलं मुक्ताफलं भवेत् ॥
 मिथ्यात्वग्रस्तचित्तेषु चारित्राभासभागिषु ।
 दोषायैव भवेद्दानं पयःपानमिवाहिषु ॥
 कारुण्यादथवौचित्यात्तेषां किञ्चिद्दिशन्नपि ।
 दिशेदुद्धृतमेवान्नं गृहे भुक्तिं न कारयेत् ॥
 मत्कारादिविधिवेशं दर्शनं दूषितं भवेत् ।
 यथा विशुद्धमप्यम्बु विषभाजनसंगमात् ॥
 शाक्यनास्तिकयागज्ञजटिलाजीवकादिभिः ।
 सहावासं सहालापं तत्सेवां च विवर्जयेत् ॥
 अज्ञाततत्त्वचेतोभिर्दुराग्रहमलीमसैः ।
 युद्धमेव भवेद्दोष्ट्यां दण्डादण्डि कचाकचि ॥
 भयलोभोपरोधाद्यैः कुलिङ्गिषु निषेवणैः ।
 अवश्यं दर्शनं म्लायेत्रीचैराचरणे सति ॥
 बुद्धिपौरुषयुक्तेषु दैवायत्तविभूतिषु ।
 नृषु कुत्सितसेवायां दैन्यमेवातिरिच्यते ॥
 समयी श्रावकः साधुः सूरिः समयदीपकः ।
 तत्पुनः पञ्चधा पात्रमामनन्ति मनीषिणः ॥
 गृहस्थो वा यतिर्वापि जैनं समयमास्थितः ।
 यथाकालमनुप्राप्तः पूजनीयः सुदृष्टिभिः ॥
 ज्योतिर्मन्त्रनिमित्तज्ञः सुप्रज्ञः कार्यकर्मसु ।
 मान्यः समयिभिः सम्यक्परोक्षार्थसमर्थधीः ॥

वीक्षायात्राप्रतिष्ठाद्या क्रियास्तद्विरहे कुत ।
 तदर्थं परपृच्छाया कथं च समयोजसि ॥
 मूलोत्तरगुणश्लाघ्यैस्तपोभिर्नेष्टितस्थिति ।
 साधु साधु भवेत्पूज्य पुण्योपाजितपण्डितै ॥
 ज्ञानकाण्डे क्रियाकाण्डे चातुर्धर्ष्यपुर सर ।
 सूरिर्देव इवाराध्य ससाराब्धितरण्डक ॥
 लोकवित्त्वकवित्वाद्यैर्वादवाग्निगमत्वकौशले ।
 मार्गप्रभावनोद्युक्ता सन्त पूज्या विशेषत ॥
 मान्य ज्ञान तपोहीन ज्ञानहीन तपोर्हितम् ।
 द्वयं यत्र स देव स्याद्विहीनो गुणपूरण ॥
 अर्हद्रूपे नमोऽस्तु स्याद्विरतौ विनयक्रिया ।
 अन्योन्यकुल्लके चार्हमिच्छाकारवच सदा ॥
 अनुवीचीवचो भाष्यं सदा पूज्यादिसनिधौ ।
 यथेष्ट हसनालापान्वर्जयेद्गुरुसनिधौ ॥
 मुक्तिमात्रप्रदाने हि का परीक्षा तपस्विनाम् ।
 ते सन्त सन्त्वसन्तो वा गृही दानेन शुद्धयति ॥
 सार्धारम्भप्रवृत्तानां गृहस्थानां धनव्यय ।
 बहुधास्ति ततोऽत्यर्थं न कर्तव्या विचारणा ॥
 यथा यथा विशिष्यन्ते तपोज्ञानादिभिर्गुणै ।
 तथा तथाधिकं पूज्या मुनयो गृहमेधिमि ॥
 दैवाल्लब्धं धनं धनैर्धनस्य समयाश्रिते ।
 एको मुनिर्भवेच्छम्यो न लभ्यो वा यथागमम् ॥
 उच्चावचजनप्रायं समयोऽयं जिनेश्विनाम् ।
 नैकसिन्धुरूपे तिष्ठेदेकस्त्र्यम् इवालय ॥
 ते नामस्थापनाद्रव्यभावन्यासैश्चतुर्विधा ।
 भवन्ति मुनयः सर्वे दानमानादिकर्मसु ॥

उत्तरोत्तरभावेन विधिस्तेषु विशिष्यते ।
 पुण्यार्जनगृहस्थानां जिनप्रतिकृतिष्विव ॥
 अतद्गुणेषु भावेषु व्यवहारप्रसिद्धये ।
 यत्संज्ञाकर्म तन्नाम नरेच्छावशवर्तनात् ॥
 साकारे वा निराकारे काष्ठादौ यन्निवेशनम् ।
 सोऽयमित्यवधानेन स्थापना सा निगद्यते ॥
 आगामिगुणयोग्यार्थो द्रव्यन्यासस्य गोचरः ।
 तत्कालपर्ययाक्रान्तं वस्तुभावो विधीयते ॥
 यदात्मवर्णनप्रायं क्षणिकाहार्यविभ्रमम् ।
 परप्रत्ययसंभूतं दानं तद्राजसं मतम् ॥
 पात्रापात्रं समावेक्ष्यमसत्कारमसंस्तुतम् ।
 दासभृत्यकृतोद्योगं ज्ञानं तामसमूचिरे ॥
 अतिथेयं स्वयं यत्र यत्र पात्रनिरीक्षणम् ।
 गुणाः श्रद्धादयो यत्र दानं तत्सात्त्विकं विदुः ॥
 उत्तमं सात्त्विकं दानं मध्यमं राजसं भवेत् ।
 दानानामेव सर्वेषां जघन्यं तामसं पुनः ॥
 यद्वत्तं तदमुत्र स्यादित्यसत्यपरं वचः ।
 गावः पयः प्रयच्छन्ति किं न तोयतृणाशनाः ॥
 मुनिभ्यः शाकपिण्डोऽपि भक्त्या काले प्रकल्पितः ।
 भवेदगण्यपुण्यार्थं भक्तिश्चिन्तामणिर्यतः ॥
 अभिमानस्य रक्षार्थं विनयायागमस्य च ।
 भोजनादिविधानेषु मौनमूचुर्जिनेश्वराः ॥
 लौल्यत्यागात्तपोवृद्धिरभिमानस्य रक्षणे ।
 ततश्च समवाप्नोति मनःसिद्धिं जगत्रये ॥
 श्रुतस्य प्रश्रयाच्छ्लेयः समृद्धेः स्यात्तमाश्रयः ।
 ततो मनुजलोकस्य प्रसीदति सरस्वती ॥

शारीरमानसागन्तुव्याधिसंघातसंभवे ।

साधुसयमिनां कार्यं प्रतीकारो गृहाश्रितैः ॥

— तत्र दोषघातमलविकृतिजनिता शारीरा, दौर्मनस्यदुःस्वप्नसाध्वसादि-
संपादिता मानसाः, शीतकृताभिघाताविकृता आगन्तव्यः ।

मुनीनां व्याधियुक्तानामुपेक्षायामुपासकैः ।

आवासपुस्तकाहारसौकार्यादिविधानकैः ॥

अङ्गपूर्वप्रकीर्णोक्तं सूक्तं केवलमापितम् ।

नश्येन्निर्मूलतः सर्वं श्रुतस्कन्धधरात्यये ॥

प्रथयोत्साहतानन्दस्वाध्यायोचितवस्तुभिः ।

श्रुतवृद्धान्मुनीन्कुर्वन्नायते श्रुतपारगः ॥

श्रुतास्तत्त्वपरिज्ञानं श्रुतात्समयवर्धनम् ।

येयोर्थिनां श्रुतामाधे सर्वमेतत्तमस्यते ॥

अस्त्रधारणवद्वाद्ये क्लेशे हि सुलभा नराः ।

यथार्थज्ञानसंपन्नाः सौढीरा इव तुर्लभाः ॥

ज्ञानमावनय्या हीने क्रामक्लेशिनि केषलम् ।

कर्मवाहीकवत्किञ्चिद्येति किञ्चिदुदेति च ॥

सृणिवज्ज्ञानमेवास्य वशायाशयवन्तिनः ।

तद्वत्ते च बहिः क्लेशः क्लेश एव परः भवेत् ॥

बहिस्तपः स्वतोऽभ्येति ज्ञानमावयत सतः ।

क्षेत्रज्ञे यन्निममेऽत्र कुतः स्युरपरा क्रिया ॥

यदज्ञानी युगैः कर्म बहुभिः क्षपयेन्न वा ।

तज्ज्ञानी योगसंपन्नः क्षपयेत्क्षणतो ध्रुवम् ॥

ज्ञानी पदुस्तदैव स्याद्बहिः क्लेष्टुर्वर्तेऽस्त्रिले ।

ज्ञातुर्ज्ञानलवे यस्मान्न पदुत्वं युगैरपि ॥

शब्दैतिष्वैर्न गी शुद्धा यस्य शुद्धा न धीर्नयैः ।

स परप्रत्ययात्क्रियन्मवेदन्धसमः पुमान् ॥

स्वरूपं रचना शुद्धिर्भूषार्थश्च समासतः ।

प्रत्येकमागमस्यैतद्वैविध्यं प्रतिपद्यते ॥

तत्र स्वरूपं च द्विविधम्—अक्षरम्, अनक्षरं च । रचना द्विविधा—
गद्यम्, पद्यं च । शुद्धिर्द्विविधा—प्रमादप्रयोगविरहः, अर्थव्यञ्जनविकल-
तापरिहारश्च । भूषा द्विविधा—वागलंकारः, अर्थालंकारश्च । अर्थो
द्विविधः—चेतनोऽचेतनश्च, जातिर्व्यक्तिश्चेति वा ।

सार्धं सचित्तनिक्षिप्तवृत्ताभ्यां दानहानये ।

अन्योपदेशमात्सर्यकालातिक्रमणक्रियाः ॥

नतेर्गोत्रं श्रियो दानादुपास्ते सर्वसेव्यताम् ।

भक्तेः कीर्तिमवाप्नोति स्वयं दाता यतीन्भजन् ॥

इत्युपासकाभ्ययने दानविधिर्नाम त्रिचत्वारिंशत्तमः कल्पः ।

मूलव्रतं व्रतान्यर्चापर्वकर्माकृषिक्रियाः ।

दिवा नवविधं ब्रह्म सचित्तस्य विवर्जनम् ॥

परिग्रहपरित्यागो भुक्तिमात्रानुमान्यता ।

तद्धानौ च वदन्त्येतान्येकादश यथाक्रमम् ॥

अवधिव्रतमारोहेत्पूर्वपूर्वव्रतस्थितः ।

सर्वत्रापि समाः प्रोक्ता ज्ञानदर्शनभावनाः ॥

षडत्र गृहिणो ज्ञेयास्त्रयः स्युर्ब्रह्मचारिणः ।

भिक्षुकौ द्वौ तु निर्दिष्टौ ततः स्यात्सर्वतो यतिः ॥

तत्तद्गुणप्रधानत्वाद्यतयोऽनेकधा स्मृताः ।

निरुक्तिं युक्तितस्तेषां वदतो मन्निबोधत ॥

जित्वेन्द्रियाणि सर्वाणि यो वेत्त्यात्मानमात्मना ।

गृहस्थो वानप्रस्थो वा स जितेन्द्रिय उच्यते ॥

मानमायामदामर्षक्षपणात्क्षपणः स्मृतः ।

यो न श्रान्तो भवेद्भ्रान्तेस्तं विदुः श्रमणं बुधाः ॥

यो हताशः प्रशान्ताशस्तमाशाम्बरमूचिरे ।

यः सर्वसङ्गसंत्यक्तः स नम्रः परिकीर्तितः ॥

रेषणास्त्रेशराशीनामृषिमाहुर्मनीषिण ।
 मान्यत्वादात्मविधानां महद्भिः कीर्त्यते मुनि ॥
 यः पापपाशनाशाय यतते स यतिर्भवेत् ।
 योऽनीहो देहगेहेऽपि सोऽनगारः सतां मतः ॥
 आत्माशुद्धिकरैर्यम्य न सङ्गः कर्मदुर्जनैः ।
 स पुमान्शुचिराख्यातो नाम्बुसङ्गतमस्तकः ॥
 धर्मकर्मफलेऽनीहो निवृत्तो धर्मकर्मणः ।
 तः निर्मममुशन्तीह केवलात्मपरिच्छदम् ॥
 यः कर्मद्वितयातीतस्तः मुमुक्षुः प्रचक्षते ।
 पाशैर्लोहस्य हेम्नो वा यो बद्धो बद्ध एव सः ॥
 निर्ममो निरहकारो निर्माणमदमत्सरः ।
 निन्दायां सस्तवे चैव समधीः शसितव्रतः ॥
 योऽवगम्य यथा नास्ति तत्त्व तत्त्वैकभावनः ।
 वाचयमः स विज्ञेयो न मौनी पशुवज्ररः ॥
 श्रुते व्रते प्रसख्याने सयमे नियमे यमे ।
 यस्योच्चैः सर्वदा चेतो सोऽनूषानः प्रकीर्तितः ॥
 योऽश्वस्तेनेष्वविश्वस्तः शाश्वते पथि तिष्ठितः ।
 समस्तसत्त्वविश्वास्यः सोऽनाश्वानिह गीर्यते ॥
 तस्यैव पुमान्मनः पुंसि स तुभ्यक्षकदम्बकम् ।
 यस्य युक्तः स योगी स्यान्न परेच्छादुरीहितः ॥
 कामः क्रोधो मदो माया लोभश्चेत्यग्निपञ्चकम् ।
 येनेदं साधितं स स्मात्कृती पञ्चामिसाधकः ॥
 ज्ञानं ब्रह्मदयाम्ब्रह्मब्रह्मकामविनिग्रहः ।
 सम्यग्गन्तव्यं सन्मात्मा ब्रह्मचारी भवेन्नरः ॥
 क्षान्तियोषितिः यो सक्तः सम्यग्ज्ञानातिथिप्रियः ।
 स गृहस्थो भवेन्नूनः मनोदैवतसाधकः ॥

ग्राम्यमर्थं वहिश्चान्तर्यः परित्यज्य संयमी ।
 वानप्रस्थः स विजेयो न वनस्थः कुटुम्बवान् ॥
 संसारानिशिखाच्छेदो येन ज्ञानासिना कृतः ।
 तं शिखाच्छेदिनं प्राहुर्ननु मुण्डितमस्तकम् ॥
 कर्मात्मनोर्विवेक्ता यः क्षीरनीरसमानयोः ।
 भवेत्परमहंसोऽसौ नासिवत्सर्वभक्षकः ॥
 ज्ञानैर्मनो वपुर्वृत्तैर्नियमैरिन्द्रियाणि च ।
 नित्यं यस्य प्रदीप्तानि स तपस्वी न वेषवान् ॥
 पञ्चेन्द्रियप्रवृत्ताख्यास्तिथयः पञ्च कीर्तिताः ।
 संसारे श्रेयहेतुत्वात्ताभिर्मुक्तोऽतिथिर्भवेत् ॥
 अद्रोहः सर्वसत्त्वेषु यज्ञो यस्य दिने दिने ।
 स पुमान्दीक्षितात्मा स्यान्नत्वजादियमाशयः ॥
 दुष्कर्मदुर्जनास्पर्शी सर्वसत्त्वहिताशयः ।
 स श्रोत्रियो भवेत्सत्यं न तु यो बाह्यशोचवान् ॥
 अध्यात्मासौ दयामन्नैः सम्यक्कर्मसमिच्चयम् ।
 यो जुहोति स होता स्यान्न बाह्याग्निसमेधकः ॥
 भावपुष्पैर्यजेद्देवं व्रतपुष्पैर्वपुर्गृहम् ।
 क्षमापुष्पैर्मनोवाहिं यः स यष्टा सतां मतः ॥
 षोडशानामुदारात्मा यः प्रभुर्भावनात्त्वजाम् ।
 सोऽध्वर्युरिह बोद्धव्यः शिवशर्माध्वरोद्भुरः ॥
 विवेकं वेदयेदुच्चैर्यः.....शरीरिणोः ।
 स प्रीत्यै विदुषां वेदो नाखिलक्षयकारणम् ॥
 जातिर्जरा मृतिः पुंसां त्रयी संसृतिकारणम् ।
 एषा त्रयी यतस्त्रय्याः क्षीयते सा त्रयी मता ॥
 अहिंसः सद्गतो ज्ञानी निरीहो निष्परिग्रहः ।
 यः स्यात्स ब्राह्मणः सत्यं न तु जातिर्मदान्धलः ॥

सा जाति परलोकाय यस्या सद्धर्मसम्भव ।
 न हि सस्याय जायेत शुद्धा भूर्बीजवर्णिता ॥
 स शैवो य शिवज्ञात्मा स बौद्धो योऽन्तरात्मभृत् ।
 स सांख्यो य प्रसख्यावान्स द्विजो यो न जन्मवान् ॥
 ज्ञानहीनो दुराचारो निर्दयो लोलुपाश्रय ।
 दानयोग्य कथं स स्याद्यश्वाक्षानुमतक्रिय ॥
 अनुमान्या समुद्देश्य त्रिशुद्धा आमरी तथा ।
 भिक्षा चतुर्विधा ज्ञेया यतिद्वयसमाश्रया ॥

इत्युपासकाभ्यगते यतिनामनिर्वचनयत्तुष्यत्तारिण कल्प ।
 तरुदलमिव परिपक्व स्नेहविहीन प्रदीपमिव देहम् ।
 स्वयमेव विनाशोन्मुखमवबुध्य करोतु विधिमन्त्यम् ॥
 गहनं न शरीरस्य हि विसर्जनं किं तु गहनमिह वृत्तम् ।
 तन्न स्यास्तु विनाश्य न नश्वरं शोच्यमिदमाहुः ॥
 प्रतिदिवसं विजहद्वलमुज्ज्वलं किं त्यक्तप्रतीकारम् ।
 वपुरेष नृणां निगिरति चरमचरित्रोदय समयम् ॥
 सविधा पापकृतेरिव जनिताखिलकायकम्पनातङ्का ।
 यमदूतीव जरा यदि समागता जीवितेषु कस्त्वर्थः ॥
 कर्णान्तकेशपाशग्रहणविधिर्बोधितोऽपि यदि जरया ।
 स्वस्य हितैषी न भवति तं किं मृत्युर्न सप्रसूते ॥
 उग्रवासादिभिरङ्गे कपायदोषे च बोधिभावनया ।
 कृतसंश्लेखनकर्मा प्राणायामायसेत गणमध्ये ॥
 यमनियमस्वाध्यायास्तर्पासि देवार्चनाविधिर्दानम् ।
 एतत्सर्वं निष्फलमवसाने चेन्मनो मलिनम् ॥
 द्वादशवर्षाणि नृप शिक्षितशस्त्रो रणेऽपि युधेत् ।
 किं स्यात्तस्यास्त्रविषेर्यया तत्रान्ते यते पुराश्चितम् ॥
 स्नेह विधाय बन्धुषु मोह विभवेषु क्लृप्तता महिते ।
 गणिनि च निवेश निस्त्रिंशदुरीहिततदनु भक्ष्यु विविमुचितम् ॥

अशनं क्रमेण हेयं स्निग्धं पानं ततः खरं चैव ।
 तदनु च सर्वनिवृत्तिं कुर्याद्गुरुपञ्चकस्मृतौ निरतः ॥
 कदलीघातवदायुषि कृतिनां सकृदेव विरतिमुपयाति ।
 तत्र पुनर्नैष विधिर्यद्देवे क्रमविधिर्नास्ति ॥
 सूरौ प्रवचनकुशले साधुजने यत्नकर्मणि प्रवणे ।
 चित्ते च समाधिरते किमिहासाध्यं यतेरस्ति ॥
 जीवितमरणाशंसे सुहृदनुरागः सुखानुबन्धविधिः ।
 एते सनिदानाः स्युः सल्लेखनहानये पञ्च ॥
 आराध्य रत्नत्रयमित्थमर्थी समर्पितात्मा गणिने यथावत् ।
 समाधिभावेन कृतात्मकार्यः कृती जगन्मान्यपदप्रभुः स्यात् ॥
 इत्युपासकाध्ययने सल्लेखनाविधिर्नाम पञ्चचत्वारिंशः कल्पः ।

अथ प्रकीर्णकम् ।

विप्रकीर्णार्थवाक्यानामुक्तिरुक्तं प्रकीर्णकम् ।
 उक्तानुक्तामृतस्यन्दबिन्दुस्वादनकोविदैः ॥
 अदुर्जनत्वं विनयो विवेकः परीक्षणं तत्त्वविनिश्चयश्च ।
 एते गुणाः पञ्च भवन्ति यस्य स आत्मवान्धर्मकथापरः स्यात् ॥
 असूयकत्वं शठता विचारो दुराग्रहः सूक्तविमाननी च ।
 पुंसाममी पञ्च भवन्ति दोषास्तत्त्वावबोधप्रतिबन्धनाय ॥
 पुंसो यथा संशयिताशयस्य दृष्टा न काचित्सफला प्रवृत्तिः ।
 धर्मस्वरूपेऽपि विमूढबुद्धेस्तथा न काचित्सफला प्रवृत्तिः ॥
 जातिपूजाकुलज्ञानरूपसंपत्तपोबले ।
 उत्त्वान्त्यहं(?)युतोद्रेकं मदमस्मयमानसाः ॥
 यो मदात्समयस्थानामवहादेन मोदते ।
 स नूनं धर्महा यस्मान्न धर्मो धार्मिकैर्विना ॥
 देवसेवागुरुपास्तिः स्वाध्यायः संयमस्तपः ।
 दानं चेति गृहस्थानां षट् कर्माणि दिने दिने ॥

लपन पूजन स्तोत्र जपो ध्यान श्रुतस्तव ।
 षोढा क्रियोदिता सद्भिर्देवसेवासु गेहिनाम् ॥
 आचार्योपासन श्रद्धा शास्त्रार्थस्य विवेचि(च)नम् ।
 तत्क्रियाणामनुष्ठान श्रेयःप्राप्तिकरो गण ॥
 शुचिर्विनयसपक्षस्तनुचापलवर्जित ।
 अष्टदोषविनिर्मुक्तमधीत गुरुसनिधौ ॥
 अनुयोगगुणस्थानमार्गणास्थानकर्मसु ।
 अध्यात्मतत्त्वविधाया पाठ स्वाध्याय उच्यते ॥
 गृही यत स्वसिद्धान्त साधुबुध्येन धर्मधी ।
 प्रथम सोऽनुयोग स्यात्पुराणचरिताश्रय ॥
 अहो मध्योर्ध्वलोकेषु चतुर्गतिविचारणम् ।
 शास्त्रकरणमित्याहुरनुयोगपरीक्षणम् ॥
 ममेद स्यादनुष्ठान तस्याय रक्षणक्रम ।
 इत्यमात्मा चरित्रार्थोऽनुयोगश्चरणाश्रित ॥
 जीवाजीवपरिज्ञानं धर्माधर्मावबोधनम् ।
 बन्धमोक्षज्ञता चेति फल द्रष्ट्यानुयोगत ॥
 जीवस्थानगुणस्थानमार्गणास्थानगो विधि ।
 चतुर्दशविधो बोध्य प्रत्येक यथागमम् ॥
 आदित पञ्च तिर्यक्षु चत्वारि श्वभ्रनाकिनो ।
 गुणस्थानानि मन्यन्ते नृपु चैव चतुर्दश ॥
 अनिगूहितवीर्यस्य कायक्लेशस्तप स्मृतम् ।
 तच्च मार्गाविरोधेन गुणाय गदित जिनै ॥

अथवा ।

अतर्बहिर्मल्लोपादात्मन शुद्धिकारणम् ।
 शरीर मानस कर्म तपः प्राहुस्तपोधना ॥
 कृपामेन्द्रियदण्डाना विभयो मतपालनम् ।
 सयम सयतै प्रोक्त श्रेय श्रयितुमिच्छताम् ॥

अस्यायमर्थः—कपन्ति संतापयन्ति दुर्गतिसङ्गसंपादनेनात्मानमिति कपायाः क्रोधादयः । अथवा यथा विशुद्धस्य वस्तुनो नैयग्रोधादयः कपायाः कालुष्यकारिणः, तथा निर्मलस्यात्मनो मलिनत्वहेतुत्वात्कपाया इव कपायाः । तत्र स्वपरापराधाभ्यामात्मेतरयोरपायोपायानुष्ठानमशुभपरिणामजननं वा क्रोधः । विद्याविज्ञानैश्वर्यादिपूज्यपूजाव्यतिक्रमहेतुरहंकारो युक्तिदर्शनेऽपि दुराग्रहापरित्यागो वा मानः । मनोवाकायक्रियाणामयाथातथ्यात्परवञ्चनाभिः प्रायेण प्रवृत्तिः ख्यातिपूजालाभाद्यभिवेशेन वा माया । चेतनाचेतनेषु वस्तुषु चित्तस्य महान्ममेदं भावस्तदभिवृद्धिविनाशयो महान्संतोषो वा लोभः ।

सम्यक्त्वं प्रन्त्यनन्तानुवन्धिनस्ते कषायिकाः ।

अप्रत्याख्यानरूपाश्च देशत्रतविधातिनः ॥

प्रत्याख्यानस्वभावाः स्युः संयमस्य विनायकाः ।

चारित्र्ये तु यथाख्याते कुर्युः संज्वलनाः क्षितिम् ॥

पापाणभूरजोवारिलेखाप्रख्यत्वभागमेव ।

क्रोधो यथाक्रमं गत्यै श्वभ्रतिर्यङ्मृनाकिनाम् ॥

शिलास्तम्भास्थिसाद्र्द्रैर्मवेत्रवृत्तिद्वितीयकः ।

अधःपशुनरस्वर्गगतिसंगतिकारणम् ॥

वेणुमूलैरजाश्रुङ्गैर्गोमूत्रैश्चामरैः समाः ।

माया तथैव जायेत चतुर्गतिवितीर्णये ॥

किमिनीलीवपुर्लेपहरिद्रारागसंनिभः ।

लोमः कस्य न संजातस्तद्वत्संसारकारणम् ॥

किंच ।

यथौषधक्रियारिक्ता रोगिणो पथ्यसेविनः ।

क्रोधलस्य तथा रिक्ताः समाधिश्चुतसंयमाः ॥

मानदावाग्निदग्धेषु मदोषरकषायिषु ।

नृद्वुग्मेषु प्ररोहन्ति न सच्छायोचिताङ्कुराः ॥

यावन्मायानिशालेशोऽप्यात्मान्बुधु कृतास्पद ।
 न प्रबोधश्रिय तावद्धत्ते चित्ताम्बुजाकर ॥
 लोमकीकसचिह्नानि चेत श्रोतांसि दूरत ।
 गुणा घन्यास्त्यजन्तीह चण्डालसरसीमिव ॥
 तस्मान्मनोनिकेतेऽस्मिन्निद शल्पचतुष्टयम् ।
 यतेतोद्धर्तुमात्मज्ञ क्षेमाय शमकीलकै ॥
 पदस्वर्धेषु विसर्पन्ति स्वभावादिन्द्रियाणि पद ।
 तत्स्वरूपपरिज्ञानात्प्रत्यावर्तेत सर्वदा ॥
 आपाते सुन्दरारम्भैर्विपाके विरसक्रियै ।
 विपैर्वा विषयैर्ग्रस्ते कुत कुशलमात्मनि ॥
 दुश्चिन्तन दुरालाप दुर्व्यापार च नाचरेत् ।
 मती व्रतविशुद्ध्यर्थे मनोवाक्कायसश्रयम् ॥
 अमङ्गलानतिचाराभ्यां गृहीतेषु व्रतेषु यत् ।
 रक्षण क्रियते शश्वत्तद्भवेद्भ्रतपालनम् ॥
 वैराग्यभावना नित्यं नित्य सत्त्वविचिन्तनम् ।
 नित्य यत्नश्च कर्तव्यो यमेषु नियमेषु च ॥

तत्र दृष्टानुश्रावकविषयवितृष्णस्य मनोवशीकारसञ्ज्ञा वैराग्यम् ।
 प्रत्यक्षानुमानागमानुभूतपदार्थविषया सप्रमोपस्वभावा स्मृति । तत्त्वविचि
 न्तन बाह्याभ्यन्तरशौचतप स्वाध्यायप्रणिधानानि यमा । अहिंसासत्यास्त्रेय
 ब्रह्मचर्यापरिग्रहा नियमा ।

इत्युपासकाभ्यक्षने प्रक्षीणकविधिनाम पदचत्वारिंशत्तम कल्प ।

इत्येष गृहिणा धर्म प्रोक्त क्षितिपतीश्वर ।

यतीनां तु श्रुताज्ज्ञेयो मूलोत्तरगुणाश्रय ॥

इत्थ मुनेर्द्वितयधर्मकयावतारं

श्रुत्वा तदर्भकयुगाचरणप्रधारम् ।

जग्राह धर्ममुचित मवभाववृत्ते

सा देवता स नृपति स च पौरलोक ॥

मुनिकुमारकयुगलमपि क्रमेण व्यतिकान्तवालकालं सुधाशनवेशमाधिरो-
हणं यतिविरतिवेषभापितानल्पविकल्पप्रासादकलशाधिरोहणमतिचिरं चरि-
त्रमाचर्य

अभयरुचिरवापत्सानुजस्तत्र देवी-

वनरहसि विधाय प्रायमैशानकल्पम् ।

धृतयतिपतिवृत्तो मारदत्तोऽपि भूयः

समभजत तथैव स्वर्गलक्ष्मीविलासम् ॥

रत्नद्वयेन समलंकृतचित्तवृत्तिः

सा देवतापि गणिनो महमाचरय्य ।

द्वीपान्तरद्युनगजातजिनेन्द्रसन्न-

वन्दारुतानुमतकामपरायणाभूत् ॥

ध्यानं सिद्धगिरौ विधाय स मुनिः सम्यक्सुदत्ताह्वयः

कल्पे लान्तवनामन्यजायत सुरः सर्वामरग्रामणीः ।

अन्ये ये च यशोमतिप्रभृतयस्तेऽपि प्रकृष्टव्रताः

संजातास्त्रिशेश्वराः सुकृतिभिः संकीर्त्यमानश्रियः ॥

जयतु जगदानन्दस्पन्दी जिनोक्तिमुधारस-

स्तदनु जयतात्कामारामः सतां फलसंगमैः ।

जयतु कवितादेवी शश्वत्ततश्च यदाश्रया-

त्कृतिमतिरियं सूते सूक्ति जगन्नयभूषणम् ॥

अभिधाननिधानेऽस्मिन्यशस्तिलकनामनि ।

यशोधरमहाराजचरिते स्तान्मतिः सताम् ॥

एतामष्टसहस्रीमजस्रमनुपूर्वशः कृती विमृशन् ।

कवितारहस्यमुद्रामवाप्नुयादासमुगं(?) च यशः ॥

श्रीमानस्ति सदैव सङ्घतिलको देवो यशःपूर्वकः

शिष्यस्तस्य बभूव सद्गुणनिधिः श्रीनेमिदेवाह्वयः ।

तस्याश्चर्यतपःस्थितेस्त्रिनवतेर्जेतुर्महावादिनां

शिष्योऽभूदिह सोमदेव इति यस्तस्यैष काव्यक्रमः ॥

विद्याविनोदवनवासितफच्छुकेन
 पुस्त व्यलेखि विलसल्लिपिरच्छुकेन ।
 श्रीसोमदेवरचितस्य यशोधरस्य
 सल्लोकमान्यगुणरत्नमहीधरस्य ॥

अपि च ।

यस्याक्षरावलिरधीरविलोचनाभि-
 राकाङ्क्ष्यते मदनशासने लेखेपु(?) ।
 तस्मै विवेकिपु न यच्छति रच्छकाय
 को नाम लेखकशिक्षामणिनामधेयम् ॥

शकनृपकालातीतसवत्सरशतेष्वष्टस्वेकाशीत्यधिकेषु गतेषु (अङ्कत ८८१)
 सिद्धार्थसवत्सरान्तर्गतचैत्रमासमदनत्रयोदश्यां पाण्डवसिंहलोचचेरमप्र-
 भृतीन्महीपतीन्प्रसाध्य भेल्याटीप्रवर्धमानराज्यप्रभावे श्रीकृष्णराजदेवे
 सति तत्पादपद्मोपजीविन समधिगतपद्ममहाशब्दमहासामन्ताधिपतेश्चा
 लुक्यकुलजन्मन सामन्तचूडामणे धीमदरिकेसरिणः प्रथमपुत्रस्य
 श्रीमद्भागराजप्रवर्धमानवसुधारायां गङ्गाधारायां विनिर्मापितमिदं का
 व्यमिति ॥

इति सक्ततार्किकश्लोकचूडामणे धीमत्सेमिदेवभगवत शिष्येण सद्यो नवयुगपय
 विद्याधरचक्रवर्तिशिक्षणमण्डनीमवधारणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा
 विरचिते यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरमाग्नि
 महाकव्ये धामामृतवर्षमहोत्सवो नामाष्टम आश्वास ।

वर्ण पद वाक्यविधि समासो लिङ्ग क्रिया कारकमन्यतन्त्रम् ।
 छन्दो रसो रीतिरलक्रियार्थो लोकस्थितिश्चात्र चतुर्दश स्युः ॥

अव्ये सुधांशुयुगसिद्धिधरायुतेऽस्मि-
 ऋशुकानुजन्मनि शुभे युगपक्षमेतं च ।
 दर्शातिथौ गुरुदिने वरकाव्यमेत
 याशोधरीयमगमत्सुसमग्रतां हि ॥

निर्णयसागरस्थविक्रेयसंस्कृतपुस्तकानि ।

योगवासिष्ठः ।

वासिष्ठमहारामायणतात्पर्यप्रकाशव्याख्यासहितः ।

जगदिदमनादिमहामोहनिशासुप्तमनवरतदुःखप्रभ्रमपरपराकल्पिते जन्मजरामरण
हर्षामर्षशोकाद्यनर्थसकटसहस्रसकुले ससारमहारण्ये मोमुह्यमानं विवेकान्ध प्रबोधोपा
यदौलभ्यात्समुद्गीक्ष्य शास्त्रभानूदयेन तत्प्रबोधनाय प्रवर्तमानः परमकारुणिक
भगवान्वाल्मीकिः श्रीरामचन्द्रमहोदयपवित्रचरित्रपूर्णं पूर्वरामायण, आत्माना
त्मविवेचनपूर्वकब्रह्मसाक्षात्कारगर्भमुत्तररामायणमिति निबन्धद्वयरूपं महानिबन्ध
रचयावभूत् । तत्रेदमुत्तररामायणं **योगवासिष्ठसंज्ञया** वासिष्ठमहारामायणाख्यं
च जगति धरीवर्ति । ललितचरित्रमिषेणाप्यस्मिन्परिशीलितेऽनायासेनाद्वैतवेदान्त
सिद्धान्तज्ञानं भूयादित्यहो प्रणेतृचातुरी । परमादिरणीयोऽप्यय महानिबन्ध २४ चतु
र्विंशतिमुद्राभिरेव लभ्योऽस्य लालसायामप्युदासते तनुद्रविणभाज इति सर्वेषा सौल
भ्यायास्माभिः सुव्यवस्थया सचिक्कणपत्रेषु सुदरायसाक्षरैरानक्यापि केवलं **मूल्यं**
१० रु. (प्रतिभागं ५ रु. इति भागद्वयं कल्पितमस्य) मार्गव्यय. ट. ख

भाषापरिच्छेदः ।

कारिकावल्याअन्वितार्थदीपिकाव्याख्यासहितः ।

अस्यामभिनवव्याख्याया पदान्वयेनसार्धं वाक्ययोजनेत्यं निबद्धास्ति यस्या. सू
शालोचनमात्रेणैव सुकुमारमतीनामध्येतृवालानां श्लोकार्थोऽनायासेन बुद्ध्यारूढ. स्यात् ।
अनया कारिकावल्येव सुबोधा स्यादिति न किंतु पुन पुनरध्ययनेपि दुर्लभमुक्तावलीख
ल्पायासेनैव सुगमा स्यात् । अथचास्या प्रचुरप्रचारेण विद्यार्थिवर्ग काशी-कलिकाता-
पंजावादिषु प्रथम-प्रांत-मध्यमा-दिपरीक्षासूतीर्णः स्यादित्यवधार्य मुद्रितास्ति ।
मूल्यं ॥१०॥ मार्ग.

छन्दःशास्त्रम् ।

(नाम पिङ्गलछन्दः ।)

छन्दोवृत्तहलायुधविष्टतिसनार्थीकृतम् ।

छन्द प्रतिपादकानामखिलग्रन्थानामिदमेव निदानभूतं इतएव च छन्दोभिज्ञ
न्दोप्रन्थप्रणयनादौ प्रवृत्तिरे इति निर्विवादमयं श्रेष्ठयेन वर्वर्ति । अङ्कनसमये च
खिलवृत्ताना सौलभ्येन चिह्न्यापयिषया तत्रतत्र गुरुलघुगणविन्यसनपूर्वकं दुर्वो
लाना प्रतिपत्तये टिप्पण्या विशदीकरणमकारि आरभेऽप्युपोद्धातरूपेणातीव वि
ग्रन्थवहिर्भूतं छंदोवेद्यं ग्रथितमस्ति । **मूल्यं १। रु मार्ग.**

तुकाराम जावजी,

निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालयाध्यक्षः, मुं

